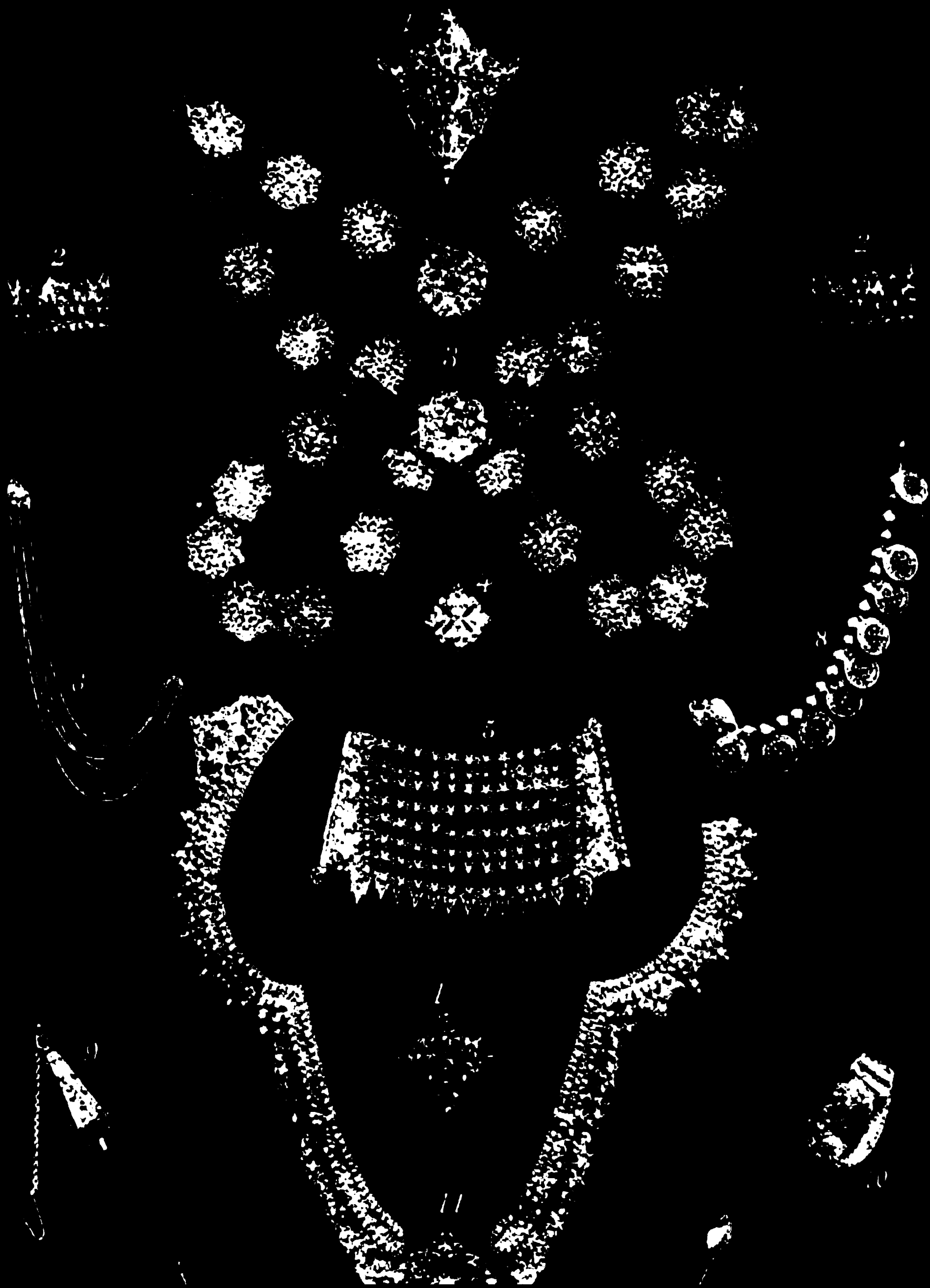
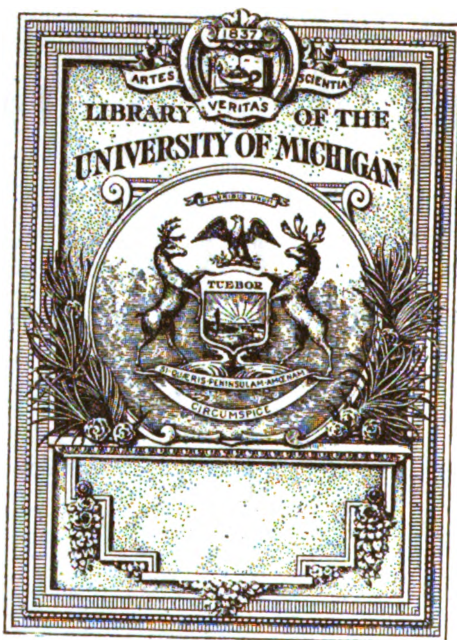

Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde

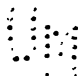

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. PH. S. VAN RONKEL.

DEEL XLVII.

BATAVIA. ALBRECHT & Co. | 'S HAGE. M. NIJHOFF.
1904.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. PH. S. VAN RONKEL.

DEEL XLVII.

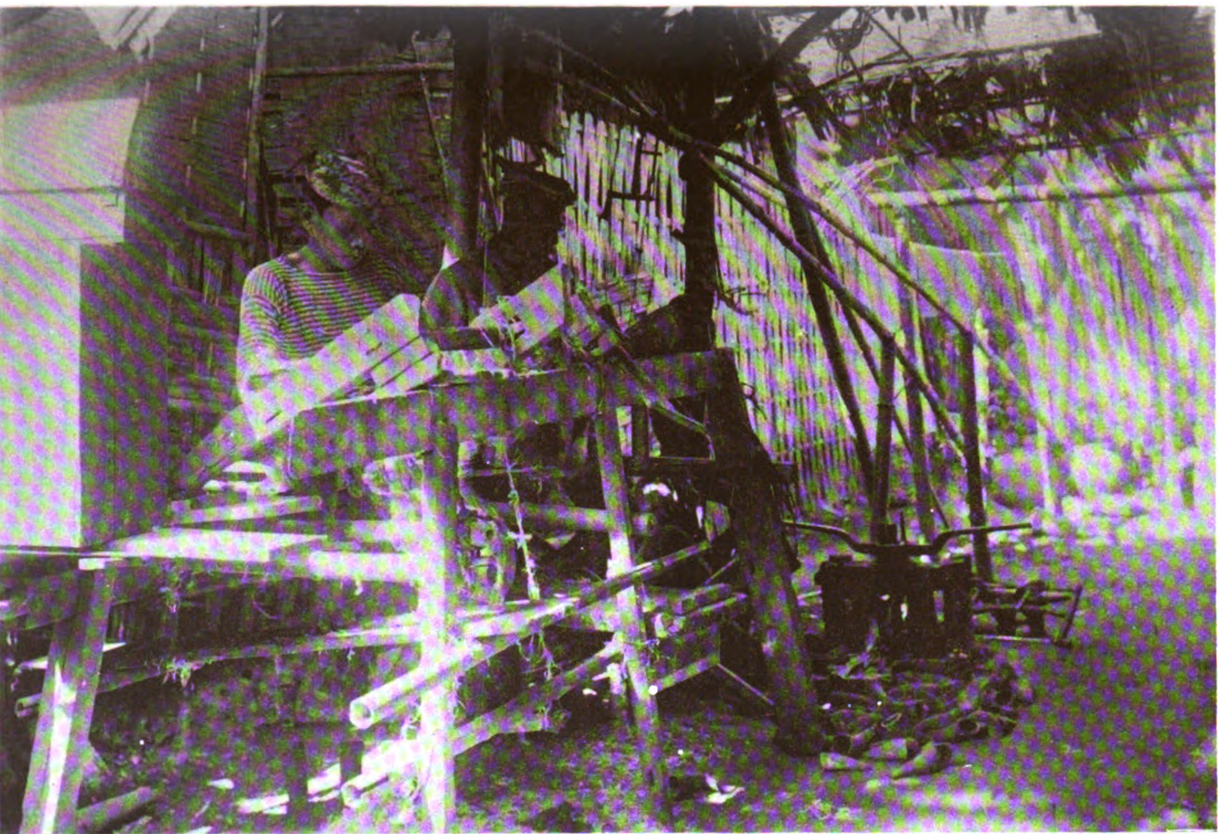
AFLEVERING 1 en 2.

BATAVIA. ALBRECHT & Co. | 's HAGE. M. NIJHOFF.

1904.

INHOUD.

TABLE DES MATIÈRES.

Top Bur

HOORNWERKERS AAN DE DRAAIBANK TIJDENS HET AFWERKEN VAN GLASDEKSELS.

KAMMENMAKERS AAN DEN ARBEID.

Een halsband (nieto) uit schijfjes van buffelhoorn, afkomstig van Nias en Batoe eilanden.

Hoornen eetlepel uit **Amarassi en Amanoebang (Timor).**

Kromme hoornen haarkam uit Rotti.

Kruithoorn uit de Battaklanden.

Plaat II.

Top. Bur

KAMMENMAKERS AAN DEN ARBEID.

PLAAT III.

Een halsband (nieto) uit schijfjes van buffelhoorn, afkomstig van Nias en Batoe eilanden.

Hoornen eetlepel uit Amarassi en Amanoebang (Timor).

Kromme hoornen haarkam uit Rotti.

Kruithoorn uit de Battaklanden.

PLAAT

Sekin met uitgesneden hoornen heft (Java).

Hoornen reukdoosje (pamoneang) uit Zuid Celebes.

Krissen met hoornen heft (Java).

IV.

Hoornen lepel uit Z. en O. afd. van Borneo.

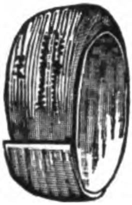

Ouderwetsch hakmes met hoornen greep (Java).

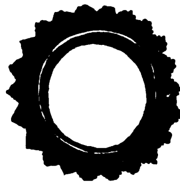

Steek- tevens slagwapen met hoornen greep (Java).

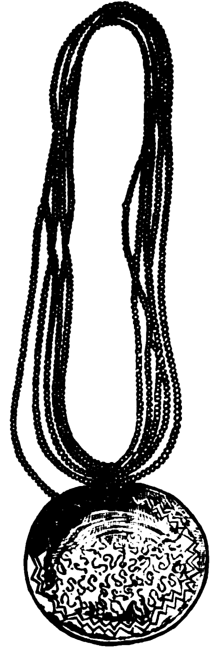
PLAAT

Armband van zeeschelp, uit de Lampongs

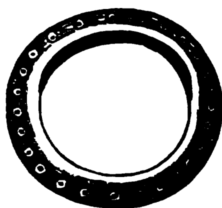

Armband voor vrouwen uit Goram (schelpen armband).

Halsband met fijn gegraveerd paarlemoeren plaatje uit Engano.

V.

Armband van schelp (jokoe) uit Midden Celebes.

Palembangsche horlogeketting, gemaakt van het hoornachtige uitwas van den rhinocerosvogel.

Mesje met door snijwerk versierd beenen heft uit de W. afd. v. Borneo.

Armband, uit zeeschelp gesneden, afkomstig van Nias en Batoe eilanden.

PLAAT

Kris met bewerkt heft van been (Java).

Paarlemoeren lepel Oeroe lilir) uit de Tenimber eilanden.

Papoesch neussieraad van been.

Schildpadden kam met uitgestoken rand en punt (Java).

VI.

Kris met bewerkt heft van been (Java).

Paarlemoeren haken voor gesnelde koppen (W. afd. v. Borneo).

Hoornen instrument om koppen te zetten.

Oorversiersel van karbouwenbeen (Babbargroep).

Kris met bewerkt heft van been (Java).

INLANDSCHE METHODEN

VAN

HOORN-, BEEN-, SCHILDPAD-, SCHELP- EN PAARLEMOERBEWERKING

DOOR

J. E. JASPER.

Photo's van H. Versnel en Tan Bing Liem; teekeningen van den schrijver.

Vele jaren geleden moet in de kampong Boeboettan de huisvlijt van den Inlander zoo uitgebreid zijn geweest, dat die als van zelf in het oog viel van het publiek, want toen van Regeeringswege een overzicht van de nijverheid in Nederlandsch-Indië gevraagd werd, kon de betrokken rapporteur melden, dat Soerabaja bekend stond om zijn hoorn-, been-, schildpad- en paarlemoersnijwerk.

Evenals er in kampong Ampèl weefsters van dure „songkèts" huisden, kampong Kemajoran nu nog is de verblijfplaats van plangi-kleurders, Kranggan de bekwaamste kopergieters, Tambakgringsing de beste meubelmakers heeft, zoo is Boeboettan de plaats, waar men de meeste hoorn-, been- en schildpad-werkers moet vinden.

Van „'mboeboet", welk woord beteekent: het afwerken op een draaibank, is dan ook de naam Boeboettan afgeleid.

In de huizen van de nu nog overgebleven nijveren op dit gebied bevindt zich een als werkplaats afgezonderde ruimte, waarin de draaibank staat opgesteld; sommigen hebben een eigen loodsje, waarin de vernuftig-bedachte instrumenten en instrumentjes worden geborgen.

Hier, in kampong Boeboettan, waar ik voor mijn bezoek aan de verschillende nijveren en voor een bestudeering van hun vak ettelijke dagen heb rondgedoold, trof ik eens de stumperige werkplaats van een kammenmaker aan in de onmiddellijke nabijheid van een primitieve keuken.

Terwijl er de echtgenoot zijn vijlen krassend liet gaan door het hoorn, zat de huisvrouw vlak bij hem, hurkend gebukt over een vuurhaardje, waaruit een dikke rook opwalmde, die benauwend hangen bleef in het duistere vertrek. Het werken in hoorn, been en schelp wordt in deze kampong beschouwd als een heel kalme huisarbeid, waarmee maar weinig te verdienen valt; dit onderdeel van nijverheid wordt dan ook beoefend door Inlanders, die geen bouwgrond bezitten en niet als koelie kunnen of willen fungeeren.

Slechts gedurende enkele uren van den dag, des morgens, zit de arbeider bij zijn draaibank of bij zijn oventje; gewoonlijk doet hij het geheele werk alleen af, of met een zijner huisgenooten, die dan eveneens als „toekang" wordt beschouwd.

Slechts enkelen, hadjies, in den loop der tijden rijk geworden door uitgebreiden kleinhandel, hebben er hun „boeroehs", hun werklieden; alleen als zij lust gevoelen hun vroeger beroep nog eens uit te oefenen, doen ze een dagje, een uurtje met die „boeroehs" mee.

Ook hier dient helaas geconstateerd te worden, dat dit onderdeel van nijverheid schrikbarend is achteruitgegaan.

Met het oog hierop en omdat de door mij aanschouwde huisvlijt in kampong Boeboettan een geheel eigen genre heeft, de bij de hoorn-, been- en schelpbewerking gevolgde methodes interessant en de daarbij gebruikte instrumenten eenvoudig en vernuftig van vinding zijn, acht ik het noodig om op den arbeid van deze werkers en hun producten de aandacht te vestigen van het publiek.

Bijna ben ik er zeker van, dat velen voor de honderd en zooveelste maal een glasdeksel van hoorn, „simping", of schildpad hebben opgenomen en neergelegd, zonder er

in het minst aan te denken, hoe eigenlijk de bewerking van zulk een voorwerp zou zijn, zonder in het minst te vermoeden, dat de arbeid, daaraan besteed, werkelijk van een interessante, naïeve gecompliceerdheid is.

Koehoorns worden door den Inlandschen arbeider te Soerabaja bij de slagers van Djagallan voor *f* 0.02 per paar gekocht en leveren de grondstof voor glasdeksels.

Zijn ze groot, zoodat ze ook geschikt zouden zijn voor kammen, dan kosten zij *f* 0.03 — *f* 0.04 per paar.

Een ieder, die voor het eerst den arbeider een koehoorn in de hand ziet nemen, zal met brandende nieuwsgierigheid toezien, hoe uit dit onooglijk-schubbige, onegale, gekromde voorwerp, een glimmend net-afgewerkt en van een beenen knopje voorzien glasdeksel vervormd moet worden, een arbeid, die binnen een half uur kan zijn afgeloopen.

Van den hoorn dient de punt — later zal men zien, dat deze bij de vervaardiging van een enkele kamsoort onmisbaar is — te worden weggenomen; zulks geschiedt met de z.g. „gradji sidangan", d. i. de halveerzaag, bestaande uit een getand gedeelte en een houten raamwerk, waarvan de twee

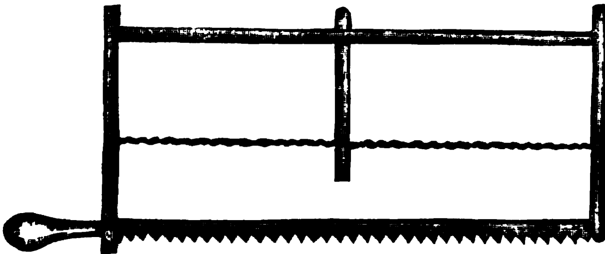

Fig. 1.
Gradji siḍangan.
(*in Midden-Java: gradji goebahan*).

opstaande stelen op een manier, zooals bij alle Javaansche zagen wordt toegepast, stevig zijn vastgezet, n.l. door aandraaiing van een aan beide stelen gebonden stuk touw, in welks midden zich een houtje bevindt, dat tegen de bovenste raamlat steunt en aldus belet, dat het touw terugdraait

en de aaneendrukking van het heele raamwerk verbroken wordt (Fig. 1).

Meestal koopt de werkman alleen de eigenlijke zaag, die voor *f* 0.25 — *f* 0.50 bij in ijzeren werktuigen handelende Chineezen te krijgen is; het handvat en het raamwerk worden dan òf door een timmerman òf door den hoornwerker zelf in elkaar geflanst.

Fig. 2.
Dingklik.

De arbeider gaat op een „dingklik" zitten (fig. 2), plaatst den hoorn tegen een paar opstaande houtjes, die in het lage bankje zijn gedreven om als steunsels te dienen, en zaagt er in enkele seconden de punt van weg.

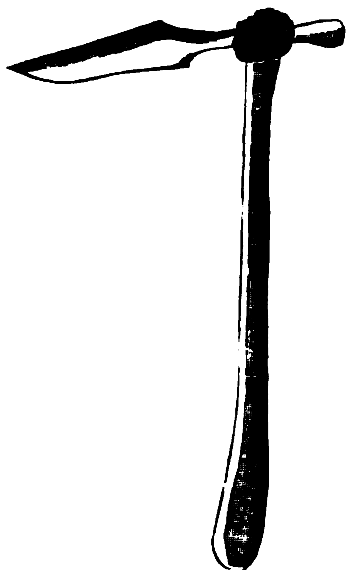

Fig. 3.
Patoek of petèl.

Het overlangs doorspouwen van den hoorn, het z.g „metjahi" (afgeleid van „petjah" = stuk), geschiedt eveneens met de „gradji sidangan", waarna met een „patoek" of „petèl" (beitel) — zie fig. 3 — de buitenkant van den hoorn egaal wordt geslagen; deze bewerking heet „mantjak" (afgeleid van „pantjak") en heeft plaats met het doel om de ruwe, klonterige schil, de „toempèn" van den hoorn te verwijderen.

De „patoek" komt den werkman op hoogstens *f* 0.75 te staan; de houten steel van den beitel wordt in vele gevallen door hem zelf gemaakt.

Fig. 4.
Patar gilik.

De binnenschil wordt weggevijld met de „patar gilik" (fig. 4), een zeer groffe vierkante vijl, die in den handel niet verkrijgbaar is en dus door den werkman zelf uit een vierkante staaf ijzer vervaardigd wordt.

De „patar gilik" is slechts aan één kant van scherpe ribben voorzien en kost den hoornwerker — op de door hem zelf verzonnen wijze vervaardigd — niet meer dan hoogstens *f* 0.40.

Door den hollen hoornen koker, welke in de linkerhand wordt gehouden, steekt de arbeider de „patar gilik", die hij met de rechterhand zoo heen en weer schuift — met krachtigen druk tegen den binnenwand van den hoorn — dat de wand na korten tijd egaal wordt.

Is deze bewerking afgeloopen, dan dient de hoorn zoodanig te worden verbogen, dat een plat stuk verkregen wordt; hiervoor heeft dan ook de overlangsche doorspouwing plaats gehad.

Fig. 5.
Soepit.

Met een „soepit" (fig. 5), een ijzeren tang, houdt de arbeider nu den hoorn boven een haardje, waarin een houtvuurtje is gemaakt.

Voelend, dat de grondstof door de verwarming week gaat worden, neemt hij een tweede „soepit" en vat met beide werktuigen de bij de doorspouwing ontstane einden van den hoorn aan, trachtend den hollen koker te verbuigen tot een plat vlak.

Na hoogstens vijf minuten is zulks hem gelukt. Om te zorgen, dat de hoorn niet splijt of knapt, moet hij de handigheid bezitten om dien door telkens te doen wentelen en keeren, een gelijkmatige verwarming te kunnen doen ondergaan.

Zien we den arbeider, meestal met ontbloot bovenlijf, aldus een stuk hoorn bewerken, het

keerend en wentelend en verbuigend met moeilijk lichaams- en armenbeweeg, steeds gehurkt voor zijn vuurtje, de beide tangen krachtig in twee handen vasthoudend, aandachtig de langzame vervorming van de taaie grondstof aanschouwend, dan komen we tot de overtuiging, dat hiervoor een routine en een geduld noodig zijn, zooals men alleen kan verkrijgen na jarenlang telkens en telkens hetzelfde te hebben gedaan.

Van al wat de hoornwerker te verrichten heeft, is deze arbeid dan ook het zwaarst.

De ijzeren „soepit" kost hoogstens *f* 0.75; een vuurhaard of „kĕrĕn" (fig. 6), meestal bestaande uit een „tjobèk", plat sambal-wrijfbord, met daarop omgekeerd geplaatsten en van een rookgat voorzienen klapperdop, kan de werkman zich voor *f* 0.01 à *f* 0.01½ aanschaffen.

Fig. 6.
Kĕrĕn.

Op de „tjobèk" worden de aan te steken houtspaanders of houtkrullen gelegd en daarop komt bij wijze van schoorsteen de klapperdop te staan.

Het branden van den hoorn heet „ngobong" of „'mbakar"; het spreekt van zelf, dat hierdoor en door het met „soepits" verbuigen, het stuk hoorn nog niet zoo egaal plat is geworden, dat het voor verdere bewerking geschikt is.

Na het „ngobong" of het „'mbakar" — merkwaardig is, dat volgens den Inlandschen werkman het verbuigen hieronder begrepen wordt —, plaatst men het stuk hoorn in een pers, de z.g. „près" of „poeterran", die door den hoornwerker voor *f* 2 à *f* 3 gekocht wordt in Chineesche rommelwinkels en soms zeer primitief is samengesteld uit een stellage van oude korte balken, waarin de eigenlijke pers op en neer gedraaid kan worden.

Het stuk hoorn blijft hoogstens een minuut tusschen de persbalken bekneld en komt dan weer te voorschijn als een egaal geplet stuk, de z.g. „gemblèngan" (in Midden-Java „blèbèkkan").

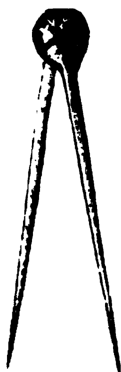

Fig. 7.
Djongko.

Met een ijzeren passer, de „djongko" (fig. 7), die den werkman *f* 0.20 — *f* 0.30 kost, wordt op het hoornen vlak een cirkel afgemeten.

Langs de hierdoor op het hoorn ingekraste lijn wordt het cirkelvormige, platte stuk afgezaagd met de „gradji iker" (fig. 8); het rondzagen zelf heeft den technischen naam van „mingoeli" (afgeleid van „pingoel", d. i. iets afkanten, afronden); het rondgezaagde stuk hoorn heet „bakallan", d. i. letterlijk vertaald: het voor het glasdeksel gereedgemaakte stuk, dat dadelijk voor de verdere bewerking gebruikt kan worden. Deze zaag ziet er ongeveer hetzelfde uit als de „gradji siḍangan" (fig. 1), maar terwijl het laatstgenoemde werktuig een handvat heeft, dat met het getande staal even draaibaar is en bij het doorzagen van den hoorn in de kromming in veranderde richting kan worden gehouden, zit de zaag van de „gradji iker" aan het raamwerk vast; evenals de halveerzaag kan de werkman dit instrument voor *f* 0.25 — *f* 0.50 bekomen.

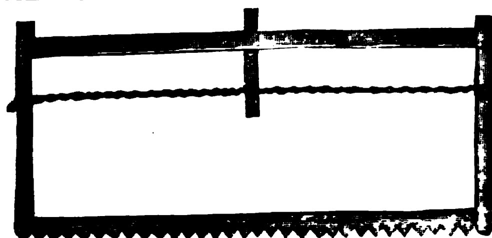

Fig. 8.
Gradji iker
(in Midden-Java „gradji gorok"
of „gradji reban").

Nu is het noodig de grondstof „gamoh" of „lembèk", d. i. week te maken; daarom wordt het afgeronde stuk hoorn zoolang in koud water gelegd (gewoonlijk gedurende een dag en een nacht), totdat aan de verdere bewerking een aanvang wordt gemaakt.

De Javaansche hoornwerker, die een bestelling heeft gekregen om een stel glasdeksels („toetoeppan gelas") te vervaardigen, begint met de horens tot het gevraagde aantal te kappen, spouwt vervolgens alle stukken door, doet heel alleen het werk van het „ngobong" of het „'mbakar" af, plet ook heel alleen alle verkregen stukken het een na het ander tusschen zijn primitieve pers, zet ze dan op een rijtje om er met zijn passer cirkels van verschillende grootte op af te meten en zaagt de stukken rond.

Dit alles is te beschouwen als het eerste gedeelte van des hoornwerkers arbeid; dit doet hij zonder hulp van „kernèts" (helpers) in één dag af; tot en met het verkrijgen van de „bakallan" vormt die arbeid één complex, welks grenzen door den Javaanschen werkman niet zullen worden overschreden.

Zelden zal het voorkomen, dat hij op één en denzelfden dag nieuwe „bakallans" maakt of b. v. gereedgemaakte stukken op de draaibank verder afwerkt.

Hij is in staat om op één dag 36 afgeronde hoornen platen voor één stel glasdeksels, op drie verschillende grootten, van elke grootte één dozijn, te vervaardigen.

Zoodra ze gereed zijn, werpt hij ze allen in zijn „paso" (aarden kom) met water, en is zijn dagtaak geëindigd.

Op den tweeden dag wordt aan de platte stukken de gedaante gegeven, welke den vorm van het glasdeksel meer nabij komt.

Fig. 9.
Glasdeksel van hoorn.

Een gewoon glasdeksel van hoorn (fig. 9), zooals door de Indische huisvrouw gebruikt wordt en door de arbeiders van kampong Boeboettan bij duizenden reeds is afgeleverd, heeft een ronden, vlakken of schuinloopenden rand en dicht bij den knop een eenvoudige uitbolling, in het midden waarvan zich het beenen handvatje bevindt.

Aan het ronde, geplette stuk hoorn, dat ongeveer 24 uren lang in het water geweekt is, moet dus deze opbolling, dit relief in het midden worden gemaakt.

Hiervoor bezit de hoornwerker vormen of mallen, z g. „ĕngkok ĕngkokkan", twee ronde houten blokken, die juist op elkander passen en waarin de vorm der uitbolling is aangegeven. (Vide fig. 10).

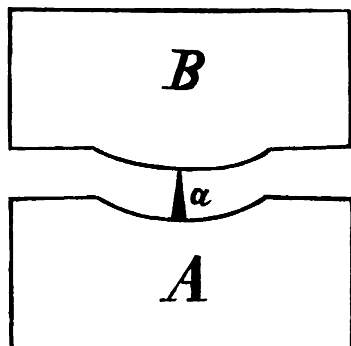

Fig. 10.
Doorsnede van de „ĕngkok engkokkan".

Het onderste blok A bevat de uitholling, in het midden waarvan zich een staafje (a) bevindt, dat met de punt gestoken wordt in het uitgebolde middengedeelte van het bovenblok B, zoodat, wanneer beide blokken op elkander worden geplaatst, het bolle stuk precies past in de holte van het onderste blok.

Het platte, ronde stuk hoorn — nadat in het midden daarvan met een boortje, dat niet meer dan / 0.03 kost, een gaatje is gestoken , wordt nu boven een vuurtje verwaarmd en midden door de ijzeren pin op de benedenhelft van de „ĕngkok ĕngkokkan" geplaatst.

Als nu voorzichtig de bovenhelft B daarop is aangebracht, gaat dit werktuig weer in de pers, waarin het enkele seconden bekneld blijft.

Hierdoor heeft een verpletting van het hoorn plaats en wordt van zelf de uitbolling gevormd.

Om te voorkomen, dat de beide helften der houten mallen door den sterken persdruk zullen splijten, wordt gewoonlijk om elk dier helften een ijzeren ring geslagen.

De draaibank („boeboettan") van den hoornwerker is een uit bamboe en djatihout samengeflanst stellage, waarvoor zich een vrij hooge zitbank bevindt; dit primitieve werktuig

zou men het best kunnen vergelijken met het geraamte van een hooge schrijflessenaar (Vide fig. 11).

Fig. 11.
Schets van een draaibank.

Het bovenraam bestaat o. m. uit een paar latten (A en A_1), langs welke een balk (B) heen en weer geschoven kan worden. Aan de latten A en A_1 zit de balk C vast.

Het geheele raamwerk van de draaibank heet „paéndon", de schuifbare balk B noemt men „goemoro". Beide balken bevatten ijzeren pennen D en D_1, welke recht tegenover elkander staan en de as moeten vormen van het af te draaien voorwerp.

Tusschen die pinnen wordt de z.g. „soewoel" geplaatst, d. i. een houten klos E, om welke een touw wordt geslagen,— meestal wordt hiervoor bereide karbouwendarm, z. g. „weloelang" d. i. leer, gebruikt — dat met het eene einde vastzit aan een veerkrachtige bamboe H, de z. g. „walĕssan", op korten afstand van de draaibank schuin in den grond gestoken, en aan het andere einde aan een trapper of „pantjallan", een pedaal (L), waarop de werkman zijn rechtervoet plaatst.

De lezer zal begrijpen, dat door een op- en neergaande voetbeweging het klosje E van zelf in draaiing komt.

Om de pin D_1 slaat de werkman een platte ijzeren haak (M), de z. g. „petèkal", met het doel om daarop zijn beitel te kunnen steunen.

Van de „soewoel", de houten klos, die, zooals Fig. 11 te zien geeft, ongeveer in het midden een verbreeding heeft, knopvormig uitloopt en in het midden van die breede knop een uitstekende schroefdraad S heeft, moet de vervaardiger van glasdeksels altijd 2 soorten bezitten, n. l. één soort met een holte, waarin het geplette en tusschen de mallen vervormde stuk hoorn gelegd wordt ten einde de holle onderzijde van het glasdeksel te bereiken, en één soort met een bolle verhevenheid, waarop het glasdeksel geplaatst wordt, zooals men het leggen zou op een glas, zulks om de bolle bovenzijde van het voorwerp op de draaibank te kunnen bewerken.

De „soewoel" is dus niet anders dan een houten draai-leest.

Heel merkwaardig is, dat de Javaan de van een holte voorziene draai-leest de „soewoel wadon", d i. de vrouwelijke „soewoel" noemt, terwijl de leest met de bolle verhevenheid „soewoel lanang", d. i. mannelijke „soewoel" heet. (Vide fig. 12 en 13).

Fig. 12.
Mannelijke „soewoel".

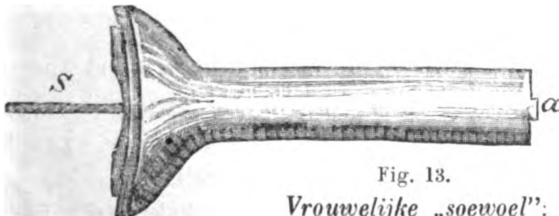

Fig. 13.
Vrouwelijke „soewoel":

De „soewoel wadon" komt altijd het eerst aan de beurt om op de draaibank tusschen de pinnen D en D_1 (fig. 11) te worden vastgezet, m.a.w. dus: altijd wordt het eerst de holle onder-

zijde van het glasdeksel in bewerking genomen; is die geheel afgedraaid en glad gepolijst, dan wordt de mannelijke „soewoel" gebruikt en dus de bolle bovenzijde van het glasdeksel bewerkt.

Wordt deze volgorde andersom gehouden, dus aan den bollen bovenkant van het glasdeksel de eerste beurt van bewerking gegeven, dan zou daarvan een herhaaldelijke splijting van het hoorn en het later weer vuil worden van dien bovenkant het gevolg kunnen zijn, zoo althans volgens den Javaan, die, soms zeer terecht, de neiging bezit om de zichtbare, bovenste, meest in het oog vallende deelen van een te vervaardigen voorwerp het laatst in behandeling te nemen.

De schroef, die op de „soewoel" is aangebracht in het midden van de knopverbreeding, dient om in het glasdeksel tevens den schroefdraad te maken, waarlangs later het beenen knopje moet worden vastgedraaid en is natuurlijk ook een middel om het glasdeksel onwrikbaar vast op de leest te zetten, wat natuurlijk bij het draaien, hoog noodig is.

Het spreekt van zelf, dat aan het einde van deze schroef zich een holte'tje bevindt voor de punt van de ijzeren balkpin D_1 (fig. 11), en dat de houten klos van de „soewoel" van een ijzeren draaibusje, a, (fig. 12 en 13) is voorzien.

Ook is het duidelijk, dat de hoornwerker zoowel van de „soewoel lanang" als van de „soewoel wadon" net zooveel exemplaren moet bezitten, als hij in verschillende grootten glasdeksels kan en wil maken; voor elke soort glasdeksel is dus een paar draai-leesten (mannelijke en vrouwelijke) noodig.

De draaibank, hoewel primitief ingericht, is het duurste van alle werktuigen die de hoornwerker te gebruiken heeft en kost hem ƒ 5 à ƒ 7.50; een paar „soewoels" kan hij voor ƒ 0.50 krijgen, of vervaardigt hij zelf.

Is dus de hoornen plaat uit de „engkok engkokkan", den vorm, den mal, genomen, dan begint de arbeider eerst het in het glasdeksel geboorde gaatje te vergrooten; de

plaat wordt dan op de „soewoel wadon" geschroefd en deze komt tusschen de ijzeren pinnen D en D_1 (fig. 11) op de draaibank.

De „goemoro", de schuifbare balk B (fig. 11), wordt met een hamer goed vast geslagen en desnoods met een houten wig vastgezet, waarna de afdraaiing van de holle onderzijde van het glasdeksel plaats heeft.

Hiervoor gebruikt de hoornwerker eerst de „wali" of groffen beitel (prijs ƒ 0.25 à ƒ 0.30), waarmee hij de geheele oppervlakte van de hoornen plaat egaliseert en ten slotte komt de „kikir" of fijne beitel (prijs ƒ 0.15 à ƒ 0.20) aan de beurt, met de punt waarvan het vlak goed glad wordt gemaakt (Vide fig. 14 en 15).

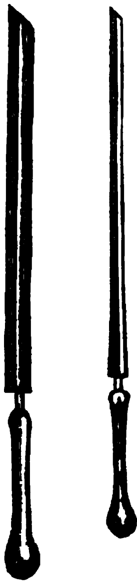

Fig. 14. *Wali.* Fig. 15. *Kikir.*

Zonder ophouden, nadat hij den groffen en fijnen beitel ter zijde heeft gelegd en terwijl het glasdeksel steeds in snel heen- en weerdraaiende beweging blijft, neemt hij eenige in een lade gereed liggende ruwe „rempelas"-bladeren, („remplas" is de naam van een boom met ruwe, harde bladeren, die door den Inlander veel gebruikt worden om iets glad te schuren), en houdt deze een oogenblik stevig tegen de hoornen plaat.

Terstond daarop bergt hij het door de natuur geleverde schuurmiddel weer weg en neemt tusschen duim en vinger een beetje „sĕngki" d. i. met water tot een papje aangemengde asch van klapperbladeren („blarak"), waarmee het hoorn wordt gepolijst.

De achterzijde van het glasdeksel is gereed en ziet er glanzend en mooi glad uit. De schuifbare balk B (fig. 11), de „goemoro", wordt weer losgeslagen, zoodat de houten draaileest vrijkomt, het glasdeksel wordt losgeschroefd en geplaatst op de „soewoel lanang", die weer in de draaibank bevestigd wordt. Op

dezelfde wijze heeft nu ook het afdraaien en polijsten van de bolle bovenzijde plaats.

Is het glasdeksel geheel gereed gekomen, dan maakt de werkman het witbeenen schroefknopje, de „menoer"; ook deze eenvoudige arbeid, bij het verrichten waarvan nogal handigheid noodig is, vereischt nadere toelichting.

De grondstof, het been, wordt bij slagers gekocht voor *f* 0.005 of *f* 0.01 per pijp, naar gelang van grootte en dikte.

Voor de vervaardiging van kleine voorwerpjes, als b. v. glasdekselknoppen, worden de stukken been in dikke, overlangsche reepen gezaagd en deze worden met de „patok" of „petèl" behakt tot ronde staafjes.

Zulk een staafje wordt in een garenklos gestoken, om welke men het touw van de draaibank windt. (Vide fig. 16).

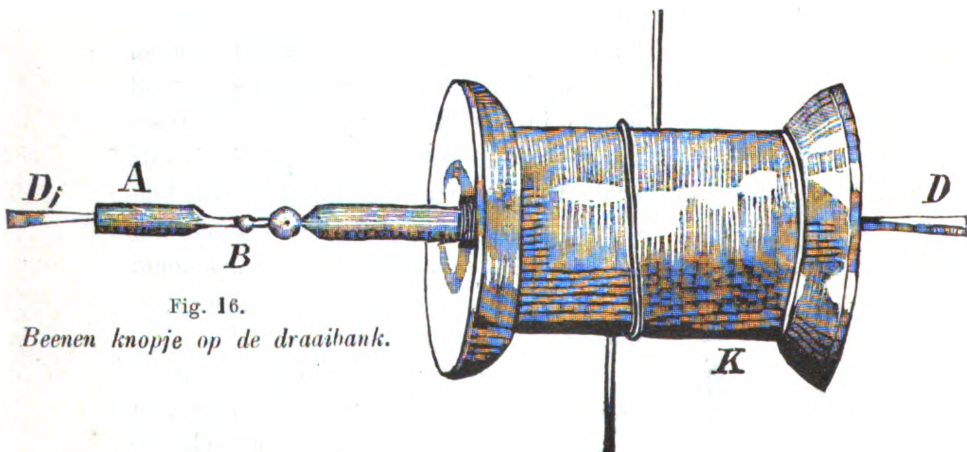

Fig. 16.
Beenen knopje op de draaibank.

De beide pinnen van de as (D en D_1) komen dan in het einde van de beenen staaf A en in het midden van de houten klos K. Op de teekening fig. 16 ziet men, dat de „menoer", het glasdekselknopje B reeds uit de beenen staaf is verkregen.

Bij den handigen werkman, die voor dezen arbeid alleen zijn fijne beitel gebruikt, heeft het afdraaien van een glasdekselknopje plaats binnen enkele seconden.

Eerst wordt het been wat aangerond; de kop wordt

gevormd, daarna het middenbolletje en eindelijk het onderste staafje voor de schroefdraad, ten slotte houdt hij er wat „rampelas"-blad tegen, zoodat het been glad gepolijst wordt en zaagt hij, nu het knopje heel langzaam draaiend, den schroefdraad met een zaagje, dat hij zelf uit een keukenmes vervaardigd heeft (fig. 17).

Deze werktuigen, een garenklos, een beiteltje en een oud versleten keukenmes kan de werkman wel voor niets of tegen een zeer kleine geldelijke vergoeding krijgen; alleen het been heeft hij dus eigenlijk te koopen; uit een pijp van *f* 0.01 kan hij, wanneer hij zuinig werkt, 40 à 50 knopjes draaien.

Fig. 17.
Zaagmesje voor de vervaardiging van beenen glasdekselknoppen.

Is nu ook de schroefdraad gevormd, dan brengt hij de klos K (fig. 16) nog even in beweging, drijft zijn beitel vlak boven den kop van de „menoer" in het been, en knapt het knopje bij het andere dunne einde af, waarna het met de „kikir pè" (d. i. de als vijl gebruikte ruwe huid van de „pé" een soort van rog) wordt egaal gemaakt.

Het knopje is nu gereed en kan in het gat van het hoornen glasdeksel worden geschroefd.

De bij de draaibank ontstane krullen van hoorn en been, de z. g. „awoel awoel", zijn niet meer te gebruiken en kunnen worden weggegooid.

Dat het draaien van een knopje zekere handigheid vereischt, zal den lezer wel duidelijk zijn; op het oog wordt ongeveer nagegaan, — het glasdeksel, waarvoor het knopje bestemd is, houdt de werkman steeds naast zich — hoe dik en hoe groot het knopje gedraaid moet worden om het juist passend te doen zijn.

De bekwame hoorn- en beenwerker weet, zonder eenige afmeting te doen, achter elkaar twaalf knopjes te vervaar-

digen, die van denzelfden vorm en ongeveer even groot en even dik zijn.

Een stel van 36 glasdeksels (3 verschillende grootten), van beenen knopjes voorzien, kan de Javaansche werkman in drie dagen gereed maken; zulk een compleet stel wordt door hem verkocht voor *f* 1.80, zoodat hij per maand, als hij elken dag kalm werkt (hoogstens 4 uren) 10 × *f* 1.80 = *f* 18 aan werkloon zou kunnen ontvangen.

Wit hoorn is zeldzaam; een hoorn, die de troebelig-gelig-witte grondstof levert, kost *f* 0.25, — *f* 0.30 per stuk

Bij de kammenmakerij worden gewijzigde methoden gevolgd; deze zijn echter zoo interessant door hun praktischen eenvoud, dat ze een uitvoerige beschrijving waard zijn.

De Javaan kent vier soorten kammen t. w. de „kroewik's", of gewone rechte kammen, die voor het kammen van het haar zoowel door mannen als door vrouwen gebezigd worden; de „èkor's", (èkor = staart) d. z. de gebogen en van een zich opkrullende punt voorziene kammen, welke alleen door vrouwen, ook veel door Indo Europeesche vrouwen gebruikt worden; de „bentoellan's", halve-maanvormige kammen, welke door Indo-Europeesche, Javaansche en Chineesche vrouwen gebruikt worden en om de handigheid, waarmee men ze kan hanteeren, ook dienen tot verwijdering van hoofdongedierte, roos, haarvuil etc., en ten slotte

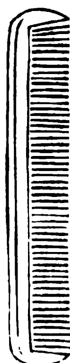

Fig. 18.
Kroewik.

Fig. 19.
Èkor.

Fig 20.
Bentoelan.

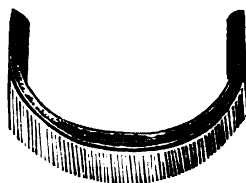

Fig 21.
Plĕngkoeng of Soenggar.

de „plĕngkoeng's", („plĕngkoeng" = boog, halve cirkel), die alleen door mannen en wel onder den hoofddoek worden gedragen. (Vide fig. 18, 19, 20 en 21).

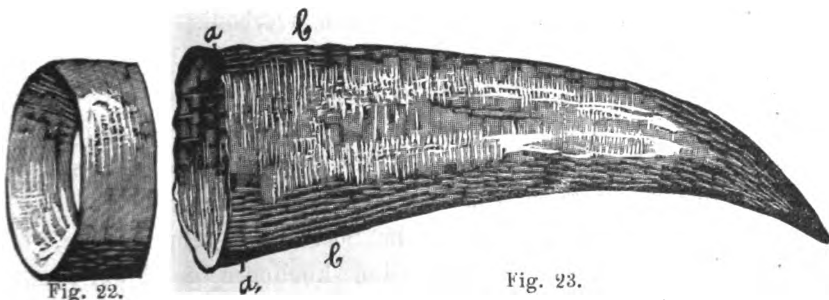
Bij de vervaardiging van de 3 eerstgenoemde soorten kan koehoorn gebruikt worden; om echter een „plengkoeng" te maken, heeft men een buffelhoorn noodig, die de werkman bij den slager voor *f* 0.20 à *f* 0.25 kan krijgen.

Uit den ronden koehoorn weet de Javaansche werkman op een vernuftige wijze een voor een „kroewik" geschikten, platten en langen reep te verkrijgen.

Indien men van den hoorn de punt wegnemen en den aldus ontstanen koker overlangs doorzagen zou, dan verkrijgt men na de omkrulling, als op de voor het maken van glasdeksels gebruikelijke manier, een plaat, zoo smal en kort, dat men daaruit onmogelijk een kam van gewone lengte zou kunnen vormen. Tenzij men voor de rechte kammen zooveel duurdere en dikkere karbouwhoorns wil gebruiken, moet men noodzakelijk een andere methode volgen.

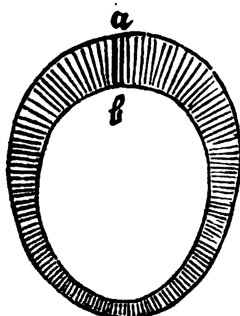
Het zal den lezer bekend zijn, dat een hoorn aan de eene ronding dun en aan de tegenovergestelde ronding ietwat dikker is; welnu, van deze natuurlijke eigenaardigheid weet de werkman profijt te trekken.

Uit het dikste deel van een koehoorn wordt met een „gradji siḍangan" (fig. 1) — in Midden Java heet dit werktuig „gradji goebahan" — een ring, een z.g. „klontongan" gezaagd (vide fig. 22 en 23).

„Klontongan" (fig. 22) gezaagd uit een koehoorn (fig. 23) langs de lijnen aa_1 *en* bb_1.

De holle koker wordt nu, nadat hij dus op de vereischte kambreedte gehouden en met de „petèl" glad gemaakt is, niet recht doorgezaagd maar bij de dikste ronding *in*gezaagd, d.w.z. de werkman brengt zijn „gradji sidangan" — voor dit werk zou de „gradji iker" met het niet beweegbare handvat ongeschikt zijn — schuin op de hoornvlakte en zaagt in de richting van de rondingslijn, totdat hij vlak nabij het dunste gedeelte is gekomen. De hierbij gevoegde teekeningen (fig. 24 en 25), waarop de dwarsdoorsneden van den hoornen koker vóór en na die bewerking is aangegeven, zal de beschrijving ietwat verduidelijken.

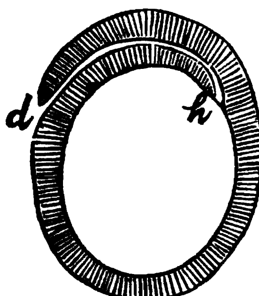

Fig. 24. Fig. 25.
Dwarsdoorsneden van een „klontongan" vóór en na het doorzagen.

Begrijpelijk is, dat men door recht te zagen langs lijn a b (fig. 24) een veel korteren plaat maakt, dan door te zagen langs een kromme lijn d h (fig. 25).

Men verkrijgt dus door de boven omschreven methode niet alleen een langeren ring, die bij ontkrulling een langeren plaat levert, maar de dikte van het hoorn wordt tevens gelijkmatiger, tengevolge waarvan het egaal vijlen overbodig wordt.

Mij is tot nog toe over de Inlandsche hoornbewerking slechts één beknopte beschrijving bekend en wel van de heeren Levyssohn Norman en Harloff; die beschrijving geldt de hoornbewerking in de residentie Kedoe en komt voor in den catalogus van het Bataviaasch Museum.

De boven omschreven en in Soerabaja gebruikelijke, praktische methode om ook den koehoorn geschikt te kunnen maken voor de vervorming tot een kam, is in Kedoe niet bekend; zulks moet ik althans opmaken uit de in

genoemd opstel voorkomende bewering, dat bij het vervaardigen van kammen alleen van buffelhoorn gebruik wordt gemaakt, daar de koehoorn daarvoor te klein en te dun is.

Neemt men voor de vervaardiging van rechte kammen of „kroewik's" een buffelhoorn die *f* 0.20 kost, dan kunnen daaruit 4 kokers of „klontongan's" worden verkregen en dan behoeven zij slechts midden doorgezaagd te worden (langs lijn a b, fig. 24). Elke uit buffelhoorn vervaardigde kamplaat kost dus *f* 0.05.

Gebruikt men daarentegen koehoorn, dan kan men uit één grooten hoorn van *f* 0.03 à *f* 0.04 één koker vervaardigen en deze door bovenaangeduide inzaging in het dikste gedeelte — een werk, dat slechts enkele seconden langer duurt dan het gewone doorzagen, doch alleen wat meer handigheid vereischt — geschikt maken voor vervorming en afwerking tot een kam.

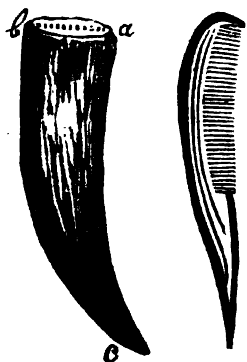

Fig. 26.

„èkor" gezaagd uit een koehoorn langs lijn ab in de richting bc en ac.

Gelijk uit de hierbij gevoegde afbeelding (fig. 26) blijkt, is de punt van den hoorn voor den vervaardiger van „èkor's" of kromme kammen een welkom voorwerp; de hoorn wordt eenvoudig over de gansche lengte in twee gelijke deelen gezaagd — dit gebeurt eveneens met de „gradji sidangan" — en elk deel dient na ontkrulling en pletting voor de vervaardiging van één krommen haarkam.

Men denke niet, dat de punt van de „èkor" alleen dient als ornament; hoogstwaarschijnlijk is bij de vervaardiging van deze soort kam ook gedacht aan het praktische nut, dat het puntige, omgebogen handvat in het dagelijksch gebruik zou kunnen hebben.

En inderdaad wordt van deze eigenaardigheid door de Indo-Europeesche en Javaansche vrouw profijt getrokken,

want na het kammen wordt zóo noodig die punt in het haar gestoken om voor de vorming van kondé, krullen, scheiding, onduleering enz. een gedeelte van het haar van den overigen haardos af te zonderen.

Bij het maken van de halve maanvormige „bentoelan's" (fig. 20), die soms zeer groot kunnen zijn, wordt dezelfde bovenomschreven vernuftige methode gevolgd: dus eerst het afzagen van het breedste gedeelte van den hoorn en dan het inzagen van den koker tot in elkaar geschoven ring.

Voor de gebogen plengkoengs" (fig. 21), die bij mannen plat op het hoofd rusten en ietwat knellend bij de slapen eindigen, kan absoluut geen koehoorn gebruikt worden, ook al zou men genoemde vernuftige methode van inzagen willen toepassen. De „plengkoeng" toch is zoo lang, dat men daarvoor niet anders dan buffelhoorn kan aanwenden; deze kam bestaat dikwijls uit twee helften, die in het midden van den boog aan elkander zijn gelascht.

„Het zagen" — aldus een deel uit de bovenaangehaalde beschrijving — „geschiedt op een houten blokje („magon"), dat voor een gedeelte in den grond is gelaten in een eenigszins schuine richting" (vergelijk hiermee de afbeelding fig. 2).

„Op het blokje zijn twee houten klosjes, waartegen de hoorn bij het zagen rust om het uitglijden te voorkomen. De „klontongan" wordt met de teenen van den linkervoet tegen de klosjes gedrukt, terwijl het blokje tegen groote dreuningen gesteund wordt door den zager, die het met de linkerhand omknelt en tegelijkertijd met den linkerduim den hoorn ombuigt om zoodoende het doordringen van de zaag te bevorderen."

We hebben reeds gezien, hoe de glasdeksel-maker een „dingklik" fig. 2) met twee opstaande houtjes daarin als steunsels gebruikt; ook bij den kammenmaker te Soerabaja is dit lage bankje in gebruik; bij één arbeider echter in kampong Boeboettan heb ik de „magon" aangetroffen, zooals die in Midden-Java bij de hoornwerkers algemeen voorkomt. (Vide photo plaat II).

Evenals bij de vervaardiging van glasdeksels, moeten de kokers, door- of ingezaagd, boven de „keren" (fig. 6) warm gemaakt en ontkruld worden, en wanneer ze zoo door de kracht, waarmee de werkman met zijn „soepits" (fig. 5) aan den einden van den hoornen plaat trekt, tot platte stukken of reepen zijn gevormd, worden deze, na bekoeling, met „patok" of „petèl" (fig. 3) behakt en daarna met de groffe vijl of „patar" (fig. 4) glad gevijld.

Eindelijk komt het stuk hoorn in de pers. Dit werktuig, voor glasdeksels eenvoudig „près" of „poeterran" genoemd, heet in de kammenmakerij „galangan" in Oost-Java, en „pipittan" in Midden-Java, en bestaat uit twee rechtopstaande balken C en C_1, waartusschen zich horizontaal gelegen dikke planken, „lampar" bevinden, die op en neer kunnen worden geschoven.

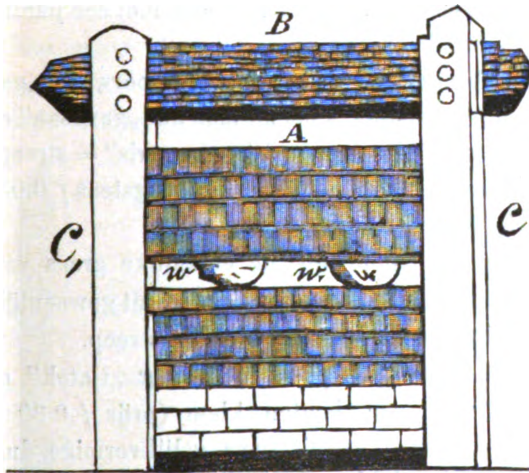

Fig. 27.

Schets van een „galangan" (in Midden-Java „pipittan")

Het geheel is van boven gesloten door een stevig vastzittende balk B; de planken zijn op elkaar gestapeld en rusten op een steenen verhevenheidje of op een oude „loempang" (rijstblok); de balken C en C_1 zijn diep in den grond gestoken.

Is het stuk hoorn op het bovenste blok A gelegd (vide fig. 17), dan worden tusschen de planken bamboezen wiggen, (w.), z. g „padjoe's" geslagen; daardoor wordt A tegen den balk B gedrukt.

Zoo blijft het stuk hoorn eenige minuten bekneld; de „padjoe's" worden weer losgetrokken, en de plaat komt vrij.

Een „galangan", op bovenomschreven wijze ingericht, neemt betrekkelijk weinig ruimte in en kost den hoornwerker niet meer dan *f* 1.25 à *f* 1.50.

De aldus geplatte plaat, de „bakallan" (in Midden-Java blèbèkkan), wordt nu met zaag en vijl van gelijke dikte gemaakt en tot een voor den kam geschikt stuk (rechthoekig-langwerpig, halvemaanvormig of staartvormig) bijgewerkt en van een dubbele ingekraste streep voorzien, de grens tot waar de tandjes dienen te worden gemaakt. Hiervoor gebruikt men een liniaal of bij gebrek hieraan een gereed gemaakten kam, waarlangs men met een puntig ijzertje de lijn in het hoorn krast.

Fig. 28. *„Garissan"* (*in Midden-Java „garittan"*)

In Midden-Java heet dit krasvoorwerp „garittan" in Oost-Java noemt men het „garissan" of „goerissan" (naar „garit" of „garis" = streep, lijn); het kost den hoornwerker hoogstens *f* 0.05. (Vide fig. 28).

Eén lijn dient als de eigenlijke grens van de rij tanden; de andere lijn wordt gewoonlijk aangebracht als versierende sluitstreep.

Dan komt de plaat in de z. g „tjatok" of „gapittan", een houten klem (prijs *f* 0 30 à *f* 0.40), bestaande uit twee gelijkvormige, dun uitloopende blokken hout, die aan weerszijden met ijzerdraad aan elkaar zijn vastgemaakt.

Op de hierbij gevoegde afbeelding (fig. 29), die de dwarsdoorsnede van de „tjatok" te zien geeft, zijn A en B de blokken hout, welke bij de punten O en O_1 middels een stuk ijzerdraad, i, aan elkander zijn verbonden en bij C uitloopen in een nauwen mond, waarin de kam zoodanig gestoken wordt, dat het tot tanden te zagen gedeelte juist tot aan de ingekraste lijn vrij blijft. De klemming wordt sterker gemaakt door in de achteropening een wigvormig stuk bamboe D („padjoe") te slaan; zulk een „padjoe"

wordt meestal gekapt uit het ondereinde van een bamboe („bongkottan") en kost den werkman hoogstens *f* 0.00½.

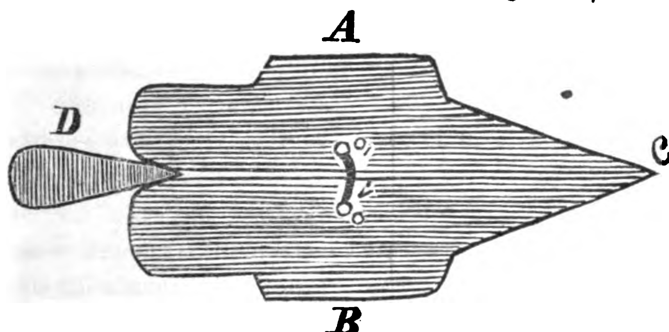

Fig. 29.
Tjatok of gapittan.

Het zagen der tanden geschiedt met de „gradji oentoe", („oentoe" = tand) — zie fig. 30 — een gemakkelijk te hanteeren meszaag, die den werkman hoogstens *f* 0.30 kost, en veel lijkt op het werktuig, dat in fig. 17 is afgebeeld, maar grovere tanden heeft.

Fig. 30.
Gradji oentoe.

De „gradji oentoe" is op fig. 30 afgebeeld.

Op zijn „tjatok" of „gapittan" gezeten, den linkervoet gesteund op het hout dicht bij den kam, den rechtervoet gebogen, bukt de arbeider zich voorover, pakt met duim en wijsvinger de plaats aan, waar hij met zijn „gradji oentoe" een tand zal inzagen en gaat aan het werk.

Met drie of vier streken heeft hij zijn zaag gebracht tot aan de ingekraste grenslijn; de duim en wijsvinger van de linkerhand verschuiven zich heel eventjes van links naar rechts; de zaag werkt zich vlak er naast met kracht weer in het hoorn, en zoo gaat het voort, totdat de rij tanden is verkregen.

Wie voor het eerst dezen arbeid van den Javaanschen kammenmaker aanschouwt, zal versteld staan over de bewonderenswaardige vlugheid, waarmee hij de tanden weet in te zagen; men ziet

door des werkmans snelle bewegingen niet, wanneer hij een tand heeft afgedaan en wanneer hij aan een nieuwe begint, zoo subiet volgt alles op elkaar.

In minder dan een minuut tijds is een hoornen plaat aldus van tanden voorzien, allen ongeveer even dik.

De geheele „tjatok" of „gapittan" (fig. 29) wordt dan omgekeerd en hetzelfde nog eens herhaald met het thans bovengekomen vlak van de kam.

Waarom zulks gebeurt, is begrijpelijk; immers, waar de „gradji oentoe" ten opzichte van het hoornen vlak schuin wordt gehouden, zullen aan de onderzijde van den kam de tanden niet precies tot aan de ook daarop ingekraste grenslijn reiken; daarvoor nu wordt de arbeid van het tandzagen nog eens herhaald voor de andere kamzijde.

Zijn aldus de tanden vervaardigd, dan wordt de kam uit de houten klem genomen en aan beide zijden over de tandenrij glad geschaafd met de „pangot" (vide fig. 31), in Midden-Java „oesihan" genoemd, een klein, krom, scherp mesje, dat hoogstens *f* 0.05 kost.

Fig. 31. *Pangol (in Midden-Java „oesihan").*

Fig. 32. *Gilikkan.*

Fig. 33. *Oelap oelap.*

Met de „gilikkan", die in fig. 32 is afgebeeld en den prijs heeft van *f* 0.30 à *f* 0.40 (vergelijk hiermee de „patar gilik" op fig. 4), worden de tanden aan de punten scherp afgevijld.

Daarvoor houdt de arbeider het werktuig in de rechter- en den kam in de linkerhand; met duim en wijsvinger van deze hand drukt hij tegen elk tandje, dat met de „gilikkan" wordt bewerkt. Het scherp

vijlen der tanden geschiedt van rechts naar links. Is op deze wijze een rij tanden aan één zijde puntig gemaakt, dan wordt de kam omgekeerd en begint men van de andere kamzijde opnieuw van rechts naar links.

Nu dient het fijne, poederachtige hoornschaafsel, dat tusschen de tanden van den kam is blijven zitten, hieruit te worden verwijderd; men bezigt daarvoor een fijn en dun vijltje, de z.g. „oelap oelap" (prijs *f* 0.01$^1/_2$), die men tusschen de diepe spleten in het hoorn laat gaan (vide fig. 33).

De kam wordt dan nog met „remplas"-blad glad geschuurd en met „sengkie" (zie boven) glad gepolijst.

De „kroewik" (fig. 18), of de „èkor" (fig. 19), of de „bentoelan" (fig. 20) is hiermee geheel gereed; niet echter de „plengkoeng" of „soenggar" (fig. 21), die nog verbogen dient te worden.

Fig. 34.
Tjloepak.

Fig. 35.
Klĕboet.

Ook hiervoor bezit de hoornwerker een eenvoudig instrument, hetwelk om zijn praktisch nut is te bewonderen.

De „plengkoeng" of „soenggar", na op bovenomschreven manier afgewerkt te zijn, wordt boven het vuurtje van een Inlandsch olielampje, de z g. „tjloepak" (vide fig. 34; prijs f 0.10 — f 0.20) verwarmd, en daarna, warm en week nog, verbogen over de kromming van een z.g. „kleboet" (vide fig. 35, prijs f 0.25), een houten leest, op de rondende vlakte waarvan de kam geplaatst wordt. Onderaan, dicht bij een hoek van die vlakte, bij punt a (fig: 35) is een plat stuk leer vastgemaakt, dat over de geheele ronding van de vlakte gespannen in de richting als op fig. 35 door pijltjes is duidelijk gemaakt, om den steel van de „kleboet" geslingerd en strak aangetrokken wordt.

Is dus de „plengkoeng" of de „soenggar" (fig 21) boven de „tjloepak" (fig. 34) warm geworden, dan wordt hij verbogen („di ĕloek") boven de rondende vlakte van de „kleboet" (fig. 35); het platte leer wordt over den kam gespannen en sterk aangetrokken, zoodat het voorwerp vast op de leest wordt gedrukt.

De „plengkoeng" blijft eenige minuten bekneld, wordt dan van de beknelling bevrijd, en is gereed.

De Javaansche arbeider, kalm werkend, kan in drie dagen twintig „kroewiks", of „èkor's" of „bentoelan's" maken; over een „kodi" (20 stuks) „plengkoeng's" of „soenggar's" heeft hij echter $3^1/_2$ à 4 dagen noodig.

Ook bij de kammenmakerij doet één arbeider al het werk af; evenals bij het vervaardigen van glasdeksels combineert hij nooit op één en denzelfden dag het doorzagen en omkrullen van den hoorn met het vijlen of rondbuigen van het voorwerp.

De prijs van een èkor", „kroewik" of „bentoelan" bedraagt f 0.10, die van één „plengkoeng" varieert van f 0.10 — f 0 12.

Soms worden de „plengkoengs" aan de einden en in het midden boven de tanden met gedreven zilveren platen belegd; zij heeten dan „sisir tjeplok".

In Bantam en trouwens in Java's Westhoek, waar men niet in de correcte afwerking, maar wel in ornamentatie van hoornen voorwerpen meer bedrevenheid toont dan in Midden- en Oost-Java, worden rechte en staartvormige kammen wel eens à jour uitgeslagen.

In Bengkoelen heeft de hoornen kam wel eens tinnen versierselen; in Soemba en in Timor heet de kam „oeara" en is die van denzelfden vorm als de Javaansche „kroewik"; in Rotti daarentegen heeft de kam de gedaante als van een hand met kromme vingers 1) en in Nieuw-Guinea is hij van hout en met paarlemoer versierd.

Aangezien kammen en glasdeksels in het dagelijksch leven de meest gebruikelijke voorwerpen van hoorn zijn, heb ik opzettelijk de bewerking daarvan uitvoerig besproken; ongeveer dezelfde werktuigen als hierboven beschreven en afgebeeld, zoo noodig ietwat gewijzigd naar den vorm der te vervaardigen artikelen en vermeerderd met eenige andere primitieve instrumenten, worden ook aangetroffen in de ateliers van hoornwerkers, die zich niet bepalen tot de vervaardiging van een enkel soort product.

In kampong Boeboettan woont ook een Javaan, die zich uitsluitend bezighoudt met het maken van hoornen handvatsels van rijwiel-stuurstangen.

Wil men zulk een handvatsel maken, dan is het noodig, den hoorn, na op de gewone wijze bekapt en bezaagd te hebben, te verbuigen tot een platten plaat.

Hiervan wordt een stuk afgezaagd, zoo groot als noodig is voor de vorming van het voorwerp en dit stuk wordt, na warm gemaakt te zijn, tot den vereischten vorm verbogen over een houten leest, om ten slotte afgewerkt te worden op een draaibank.

De handvatsels van rijwielstuurstangen worden aan verschillende rijwielhandelaars te Soerabaja verkocht voor *f* 2 per paar.

---

1) Vide photo Plaat III.

Van een der bekwaamste hoornwerkers uit kampong Boeboettan had ik op de tentoonstelling van Bondowosso van het jaar 1902 verscheidene artikelen, welke men, in aanmerking nemend de primitieve werkwijze en de zeer gebrekkige instrumenten, niet anders dan bewonderen moet om hun soms vrij gecompliceerde vormen.

Van de voorwerpen, welke gewoonlijk door hem vervaardigd worden, zij genoemd: een pijp van karbouwhoorn, bestaande uit drie uit en in elkaar schroefbare stukken, kunstig en correct afgewerkt.

De kop van de pijp, voorzien van een omgebogen schroefstuk, is een holle cylinder met een buikig middengedeelte en moet verkregen worden door den plaat van karbouwhoorn warm te plaatsen en te persen om een houten leest, die van denzelfden vorm is. Hierna komt het voorwerp op de draaibank, wordt van onderen dun afgevijld, door middel van het zaagmesje van een schroefdraad voorzien, en daarna boven de vlam van de „tjloepak" (fig. 34) verbogen.

De pijpstelen worden gevormd uit de meer massieve hoorngedeelten, welke zoo noodig tot een cylindrischen vorm worden geperst, om ten slotte op de draaibank gerond te worden.

Ook op de volgende wijze is het mogelijk pijpstelen te verkrijgen, wat vooral in toepassing moet worden gebracht bij het vervaardigen van lange stukken.

Nadat op de gewone manier een hoornen plaat is verkregen, wordt daaruit een reep gesneden, die warm om een rond stokje verbogen wordt tot een dunnen koker. Voordat de einden van den reep aan elkander worden gelascht, maakt men ze goed glad en vijlt men ze af; begrijpelijk is dat het hierbij hoofdzakelijk aan komt op een nauwe sluiting.

De lassching heeft nu middels persing met tangen en door ombinding met ijzer- of koperdraad plaats, terwijl het hoorn steeds boven de vlam wordt warm gehouden.

Op de draaibank kan de aldus ontstane pijpsteel egaler afgewerkt worden.

Inwendige schroefdraden brengt men op de draaibank aan met de punt van een vijl; gaten worden met een boor verwijd.

Knoppen voor wandelstokken komen in verschillende vormen voor, waarvan soms zeer sierlijke worden aangetroffen in de werkplaatsen van den Soendaneeschen hoornwerker, die met een eenvoudig mesje en de punt van een vijl de taaie grondstof tot komische figuren uitsnijdt.

De Soerabajasche wandelstokken van hoorn zijn op de Bondowosso'sche tentoonstelling grif van de hand gegaan; zij bestaan uit een ijzeren, houten of rottan staaf, om welke hoornen ringen zijn opgestapeld, welke afwisselend van zwart en wit hoorn, van hoorn en been of van hoorn en hout zijn, en aan den stokknop meestal grooter gemaakt worden dan aan de punt.

Dat het hierbij een beetje op berekenen aankomt, om de diameter der hoornen ringen in de richting van af den knop naar de punt geleidelijk te doen afnemen in grootte, is duidelijk; gevoeglijk kan men ter verkrijging van de kleinste ringen gebruik maken van de hoorn-einden, die door den glasdeksel- of kammenmaker als onnoodig worden weggegooid.

Kunstig is de constructie van een stok, die uit een om een rottanstaaf opeengestapelde reeks van zwarthoornen bloemknoppen bestaat. Deze nemen in grootte gelijkmatig af in de richting van de stokpunt en zijn met concentrische ringen begrift — op de draaibank met den beitel aangebracht —, die heel naïef vast aaneengesloten bloemblaadjes moeten voorstellen.

Ook sigaren- en sigarettenpijpjes worden in verschillende grootten en vormen gemaakt; het gat, waarin men de sigaar of de sigaret moet steken, wordt op de draaibank verwijd.

Van de verschillende gebruiks- en luxe-artikelen, die de Inlander uit hoorn weet te vervaardigen, worden de navolgende genoemd:

Lepels. Ook voor het maken van eierlepeltjes, zooals in

fig. 36 is afgebeeld, is het noodig den hoorn op de bovenomschreven manier tot een plat stuk te vervormen. Hierop wordt met de punt van een vijltje de lepelrand ingekrast, waarvoor een opzettelijk vervaardigde mal of een te voren reeds in denzelfden vorm gereedgemaakt stuk wordt gebruikt, langs den omtrek waarvan de arbeider zijn vijl een streep laat krassen in het hoorn. Langs deze lijn wordt van den hoornen plaat een stuk afgezaagd, dat met de „pangot" regelmatig wordt bijgewerkt. Om nu in het breede gedeelte de vereischte holte *a* te vormen (fig. 36), wordt het uitgespatelde, platte stuk warm gemaakt en kort daarop boven een in een blok hout vervaardigd ondiep gat gehouden, waarna de arbeider met een aan de punt afgerond stukje hout stevig over het warme hoorn wrijft, tengevolge waarvan van zelf de holte *a* ontstaat Eerst dan wordt de lepel glad gevijld en met „daoen rempelas" en „sengki" glad gepolijst.

Fig. 36.

Hoornen eierlepeltjes worden te Soerabaja in den handel gebracht voor *f* 0.20 à *f* 0.30 per stuk.

Als specimina van de hoornwerkerskunst in de Buitenbezittingen mogen gelden: de lepel uit de Z. en O. afdeeling van Borneo en de eetlepel uit Amarassi en Amanoebang (Timor), voorwerpen die in het Bataviaasch Museum aanwezig zijn. (Vide photo's Platen III en IV).

Uitbolling middels mallen en terwijl het hoorn warm is, schijnt ook in Timor bekend te zijn.

Het product doet een technisch-kunstig stuk werk zien; immers de lepel heeft een hoekige ombuiging bij den grilligen steel, die van achter ornamentaal is bekrast en aan den top voorzien is van een vogelfiguurtje. Deze lepel lijkt veel op de Javaansche „dawet"- of „tjèndol"scheppers („dawet" of „tjèndol" is een lekkernij, bestaande uit klappermelk, roode suiker en bolletjes van rijstmeel), welke meestal uit bamboe worden gesneden.

De hoornen lepel uit de Z. en O. afdeeling van Borneo heeft een zeer sierlijk vrouwfiguurtje als greep.

De holte van den lepel moet naar alle waarschijnlijkheid een gedeelte zijn van de hoorn-ronding, zoodat die niet door de hand van den arbeider is ontstaan.

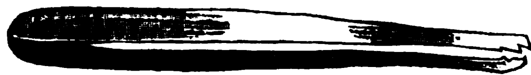
Bekijkt men ook het statige poppetje, dat den veel dikkeren steel uitmaakt, dan komt men tot de overtuiging, dat de karbouwhoorn, die tot de vervaardiging van dit meesterstukje heeft gediend, niet eerst is vervormd tot een plaat, maar dadelijk moet zijn uitgesneden en wel uit het massieve gedeelte, waarvan het figuurtje is gevormd, en uit den vlak daaraangrenzende nauwe koker, waaruit de lepelholte is verkregen.

Zuurvorkjes (fig. 37). Wenscht de arbeider puntige en van een vrij dunnen, ronden steel voorziene voorwerpen te vervaardigen als b.v. zuurvorkjes, (prijs *f* 0.20 — *f* 0.30 per stuk), dan moet eveneens de hoorn te voren op de gebruikelijke manier zijn ontkruld tot een plat vlak, waarvan dan gewoonlijk het dikste gedeelte gebruikt wordt, om daaruit tot den gewenschten vorm het voorwerp te zagen.

Fig. 37.

De steel en de punten van het vorkje, na het uitsnijden nog ongelijkmatig vierkant, worden uit de hand rond gevijld en daarna gepolijst.

Zuurtangen (fig. 38). Deze voorwerpen moeten uit karbouwhoorn vervaardigd worden, omdat ze meestal nog al lang zijn.

Fig. 38.

Na uitsnijding, bijwerking en polijsting dient men ze boven de „tjloepak'' te verbuigen.

Een in het Bataviaasch Museum aanwezige tang uit

Timor heeft zoowaar denzelfden vorm als de zuurtangen, die in kampong Boeboettan te Soerabaja worden gemaakt.

Krabbers. Hoornen krabbers, welke de Indo-Europeaan en de Javaan aanwendt bij jeuk op een moeilijk met de vingers bereikbaar lichaamsdeel, zooals b.v. schouders en rug, bestaan uit eeǹ plat vlak, dat dicht bij een der einden is omgebogen en van tanden is voorzien (vide fig. 39). Te Soerabaja worden ze verkocht voor *f* 0.40 à *f* 0.50 per stuk.

Fig. 39.

Meestal voorziet men ze van een beenen steel, omdat het handvat van een krabber uit den aard der zaak nog al lang moet zijn.

Ook hiervoor wordt weer het dikste gedeelte van den tot vlakken plaat ontkrulden hoorn gebruikt, de omtrek van het voorwerp wordt daarop ingekrast, het stuk wordt uitgesneden, gevijld, daarna boven de tjloepak verbogen en ten slotte met „daoen rempelas" en „soengki" glad gepolijst.

Tjempoerits. Aldus worden de hoornen handvatsels van wajangpoppen genoemd, ronde stokjes die dun uitloopen en evenals krabbers, tangen etc. met de hand moeten worden bewerkt. Op dezelfde wijze als bij de te voren genoemde puntige voorwerpen worden de „tjempoerits" verkregen uit smalle reepjes, die uit een ontkrulden plaat van karbouwhoorn zijn gesneden of gezaagd.

Moeilijk is dus de vervaardiging van deze ståafjes niet; alleen vordert het gelijkmatig aanpunten van zoo'n handvatsel eenig geduld.

Horlogekettingen. Eigenaardig is een horlogeketting die uit hoornen schakels bestaat en door een der hoornwerkers

te Soerabaja grif voor *f* 1 à *f* 1.25 wordt verkocht. Om een horlogeketting van hoorn te kunnen maken, is het eerst noodig uit het dikste gedeelte van een uit den hoorn verbogen plaat staafjes te snijden, die uit de hand moeten worden rondgevijld op vereischte dikte.

Heeft de werkman aldus eenige ronde staafjes verkregen, dan worden deze tot even groote stukjes versneden, welke, verbogen boven de vlam van een olielampje („tjloepak") en geperst om een ovaal stukje hout, de ovale kettingschakels zullen leveren.

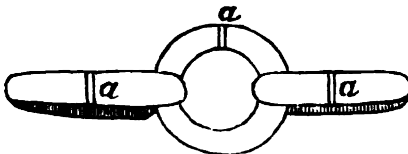

Fig. 40.

Heeft nu het verbuigen om de houten leest met geduld en op correcte manier plaats, dan is in het hoornen schakeltje de samenvoeging der twee uiteinden bij *a* (vide fig. 40) bijna niet te zien.

Op bijgevoegde afbeelding is ook de aaneenlassching van de ronde schakel zichtbaar doch eigenlijk geheel overbodig, omdat men met de openingen *a* van de ovale schakels, waarin later ronde kunnen worden geschoven, kan volstaan. M.a.w. de ronde schakels kunnen uit één stuk zijn en worden ook meestal zoo gemaakt.

Men plaatst eenvoudig een ringetje recht op den hoornen plaat, teekent daarlangs op het hoorn den omtrek van de te vervaardigen, ronde schakel, snijdt of zaagt deze uit en bewerkt het voorwerp verder met vijl, „rempelas"-blad en „sengki".

Dat het maken van horlogekettingen, waarvoor men fijne tangen en vijltjes noodig heeft, een geduldwerkje is, hetwelk eerst na dagen lang peuterens af kan zijn, zal den lezer uit het bovenstaande voldoende duidelijk zijn.

Nog fijner kan de Palèmbanger werken die uit het hoornachtige neusuitwas van den rhinocerosvogel heel sierlijke bloemvormige plaatjes weet te snijden, die middels dunne ringetjes aan elkander verbonden zijn tot een horlogeketting 1).

1) Vide photo Plaat V.

Uit dezelfde grondstof is er als charivari kunstig een paardfiguurtje bij gesneden.

Kaasknijpers. Het platte bovenstuk *a* (fig. 41) wordt op dezelfde wijze verkregen als de „bakallan" van een glasdeksel en ook op dezelfde wijze op de draaibank afgewerkt. Ook op de draaibank wordt aan de onderzijde van het vlak *a* het gat vervaardigd waarin de puntige staaf passen moet. Soms wordt deze middels het zaagmesje van een schroefdraad voorzien. Kaasknijpers worden door de hoornwerkers van Soerabaja geleverd voor *f* 0.20 — *f* 0.25 per paar.

Fig. 41.

Servetringen. Even eenvoudig is de vervaardiging van hoornen servetringen, die te Soerabaja voor *f* 0.30 à *f* 0.40 per stuk te verkrijgen zijn.

Nadat een koehoorn tot twee ringen is gezaagd, worden deze op de gewone manier van de schil ontdaan, van buiten en van binnen gevijld en op een houten leest rond geperst, waarna ze op de draaibank aan den buitenkant glad gemaakt en gepolijst worden.

Ook hiervoor zijn bepaalde „soewoels" noodig, zooals deze b. v. in de glasdeksel-makerij in gebruik zijn.

De binnenzijde van den servetring wordt meestal uit de hand geëgaliseerd, met de groffe en fijne vijl bewerkt en zoo noodig met „rempelas" en „sengki" nagewreven.

Sigarenkokers. Onder de gebruiksvoorwerpen, die de Inlander uit hoorn weet te vervaardigen en in de Europeesche huishouding een goed figuur zouden maken, noem ik voorts „sroetoe"-koker (prijs *f* 2 — *f* 3), gevormd uit buffelhoorn, van deksel voorzien, eenvoudig rond en zonder eenige versiering. Men kan daarop toonen, hoe goed van de bijzondere glanzing, van de fijne donkere schakeeringen in de kleur van deze grondstof partij kan worden getrokken, om werkelijk sierlijke voorwerpen te verkrijgen.

Van twee mij vertoonde „sroetoe"-kokers had de eene — natuurlijk toeval! — warm-bruingele, naar de kanten uitdoe-

zelende vlekken, welke als doorschijnende vochtplasjes lagen beneden de zwart-hoornen oppervlakte.

Om zulk een voorwerp te maken, begint de werkman van een ronden buffelhoorn een vrij groot stuk af te zagen, hetwelk nu vervormd moet worden tot een hollen, ronden koker.

Daarvoor wordt het afgezaagde stuk eerst van de ruwe bobbels op de buitenvlakte ontdaan en van de binnenzijde met de vijl bewerkt. Om nu het stuk hoorn, dat op zijn dwarsdoorsnede een eenigszins ovalen ring vertoont, te metamorphoseeren tot een mooi-ronden koker, is een arbeid, die ietwat moeilijker nog is, dan het ontkrullen tot een platten plaat, en veel geduld en handigheid vereischt.

Het stuk hoorn wordt in de eerste plaats boven de vlam goed warm gemaakt en aan beide openingen met tangen gerekt, totdat een ietwat ronde vorm is verkregen, waarna het stuk, warm nog, geslagen en geperst wordt om een massieven cylinder, die bijna denzelfden omtrek heeft als het stuk hoorn.

Soms komt er nog bij, dat dit afgezaagde stuk krom is, zoodat het boven de vlam behalve rondgerekt ook nog rechtverbogen dient te worden, opdat de persing om de cylindersche leest gemakkelijk zal kunnen plaats hebben. De hoornen koker komt dan met de leest op de draaibank en wordt op de gewone, reeds beschreven wijze glad gedraaid; de binnenzijde wordt uit de hand bewerkt.

Aan de buitenzijde wordt aan één kant ter breedte van eenige centimeters een ring van de hoornen oppervlakte tot een overal gelijkmatige dikte weggenomen, om het deksel te kunnen inlaten.

Dit deksel is natuurlijk ook een ronde, doch kortere koker, die op dezelfde wijze en met behulp van dezelfde leest wordt verkregen.

Men heeft nu dus een korten bovenkoker, welke van boven van een sluitsel moet worden voorzien, en een langen

benedenkoker, waaraan nog een bodem moet worden geplaatst.

Hiervoor past men den omtrek van den koker af op een hoornen plaat, welke op circa eenige centimeters van de ingegrifte lijn wordt afgezaagd.

Dit ronde stuk, de „bakallan", wordt op de draaibank tot bodem gevormd; de ingegrifte cirkellijn wordt met beitelpunten verbreed en verdiept tot een gleuf, waarin de onderste koker nauw past.

Dat het bij de vervaardiging van deze gleuf in den hoornen plaat, die tevens als basement dient van den „sroetoe" koker, aankomt op voorzichtige berekening, spreekt van zelf; immers, zoodra de rondgaande gleuf iets te breed is, zoodat de benedenkoker er los in staat, kan de hoornen plaat als bodem natuurlijk niet gebruikt worden.

Van tijd tot tijd wordt deze dan ook van de „boeboettan" genomen, en beproeft de werkman of de sleuf breed genoeg is en op welke plaatsen die nog iets wijder dient gemaakt te worden.

Op dezelfde manier wordt het sluitstuk van het deksel vervaardigd; zoodat de „sroetoe"-koker thans uit 4 deelen bestaat, t. w. een benedenkoker, een bovenkoker, tevens deksel, een bodem en een deksel-sluitstuk.

Manchetknoopen. De manier, waarop manchetknoopen worden gemaakt, is ongeveer dezelfde als die voor de vervaardiging van kaasknijpers, behalve dat hierbij in plaats van een puntig staafje een rond zuiltje met knoopvormige verbreeding aan de achterzijde van het hoornen plaatje wordt ingeschroefd.

Tollen. (Inlandsche benaming: „kèkèjan" of „gangsingan"). Deze worden vervaardigd uit het massieve gedeelte van den hoorn. Nadat uit de punt hiervan een gedeelte is afgezaagd en bijgewerkt tot een pyramide-vormig stuk, komt dit op de draaibank, waar de werkman het rondvijlt, van concentrische ringen voorziet middels een scherp beiteltje, of er een sierlijken kop aan draait. Eerst hierna wordt in

het hoorn een spijker geslagen, welke men afvijlt; deze moet dus dienen als de scherpe punt van den tol.

Knikkers. (Inlandsche benaming: „goendoe"). Ook deze voorwerpen, die eenvoudig rond zijn en dienen bij het z.g. „main paretja", moeten uit het massieve gedeelte van den hoorn gemaakt worden; men snijdt ze met de hand rond en werkt ze door slijping op den grond verder af.

Een chirurgisch instrument, dat gemaakt is van een stuk koehoorn, waarvan de afgezaagde punt zoodanig met was is beplakt, dat die den vorm heeft van een mannelijk schaamdeel, diende vroeger tot het zetten van bloedige koppen en is een unicum, dat in het Bataviaasch Museum wordt aangetroffen 1).

Halsbanden. De halsband of de „nieto" (vide photo Plaat III), zooals die gedragen wordt door den Niasser, die in den strijd door dapperheid uitgemunt en een kop gesneld heeft, wijst er op, dat de kunst van hoornbewerking in Nias een misschien nog hoogeren graad van ontwikkeling heeft bereikt dan op Java, al maakt men op eerstgenoemd eiland gebruik van primitievere instrumenten. Het teeken van moed wordt om den hals gedragen en bestaat uit een ring van koperdraad, om welken stukjes buffelhoorn zijn samengeperst tot een band, die aan één zijde dik is en aan twee kanten dun uitloopt. De einden van den band zijn bevestigd aan een stempelvormigen, koperen plaat, waarvan de beteekenis en het doel mij onbekend zijn.

Uit de hierbij gevoegde photografische afbeelding Plaat III zal het den lezer duidelijk kunnen zijn, hoe technisch moeilijk de vervaardiging moet zijn van dit eenvoudig lijkende halssieraad. In de eerste plaats zijn de schijfjes buffelhoorn niet anders dan uit een hoorn gezaagde ringen, die zoo aan elkander moeten passen, dat de ronding niet alleen effen en gelijkmatig is, maar aan de buitenzijde van den halsband

---

1) Vide photo Plaat VI.

zich minder inbuigt dan aan de binnenzijde. Daarvoor is het noodig elk ringetje van buffelhoorn van boven breeder te maken dan van beneden, en werkelijk is dit op de Niassche halsband zoo correct uitgevoerd, dat het geheele oppervlak van het voorwerp goed glad is.

Men heeft hierbij ongeveer dezelfde techniek als bij de Javaansche, uit hoornen schijfjes bestaande stokken, met dit verschil echter, dat de Javaansche hoornwerker te maken heeft met een rechte staaf en de Niassche met een ring.

Bovendien zijn de hoornen ringen van de „nieto" veel dunner dan die van den Javaanschen wandelstok.

Bij het goed bezichtigen van den halsband bewondert men dan ook de vaardigheid van den Niasschen hoornwerker, om uit verschillende buffelhoorns zooveel ongelijkvormige ringen te kunnen zagen of snijden, en wel zoodanig, dat zij allen precies aan elkaar passen tot een gladden, rondgebogen ring.

Kruithoorns. Deze vindt men uit den aard der zaak alleen nog bij de wilde volkstammen in de buitenbezittingen. De „si babane onggang" (d. i. als de bek van een rhinocerosvogel) dient bij de Bataks als kruithoorn en is gesneden uit een korten hoorn, waarvan de punt is weggesneden. Van af het smalle gedeelte is een overlangsche opening snavelvormig uitgewerkt; aan het breedste gedeelte zijn langs de ronding gaatjes ingepriemd, waarlangs een grof katoenen zakje is vastgenaaid, dat van onderen kan worden toegehaald en als bergplaats van kruit of patronen dient (vide photo Plaat III).

De „perpanggalahan" — algemeene Bataksche naam van kruithoorn — wordt door de Perdembanan Bataks om den hals gedragen en bestaat uit een korten hoorn van een „beloe" (antilope), onbewerkt nog, maar versierd met pluimen, samengesteld uit vogelveeren.

Hoe anders van de kruithoorns door Bataks nogal werk wordt gemaakt, wat versiering betreft, blijkt mede uit de

„perpanggalahan" van de Karo Karo Bataks uit Boven-Langkat, die daarvoor een sierlijk bamboezen kokertje hebben, hetwelk aan de gladde oppervlakte een raak uitgesneden ornamentatie vertoont.

Armbanden. Deze worden nog gedragen door mannen en vrouwen van de To Lage van Midden-Celebes, waar men deze uit buffelhoorn gesneden, rondgebogen en blijkbaar glad geslepen sieraden „toga" noemt. Polsringen komen hier en daar op Java nog voor en worden wel eens door mannen gedragen, echter met de bedoeling, om ziekten te weren.

Oorknoppen. Deze heeten in het Javaansch „soeweng" en worden nog in Midden-Java aangetroffen; ze zijn eenvoudig cylindervormig en moeten op de draaibank glad gevijld zijn. De hoornen oorknoppen of „bankara's" van Zuid-Celebes, welke veel lijken op de Javaansche, mogen alleen door gehuwde vrouwen worden gedragen — de meisjes gebruiken gouden of vergulde oorhangers —, als bewijs, dat zij reeds getrouwd zijn.

De „bankara" is ruw afgewerkt, niet gedraaid, maar blijkbaar uit de hand gesneden, en voorzien van een glad gepolijst voorstuk.

Reukdoosjes. Een zeer kunstig bewerkt reukdoosje of „pamoneang" uit Zuid-Celebes is in het Bataviaasch Museum aanwezig; gewoonlijk wordt het als een sieraad door vrouwen uit die streek aan een zakdoek over de schouders gedragen. Het is gemaakt van buffelhoorn, heeft een ronden vorm met ruitvormige insnijdingen op boven- en benedenrand en bestaat uit drie stukken: een ring, een bodem en een deksel. Na hetgeen hierboven is vermeld omtrent de techniek bij de hoornbewerking, is het onnoodig te beschrijven hoe deze deelen van de „pamoneang" uit een buffelhoorn moeten zijn verkregen; ik wijs er alleen op, dat bodem en deksel precies in het middenstuk passen en dat alle drie deelen inderdaad artistiek zijn geornamenteerd met ingegrifte en à jour uitgewerkte bloemfiguren (vide photo Plaat IV).

Zwaardhangers. (Fig. 42). De zwaardhanger, die in het Bataviaasch Museum aanwezig is en afkomstig moet zijn van Midden-Celebes, is een soort van haak („sau"), grofgesneden uit één stuk hoorn.

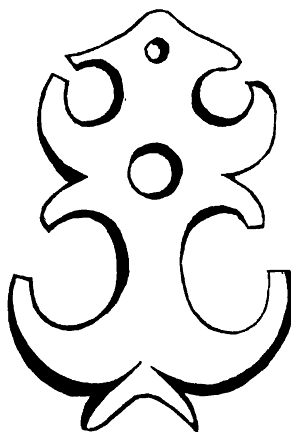

Fig. 42.

Uit de randen van de niet gelijkvormige rondingen moet worden opgemaakt, dat de vervaardiger primitieve instrumenten heeft gebruikt en dat vóór het uitsnijden geen pletting van het hoorn op de wijze, als bij den Javaan gebruikelijk is, heeft plaats gehad.

Amuletten. In Assahan treft men hoornen plaatjes aan („langka") met figuren voor waarzeggerij; deze plaatjes worden zelfs door Mohamedaansche Maleiers geraadpleegd bij verrichtingen van allerlei aard.

Heften van wapens. Hier komen we tot de hooge snijkunst! Vreemd is, dat de Inlandsche hoornsnijder, die bij de bewerking van wapenheften geen andere instrumenten gebruikt dan fijne mesjes, nu eens een komische figuur weergeeft, dan weer een fijnen, mysterieuzen kop in het materiaal uitsteekt en soms zijn wapen voorziet van een symboliek beeld als greep.

Hoe de Madoereesche kunstenaar b v. gekomen is aan het motief van zittend mannetje, teertjes uitgesneden en geheimzinnig figuurtje, zooals men het dikwijls aantreft bij hoornen en beenen krisheften 1), wie dat figuurtje moet voorstellen, kan voorloopig door mij nog niet worden opgelost. Het komt meestal voor in zittende houding, de handen in elkaar, de knieën opgetrokken en op het gelaat met den puntigen neus en de uitpuilende oogen een afzichtelijke uitdrukking als van een banaspati kop. Dikwijls zijn de haren in trossen afgewerkt, waarin elk haartje door een

---

1) Vide photo Plaat IV.

ingegrifte lijn is aangegeven en neerhangt tot op den rug, en ook — welk een luxe! – is het heele figuurtje wel eens zoo vol geornamenteerd met snijmotieven, dat het lijkt, alsof het kleed geheel uit kantwerk bestaat.

Bij het aanschouwen van zulk een krisheft zou men niet weten, wat voor mooier, edeler, artistieker uit te maken: de Madoereesche krisheften, die uit zwart hoorn zijn gesneden en gestoken tot slanke, zittende beeldtjes of b.v. de Lomboksche, die voor den voorname geheel uit goud zijn gegoten en bewerkt tot krijgshaftige wajangfiguren.

Hoe weet de Inlander uit het eenvoudige hoorn een interessant ornament te vervaardigen. Wat een gracelijke lijn ziet men niet vastgelegd in deze Madoereesche krisheften, wat een mooie en passende combinatie van ingegrifte motieven!

Ook de Soendanees blijkt zeer bedreven te zijn in het uitsnijden van wapenheften, want uit de Preanger zijn mij vertoond: een golok met hoornen leeuwenkop, een koedie met hoornen apenkop als gevest, waarin de oogen van het dier zijn aangegeven door wit-hoornen balletjes. De haren van de aap zijn terrasgewijs uitgesneden en worden voorgesteld door ingegrifte lijnen; de ooren zijn schulpig, de kuif is flinks uitgesneden. Alles aan dit wapengevest lijkt ruw en onafgewerkt, maar is inderdaad van een karakteristieke Schwung. (Vide photo Plaat IV).

Dank zij de welwillendheid van het Bestuur van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, was ik in de gelegenheid thuis en op mijn gemak verschillende pronkwapens te bestudeeren, welke dat Bestuur mij in bruikleen afstond en zoo beschrijf ik hier in het kort: een zwaard met hoornen garoeda-kop als gevest, waarin raak-schetsmatig de vorm van dezen vogel is uitgesneden, en dat na bewerking glad is gepolijst; een zwaard met een leeuwenkop als greep; een „pedang soedoek" (slag- tevens steekwapen met een vroolijk lachende wajangkop als greep 1);

1) Vide photo Plaat IV.

voorts een wapen met een fraai besneden hoornen gevest, dat mij in vorm denken doet aan een leeuwenkop. Het heeft op het rechte gedeelte motieven als haarvoorstellingen, maar het is heelemaal à jour uitgewerkt, zoodat men door het gevest kan heenzien, terwijl het van boven bloemvormig is georanamenteerd.

Een pedang-heft vertoonde den kop van een leeuw, met een omgekrulde bovenlip — zooals ook alle wapenheften zijn, die den kop van zulk een dier moeten voorstellen —, en ruw en fiksch gesneden uit zwart buffelhoorn. Een ander zwaard had een bètètkop als greep; alleen de veeren van de kuif waren los en karakteristiek door ingegrifte lijnen aangegeven; de kop was gemaakt van wit koehoorn.

Eindelijk nog: een sekin met eenvoudig gevest van hertshoorn en een wapen met een greep, uitgesneden tot een afzichtelijk poppetje.

Even artistiek zijn de uit been vervaardigde krisheften, waarvan eenige exemplaren uit mijn eigen verzameling zijn afgebeeld op de hierbij gevoegde plaat Plaat VI. Men ziet ze dikwijls in twee modellen, n. l. de ornamentaal uitgewerkte leeuwenkop-motieven met omgebogen bovenstuk en een geheel à jour doorgestoken hals, en de bloemknopfiguren, die, puntig uitloopend, propvol versierd zijn met aparte bloemvoorstellingen.

Niet onmogelijk is, dat de fantastisch met bloemen bekrulde vorm met het omgebogen bovenstuk ontstaan is uit hetzelfde mannetje, dat als sierfiguur voorkomt op hoornen krisgevesten, in ieder geval wijst de heele vorm van het heft er op, dat hier een levend wezen wordt gesymboliseerd, hetgeen o.m. ook te bewijzen is uit de aanwezigheid van haar-motieven op het zich rondbuigende bovenstuk.

Dadelijk ziet men, dat de Inlandsche kunstenaar voor het bewerken van het minder taaie en veel hardere been met meer gemak zijn fijne mesjes en beiteltjes hanteert, dan bij het uitsnijden van hoorn. De bloemornamenten zijn zoo diep uitgestoken, dat ze kunstig-hoog en relief komen te

staan. Wat op deze beenen heften ook de aandacht trekt, is de duidelijk uitgesneden leeuwenkop, die zich aan de voorzijde vlak beneden de ombuiging bevindt, omringd lijkt door haarslieren, twee uitpuilende oogen, een platten neus, een snor en een vooruitgestoken onderlip heeft — gelaatsuitdrukking als van een banaspati — en met twee klauwen is afgebeeld, welke rusten op gebloemte.

De hals van de figuur is soms niet geheel weggesneden, de omgebogen kop rust als 't ware op een versierde zuil, die op drie plaatsen vlak naast elkander zoo doorgestoken is, dat men langs dunne schermpjes door het been kan zien. Hoe deze versieringsmethode veel geduld en handigheid vereischt, laat zich van zelf begrijpen. Daarvoor is het eerst noodig drie strepen in te krassen, die zuiver evenwijdig aan elkaar moeten loopen. Voorzichtig worden nu met dunne mesjes en scherpe beitelpunten de lijnen dieper ingegrift en met dezen geduld-arbeid gaat men voort, totdat het materiaal op de drie naast elkaar gelegen plekken langs de aangebrachte lijnen heelemaal doorboord is.

Alleen dit werk wijst m.i. al voldoende op de bekwaamheid van den Madoereeschen beenwerker en op zijn tact om, ondanks het gebruik van primitieve instrumenten, technische moeilijkheden te overwinnen.

Onder de in Madoera vervaardigde beenen krisheften zijn er, die een heel oppervlakkig uitgestoken versiering hebben, maar ook worden er aangetroffen, die bewerkt zijn tot twee lagen: een versiering aan den bovenkant, als rustend op een gegraveerd fond.

Blaadjes en bloempjes zitten alleen aan enkele topjes aan het krisheft vast en schijnen geheel afzonderlijke ornamentjes uit te maken, die van boven en ook van beneden zijn bewerkt; het heft lijkt daardoor, van uit de verte bezien, op een stuk schelp, waarin zout water in alle richtingen gaten en gangen heeft uitgevreten.

Een mij vertoond mesje uit de Westerafdeeling van Borneo had een beenen heft, dat niet zoo rijkelijk bewerkt is als

de gewone Madoereesche exemplaren, maar toch een mooie proef van Mahakkam snijwerk toont en versierd is met een naga-motief. In dezelfde streek, als waaruit dit elegante mesje afkomstig is, worden door de Djajaks ook vlechtnaalden uit been gemaakt.

Beenen doosjes voor vuurslag worden er met kralen versierd.

In de Bataklanden worden o.m. uit been dobbelsteenen (daloe) vervaardigd, die aan alle vlakken van zwartgemaakte, ingegrifte cirkeltjes zijn voorzien.

Uit hetzelfde materiaal is het hoofdkrabbertje (sarak) van den Dajak gesneden, die een versch gesnelden kop heeft aangeraakt en met zijn nagels zijn hoofd niet mag aanraken, zoolang de kop niet op de definitieve bewaarplaats is opgehangen en de feesten hiervoor nog niet zijn afgeloopen.

Zelfs dit eenvoudige werktuigje, bestaand in een lange, dunne en aangepunte, beenen staaf, is versierd met zwartgemaakte, ingegrifte figuren.

Van de mij bekende lijfsieraden, welke uit been zijn vervaardigd, noem ik hier nog: de „sènkèli" uit Menado, een armband, blijkbaar gesneden uit de rugwervel van een groot dier, de „ilwelak", een oorversiersel van doejoengbeen, dat op de Tenimber-eilanden door mannen gedragen wordt en in denzelfden vorm voorkomt op de Babbergroep 1); de neusversierselen van de Papoeas, die ze aan de Humboldtsbaai b.v dragen in den vorm van een dubbele krul (zie Photo Plaat VI) en aan de Zuidkust van Nieuw-Guinea in den vorm van twee holle staven, welke elk door een neusgat gaan en door het neusbeen met een beenen priem aan elkander worden vastgemaakt.

Voorts gebruikt de Papoea een beenen dolk, die in een rottanband om den linkerbovenarm wordt gedragen.

Het ligt in de rede, dat door min of meer wilde volksstammen voor hun gebruiks- en sierartikelen het materiaal wordt aangewend, dat de natuur oplevert en eigenlijk maar voor het grijpen ligt; hoe door hen profijt wordt getrokken

1) Vide Photo Plaat VI.

van de gemakkelijke verkrijgbaarheid van paarlemoer, schilpad en schelp, op welke naieve wijze zij daaruit verschillende voorwerpen weten te snijden of slijpen, zal later blijken.

Op Java wordt van de drie laatstgenoemde materialen het schildpad nog het meest gebruikt, en wel voor kammen, doosjes enz.

Schildpad of „penjoe" komt in twee soorten voor en wel: „penjoe sisik", dat uit dikke schijven bestaat, vormend de beschermende bovenlagen op den rug van de schildpad, en „penjoe goeloeng", dunne platen, die buigzaam zijn en minder glanzen dan het bewerkte „penjoe sisik".

De eerstgenoemde soort is doorschijnend, van een heldere, donkergele kleur, waarin verschillend getinte vlekken als uitgevloeide plasjes zichtbaar zijn; „penjoe goeloeng" daarentegen — „goeloeng" beteekent: op te rollen, dus: buigzaam; „sisik" = schubben, schubachtig — is dof, lichtgeel en van donkerbruine, bijna regelmatig verspreide vlekjes voorzien. Juist door de buigzaamheid is het „penjoe goeloeng" uitstekend geschikt om gebruikt te worden als bekleedsel („tapel") van houten sirihdoozen, krisscheeden enz.; het „penjoe sisik", in minder groote platen voorkomend, kan alleen worden aangewend voor de vervaardiging van kleine voorwerpen, zooals b.v. kammen. Dit laatstgenoemde materiaal kost te Soerabaja naar gelang van de kwaliteit *f* 6 — *f* 10 per katti (= ± 13 platen); het „penjoe goeloeng" kost slechts *f* 1.25 à *f* 1.50 per katti (= ± 26 vellen).

Het „penjoe goeloeng" wordt eenvoudig op vereischte grootte afgeknipt („digoenting"), met een „pangot" geschraapt („di kerik"), vervolgens aan de achterzijde met vliegerpapier beplakt, dan met rempelasblad glad gewreven en eindelijk met „sengki" (asch van klapperbladeren) gepolijst. Men beplakt er houten krisscheeden mee aan de zijde, waar de eenvoudige, metalen „pendok" open is.

Soms gebeurt het, dat een vel schildpad scheurt; de stukken kunnen dan middels vischlijm aan elkaar geplakt worden

door ze op elkander te leggen en daarna in een klem of „gapit" vast te persen. Bekleedsels, die uit twee of meer dergelijke beschadigde stukken bestaan, zijn natuurlij veel minder waard dan gave vellen, welke, zooals ze gekocht worden, elk ongeveer vijf reepen voor „tapels" van krisscheeden kunnen opleveren. Deze „tapel's" worden te Soerabaja voor *f* 0.40 per kodi van 20 stuks verkocht, zoodat de werkman met de vervaardiging van bekleedsels voor krisscheeden naar berekening per katti schildpad een winst van *f* 1.35 kan maken.

Wil men er doosbekleedsels van vervaardigen, dan moeten natuurlijk grootere stukken worden afgeknipt, naar gelang van lengte en breedte der te beleggen vlakken.

Zoo noodig buigt de werkman de stukken om en bevestigt ze aan het hout door middel van een hoornen reep, die op het voorwerp wordt vastgespijkerd.

Wil men op een met „penjoe g.eloeng" belegde doos metalen versierselen aanbrengen, dan is het noodig in het schildpad te voren kleine gaatjes te boren, om te voorkomen dat dit materiaal bij het inslaan van grootere spijkertjes scheurt.

Het „penjoe sisik" komt in zulke kleine stukken voor, dat men er nooit dadelijk een reep ter lengte van een gewonen „plengkoeng" of „soenggar" (ronden haarkam, vide fig. 21) uit kan snijden.

Zulk een kam, gemaakt van schildpad, bestaat gewoonlijk uit twee stukken, welke door middel van twee ornamentaal uitgesneden en begrifte, schildpadden vlakjes aan elkaar zijn verbonden (di „keling", d. w. z. „aan elkaar geklonken, aan elkaar bevestigd middels koperen pinnetjes).

Nadat dus twee gelijkvormige stukken uit het schildpad zijn gezaagd, worden die boven het vuurtje van de „keren" (fig. 6) warm gemaakt, daarna in water gelegd („di koem" of „di rendem") om de stof week te laten worden, vervolgens met de „patar" (fig. 4) bewerkt, totdat de niet doorschijnende schil is weggevijld, dan geschraapt („di

kerik") en eindelijk aan elkaar gelascht De laschstukken zijn niet langer dan 4 of 5 centimeters en — zooals boven reeds is aangestipt — ornamentaal uitgewerkt.

Op dezelfde wijze als bij hoornen kammen, worden nu de tanden ingezaagd, en ook weer worden de „tjloepak" (fig. 34) en de „kleboet" (fig. 35) gebruikt om den aldus verkregen kam rond te buigen.

Het rondbuigen heeft natuurlijk voorzichtiger en langzamer plaats dan bij de vervaardiging van hoornen kammen; men noemt deze bewerking „ngĕloek".

Schildpadden „plengkoeng's" of „soenggar's" kosten te Soerabaja *f* 0.75 — *f* 1 per stuk.

Voorwerpen, uit schelp gemaakt, komen uit den aard der zaak op Java nog veel minder voor dan schildpadden-artikelen; voor zoover mij bekend, worden uit dit materiaal, hetwelk de Javaan „kimå" noemt, alleen nog op sommige hoofdplaatsen rijstscheppers vervaardigd, z. g. „èntongs", schelpen lepels met hoornen handvatsels, die te Soerabaja bij groote hoeveelheden te koop worden aangeboden en gemiddeld *f* 0.10 per stuk kosten.

In kampong Boeboettan werden door mij slechts twee arbeiders aangetroffen die zich speciaal met het maken van „entong's" bezighielden, waarvan zij samen per dag 10 stuks konden afleveren. Hiervoor hebben zij gedurende enkele uren van den dag te werken.

Men gebruikt voornamelijk groote, gele schelpen, die in stranddessa's voor *f* 0.08 à *f* 0.10 per stuk worden gekocht.

Met een zaag, die uit een stijf aangezette klokveer bestaat, waarin de werkman zelf tandjes heeft gemaakt, wordt een schelp overlangs in twee helften gedeeld. Van elke helft wordt het lepelvormige stuk gebruikt, dat van de groffe buitenkant met zand op een platte steen fijngewreven („di oengkal") en eindelijk in de speet van het hoornen handvat middels ijzerdraad vastgehecht („di keling") wordt.

Voorwerpen van paarlemoer worden op Java niet gemaakt. Wel treft men in kampong Boeboettan nijveren aan, die

zich nu en dan bezighouden met het uit de hand snijden en zagen van glasdeksels uit het z.g. „simpang", d.i een dunne, ronde oesterschelp, die veel op paarlemoer gelijkt, door haar schilferachtigheid nogal moeilijk te bewerken is, en naar het schijnt vroeger wel eens voor glasruiten in lantaarns gebruikt werd.

Hoe meer men met zijn onderzoekingen de streken nadert, welke door volkstammen worden bewoond, die nog weinig of niet met Europeanen in aanraking zijn geweest, te meer vindt men paarlemoer, schelp en schildpad als materiaal voor verschillende gebruiks- en sierartikelen.

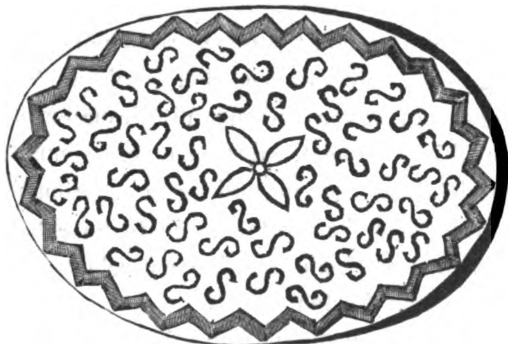

Fig. 43.

Versiering van een „ĕkèha peroeroe".

De halsband of de „ĕkèha peroeroe" der Enganeesche mannen en vrouwen, bestaat uit een zesdubbel snoer van kleine, witte als kralen geslepen schelpjes, welke aaneengeregen zijn; — soms gebruikt men er gevlochten mannenhaar als snoer — deze halsketting is van een fijn gegraveerd ovalen plaatje van paarlemoer voorzien. Dit naieve paarlemoeren stuk, blijkbaar heel ruw gesneden uit een Nautilus schelp, is aan de achterzijde onbewerkt gelaten en nog van de ruwe schil voorzien, en vertoont aan de voorzijde de ornamentatie zooals op fig. 43 is aangegeven. Het zijn slechts oppervlakkige ingriftsels, maar met vaste hand aangebracht (vide Photo Plaat V).

Hoe op aardige wijze partij wordt getrokken van de oneffenheden op een schelp en voornamelijk van het natuurlijk-gebobbelde der binnenzijde, heb ik kunnen zien aan den halsband van den Papoea in de nabijheid van Merauke.

Juist van het niet vlakke gedeelte eener paarlemoerschelp worden er drie klaverblad-achtige stukken gesneden, welke dienen als aanhangselen van een halsband. Hoe hierdoor ornamenten worden verkregen, die zich voordoen als werkelijke blaadjes met natuurlijke buiging, laat zich begrijpen; ook, dat deze eenvoudige methode opzettelijk is toegepast om in de eerste plaats de natuur zoo getrouw mogelijk weer te geven en ook om niet een eentonig, vlak versiersel te hebben. Op de drie kleine, glanzende aanhangselen van den armband komt die naieve idee van den Papoeschen bewerker dadelijk en treffend uit.

Armbanden van zeeschelp komen veel voor, zoo b.v. de „kaloeng ali" van de Lampongs (zie Photo Plaat V), de „gelan lanké" uit de W. afdeeling van Borneo, een armband, waarin de spiraling van de daarvoor gebruikte schelp nog duidelijk te zien is, en voorts de armband, die op de Nias en Batoe eilanden gebruikt wordt en uit een groote, zware zeeschelp moet zijn gesneden. (Vide photo Plaat V).

In aanmerking genomen de blijkbaar primitieve instrumenten, welke tot het aanronden gediend hebben, is dit voorwerp een nogal kunstig stuk werk.

Zelfs is hiervoor nog gedacht aan versiering: in het midden een breede, uitstaande ring en aan weerszijden daarvan twee concentrische ringen.

De afgesneden vlakken en het middenstuk zijn nogal glad, zoodat waarschijnlijk ook het polijsten heeft plaats gehad, waarvoor naar alle waarschijnlijkheid fijn zand zal zijn gebruikt. Wetend, dat dit technisch vrij moeilijke werk geheel met de hand is gemaakt, moet men dadelijk de zuivere ronding der ringen bewonderen. Indien de vorm van de oorspronkelijke schelp gedeeltelijk dezelfde is als die van den armband, dan wordt de Niassche siermethode, uit zulk een oogpunt beschouwd, nog aardiger.

Trouwens, overal waar men in de Buitenbezittingen uit schelp geslepen of gesneden of gehakte lijfsieraden aantreft, kan men zien, dat van natuurlijke eigenaardigheden op min

of meer handige wijze partij wordt getrokken. Begrijpelijk is zulks, omdat dikwijls de bewerkers niet in het bezit zijn van metalen instrumenten, waarmee zij andere dan natuurlijke versieringen zouden kunnen aanbrengen.

Eenvoudig is de armband (roetas) van den Batakker, en geslepen en gesneden uit de kima schelp („hompas").

De paarlemoer armband („kala") van den Menado'schen Taoë-oen-boeloe volkstam vormt een kleedingstuk uit den ouden tijd; men kan er van onderen duidelijk de schelpspiraling aan zien.

De schelpen armband („jokoe"), die door mannen en vrouwen uit de To-Kadomboekoe (Midden-Celebes) gedragen wordt, vertoont daarentegen geen enkele natuurlijke versiering, is glad en zuiver rond geslepen en van ingegrifte figuren voorzien, welke blijkbaar met houtskool zijn zwart gemaakt. (Vide photo Plaat V). In Halmaheira wordt uit schelp een armband, heel dun en zuiver rond, met geen andere gereedschappen vervaardigd dan een golok en een stuk bamboe; elders wordt de schelp geslepen op een harde steen; soms wordt het voorwerp met fijn zand gepolijst, en de Papoea bewerkt een schelp met .... een schelp.

In al hun eenvoud zijn de Tabelloreesche, schelpen armbanden, die in een zeerooversprauw gevonden en thans in het Bataviaasch Museum aanwezig zijn, toch kunstig. Zij zijn blijkbaar vervaardigd uit de peperhuisvormige omhulsels van groote weekdieren en vertoonen aan de binnenzijde nog duidelijk de natuurlijke schelpwindingen. Indien echter uit zulk een nauw-toeloopende schelp een ring zou worden uitgesneden, moet natuurlijk van dit voorwerp de bovenomtrek grooter zijn dan de beneden-omtrek, wat voor een armband minder goed zou uitkomen. En ziet! deze eigenaardigheid is de aandacht van den Tabellorees niet ontgaan, die de oppervlakte van den armband van het midden uit naar boven zoo conisch heeft toegeslepen, dat de omtrekken van boven- en benedenrand gelijk zijn.

In het midden van des armbands oppervlakte ontstaat

daardoor dus een scherpe, ronde rand als grens van onder een hoek naar elkaar toeloopende vlakken.

Beschouwt men de op deze vlakken ingegrifte en met houtskool zwart gemaakte driehoeken of toempals in verband met de boven omschreven slijping, dan komt men dadelijk

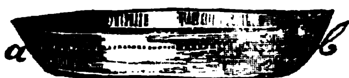

Fig. 44.

Fig. 45.

tot de overtuiging, dat de Tabellorees, hoe onbeschaafd hij ook zij, een niet onaardige opvatting heeft van versieringskunst.

Het een en ander is misschien duidelijker nog uit de hierbij gevoegde afbeeldingen, figuren 44 en 45; fig. 45 stelt den armband voor, zooals die geslepen is uit den ring van fig. 44, en deze ring is gesneden uit de schelp. Hoe de middenlijn a.b. van fig. 44 na slijping de rand a.b. wordt van den armband van fig. 45, is hierboven beschreven.

Nog kunstiger is de Goramsche „bia bia" geslepen (vide photo Plaat V), een armband van schelp, die door vrouwen om den pols wordt gedragen. Ook op de photografische afbeelding ziet men duidelijk de schelpwinding; op den armband is op de plaats, waar op fig. 45, hierboven, de scherpe rand a.b. is, een ronde rij van gekartelde driehoekjes gelaten. Dit eenvoudige en toch zoo sierlijke voorwerp moet niet anders dan met fijne mesjes en zaagjes zijn behandeld.

Als een contrast van dezen geduldig-voorzichtig behandelden armband, komt op de photografische afbeelding, vlak naast dat voorwerp, de Lampongsche „kaloeng ali" voor, een eenvoudig uit een schelp gehaalde ring, waarvan de winding heelemaal niet is weggewerkt en de conische vorm is blijven bestaan. Voor dezen armband heeft men de natuurlijke spikkeling van de gele schelphuid als versiering voldoende geacht en den vorm gelaten zooals die vóór de bewerking was.

Ook op de Sangi- en Talauer- en Kei-eilanden gebruikt

men armbanden, welke uit schelp zijn gesneden. De algemeene benaming van het lijfsieraad is er „boeala"; de armbanden worden er, naar gelang van de schelpsoort waaruit zij vervaardigd zijn, onderscheiden in „boeala lirimbangna", „boeala aloelida" en „boèala adalaa".

De polsringen van de Tenimber eilanden, „sisloo" geheeten, worden door mannen, vrouwen en kinderen gedragen, en vervaardigd door slijping van de onderste winding van de grootste schelpen van het geslacht Volutae; de versiering dezer ringen is eenvoudig, doch aardig en naief en ontstaan door eenvoudige inkervingen.

De Papoea van Doreh draagt een band van schelp (brongo) om den pols en weet dien vrij nauwkeurig te slijpen en van vertikale, diepe ingriftsels bij wijze van versiering te voorzien. Merkwaardiger is de armband uit de Humboldtsbaai, een rottan ring waaraan zich twee uit schelpen geslepen platen als aanhangselen bevinden. Op deze dunne platen, vermoedelijk ontstaan door afslijping van een schelp aan twee kanten, ziet men duidelijk de spiraallijn, die de schelpwinding aangeeft. Overigens hebben de armbanden bij de Papoeas in verschillende deelen van Nieuw-Guinea verschillende vormen en versieringen; het meest worden natuurlijk die schelpen gebruikt, welke mooi en het gemakkelijkst te bewerken zijn.

Aan de Noordkust van Nieuw-Guinea wordt als oorversiersel een uit schelp gesneden ster gedragen, die aan een ring van schildpad is bevestigd; aan de Humboldtsbaai kent men oorhangers van schildpad (oentji), evenzoo in Doreh, waar men deze sieraden „misbefo" noemt en dikwijls met stukjes glas behangt. Hier wordt b. v. ook een sieraad van zeeschelp („karomban") door mannen op den rug gedragen.

Vingerringen noemt men op de Sangi en Talauer eilanden „sinsin" (vergelijk hiermee het Maleische woord: „tjintjin"), zij worden vervaardigd uit kleinere schelpen. Ook hier een spoor van ornamentatie, immers, de „sinsin" is van

onder en boven langs de oppervlakte zoo geslepen, dat in het midden een scherpe rand is ontstaan; men past ook hier dus de bekende methode toe, om het schelpen voorwerp aan twee kanten gelijkvormig te maken.

Het spreekt van zelf, dat, wil men op deze wijze de slijping doen plaats hebben, een nogal dikke schelp moet gebruikt worden.

De vingerring heet bij den Batakker „tintin" en is eigenlijk niet anders dan het bovenstuk van een gewone conische schelp, waaruit een ring is afgezaagd en glad geslepen. De schelpspiraal blijft door deze eenvoudige bewerking bestaan, evenzoo de conische vorm. De bruinroode stippels zijn als versiering op de oppervlakte van de ring gelaten.

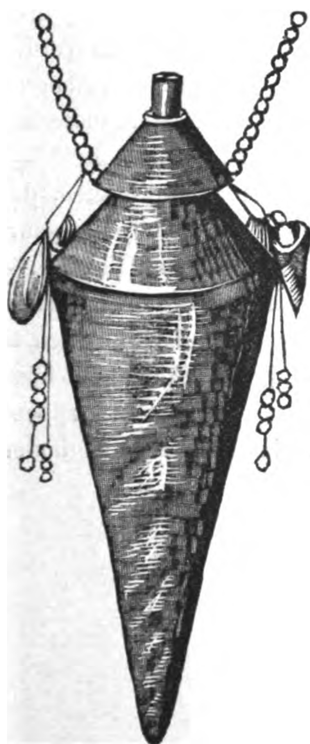

Fig. 46.
Kruithoorn uit Flores.

Van de gebruiksartikelen worden hier nog genoemd een paarlemoeren haak (toelang timah), die uit een schelp is gesneden en in de W. afdeeling van Borneo den Dajak dient om er gesnelde koppen aan op te hangen; (Vide photo Plaat VI); een schelpen kruithoorn, zooals die in Flores gebruikt wordt en waarvoor men eenvoudig een conische schelp van boven langs de oppervlakte glad behoeft af te slijpen om die daarna van een houten deksel met gietgat te voorzien. Het voorwerp wordt met kleinere schelpjes versierd, aan een uit kraaltjes bestaand snoer gehangen en om den hals gedragen. (Vide fig. 46).

Uit de Nautilus schelp worden op de Tenimber eilanden

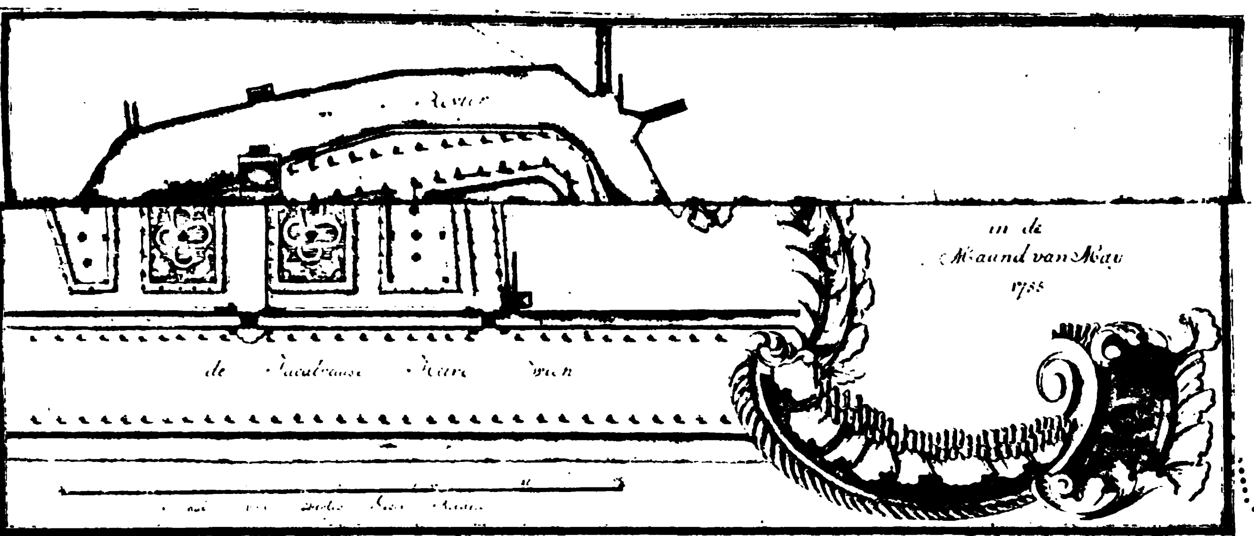
lepels gesneden („oeroe lilir"), die soms met zwartgemaakte figuurtjes van menschen, stoombooten, prauwen enz. zijn begrift. (Vide photo Plaat VI.)

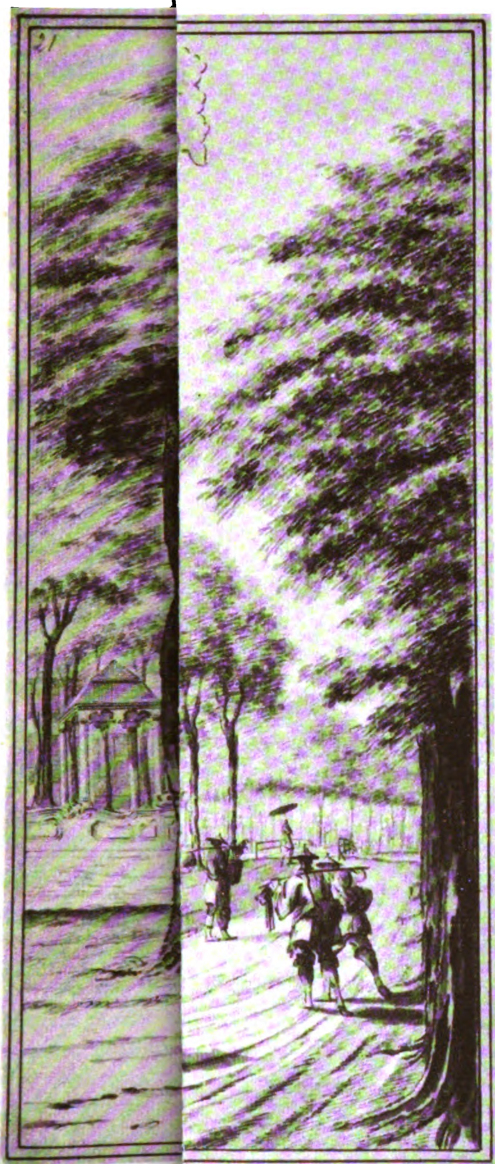
Deze soort schelp levert op de Sangi en Talauer-eilanden de grondstof voor eenzelfde lepel-model; het voorwerp heet hier „sasahidek" en wordt eigenlijk alleen door aanzienlijken gebruikt.

Op de Kei-eilanden worden zelfs drinknappen uit schelp geslepen; in Nieuw-Guinea maakt men er klokjes van en gebruikt men groote en kleine schelpen als blaasinstrumenten, waarop signalen kunnen worden gefloten.

Overigens vindt men bij sommige volkstammen kleine schelpjes in gebruik als versiering van kleedingstukken. In Timor maakt men van schildpad („penjoe sisik") even goede kammen als op Java, op de Tenimber eilanden worden op dezelfde wijze als voor Java is beschreven bamboezen kalkkokers met „penjoe goeloeng" bekleed, welk materiaal ook op de Babbargroep voor kalkdoozen bekend is.

Uit al het bovenstaande moge voldoende blijken, dat de bewerking van hoorn, been, schildpad, schelp en paarlemoer bijna overal in den Indischen Archipel bekend is. De zeer lichte, maar geduldige arbeid, daaraan verbonden, leent er zich uitstekend toe, om b.v. op huisvlijtscholen te worden ingevoerd; het materiaal is goedkoop en bijna overal te verkrijgen, ligt soms als het ware voor het grijpen; de te gebruiken instrumenten zijn niet duur en de methoden gemakkelijk aan te leeren.

in de
Maand van May
1755

EEN BUITENVERBLIJF OF „THUYN" NABIJ BATAVIA IN DE 18de EEUW.

(*Met twee Platen*).

DOOR

H. D. H. BOSBOOM.

De aanwezigheid in de Leidsche Bibliotheek van een fraai geteekenden plattegrond van een der vele buitenverblijven, die eertijds den Jacatraschen weg nabij Batavia sierden, geeft mij gelegenheid omtrent de gesteldheid van zoodanigen „Thuyn" eenig denkbeeld te geven.

Kon ik in mijn opstel „Oude woningen in de stad Batavia" 1) op grond van eigen aanschouwing van eenige der nog bestaande huizen in de oude stad, aangevuld met hetgeen vroegere schrijvers over de voormalige bewoning van Batavia meêdeelden, een beeld van de verschillende typen dier huizen geven, de plattegrond 2), waarvan hier eene afbeelding wordt aangeboden, stelt aanschouwelijk voor een dier „Thuynen", zooals er in de 18de eeuw bij tientallen aan den Jacatraschen weg, aan de vaart naar Antjol, langs het Molenvliet, langs de Bacherachtsgracht en elders hebben gelegen.

---

1) Zie Tijdschrijft v. h. B. G. v. K. en W.; Deel XL, afl. 5 en 6.

2) „Plattegrond van de Thuyn en Woonhuys behoorende Aan den WelEdele Gestr. Heer JAN SCHREUDER R. Extr. Ord. v. N. I. zijnde gelegen be-oosten Batavia tusschen de Groote Revier en de Jacatraase Heere Wegh opgenoomen in de Maand van Mey 1755."; behoorende tot de verzameling BODEL NIJENHUIS aanwezig in de Leidsche Bibliotheek; de kaart is in kleuren uitgevoerd; de afmetingen van den rand zijn 44,8 op 32,8 cM; dus het tweevoud van de hier aangeboden reproductie. De noordlijn is met de spits naar beneden geteekend; het noorden moet dus aan de benedenzijde van den pl. gr. gezocht worden.

De verderaf gelegen landgoederen als Tjilintjing en Poelo Gadong in het oosten; Weltevrede, Struijswijk, Materman, Campong Malaijo, Tanjong Oost, Tanabang, ik noem slechts enkele, in het zuiden; Piesing, Passier Poetie en vele andere in het westen zullen stellig veel uitgestrekter zijn geweest en de landhuizen grooter, maar voor de „thuynen" meer nabij de stad gelegen kan JAN SCHREUDER's buitenverblijf vermoedelijk wel als type worden aangemerkt.

Van enkele dier groote landgoederen zijn nog sporen aanwezig; eenige zijn nog bewoond en goed onderhouden; te betreuren is het dat die landgoederen onbeschreven blijven; uit den tegenwoordigen toestand zou stellig nog veel omtrent het verledene af te leiden zijn en gaandeweg zullen toch ook die landhuizen in verval geraken of gewijzigd of afgebroken worden en dan is het verleden voor goed weggevaagd 1).

Van de meer nabij Batavia gelegen tuinhuizen of thuynen is echter niets meer over, dan alleen het voormalige Diaconiehuis, *thans bevattende de collectie gesteenten van het Mijnwezen*, aan het Molenvliet; daarom is de plattegrond van SCHREUDER's thuyn zoo welkom en verdient deze uit de portefeuille van de Leidsche Bibliotheek aan het licht te worden gebracht, waartoe de beheerders dier Bibliotheek welwillend hunne toestemming verleenden.

De buitenverblijven van de Gouverneurs-Generaal ADRIAEN VALCKENIER en JEREMIAS VAN RIEMSDIJK 2) aan den Antjol-

1) Heel aardige beschrijvingen werden gegeven in het Bataviaasch Nieuwsblad van 25 Januari 1898 van het landhuis *Asem* (Het verlaten huis) en in dat van 25 Januari 1901 van het vervallen landhuis *Oeloe Djami*

2) Het eerste is beschreven en gedeeltelijk afgebeeld, doch zonder plattegrond, door HEYDT [zie diens „Schauplatz" 1ste deel pag. 122 t/m 141]; het tweede is min of meer beschreven door VAN RIEMSDIJK zelf in een brief aan zijn zoon (zie „De Gouverneurs-Generaal" door M. A. VAN RHEDE VAN DER KLOOT; pag. 810). Het landgoed van VALCKENIER moet gelegen hebben nabij den toenmaligen mond van de Antjol, tegenover den hoek van Slingerlandt, doch de plaats in niet nauwkeurig aan te wijzen, evenmin als dit het geval is met de „Thuynen Schoonsigt en Vyvervreugd" van VAN RIEMSDIJK.

schen weg zullen stellig uitgestrekter geweest zijn dan de thuyn van JAN SCHREUDER; in het algemeen zullen de buitenplaatsen, welke tusschen dien weg en de zeekust gelegen waren, dieper of langer geweest zijn dan de thuynen langs den Jacatraschen weg, maar van geen enkele is een nauwkeurige plattegrond tot nu toe bekend gemaakt. Ook de buitenverblijven tusschen den Molenvlietschendijk en de Crocotrivier zijn grooter geweest, doch vermoedelijk zijn deze van wat later tijd dan de eersten en zijn de tuinen daarvan niet meer zoo fraai aangelegd geweest als in het weeldetijdperk, waarin SCHREUDER's woonhuis werd gebouwd en zijn tuin werd aangelegd. Niet onwaarschijnlijk acht ik 't dat dit zal zijn geschied omstreeks 1755, het jaar waarin JAN SCHREUDER benoemd werd tot Extraordinaris Raad van Indië, en waarin ook de plattegrond werd geteekend. Veel jaren vroeger kan dit in ieder geval niet zijn geweest, daar in het kaartje van HEYDT, van het jaar 1739, het plekje, waar SCHREUDER's buiten zou komen, te midden van vele andere „Gärten" juist nog als wildernis, ruigte, als onbewoond is aangegeven. Het grootste deel van den Jacatraschen weg zal toen overigens reeds met buitenhuizen bezet zijn geweest. Daar SCHREUDER omstreeks 1750 van Souratte, waar hij Directeur was geweest, naar Batavia moet zijn overgekomen, zal de aanleg van tuin en woonhuis gerustelijk tusschen de jaren 1750 en 1755 gesteld kunnen worden.

Zien wij nu wat de kaart van den ons onbekenden landmeter ons te lezen geeft.

De plaats waar SCHREUDER's thuyn gelegen heeft is door de eigenaardige bocht welke de groote rivier om dat buitengoed heen beschreef, welke bocht sedert 1755 natuurlijk niet gewijzigd is, met behulp van de tegenwoordige topographische kaart 1) nog volkomen juist aan te wijzen.

Zij moet gelegen hebben aan de zuidzijde van den weg naar Jacatra en oost van de spoorbaan; dus komende van

1) Zie: Kaart van Batavia en omstreken, schaal 1:20000; uitgave 1897.

de stad en gaande naar Goenoeng Sari en de spoorbaan overgegaan zijnde aan den rechterkant van den weg en dan even vóór dat men aan de eerste groote bocht in dien weg komt. De topographische kaart te hulp roepende, zou ik de ligging als volgt aanwijzen: tusschen den weg en de S-vormige bocht van de rivier oost van de spoorbaan, alzoo de ruimte tusschen rivier en weg boven de letters *a* en *b* van den naam „Mangg*a* *b*ĕsar; de ruimte dus, waarin een paar klapperboompjes geteekend zijn en waar in den rechter bovenhoek grenzende aan den weg een omlijnd plekje groen is aangegeven; speciaal in dat plekje groen heeft het woonhuis gestaan en de ingang tot den „Thuyn" is geweest, daar waar dat plekje groen aan den weg grenst. Het voorste, het dichtste bij den weg gelegen deel van het buitengoed was vrij smal, ± 90 M.; het achterste deel was breeder, tot 120 M. over de grootste breedte; de diepte van het goed bedroeg ± 270 M. 1).

Ik lees uit den plattegrond dat het hoofdgebouw heeft gestaan op ± 26 M. van den heereweg, dat dit een breedte had van 24 en een diepte van 19 M.; dat het was ingedeeld als volgt: een ruim voorvertrek, waartoe de hoofdingang toegang verschafte, waarop links en rechts twee zijkamers uitkwamen en waarvoor een, vermoedelijk niet overdekt, terras wat hooger dan de voortuin; achter dat voorvertrek en de tweede zijkamers, dus over de geheele breedte van het huis, bevond zich een groote langwerpige zaal van 24 M. breedte en 7 M. diepte; daarachter, in het midden een achtergalerij, die aan de achterzijde open was en twee verhoogde opkamers, dus deze laatsten links en rechts van de achtergalerij; van uit die met kolommen voorziene achtergalerij had men toegang tot een terras aan de achterzijde van het hoofdgebouw, terwijl het geheele huis door een breede stoep of verhoogde loopplaats was omgeven. Naar het schijnt had het hoofdgebouw geen verdieping, daar

1) Voor de opgegeven afmetingen, ook voor de hieronder genoemde, zie Aanteekening I.

er geen trap is aangegeven. Tot de opkamers werd toegang verkregen van uit de zaal door middel van drie treden hooge bordessen.

Rechts van het hoofdgebouw en een weinig achterwaarts bevond zich een rij bijgebouwen, bestaande uit drie groote vertrekken, waarvan het achterste de keuken was, en die aan de voorzijde voorzien was van een overdekte gaanderij; die rij bijgebouwen was van uit de zaal door een, vermoedelijk open, gang of loopplaats te bereiken; de in de teekening voorkomende trap wijst er op, dat dit bijgebouw van eene verdieping voorzien kan zijn geweest.

Links van het hoofdgebouw en nabij de oostelijke opkamer was een gebouw, bestaande uit twee ruimten, aan den rivieroever gelegen met een stoep omgeven, van waar uit men langs een trap in de rivier kon afdalen; dit zal een zoogenaamd speelhuis zijn geweest. 1)

Daar het hoofdgebouw vrij dicht bij den weg was gelegen, had de voortuin weinig diepte; een breede allée voerde van den ingang, die van vier pilaren voorzien was, naar het voorterras.

De achtertuin had een groote uitgestrektheid; van uit het achterterras had men uitzicht op een 200 M. lange laan, die voerde naar een speelhuis aan de rivier, waarin men weder langs trappen kon afdalen. Dit speelhuis schijnt wel het mooiste, het echte, geweest te zijn; in de rondte waren banken tot zitplaatsen aangebracht. Men kan daar aardig aan de rivier gezeten hebben.

In tamelijk regelmatige, nagenoeg vierkante, vakken of perken afgedeeld, vormde die achtertuin een net van elkaar rechthoekig snijdende lanen, terwijl op de hoeken der perken, langs de hoofdlaan, die naar het speelhuis achter in den tuin aan de rivier leidde, steenen pilaren waren

---

1) Een speelhuis geleek veel op een alleenstaande pendopo, dus een dak op pilaren met een lage balustrade of een laag muurtje tusschen de pilaren, en een of meer ingangen; veelal waren de speelhuizen aan het water gebouwd.

aangebracht, die vermoedelijk wel van beelden zullen zijn voorzien geweest. Zoo was ook de voortuin met een achttal beelden gesierd.

In het midden van het breede gedeelte van den achtertuin bevond zich een stal voor twaalf paarden, met daarvoor en daaraan sluitende een groot vertrek, dat stellig het koetshuis, wagenhuys zeide men toen, zal geweest zijn. Van dat koetshuis voerde weder een 185 M lange laan voor een deel door den breeden achtertuin en verder langs de westelijke grens van het smallere gedeelte van de plaats, onmiddellijk naar den grooten weg, zoodat de koetsen uit het wagenhuys langs die rechte zijlaan, zonder door den eigenlijken tuin te gaan, konden voorrijden.

In den noordwestelijken hoek van het breede gedeelte van den tuin eindelijk werd een groot grasveld aangetroffen, in het midden waarvan een rechthoekige vijver (wellicht badplaats) van 7,5 op 6,0 M., met gemetselde wanden; door middel van twee trappen kon in den vijver worden afgedaald, terwijl in het midden van den vijver een gebouwtje was opgetrokken. Aan de noordzijde van dat grasveld stond een rij steenen gebouwen, bevattende een zevental vertrekken, voor een deel mogelijk kleedkamers, voor een ander deel slavenvertrekken.

Op verschillende punten van de grens van den tuin was gelegenheid door middel van trappen in de rivier af te dalen.

Omtrent de uitgestrektheid en den aanleg van den tuin, alsook over de afmetingen van het heerenhuis en de nevengebouwen geeft de plattegrond voldoende inlichtingen; Schoonsigt en Vyvervreugt van Jeremias van Riemsdijk mogen grooter zijn geweest, de buitenplaats van Valckenier, door Heydt beschreven, moge in aanleg van grotwerken en andere wonderen van knutselwerk veel meer hebben uitgeklonken, voor een thuyn dicht bij de stad is Schreuder's buiten vrij groot; een stalling voor twaalf paarden, groot wagenhuys, reeksen bijgebouwen wijzen op een tamelijk weelderige leefwijze.

Wat vooral de aandacht trekt, zijn de groote afmetingen der vertrekken; een zaal van 24 op 7 M., zijkamers van 7 M. in 't vierkant zijn stellig ruim en kunnen ja moeten, de eerste vooral, architectonisch versierd zijn geweest; een zaal van die afmetingen zonder bouwkunstige versiering is haast ondenkbaar; eenvoudige vlakke witte muren, met vierkante gaten voor deuren en ramen, zooals in later tijd, zouden de bewoners van de 18de eeuw wel niet bevredigd hebben. In hoeverre van dergelijke zalen in dat opzicht werk werd gemaakt, moge blijken uit de aanteekening II, waarin een en ander betreffende het buitenhuis te Kampong Malajoe van den G. G. Alting wordt medegedeeld; daaruit kan men zien dat de 18de-eeuwsche groote Heeren motieven uit de Grieksche bouworde te hulp riepen om hunne zalen op te sieren.

Toch wordt er ondanks de groote afmetingen van het woonhuis en de nevengebouwen betrekkelijk weinig gelegenheid tot geriefelijke bewoning aangetroffen; men vraagt zich in de eerste plaats af, waar de slaapgelegenheden waren; Reimer zegt in het algemeen, dat de zoogenaamde „opkamers", dat zijn dan hier de beide kamers links en rechts van de achtergalerij, vertrekken van 6,5 op 3,0 M ongeveer, daarvoor gebruikt werden; verder kunnen de twee groote benedenvertrekken van het rechtsche bijgebouw tot slaapkamers gediend hebben; boven die nevengebouw-vertrekken en de keuken hebben stellig slaven gelogeerd, de trap naar die bovenverdieping, of de zolder, was toch buiten het gebouw aangebracht en aan de achterzijde en zal dus wel niet voor de eigenlijke huisgenooten of voor gasten bestemd zijn geweest; de verder van het hoofdgebouw gelegen vertrekken dicht bij den vijver zullen vermoedelijk grootendeels wel tot slavenverblijf gediend hebben; als men verneemt dat een getal van 200, ja soms tot 300 slaven geen zeldzaamheid was 1), dan spreekt 't van zelf dat er veel ruimte voor die lijfeigenen noodig was.

1) Zie Aanteekening III.

Uit een der teekeningen van RACH 1) kennen wij het buitenaanzicht van den „Thuyn van WILLEM HENDRIK VAN OSSENBERCH", die zes jaar nà JAN SCHREUDER benoemd werd tot Extraordinaris Raad en die dus een tijdgenoot van dezen laatste was; uit die teekening weten wij hoe sierlijk de ingang, het hek met kwistig versierde kolommen, van dien thuyn was; de plattegrond van SCHREUDER's buitenverblijf, die zoowel aan den hoofdingang als aan de laan naar het wagenhuys, aan de zijde van den heereweg, vier kolommen vertoont, doet de veronderstelling uiten, dat die ingangen even fraai getooid waren; fraai, in den zin van weelderig, zocals de smaak van dien tijd was: de rococo-vormen, de krullen en beelden waren overal te vinden; zelfs het vignet van den plattegrond draagt er de sporen van.

De tuin is waarschijnlijk in Le Nôtre-stijl aangelegd geweest; ook te Batavia schijnt die smaak voor rechte lanen, geschoren en kunstmatig vervormde boomen te zijn overgenomen en tot vèr in de 18de eeuw te hebben voortgeleefd; de rechte lanen met regelmatige perken wijzen daarop en de teekeningen van den tuin van VALCKENIER, door HEYDT, alsmede enkele teekeningen van RACH bevestigen dit vermoeden.

Van den bewoner JAN SCHREUDER is niet veel te zeggen; hij schijnt niet ongelukkig gediend te hebben; van de laagste betrekkingen bracht hij 't tot den hoogen rang van Ordinaris Raad van Indië 2); na de Compagnie ook op de

1) De tweede plaat. *Red.*

2) In het naamboekje van 1737 vond ik J. S. voor het eerst vermeld als „Principaal Journaal schrijver" op 't Negotie Comptoir te Batavia, sedert 1735; in 1738 was hij Factuurhouder op 't zelfde Comptoir; in 1744 vond ik hem vermeld als Directeur van Souratte, sedert 1740, waar hij vermoedelijk tot omstreek 1750 verbleef; in het boekje van 1751 komt zijn naam toch weer voor als Directeur buiten Employ te Batavia; in 1753 nog als Oud-Directeur, tevens President van het College van Commissarissen van huwelijksche en kleyne zaken; in 1755 werd hij benoemd tot Extra ordinaris Raad van India, terwijl wij hem in 1761 als Gouverneur van Ceylon terugvinden, van waar hij in 1762 werd teruggeroepen naar Batavia om als Ordinaris Raad zitting te nemen in het Hooge Regeeringscollege, waarvan hij tot aan zijn dood in de eerste helft van 1769 deel uitmaakte.

buiten-comptoiren gediend te hebben, had hij genoeg vermogen verzameld om zich te Batavia een min of meer weelderig verblijf te doen bouwen. Groote daden zijn van den man niet bekend, slechts eenmaal komt zijn naam naar voren; met HILGERS, HAKSTEEN, HARTINGH en ALTING onderteekende hij een scherp geschrift dd 18 October 1764 1), behelzende een aanklacht tegen de willekeur en de machtsuitbreiding van den Gouverneur-Generaal; maar overigens valt aan te nemen dat hij een gewoon, echter niet onbekwaam, dienaar van de Compagnie is geweest 2).

Dat hij van zijn Thuyn een kaart heeft laten maken, en dat de onvermoeide verzamelaar BODEL NIJENHUIS die teekening gevonden en bewaard heeft, is een toevallige samentreffing, waardoor de gelegenheid geboden werd een overzicht van een 18de eeuwsch Bataviaasch buitenverblijf te geven.

---

1) Zie de JONGE: De opkomst enz. Deel X (VII). „Advies en consideratieën door de Raden van Indië J. SCHREUDER, N. HARTINGH, M. J. HILGERS, P. HAKSTEEN en W. A. ALTING, uitgebragt aan het Opperbestuur over een nieuw te ontwerpen instructie voor de Hooge Regering in Indië dd 18 October 1764".

In gesloten couvert naar patria gezonden.

2) De JONGE zegt dat deze vijf tot de beste regenten van dien tijd mochten gerekend worden.

AANTEEKENINGEN.

I. De afmetingen van huis, tuin en lanen zijn bij afleiding gevonden moeten worden.

Geheel zeker ben ik daarvan niet, hoewel de opgegeven afmetingen, naar ik vertrouw, niet vèr van de waarheid zullen afwijken. Het is echter van veel belang dat die afmetingen zoo goed mogelijk worden vastgesteld, omdat juist de grootte daarvan, de ruimte in heerenhuis en nevengebouwen zoo bijzonder de aandacht trekken, en omdat deze plattegrond een maatstaf kan zijn voor meerdere voormalige tuinhuizen aan den Jacatraschen weg en andere in de nabijheid van het oude Batavia gelegen.

In den plattegrond van Jan Schreuder's Thuyn is een schaal geteekend, uitgedrukt in geometrische roeden; nu ben ik er niet in geslaagd stellige gegevens te verkrijgen, omtrent de lengte in tegenwoordige maat van de geometrische roede, zooals die in de 18de eeuw in gebruik schijnt te zijn geweest. Om tot een benaderende waarde te komen, heb ik eerst de hoofdafmetingen van den plattegrond, d.w.z. de grootste lengte van den thuyn en de grootste breedte, vergeleken met het stukje van de tegenwoordige topographische kaart, waar de tuin van Schreuder terug te vinden is. Uit die vergelijking leidde ik af:

gebruik makende van de grootste lengte, dat de geometrische roede zou zijn, 4,1 M.

gebruik makende van de grootste breedte, dat de geometrische roede zou zijn, 3,5 M.

gemiddeld dus 3,8 M. Dat die vergelijking niet tot een nauwkeurige uitkomst kan leiden, ligt voor de hand; het stukje van de topographische kaart op do schaal 1 : 20000 is voor de vergelijking te klein; een fout, een misteekening van $1/2$ mm. in de eene of de andere afmeting in de kaart geeft een verschil in de werkelijkheid van 10 M.; wanneer ik in de kaart meet, grootste breedte van den tuin 6 mm., dan wijst dit op een werkelijke breedte van den tuin van 120 M.; en vind ik nu in den plattegrond van Schreuder, met behulp van de schaal, dat de grootste breedte 34 geom. roeden bedroeg, dan leid ik daaruit

af: 34 geom. roeden = 120 M. dus één geom. roede = 3,5 M.; had ik in de kaart gemeten 6,5 mm., in stede van 6 mm., dan zou ik daaruit hebben afgeleid dat 130 M. overeenkomen met 34 geom. roeden, dus dat één geom. roede zou zijn = 3,8 M.; dat is dus bijna 4 M., zooals ik uit de vergelijking van de grootste lengte in kaart en plattegrond ook ongeveer vond.

Globaal is dus wel aan te nemen, dat de geom. roede ongeveer 4 M. lang zal zijn geweest.

Er is echter nog eenige meerdere contrôle op die afmetingen.

In „STARING's lijst van alle binnen- en buitenlandsche maten, gewichten en munten, zoowel de vroegere als die van den tegenwoordigen tijd, enz." worden verschillende oude lengtematen met de tegenwoordige vergeleken;

bijv.: Oude maat (Amsterdam) één roede van 16 voet = 4,53 M.
één roede „ 13 „ = 3,68 M.

Blooische voet (Nederl. maat) = $^1/_{12}$ roede = 12 duim; roede = 3,617 M.

Beijeren, Landmet. roede = 10 voet = 2,9186 M.

Mecklenburg-Schwerin, geom. Kettenfuss = 0,4602 M.

aangenomen dat een geom. k. fuss = $^1/_{12}$ geom. roede, dan zou zijn één geom. roede = 5,5 M.

en indien = $^1/_{10}$ geom. roede, dan zou zijn één geom. roede = 4,6 M.

Lubeck, roede van 16 voet; roede = 4,602 M.

Pruissen, voet = 0,313854 M.; roede = 12 voet = 3,7662 M.

Voorts is de bekende Rhijnl. roede = 12 Rhijnl. voet = 3,77 M.

Nu komt in den brief van den Gouv. Gener. J. VAN RIEMSDIJK aan zijn zoon (zie de Gouvs. Generaal van VAN RHEDE VAN DER KLOOT bl. 310) voor, dat de laan naar zijn huis „Schoonsigt" lang is: „72 roeden of 864 voeten van 12 duymen ider" en dat het sterrebosch achter zijn huis lang is: 40 roeden of 480 voeten van 12 duym", waaruit blijkt dat de door VAN RIEMSDIJK bedoelde roeden van 12 voet zijn, waaruit met waarschijnlijkheid mag worden afgeleid, dat de geom. roeden van SCHREUDER's plattegrond, die ongeveer in denzelfden tijd gebruikt werden, ook roeden van 12 voet zijn; daar nu op grond van al de boven opgegeven maten mag worden aangenomen, dat de 12 voets roeden ongeveer 4 M., meer juist 3,7 M. lang zijn, heb ik dit ook voor SCHREUDER's geom. roede aangenomen; te eerder kon

ik dit doen, omdat de vergelijking met de tegenwoordige topographische kaart deze veronderstelling krachtig steunt.

In ieder geval zullen de door mij, op den grondslag één geom. roede = 3,7 M., opgegeven afmetingen wel niet te groot zijn aangenomen.

AANTEEKENING II.

Dat aan den bouw dier tuinhuizen (buitenverblijven) en vooral aan de zaal wel eenige luxe werd besteed, moge blijken uit de volgende aanhalingen uit een brief (1787) van C. F. REIMER 1) aan Mr. WILLEM ARNOLD ALTING 2), handelende over den bouw of de verbouwing van het landhuis te Kampong Malajoe, — waar ALTING tot aan zijn dood woonde —, waartoe de plannen eerst waren gemaakt door den capitain ingenieur PILON en waarin REIMER ettelijke verbeteringen voorstelde.

Ten opzichte der binnenvertrekken wordt opgemerkt:

„dat de middel- of Eetzaal als het voornaamste en edelste „gedeelte van 't Heerehuys met veel te wijnig ligt en door de „plaatsing en 't afnemen van de zilverwerkskamer en de trap „met zo veel onregelmatigheid worstelde" enz. dat zij altijd „op „zijn best een schemerligt zal kunnen genieten".

REIMER stelt dan ook allerlei veranderingen voor; de eetzaal krijgt een afzonderlijk hoog dak met lucarnen en verder: „De „inwendige versierselen der Eetzaale bestaan uijt gekoppelde „Pilasters van de Yonique ordre ter Hoogte van de naastgelegen „kamers en galderij met een attique overset, waartusschen de „Lucarnen aangebragt zijn. Alles gantsch eenvoudig, zonder „overlading van sieraden in 't pleisterwerk. Volgens ordre van „de WelEd: groot agtb. Heer SIBERG 3) zijn de boven ligten „der poorten gebeeldhoud doorbroken; en terwijlen tans de twee „naast de Hoofddeuren der zaal gestaan hebbende vensters, om „de Hooge verligting, gantsch onnoodig zijn, zo zoude in de twee „hoeken aan weerszijden naast de deur, die in d'agtergalderij

1) REIMER was toen capitein-ingenieur; zou spoedig daarna majoor-titulair worden

2) W. A. ALTING was toen reeds Gouverneur-Generaal.

3) De naam is zeer onduidelijk geschreven; er staat eigenlijk LEBERG, doch zal natuurlijk moeten zijn SIBERG, die sedert 1776 de schoonzoon was van Mr. W. A. ALTING.

„uijtkomt, twee Buffets hetzij van Metselwerk in de gedaante „van kleine alcoven, of van schrijn en beeldhouwerswerk als „Hoekkassen met de grootste welstand konnen aangebragt werden; „dus d'eene met glas en d'andere met zilverwerk bezet tot wezentlijk groot sieraad van dit Eetverstrek strekken"; enz.

de aanleg, o. a. de rondgaande terras met voorstoep (juist als bij SCHREUDER's buitenhuis) wordt goedgekeurd; er is sprake van de „gevels der vier vleugelgebouwen", van „de decoratiën van het wagenhuijs"; en van „de gevels van 't stal".

Voorts: „Een Uurwijzer of groot oorlogie niet dan hoogelijk „noodig en geriefelijk, op een diergelijke afgeleegene Buijten„plaats zou 't aldergevoeglijkst in 't kapvengster van 't Wagen„huys worden aangebracht".

In 1787 had men dus nog wel wat over voor de verfraaiing van de heerenhuizen, zelfs van de nevengebouwen; hoeveel te eerder niet in 1755, toen J. SCHREUDER z'n buitenplaats liet bouwen, toen het 't tijdperk van de grootste weelde te Batavia was.

AANTEEKENIG III.

Dr. W. M. KEUCHENIUS in zijn „Beschrijving der Bataviasche Jurisdictie" geschreven in 1807, zegt omtrent het getal der „slaven: „men vind huishoudens, die 60, 80, 100 tot 140 en „meer slaaven en slaavinnen hebben. Een getal van 20 of 30 „word maar voor een ordinair huishouden gerekend, terwijl „dezelfde bediening of het eige huiswerk met de helft even goed en beter gedaan zou kunnen worden." Dat werd geschreven in 1807, toen de benarde tijden van het laatst der 18de en het begin den 19de eeuw reeds over Batavia heen waren gegaan, tijden, waarin soms zelfs gebrek van het meest noodzakelijke voor levensonderhoud was geweest, waarin stellig tot bekrimping zal moeten zijn overgegaan.

Kon in 1689 nog een jong huishouden worden opgezet met 59 slaven en slavinnen 1), gaandeweg nam het getal lijfeigenen

---

1) Zie: Dr. G. D. J. SCHOTEL „Het oud-Hollandsch huisgezin der XVIIde eeuw", bl. 309, in den brief van CORNELIA JOHANNA VAN BEVEREN, waarin deze over haar eigen bruiloft te Batavia en haar pas ingericht huishouden spreekt: „UEd. heeft versoght dat ik eens soude schrijven, „wat 59 slaven werk doen. Nu sal ik UEd. met desen contenteeren. „Drie à vier jongens loopen agter mij en mijn man, als wij uytgaan

toe; met de weelde in kleeding en uiterlijk vertoon, waartegen de Gouverneur-Generaal MOSSEL te vergeefs plakkaten uitvaardigde, ging de behoefte of schijnbehoefte aan steeds meerder slaven gepaard.

F. C. REIMER schreef nog omstreeks 1785, sprekende over „de luxe omtrent onnutte en in weelde slempende slaven," het volgende: „Uitgestrekte tuinen en landen, grote paardestallen, „dubbelde of drievoudige huishoudingen enz. enz. enz. maken „dezelven in schein noodwendig in de eerste familles en velen „der anderen waren verwaand genoeg om dezen hier in te willen „volgen. Men vond bij de eersten 300 en meer slaven en onder „de mindere 's Komps. dienaren waren vele, welke aan 50 of 60 „slaven in hunne woningen niet meenden te veel te hebben." 1)

„oock soo veel meyden, vijf à zes staetjonkers en staetjoffrouwen, die „agter onse stoel aen tafel staen, 3 jongens die op de bas, viool en harp „speelen, als wij aen tafel sitten. De rest van de jongens gebruyck ik „tot huyswerk, bootschappen, nayen, brejen en diergelycke hantwercken; „een past op de dranck in de botte'ary, twee à dric in de keuken, soo „dat ieder syn werck altoos heeft. De meyden gebruyck ik tot kant-„nayen, werken en linnen te maken, drie à vier passen op myn, een „moet int voorhuys sitten om alle bootschappen te ontvangen, soo dat „UEd. in het kort 't leven van de slaven hebt hooren beschrijven".

1) REIMER betoogt elders de noodzakelijkheid tot het verminderen van het „Huysvolk, tot dat getal hetgeen noodwendig mogte weezen „tot bediening van hunne perzonen, kombuys en stal, ziende af van alle „onnoodige naaijsters, kleermakers, borduurders en borduursters, „Timmerlieden, Metzelaaren, wagenmakers, Zilversmits of Juweliers, in „een woord van alle die wydschen omslag enz".

Onder die 300 slaven kunnen dus ook handwerkslieden geweest zijn; de muzikanten schijnt REIMER niet onder de onnutte huisdienaren gerekend te hebben of waren dezen in het laatst der 18de eeuw wellicht niet meer zoo algemeen?

HET PEPADONWEZEN EN ZIJNE ATTRIBUTEN IN VERBAND MET DE OUDE STAATKUNDIGE INDEELING IN MARGA'S EN HET HUWELIJKS- EN ERFRECHT IN DE AFDEELING TOELANG BAWANG 1) DER LAMPONGSCHE DISTRICTEN.

DOOR

J. H. HISSINK,

Contrôleur bij het Binnenlandsch Bestuur.

I.

Het was in het jaar 1857, dat bij een Gouvernements besluit dd°. 21 Juni No. 38 uitdrukkelijk werd gestipuleerd, dat de bevolking der Lampongsche Districten in het voortdurend bezit zoude worden gelaten van hare politieke en huishoudelijke instellingen.

Daardoor werden dus groote rechten aan de Lampongers gewaarborgd, maar door verschillende omstandigheden zijn van de voornaamste politieke instellingen als het Margabestuur en de daarmede verbandhoudende eigen rechtsspraak niets meer overgebleven; onder de omstandigheden, die daartoe geleid hebben, moet wel in de eerste plaats de door het bestuur in deze uitgeoefende invloed gerangschikt worden.

Na 1857 redeneerde namelijk het toenmalige bestuur, dat het toch nooit de bedoeling van de Regeering kon wezen om lijdelijk volksinstellingen, welke naar men meende een

1) Deze afdeeling, ± 130 vierkante geog. mijlen groot, is de grootste en meest welwarende van de Lampongsche Districten en omvat het stroomgebied van de rivier van dien naam.

nadeeligen invloed uitoefenden op de algemeene orde en welvaart te blijven handhaven, zonder iets tot den tegengang daarvan te verrichten.

In die meening werd men versterkt, aangezien wenken om bestaande misbruiken, voortvloeiende uit de aloude volkinstellingen en gebruiken, te doen uitsterven of ten minste de nadeelige werking daarvan te reduceeren, van regeeringswege dan ook niet achterwege bleven.

De ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur werden met de schoone taak belast om naar hunne persoonlijke opinie der adat (volksinstellingen en gebruiken) langzamerhand datgene te ontnemen, wat bepaald in strijd zoude blijken te zijn met erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid, en dit zoude dan moeten geschieden met beleid en met vermijding van allen schijn om op bestaande rechten eenige inbreuk te willen maken.

Men vergat echter, dat dit de eerste schrede was op het pad om tevens de goede kern van de adat te ondermijnen en dat die ambtenaren, met hunne wisselende opinies om tot afschaffing der misbruiken te geraken, slechts rechtsonzekerheid te weeg brachten, daar eene algemeene leiding geheel ontbrak; dikwijls werden met terzijdestelling der volkshoofden, die natuurlijk in de eerste plaats bij de instandhouding der oude adatinstellingen belang hadden, de hervormingsplannen doorgedreven.

De ambtenaren begonnen dan ook in de eerste plaats te wijzen op de misbruiken, voortvloeiende uit het „naik pepadon of sesako", het betalen van djoedjoer 1) (bruidschat op te brengen door den bruidegom aan de famillie der bruid) en het bestaande leviraatshuwelijk, „adat njemalang" genaamd (samenwonen van eene weduwe bij haren schoonbroeder of ander mannelijk lid der familie).

In dit streven om geleidelijke afschaffing of wijziging of reglementeering van die zoogenaamde misbruiken in de

1) Hierop zullen wij hieronder uitvoerig terugkomen.

Lampongsche adat voorkomende te verkrijgen, is men helaas veel te ver gegaan, met dat gevolg dat juist de instellingen, waartegen men oorspronkelijk te velde trok, hoewel in eenigzins gewijzigden vorm zijn blijven voortbestaan; heeft men de goede instellingen als het Margabestuur en de eigen rechtspraak afgeschaft zonder er iets voor in de plaats te stellen, dat aan de bestaande behoefte voldoet; hetgeen alleszins jammer is te noemen, daar toch de ondervinding heeft geleerd, dat de inlandsche volken, die nog hunne oude instellingen hebben behouden en eerbied koesteren voor de aloude traditiën, het gemakkelijkste te besturen zijn, indien juist die instellingen hoog worden gehouden.

Een goed voorbeeld van een dergelijken toestand vinden wij in de Residentie Palembang.

De adat is bovendien de natuurlijke muur tegen den mohamedaanschen godsdienst en door dat indertijd uit het oog te verliezen plukt men thans de bittere vruchten, want het is een feit dat de Islam zich in de Lampongs meer en meer uitbreidt ten koste van de goede overblijfselen der oude volksinstellingen. De invloed van den godsdienst is het meest merkbaar in de zoogenaamde pasisir of paminggir, omvattende de afdeelingen Semangka Kalianda, en een deel der Ommelanden van Telok Betong, alwaar zelfs door toedoen van orthodoxe ijveraars het aardige vrije verkeer tusschen de moeli's (ongetrouwde vrouwen) en menganei (jongelingen), hetwelk men nog in andere streken aantreft, hier vrij wel tot het verleden behoort.

Alvorens nu het pepadonstelsel uiteen te zetten, dienen wij in eenige beknopte beschouwingen te treden omtrent den invloed, welken de stamverdeeling heeft gehad op de staatkundige inrichting der Lampongsche maatschappij in het algemeen en der afdeeling Toelang Bawang in het bijzonder.

De Lamponger vertelt namelijk, dat hij afstamt van een zekeren Lampong, de jongste van drie broeders, welke met

eene dochter van een zekeren Telooi Gangsa (ganzenei) gehuwd was.

De beide andere broeders waren Madjapahit en Soenda en zijn volgens de legende de stamvaders der Javanen en Soendaneezen. De descendenten dezer drie broeders nu hielden zich te Segala Berak in het tegenwoordige Belalaw (Benkoelen) op.

Bij de uitbreiding van den stam van Lampong zoude een gedeelte naar Moeara Doewa en Kajoe Agoeng (Palembang) zijn afgezakt; terwijl weder een ander gedeelte zich over de tegenwoordige Lampongs zoude verbreid hebben en zoo wordt als eerste plaats van vestiging de streek gelegen aan de Wai Oempoe (zijrivier der Toelang-Bawang rivier) genoemd.

De stamvader der Lampongers had negen zoons; een van hen geheeten Pojang 1) Naga Barisang 2) beschouwt men gewoonlijk als de speciale stamvader der inwoners van het Toelang Bawangsche.

---

1) Pojang beteekend stamvader en wordt nog gebruikt in nenek mojang, hetgeen voorouders beteekent.

2) Omtrent dezen Naga Barisang bestaat ook het merkwaardig verhaal, dat hij de eerste overbrenger van het wetboek van Madjapahit onder de Lampongers is geweest, die toen nog als wilden in de bosschen omdwaalden.

Hij zou zijn zetel gehad hebben in het Kommeringsche aan de Selaboeng, waar het tegenwoordige dorp Pemandjilan gevonden wordt. (Zie Du Bois, Tijdschrift voor Nederlandsch Indië 18e jaargang, IIe deel 1856). Langs de Kommering woont eene Lamponsche bevolking, wier adat in hoofdtrekken veel overeenkomst heeft met die der Toelang Bawangers. Het Lampongsch gedeelte strekt zich tot even voorbij de Doesoen Goenoeng Batoe uit en opwaarts tot aan de eerste oorsprongen der rivier. Beneden Goenoeng Batoe heeft men het Pagajangsche bewoond door eene bevolking, Oeloen Pagajang genaamd, in taal enz. geheel verschillende van de Lampongers. Het riviertje Pisang vormt de grens tusschen het Kommeringsche en het Toelang Bawangsche (Zie topografische en geografische beschrijving der Lampongs door F. G. Steck. Bijdragen T. L. en V. IVe deel der nieuwe volgreeks.)

De Heer Du Bois zegt verder. „De volkeren, in de Lampongs, die hunne herkomst afleiden van Segala Berak, geven voor dat de bevolking,

De negen zoons en hunne afstammelingen zouden voortdurend elkander het gezag betwist hebben, met dat gevolg dat volksverhuizingen plaats vonden, die geleidelijk ook de bevolking der Lampongsche Districten tot resultaat hadden.

Deze volksverhuizingen naar het Toelang Bawangsche hadden plaats onder Pojang Naga Barisang en zijne afstammelingen Menak Taba Gajauw, Si Koendjoeng enz. en zoo erkent de bevolking der Marga's Tegamoan, Boewai Boelan en Hadji nog Naga Baridang als hun stamvader.

Bij uitbreiding der bevolking verdeelden de hoofdstammen zich weder in onderdeelen en trokken weder voorwaarts onder leiding van de zoons of nakomelingen der hoofdleiders en vormden ieder een' nieuwen stam, kaboewaian of boewai geheeten, en zoo doende kwamen b. v. tot stand, zooals de legende zegt, de kaboewaian Noenjai, Noenji, Soebing en Noeban, genaamd naar de drie zoons en eene dochter van Menak Pamoeka Baginda, zijnde de hoofdleider eener volksverhuizing naar de Aboengstreken 1) (afdee-

---

die hunne voorouders hier gevonden hebben, en die zij Boewai Soebing (afstammelingen van Soebing) noemen, overal door hen is verdrongen.

Men wil n. l., dat voorheen het land bewoond was door een volk, hetwelk de Lampongers Boewai Soebing noemen.

De tegenwoordige bevolking van Kajoe Agoeng, een district aan de Pladjoe-rivier, nabij Palembang, wordt voor afstammelingen van deze Boewai Soebing gehouden. Hunne voorouders zouden aan de Wai-Oempoe, zijtak der Toelang Bawang, rivier gewoond hebben waar zij niet verre van het tegenwoordige Boemi Agoeng een hoofdplaats hadden genaamd Pantei, waarvan nog overblijfselen te zien zijn."

1) Aboenger beteekend bovenlander en wordt dikwijls in tegenstelling met Lamponger = iemand van de benedenlanden gebezigd. De streken, waar men het Pabijansche spreekt, liggen ten zuiden der afdeeling Sepoetih en de verder zuidwaarts wonenden in de afdeelingen Semangka en Kalianda en bij Telok Betoeng, Wai Lima en Poegoeng spreken het zoogenaamde Lampongsch pasisir of paminggir. In de bovenlanden van Toelang Bawang wordt een taal gesproken het meest met het Lampong pasisir overeenkomende (de reden daarvan hebben wij nooit begrepen) en in de benedenlanden een taal overeen-

ling Sepoetih), die in der tijd met het Toelang Bawangsche een geheel uitmaakten.

Het gebied bewoond door leden van dezelfde kaboewaijan waarin eenige kampongs (tijoeh's) met hunne daar bijbehoorende nederzettingen of gehuchten (oemboelans 1), hun oorsprong vindende in een gemeenschappelijken moederkampong, noemt men een marga 2) (mégå), waarvan de leden door dezelfde oekonomische en staatkundige belangen vereenigd waren.

Zoo gebeurde het wel, dat een hoofdleider zich op verschillende plaatsen vestigde en zoo het aanzien gaf aan verschillende uit elkander gelegen en op zich zelf staande mégå's.

Zoo wordt van Si Roendjoeng voornoemd verhaald, dat hij aanleiding gaf tot de stichting van vijf mègå's één in Toelang Bawang, één in de afdeeling Sepoetih, één in de afdeeling Katimbang, één in de afdeeling Ommelanden van Telok Betoeng en één in het tegenwoordige Kroë.

Dit is anders een feit, dat het thans veelal niet meer is uit te maken, welke mega's tot eenzelfde kaboewajan hebben behoord.

De mega's traden vroeger geheel onafhankelijk van elkander op en mega's, welke dan ook andere hebben overheerscht en dus de supprematie hadden, hebben voor zoover als wij hebben kunnen nagaan in het Toelang Bawangsche niet bestaan, maar ten gevolge van geschillen heeft echter wel degelijk spitsing van mega's plaats gehad, welke beide feiten er op wijzen, dat het megabestuur zelfs in de eerste stadiën geen autokratisch karakter kan hebben

---

komende met het Aboengsch. Pabijan beteekent in het javaansch zeeplaats en hoewel de Pabijanners nu wel niet aan zee wonen, zal dit een paar eeuwen geleden wel het geval zijn geweest

1) De oemboelans werden indertijd slechts door de slaven (badoewa) en geringe lieden bewoond.

2) Marga is het Sanskritsche woord varga, hetgeen stam en familie beteekent.

gehad. Deze zelfstandigheid der eenheid „de mega" vinden wij bij de tijoeh's terug, hoewel natuurlijk in mindere mate, zoodat gewoonlijk het megabestuur moeite had om zijn gezag bij al zijne onderhoorigen te doen gelden en steeds bleef dan ook bij gewichtige maatregelen gemeen overleg noodig.

De stam nu was onderverdeeld in familiegroepen, soekoe 1) genaamd die in oekonomischen en administratieven zin een geheel vormden en zoo treft men in een tijoeh twee tot vier en soms bij groote tijoehs tien en meer dergelijke soekoe's aan.

Een soekoe is weder onderverdeeld in qorei's en deze weder in tjangké's.

Hoe was nu in vroegere tijden het margabestuur ingericht?

Het is te begrijpen, dat de hoofdleiders der emigraties (de stamvaders of pojangs) en hunne onmiddellijke descendenten, nadat de vestiging tot stand was gekomen, het meest in aanzien bleven.

Deze oefenden dan ook volgens de volksverhalen eene soort aartsvaderlijke macht uit, in alle zaken werd dan ook hun advies ingewonnen en bij hangende geschillen werd steeds hunne beslissing ingeroepen.

De eerste stichter van een mega en zijn afstammelingen liefst in de rechte linie, welke hem bij overlijden vervingen, noemt men penjimbang 2) mega.

De eerste stichter van een tijoeh en zijne afstammelingen

1) In de Lampongs wordt thans het woord soekoe ook gebruikt in den meer beperkten zin van een onderdeel van een kampong, dus „wijk". Het woord soekoe beteekent letterlijk een vierde; het laat zich dan ook zeer goed indenken, dat vóór het begrip aanwezig was van eene bepaalde territoriale indeeling en toen het nomadenleven nog bestond, men reeds denkbeeldig elke streek in vieren, naar de vier windstreken, verdeelde.

2) Het woord penjimbang is afgeleid van het grondwoord simbang, wat in het Lampongsch vervangen beteekent. Ten onrechte leiden enkele schrijvers penjimbang van het grondwoord timbang af, hetwelk

werden penjimbang tijoeh en de eerste stichter van een soekoe benevens zijne afstammelingen werden penjimbang soekoe genoemd.

De penjimbangs, die hunne patriarchale macht aan hunne afkomst ontleenden, traden voor de belangen der mega, tijoeh en soekoe naar buiten op; echter hoofden in de beteekenis, die er nu aan gehecht wordt waren zij niet, zij bestuurden n. l. geheel in overleg met de oudsten.

Dit staat vast, dat de penjimbangs zeer in eere werden gehouden, doch zelden was hun invloed op het bestuur zoo groot dat zij zich als absolute bestuurders konden opwerpen.

Indien de Penjimbang nog te jong was om op te treden, werd als zijn tijdelijke vervanger een ander persoon uit den naasten zijtak tåhå tåhå geheeten, aangewezen.

De penjimbang's bleven vooral door erfopvolging een grooten invloed op den gang van zaken uitoefenen, niemand kan echter nagaan omstreeks welken tijd de erfopvolging door eene volkskeuze is vervangen geworden. Dit zal naar onze meening wel zeer geleidelijk hebben plaats gehad en zal wel zijn oorsprong hebben gehad in de voortdurende twisten in den penjimbang-tak, daar toch bij overlijden van een penjimbang meerdere personen zich langzamerhand als de wettige vervanger zullen hebben opgeworpen, en om een einde aan dergelijke twisten te maken de beslissing der

---

wegen of rechtspreken beteekent, terwijl dan echter iemand die timbangt penimbang zoude moeten heeten.

De Lamponger noemt zijn poesaka-goederen = simbangan d w.z. goederen, welke niet kunnen verloren gaan (raakt men die kwijt op welke manier ook, dan moeten die vervangen worden). Die simbangan zijn tweeërlei n. l. welke de Lampongers verkregen hebben van hunne voorouders en die verkregen van de sultans van Bantam.

Er bestaat een gewoonte om de simbangan, welke als fetisen geëerd worden, bij feestelijke gelegenheiden ten toon te spreiden.

Van enkele van de penjimbangs weet men de graven aan te wijzen, zooals die van Menak Senadji, Pojang Naga Barisang, Menak Temenggoeng, Menak Nekong enz. enz. en op deze graven, kramat geheeten, worden dan ook beloften gedaan, offers gebracht enz.

geheele bevolking als laatste redmiddel wel zal zijn ingeroepen En door de volkskeuze, die de erfopvolging verving, gebeurde het dat lieden niet tot den penjimbang tak behoorende, als hoofd van een mega of tijoeh werden gekozen.

Wie aldus volkshoofd werd bleef natuurlijk bij gewichtige aangelegenheden steeds in de eerste plaats den raad inwinnen van de penjimbangs, om zich van hunnen invloed te verzekeren. En zoo is het tot op den huidigen dag blijven bestaan.

In de afdeeling Toelang Bawang zijn de volgende megas tot stand gekomen:

I. Mega Tegamoan bestaande uit de tijoeh's Pager dewa, Panoemangan Menggala Mas, Tandjoeng Agoeng, Bandar dewa, Panaragan, Menggala, Bakong Ilir, Soekaradja, Dintih en Teladas.

De margahoofden waren gevestigd te Pager dewa en wijlen Pangeran Tihang Marga was het eerste kamponghoofd.

II. Mega Boewai Boelan bestaande uit de tijoeh's Lingai, Leboek dalem, Kibang, Kerta, Goenoeng Katoen, Tandjoengan, Goenoeng Katoen Malei, Gedoeng Ratoe en Meraksa.

Zoover menschengeheugenis hebben de tijoe's dezer mega niet meer onder een hoofd gestaan, want onderlinge veeten der verschilende tijoeh-hoofden, die allen vermeenden gelijke aanspraken te kunnen doen gelden op de waardigheid van megahoofd, waren oorzaak daarvan.

III. Mega Boewai Soewai- empoe bestaande uit de tijoehs: Oedjoeng Goenoeng, Bakoeng Oedik, Goenoeng Agoeng, Goenoeng Trang, Laboean Batin en de oemboelans Soengai Boewaija Ilir, Soengai Boewaija Oedik en Talang Soengkei.

De vroegere margahoofden waren gevestigd te Oedjoeng Goenoeng en het laatste margahoofd is de bekende Pagar Alam, wiens zoon nu tijoeh-hoofd is.

IV. Mega Boewai Bahoega bestaande uit de tijoeh's:

Boemie Agoeng, Mesir Ilir, Mesir Oedik, Toelang Bawang en Karangan. Het laatste megahoofd is Pangeran Mangkoe Boemie.

V. *Mega Boewai-Pamoeka-Bangsa-Radja*, die slechts de tijoeh Negri besar en oemboelans omvat.

VI *Mega Boewai Pamoeka-Pangeran* bestaande uit de tijoeh's:

Pakoewan Ratoe, Negara Batin, Blambangan, Gedong Menang, Kotta Boemi, Karta Djaja, en Goenoeng Sangkaran.

Het laatste margahoofd was te Pakoewan Ratoe gevestigd.

VII. *Mega Bara Datoe* bestaande uit de tijoeh's:

Tijoeh Ballak, Goenoeng Katoen, Gedong Pakaoen, Tjoegah en Bandjermassin. Het laatste margahoofd Dalam Mangkoe Alam was gevestigd te Gedong Pakoean, en bleef tot zijn dood margahoofd, maar oefende de daaraan verbonden functiën na 1879 niet meer uit.

VIII. *Mega Bara Santie* bestaande uit de tijoeh's:

Negara Ratoe, Karang Agoeng, Goenoeng Waras, Goenoeng Tjahaja, Passar en Roembih.

De hoofden van Negara Ratoe en Karang Agoeng beweerden steeds gelijke aanspraken te hebben als megahoofd.

IX *Mega Simengoeq-Sitamba Koera*, bestaande uit de tijoeh's:

Negri Agoeng, Panengahan, Poelaw Batoe, Bandar Dalam, Gedong Batin, Boemi Ratoe, Negri Batin, en Baroe.

X. *Mega Boewai Hadji* bestaande uit de tijoeh's:

Gedong Adji, Gedong Meneng, Kotta Karang, en Penawa.

De volgende tijoeh's zijn onder geen mega te resorteeren:

a) Goenoeng Tapa gesticht door personen afkomstig uit de landstreek Aboeng, afdeeling Sepoetih.

b) Rantau Temiang,

c) Menanga Siamang,

d) Kassoi en nog een paar doesoens, gelegen aan de boven Wai kanan en bewoond door lieden afkomstig uit de Palembangsche Bovenlanden.

e) Wira Laga,
f) Soengai Gebang,
g) Nipah Koening,
h) Sri Tandjoeng en
i) Kagoengan Dalam,

gelegen aan de Masoedjirivier en bewoond door Palembangers.

Wat de inkomsten aangaat, welke de megahoofden voor voor hunne bemoeienissen verkregen, noemen wij:

1°) de opbrengst der oelassan.

De grond behoorde in het begin aan alle kaboewajans, zoodat iedere Lamponger overal waar hij maar verkoos inkomsten uit den grond kon trekken, daar grenzen tusschen de kaboewajans nog onbekend waren.

Bij uitbreiding der bevolking was het communaalgrondbezit niet meer mogelijk, daar de Lampongers ieder jaar groote boschcomplexen noodig hadden om hunne primitieve rijst-cultuur op ladangs te kunnen uitoefenen en zoo werd door de penjimbangs beproefd om onderling de grenzen der mega's en kaboewajans te regelen: maar dit moet volstrekt niet van een leien dakje zijn gegaan, zoodat zelf burgeroorlogen over grenskwesties uitbraken.

In die tijden nu kwamen de bewoners van Toelang Bawang in aanraking met den sultan van Bantam, die de Lampongers in de eerste plaats noodig had om hun peper, zoodat hij zoude kunnen voldoen aan de verplichte leveranties ten behoeve van de Oost-Indische Compagnie.

Na algemeen overleg begonnen de kaboewajan gezanten aan den sultan af te vaardigen die te Bantam hunne zaken bij den sultan voordroegen en de door hen onderling overeengekomen grensregelingen verzochten te sanctioneeren.

De sultan aan hunne verzoeken gevolg gevende, verleende hen zoogenaamde piagems, waarin de onderlinge grenzen beschreven waren.

Later werden de grenzen tusschen de tijoeh's na veel gehaspel ook geregeld, zoodat thans bijna iedere tijoeh als eene territoriale eenheid wordt beschouwd.

Verkocht men de in een marga ingezamelde boschprodukten aan vreemdelingen of inwoners van een anderen mega, of kwamen vreemdelingen of inwoners van een anderen mega boschprodukten inzamelen, dan was men 1/5 tot 1/10 van de opbrengst als oelassan verschuldigd aan het margahoofd.

Die zich aan die verplichte retributie durfde onttrekken, werd beboet met 30 rejalen, (een rejaal = f 2.—) en de ingezamelde boschprodukten werden verbeurd verklaard.

Geleidelijk begonnen ook de hoofden der tijoeh's van boschprodukten in hunne territoren aangetroffen oelassan te heffen en droegen daarvan slechts een gedeelte aan het megahoofd af.

Voorts werd er hasil betaald door vreemdelingen of Lampongers eener geheel andere streek, die ladangs kwamen aanleggen.

2o) Vervielen aan de penjimbangs mega alle kibauw djoeroendjoengan, de losprijzen der van andere marga's gevangen genomen karbouwen en de anak ningoer en kibauw ngesi 1).

---

1) De karbouwen en koeien loopen in het Toelang Bawangsche overal vrij in de bosschen rond (met uitzondering der trekdieren) en eens in het jaar en wel in de westmoeson, wanneer de rawa's (moerassen) onder water staan, worden zij gevangen genomen en verzameld in ompaggerde ruimten, kandangan geheeten.

De dieren worden dan aan de ooren van kenteekenen (djarhoeng) voorzien en de nog jonge dieren, die opgevangen worden krijgen hetzelfde teeken als het moederdier. Komen er nu ongemerkte karbouwen, dus waarvan de eigenaar onbekend is, in de kandandangan en waarvan de horens als het een mannelijk exemplaar is langer zijn dan eene vooraf overeengekomen maat, gewoonlijk twee djengkal twee djari, en de vrouwelijke exemplaren, wanneer zij reeds jongen hebben geworpen, dan worden zij als wilde „djoeroendjoengan" beschouwd, welke de opvatter in casu de eigenaar of eigenaars van den kandang zich mogen toeëigenen.

Neemt de kapala kandangan in een van deze twee gevallen bezit van een djoeroenjoengan, dan vervallen daarmede alle rechten die anderen op dat dier vermeenen te hebben.

Vroeger voor de afschaffing van het margabestuur, bestond de adat

3o) hadden de penjimbangs hunne inkomsten uit de opgelegde boeten bij uitspraak der door hen berechte zaken.

Voor ieder uitgewezen geschil kregen de penjimbangs en later de megahoofden 1/3 der waarde van de zaak, laba genaamd, waarover het geschil liep, welk bedrag door de beide partijen ieder voor de helft verschuldigd was.

Voorts kon geen civiele actie worden ingesteld, als niet een tiende der waarde van de zaak in geschil, oewang oesoer genaamd, ter beschikking van het margahoofd was gesteld. 1)

---

dat de karbouwen verzameld werden in een of meer kandangan en vervielen aan het megahoofd alle kibauw djoeroendjoengan, waarvan hij natuurlijk aan de eigenaars of opvangers een deel present gaf, als men tot slachten of verkoopen overging.

Ook was het wel de gewoonte dat het megahoofd vast de helft van elke kibauw djoeroendjoengan kreeg.

Kwamen verder vroeger karbouwen aan een anderen mega toebehoorende in den kandangan, dan werden deze aan de bezitters terug gegeven tegen betaling van een zekeren losprijs.

Tegenwoordig is de losprijs f 2.— tot f 5.— en wordt van den eenen kandang aan den anderen betaald.

De bovenstaande adat kibauw djoeroendjoengan was vroeger en is nu nog een pekattan-adat; vroeger werd deze adat aangenomen en gewijzigd in overeenstemming tusschen de megahoofden en alle eigenaren van karbouwen en thans is deze adat van kracht door overeenstemming tusschen de kapala kandangan onderling.

De opbrengst van den kandangan wordt nu verdeeld door den kapala (hoofd) der kandangan met de eigenaren daarvan.

Vroeger vervielen aan het margahoofd op dezelfde wijze als hierboven verteld van de kibauw djoeroendjoengan, de „anak ningoer" d.w.z. de karbouwen, die na zorgvuldig onderzoek blijken geen moeder meer te hebben; gewoonlijk werd dan de karbouw van een teeken aan een oor (djaroeng malang) voorzien en nadat het dier drie keer, was opgevat geworden, zonder dat de moeder bekend raakte, verviel het pas aan het megahoofd.

Op dezelfde wijze geschiedde dat met de „kibauw ngesi", dat zijn de karbouwen die wel van een djarhoeng voorzien zijn, maar niet opgeëischt worden.

1) In civiele gedingen heeft de betaling van dit oewang oesoer, thans laba genaamd, nog plaats bij de proatins (rechtbanken) in de Lampongsche districten en is geregeld bij Staatsblad 1879 No. 66.

4°) de vrijwillige hulp, die zij onderandere bij den aanleg hunner ladangs en den bouw hunner huizen ontvingen.

5°) de inkomsten uit de hanengevechten en dobbelspelen. 1)

6°) Oewang-peneboes (opvatloon) van de weggeloopen lijfeigenen, die binnen hun gebied, hetzij door henzelve hetzij door hunne onderhoorigen, ja zelfs door de eigenaren opgevat werden, ten bedrage van 6 rejaal voor iederen slaaf. 2)

Door den invloed van ons bestuur is het lijfeigenschap afgeschaft geworden.

Zooals hierboven werd vermeld, gaven de sultans van Bantam piagems af, waarin de onderlinge grenzen omschreven waren. Gewoonlijk werd in de piagem verder opgenomen, hoe de houders in hun gebied de rust en orde moesten handhaven en voorts de last om veel peper te planten en die aan de vertegenwoordigers (paksies) genaamd van den sultan te verkoopen.

Het is wel te begrijpen, dat de houders van dergelijke piagems een zekeren invloed kregen, waarin andere personen aanleiding vonden om ook naar Bantam te zeilen en door

---

De kapala mega, in het bezit van een piagem en die zich tot den pangkat pepadon had laten verheffen, had indertijd onder de Sultans van Bantam het recht voor kleine overtredingen boeten ten bedrage van 30 rejaal op te leggen, n.l. 15 uit hoofde van het bezit van zijn piagem en 15 voor dat van den pepadon Hij, die geen piagem had doch den titel van kjai-aria, temenggoeng of ngabehi en tot de pepadon verheven was, kon 15 rejaal boete eischen n.l. 7½ uit hoofde van den Bantamschen titel en 7½ uit hoofde van zijne verheffing tot de pepadon. Hij, die geen Bantamschen titel had doch tot de pepadon mega verheven was, kon 10 rejaal boete eischen. (Zie aanteekeningen du Bois).

1) Het is bekend dat de Lamponger zeer verzot is op het hanenvechten (menjaboeng manoek) en dobbelen (djoedi). Het is gelukkig dat het bestuur op flinke manier dat kwaad heeft tegengegaan, zoodat het laten vechten van hanen in speciaal daartoe ingerichte strijdperken (galanggang) zelden meer plaats heeft. Vroeger hadden dan ook bij de meest gewone feestelijkheden hanengevechten plaats en waren het de penjimbangs, die vechtbanen onderhoudende en procenten der inzetgelden eischende, daarin eene goede bron van inkomsten zagen.

2) Zie gegevens van du Bois.

aanbieding van peper als anderszins in het bezit te geraken van een piagem, waarin vermeld werd, dat een bepaald aangegeven grondgebied het eigendom van den houder der piagem was. Deze onrechtmatig verkregen piagems hebben echter bij de bevolking 1) nooit erkenning ondervonden, hetgeen eveneens het geval is met de piagems, die eene buiten de adat liggende machtstoekenning inhielden.

Het duurde niet lang of door de meerdere gemeenschap tusschen de Lampongs en Bantam begonnen velen waarde te hechten aan de aldaar in gebruik zijnde titels, te meer omdat men bepaalde titels en rangen toen nog niet in de Lampongs kende.

Wel golden vroeger de praedicaten Menak en Batin, maar eigenlijke titels zijn dat niet, daar Menak door iederen gehuwden Lamponger werd gebruikt — en Batin 2) meer in gebruik schijnt te zijn geweest voor de meer gegoeden. Ook droegen sommige penjimbangs den titel van radja en Toewan Ratoe 3).

De penjimbangs mega of margahoofden te Bantam aangekomen, kregen eerst den rang van poenggawa, dat zooveel wil zeggen als vertegenwoordiger van den sultan, welke aanstelling op een piagem van koper was vermeld, en kanonnen, krissen, pieken, en ander wapentuig bovendien werden ten geschenke gegeven, die als even zoovele legitimatiebewijzen naar de Lampongs werden overgevoerd. De sultan van Bantam heeft dan ook wel degelijk het souverein gezag over de Lampongs gehad, maar door zijne gebrekkige bestuursmiddelen werd zijn gezag in de binnenlanden niet erkend of was dat zeer gering.

De sultans waren zoo politiek om op eene meesterlijke wijze gebruik te maken van een der grootste karakterfouten

1) Vide resumés van het grondonderzoek op Sumatra.

2) Het woord Batin komt onder andere voor in de benaming der rechtbanken in de Lampongs, die worden n.l. proatin genoemd, welk woord is afgeleid van parabatin, dus eene vergadering van de batins.

3) Zie de pangkat pepadon van J. A. Aeckerlein.

van den Lamponger n. l. zijne ijdelheid en zoo kwam het, dat zij in ruil voor de hun door de Lampongers aangeboden geschenken en geleverden peper de titels (djenengan) pangeran, kijai-aria, ngabehi, temenggoeng, krija, mas en dalem gaven.

De temenggoengs en ngabehi's zoowel als de kjai-aria's, die geen hoofden van een district waren, kregen bij hunne benoeming geen piagem, maar slechts een kris met gouden handvat en een stel hofkleederen 1)

Dit scheen dan ook zoo een voordeelig zaakje te zijn, dat de sultans er een bepaalden handel van begonnen te maken en vaststelden, dat de titels ook door koop konden verkregen worden. Men bepaalde voorts, dat die titels in het geslacht erfelijk zouden zijn.

Wil men de verhalen gelooven, dan werd voor den pangeran-titel 120 rejalen, voor den titel van temenggoeng en ngabehi 60 rejaal en voor den titel van rio, mas en dalem ± 20 rejaal betaald. De lieden, die de titels van den sultan hadden verkregen, oefenden meerderen invloed uit, en de sultans van Bantam, die aldus door het verleenen van piagems en titels tevens het bijoogmerk hadden om meer macht en invloed in de Lampongs te verkrijgen, zijn daarin wat betreft de afdeeling Toelang Bawang wel degelijk geslaagd 2).

---

1) Zie de gegevens verzameld door J. A. du Bois, die van 1819—1833 in de Lampongs het bestuur voerde. Tijdschrift voor N. I. 14e jaargang 1. deel.

2) Toen de Nederlanders in de jaren 1595 tot 1601 met de Bantammers het eerst in aanraking kwamen, haalden deze bereids hun peper uit de Lampongs.

In 1668 werd een fort Petrus Albertus te Menggala (de tegenwoordige hoofdplaats van Toelang Bawang) opgericht, maar de bezetting was te gering en het fort kwam spoedig in verval. Reeds onder sultan Aboe'l Mahusin (1690-1733) kreeg de O. I. Compagnie waarborgen voor haren peperhandel en zijn opvolger Aboe'l-Fath-Mohammed-Sjafiï-Zainoe'l Arifin sloot bij zijn optreden als naar gewoonte eene nieuwe overeenkomst met de O. I. Compagnie, die echter slechts hoofdza-

Toen de Lampongers aan den invloed der Bantamsche sultans onttrokken geraakten, namen de hoofden en penjimbangs zelfs de titels van soesoehoenan, sultan, dalam en dalam pangeran aan. Later voegde men daaraan nog

---

kelijk bekrachtiging der oude bepalingen beoogde; maar in 1738 werden na de beslechting door de als scheidsrechter ingeroepen O. I. Compagnie van een sedert lang tusschen Palembang en Bantam hangend geschil over het bezit van een deel der Lampongs, eenige bepalingen daaraan toegevoegd, die aan de Compagnie het recht schonken, in het district Toelang-Bawang een fort op te richten, ten einde zich de levering der daar gekweekte peper te verzekeren.

Daarop werd dicht bij Boemi Agoeng in de bovenstreken het fort Valkenoog (eene toespeling op den Gouverneur Generaal Valkenier(gebouwd en daarin eene bezetting van 10 man gelegd. Thans kan men de vroegere plaats van dat fort dichtbij kampong Meser Ilir, nog aanwijzen.

Uit de geringe bezetting kan blijken, dat de invloed der O. I. C. toen ten tijde niet groot kan zijn geweest.

In 1749 wist de O. I. C. zich in de Bantamsche zaken te mengen en de door haar gesteunde sultan Arja-Adi-Sentiko erkende toen het Bantamsche rijk van de O. I. C. in leen te hebben en stond tevens de Lampongs aan de O. I. C. af. Echter de invloed der O. I. C. bleef gering. (zie Veth Java).

Aan de beschrijving van Bantam in 1787 door J. DE ROVERE VAN BREUGEL, koopman en administrateur aldaar, ontleenen wij het volgende aangaande het Toelang Bawangsche in het jaar 1747. „Langs de rivier Weij-Bozeij (ten rechte Wai Besaai) houden zich de geslachten Sumongok (ten rechte Simengoek), Berdatoe (ten rechte Baradatoe) en Belalau op, die van Sumongok (Simengok bewonen tien, die van Berdatoe vier en die van Belalau alleen de negorij Bandjermasin. (Deze laatste is blijkbaar in de Baradatoe overgegaan).

De geslachten Sumongok (Simengok) en Berdatoe (Baradatoe) zijn de volkrijkste en maakten het meeste werk van peperplanten en leveren 1000 bahra in een jaar, echter de cultures hebben zij verwaarloosd wegens door de Bantammers begane fouten en onregelmatigheden.

Langs de Wai Impoe (ten rechte Wai Oempoe) wonen de stammen Weij Pamoeca (ten rechte Boewai Pamoeka), Weij Beroega (ten rechte Boewai Behoega) en Weij Barfakti (ten rechte Boewai Bara-Sakti).

De eerstgenoemde is in twaalf, de tweede in vijf en de derde in vier negorijen verdeeld.

De hoofdregent van Weij Pamoeca laat zich sultan, de overigen Pangeran noemen. Deze streken leveren geen peper, echter wel goud,

hoogdravende namen aan toe en zoo ontstonden de titels als pangeran-sempoerna-djaja, pangeran tihang-marga, pan geran segala ratoe enz

Over de verschillende thans in gebruik zijnde titels komen wij bij de beschrijving van het pepadonwezen nader terug.

Nadat de invloed der sultans van Bantam had plaats gemaakt voor dien van het Gouvernement, bestuurden de te Boemi Agoeng en te Menggala geplaatste ambtenaren de bevolking in overleg met de megahoofden, door wier tusschenkomst ook de bevelen van het bestuur aan de bevolking werden overgebracht; en de margahoofden legden voor de in hun gebied voorgevallen kleine overtredingen boeten op en zware overtredingen werden aan eene uit de gezamenlijke megahoofden bestaande rechtbank (proatin

---

hetwelk de hoofden verbonden hebben aan de Compagnie te zullen leveren voor 6½ spaansche matten het rejaal zwaarte.

De benedenlanden zijn door de volgende stammen bewoond: Weij Boelan (ten rechte Boewai Boelan, Weij Tegomakan (Tegamoan), Weij Impoe (ten rechte Boewai Swai Oempoe), Weij Hadjih (ten rechte Boewai Adji).

Over iedere stam voert een Pangeran het bestuur. De benedenlanlanders geneeren zich met de peper en boschprodukten naar Bantam te brengen en van daar het benoodigde zout en andere waren in te voeren en vervolgens in de bovenlanden tegen andere waren te verruilen In 1787 kwamen uit de Toelang Bawangs al niet meer dan 60 bahra's peper".

Toen onder Daendels aan het Bantamsche rijk en einde was gemaakt, kwamen de Lampongs onder meer rechtstreeksch beheer van het Gouvernement. De Lampongs werden toen voortdurend verontrust door Boegineesche zeeroovers, die zelfs tot bovenstrooms Menggala kwamen moorden en branden. Pangeran Raija Mega, Pangeran Poeting Marga en Radja Balak Negri van Toelang Bawang stevenden daarop naar Batavia en riepen de hulp van Daendels in, die kapitein du Bois zond en te Menggala een nieuwe benteng liet oprichten waardoor Toelang Bawang tegen de invallen van Boegineezen en Palembangers werd beveiligd.

Na 1831 werd ons bestuur georganiseerd, en daarna in 1857 en 1866 gereorganiseerd.

genaamd), onder het voorzitterschap van den besturenden ambtenaar staande, voorgebracht.

Tijdens het bestuur van den toenmaligen resident der Lampongsche Districten A. Pruijs van der Hoeven werd er onder diens auspicien naar gestreefd om tot eene afschaffing van het megabestuur te geraken, omdat de bevolking zooveel mogelijk direct door ons bestuurd zoude wenschen te worden, en zoo min mogelijk personen zoude wenschen te zien tusschen haar en de gezagvoerende Europeesche ambtenaren.

Dit laatste is wel volkomen juist, maar geschiedt niet zoo zeer uit aanhankelijkheid tot het Europeesch bestuur, maar meer uit vrees voor vexatiën van de zijde der megahoofden en uit vrees voor meerdere opbrengsten ten hunnen behoeve; bovendien gevoelt de bevolking volkomen dat hoe minder tusschenpersonen er zijn, des te minder contrôle op haar doen en laten kan uitgeoefend worden. Ten bewijze van de omstandigheid, dat de bevolking zich gaarne aan het bestuurstoezicht onttrekt, moet gewezen worden op haar zichtbaar streven om zich in afgelegen oemboelans ver van de bestuur-centra's, de tijoeh's, in een zalig dolce far niente op te houden, tegen welk streven de weinig gezaghebbende tijoehhoofden zich niet met kracht weten te opponeeren.

Door aan alles te tornen heeft het megabestuur geleidelijk al meer en meer van zijnen invloed moeten afstaan en zoo is het gekomen, dat die afschaffing niet met schokken is gepaard gegaan, want men heeft n.l. de megahoofden laten uitsterven, dat is bij ontslag of overlijden van den titularis werd geen nieuw hoofd meer gekozen en bevestigd. Maar of dit nu op last der Regeering, of met goedvinden der Regeering geschiedde, dan wel op eigen gezag der besturende ambtenaren, wier maatregelen naderhand pas bij Staatsblad 1881 No. 47 de sanctie der Regeering kregen, ziedaar eene vraag, die wij niet kunnen beantwoorden.

In het jaar 1879 bij de invoering van het reglement op het rechtswezen (Staatsblad 1879 No. 65) had men eigenlijk

geen margahoofden meer, want een paar titularissen in de bovenstreken werden gewoon als hoofden der marga-kampongs beschouwd. Na de afschaffing van het marga-bestuur werd al meer en meer de leemte gevoeld van een goeden band tusschen het Europeesch bestuur aan de eene zijde en het Inlandsch bestuur, bestaande uit de kampong- en soekoehoofden, aan de andere zijde.

Het werd de ambtenaren als hebbende met een tachtig à negentig geheel zelfstandige kamponghoofden en een paar honderd soekoehoofden te besturen onmogelijk, de belangen van land en volk goed te behartigen, vooral wat betreft landbouw, nijverheid en veeteelt, enz.

De bemoeienissen der besturende ambtenaren aangaande deze aangelegenheden werden door de drukke werkzaamheden betreffende rechtspraak, belasting innen, aanleg van wegen enz. tot nul gereduceerd.

De residenten VELDERS en Baron VAN HOEVELL zulks inziende, hebben later aan de Regeering nog voorgesteld tot het aanstellen van bezoldigde onderdistrictshoofden over te gaan, om in den bestaanden toestand eene gunstige verbetering te weeg te brengen, maar deze reorganisatie-voorstellen van het Inl Bestuur zouden zijn afgestuit op den ongunstigen toestand van 's Lands schatkist. Het is wel jammer, dat op deze voorstellen niet is ingegaan, daar toch plan bestond om de afstammelingen der vroegere marga-hoofden bij gebleken geschiktheid als onderdistrictshoofden aan te stellen, waardoor de noodige waarborgen zouden zijn verkregen dat de adat weder zoude worden hoog gehouden; en door de eventueele aanstelling van dergelijke adathoofden zoude een muur zijn opgeworpen tegen den voortgang van den Islam, die met zijne demokratische begrippen als van zelf de oude adat ondermijnt; terwijl wij juist door deze steeds te handhaven en bij voorkomende geschillen hoog te houden het gemakkelijkst een grooten invloed tot heil van land en volk zullen verkrijgen.

Moge spoedig de toestand van onze financiën het gedoogen,

dat tot de aanstelling van onderdistrictshoofden kan worden overgegaan, hetgeen zeker de bevolking der flinke en interessante afdeeling Toelang Bawang, die steeds getracht heeft hare aloude traditiën hoog te houden, in vele opzichten ten goede zoude komen.

II.

Aangaande het pepadonstelsel hebben wij bij het onderzoek naar de tot stand koming daarvan als basis genomen het opstel 1) van wijlen den heer J. A. AECKERLIN, indertijd gewestelijk secretaris te Teloek-Betoeng aan wien de eer toekomt van die met het maatschappelijk leven der Toelang-Bawangers zoo nauw verband houdende instelling het eerst een eenigzins duidelijk beeld te hebben gegeven.

Door ons verblijf in het Toelang-Bawangsche werden wij in staat gesteld nieuwe gegevens te verzamelen en daarmede het door wijlen den heer AECKERLIN verrichte werk te kunnen vervolledigen en waar noodig te verbeteren.

Uit reverentie voor diens arbeid zullen wij zoo vrij zijn nu en dan eenige gedeelten uit zijn nota te citeeren en daaraan onze beschouwingen vast te knoopen.

Hierboven werd in het kort geschetst, hoe het aannemen van verschillende titels het gevolg is geweest van de aanrakingen die Lampongers in de 18e eeuw met de sultans en grooten van het Bantamsche onderhielden.

Die aanrakingen nu hadden ook het tot stand komen van den pangkat pepadon ten gevolge.

De heer AECKERLIN schrijft daaromtrent het volgende:

„Nu hadden de hoofden gedurende hun verblijf in Bantam opgemerkt, dat vooral het zitten hooger dan de minderen een prerogatief was van de Javaansche grooten.

---

1) Zie de pangkat pepadon in de Lampongsche Districten door J. A. AECKERLIN, opgenomen in de Indische Gids van October 1894.

De vorst zat op de sitinggil 1) (siti inggil) op de dampar, de regenten of temenggoengs in hunne pasébah's op bankjes, wanneer zij met mindere hoofden en grooten vergaderden.

Dit namen de margahoofden-poenggwa's van den sultan in de Lampongs over. Zij kwamen overeen ieder in de sesat miga (vergaderzaal) een zetel, een „padoedoekan" te plaatsen en daarop bij vergaderingen te gaan zitten.

De gewone lieden behielden hun plaats op den grond, doch de oudsten kregen het recht om links en rechts een hunner armen op den zetel te doen rusten. Die padoedoekan, waarvan door samentrekking langzamerhand papadon gemaakt werd, was dus aanvankelijk slechts een zetel voor het margahoofd."

Onze zegslieden geven eene eenigzins andere lezing van de tot stand koming der pepadon, daar zij beweren, dat enkele megahoofden die op goeden voet met den sultan van Bantam stonden, het recht zouden hebben gekregen om als zij als poenggawa's van den sultan rechtszaken beslisten, op eene verhevenheid te gaan zitten, welke den naam van pepadon kreeg.

Aan die megahoofden werd bovendien in de hun uitgereikte piagems eene grootere macht dan aan hunne collega's toegekend, maar zooals reeds boven werd opgemerkt, was de bevolking gewoonlijk niet genegen om zich volgens dergelijke piagems te gedragen.

Het duurde niet lang, of de andere megahoofden, jaloersch op de aan hunne collega's verstrekte prerogatieven, wilden niet minder wezen en zouden toen ook pepadons in hun sesat hebben geplaatst om daarop bij vergaderingen en feesten te kunnen plaats nemen.

---

1) Siti is de naam van een vierkant omrasterd terras van traliewerk en eene poort voorzien, staande voor den ingang van de vorstelijke woning, alwaar de vorst kwam te zitten, wanneer hij zich bij groote feestelijkheden aan den volke vertoonde. Paseban en niet pasebah zooals in bovenvermeld opstel) is de vergaderzaal, alwaar ook de terechtzittingen worden gehouden.

Volgens eene in het Sekampongsche loopende legende 1), zoude een der sultans van Bantam vroeger gewoon zijn geweest om 's avonds, net gekleed, met zijne omgeving buiten den kraton een luchtje te gaan scheppen en dan op een onder een waringinboom zich bevindenden grooten steen uit te rusten, terwijl de hem vergezellende hofdignitarissen enz. dan op den grond plaats namen.

Die gewoonte nu zoude het gebruik hebben doen ontstaan, dat Lampongers, na van den sultan een titel te hebben ontvangen, na hunne terugkomst een feest gaven en gezeten op eene soort van bank (pepadon) door een heraut hun nieuwen titel en naam onder het slaan op een koperen bekken lieten afkondigen, terwijl tevens het getal karbouwen werd genoemd, dat voor de feestviering geslacht zoude worden.

Uit het bovenstaande blijkt in elk geval dat het naik pepadon 2) (bestijgen van de pepadon) onder den invloed van Bantamsche toestanden is tot stand gekomen en nader op geheel huishoudelijke wijze door de Lampongsche hoofden werd geregeld.

---

1) Zie: Uit de Lampongs door D. W. Horst. Indische Gids 2e jaargang

2) In de bijdragen tot de Taal, Land- en Volkenkunde, vijfde volgreeks, vierde deel, staat eene zeer merkwaardige bijdrage tot de kennis van de afdeeling Kroë, geschreven door den tegenwoordigen assistent-resident te Djambi O. L. Helfrich.

Daarin staat o. a. „tot het dragen van onderscheidingsteekenen (alat) in de marga zijn alleen de pasirah's (margahoofden) en proatins (kamponghoofden) gerechtigd.

Onder die onderscheidingsteekenen vinden wij behalve een zonnescherm met lange stok (pajoeng agoeng), ook nog de krossi boelampok, zijnde een stoel met een kain overstrokken, waarop de pasirah bij feestelijke gelegenheden plaats neemt".

Aangezien de afdeeling Kroë der residentie Benkoelen geruimen tijd een onderdeel van Bantam uitmaakte en bovendien voornamelijk door Lampongers bewoond wordt, is het misschien niet al te gewaagd te veronderstellen, dat die onderscheidingsteekenen ook van Bantamsche origine zijn en dat de pepadon en krossi boelampok met elkander verband houden.

De bewering van den Heer Aeckerlin, als zoude het woord *pepadon* zijn ontstaan hebben te danken aan eene samentrekking van het woord padoedoekan, komt ons alleszins apokrief voor, daar doedoek (zitten) noch in het Lampongsch, noch in het Soendaneesch gebruikt wordt en van geheel zuiver Maleische origine is.

Naar onze meening is pepadon afgeleid van het grondwoord adoe (gevecht of twist), waaruit het woord padon (pa ădoean), zijnde rechtsgeding en plaats waar men strijdt of waar men zijne belangen voorbrengt en dus zijne opwachting gaat maken, is voortgekomen, en dit woord padon nu moet door reduplicatie van de eerste lettergreep pepadon zijn geworden.

De heer Aeckerlin zegt verder:

„Het recht om op dien zetel (pepadon) plaats te nemen, berustte uitsluitend bij de in functie zijnde margahoofden; alleen bij openbare festiviteiten, vergaderingen enz. mochten zij daarop zitten.

Daarom mocht de pepadon niet uit de sesat verwijderd worden en werd het daarop gaan zitten door een ander met boeten gestraft.

Bij het indienststellen der eerste pepadons werd overeengekomen dat dit gepaard moest gaan met feesten en het betalen van eene zekere som gelds aan de margagenooten, die daardoor berustten in de buiten de adat liggende verheffing".

Die som werd geleidelijk op 1200 rejalen = 2400 gulden vastgesteld en heette penerangan 1) en bij de indienststelling der pepadon hadden groote feesten plaats, die gewoonlijk acht dagen en acht nachten voortduurden — en bij welke gelegenheid dan op kosten van den eigenaar een dertigtal karbouwen werden geslacht en voor de bekendmaking,

---

1) Pĕnĕrangan is afgeleid van het grondwoord terang, hetgeen helder, duidelijk enz. beteekent en vandaar dat pĕnĕrangan in den zin van bekendstelling, bekendmaking moet opgevat worden.

pengadjin 1) genaamd, hetgeen middels het slaan op bekkens (bendeh) geschiedde, nog dertig rejalen werd betaald; en voorts in vroegere tijden een zoogenaamde crâwan 2) (slaaf of gevangene van een anderen kaboewajan) door de menigte werd doodgemarteld 3).

In elk geval staat het vast, dat de megahoofden zich het eerst het recht appropieerden om zich bij feesten en vergaderingen van eene pepadon te bedienen; en tevens werd aan den ingang der megakampong eene eerepoort „lawang kori" genaamd opgericht, die overeenkwam met de poort, die men in den kraton te Bantam had opgemerkt.

Bij feestelijke gelegenheden begaf het megahoofd, dat een dergelijke lawang kori had opgericht, zich vergezeld van zijne familie met uitsluiting van anderen daardoor naar de sesat, die zoowel voor raadzaal als voor het geven van festiviteiten was ingericht.

Laat ons nu zien wat de heer Aeckerlin verder omtrent het ontstaan van het pepadonstelsel mededeelt:

---

1) Pengadjin is afgeleid van het woord adjin, hetgeen bekendmaken beteekent.

2) Crâwan moet afgeleid zijn van het woord giran = een wond toebrengen.

3) De heer Aeckerlin zegt in zijn nota „die som (die bij de instelling der pepadon mega werd betaald) bedroeg 1200 rejalen. Het aantal te slachten karbouwen bedroeg 30 en deze alsmede de overige te verstrekken eetwaren enz. werden samengevat onder den naam van ramban. De zaak werd den volke kundig gemaakt middels het slaan op bekkens (poekoel tjènong) en daarvoor werd betaald 10 rejaal penjarihan"

Met poekoel tjènong nu is bedoeld poekoel tjanang, moetende het woord penjarihan blijkbaar pengadjin voorstellen. Deze fouten en andere zijn hoogstwaarschijnlijk door het bekende onduidelijke schrift van den steller ingeslopen. Het woord ramban (Lampongsch gamban) is hier abusievelijk gebezigd, daar de ramban werd ingesteld om de kosten van het naik pepadon te reduceeren en beteekent de goederen, die later de penerangan enz. vervingen en waaraan eene fictieve veel hoogere waarde werd toegekend. Wij komen hierop nader terug.

„Het voorbeeld der margahoofden werd al spoedig gevolgd door sommige der kampong- en soekoehoofden.

In overleg met de betrokken margahoofden plaatsten ook zij in de sesats der kampongs en soekoe's pepadon's met of zonder sesaka's en aan den ingang der kampong een lawang kori

Om dit te mogen doen moesten zij betalen, de kamponghoofden aan penerangan 800 rejalen, aan ramban 1) o. m. 18 karbouwen en aan penjarihan 2) 6 rejalen en de soekoehoofden respectievelijk 600 rejalen, 14 karbouwen en 4 rejalen

Zoo ontstond de pepadon miga (marga), tijoek 3) (kampoeng) en soekoe.

Maar niet alle marga-, kampoeng- en soekoehoofden waren rijk genoeg om die kosten te dragen.

Het bezitten van een pepadon werd daardoor tot eene onderscheiding zelfs onder de hoofden onderling en veranderde dientengevolge van een prerogatief der hoofden in het algemeen in een „pangkat", welke hen, die haar wel bezaten, in aanzien, in rang stelde boven de geen pepadon-bezittenden

Langzamerhand matigden de bezitters van een pepadon zich aan het recht en het prerogatief om een hoogeren titel aan te nemen dan die, welken zij van den sultan verkregen hadden en zij die nimmer een titel verkregen om er zich een te geven.

Waarschijnlijk gebeurde dit, nadat de sultan van Bantam zijn directen invloed in de Lamponsche Districten geheel of grootendeels verloren had.

Zoo werd het gewoonte om aan het bezit van de pangkat pepadon te verbinden het voeren van een weidschen titel als Riä, Radja, Raden, Temenggoeng, Pangeran, zelfs Sultan.

1) Dit woord is zooals gezegd hier verkeerd gebruikt.

2) Dit moet weder zijn pengadjin.

3) Dit moet zijn tijoeh.

Eindelijk werd door de pepadonbezitters vastgesteld als adat, dat niemand verder tot de pangkat (= waardigheid of rang) kon verheven worden, dan met goedvinden van de personen, die haar bij de instelling verkregen hadden en dat zij erfelijk zou zijn in de rechte mannelijke linie, met dien verstande, dat de pangkat zou overgaan op het oudste, bij overlijden van den vader in leven zijnd mannelijk oir.

Was deze nog niet meerderjarig 1) (akil baligh) als de vader overleed, dan zou de oudste zoon van vaders zijde en bij ontstentenis van ooms, de oudste neef van vaderszijde tijdelijk waarnemer der pangkat zijn.

De overgang bij versterf zou geschieden volgenderwijs.

Als voorbeeld wordt genomen een margahoofd, dat bij de instelling van de pangkat, de pangkat pepadon-mega verkreeg.

Toen deze stierf, erfde zijn oudste zoon den pangkat en werd daardoor „penjimbang" (van simbang = vervangen) en bij diens overlijden weder de oudste zoon enz.

Oudste zoon beteekent in deze, dat bij vóór-overlijden van den eerstgeborene, diens rechten overgaan op den dan volgende, en zoo voort, met dien verstande dat bij vóór-overlijden van den oudsten zoon, de oudste kleinzoons of achterkleinzoons van den oudsten zoon voorgaan boven de jongere zoons.

Is de kleinzoon of achterkleinzoon nog een kind, dan treedt zijn oudste oom van vaderszijde op als tijdelijk waarnemend, totdat het kind akil baligh is.

De oudste zoon en de oudste kleinzoon enz. in leven op het oogenblik, waarop de rechten vacant komen, sluiten de jongste zoons dus uit.

---

1) Het begrip van minder- en meerderjarig kent de gewone Lamponger niet. Een meisje wordt huwbaar, wanneer zij de eerste maandelijksche reiniging heeft gehad.

Akal (en niet akil) baligh, een arabisch woord, is dan ook bij den gewonen Lamponger niet in gebruik en een specifiek Lampongsch woord is er niet voor bekend.

Al de personen, welke door erfenis in het bezit der pangkat kwamen, zijn penjimbangs".

Zooals reeds boven is gezegd, zijn er drie rangen van penjimbangs, namelijk penjimbang megå, penjimbang tijoeh en penjimbang soekoe.

Door de totstandkoming van het pepadon-stelsel kreeg men twee soorten penjimbangs, nl. de penjimbangs pangkat, zijnde de oprichters van de pepadon en hunne mannelijke afstammelingen (bij overgang van dit penjimbangschap hebben steeds feestelijkheden plaats) en voorts de penjimbangs adat, zijnde de afstammelingen van de eerste stichters van de mega, tijoeh en soekoe.

Nu heeft het pepadonwezen langzamerhand zooveel invloed op het maatschappelijk leven van den Lamponger gekregen, dat de onderscheiding tusschen de beide penjimbangsoorten verviel.

Een penjimbang toewå is iemand, die indertijd de pangkat pepadon voor den daarop rechthebbende in bewaring heeft genomen, daar deze door zijn slechten finantieelen toestand zijn stand niet naar behooren kon ophouden.

Behalve deze soorten van penjimbangs heeft men nog de penjimbangs manjing of de zeilende penjimbangs, die namelijk indertijd naar Bantam zijn gegaan, om den sultan van Bantam hunne opwachting te gaan maken.

Verder heeft men nog de de penjimbangs toena 1) en de penjimbangs patah titi 2).

Een penjimbang toena is namelijk iemand, die om het zoo maar eens uit te drukken steeds op een koopje uit is en soms gedurende twee of drie geslachten geen feest geeft; en een penjimbang wordt patah titi genoemd, als hij òf met iemand buiten de pepadon staande trouwt, òf iemand van zijne familieleden uithuwelijkt aan iemand niet tot den pangkat pepadon behoorende.

1) toena beteekent verlies.

2) patah beteekent gebroken, geknakt en titi een smalle weg naar iets (titian = brug).

En ten slotte spreekt men nog van den penjimbang noewa, zijnde de persoon, die als hoofd van een huisgezin optreedt.

De penjimbangs toena en patah titi worden bij feestelijkheden niet uitgenoodigd en men behandelt hen dan ook als geheel buiten de adat staande.

Wanneer een penjimbang geene mannelijke noch vrouwelijke nakomelingen heeft, dan moet hij een opvolger kiezen en wel in de zoogenaamde pĕpang penjamboet 1), d. w. z. den volgenden tak, die er recht op heeft, dus tusschen zijn oudsten broeder en een der neven van vaderszijde.

In het laatste geval neemt hij zijn neef als kind aan (ngakĕn anak genaamd) en deze wordt dan bij versterf de wettige vervanger en treedt als penjimbang op.

Echter daarvoor heeft de adoptator de bepaalde verplichting op een groot feest de dichtstbijzijnde mega's, tijoeh's en soekoe's uit te noodigen en daarbij na het slaan op den bendeh en na betaling van dertig rejalen als pengadjin aan den volke kond te doen, dat zijn aangenomen zoon bij zijn overlijden wettig als penjimbang zal optreden.

Behalve een zoon, neemt de Lamponger ook wel een broeder of oom aan.

Zoo komt het wel voor, dat een Lamponger een goed vriend van zijn vader als oom aanneemt en zelfs iemand van minderen pangkat kan als broeder door iemand van hoogeren pangkat aangenomen worden; daarvoor zijn natuurlijk weder groote feesten noodig; en de verheffing moet om wettig te zijn weder aan den volke verkondigd worden, waarvoor weder pengadjin verschuldigd is

Heeft een penjimbang megå slechts een of meer dochters, dan kan hij de oudste uit een wettig huwelijk geborene aan iemand zelfs tot een lageren pepadon behoorende uithuwelijken en zijn schoonzoon tot zijn vervanger bij eventueel overlijden aanstellen.

---

1) pĕpang beteekent tak van een boom en penjamboet is afgeleid van samboet, hetgeen de beteekenis van aanhechten heeft.

In het geval, een schoonzoon aldus wordt aangenomen, hebben er groote festiviteiten plaats, waarbij minstens een karbouw moet geslacht worden en voorts aan de verschillende mega's 30 rejalen = f 60 als pengadjin betaald wordt; en weder na het slaan op den bendeh wordt plechtig de verzamelde gasten de beteekenis der feestelijkheden duidelijk gemaakt.

Op den penjimbang megå rust echter de verplichting om, alvorens hij zijne dochter dan uithuwelijkt, met het megåhoofd en alle geslachten (djoerai of gorai) in zijne pepadon over de al of niet geschiktheid van den candidaat te beraadslagen.

Bestaan er geen bezwaren en is de adopt van eene andere pepadon, dan moet hij voor de opname in zijne nieuwe familie en pepadon aan den kepala mega en zijne nieuwe verwanten 225 rejalen betalen.

Bij het bovenbedoelde feest geeft de adopt dan bovendien nog als pengadjin, dus voor de bekendmaking van in de nieuwe familie te zijn opgenomen, een bedrag van 30 rejalen, hetwelk onder de vertegenwoordigers der aanwezig zijnde mega's, tijoehs en soekoe's wordt verdeeld; voorts komt de familie van zijn schoonvader dan bij hem mendjan (opwachting maken), ten bewijze dat zij hem als de wettige vervanger van den penjimbang erkent.

Wanneer een penjimbang tijoeh of soekoe geen mannelijke of vrouwelijke nakomelingen heeft, kan hij ook een zoon adopteeren, zijnde dan als pengadjin respectievelijk 14 en 12 rejalen verschuldigd.

Een penjimbang tijoeh of penjimbang soekoe zonder mannelijke nakomelingen zijnde en een schoonzoon tot hun geslacht behoorende als wettige vervanger willende aannemen, betaalt behalve de kosten voor de te geven festiviteiten respectievelijk aan pengadjin 14 en 12 rejalen.

In het geval, dat een penjimbang tijoeh iemand tot schoonzoon accepteert niet tot zijn geslacht behoorende, dan betaalt deze voor de opname in zijne nieuwe pepadon en familie aan het megahoofd en de leden zijner nieuwe familie

115 rejalen en moet hij als pengadjin nog 14 rejalen storten, hetwelk weder onder de bij de festiviteiten aanwezig zijnde vertegenwoordigers der mega's, tijoehs en soekoe's verdeeld wordt.

Indien een penjimbang soekoe een schoonzoon aanneemt niet tot zijn geslacht (djoerai) behoorende, na met al de leden zijner pepadon beraadslaagd te hebben, dan moet de adept aan het megahoofd en de leden zijner nieuwe familie 100 rejalen betalen en als penerangan 12 rejalen storten.

Wat aangaat de waarneming van het penjimbangschap merkt de heer Aeckerlin terecht het volgende op: „De tijdelijke waarneming der rechten kan enkel geschieden met toestemming van de gezamenlijke penjimbangs, behoorende tot de pangkat, die waargenomen moet worden; alzoo wanneer iemand als waarnemer zal optreden, is dit volgens de adat de oudste oom of oudoom van vaderszijde; maar wanneer er om een of andere reden bij de penjimbangs bezwaren bestaan, wordt hij geen waarnemer en wordt een ander gekozen, maar altijd een der mannelijke afstammelingen en bij voorkeur in de rechte lijn van den oprichter; alleen bij algeheele ontstentenis van zoodanig oir, gaat de waarneming of wel de pangkat over in de zijlinie met preferentie voor de mannelijke takken."

Er werd toen op zekeren tijd door de nog in leven zijnde bezitters, oprichters van de pangkat en de penjimbangs der bereids overledenen uitgemaakt, dat de pangkat verkrijgbaar zoude zijn door aankoop, mits met goedvinden van alle rechthebbenden op de pangkat der marga.

Ten einde nu ook minder gegoeden een zekeren rang te kunnen toekennen en daarvan voordeel te kunnen plukken, werden, in plaats van drie, vijf rangen aangenomen, want men richtte behalve de pangkat pepadon mega, pangkat pepadon tijoeh en pangkat pepadon soekoe nog op de pangkat sesakå en de pangkat andang.

De pangkat sesakå bezitter (staande onder de pepadon soekoe) had het recht om bij festiviteiten tegen een fraai

gebeeldhouwde leuning of rugsteunsel te steunen. De sesakå werd ook in de sesat geplaatst en alleen daaruit verwijderd als de eigenaar beleedigd was geworden.

De laagste pangkat is de pangkat andang (omheining) en iemand, die daartoe verheven werd, had het recht bij festiviteiten buiten de sesat (vergaderzaal) in een ompaggerde ruimte plaats te nemen.

Echter slechts weinigen hebben van deze twee voorbereidende graden gebruik gemaakt, men ging als de finantiën het maar eenigszins toelieten, gewoonlijk onmiddellijk tot de pepadon soekoe over.

Indien men zich tot den pangkat pepadon mega wilde doen verheffen, had men in de eerste plaats 1200 rejalen aan pĕnerangan te betalen en voorts dertig karbouwen voor de daarmede gepaard gaande feestelijkheden te leveren en ten slotte te betalen aan pengadjin dertig rejalen en als irawan hetzelfde bedrag.

Na deze uitgaven te hebben gemaakt, kreeg men het recht op het gebruik van de pepadon mega inclusief al de hieronder vermelde attributen.

Echter na eenigen tijd werd er bepaald, dat van die dertig karbouwen er negen-en-twintig zoogenaamd doode (kibauw mati) konden zijn, d. w z. de karbouwen zouden vervangen kunnen worden door goederen, waarbij een karbouw slechts op eene waarde van tien rejalen werd geschat, dus had men twee honderd en negentig rejalen te betalen en daarvoor bijvoorbeeld kain blatjoe, waarvan de prijs op *f* 5 per stuk werd gesteld of andere goederen te leveren, waarvan de waarde te voren was vastgesteld geworden

Wat de pengadjin en irawan betreft, deze konden ook door kain blatjoe worden vervangen, waarbij een stuk zelfs op *f* 10 waarde werd gesteld.

De pĕnĕrangan, zooals gezegd 1200 rejalen bedragende, verviel aan het megahoofd en de overige penjimbangs der mega waarin de verheffing had plaats gehad, en de doode karbouwen, pengadjin en irawan onder alle penjimbang.

mega der omliggende landstreken werd verdeeld en deze verdeelden het een en ander weder op hunne beurt onder hunne familieleden.

Het aandeel, dat men als penjimbang ontving, was van verschillende omstandigheden afhankelijk en hield bijvoorbeeld verband met de afkomst, de som, die indertijd voor het bestijgen der pepadon was betaald geworden enz.

Voor het bestijgen van de pepadon tijoeh betaalde men 600 rejalen = 1200 gulden aan pĕnĕrangan en verder moest men voor de feesten veertien karbouwen leveren en als pengadjin en irawan te zamen 28 rejalen betalen.

Later werd bepaald, dat van die veertien karbouwen er dertien zoogenaamd doode (kibauw mati) konden zijn, en dat de waarde daarvan benevens de pengadjin en irawan ook door kàin blatjoe of andere goederen konden vervangen worden, waarvan de prijs te voren was vastgesteld.

De 600 rejaal als penerangan verviel aan het hoofd en de overige penjimbangs der megå, waarin de verheffing had plaats gehad, die dan verder voor de verdeeling onder hunne famielie zorgdroegen, en de doode karbouwen, pengadjin en irawan werden onder de penjimbang der nabij gelegen mega's gedistribueerd.

Wilde men zich tot de pepadon soekoe doen verheffen, dan betaalde men 300 rejalen = 600 gulden aan pĕnĕrangan en verder moest men twaalf karbouwen leveren (waarvan elf kibauw mati konden zijn) en voorts 24 rejalen voor pengadjin en irawan te zamen betalen.

De pĕnĕrangan werd weder onder de kepala mega en de penjimbangs der mega, waarin de verheffing had plaats gehad, verdeeld.

Iemand, die verheven wilde worden tot de pangkat sesakå moest 150 rejalen als pĕnĕrangan betalen, en voorts moest hij 6 karbouwen leveren, waarvan weder vijf kibauw mati konden zijn en dus door goederen mochten vervangen worden.

In de bovenstreken van Toelang Bawang onderscheidt men nog een sesakå megå, een sesakå tijoeh en sesakå

soekoe waarvoor respectievelijk 15, 7 en 6 karbouwen moesten geleverd worden en bovendien 15, 7 en 6 rejalen als pengadjin moesten opgebracht worden.

Indien iemand verheven wilde worden tot den pangkat andang-andang, dan betaalde men 80 rejalen als pĕnĕrangan en had men twee karbouwen te leveren (waarvan een kibauw mati kon zijn).

De bedragen voor pĕnĕrangan ten behoeve der beide laatstgenoemde pangkats besteed, vervielen weder aan het megahoofd en penjimbangs der marga, waarin de verheffing daartoe had plaats gehad.

Ook met de bedragen, die men voor de pepadonattributen in de eerste plaats moest betalen, namelijk de pĕnĕrangan, werd spoedig de hand gelicht, men kon ten laatste deze met kain blatjoe, krissen, lansen, borden, zout enz enz. verrekenen, waarvan de waarde bovendien fictief veel hooger werd gesteld.

Deze goederen nu, evenals die welke de pengadjin, irawan en het aantal te slachten karbouwen vervingen, noemt men in het Lampongsch gamban.

Aangezien men nu aan die goederen eene veel hoogere waarde toekende, werden de bovenstaande voor het oprichten der pepadon vermelde bedragen aanzienlijk gereduceerd.

In het kort werden door de bovengenoemde geleidelijk ingevoerde faciliteiten en de vermeerdering van het aantal pepadon-bezitters ook ieders aandeel in het effectief rendement van eene nieuwe bestijging al geringer.

Ook gebeurde het zelden, dat men zich de pepadon met al zijne onderscheidingsteekenen (attributen) daarbij kocht, maar gewoonlijk ging men daartoe eerst later, als de middelen het permitteerden, over.

De handel in die attributen had in onzen tijd in het Toelang-Bawangsche nog steeds plaats en was voor enkelen een niet onvoordeelig zaakje, zooals wel te begrijpen is.

De prijzen van die onderscheidingsteekenen werden tevens

bij de adat vastgesteld en verschillen in de boven- en benedenlanden der afdeeling Toelang-Bawang.

De bezitters van den pangkat pepadon met zijne attributen mogen de ondervolgende onderscheidingsteekenen bij feesten enz. gebruiken:

1° de bezitters der pepadon mega mogen gebruiken:

a. de pepadon, zijnde een houten zetel, bestaande uit eene zitting (pengadjongan) en rugstuk (sesakå), het laatste is ruim zes voet hoog en gewoonlijk van fraai snijwerk voorzien.

Gewoonlijk is de eerezetel ongeveer een voet hoog, vier voet lang en drie voet breed.

Nadat de pepadon is gebruikt, wordt deze in de sesat, vergaderzaal, geplaatst.

Is een pepadon-bezitter zwaar beleedigd, dan is hij gehouden zijne pepadon uit de sesat weg te nemen en te verbergen, totdat hij gelegenheid heeft gehad zich te wreken.

In sommige tijoehs treft men meer dan één sesat aan, die dan aan één of meer soekoe's toebehoort.

In de sesats worden ook de feestelijkheden gegeven, dienende zij tevens als slaapplaatsen voor de menganei's (jongelingen) en doortrekkende reizigers.

b. de pajong andak goebir (pajong = zonnescherm, andak = wit en goebir = franje) is een wit zonnescherm, gewoonlijk van zijde vervaardigd, van lange afhangende franje voorzien en verder versierd met bloemen en andere figuren van bladgoud.

c. de bidak andak is een lap wit katoen, hetwelk door de mannen bij feestelijke gelegenheden over de kain of broek gedragen wordt en tot op de voeten afhangt, van achteren een sleep vormende.

Door de vrouwen en moeli's (ongetrouwde meisjes) wordt ook de bidak andak wel over de tapis (kain, gewoonlijk zelf geweven en met gouddraad versierd, welke over de borsten wordt gedragen) gebruikt en hangt van de taille tot halverwege de dijen af.

d. kĕris njekelang en kĕris njampir, welke men respectievelijk links en rechts in den bidak draagt en voorts de kĕris moesĕr (poesĕr = navel), welke men in het midden van den bidak steekt.

e. rata andak of djempanå boeroeng garoeda andak.

De rata is een met wit goed overdekte ruwe wagen, waarvan de wielen uit dikke houten schijven bestaan en aan welks voorzijde gewoonlijk een mythische vogel (garoeda genaamd), krokodil (båjå), olifant of paard is aangebracht.

De djempanå boeroeng garoeda is een draagstoel met eene overkapping van wit goed, waaraan ook een garoedavogel, vervaardigd van bamboe, en kain blatjoe is aangebracht.

In beide vervoermiddelen nu laten de vrouwen zich bij festiviteiten door de bevolking naar het feestterrein brengen.

f. de patjah adji andak is een gebouwtje, van een koepelvormig dak voorzien, dat op het plein voor de sesat (tengah lamĕn) wordt opgesteld en waarin de personen ter wier eere een feest gegeven wordt als bruid en bruidegom, plaats nemen.

g. Lawang kori 1) is eene eerepoort, dikwijls van mooi snijwerk voorzien, die in de nabijheid van het huis des eigenaars wordt opgericht.

De eigenaar heeft nu het recht om bij festiviteiten met zijne familie onder die eerepoort door te gaan en dit recht aan anderen tegen levering van een karbouw of de waarde daarvan in geld of goed voor elke feestelijke gelegenheid te verkoopen.

h. selampai andak is een witte doek, welke door de moeli's over de schouders wordt gedragen, hangende de uiteinden over de tapis af.

---

1) Eene mooie lawang kori treft men o. a. aan in de kampoeng Panaragan, op ongeveer 12 paal van de hoofdplaats Menggala gelegen. In de kampoeng Poetih, afdeeling Semangka, vindt men een in verval zijnde groote lawang kori, welke met paarlmoer is ingelegd, hetgeen in de 18e eeuw door Atjehsche werklieden zoude zijn verricht.

i. de kajoe arå, is een achtkantige mast, waaraan met wit goed opgemaakte mandjes met rijst, zakdoeken, odeurs enz. komen, die door de jeugd na afloop der festiviteiten er af worden gehaald.

De goederen, die er aangehangen worden, noemt men boewah en zoo heeft iemand van de pepadon mega het recht twintig boewah van elke soort aan zijn kajoe arå te bevestigen.

j. gelang (armbanden). De moeli's mogen aan de armen twaalf stuks armbanden dragen.

k. kandoeq andak is een witte kain, die door de vrouwen na hun huwelijk bij wijze van hoofddoek gedragen wordt.

l. de idjan geladak is eene van bamboe ± 4.5 Meter breede trap, welke met wit goed overtrokken wordt.

Wanneer er groote festiviteiten plaats hebben, als naik pepadon of toeroen di wai, wordt die trap aan het huis geplaatst van dengene, ten wiens eere het feest wordt gegeven

m. sigĕr soehoen pakejan is een hoofdtooisel van goud of zilver, hetwelk uit twee schuitvormige helften bestaat, waarvan eene van voren en de andere van achteren wordt aangebracht en door de moeli's bij het menari (dansen) gedragen wordt.

n. kadjang lakå andak (lakå = sluiten, bedekken). Als men bij festiviteiten van een vaartuig gebruik maakt, heeft men het recht de kadjang met witte kain te overtrekken.

o. djamban en kemboeng.

De djamban is namelijk een klein gebouwtje, op een vlot voor het huis aangebracht, welke men bij feestelijke gelegenheden met wit katoen overdekt, en de kemboeng is een vlot, voorzien van een afgesloten gedeelte, dat bij feesten met witte kain wordt omgeven.

Beide worden als geheim gemak gebruikt, en het vlot dient tevens voor aanlegplaats (pelaboehan) voor de prauwen der gasten.

p. kepaw-sanggaw.

De kepaw is een touw, welke bij eene trouwpartij door de familieleden van de bruid over den weg wordt gespannen, dien de feeststoet moet volgen, wordende van den kant der familieleden van den bruidegom een sanggaw aangebracht, zijnde een bamboestaak van een plankje voorzien, waarop een bidak en een tapis worden gelegd.

In den stoet loopen twee zoogenaamde topengan, zijnde vreemdsoortig uitgedoste lieden, van maskers voorzien, één van wege den bruidegom en één van wege de bruid aangesteld, welke laatste als vrouw verkleed is.

De als man verkleede topengan van den bruidegom moet het touw en de bamboe met een zwaard doorkappen en is alvorens dat te doen drie rejalen tolgeld verschuldigd.

q. bĕdĕng is een koek, die bij feestelijke gelegenheden wordt vervaardigd en welke men gewoonlijk den vorm van een krokodil geeft, wordende de pooten van geldstukken ter gezamenlijke waarde van minstens drie rejalen voorzien.

Dit geld, nap bĕdĕng geheeten, wordt na afloop van het feest onder de familie verdeeld.

r. titijan koejoe is een stuk wit lijnwaad, hetwelk men bij feesten van zijn huis af naar de sesat toe op den weg mag doen uitspreiden.

In de bovenstreken van het Toelang-Bawangsche hebben wij bovendien nog in gebruik:

1e. de titian kaki djelma, dit is het recht namelijk der vrouw om bij een feest, met de ratå of boeroeng garoedå naar de sesat gebracht wordende, met haar voeten op een voor haar liggenden man te steunen.

2e. de titian koejoe talam is het recht om eenige op een stuk wit goed geplaatste koperen schotels voor zich langs den grond te doen sleepen, zijnde vooral in gebruik bij het toeroen di wai.

3e de talam toedoeng is het recht om bij feesten zich koperen schotels bij wijze van hoofddeksels nagedragen te zien

4e. de titi kaki halaj is het recht om een stuk kain voor zich uit te doen sleepen.

Verder worden de talams gebruikt bij menarifeesten, daar de moeli's der daarop rechthebbenden dan daarop dansen.

s. de kandang rarang is een stuk lijnwaad, dat door verscheidene personen in den vorm van eene halve maan voor aanzienlijke vrouwen wordt uitgedragen, wanneer zij bij groote festiviteiten op weg naar de sesat zijn.

t. sesat en tengah lamĕn is het recht om bij feesten van de sesat en de ruimte daarvoor te mogen gebruik maken

u. taroeh-sĕkĕboet (taroeh = plaatsen en sĕkĕboet = bekendmaken) is het recht om een hanengevecht voor de sesat te houden 1).

2e. de bezitters der pepadon tijoeh mogen gebruiken:

a. pepadon.

b. pajoeng koening (geel).

c. bidak koening.

d. kĕris tadjero, d. w. z het recht om een kris rechts en een links in de bidak te dragen.

e. djempana koening en boeroeng garoeda

f. patjah adji koening,

g. lawang kori,

h. kajoe arå met 8 dwarsarmen,

i. selampai koening,

j. gelangs van 6 tot 8 stuks,

k. kandoeq koening,

l. idjan geladak koening,

m. sigĕr soehoen is het recht om van de sigĕr alleen het voorstuk te dragen,

n. kadjang lakå koening,

o djamban of kemboeng slechts met gele kain versierd,

p. kepaw sanggaw,

q. bĕdĕng,

r. titijan koejoe talam.

s. kandang rarang,

---

1) In de nota van den heer Aeckerlin worden slechts een dertiental attributen vermeld.

t. sesat en tĕngah lamĕn,

u. taroeh sĕkĕboet,

en alle kleeren en versierselen dienen geel te zijn.

3e. voor den pangkat pepadon soekoe heeft men dezelfde attributen, echter is de kleur der kleedingstukken en versierselen roodbruin of iedere andere kleur, mits niet wit of geel.

De eenige uitzonderingen zijn, dat men slechts een kĕris ngatapi loewah = een kris aan de rechterzijde mag dragen en geen djempanå of ratå maar slechts een panggå, zijnde een draagstoel van zeer eenvoudigen vorm mag gebruiken; bovendien mag men geen kapoe arå maar slechts een zoogenaamde pĕdjĕrhaw plaatsen, zijnde een pinangstam met 6—8 dwarsarmen, waarvan men van iedere soort der goederen slechts tien boewah mag doen ophangen, ten slotte mogen de vrouwen slechts drie tot vijf stuks armbanden gebruiken.

4e. voor de pangkat sesakå zijn de onderscheidingsteekenen:

a. de sesakå,

b. pajoeng goebir van papier,

c. pangga draagstoel zonder kilikip (omheining).

d. gelangs (armbanden) van twee tot drie stuks

e. kandoeq van eene willekeurige kleur (echter geen wit, geel of rood).

f. menigel en menari, het recht om gelijk de pepadonbezitters aan het openbare steekspel en danspartijen in de sesat deel te nemen.

5e. voor den pangkat andang-andang zijn de onderscheidingsteekenen:

a. de andang andang.

b. een eenvoudige gouden armband.

c. kandoeq ibah, zijnde het recht om eene soort korte kandoeq te dragen.

d. menigel en menari.

Volledigheidshalve vermeenen wij hier te moeten vermelden, dat de mannen bij feestelijke gelegenheid nog dragen: een saboek, zijnde een stuk goed hetwelk om het middel

wordt geslagen; een njampir, zijnde een stuk goed, dat over het handvat van de kris afhangt; een kawaai, zijnde een baadje en een kĕdoedoeng, zijnde een hoofddoek waarvan de slippen op den rug afhangen.

De kleur en het gehalte dier kleedingstukken houdt natuurlijk verband met den pangkat pepadon, dien de drager bezit.

Bij trouwpartijen, bij het toeroen di wai en bij het doen doorboren der ooren (berserhak) der kinderen enz., dragen de moeli's en getrouwde vrouwen nog de sesapoeraw, zijnde een kain welke over de tapis wordt geslagen en tot op de knieën afhangt en waarvan de kleur verband houdt met den pangkat pepadon.

Voorts maken de vrouwen gebruik van de patjah adji, djempanå, idjan geladak, titian koejoe talam, taloen toedoeng en verder van de zoogenaamde koetå marå, d. w. z. het recht om krissen met goud versierd om de patjah adji op te stellen.

Curiositeitshalve zullen wij hieronder de bedragen opnemen, die in de bovenlanden omstreeks 1860 voor enkele van de attributen werden betaald:

1e. voor de djempanå en ratå moest men als tanda pĕnĕrougan een karbouw slachten en 120 rejalen betalen;

2e. voor de kris moesèr moest men als tanda penerangan een karbouw slachten en 250 rejalen betalen;

3e. voor de njĕkĕlang een karbouw en 120 rejalen;

4e. voor de kĕris tadjero een karbouw en 115 rejalen;

5e. voor de panggå een karbouw en 80 rejalen;

6e. voor het temboek koeboer 1) moest men 30, 14 of 12 rejalen betalen, afhankelijk van den pangkat;

---

1) Bij de woningen werden vroeger in de Lampongs de begraafplaatsen aangebracht. Als iemand kwam te sterven, moesten er vroeger een of meer karbouwen worden geslacht en bij elk nieuw offer werd de grafheuvel een paar voeten opgehoogd (nembok koeboer). Tegenwoordig heeft het ophoogen niet meer plaats en de dooden worden buiten de kampoeng ter aarde besteld.

7e. voor de patjah adji 30, 14 of 12 rejalen, afhankelijk van den pangkat;

8e. voor de pepadon megå 30 rejalen en 30 karbouwen;

9e. voor de pepadon tijoeh 14 rejalen en 14 karbouwen;

10e voor de pepadon soekoe 12 rejalen en 12 karbouwen;

11e. voor de andang-andang 5 rejalen en 5 karbouwen.

12e. voor het dragen van armbanden tien rejaal per paar.

Alvorens met de beschrijving van het pepadonstelsel verder te gaan, zullen wij eerst de feestelijkheden nagaan, die gewoonlijk bij het bestijgen der pepadon (tjakak pepadon) en het gaan naar de rivier (toeroen di wai) van eene jonge echtgenoote (madjoe) plaats vinden.

Er hebben een of meer dagen, voor dat iemand de pepadon bestijgt (tjakok pepadon) verschillende voorbereidende festiviteiten plaats, waaronder wel het menari pepadon op een avond in de sesat de eerste plaats inneemt.

Eerst dansen dan de moeli's en menganei's der pepadon mega tegelijkertijd en daarna de pelangan, zijnde de persoon ter wiens eere de feestelijkheden plaats hebben

De pelangan en zijne echtgenoote (woh mĕngĕt) laten zich door middel van de djempanå of ratå in feestelijken optocht naar de sesat brengen, aan welken optocht djoewak's deelnemen, zijnde kinderen, die met lansen voorzien van paardenhaar (toembak bĕndĕrangan) of vlaggetjes (benderå) al juichende den stoet voorafgaan.

Met hetzelfde ceremonieel laten de pelangan zich huiswaarts brengen.

In de tweede plaats hebben een paar dagen te voren tournooispelen (menigĕl) 1) plaats, waaraan volgens de adat de penjimbangs en hoofden der bij de feesten aanwezige mega's, tijoehs en soekoe's evenals de pelangan deel moeten nemen.

---

1) Bij dit tournooispel, dat steeds over dag plaats heeft, zijn de beide partijen van schilden voorzien, terwijl zij achtereenvolgens met krissen, lansen en zwaarden gewapend met elkander schermen, zonder echter elkander te mogen verwonden.

Echter het stellen van een behoorlijken vervanger (wakil), behoorende tot denzelfden pangkat pepadon, is bij dit tournooispel alleszins toegelaten.

Zooals boven bereids werd opgemerkt, betaalt men slechts eenmaal voor het naik pepadon en wel indien men in den pangkat wordt opgenomen.

Heeft men eene goed gevulde geldkist en wil men nogmaals die ijdelheid streelende genoegens van het naik pepadon genieten, dan heeft men behalve een feestmaaltijd aan te richten, alsnog twee karbouwen te leveren en wel een voor het bestijgen der pepadon (tjakak pepadon) en één voor het afstijgen der pepadon (toeroen pepadon); volgens den adat kan een der twee karbouwen een kibauw mati zijn en mag dus met tien rejalen vervangen worden.

Bij het tjakak pepadon heeft de pepang penjamboet eene vaste plaats, want hij zit kruiselings links van de pepadon op den grond, met zijn rechterelleboog op de pepadon rustende (njikoe) 1); aan de andere zijde staat (negaw) gewoonlijk de jongere broeder van den pepang penjamboet.

Op den dag dat het heugelijke feit van de bestijging zal plaats hebben, wordt er bij de sesat een of meer karbouwen geslacht, bestemd voor den feestmaaltijd, aan welken na afloop der plechtigheid alle geïnviteerden zullen deelnemen.

Daarna worden de pelangan en zijne echtgenoote afgehaald en door de menigte en de juichende djoewak's geëscorteerd op de ratå of djempanå naar de sesat geleid.

Wil iemand nu de pepadon megå bestijgen, dan is hij volgens de adat gekleed met de witte bidak, kopja (hoofddeksel van goud), kris njĕkĕlang, moesĕr en njampir, witte kekoedoeng enz. enz.

De echtgenoote draagt een tapis dewå sanå of tapis mata dalam (zijnde soorten van tapis, die alleen door vrouwen van de pepadon megå mogen worden gedragen), een wit baadje, hoofddoek enz. enz.

---

1) Afgeleid van sikoe, dat elleboog beteekent.

In de sesat gearriveerd, treden de pelangan met zijne echtgenoote (woh mĕngĕt) en de beide personen, welke njikoe en negaw zullen, voorwaarts en bij de pepadon aangekomen nemen zij de hunne volgens den adat toekomende plaatsen in, waarna de penjimbang en de hoofden hunne gelukwenschen komen aanbieden.

Voor de hormat, die hem dan ten deel valt, is de pelangan de zoogenaamde katta verschuldigd, zijnde voor de pepadon mega drie rejalen, voor de pepadon tijoeh 2 rejalen en voor de pepadon soekoe 1 rejaal, welk geld onder de eigenaars der verschillende pepadons verdeeld wordt.

De beide personen, welke bij die gelegenheid het zeer groote genoegen hebben gehad om te mogen njikoe en negaw, zijn ieder daarvoor een karbouw ter waarde van tien rejalen verschuldigd.

Vervolgens wordt op de bĕndèh geslagen en den volke de beteekenis der plaats gehad hebbende plechtigheid verkondigd en de namen en titels 1) vermeld, welke de pepadon-bestijger en zijne verwanten met verlof van de penjimbangs in den vervolge zullen dragen.

Gelijk het nu vroeger voor een man van goede familie eene soort verplichting was, om als het maar eenigszins mogelijk was, eens in zijn leven de pepadon te bestijgen, hoewel men reeds door erfenis daarvan in het bezit was geraakt, zoo is het voor eene gehuwde vrouw (madjoe) van eenig aanzien eene verplichting om met haar man naar de badplaats aan de rivier te gaan, toeroen di wai geheeten, daar toch de jonge echtgenoote voor dat de

1) Bij het pepadon-bestijgen kreeg men verschillende titels, afhankelijk van den pangkat; zoo kreeg men bij het bestijgen der pepadon mega gewoonlijk tegelijkertijd den titel van raden, terwijl de familieleden, die gewoonlijk de kosten mee hielpen dragen, ook den titel van raden mochten aannemen. Wil men den titel van pangeran dragen, dan waren daarvoor de vergunning der penjimbangs en groote feestelijkheden noodig.

daaraan verbonden feestelijkheden hebben plaats gehad, volgens de adat haar huis niet mag verlaten.

Alvorens de plechtigheid zal plaats vinden, heeft er te voren weder menigel en menari plaats.

Volgens de adat gaat dit gepaard met het tigĕl sabai en tari sabai, d. w. z. de wederzijdsche ouders der jonge echtgenooten nemen aan het menigel en menari deel en voorts wordt dit gevolgd door het tigĕl lakan, tari lakaw, d. w. z. de echtgenoot moet met een zijner zwagers menigel en menari.

Verder is de echtgenoot verplicht om, als hij zijne vrouw niet op de wijze van het ibal serbå (zie hieronder bij het huwelijk) getrouwd heeft, aan zijne schoonouders de zoogenaamde peraboengan gawé te betalen, hetgeen wil zeggen, de pengadjin van de pepadon, waartoe men behoort, dus tot de pepadon mega behoorende dertig rejalen.

Op den dag dat de plechtigheid zal plaats vinden, gaan de ouders van den echtgenoot met hunne familieleden, vrienden en kennissen bij de ouders hunner schoondochter hunne opwachting maken (mendjaw) en brengen dan tevens de voorwerpen mede, die voor de kajoe arå of pĕdjĕrhaw (dus voor het mastklimmen) bestemd zijn, welke voorwerpen vervolgens door de broeders (warhi) en ooms (mirhoel) van den echtgenoot en kennissen en vrienden onder de feestelijke tonen van tala's, gongs en andere lawaaimakende instrumenten worden opgehangen.

De madjoe, welke naar de rivier zal gaan (toeroen di wai) is gekleed met den tapio, sigĕr, sesapoeran, selampai, enz. enz en verder worden haar lichaam en hare handen met tepoeng tawar beschreven, zijnde de daarmede vervaardigde teekens in het Lampongsch oerap-oerap genaamd 1).

1) Volgens Professor Wilken (zie plechtigheden en gebruiken bij huwelijken) beteekent in het algemeen tawar: afweermiddel, middel waardoor men verderfelijke invloeden of de schadelijke gevolgen van iets krachteloos maakt, en tepoeng tawar is meel, dat als een dergelijk

Verder maakt men gebruik van de patjah adji, kandang rarang, ratå of djempanå enz. (zie boven), indien men daarop rechten heeft, terwijl de echtgenoot (pegawå ngårå) gekleed is met een bidak, kopjah mas, krissen enz., met den pangkat pepadon, dien hij bezit, natuurlijk verband houdende.

Wanneer de plechtigheid zal beginnen, worden de echtgenooten (woh mĕngĕt) door de familieleden, kennissen, moeli's en menganei naar de patjah adji geleid — waarna in de sesat een feestmaaltijd plaats heeft, gedurende welken onder het slaan op de bendeh aan de menigte weder de beteekenis van de plaats hebbende plechtigheid wordt verkondigd.

Evenals bij het naik pepadon, heeft ook bij dit feest meestal naamsverwisseling plaats, nadat de penjimbangs, hoofden, enz. enz de echtgenooten hunne gelukwenschen zijn komen aanbieden, waarvoor ieder een stuk kain als pĕnjoedjoetan (van soedjoet = opwachting maken) ontvangt.

Daarna gaan de woh mĕngĕt gezeten in de ratå of djempanå naar de badplaats, begeleid door de moeli's en twee vrouwelijke verwanten, terwijl de jongelingen bij wijze van eerewacht zich van de sesat naar de badplaats in twee rijen opstellen — en talams of stukken wit, geel of rood doek voor den stoet uit worden voortgetrokken.

Is de feestelijke optocht aan de badplaats gearriveerd, dan is daar eene doekoen aanwezig, die onder het uiten van eenige bezweringsformulen, een weinig aarde en water opneemt.

Is deze plechtigheid afgeloopen, dan gaat men weder in optocht huiswaarts en na leegplunderen der kajoe arå zijn

---

afweermiddel gebruikt wordt om daarmede personen en ook voorwerpen ter afwending van onheil mede te bestrooien.

De Lamponger hoopt met het aanwenden van oerap-oerap dan ook, dat zijne vrouw bij het mandiën niets zal overkomen, niet door een krokodil zal gevat worden enz. enz.

gewoonlijk de feestelijkheden in gebruik bij het toeroen di wai geëindigd.

Wij moeten alsnog vermelden dat bij het njerhoq njoenat 1) (njerhoq = doorboren der ooren van een meisje, njoenat = besnijden) njemoekki 2) noewå (naamgeving van een huis), en bij sterfgevallen, oprichten van een sesat of lawang kori gewoonlijk groote feesten plaats vinden, waarbij weder het menari, menigel en het uitbrengen van de attributen der pepadon, en het slachten van een of meer karbouwen met de daarmede gepaard gaande feestmaaltijden het hoofdbestanddeel uitmaken.

Wanneer iemand van buiten de Lampongs tot den pangkat pepadon wil overgaan, dan heeft zoo iemand, wanneer het de pepadon mega geldt, te betalen 450 gulden en als pĕnĕrangan aan de mega's een karbouw te leveren voor het aan te richten feestmaal en dertig rejalen pengådjin op te brengen.

Deze bedragen zijn voor de pepadon tijoeh 115 rejalen en 14 rejalen pengadjin en voor de pepadon soekoe 100 rejalen en 12 rejalen pengadjin; en voorts moet een karbouw geleverd worden.

Men schijnt de bedragen voor het tjakak pepadon ten

1) Over de daarmede gepaard gaande gebruiken komen wij in een volgende nota uitvoerig terug.

2) Wordt een huis opgericht, dan heeft er een roewah boemi (maleisch: sedekah boemi) plaats, bij welke gelegenheid gewoonlijk een karbouw of geit wordt geslacht. Als het geraamte van het huis gereed is, heeft er weder eene kleine feestelijkheid plaats, genaamd ngegantoeng tatioeng, hetwelk zijn naam ontleent aan het ophangen van een soort koek (tatioeng), waarin zich kopergeld tot een bedrag van 1-8 rejaal (bebatoenjå) bevindt.

Als het huis gereed is, heeft weder een feest plaats, ngemoekki noewå genaamd, waarbij aan het huis de naam van gedoeng of kraton enz. gegeven wordt.

Wil iemand een huis oprichten en het ouderlijk huis verlaten, dan moet hij aan den oudsten broeder het zoogenaamde wang penoeroenan betalen, bedragende 40 rejalen en de waarde van één karbouw in geld of goed.

behoeve van de vreemdelingen expres zoo laag te hebben gesteld, ten einde hen voor die voor de pepadon-bezitters zoo lucratieve opname beter te kunnen lijmen.

Wanneer iemand verhuizen wil van de eene pepadon naar de andere, gaat dat ook met onkosten gepaard, daar men zoowel voor het zich verwijderen uit eene pepadon als voor het zich doen opnemen in de andere moet betalen, terwijl het bedrag van de soort pepadon natuurlijk afhankelijk is; echter bedragen de kosten nooit minder dan tien rejalen, terwijl men een karbouw dient te slachten om bij een te geven feestmaaltijd zijne intentie na het slaan op de bendeh aan den volke duidelijk te doen kenbaar maken.

Zoo moet een madjoe (getrouwde vrouw) van een andere megå of tijoeh dan haar echtgenoot afkomstig, alvorens tot het toeroen di wai te kunnen overgaan, een karbouw doen slachten en twintig gulden aan den penjembang van den megå doen uitbetalen — ten teeken dat zij in het megå-of tijoeh-verband van haar echtgenoot wenscht opgenomen te worden.

De karbouw, die voor het feest wordt geslacht, heet dan ook kibauw pengoerhoekan (afgeleid van koerhoek, hetgeen binnengaan, binnentreden beteekent).

Men mag niet tot het tjakak pepadon, toeroen di wai of pinang 1) overgaan, alvorens in de eerste plaats de pepadon gezuiverd is van de smet, die er eventueel op rust 2) (dit is bijvoorbeeld het geval, als eene moeli tot de pepadon behoorende, zwanger wordt of iemand van de pepadon vermoord is) en in de tweede plaats er van de graven der ouders of voorouders wat aarde is gehaald.

Dit laatste noemt men nambaq nenek mojang, en gaat gepaard met allerlei feestelijkheden, als menari en menigĕl en voorts wordt een karbouw geslacht of ter waarde daarvan goederen geleverd, waarbij de prijs van een karbouw, als

1) Zie hieronder bij het huwelijk.

2) Een onzuivere pepadon heet pepadon kamma en het zuiveren daarvan membasoeh tjoerhingnå pepadon, hetgeen weder met feestelijkheden gepaard gaat.

hetgeen penjimbang geldt, dikwijls slechts op vijf rejalen wordt gesteld.

Heeft men bereids de pepadon bestegen, dan kan men het recht koopen om er een ander lager en minder omvangrijk bankje, nakå genaamd, op te mogen plaatsen, waarvoor men de hel t der kosten verbonden aan het naik pepadon betaalt.

In het streven om anderen hierin de loef af te steken, ging men zoo ver, dat men zijne pepadon van vier 1) en meer dergelijke bankjes voorzag, terwijl men voor elk bankje weder moest feestvieren en de helft der onkosten verbonden aan het naik pepadon moest betalen 2).

Nu moet alsnog vermeld worden, dat lieden van de pepadon soekoe of tijoeh bij feesten of begrafenissen de attributen der hoogere pepadon en de ontbrekende attributen van hun eigen pepadon in leen kunnen ontvangen, waarvoor zij dan aan den penjimbang een vooraf overeengekomen bedrag betalen.

Na kennisname van het bovenstaande zal de lezer wel den indruk hebben gekregen, dat de gegoede Lampongers, willen zij aan alle verplichtingen volgens de adat voldoen, menig feest moeten organiseeren. Tot groot genoegen natuurlijk van

---

1) Bij een tournée naar de bovenstreken zagen wij indertijd eene pepadon van vier dergelijke naka's voorzien.

2) Volgens den heer Aeckerlin heeft elke marga slechts een pepadon (het woord thans genomen in den zin van het bankje), waarop bij feestelijke gelegenheid de oudste penjimbang in jaren zit.

Voorts zoude, volgens den heer Aeckerlin, iemand tot den pangkat pepadon verheven wordende, de bestaande pepadon van een lager bankje worden voorzien (namba pepadon).

Wij gelooven, dat wij duidelijk genoeg zijn geweest met er op te wijzen, dat in één mega, tijoeh of soekoe wel degelijk meer dan eene pepadon kan tot stand komen en dit is dan ook dikwijls het geval.

3) In tijdschrift „Eigen Haard," Augustus 1900, komt een artikel voor van Controleur Liebert, getiteld „IJdelheid der ijdelheden", handelende over de pepadon, met een paar vrij goed geslaagde kiekjes betreffende het naik pepadon en toeroen di wai.

de moeli's en menganei's is in een eenigszins flinke kampoeng dan ook jaarlijks het aantal feesten legio, terwijl de welgesteldheid van de bevolking zulks in het algemeen wel toelaat.

Welke zijn nu de voordeelen der pangkat bezitters?

Zooals de heer AECKERLIN opmerkt, bestaan de voordeelen alleen in de in het oog van den Lamponger groote onderscheiding van iets anders te mogen gebruiken dan een ander.

Tastbaar voordeel is, dat voor dochters der pangkatbezitters hooger djoedjoer kan worden bedongen, dan voor gewone stervelingen.

Vroeger hadden de pangkatbezitters het recht om het maken van inbreuk op hunne rechten en prerogatieven met boeten te bestraffen, welke dan ten hunnen bate kwamen.

Nu deze door de invoering van het Europeesche rechtswezen niet wettig meer opgelegd en geïnd kunnen worden, wordt de overtreder, die weigert de boeten te betalen, dood verklaard door zijne soekoe-, tijoeh- en mega-genooten. Zoo worden dergelijke lieden bij feesten niet uitgenoodigd, terwijl hunne dochters bij het menari niet worden toegelaten.

Dit dood-verklaren heeft zelden meer plaats, daar tegenwoordig, ook al door den invloed van den Islam, de penjimbangs zich zeer zelden met hand en tand tegen de insluipende misbruiken verzetten.

De heer AECKERLIN vergeet in zijn nota nog te vermelden, dat iemand tot den pangkat pepadon behoorende, zijn aandeel in iedere nieuwe rangverheffing ontvangt en op meer bangoen en tepoeng (zie hieronder) kan aanspraak maken.

Niet onaardig komt het ons voor, enkele der straffen (boeten), die indertijd opgelegd werden, nader te vermelden:

1e. Wie de attributen van de pepadon gebruikt, zonder daarop recht te hebben en zonder daartoe van het megahoofd vergunning te hebben bekomen, wordt beboet met 225 rejalen, en degeen, die de attributen van de pepadon tijoeh of soekoe zonder vergunning van het margahoofd

gebruikt, respectievelijk met 115 en 100 rejalen boete gestraft wordt; voorts werden de onwettige in het openbaar gedragen kleedingstukken in deze gevallen verbeurd verklaard en de opgelegde boeten vervielen aan de penjimbangs.

2e. Wie zich onbehoorlijk gedraagt tegenover iemand tot den pangkat pepadon behoorende, wordt met eene geldboete van 30, 14 of 12 rejalen gestraft, afhankelijk van den pangkat, dien de beleedigde bezit.

3e. Indien eene moeli, behoorende tot de pepadon, zwanger wordt, rust op hare pepadon de verplichting voor de zuivering der daardoor ontstane smet zorg te dragen, d. w. z. een boete te betalen groot 30, 14 of 12 rejalen, afhankelijk van den pangkat, dien de moeli bezit, en voorts een karbouw te slachten voor een aan te richten feestmaal.

Wil haar verleider, zoo die bekend wordt, haar niet huwen, dan vervallen zij beiden aan het megahoofd, die het recht heeft het meisje uit te huwelijken en wel aan dengeen, die haar tegen betaling van de bangoen (bloedprijs) van hare pepadon wil vrijkoopen.

4e. Indien men iemand doodt, behoorende tot de pepadon mega, tijoeh of soekoe, dan betaalt men als bloedprijs (bangoen) respectievelijk 225, 110 en 100 rejalen, en de pepadon van den persoon, die den doodslag gepleegd heeft, moet ter zuivering van de pepadon van den gelaedeerde een boete respectievelijk van 30, 14 en 12 rejalen betalen en voorts een karbouw of 20 rejalen opbrengen 1).

---

1) In de oudste tijden moest een vrij persoon, die het hoofd van zijn mega vermoordde, als bangoen duizend rejalen betalen en vijf karbouwen opbrengen, die op den dag der begrafenis en den 3en, 7en, 40en en 100en dag daarna werden geslacht; voorts had men te leveren een of twee afgeslagen menschenhoofden, benevens een „irawan", zijnde een slaaf, die aan een paal gebonden door des nabestaanden van den vermoorde al dansende als zoenoffer werd afgemaakt.

Het bloed van dit slachtoffer werd met dat van den geslachten buffel vermengd en door de beleedigden gebezigd om zich te bestrijken en in het water te mengen, bestemd om zich te reinigen van de schande,

5e. Indien men iemand behoorende tot de pepadon ernstig verwondt, is men als tepoeng of penĕpoeng de helft der bangoen verschuldigd en een boete van 30, 14 of 12 rejalen, afhankelijk van den pangkat van den gelaedeerde.

De pepadon van den laedent is voor de opbrengst van de bangoen en tépoeng of pĕnĕpoeng aansprakelijk, zijnde eene uiting van de ook in de Lampongs indertijd toegepaste adat tanggoeng menanggoeng (solidaire aansprakelijkheid).

Is de wond slechts gering, dan is de vader van den laedent verplicht een feestmaal te geven en een karbouw, geit of haan te slachten, om de zaak in der minne te schikken.

6e. Wie, indien eene vrouw passeert in de sesat of aan de kant van den weg zich in liggende houding bevindt en niet behoorlijk opstaat, wordt met 6 gulden beboet.

Deze boete heet tjalakoe bahangarang.

7e. Wie naar moeli's of vrouwen gaat kijken, die zich naakt in het bad bevinden, wordt gestraft met drie tot tien rejalen boete.

Deze boete noemt men tjapala djengok.

8e. Wie zonder vergunning van eene badende moeli of vrouw zich naar de door haar ingenomen badgelegenheid begeeft, wordt gestraft met drie tot dertig rejalen boete.

Deze boete noemt men noeroeni sebai di wai.

---

waarmede zij door den dood van het megahoofd bevlekt zijn.

De rijken namen voor een „irawan" gewoonlijk een slaaf en lieten de menschenhoofden van afgelegen streken halen.

De Lamponger gelooft, dat de geslachte karbouwen in het hiernamaals zijn eigendom en dat de lieden, die ten behoeve van den vermoorde gedood zijn, diens slaven zullen worden.

Indien bij het koppensnellen lieden van rang werden getroffen en de dader behoorde tot een andere kaboewajan, dan geraakten de inwoners der beide kaboewajans gewoonlijk met elkander in strijd. Sedert het Toelang-Bawangsche aan het bestuur der Bantamsche sultans onttrokken was, hadden deze binnenlandsche oorlogen verschrikkelijke verwoestingen ten gevolge.

(Zie gegevens van du Bois).

9e. Wie eene moeli aanrandt of beetvat, wordt gestraft met eene boete groot 30, 14 en 12 rejalen, afhankelijk van den pangkat pepadon harer familie.

Verder is men verplicht een karbouw, geit of kip te doen slachten, in verband met den aard dezer overtreding, en een feest wordt georganiseerd gepaard met een verzoeningsmaal.

Uit het bovenstaande blijkt o. i. genoegzaam, dat bij verschillende misdrijven en overtredingen het samen eten en drinken wordt aangewend 1).

In het bovenstaande hebben wij getracht zoo duidelijk mogelijk eene voorstelling te geven van de totstandkoming van den pangkat pepadon en wat het in den loop der tijden geworden is, en werd in het licht gesteld, dat de pepadon, namelijk het bankje, wel degelijk moet onderscheiden worden van de eigenlijke pepadon, waarmede de pangkat bedoeld wordt.

Bij de invoering van het rechtstreeksch bestuur, wezen de in de afdeelingen Toelang-Bawang en Boemi-Agoeng (boven- en benedenlanden der tegenwoordige afdeeling) geplaatste bestuursambtenaren al spoedig op het verderfelijke van het naik pepadon, daar het, behalve tot geldverspilling, ook nog dikwijls tot allerlei twisten aanleiding gaf,

1) Wijlen professor Wilken deelt in zijne plechtigheden en gebruiken bij de volken in den Indischen Archipel daaromtrent het volgende mede: „dat in primitieve maatschappijen de misdrijven geacht worden niet gepleegd te zijn tegen den staat, doch tegen bijzondere personen.

Bij enkele stammen echter, en dit geldt in de eerste plaats van die, welke Zuid-Sumatra bewonen, is het begrip niet geheel en al vreemd, dat door het misdrijf ook het publiek gevoel beleedigd de vrede des volks verstoord is geworden.

Niet alleen met den gelaedeerde, met den benadeelde, doch met de geheele maatschappij moet er eene verzoening plaats hebben. Dit nu geschiedt door het tepoeng tawar boemi, een maaltijd, waarvoor de schuldige een buffel en verdere benoodigdheden heeft te leveren en waaraan door de geheele bevolking, althans de hoofden, wordt deel genomen".

terwijl door het slachten van de voor de feesten benoodigde karbouwen aan den veestapel een gevoelige knak zoude worden toegebracht 1).

Men trachtte dan ook op alle mogelijke manieren het naik pepadon tegen te gaan en in het jaar 1858 werd zelfs bij Resident's besluit bepaald, dat niemand zich tot de pepadon zal mogen verheffen, alvorens ten genoege der Europeesche bestuursambtenaren van zijne gegoedheid in voldoende mate zoude zijn gebleken en voorts moesten nieuwe verheffingen zoo mogelijk worden tegengegaan en er voor gewaakt worden, dat het slachten van karbouwen tot een minimum werd beperkt.

Dit besluit draagt alleen een administratief karakter, in afwijking van een besluit van de proatin te Boemi-Agoeng ddo. 19 October 1869 (waarin de voornaamste hoofden en penjimbangs der bovenlanden van de tegenwoordige afdeeling Toelang-Bawang zitting hadden) en waarbij op instigatie van den besturenden ambtenaar het naik pepadon en sesako werd afgeschaft, en bepaald werd, dat dit besluit geen terugwerkende kracht zoude hebben, zoodat degenen die door erfenis in het bezit van de pepadon of sesako waren gekomen, daarvan mochten blijven gebruik maken.

Ook in andere streken van de Lampongs trachtte men daarop een dergelijk besluit uit te lokken, hetgeen echter naar wij vernamen met zeer weinig succes moet hebben plaats gehad.

---

1) In elk geval zal de slechte staat, waarin de veestapel (voornamelijk uit karbouwen bestaande) toen verkeerde, wel geen nadeeligen invloed op den economischen toestand hebben gehad, daar toch, zijnde het aanleggen van sawahs in die streken onbekend, de karbouwen alleen als slachtvee bij feestelijke gelegenheden werden geconsumeerd. Het gebruik van karbouwen voor grobaks en palankijns dateert eerst van de laatste twintig jaren.

In elk geval zoude het bestuur o. i. hebben kunnen volstaan met het slachten van een te groot aantal karbouwen tegen te gaan, door daarop eene voortdurende contrôle uit te oefenen.

Op de vraag, of men zich aan bovenstaand besluit heeft gehouden, moeten wij bepaald ontkennend antwoorden.

Toen de zetel van het bestuur nog te Boemi-Agoeng gevestigd was, hield men aan dit besluit als het maar eenigszins kon goed de hand, maar later, na de opheffing van het bestuur aldaar, had het naik pepadon onder vermomming van eene andere soort feest weder plaats 1).

Wat nu betreft de geldverspilling, wenschen wij alleen op te merken, dat onze adel vroeger en nu nog veel geld zoek brengt aan wapens, blazoenen, equipages, toiletten enz., ten einde met het oog op het noblesse oblige eene zekere statie te kunnen voeren, hetgeen toch alleszins als een gelukkig verschijnsel moet worden geacht, daar toch op die wijze het onder hen berustend kapitaal in de circulatie wordt gebracht.

Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor de Lampongers, die om in een zekeren adelstand te worden opgenomen, ook roekeloos met het geld omspringen; daarom is het ons nooit duidelijk geweest, waarom die geldverspilling, met het naik pepadon verband houdende, als zoo tegen het algemeen belang indruischende is beschouwd geworden.

Het is den ambtenaren gelukt, die geldverspilling tot een minimum te beperken, maar het gevolg is hiervan geweest, dat de gegoede Lamponger thans meer en meer zijn geld aanwendt om de bedevaart naar Mekka te verrichten, ten einde, getulband en getabberd in zijn kampoeng terugkeerende, de jalousie zijner vrienden en kennissen op te wekken, terwijl zoodoende ieder jaar al grootere geldsommen aan de circulatie worden onttrokken en in den vreemde te land komen.

---

1) De in het opstel van den heer Aeckerlin gemaakte opmerking, dat er in de laatste dertig jaren in de afdeeling Toelang-Bawang niemand de pepadon heeft bestegen, is dan ook bezijden de waarheid. Onder het bestuur van den toemaligen met de adat van Toelang-Bawang zoo vertrouwden controleur De Kanter heeft o. a. Pangeran Warga Negara, hoofd van Kĕbang, de pepadon bestegen.

Hoewel men vroeger, alsof de ondergang der Lampongs daarmede gemoeid was, tegen het tjakak pepadon te velde trok, hebben die groote misbruiken daaraan annex later zachtere beoordeelaars gevonden en het feit, dat thans bij adat-feesten, in plaats van de ceremoniemeesters volgens de aloude adat, namelijk de pengalakoes, lieden versierd met sorban en djobah, eene voorname rol bij de regeling daarvan spelen, al genoeg aantoont, dat wij in deze eigenlijk in de verkeerde richting zijn werkzaam geweest.

III.

Hetgeen wij van onze zegslieden omtrent het huwelijks- en erfrecht te weten kwamen, hebben wij zoo conscientieus mogelijk met andere opstellen over de Lampongs geschreven vergeleken en deed ons het voornemen opvatten om het verband, hetwelk tusschen het huwelijksrecht en het pepadon-wezen bestaat, meer dan tot nu toe is geschied, te releveeren.

Hierboven hebben wij reeds vermeld, dat een mega door lieden van een zelfden stam (boewaj of kaboewajan) bewoond werd.

Volgens overlevering nu was het huwelijk vroeger in de boewaj wel degelijk verboden (salah poeri), hetgeen ons niet behoeft te verwonderen, daar toch het huwelijk bij den Lamponger geheel patriarchaal is, hetgeen een kenmerkend verschijnsel is voor de volken die de exogamie gepaard met de afstamming in de mannelijke linie beoefenen.

Aangezien zoowel de soekoe als de qorai als onderdeelen van den mega zijn te beschouwen, mochten in de eerste tijden zij die tot eenzelfden soekoe of qorai behoorden, ook niet met elkander in het huwelijk treden; later echter, bij de uitbreiding van den boewaj, beperkte het huwelijksverbod zich tot den soekoe en daarna slechts tot de qorai. Na de totstandkoming van het pepadon-stelsel werd het

huwen onder lieden tot dezelfde pepadon behoorende als salah poeri door de adat beschouwd, welke omstandigheid weder een bewijs daarstelt dat de invloed van het pepadon-wezen op het familieleven niet gering moet zijn geweest Echter, wenschte men toch in zijn soekoe of pepadon te trouwen, dan was men verplicht 30 tot 60 rejalen aan de penjimbangs der mega te betalen en bovendien een of twee karbouwen te doen slachten, waarna bij een feestmaal op de bĕndeh werd geslagen en aan den volke werd bekend gemaakt, dat de echtverbintenis, hoewel au fond met de oeroude adat in flagranten strijd zijnde, met toestemming der penjimbangs zoude tot stand komen.

In de laatste vijftig jaren hebben vooral door invloed van den Islam de begrippen aangaande het huwelijksverbod bij de Toelang-Bawangers eene groote verandering ondergaan en ook in verband met de omstandigheid, dat bij de ontwikkeling en toenemende beschaving de familiekring al enger wordt, zien wij dan ook dat langzamerhand nog slechts huwelijken tusschen de naaste bloedverwanten volgens de adat als salah poeri werden beschouwd; zelfs huwelijken tusschen neef en nicht (kinderen van twee broeders) behooren thans in het Toelang-Bawangsche volstrekt niet meer tot de zeldzaamheden, maar dergelijke huwelijken worden nog wel degelijk als salah poeri opgevat, ten minste in zooverre, dat het slachten van een of twee karbouwen noodig is om de overtreding tegen den adat weder goed te maken.

Bij den Lamponger nu gaat de vrouw bij een huwelijk na betaling van eene som gelds, den bruidschat, voor goed in de familie van den man over, en in hooge mate bestaat nog het denkbeeld, dat de bruidsschat slechts de som is waarvoor de vrouw van hare verwanten gekocht wordt 1).

Nadat de bruidsschat betaald is, is de vrouw toch het

1) Zie Wilken. Huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Maleische ras.

onvervreemdbaar eigendom van den man, en aangezien echtscheiding volgens de adat niet bestaat, kan het huwelijk slechts door den dood ontbonden worden.

Door den invloed van het Mohammedanisme is met goedvinden van den man wel eens eene echtscheiding uitgesproken, maar dit behoort dan toch tot de zeer exceptioneele gevallen.

Volgens de adat is geen scheiding mogelijk en zoo kan eene vrouw, hoe dan ook door haar man behandeld wordende, niet anders doen dan in den voor haar onaangenamen toestand te berusten.

Bij een adat met zulke verstrekkende gevolgen is het niet te verwonderen, dat de Lampongsche vrouwen eene lage positie in het maatschappelijk leven innemen.

De bruidsschat buiten de Lampongs djoedjoer genaamd, draagt in het Toelong-Bawangsche den naam van serhoh of daw en het bedrag daarvan is voor een groot deel afhankelijk van den rang en stand, dien de ouders van het meisje innemen.

Wanneer de bruidsschat bereids door de ouders of naaste bloedverwanten van het meisje in ontvangst is genomen, spreekt men meer speciaal van serhoh, en daw wordt gebruikt om daarmede de gelden en goederen aan te duiden, welke tot den te betalen bruidsschat zullen dienen; echter bij verschillende gelegenheden bleek het ons dat men deze differentie niet altijd in het oog weet te houden.

Op grond van de omstandigheid, dat het bedrag van den bruidsschat gewoonlijk zooals gezegd verband houdt met den rang, dien de ouders van het ten huwlijk gevraagde meisje in het pepadon-stelsel innemen, onderscheidt men in het Toelong-Bawangsche vijf soorten van bruidsschat (daw) namelijk: daw mega, daw soekoe, daw soekoe bangkang, daw tijoeh en daw bebaj.

Trouwt men n. l. een meisje behoorende tot de pepadon mega, dan betaalt men volgens de adat de *daw mégå*, welke 1200 rejalen = 2400 gulden bedraagt; behoorende

tot de *pepadon tijoeh*, dan betaalt men de daw tijoeh, welke 600 rejalen = 1200 gulden bedraagt, en behoorende tot de pepadon soekoe dan heeft men de *daw soekoe*, zijnde 300 rejalen = 600 gulden aan de ouders te voldoen.

Voorts in het huwlijksbootje willende stappen, dient men alsnog de kosten voor de met het huwlijk gepaard gaande feestelijkheden, *blandja begawé* genaamd, niet te vergeten Brengt het meisje niets ten huwlijk mede, dan bedragen de bovenbedoelde daw's volgens de adat respectievelijk slechts 225, 115 en 100 rejalen.

Indient men een meisje trouwt uit een soekoe, welke nog geen pangkat pepadon heeft, soekoe bangkang genaamd, dan betaalt men de daw soekoe bangkang, bestaande uit een doelang rijst, een klapper en een kip.

Deze daw noemt men ook wel „lampong tanggoeng badoewå adå-adå", hetgeen wil zeggen, dat men wel geen ware bedoewå (pandlinge of slavin) trouwt, maar toch iemand, die vrijwel onder die categorie kan gerangschikt worden. De zoogenaamde daw bebaj wordt betaald als eene weduwe hertrouwt met iemand, die buiten de pepadon staat; in dit geval is de man verplicht een klein bedrag aan daw te voldoen en de pepadon van haren vorigen echtgenoot van dien smet te zuiveren (membasoeh tjoerhingnå pepadon)

A prima vista komen de bedragen, die als daw moeten voldaan worden, wel hoog voor, maar het is een feit, dat de bruidsschat, evenals wij zulks bij het tjakak pepadon hebben gezien, met gamban, d. w. z. goederen die men fictief hoog taxeert kan worden vervangen, zoodat daardoor de bedragen gewoonlijk aanmerkelijk gereduceerd worden. Zoo gaat men zelfs zoo ver, om met goedvinden der ouders van de bruid kostbare goederen als gouden krissen enz. voor den bruidsschat van anderen te leenen, en die nadat men daarmede goede sier heeft gemaakt, aan de eigenaren weder terug te geven; dit dient dus geheel pour sauver les apparences.

Bovendien moeten wij niet uit het oog verliezen, dat wanneer de vrouw een uitzet ten huwelijk medebrengt, een gedeelte van de daw dan ook meer als eene vergoeding daardoor wordt beschouwd, daar de echtgenoot over de uitzet de absolute vrije beschikking bekomt. Er moet voorts nog opgemerkt worden, dat vroeger voor de instelling van het pepadon-wezen de daw geheel afhankelijk was van den stand van het meisje, maar nadat de oude volksinstellingen zich door de adat pepadon wijzigden, begon de daw zich naar den pepadon te regelen.

Naar aanleiding van het bovenstaande komen wij tot de conclusie, dat het betalen van een daw, waarvan het bedrag verband hield met den pangkat pepadon van den vader van het meisje, voor de meesten volstrekt niet onoverkomelijk was, maar de Lampongers begonnen helaas langzamerhand voor hunne dochters zooveel daw te vragen als zij verkozen en toen was de weg opengesteld voor allerlei vexatiën, knevelarijen en misbruiken, waardoor de au fond niet verderfelijke adat djoedjoer hare geheele reputatie zoude verliezen Toen eenmaal de verkeerde weg was ingeslagen, kunnen wij ons voorstellen dat iemand, die een hooge daw wist machtig te worden, ging rondvertellen, dat zijne dochter ondanks dat hooge bedrag toch aan den man was gekomen en dat daardoor anderen op het idee en in de verleiding kwamen om uit hunne dochters ook een slaatje te slaan. Zoo zal b. v. een arm soekoehoofd, dat volgens de adat slechts 100 rejalen = 200 gulden voor zijne dochter mag eischen, daarmede niet tevreden zijnde, natuurlijk tot groote teleurstelling van haar bruidegom, hebbende de jonge vrouw in kwestie een mooi voorkomen, b. v. 500 gulden, drie karbouwen en zooveel honderd gantangs rijst verzoeken. Kan het bedrag opgebracht worden, dan is de zaak gezond, het soekoehoofd triumfeert en bovendien de echtgenoot eveneens, daar deze er op kan wijzen zoo'n hoogen bruidsschat bijeen te hebben gebracht. Echter de

bruidsschat blijft toch nog eenigszins verband houden met den pangkat pepadon der ouders van het meisje, daar toch niemand tot al te buitensporige eischen durft overgaan, uit vrees van zich belachelijk te maken, want nog meer dan bij ons acht de Lamponger zich zeer gebonden door de publieke opinie, de groote vrees van in zijn zwakke punt, zijne ijdelheid getroffen te worden, doet gewoonlijk aan zijne bekende groote schraapzucht paal en perk stellen en heeft ten gevolge, dat hij aan de welvoegelijkheid de noodige concessies weet te doen. Bovendien de vrees, dat hun dochter geschaakt zal worden en zij daardoor wel eens met een kluitje in 't riet zouden kunnen gestuurd worden, doet bij vele ouders overdreven eischen achterwege blijven. Gewoonlijk gaat bij huwelijken, waarbij de adat wat de feestelijkheden enz. betreft, volkomen gevolgd wordt, „kawin ibal serba" genaamd, eene verlovingsperiode vooraf.

Wanneer de ouders hun zoon met eene moeli willen verloven (setoenangan), begeven zich een paar der naaste vrouwelijke en mannelijke familieleden naar het huis der jeugdige schoone (njoeboek soeboek genaamd), rijst, ketan, suiker, klappers enz. als bewijs medebrengende, dat men gaarne over deze aangelegenheid met den vader van het meisje in overleg wil treden.

De ouders van de jeugdige schoone nemen de goederen dan in ontvangst en na het aanzoek gewikt en gewogen te hebben, keeren de familieleden van de kant des jongelings weder gemoedelijk huiswaarts. De oude heer van het verliefde jongmensch verzamelt dan zijne familieleden en geeft hun het voornemen te kennen om zijn zoon met die en die moeli te doen verloven. Is dit alles tot dusver van een leien dakje gegaan, dan gaan de vrouwen twee soorten gebak: doedoel ati en doedoel tjendé bereiden (waarvan de hoeveelheid zich naar den pangkat van het meisje regelt, maar nooit minder dan 600 stuks mag bedragen), en kleine korfjes van sirihbladeren (panganĕn påhå manok) vervaardigen, die met gambir, pinang en kalk gevuld wor-

den. Een paar dagen daarna begeven de familieleden en kennissen zich met de bovenbedoelde koeken en sirih en voorts met een paar geschenken naar het huis van het meisje, vergezeld van een pĕbarĕp, wat wij zouden zeggen een amusanten prater, een welbespraakt man, die daar met den pĕbarĕp door de ouders van het meisje aangewezen een wedstrijd op oratorisch gebied gaat houden.

Wordt nu het voorstel van de ouders van het jongmensch aangenomen, dan wordt bij die gelegenheid tevens dikwijls de daw aan de ouders van het meisje uitbetaald en de verloving publiek gemaakt. Dit kan op drieërlei wijzen geschieden n l. òf over dag in de sesat, òf over dag in de voorgalerij (andjoeng noewå) van het huis van het meisje, òf 's avonds en petit comité in het huis (dilem noewå) der aanstaande schoonouders.

Laat nu de jonge dame zich schaken of treedt zij met een ander in het huwelijk, nadat de verloving in de sesat publiek is geworden, dan zijn hare ouders verplicht den bruidsschat verdubbeld (ngĕpèh) te restitueeren.

Is de verloving in de sesat publiek geworden en trouwt de jongeling gedurende den verlovingstijd met een ander meisje, dan verliest hij daardoor al zijne rechten op den bereids betaalden bruidsschat, die dan aan den vader van zijne verloofde vervalt. Laat nu het verloofde meisje zich schaken of treedt zij met een ander in het huwelijk nadat de verloving in de andjoeng noewå is publiek geworden, dan is de vader van het meisje verplicht anderhalf maal (nikal) de daw te retourneeren, en de verloofde welke eene andere schoone huwt, verliest daardoor de helft van den reeds betaalden bruidsschat.

Indien het meisje, nadat de verloving slechts in huis is publiek gemaakt, zich laat schaken of treedt zij met een ander in het huwlijk, dan is haar vader verplicht de volle daw terug te geven en de wispelturige jonge vrouw is dan genoodzaakt de zoogenaamde tang-

gai 1) kĕpĕnanan, zijnde gewoonlijk een paar gebruikte kleedingstukken (als een tapis of bidak) als souvenirs aan haren vroegeren verloofde toe te zenden. Is de verloving slechts in huis publiek gemaakt en trouwt de jongeling voordat de verloving verbroken is, dan vervallen daardoor zijne rechten op de betaalde daw niet, maar is hij verplicht als tanggai kĕpĕnanan een som van minstens 10 rejalen te betalen.

De band, die tusschen de verloofden wordt tot stand gebracht, is dus om zoo te zeggen voor een groot deel afhankelijk van de plaats, alwaar aan de verloving de noodig geachte publiciteit gegeven is geworden.

In de Lampongs komen verlovingen soms op zeer jeugdigen leeftijd tot stand, wanneer n. l. een paar aanzienlijke familieleden met eene politieke of finantieele bedoeling een innigen familieband willen tot stand brengen of wanneer er vrees bestaat dat bereids kapers op de kust zijn.

De huwelijken komen in de Lampongs gewoonlijk tot stand als beide partijen tot oordeel des onderscheids gekomen zijn, waardoor met hunne neigingen wel degelijk rekening wordt gehouden, als die maar niet met de plannen der respectieve ouders in flagranten strijd zijn.

In de Lampongs treft men naast elkander zooveel huwelijksvormen aan, als nergens anders in den Indischen archipel, die bovendien nog met allerlei overgangsvormen gespaard gaan. Zoo treffen wij in het Toelang-Bawangsche een zevental principieele huwelijksvormen aan, die wij achtereenvolgens met de daarmede gepaard gaande gebruiken volgens de adat zullen bespreken; zoo heeft men:

1e. het *kawin ibal serba* 2) d. w. z. een huwelijk tusschen lieden van goeden stand met toestemming der wederzijdsche

---

1) Tanggi zijn de zilveren nagels, die de moeli's bij het menari aan de vingers dragen en kĕpĕnanan beteekent zooveel als nuchter.

2) kawin = trouwen, ibal wegnemen en serba = soort.

ouders, waarbij voldoende goederen bij het huwelijk als uitzet worden medegebracht en de noodige feesten volgens de adat plaats vinden;

2e. het *kawin bimbang* (*bambang*) *adji*, d. w. z. een huwelijk met wederzijdsche toestemming der ouders, zonder dat daarbij zulke feestelijkheden als bij den vorigen huwlijksvorm tot stand komen;

3e. het *kawin nakat*, d. w. z. het huwelijk door schaking;

4e. het huwelijk dat tot stand komt door aanname van een schoonzoon;

5e. het *kawin njamalang*, zijnde het zoogenaamde leviraatshuwelijk;

6e. *kawin noekat*, het zoogenaamde verwisselingshuwelijk, zijnde het huwelijk tusschen den man met de zuster van zijne overleden echtgenoote, bruid of verloofde;

7e. het *mendjeng kemengianan*, d. w. z. het als echtgenoot bij de ouders der vrouw zijn intrek nemen, totdat de daw voldaan is;

Het ibal serba huwelijk komt uitsluitend met openbare wederzijdsche toestemming der ouders tot stand, en aan dit first rate huwelijk gaat gewoonlijk eene verloving vooraf en gepaard met groote festiviteiten, die wij curiositeits-halve eenigszins uitvoerig zullen beschrijven.

De jongeling, die zijne verloofde ten huwelijk wenscht te vragen (kilooi kassih) 1), laat eerst door zijn vader een familieraad beleggen, waarin dan over het voornemen van het jongmensch beraadslaagd wordt en uitvoerig de voor- en nadeelen van het voorgenomen huwelijk besproken worden.

Dit bijeenroepen van een familieraad is bepaald noodig, doordat de naaste familie gewoonlijk òf een gedeelte van de vereischte daw betaalt, òf een gedeelte van de feestkosten draagt, hetgeen alleszins begrijpelijk is, daar toch de familieband evenals bij andere primitieve volken, bij de Lam-

1) Kilooi beteekent verzoeken en kassih is een maleisch woord (Lampongsch djoek), dat geven beteekent.

pongers nog zeer hecht zijnde, wederzijdsch hulpbetoon steeds op den voorgrond staat, zijnde toch het aanzien, hetwelk een geheele familiegroep geniet, afhankelijk van het doen en laten van elk harer leden

Bestaan er van de kant der familie dan ook geen bezwaren, dan begeven een tien- of vijftiental hunner zich naar de ouders van het meisje, medenemende een twee- of drietal koperen of houten schalen (bĕbĕtangan) gevuld met zoogenaamde tjoembé boendĕr (een soort doedoel) en eenige gouden of zilveren voorwerpen, de bij die gelegenheid vereischte geschenken uitmakende.

Nadat de familieleden van het meisje deze geschenken deftig hebben in ontvangst genomen en de huwelijksaanvraag hebben aangehoord, verzoeken zij eenige dagen uitstel, ten einde over het vereerend aanzoek te kunnen beraadslagen. Wordt daarna op het verzoek ingegaan, dan wordt tevens het bedrag der verlangde daw genoemd en na raadpleging der wicheltabellen (koetika's) de dagen vastgesteld waarop de huwelijksplechtigheden zullen plaats vinden en gaat de vader van den aanstaanden bruidegom daarmede accoord, dan zendt hij, ten teeken dat geen overwegende bezwaren het huwelijk meer in den weg staan, aan het meisje de zoogenaamde penjembah pegantoengan, bestaande uit 100 gantang rijst, 50 gantang ketan, 100 stuks klappers, suiker en verder goederen ter waarde van den pengadjin der pepadon, waartoe het meisje behoort.

Wat wordt er nu met de penjembah pegantoengan gedaan?

Wonen de verloofden in verschillende tijoeh's, dan wordt gewoonlijk de helft daarvan onder de bewoners der tijoeh van het meisje verdeeld, komende de andere helft aan den vader van het meisje te vervallen, en wonen de verloofden in één tijoeh, dan wordt alles in de soekoe van het meisje verdeeld.

Ten einde de festiviteiten te doen slagen, worden door de ouders der verloofden de familieleden en ingezetenen

verzameld (dipĕpoeng) en bij een klein feest wordt dan hun hulp ingeroepen om zooveel mogelijk behulpzaam te zijn.

Een of meer ingezetenen treden als ceremoniemeesters op (pengalakoe), om vervolgens tegen den tijd dat de festiviteiten zullen plaats hebben, gewapend met een belah lĕpang, zijnde een zilveren bak in den vorm van eene halve komkommer, sirih inhoudende, en voorts met een kleinen gong (tjanang) de hoofden en penjimbangs der naburige mégås, tijoehs en soekoes op te roepen (ngebarhahi), aan de ophanden zijnde festiviteiten deel te nemen.

Het huwelijksfeest vangt volgens de adat aan met eene groote menaripartij, welke van den kant der menganeis tjangget 1) marå (tjangget in verband met het op weg begeven van bruid en bruidegom) en van den kant der moeli's tjangget nanggap (tjanget om bruid en bruidegom te ontvangen) genoemd wordt.

's Avonds nadat alle hoofden, penjimbangs, menganeis moelis en andere ingezetenen volgens de adat gekleed in de sesat verzameld zijn, wordt er na het slaan op de bĕndèh aan den volke bekend gemaakt, dat in verband met het ophanden zijnde huwelijk tjangget marå en tjangget nanggap zullen plaats vinden, waarna men tot het dansen overgaat, waarbij bruid en bruidegom niet tegenwoordig zijn.

Men heeft verschillende soorten tjangget, die hun naam ontleenen aan de plaats hebbende festiviteiten; zoo heeft men tjangget marå, tjangget pinang (bij het huwelijk), tjangget toeroen di wai, tjangget njerhok njonat (bij het doorboren der ooren en besnijdenis), tjangget tjakak pepadon, tjangget ajak (aan de grooten feesten voorafgaande) enz. enz.

Echter deze soorten vertoonen weinig verschilpunten en zijn au fond hetzelfde, daar men steeds de volgende vijf vaste nummers heeft en wel:

---

1) Tjangget beteekent: de koempoelan der meisjes en jongelui voor het menari (dansen).

1e. menari 1) indjak sanak (het menari der kinderen), bij dit nummer zijn de jeugdige moelis met weinig opschik gekleed en de jeugdige menganei's dragen dan alle den kris rechts.

2e. menari indjak mégå, het menari der moeli's, menganei's en penggawa's (getrouwde lieden), behoorende tot den pangkat pepadon mégå;

3e. menari indjak tijoeh, zijnde het menari der moeli's, menganei's en poenggawa's, behoorende tot den pangkat pepadon tijoeh;

4e. menari indjak soekoe, zijnde de dans der moeli's,

---

1) Het menarl, schrijft de heer HARREBOMEE in zijn typisch opstel over de Lampongs (speciaal over de afdeeling Sepoetih), is een soort van dans, waaraan zoowel moeli's als boedjang's (ongehuwde mannen) kunnen deelnemen Bij dezen dans wordt door de moeli's geen voet verzet, doch worden door haar slechts ronddraaiende dan wel zwaaiende bewegingen met armen en handen gemaakt, welke van elkander onafhankelijk zijn. Zij, die in het bezit daarvan zijn, doen aan de vingers een soort gouden nagels onder elkaar met kettinkjes (tanggai-klauw genoamd) verbonden. Op de maat der muziek plaatsen de danseressen zich achter elkander en spreiden op een gegeven teeken allen tegelijk de armen recht voor zich uit en laten deze daarna langzaam achterwaarts naar beneden zakken tot de hoogte der dijen, om ze vervolgens wederom uit te spreiden; onderwijl laten zij de vingers van en tot elkander gaan, dan wel de handen om de polsen draaien. Soms lichten zij het lichaam op en buigen zich voorover slechts op één, hoogstens (sic) twee beenen rustende en een enkele maal doen zij het lichaam op- en neergolven in eene schuine houding (sic).

De boedjangs veranderen wel van plaats; in eene aanvallende houding opspringende en met de handen en voeten, armen en beenen zwaaiende, de kris in den gordel. (Zie eene bijdrage over den feitelijken toestand der bevolking in de Lampongsche districten door G. J. HARREBOMEE, bijdragen T. L. en V. van Nederlandsch-Indië, vierde volgreeks, deel X.)

Zooals bij de beschrijving der pangkat pepadon werd opgemerkt, zijn bij het menari de boedjangs en moeli's met de volgens de adat pepadon voorgeschreven kleedingstukken en versierselen uitgedost.

Wat is de oorsprong van het menari geweest?

Dat is onbekend, maar het meest waarschijnlijke komt ons voor, dat men daarmede het coquetteeren van een vogelpaar heeft willen voorstellen.

menganei's en poenggawa's, behoorende tot den pangkat pepadon soekoe;

5e. menari indjak penglakoe, zijnde het menari van de ceremoniemeesters (peng'lakoe).

Na afloop van dit alles blijven de moeli's en menganei's bijeen om te nediå 1) (pantoens zingen).

Den volgenden dag gaat de bruidegom onder het gejuich der menigte in vollen feestdos en versierd met de krissen volgens zijn pangkat pepadon, gezeten in de rata of djempanå (indien hij daarop recht heeft) zijne eerste opwachting bij de ouders zijner bruid maken (marå genaamd), vergezeld van zijne familieleden, geïnviteerden en voorts van zijne zwagers (mengian), die zich steeds aan zijne zijde moeten bevinden.

Onderweg zijnde, laat een soort gamelan (taboehan genaamd) zijne feestelijke tonen hooren en het lawaai veroorzaakt door het afschieten van lila's en oude voorlaadgeweren verhoogt slechts de feestvreugde.

Al de den bruidegom competeerende attributen van zijne pepadon worden bij dezen feestelijken optocht ten toon gespreid, of wel men leent of koopt het recht om b. v. de nap bĕdĕng, kepaw sanggaw, kandang rarang 2) en lawang kori voor die gelegenheid te gebruiken.

---

1) Het ngediå bestaat in het reciteeren van pantoen's (bandoeng) waarbij dikwijls hetzelfde woord om het rijm achter elken regel gevoegd wordt.

Een der menganei (jongelingen) begint gewoonlijk hulde te brengen aan het aanwezige schoone geslacht, hetgeen weder door eene moeli beantwoord wordt; zoo zingt (sesikoen) men om beurt elkander toe, wordende het refrein in koor door allen gezamenlijk herhaald (ngamboer genaamd).

Bij het ngedia, dat tot 's morgens vijf uur voortduurt, gebruikt men dikwijls nog oude Lampongsche woorden. De pantoens zijn soms niet van geestigheid ontbloot en bieden eene geschikte gelegenheid aan om op dubbelzinnige wijze elkanders verlangens kenbaar te maken.

2) Zie hieromtrent bij de hierboven omschreven attributen van de pepadon.

Door de rechthebbenden worden langs den weg dien de stoet neemt, lawang kori's opgericht en wil nu de bruidegom door een lawang kori mega, tijoeh of soekoe, dan heeft hij respectievelijk 3, 2 of 1 rejaal aan den eigenaar daarvan te voldoen.

Bovendien is de bruidegom verplicht bij elk huis van een hoofd of penjimbang, hetwelk gepasseerd wordt, een sirihdoos met een of ander geschenk (pengoeten genaamd) af te geven, en wanneer de tocht te water geschiedt, zijn de prauwen met de kadjang laka 1) volgens de pepadon van den bruidegom versierd en deze heeft dan volgens de adat bij de aanlegplaats van elk hoofd of penjimbang de zoogenaamde laboean batoe ten bedrage van drie rejalen te voldoen.

Eindelijk bereikt de stoet het voorerf van de sesat (tengah lamĕn sesat), waar dan bereids de familieleden en kennissen van de bruid zijn opgesteld en alwaar dan het zoogenaamde taroh sekeboet plaats heeft, zijnde een tournooispel (menigel) tusschen twee afgevaardigden van de bruid en bruidegom; onderwijl laat men nog twee voor dat doel uitgezochte hanen vechten, waarvan die toebehoorende aan den bruidegom onder het gejuich der menigte dan aan den verliezenden kant behoort te zijn.

In de sesat aangekomen, neemt de pebarep van den kant des bruidegoms het woord en wordt er voor den geur met geleend geld andermaal plechtig de daw overhandigd, welke door den pebarep van den kant der bruid na een sierlijke speech wordt opgestreken en na afloop der festiviteiten aan de werkelijke eigenaren wordt teruggeven.

Ook is het de gewoonte bij deze gelegenheid eenige geschenken aan de ouders der bruid te overhandigen, waarna de ooms en de neven der bruid de voor deze bestemde uitzet (als mooie tapis kandoliling's 2), bidak's

---

1) Zie hieromtrent bij de hierboven omschreven attributen van de pepadon.

2) De kandoliling is een hoofddeksel hetwelk door de getrouwde vrouwen buitenshuis en bezoeken ontvangende wordt gedragen.

enz.) marå penjapoeh genaamd, aan den bruidegom ten geschenke aanbieden.

Naar aanleiding hiervan wordt weder een tegengeschenk, nagauw genaamd, aangeboden, zijnde gewoonlijk eene kleine som gelds ten bedrage van 10 rejalen.

De geschenken van de ouders der bruid dragen den naam van sesan pengasihan.

De in de sesat verzamelde personen gaan vervolgens in optocht de bruid zoogenaamd zoeken, die zich, getooid volgens haar pepadon dan in het huis van een der hoofden of panjimbangs schuil houdt. Is de bruid gevonden, dan wordt zij, gezeten in de djempanå, ratå of panggå, in vollen optocht naar het plein voor de sesat geleid, alwaar dan de bruid en bruidegom ieder met hun gevolg onder kanongebulder en het gejuich der menigte elkander passeeren, terwijl op de gamelan (taboehan) dan een feestmarsch wordt geslagen.

Deze beweging, waarbij bruid en bruidegom gelegenheid hebben elkander eens op te nemen, noemt men palebas en dit afgeloopen zijnde, wordt de bruid huiswaarts geleid. De bruidegom neemt zijn intrek in een vertrek „kebik" der versierde sesat, alwaar dan tevens de uitzet van de bruid wordt tentoongesteld. In de sesat worden onderwijl de bedeng en de medegebrachte koeken (djoewadah) onder de verzamelde hoofden verdeeld.

Daarmede zijn de feestelijkheden niet geëindigd, want 's avonds heeft nog een tjangget-feest plaats, het zoogenaamde tjangget pinang, dat met zeer vele ceremoniën gepaard gaat. Evenals bij het tjangget marå, tjangget naik pepadon en tjangget toeroen di wai worden bij het tjangget pinang ook verschillende ceremoniemeesters (pengalakoe of penglakoe) aangewezen, die er voor zorg dragen, dat de oude adat gehandhaafd wordt en daarvan niet wordt afgeweken. In de tijdoeh, waar het feest gevierd wordt, heeft men een penglakoe moeli[2], een penglakoe menganei[2] en een penglakoe penggawa[2], en iedere mega

en tijoeh, die te gast komt, brengt nog een eigen penglakoe mede. Voordat het feest nu zal plaats vinden, zendt men eenige lieden uit, die onder het slaan op een tjanang de verschillende gasten tot het tjangget pinang uitnoodigen (ngabarhari genaamd); de zoons en dochters van hen, die in de kosten van het gebakmaken hebben bijgedragen en een deel der penjembah pegantoengan hebben gekregen, ontvangen geen nadere uitnoodiging meer om op het feest te verschijnen.

Als de pedamars 1) ontstoken en de menganei's en poengawas verzameld zijn, verschijnen het eerst de moeli's uit de tijoeh, waar de fuif gegeven wordt, die vergezeld zijn van hunne vrouwelijke verwanten en eenige menganeis, die met toortsen een slagbekkens in de hand voor de noodige verlichting en lawaai zorgdragen.

Daarna pas maken de moeli's, die te gast zijn, benevens bruid en bruidegom met familie hun entrée; de ceremoniemeesters regelen de plaatsen volgens den pangkat pepadon en verheffen een der moeli's tot panggan tahå, d w z. tot oudste, die dan voor de pepadon plaats neemt, waarna de overige moeli's volgens hunne pepadon eene plaats bekomen.

De menganei's, versierd met de kopjah, bidak en krissen, hebben het bovenlijf naakt en nemen tegenover de moeli's van hunne pepadon plaats. Zijn de plaatsen aldus geregeld, dan roept een van de oudste ceremoniemeesters de namen van de eerste groep moeli's en menganei's af (moekoelemag), die tegelijk zullen dansen en geeft na het slaan

1) Thans ziet men tot in de bovenstreken toe algemeen petroleumlampen gebruiken; vroeger gebruikte men algemeen damarkaarsen (blemboeng damar), die aan een standaard (tjanggah) van zwaar hout vervaardigd, bevestigd waren. Thans noemt men nog de bijeenkomsten tusschen moeli's en menganei's in het huis van een kampongbewoner of in de sesat en waarbij zij in twee rijen tegenover elkander zittende met elkander flirten en briefjes schrijven, djaga damar, wat wil zeggen: de wacht houden opdat het damarlampje aanblijft; hoewel het den daaraan zittenden niet ongevallig is, wanneer de damarlamp plotseling uitgaat.

op de bendeh aan de verzamelden te kennen ten wiens eere dit feest gegeven wordt. enz. en dat alwie in strijd met de adat menari handelt beboet zal worden. Zoo is bepaald dat hij of zij die bij het dansen uit de rij treedt (njebrang baris) of daarbij niet den noodigen ernst bewaart, met tien rejalen beboet wordt en dat alwie kleedingstukken gebruikt, waarop de drager of draagster volgens de adat pepadon geen recht heeft, in een boete van 5—10 rejalen vervalt.

Zoo wordt men ook als men bidak petjang djak toewĕt, d. w. z. wanneer men zijn bidak boven de knie draagt en als men oude veeten oprakelt, beboet

Ten slotte wordt nog door den ceremoniemeester in herinnering gebracht, dat hij, die door de reten van den vloer der sesat gluurt en door de wachthebbenden driemaal aangeroepen zijnde, geen antwoord gevende, verwond raakt, geen recht op de tepoeng heeft.

Daarna gaat men tot het menari en wel eerst tot het menari indjak sanak (zie boven) en daarna tot het menari indjak mega enz. over en zoo nemen b. v. aan dit tweede nummer alle menganei's en moeli's tot de pepadon mega behoorende, uitgedost met de volgens hun pangkat toekomende kleedingstukken, deel, terwijl een paar pajongs andak tusschen hen wordt ingesteld en de daarop rechthebbenden op koperen talams dansen.

Behooren de pelangan (bruid en bruidegom) tot den pangkat pepadon mega, dan nemen zij aan dit nummer deel, hunne plaats achter de andere moeli's en menganei's innemende; aan het hoofd danst een paar, dat de leiding op zich neemt en gewoonlijk tot de pepadon tijoeh behoort, zijnde de zoogenaamde paleboes oemboen, d. w. z. zij die den nevel vegen en dus de spits afbijten, en achter de pelangan treft men nog een paar dansers, pabetoet genaamd, aan, die de rij sluiten.

Na afloop van nummer twee van het programma hebben wij het tari sabai, zijnde de dans der schoonouders, waarna

bruid en bruidegom bij hunne schoonouders hunne sembah komen brengen (soedjoet). Hebben deze publieke eerbiedsbewijzen plaats gehad, dan wordt het gewone programma weder gevolgd en hebben achtereenvolgens het menari indjak tijoeh, soekoe en penglakoe plaats, waarbij ook weder de peleboes oemboen en pabetoet optreden

De poenggawa's behoorende tot de pepadon mega en die der pepadon tijoeh, dansen ook wel tegelijk met de moeli's van eene lagere pepadon, hoewel de poenggawa's behoorende tot de pepadon soekoe en de ceremoniemeesters alleen tegelijk met de moeli's der pepadon soekoe mogen menari.

Daarna kan men nog wel met het menari voortgaan, maar het officieel tjangget feest is daarmede feitelijk afgeloopen. Is men vermoeid van het dansen, dan beginnen de jongelui en meisjes elkander beurtelings toe te zingen (ngediå), welk gezang gewoonlijk tot het krieken van den dag voortduurt en voor de ongehuwden der beiden seksen eene geschikte gelegenheid aanbiedt om met elkander te coquetteeren.

Aangezien in het Toelang-Bawangsche bijna iedereen schrijft, wordt bij deze gelegenheid ook middels briefjes, met Lampongsche karakters geschreven, de noodige afspraken tusschen de moeli's en menganei's gemaakt om elkander meer intiem te kunnen ontmoeten.

Echter aan de jonge meisjes wordt door de moeders steeds voorgehouden, dat men in elk geval den schijn van zedig te zijn moet weten te bewaren.

Veel is dan ook bij de Lampongers onder elkaar mogelijk, waarbij het sauver les apparences steeds op den voorgrond wordt gesteld.

Den volgenden dag verzamelt men zich weder in de sesat, de moeli's en menganei's zetten het ngediå van den vorigen avond voort en verorberen onderwijl den inhoud der bĕbĕtangan (mengan bĕbĕtangan genaamd); in de vroegte zijn bereids een of meer karbouwen geslacht, die na afloop van

het plaats te hebben tournooispel (menigel) voor een groot feestmaal moeten dienen.

Ondertusschen hebben de hoofden en penjimbangs met de pangalakoe's alles geregeld, ten einde tegen ongeveer ten elf ure tot het menigel te kunnen overgaan, waarbij het voorschrift bestaat, dat slechts lieden van denzelfden pangkat met elkander in het strijdperk mogen treden. Zoowel de menganei's als poenggawa's nemen aan dit tournooispel deel, hetwelk in vijf afdeelingen gesplitst wordt, n l. het menigel indjak sanak, het menigel indjak soekoe, het menigel indjak tijoeh, het menigel indjak mega en het menigel sesabajan.

Behooren bruidegom en bruid b. v. tot de pepadon tijoeh, dan treden eerst de menganei's en dan de poenggawa's tot die pepadon behoorende, met elkander in het strijdperk, waarna men het menigel sesabajan ziet plaats vinden, d. w. z. de beide schoonvaders of hunne gemachtigden tot de pepadon tijoeh behoorende gaan menigel; onderwijl moet dan de vader van den bruidegom als bewijs van eerbied den vader van de bruid trachten te zoenen (tjioem tjioem), wiens lang afhangend kleed door zijnen aanstaanden schoonzoon wordt opgehouden, opdat hij niet in zijne bewegingen gehinderd wordt. Na afloop van het bovenvermelde feestmaal heeft er nog eene eigenaardige gewoonte plaats, daar dan de verzamelde moeli's en menganei's, ten bewijze dat de voorbereidende feesten geëindigd zijn, den bruidegom en de bruid met allerlei soorten vuil (semboeran) werpen.

Den volgenden dag komt het eigenlijke huwelijk (pinang) volgens de adat in de patjah adji voor de sesat tot stand, wordende tegenwoordig, een paar dagen daarna, bovendien nog het huwelijk volgens den Islam voltrokken.

Bruid en bruidegom worden n. l. in de ratå of djempanå gezeten onder kanongebulder en onder het gejuich der menigte en het bespelen der gamelan, in vollen feestdos

naar de patjah adji 1) geleid, en alvorens die binnen te gaan, hebben zij den daarvoor opgestelden kop van een den vorigen dag geslachten karbouw te betreden Zij zijn beide van de noodige teekens van tepoeng en koenjit (oerap oerap genaamd) 2) voorzien, nemende in de patjah adji de bruidegom rechts van de bruid plaats, daarbij zijne linker knie een weinig op hare rechter knie latende rusten (tindih silo 3) genaamd), aan welke ceremonie de bedoeling schijnt ten grondslag te liggen, dat daardoor de vrouw zinnebeeldig aan het gezag van den man onderworpen wordt.

En nu heeft de voornaamste ceremonie volgens de adat n. l. het te zamen eten (posok) van bruid en bruidegom plaats, die daartoe rijst, eieren en karbouwenvleesch uit handen van eene oude vrouw en bovendien eene soort koek (leloeken) van eene maagd 4) in ontvangst nemen.

Aan deze wordt de schalksche vraag gedaan: „wat draagt gij?" en als zij dan antwoordt: „een jongen", wordt dit als een teeken beschouwd, dat het jeugdige paar spoedig een mannelijk kind zal krijgen. Aan dit déjeuner dinatoire komt gelukkig voor het paartje ook een eind, en nadat de verzamelde geïnviteerden zich in de sesat aan rijst en vleesch van een dien morgen geslachten karbouw hebben te goed gedaan, en nadat door het slaan op de bendeh de nieuwe namen van de jeugdige echtgenooten en hunne verwanten aan den volke zijn bekend gemaakt, komen alle verzamelde lieden, voorafgegaan door de hoofden en penjimbang's, het jeugdige paar in de patjah adji hunne gelukwenschen aanbieden, die daarvoor ieder een stuk kain blatjoe cadeau ontvangen.

---

1) Patjah adji is een gebouwtje met koepelvormig dak, hetwelk voor de sesat wordt opgericht.

2) Zie hieromtrent de gebruiken in zwang bij het toeroen di wai in het tweede hoofdstuk.

3) Tindih = drukken en silo = kruislings zitten.

4) Voor maagd bestaat in het Lampongsch geen woord; moeli beteekent n. l. slechts ongetrouwde vrouw.

Na de receptie wordt de jeugdige echtgenoote door haar man naar zijne woning geleid, en hun een lans (toembak) en een garenwinder (labajan) in handen gegeven, die zij beiden dienen vast te houden en welke het symbool daarstellen, dat de man de kwade geesten, vijanden enz. zal verre houden en de vrouw door hare vlijt de eensgezindheid zal teweeg zal brengen.

Evenals bij de geboorte van een kind, wordt daarna een klapper geplant (seloeloejan) en de wensch uitgesproken, dat het jeugdige paar zoo oud als de geplante boom moge worden.

De kebih in de sesat wordt opgebroken en à raison van 3 rejalen de sesan pengasihan en mara penjapoeh, in het kort de uitzet van de vrouw huiswaarts gebracht.

Alvorens het huis van den man te betreden, worden de voeten van het paar rood geverfd, opdat het lang moge leven, waarna de jonge vrouw in haar vertrek haar bruidsdracht met die toebehoorende aan eene getrouwde vrouw (kandoliling enz.) verwisselt, en de jonge man haar dan de sabik, zijnde een halssnoer uit drie onder elkander hangende gouden of zilveren schalmen bestaande, het teeken van haar moelischap daarstellende, afneemt, daarbij zeggende: „njak netang boenga moe adik, setitik loehmoe temban djadi tjaia begito". Van dit oogenblik heet zij madjoe (getrouwde vrouw), en haar sabik wordt dan door haar man aan eene zijner ongetrouwde vrouwelijke bloedverwanten ten geschenke gegeven.

De huwelijken op deze wijze gesloten, komen alleen onder de meest gegoeden voor en zijn dan ook gewoonlijk marriages de convenance, van daar dat de vrouw na haar huwelijk streng wordt bewaakt, daar wat haar als moeli uit vrees voor publiek schandaal zoude wederhouden hebben om zich aan haar beminde over te geven, natuurlijk na het huwelijk vervalt.

Het toeroen di wai (zie boven) heeft bij dergelijke huwelijken gewoonlijk eerst plaats, nadat de madjoe bevallen is.

In de tweede plaats hebben wij het kawin bimbang adji te bespreken, waaraan ook dikwijls eene verloving voorafgaat, die hetzij publiek wordt gemaakt in de andjoeng noewa of dilem noewa, hetzij niet publiek wordt gemaakt en in het geheim met toestemming der wederzijdsche ouders wordt aangegaan (ngĕrĕndang ballak geheeten).

Wil het jongemensch in het huwelijksbootje stappen, dan laat hij om de hand zijner verloofde aanzoek doen (nĕsŏt), hetgeen pricipieel met het kilooi kassih, aan het ibal serba huwelijk voorafgaande, overeenkomt.

Zoo gaat het jongmensch, nadat men het na onderhandeling over het bedrag der te betalen daw is eens geworden, op een middag feestelijk uitgedost en omstuwd door zijne mannelijke en vrouwelijke familieleden en verdere geïnviteerden, naar het huis van het meisje, de daw bestaande uit geld en goederen medenemende. Aldaar aangekomen, worden zij opgewacht door de familieleden van het meisje, die het aanzoek aanhooren en, daartegen geene bezwaren hebbende, de verschuldigde daw in ontvangst nemen. Daarna gaan bruid en bruidegom hunne opwachting maken (soedjoet) bij de schoonouders en neemt het meisje van het ouderlijk huis afscheid. De gamelan weerklinkt, lila's worden afgevuurd en in vollen optocht wordt de bruid naar hare nieuwe woning, het huis van den bruidegom, gebracht. Alvorens zij het huis binnentreden, worden hunne voeten rood geverfd, waarna de bruid in de apai perpoe 1) plaats neemt.

1) Elk Lampongsch huis staat op palen en is gewoonlijk op de volgende wijze ingericht: aan de voorzijde van het huis hebben wij de andjoeng, zijnde eene overdekte voorgallerij, terwijl aan eene zijde daarvan zich de trap (edjan) en voorts een soort bordes (garang) bevinden.

Door de andjoeng komen wij in de tengah noewâ, alwaar de huisheer zijne gasten ontvangt en waaraan de verschillende slaapvertrekken grenzen en wel de apai perpoe voor den penjimbang noewa met zijne eerste echtgenoote, daarnaast de apai ngampak perpoe voor de derde vrouw, dan de apai tengah voor de vierde vrouw, de apai tengah belangan voor de vijfde vrouw en daarnaast de apai belangan (d. w. z.

Verder hebben weder het tindih silo en het possok (zie boven) plaats en voorts wordt aan beiden sirih uitgereikt, dat zij na daarop gekauwd te hebben aan elkaar overreiken en verder als teeken van den ontstanen band verorberen.

Zoo wordt de rijst, uitmakende het restant van het possok, aan de aanwezige kinderen ten eten gegeven, opdat het jonge echtpaar aan kinderen rijk gezegend moge zijn. De sabik wordt vervolgens los gemaakt, naamsverwisseling heeft plaats en de moeli, thans madjoe geworden, is met onverbreekbare banden aan haren man verbonden. De huwelijksvoltrekking kan geschieden, òf in tegenwoordigheid van weinig personen, en petit comité, kawin sĕlĕp genaamd, òf in tegenwoordigheid van vele familieleden en geïnviteerden, wordende er dan een geit òf kippen geslacht, kawin tĕrang geheeten, maar hoe ook: in beide gevallen wordt het huwelijk een paar dagen daarna tevens volgens den mohammedaanschen ritus voltrokken

Eenigen tijd na de huwelijksvoltrekking is de echtgenoot verplicht bij zijne schoonouders zijne opwachting te gaan maken (soedjoet), waartoe hij het voornemen te kennen geeft door oemboet, pakoe, rijst, klappers, suiker enz. te zenden, welke geschenken onder de tijoehbewoners verdeeld worden.

Als zijne schoonouders gereed zijn en de noodige provisiën hebben ingeslagen om de gasten naar behooren te kunnen ontvangen, komt de schoonzoon, gekleed als bruide-

---

het vertrek van de deur), zijnde het vertrek van de tweede echtgenoote.

De overige vrouwen door het kawin semalang verkregen, evenals de bedoewa's slapen dan in de tengah noewa. Zijn er meerdere broeders in huis, dan is de apai belangan voor den pepang penjamboet met zijne vrouw en de apai tengah belangan voor den derden broeder en zijne vrouw enz. enz. Is de oudste zoon getrouwd, dan neemt deze zijne stelling als penjimbang noewa in door met zijne vrouw in de apai perpoe zijn intrek te nemen — de vader behelpt zich dan in het daarop volgend vertrek en bij uitbreiding van het aantal vrouwen van den penjimbang komt de vader ten laatste op den zolder terecht.

gom, vergezeld van (diarak) zijne vrienden en kennissen op een avond in vollen optocht soedjoet.

Van beide zijden wordt weder een amusante prater, pebarep, gekozen en de pebarep van den echtgenoot overhandigt dan ook na heel guitig relaas van de gebeurtenissen te hebben gegeven, die aanleiding tot het huwelijk gaven djoewadah doedoel — en eenige goederen als daar zijn krissen enz., penjoedjoetan genaamd, aan den anderen pebarep, die de geschenken na een langen speech in naam der schoonouders deftig in ontvangst neemt.

Bij het soedjoet wordt gewoonlijk aan den schoonzoon weder een nieuwe naam adĕk 1) gegeven en daarna nemen de aanwezigen aan een gemeenschappelijk feestmaal deel, terwijl het resteerende door de gasten als berkattan naar huis wordt medegenomen.

Daarna staat de echtgenoot op, soedjoet eerbiedig voor alle mannelijke aanwezigen, in de andjoeng van het huis zijner schoonouders verzameld, en vervolgens voor de vrouwen, die in de tengah noewa bijeen zijn.

Dit soedjoet heet speciaal netoeng saboek, want de man

---

1) In vroegere tijden kregen de jeugdige Lampongers bij hunne geboorte den naam (gĕlĕr) van den grootvader of grootmoeder „penjatakan oempoe" genaamd; men veranderde pas van naam ter gelegenheid van het huwelijk en dan werd de kindsnaam (gĕlĕr) alleen nog maar door de oude lui of grootouders gebruikt.

De naam bij het huwelijk en soedjoet gegeven, noemt men adek, die vroeger ook met de adek van de grootouders overeenstemde. Dit penjatakan oempoe is langzamerhand in onbruik geraakt.

Tegenwoordig geeft men het kind veelal arabische namen, want de jongens heeten Joesoef, Ali, Abdoellah enz. enz., en de meisjes Aishah, Fatimah, Ammah enz., anders geeft men het kind Lampongsche namen en zoo komen de jongens dan Kaloeng, Kaboel, Patih, Gadjah, Pikat, Koejoeh enz. en de meisjes Meli, Panau, Takkew (een der onderdeelen van het weeftoestel), Manik (bloedkoraal) enz. te heeten.

Het zoo aardige gebruik der Javanen, om zich naar hunne kinderen te noemen, kent de Lamponger niet. Omtrent het naamgeven komen wij in een tweede opstel betreffende de gebruiken bij geboorte, besnijdenis enz. terug.

wordt daarna pas als poenggawa (gehuwd man) beschouwd.

Gewoonlijk bieden, evenals bij het huwelijk ibal serba, de ooms en neven van de bruid eenige geschenken (mara penjapoeh) aan, welke als uitzet voor de jonge vrouw dienen, en de tijoeh-bewoners, die een aandeel der oemboet, pakoe enz. hebben gekregen, achten zich dan verplicht eenige kleinigheden als zitmatjes, gendi's te offreeren Een andere vorm, waarop in het Toelang-Bawangsche huwelijken onder de minder gegoeden met wederzijdsch goedvinden der ouders van het meisje en den jongeling plaats vinden, noemt men kawin tjakak manok, hetwelk zonder eenige feestelijkheid geschiedt, en waartoe het meisje dikwijls wordt gedwongen.

Op het uur, dat de kippen (manok) op stok gaan (tjatjak), ongeveer ten 6½ uur 's avonds, begeeft de jongeling zich met een paar familieleden naar het huis van het meisje om zijn aanzoek te doen. Het meisje wordt daarna als het aanzoek wordt aangenomen en de daw betaald is, onmiddellijk huiswaarts gebracht; verder hierbij weder het tindih silo enz. en na een paar weken komt de echtgenoot bij zijne schoonouders zijne opwachting maken (soedjoet), bij welke gelegenheid deze gewoonlijk aan hun schoonzoon een anderen naam (adĕk) geven.

En nu de derde huwelijksvorm, n. l. het huwelijk door schaking (nakat), die vooral onder de minder gegoeden de meest gebruikelijke is. Men heeft twee soorten van schaking, in 't eerste geval schaakt (nakat) de jongeling een meisje met haar wil, maar zonder toestemming harer ouders, en in het tweede geval, „nakat disoelooiken" genaamd, geschiedt de schaking na daartoe vergunning der ouders van de bruid te hebben bekomen.

In het eerste geval haalt de jongeling de geliefde op een avond af om hem te volgen en te huis gekomen is hij dan wel zoo slim om onmiddellijk hare maagdelijkheid te rooven, ten einde de ouders voor een fait accompli te stellen. Het au fond weinig afdoende onderzoek van la

couche nuptiale maakt dan ook dikwijls de meest amusante periode van eenen dergelijken maagdenroof uit. Het meisje neemt na afloop van den coitus anticipatus in de apai perpoe plaats, en het huwlijk kan verder volgens de adat (tindih silo, possok enz.) tot stand komen.

De jongeling laat daarna door eenige van zijne naaste familieleden of door tusschenkomst van zijnen penjimbang aan de familie van het meisjes eenige geschenken, palai pengoendoeran genaamd, aanbieden, opdat de oude lui weten waar hunne dochter gebleven is, en hij roept dan tevens de hulp van zijn penjimbang in, om met den vader van de geschaakte schoone over het bedrag van den verschuldigden bruidsschat in onderhandeling te treden. De vader kan nu òf in verband met het jus patriae potestatis zijne dochter terugeischen, hetgeen hij b. v. zal doen als de aangeboden daw hem te gering voorkomt, als het jongmensch van lageren pangkat is en zijne dochter blijkens het onderzoek der couche nuptiale zich nog geene intimiteiten heeft laten welgevallen, òf de daw in ontvangst nemen, ten teeken dat hij in het gebeurde berust en in het huwelijk toestemt. Is de daw aangenomen dan wordt er pas feest gevierd en het huwelijk volgens den mohammedaanschen ritus voltrokken en vervolgens gaat de echtgenoot twee of drie weken daarna bij zijne schoonouders zijne opwachting maken.

Het meisje brengt bij eene schaking niets anders ten huwelijk mede, dan de kain (sindjang), die zij aan den lijve heeft; bovendien doet zij daarbij stilzwijgend afstand van al hare rechten, die zij eventueel later op de nalatenschap van haren vader of familie zoude verkrijgen Deze huwelijksvorm is daarom zoo in zwang, omdat het voor een jongeling een goed middel is, om in de eerste plaats het bedrag der geëischte daw gewoonlijk aanmerkelijk gereduceerd te zien, en in de tweede plaats het meisje zijner keuze machtig te worden. Hoewel het schaken zonder toestemming der ouders wel voorkomt, geschiedt

het gewoonlijk met hunne voorkennis, maar zij toonen zich toch schijnbaar over het gepleegde feit verontwaardigd, om zich tegenover hunne tijoeh-genooten eene houding te geven.

Bij dit simuleeren neemt de Lamponger soms eene houding aan en maakt een misbaar of hem het grootste onrecht is aangedaan, waardoor het voor de ambtenaren moeilijk is bij dergelijke gelegenheden achter den waren stand van zaken te komen. Vroeger was in het Toelang-Bawangsche nog eene andere wijze van schaken in zwang, welke manier men door invloed van het bestuur en uit vrees van met den strafrechter in aanraking te komen, gelukkig zelden meer volgt, daar men een meisje zonder hare toestemming en die der ouders met geweld wegvoerde (tindjoek genaamd).

Het is wel onnoodig te vermelden, dat zulke handelingen dikwijls tot hooge twisten en ernstige conflicten aanleiding gaven, terwijl men met eene flinke daw dan de ouders van het meisje het zwijgen moest weten op te leggen. Soms geschiedde dit tindjoek wel met goedvinden van den vader, om zijne onwillige dochter tot een voor hem voordeelig huwelijk te dwingen.

Hebben wij tot dusverre slechts huwelijken beschouwd, die met betaling eener daw door de ouders van den jongeling (cum manu) tot stand komen, thans hebben wij eenen huwelijksvorm te bespreken, die geheel zonder een dergelijken bruidsschat (sine manu) plaats vindt.

Deze komt n. l. tot stand, indien iemand geen mannelijke, maar wel vrouwelijke nakomelingen heeft en om zijn geslacht niet te doen uitsterven zoo mogelijk een zijner verwanten, of iemand tot zijne pepadon behoorende, als schoonzoon aanneemt. Daarboven, bij de beschrijving van het pepadonwezen, hebben wij reeds de adat besproken, die gevolgd wordt als een penjimbang, zonder mannelijke nakomelingen zijnde, een schoonzoon als wettigen vervanger aanneemt.

Wil een ander (geen penjimbang) iemand als schoonzoon aannemen, behoorende tot zijne familie of pepadon, dan dient hij een karbouw te slachten en bij een groot feestmaal na het slaan op de bendeh daarvan aan den volke kond te doen, en neemt de vader iemand als schoonzoon aan, niet tot zijne familie of pepadon behoorende, dan is hij verplicht aan den vader van den jongeling of den penjimbang van diens familie de daw van diens pepadon uit te betalen, een karbouw te slachten en pengadjin te betalen, om weder hiervan aan de bevolking bij een feestmaaltijd mededeeling te mogen doen. De man trouwt niet alleen zonder bruidsschat te betalen, maar ontvangt bovendien tot eene andere familie of pepādon dan zijne aanstaande echtgenoote behoorende nog de daw aan zijne pepadon verbonden, echter deze in ontvangst genomen hebbende, moet hij bij de ouders zijner bruid komen inwonen, kunnende hij geen aanspraken op de in het huwelijk te verwekken kinderen laten gelden, daar de kinderen, die de vrucht van een dergelijk huwelijk zijn, het uitsluitend eigendom van de ouders der vrouw worden, zoodat wanneer de meisjes uit dit huwelijk voortgesproten later huwen, aan de schoonouders de daw vervalt. Door dat huwelijk is om zoo te zeggen aan de vrouw de instandhouding van de familie opgedragen en dat zij daardoor in eene eigenaardige positie komt, laat zich redelijk verklaren, want daar bij een gewoon huwelijk de vrouw in de familie (qorai) van den man geheel overgaat, heeft hier juist het tegenovergestelde plaats en treedt de man in de familie van de vrouw. De Lamponger zegt n. l. van zoo'n dergelijken toestand „bebai djadi ragah dan ragah djadi bebai", d. w. z.: de vrouw wordt man en de man wordt vrouw, want aan hem wordt de daw uitbetaald. Zoolang de schoonzoon niet als zoon geadopteerd wordt, of als wettige vervanger van zijnen schoonvader wordt aangesteld, is zijne positie dan ook niet bepaald schitterend te noemen.

Wordt de bovenbedoelde daw aan hem niet uitbetaald,

dan blijft hij in zijn qorai en wordt dus dan alleen gebruikt om het geslacht van zijne vrouw voort te zetten; de Lamponger noemt dit leukweg „ragah djadi pedjaloe begawoh", d. w. z. de man treedt slechts als haan op, of hij zegt: de ouders „ngidjem pedjaloe" (hebben een haan geleend)

In de vijfde plaats dienen wij het leviraatshuwelijk, kawin njemalang of njemalang genaamd, te bespreken, welke voortspruit uit de omstandigheid dat de vrouw na het huwelijk het onvervreemdbaar eigendom van den man en in het algemeen van zijne familie wordt, zoodat als haar man komt te overlijden, zij als weduwe (bebai baloe) aan zijne verwanten en wel de eerste plaats aan den oudsten broeder komt te vervallen. Blijft de weduwe zonder kinderen achter, dan is zij nolens volens verplicht zich naar de wenschen van haren zwager te schikken, die haar als kadjeng njemalang (echtgenoote volgens de adat njemalang) kan aannemen of haar aan een ander kan uithuwen; hij mag dan echter in het laatste geval volgens de adat niet meer dan 80 rejalen daw eischen. Is er geen andere broeder, dan vervallen de weduwe of weduwen aan een jongeren broeder, zoodat het gebeuren kan dat een knaap zoodoende met drie of vier vrouwen volgens de adat njemalang getrouwd geraakt. Zoo had in het Toelang-Bawangsche een nog schoolgaande knaap van ongeveer 12 jaar door het overlijden van zijn ouderen broeder twee vrouwen als kadjeng njemalang gekregen en op een dag op school zijnde ontving hij, na ongeveer een jaar getrouwd te zijn geweest, het voor hem minder heugelijk bericht van vader te zijn geworden, waarop het arme kereltje in tranen uitbarstte. Hoogstwaarschijnlijk was de vader van het ventje meer schuldig aan deze onverwachte familie-uitbreiding. Zoo zien wij ook wel, dat Lampongers na een of meer kadjeng njemalang, weduwen van hunne bloedverwanten, te hebben gehuwd, geen huwelijk meer met eene moeli

aangaan; maar dergelijke personen worden overal dan ook met minachting behandeld. Huwt men eene weduwe uit aan een ander, zijnde van minderen pepadon dan waartoe de overleden echtgenoot behoorde, dan is de nieuwe echtgenoot verplicht een karbouw te slachten, om daarmede de pepadon van den overleden echtgenoot van den aangedanen smet te zuiveren (membasoeh tjoerhingna pepadon), en na betaling van de volgens de pepadon verschuldigde pengadjin moet daarvan aan den volke mededeeling worden gedaan Het bovenstaande heeft geheel en al betrekking op het njemalang tĕmĕn, het echte njemalang, hetgeen gewoonlijk plaats vindt als een jongere broeder sterft zonder kinderen na te laten, zoo dat men dien tak dan laat uitsterven.

Aan den oudsten broeder, als zijnde de penjimbang der familie, vervallen dan zoowel de weduwen als de goederen van den overleden broeder.

De kinderen, bij dergelijke semalangvrouwen verwekt, worden dan wel zijn eigen kinderen beschouwd, maar zijn van minderen pangkat dan die bij zijne middels daw verkregen vrouwen geboren.

Eene tweede soort njemalang huwelijk is het zoogenaamde njemalang toerhooi, hetgeen in de eerste plaats tot stand komt als iemand eene met kinderen gezegende weduwe achterlaat; ten einde dan het geslacht van den overledene in stand te houden, vervalt zij dan ook wel aan den ouderen broeder of diens vervanger, maar deze dan kan geen bepaalde rechten op hare kinderen uitoefenen; hij trouwt de weduwe (bebai baloe) dan ook alleen om de afstammelingen van zijn overleden broeder te bezorgen. In de tweede plaats komt het semalang toerhooi tot stand als de overledene geene kinderen nalaat en geen ouderen broeder heeft; de weduwen vervallen dan aan den jongeren broeder van den overledene, wordende voor de instandhouding van den tak dan zorg gedragen. Want worden de semalang-toerhooi-huwelijken met kinderen gezegend, dan worden deze beschouwd als

door den overleden broeder te zijn verwekt en de mannelijke spruiten treden later als erfgenamen van den overleden eersten man hunner moeder op, vervallende de daw der vrouwelijke spruiten in het tweede huwelijk verwekt later aan den oudsten zoon, als vervanger van den overledene.

Alleen ontvangt de vader van een dergelijk meisje, dat ten huwelijk wordt gevraagd 10 rejalen, die geheel als betaling voor de verleende hulp bij de verwekking moeten beschouwd worden. Door de adat semalang wordt eene in ons oog zeer eigenaardige rechtsverhouding geboren; echter wij moeten niet vergeten, dat door die adat de vrouw na den dood van haar man een beschermer bekomt, die tevens voor de opvoeding der kinderen zorg draagt

Hoewel het bestuur bepaald heeft, dat eene vrouw niet gedwongen kan worden zich aan genoemde adat te houden, komt het zelden of nooit voor, dat eene vrouw dan ook bezwaren maakt en zich aan die adat wil onttrekken.

In de zesde plaats hebben wij het verwisselingshuwelijk, in het Lampongsch kawin noekat genaamd, te beschrijven.

Er bestaat n. l. eene adat, dat wanneer eene vrouw na een kinderloos huwelijk komt te sterven, de man dan het recht verkrijgt op een van hare jongere ongetrouwde zusters, die men dan tegen betaling van de helft der daw, indertijd voor de overleden vrouw besteed, ten huwelijk krijgt. Laat de overleden vrouw een of meer kinderen na of zijn de in het huwelijk verwekte kinderen overleden, dan heeft de man ook het recht op een harer jongere ongetrouwde zusters; maar hij betaald dan een evengroote daw, als indertijd voor de eerste vrouw geofferd.

Het geval kan zich voordoen, dat na het overlijden van iemands vrouw de schoonvader zijne jongere dochter niet wil afstaan of dat de overleden vrouw geen jongere zusters rijk is, dan is de schoonvader volgens de adat verplicht eene andere moeli te zoeken en haar tegen de volle daw indertijd betaald of de helft daarvan te leveren, hetgeen

weder afhankelijk is van de omstandigheid of het eerste huwelijk al dan niet met kinderen gezegend is geweest.

De moeli wordt dan door den schoonvader geadopteerd.

De zevende huwelijksvorm, die ons nog te beschouwen overblijft, is het zoogenaamde mĕdjĕng kĕmĕngianan (afgeleid van mĕnganei, wat jongeling beteekent) of mengiring daw, welke laatste uitdrukking zelden en dan nog slechts als scheldwoord gebezigd wordt, als hebbende eene zeer minachtende beteekenis. Kan iemand bij het aangaan van het huwelijk den bruidsschat in het geheel niet of slechts gedeeltelijk betalen, dan moet het trouwlustige jongmensch bij de ouders zijner vrouw komen inwonen, totdat de daw is aangezuiverd. Zoo komt men b. v. overeen, dat voor ieder jaar arbeid ten behoeve der schoonouders 40 of 50 rejalen van den bruidsschat worden aangezuiverd, waardoor alle eigendommen door eigen vlijt verkregen aan de schoonouders komen te vervallen. Vroeger bestond in de Lampongsche districten en bestaat nu nog, hoewel in het geheim, het pandelingschap, hetgeen onder meer tot stand komt, indien een schuldenaar zijn schuld niet kan voldoen en zich dus insolvent verklaart; hij treedt dan als pandeling van den schuldeischer op, totdat de schuld is aangezuiverd en indien men n. l. bij het aangaan van eene schuld geene goederen bezit, die als onderpand voor de betaling kunnen dienen, dan stelt men zich zelve als pand voor de goede afbetaling in handen van den schuldeischer. Het mĕdjĕng kĕmĕngianan komt nog vrij veel voor en moet als een verkapt pandelingschap beschouwd worden.

Dikwijls wordt, nadat de helft van de daw voldaan is, aan den man zijne vrijheid teruggegeven, maar ook gebeurt het wel, dat het mĕdjĕng kĕmĕngianan voortduurt, totdat van de in het huwelijk verwekte dochters een bruidsschat wordt verkregen, die dan tot delging van de oorspronkelijk onbetaald gebleven daw moet dienen. Ook gebeurt het wel, dat indien de vrouw zonder kinderen sterft, de man in

dienst bij de ouders of familie blijft, in welken toestand zelfs dan door een tweede huwelijk geene verandering wordt gebracht, zoodat hij dan voor zijn geheel leven in die vrijwel met slavernij gelijkstaande banden gekneld blijft Aan den anderen kant zijn de gevallen niet zeldzaam, dat jeugdige Lampongers zich in een anderen mega als schoonzoon in een gezin weten in te dringen en na van de bekoorlijkheden eener jonge vrouw genoten te hebben, deze verlaten en aan haar lot prijs geven.

Tegenwoordig worden alle huwelijken bovendien volgens den mohammedaanschen ritus voltrokken, hetgeen gewoonlijk een paar dagen na afloop der feestelijkheden volgens de adat op een gunstig tijdstip plaats vindt. Meestal, en vooral bij het huwelijk ibal serba en bimbang adji, wordt er voor zorg gedragen, dat de jonggehuwden voordien met elkander geen gemeenschap hebben.

Het huwelijk wordt door den panghoeloe volgens het mohammedaansch recht voltrokken, d. w z. de wederzijdsche toestemming van den bruidegom en den wali van de bruid in tegenwoordigheid van twee mannelijke, meerderjarige goedgeloovige getuigen wordt als eisch gesteld.

Bij de voltrekking wordt het mas kawin of isi kawin, *f* 2 50 bedragende, door den man gewoonlijk niet aan de vrouw uitgekeerd; terwijl het, een enkele maal betaald wordende, dan ook als het eigendom van de vrouw beschouwd wordt.

Hierboven hebben wij al eene gelegenheid gehad om over het werkelijke karakter van den bruidsschat uit te weiden.

Vooral bij het first rate huwelijk, genaamd ibal serba, wordt de bruidsschat wel in zijn geheel voldaan, maar de ouders van het meisje zijn van hunnen kant verplicht een zeker aantal sieraden, kleederen en huisraad ten huwelijk mede te geven, waarvan de waarde soms het bedrag der daw overtreft. Bij het kawin nakat en bimbang adji, hetwelk zooals gezegd met minder ceremoniën tot stand komt, wordt de te betalen daw zeer dikwijls gereduceerd, door dat

verschillende goederen, waaraan fictief eene veel hoogere waarde wordt toegekend (gamban), als betaling worden geaccepteerd.

Door het schaken (nakat) van een meisje zonder toestemming der oudelui, heeft elk Lamponger gewoonlijk een prachtig middel in handen om aan buitensporige eischen der ouders, den bruidsschat betreffende, paal en perk te stellen, en aan den anderen kant hechten de oudelui aan het plan om hunne dochter te schaken hunne goedkeuring, indien zij geneigd zijn om zich met een veel minderen bruidsschat, dan met hun rang of stand overeenkomende, tevreden te stellen.

Echter om weder sauver les apparences, handelt men voor het oog van de wereld of de schaking zonder hunne toestemming heeft plaats gehad, zoodat de vader quasi verstoord gewoonlijk een spectakel maakt of hem het grootste onrecht is aangedaan. In de laatste jaren is het huwelijk middels nakat in het Toelang-Bawangsche ten zeerste toegenomen, hetgeen alleszins als een gelukkig verschijnsel mag worden geacht, daar toch bij het kawin nakat de bruidsschat gewoonlijk niet hoog is en bovendien dan ook met de inzichten en verlangens van het meisje wordt rekening gehouden, daar zij zich natuurlijk niet door een haar onverschillig persoon zal laten schaken.

Sedert het begin onzer definitieve vestiging in de Lampongs is men tegen het betalen van eenen bruidsschat bij het huwelijk te velde getrokken, op grond dat daardoor een groot aantal mannen en vrouwen ongehuwd zouden blijven en dus een verderfelijke invloed op de toename der bevolking zoude uitgeoefend worden. Als een van de nadeelen wordt voorts nog genoemd, dat door het huwen met betalen van een bruidsschat niet alleen velen ongetrouwd blijven, maar ook de huwelijken eerst op hoogen leeftijd worden gesloten, waardoor, hebbende de jonge lieden van beiderlei kunne in de Lampongs veel gelegenheid om elkander te ontmoeten, de onzedelijkheid zoude worden bevorderd.

Het kan bekend zijn, schrijft de Heer WILKEN in zijne nota betreffende het huwelijks- en erfrecht bij de volken van Zuid-Sumatra, dat het Europeesch bestuur herhaaldelijk pogingen heeft aangewend om de twee eerstgenoemde huwelijksvormen (n.l. met en zonder bruidsschat) af te schaffen, daartoe geleid door de overweging, dat door het hooge bedrag van den bruidsprijs aan den eenen kant en aan den anderen kant door de verplichting, welke op den man rust om bij niet-betaling van dien prijs, in eene ondergeschikte positie bij zijne schoonouders te komen inwonen, het sluiten van echtverbintenissen wordt belemmerd en dus aan de toename der bevolking een hinderpaal in den weg zoude gelegd worden — en zoo werd als gevolg hiervan bij een Gouvernementsbesluit (Bijblad 1328) ook door de Regeering aan den Resident der Lampongsche Districten te kennen gegeven, „dat zij er prijs op stelde, dat met alle middelen, die niet tegen het aan de Lampongers gelaten bezit hunner huishoudelijke en staatkundige rechten indruischten, allengs en met bedachtzaamheid naar eene afschaffing zoo mogelijk of anders naar eene wijziging, reglementeering en vermindering van de voor land en volk zoo verderfelijke adat djoedjoer zoude getracht worden".

Het gevolg is hiervan onder meer geweest, dat men in 1879, toen het reglement op het rechtswezen in de Lampongs werd ingevoerd, bepaalde, dat kwestiën omtrent het niet betalen van den bruidsschat door de proatin's niet-ontvankelijk moesten worden verklaard; men wilde dus de adat daw in rechten doodzwijgen, maar dit stelde nog geen middel daar om de daw te doen verminderen, en personen, die zich aan kwade praktijken en vexatiën bij het verzoeken van den bruidsschat wilden overgeven, konden dit toen geheel straffeloos doen. Zoo gebeurde het dan ook dikwijls, dat de persoon, die de daw vorderde, na die reeds geheel of gedeeltelijk te hebben ontvangen, de huwelijksovereenkomst om de nietigste redenen afbrak en de som niet terug betaalde, dan wel het geld op rente

uitzette en na de voordeelen ervan geplukt te hebben, het eindelijk terug gaf. Zoo wordt van enkele goed uitziende meisjes par manière de dire door den vader een melkkoetje gemaakt, daar deze dan met verschillende pretendenten onderhandelt en van ieder van hen geheel of gedeeltelijk den bruidsschat in ontvangst neemt. In de zucht naar rijkdommen gaat men soms zoover, dat lieden van minderen rang, hunne dochters door die van hoogeren rang laten adopteeren, ten einde hoogere daw te kunnen vorderen, waarvan zij dan eene gedeelte aan den adoptant afstaan.

In vroegere tijden werd de daw alleen in slaven of goederen betaald; een slaaf werd dan voor 30 en eene slavin voor 40 rejalen in rekening gebracht.

Hoewel ontegenzeggelijk der adat-daw veel verkeerds aankleeft, hebben wij altijd den indruk gekregen, dat men vroeger de nadeelige gevolgen steeds te sterk gekleurd en bovendien den invloed op de afschaffing, althans vermindering van de adat djoedjoer door het bestuur uitgeoefend, als veel te groot voorgesteld heeft. In deze onze zienswijze werden wij onlangs weder versterkt door de lezing van een opstel, gedateerd November 1851, geschreven door een Palembangsch ambtenaar en opgenomen in het „Tijdschrift voor Ned.-Indië 14e Jaargang deel I", waaruit wij curiositeitshalve het volgende releveeren: „Vele hoofden van bestuur hebben ingezien, welk een verderfelijken invloed de djoedjoer (bruidsschat) uitoefent op de anders gewone vermenigvuldiging der bevolking. Groot is het aantal vrouwen, dat ongehuwd blijft; groot het aantal mannen, die niet allen verhinderd worden eene stille rustige plaats in de maatschappij in te nemen, nuttige leden der maatschappij te worden, maar die ook gewoonlijk rondzwerven en vagebonden worden. De resident De Kock zag mede het hooge gewicht van de afschaffing der djoedjoer in. Bij het aanvaarden van het bestuur in Palembang in November 1841, nam hij zich al dadelijk voor, om een

groot gedeelte der bevolking te ontheffen van eene adat, welke met zooveel recht een volkskanker kan genoemd worden.

Maar bovendien moesten allen, die persoonlijk en geldelijk belang bij de djoedjoer hadden, overtuigd worden, dat het afstand doen hunner rechten eene zedelijke en godsdienstige verplichting was. Vijf jaren achtereen is de resident DE KOCK met geduld, met onbegrijpelijke moeite, met opoffering van eigen middelen, met onophoudelijke overredingskracht bezig geweest om een gedeelte der Palembangers over te halen de djoedjoer af te schaffen. Toen het oogenblik daar was, waarop hij meende eene algeheele verandering in de maatschappelijke zeden en gewoonten der Palembangers te kunnen brengen, begaf hij zich naar Batavia, om den Gouverneur-Generaal mondeling met zijn plan bekend te maken". En nu komt het mooiste nog: „In Januari 1846 keerde de heer DE KOCK naar Palembang terug, met de eenvoudige mondelinge toestemming van den Gouverneur-Generaal. Nauwelijks waren eenige maanden verloopen, of de djoedjoer was afgeschaft in de provincies: Komering Ilir, Komering Oeloe, Ogan Ilir en Ogan Oeloe, het grootste gedeelte der Moesi, de geheele Banjoe Assin, een gedeelte der Lematang en Rawas.

Duizenden en duizenden hadden de verderfelijke adat afgezworen. Honderden jongelieden, die elkander lief hadden, traden onmiddellijk in het huwelijk. Een geheel nieuwe en voor het volk weldadige verordening verving de djoedjoer".

Wat schijnt die mondelinge toesteming van den Gouverneur-Generaal een machtigen indruk op die brave en eenvoudige Palembangers gemaakt hebben. Maar scherts ter zijde, wij hebben ons afgevraagd of de schrijver met zijne voelbare overdreven voorstelling van zaken zoo naïef is geweest om aan zijne beweringen zelf geloof te hechten — te meer daar toch in de hierboven genoemde streken de adat djoedjoer, hoewel misschien eenigszins, nog in volle

fleur bestaat. In het Toelang-Bawangsche hebben wij wel degelijk kunnen nagaan, dat de resultaten van de maatregelen, door het bestuur genomen om den huwelijksschat (daw) te verminderen, zeer gering zijn geweest.

Niet bestuurs-invloed, maar de gewijzigde inzichten van een groot deel der Lampongsche bevolking is in de laatste drie decennia oorzaak geweest, dat het kawin nakat een groote uitbreiding heeft gekregen, eene omstandigheid die ertoe geleid heeft, dat thans het aantal jonge lieden dat ongetrouwd blijft tot een minimum beperkt wordt en dus geleidelijk en zonder schokken een betere toestand in 't leven is geroepen. De weinige meisjes, die thans ongetrouwd blijven, zijn dan ook gewoonlijk van elk lichamelijk schoon ontbloot, en de jonge lui zorgen wel op zekeren leeftijd gekomen in het huwelijksbootje te stappen, daar zij ongetrouwd zijnde steeds de spotlust van anderen opwekken. De uitdrukking „mati menganei" (sterf als jongeling) tegen een ongetrouwde gebezigd, wordt dan ook als een grof scheldwoord opgevat. Het is volkomen juist, dat door de adat djoedjoer het huwen op laten leeftijd in de hand wordt gewerkt, daar van den kant der ouders van een meisje bij een huwelijksaanzoek niet spoedig eene beslissing wordt genomen, in de hoop, dat op een goeden dag iemand van hoogere positie en meer met aardsche goederen gezegend als huwelijkscandidaat zal opdagen; en van den kant der ouders van een jongeling levert gewoonlijk het doen der voor een goed huwelijk benoodigde uitgaven het grootste bezwaar op en wordt met het huwelijk gewacht, in de hoop de finantiën te kunnen verbeteren of eene lagere daw te kunnen bedingen.

Het late huwen bovendien wordt door de vrouw zelve bevorderd, die volkomen gevoelt na het huwelijk haar geheele vrijheid te zullen verliezen, zoodat zij met het devies „il faut que jeunesse se passe" gedurende de jaren dat haar als moeli door de Lampongsche jongelingschap het hof wordt gemaakt, zoo veel mogelijk van hare vrijheid profiteert.

Echter, het huwen op laten leeftijd op zich zelf moet

als een voordeel betracht worden, zijnde toch de huwelijken op jeugdigen leeftijd gesloten, gelijk men op Java en Madoera ziet, uit een hygienisch oogpunt niet te verdedigen, maar deze late huwelijken hebben, daar bij de Lampongsche jongelingschap de vrije liefde eene niet onbelangrijke rol speelt, eene zedeloosheid ten gevolge, die niet zooals op Java en Madoera in publieke onzedelijkheid ontaardt en ook evenredig lang zulke groote proportiën niet aanneemt, maar meer verstrekkende gevolgen heeft. Onder deze gevolgen moeten wij wel de weinige toename der bevolking rangschikken.

De meisjes worden n. l. uit vrees voor de publieke schande met alle hare volgens de adat onaangename gevolgen (membasoeh pepadon enz.) aan den eenen kant wederhouden om meer intieme buitenechtelijke minnarijen aan te knoopen, maar aan den anderen kant leidt die vrees hun bij het plegen van ontucht tot het aanwenden van allerlei intensief werkende abortieve middelen, het zich blootstellen aan allerlei manupulatiën der doekoens en het innemen van de zwangerschap voorkomende medicamenten, alle welke buitenissigheden op den duur de steriliteit in enkele families ten gevolge heeft gehad.

De weinige toename der bevolking is ook een gevolg van de eigenaardige gebruiken bij bevallingen in zwang en de onhandigheid en onbekwaamheid van alle inlandsche vroedvrouwen (doekoens), zoodat vele gehuwde vrouwen, na een of twee kinderen gebaard te hebben, liever dan zich nogmaals aan de manupulatiën der doekoens bloot te stellen, maatregelen nemen opdat hun hulp kan ontbeerd worden en dus voor een abortus of fausse couche zorg dragen. Bovendien laten de Lampongsche vrouwen hunne kinderen veel te lang zoogen, hetgeen zoowel ten nadeele der moeders als der nakomende spruiten plaats vindt; wij zagen in de Lampongs dan ook kereltjes, na kort te voren van de moeders-borst geprofiteerd te hebben, rustig een strootje (cigarette) opsteken.

De polygamie, hoewel volgens de adat volkomen geoor-

loofd, wordt in het Toelang-Bawangsche spaarzaam beoefend. Alleen de zeer gegoede Lamponger onderhoudt als bewijs van welgesteldheid gewoonlijk meer dan eene vrouw, en de gewone man eenmaal getrouwd zijnde blijft met zijne vrouw, als eenige levensgezellin, leven, totdat de dood hun scheidt.

Trouwt een Lamponger voor de tweede of derde maal, dan gaat dit met zeer weinig feesten gepaard, zoodat hij in den vollen zin slechts eenmaal in zijn leven als bruidegom optreedt.

Hoewel een Lamponger volgens de adat er zoo veel vrouwen op na mag houden als hij verkiest, kan hij volgens den Islam met niet meer dan vier wettige echtgenooten gehuwd zijn. Behalve de vrouwen, die men zelf door huwelijk heeft gekregen en de weduwen (bebai baloe) van de overleden bloedverwanten geërfd, heeft de Lamponger nog zijne bijwijven (badoewa genaamd).

De gewoonte bestaat in het Toelang-Bawangsche n. l., dat vooral bij het huwelijk ibal resba, het meisje een of twee vrouwen zonder of van geringen pangkat ten huwelijk medebrengt; deze zijn dan verplicht onder haar bevelen het vuile grove werk in het huishouden te verrichten, tredende zij tevens als concubines van haar man op. De man betaalt dan boven de belongen daw slechts een of tweehonderd gulden meer.

Deze bedoewa's komen ook bij overlijden van hun eigenaar aan den broeder of een zijner verwanten te vervallen (semalang).

Als een bewijs van welgesteldeid bestaat in het Toelang-Bawangsche ook de gewoonte om zoons, die nog niet tot geslachtsrijpheid gekomen zijn, aan jonge vrouwen, die bereids hunne huwelijksplichten kunnen vervullen, uit te huwen Dat onder deze omstandigheden een schalksche vader bij zijne schoondochter van het oude jus primae noctis gebruikt maakt of in de eerste tijden na het huwelijk zijn zoon vervangt, is wel te begrijpen.

Als een Lamponger met meer dan eene vrouw gehuwd

is, treedt altijd degene zijner meerderjarige zonen, die bij de vrouw van de aanzienlijkste geboorte verwekt is, als penjimbang noewa op.

Gewoonlijk neemt de Lamponger als eerste echtgenoote iemand van goeden stand, daar aan haar alle andere vrouwen gehoorzaamheid verschuldigd zijn.

De zoon van de eerste echtgenoote treedt dus in normale omstandigheden als penjimbang noewa op, zijnde van zelve ook gewoonlijk de oudste der kinderen. Is het huwelijk met de voornaamste zijner vrouwen kinderloos, dan kan de Lamponger door het slachten van een karbouw en na het geven van een feestmaaltijd in de sesat zijner tijoeh te kennen geven, dat hij een zijner zoons tot haar kind verklaard heeft; zoo ziet men weder, dat men bij den Lamponger met geld alles gedaan kan krijgen.

Kinderen, die een Lamponger in een gewoon semalanghuwelijk verwekt, staan steeds lager dan de kinderen uit een gewoon huwelijk verkregen, terwijl de kinderen uit badoewa's geboren weder verre beneden de kinderen staan in een wettig huwelijk verwekt, zoodat zelfs een zoon van een badoewa, hoewel door het geven van een maaltijd in de sesat, het betalen van pengadjin en het slachten van een karbouw als wettig erkend kunnende worden, nooit als penjimbang noewa optreedt, daar een Lamponger, slechts een zoon bij eene badoewa bezittende, er de voorkeur aan geeft, een zijner neven of iemand behoorende tot zijne pepadon als zoon aan te nemen en die tot penjimbang noewa te verheffen.

De gewone Lamponger echter permitteert zich nooit de luxe van er bedoewa's op na te houden.

Op welke wijze is nu bij de voorkomende patriarchale huwelijksvormen het erfrecht geregeld?

„In het algemeen kan gezegd worden," schrijft Professor Wilken, „dat bij de verbintenissen volgens het agnatische stelsel, althans bij die, welke in den regel plaats hebben,

n.l. met den bruidsschat, cum manu, de huwelijksgoederen allen het uitsluitend eigendom van den man zijn en de vrouw niets daarvan bezit.

Het begrip, dat de vrouw gekocht is, moet van zelf het denkbeeld uitsluiten dat zij, zelf een voorwerp van eigendom, mede-eigendom kan hebben aan hetgeen de man ten huwelijk aanbrengt" 1).

Het in de Lampongs vigeerend erfrecht wordt niet beheerscht door nauwkeurige regelen, maar wel door algemeene beginselen, die geheel verband houden met de patriarchale inrichting der familie, terwijl deze algemeene beginselen verder in flagranten strijd zijn met de grondslagen, waarop het mohammedaansche erfrecht berust.

Van die algemeene beginselen wordt nu wel afgeweken, maar wij gelooven met de beschouwing daarvan te kunnen volstaan, daar toch elke detailleering slechts den indruk zoude te weeg brengen, dat dit volgens de adat in zijn wezen zoo eenvoudig erfrecht ook gecompliceerd is.

Reeds boven hebben wij gezien, dat bij huwelijken met eenen bruidsschat de sesan pengasihan en mara penjapoeh, zijnde de uitzet der vrouw, welke zij ten huwelijk medebrengt, soms tegen het bedrag der bedongen daw opweegt; deze uitzet nu wordt bij het huwelijk het definitieve eigendom van den man, terwijl de goederen, die de vrouw gemeenschappelijk met haren echtgenoot verwerft of die zij door eigen vlijt zelf verkrijgt, uitsluitend den man toebehooren Een van de eerste grondslagen, waarop in het Toelang-Bawangsche het heerschende erfrecht berust, is het eerstgeboorterecht.

Bij de Lampongers zijn het alleen de mannelijke leden van de familie, welke als erfgenamen kunnen optreden, en het is de oudste zoon, de penjimbang noewa, welke dan ook na het overlijden van den vader het gezag heeft

1) Zie Professor Wilken: Het huwelijks- en erfrecht bij de volken van Zuid-Sumatra.

en de aangewezen persoon is om de nalatenschap te administreeren (majooraatsrecht).

Zoo bestond vroeger de gewoonte, dat de oudste zoon de geheele nalatenschap beheerde, hij huwelijkte zijne zusters uit, hij ontving de djoedjoer voor zijne zusters, betaalde de daw, wanneer zijne jongere broeders in het huwelijk traden enz.; dit is echter in zooverre gewijzigd, dat zelfs in de voornaamste Lampongsche families de nalatenschap verdeeld wordt en dus de oudste zoon, niet met uitsluiting van anderen als universeel erfgenaam optreedt.

Toch komt aan den oudsten zoon, den penjimbang, verregaand het grootste deel toe en wel gewoonlijk twee aandeelen tegen de overige broeders een en in elk geval vervallen aan hem de harta simbangan (de poesaka-goederen) en de daw zijner zusters, die hij dan ook uithuwelijkt.

Het eerstgeboorterecht wordt dus nog wel degelijk gevolgd, maar heeft niet meer die verstrekkende gevolgen, als er in vroegere tijden aan verbonden waren.

De onroerende goederen als tuinen enz. blijven gewoonlijk het communaalbezit der geheele familie, zoodat ieder lid daarvan de vruchten kan plukken; echter aan den penjimbang noewa komt alleen het recht van vervreemding enz. toe.

Stellen wij nu het geval, dat een Lamponger komt te sterven zonder zoons na te laten, dan vervalt n. l. zijne nalatenschap aan zijne ouders en bij ontstentenis van deze aan zijnen ouderen broeder, die in elk geval rechten verkrijgt op de weduwen door zijnen broeder nagelaten en of met hen een semalang huwelijk kan aangaan of hen aan anderen kan uithuwen.

In het eerste geval is hij verplicht, de door zijnen broeder nagelaten schulden te betalen, terwijl, wanneer de weduwe met iemand buiten de familie van haar overleden man in het huwelijk treedt, zij verplicht is de schulden door haar vorigen echlgenoot nagelaten aan te zuiveren; zelfs strekt zich die verplichting ook uit voor het geval, dat een insolvente boedel wordt nagelaten; natuurlijk is

het dan haar tweede echtgenoot, die voor de betaling aansprakelijk wordt gesteld.

Hierboven werd bereids medegedeeld, dat als een Lamponger kinderloos komt te sterven en geen ouderen broeder heeft, zijne weduwe dan aan den op hem in ouderdom volgenden broeder of een ander familielid vervalt.

In zulk een geval laat men dan zijn geslacht niet uitsterven en heeft het zoogenaamde semalang toerhooi plaats, daar dan de door de weduwe in het nieuwe huwelijk verkregen kinderen als aan haar overleden echtgenoot toebehoorende worden beschouwd.

Bij het semalang toerhooi is degeen, die de weduwe huwt niet aansprakelijk voor de betaling der door den overledene nagelaten schulden, daar diens erfenis aan zijn eigen zoon of zoo deze er niet is aan de door het nieuwe huwelijk te verkrijgen zoons komt te vervallen en deze dan voor de betaling aansprakelijk zijn.

Gewoonlijk treedt de weduwe als beheerster van den door haar overleden man nagelaten boedel op, tot dat een harer zoons meerderjarig is geworden.

Bij het matrimonium cum manu heeft de man alleen vermogensrechten, en bij de huwelijken, die tot stand komen door aanname van een schoonzoon, is dat juist het tegenovergestelde geval.

Iemand, die op eene dergelijke wijze in het huwelijk treedt om bij ontstentenis van zoons den stam van zijn schoonvader voort te zetten, heeft geen, maar zijne echtgenoote, die ten deze opzichte in denzelfden rechtstoestand als een zoon verkeerd, heeft wel vermogensrechten.

Zooals bereids gezegd, kan de man bovendien op de in een dergelijk huwelijk verwekte kinderen geen rechten laten gelden.

In eene volgende nota zijn wij van plan eene beschrijving te geven van de gebruiken bij geboorte, besnijdenis, doorboren der ooren enz. in zwang.

EXTRACT UIT EEN VERSLAG

DER

NOORD NIEUW-GUINEA EXPEDITIE.

DOOR

P. E. MOOLENBURGH.

HUMBOLDSBAAI.

De Humboldsbaai bestaat uit 4 kampongs: Taubadi, Enggeros, Oenggeran en het meest oostwaarts gelegen Nafri ef wawah.

Taubadi wordt bestuurd door 2 koranos (Karuisoris-hoofden), Mamadi en Kabreew, waarvan de eerste de voornaamste is, en tevens over Enggeros en Oenggeran een soort gezag uitoefent.

Kabreew in Taubadi, Arssa en Tarwarre in Enggeros en Chà in Oenggeran zijn den jente Karessori of Klaredeworye, de kleine koranos, die als niet meer dan familiehoofden zijn te beschouwen. De korano Hamadi heeft voornamelijk een geestelijke macht, ofschoon hem een zekere wereldlijke over zijn onderdanen niet kan ontzegd worden. Hij zelf is een zwakke persoonlijkheid en ontleent zijn gezag daarom hoofdzakelijk aan de traditie en zijn familie. Zijn suprematie komt het meest uit bij de karwari (tempel) plechtigheden. Hij regelt de feestelijkheden, bepaalt den tijd van het klapperplukken, varkens jagen, sagokloppen en opkoopen ten behoeve der feesten, gaat bij sommige voor in het verrichten der ceremoniën, verklaart de klappertuinen tijdelijk pemali (oerib) en heft dit ook weer op, terwijl hij een onbeperkte macht schijnt te bezitten over

de jongelieden, die (meestal gedurende eenige jaren) contant in den karwari vertoeven en hen b. v. voor allerlei werkzaamheden, prauw roeien, netten breien, dragen van lasten voor reizende Europeanen enz. oproept.

Aan zijn wereldlijke macht herinnert het bewaren der gemeente kas (of staatskas beter, daar de kampongs Enggeras, Oenggeran er ook hun aandeel in hebben) uit de z. g. khaas bestaande, d. z. glazen armbanden van meestal groene of blauwe kleur, van zeer ouden datum en waarschijnlijk door vroegere handelaren ingevoerd.

Zooals reeds elders werd bekend gesteld, dienen deze khaas voor uitgaven ten behoeve van de gemeenschap als het eventueel betalen van een gedooden vijand, het inloopen van een gevangene ed.

Zij mogen niet verward worden met de sembonis, zeer gewilde oude kralen van verschillende vorm en kleur, welke eveneens een hooge waarde als ruilmiddel hebben, doch in ieders bezit mogen zijn. Nadere bijzonderheden omtrent deze sembonis vindt men bij Bink Drie maanden in de Humboldtsbaai en bij Koning . . . . . .

De naam Semboni is die van een bepaalde soort kralen nl. de kleine azuurblauwe. De soortnaam der echte oude en waardevolle kralen zou beter weergegeven worden door het woord mŏtĕrowat, dat „voorwerp van waarde" in het algemeen beteekent, doch altijd gebezigd wordt voor alle soorten van de echte oude kralen, in tegenstelling van „Amberis" vreemd, van vreemden oorsprong, voor de z. g. namaak oude kralen. Deze oude kralen zijn bij alle zoowel strand- als bergstammen ten oosten van Kaap d'Urville onder verschillende namen bekend, doch er bestaat eene algemeene overtuiging, dat de echte slechts uit het diepe binnenland komen en daar gemaakt worden door de Halifoeroe's. De lieden van het Sentammeer en daaromheen noemen ze „Tena", de lieden van het achterland van de Valhkenaarsbaai „Tetan" de Skos Tje enz. De voornaamste soorten en hunne geschatte waarde zijn:

Sembini ± f 1 azuurblauw, Soewá ± f 2.50, Isgar ± f 5 blauw glas, Isgar growauisori ± f 2.50, Isgar Choi ± f 3 langwerpig, Chris ± f 0.50 klein geel, Damjansi ± f 50 groot geel, Tranjo ± f 3, Pro Lauri ± f 1 groen klein.

Enkelen bezitten tientallen van deze kralen en bewaren ze in sierlijk gevlochten kleine fleschvormige mandjes, met een deksel gesloten.

Mag niemand anders dan de Koranos (beter de familie van den Korano) khaas bezitten, hetzelfde beginsel ziet men toegepast in de prauwen. Slechts de karresorri en diens familie mogen er een groote prauw op nahouden. Deze prauwen, van zeer licht doch stevig hout vervaardigd, van een vlerk en een platform voorzien, met weinig diepgang, zijn uitstekende zeebouwers.

Ondergeteekende huurde indertijd de prauw van den Korano van Tambadi in en maakte en o. a. met twee leden der wetenschappelijke Expeditie eene reis over zee mede van Omalee (Duitsch Nieuw-Guinea) naar den Tamimond, later in eene zware bui om kaap Bonpland naar de Humboldsbaai. Intusschen was het laatste traject bepaald levensgevaarlijk, wijl bij zware deining en golfslag de kans van omslaan naar die zijde waar zich geen uitlegger bevindt, tamelijk groot is en juist bij de kaap een zware bui uit het Noord-oosten kwam opzetten.

Verder bezit de Korano het grootste huis van de kampong. De geheele bevolking bouwt dit in heerendienst op en restaureert het, waartegenover de verplichting van den Korano bestaat, dat hij het werkvolk zoolang voedt. Nu zal hem de voeding vermoedelijk wel niet duur te staan komen, als men weet dat hij en zijne familie recht hebben op alle groote visschen die in de baai gevangen worden door de bewoners op hunne gezamentlijke en vrijwel dagelijksche vischpartijen. Meestal worden dan die visschen gezamentijk in den karwari genuttigd (om de vrouwen er niets van behoeven mede te doen deelen), doch eenige verdwijnen in de woning van den Karessorri om gesorteerd te worden en later als ruilartikel voor sago bij de Sentamers dienst te doen. Nog dient

vermeld, dat het maken van tuinen een doorn in het oog van den Korano schijnt te zijn; het is voorgekomen, dat men tuinen van lieden van Kajo op zijn last ging verwoesten, ten einde concurrentie tegen te gaan.

Dat persoonlijke vlijt en initiatief, mocht er al sprake van zijn, op die wijze totaal gedood worden, behoeft nauwelijks betoog. En toch valt dit te betreuren, omdat in vele opzichten de Papoea's van beoosten kaap d'Urville en dat ook de Jautefas zeer gunstig afsteken bij de bewoners der Geelvinkbaai en omliggende eilanden. Volgens vrij nauwkeurige telling bestaat de kampong Taubadi uit 37 huizen met 1 karwari en 2 jongelingshuizen, terwijl het aantal bewoners minstens bedraagt:

mannen 115, vrouwen 117, kinderen 89 = 321 totaal.

Enggeras 26 huizen en 1 jongelingshuis:

mannen 64, vrouwen 60, kinderen 41 = 165 totaal.

Oenggeran 5 huizen en 1 jongelingshuis:

mannen 10, vrouwen 5, kinderen 5 = 20 totaal.

Nafri globaal.

De kampong Nafri of Wawa bestaat uit twee deelen, de groote en de kleine kampong, de groote bestaat weer uit twee deelen, de korano heet hier, als aan het Sentammeer, entafero. De entafero Farė voert het bestuur over een deel van de groote kampong met 30 huizen, 1 karwari en 1 roemah laki-laki en ± 120 inwoners.

De entafero: Penă bestuurt het andere deel van de groote kampong met een ongeveer even groot aantal huizen en inwoners en verder ook de kleine kampong met 20 huizen, 1 karwari, 1 roemah laki-laki en ± 180 inwoners.

De beide kampongs bajo tellen:

I. Kajo Entsjan op 't gelijknamige eiland:

18 huizen, 1 karwari, 1 roemah laki-laki.

mannen 59, vrouwen 33, kinderen 17 = 109 totaal.

II. Kajo Jembe op den vasten wal achter kaap Caillé:

6 huizen 1 karwari.

mannen 21, vrouwen 14, kinderen 3 = 38 totaal.

Zoodat dus de geheele bevolking der Humboldtsbaai bedraagt minstens 1000 inwoners.

Het zielental schijnt vooral na de pokkenepidemie in 't jaar 1895 zeer sterk te zijn verminderd, en de zucht van de kampong Tambadi om zich eene soort van hegemonie over de andere kampongs aan te matigen, en in het algemeen hare grootdoenerij tegenover de buitenwereld is niet anders dan een overblijfsel van vroegere grootheid. Daarbij komt het feit, dat door de hooge waarde waarop de Taubadische vrouwen gehouden worden en hare weinige bruikbaarheid voor mannen van andere stammen (onkunde in 't visschen en den tuinbouw) een betrekkelijk groot aantal oude vrijsters (ook met het oog op de semboni-schaarste een groot aantal oude vrijers) worden aangetroffen en dat gemiddeld per huwelijk slecht 2 kinderen voorkomen. Op dit laatste cijfer oefent intusschen de vrij groote kindersterfte een belangrijken invloed uit.

Hoogst waarschijnlijk is hiervan de weinige zorg, die de papoesche moeder in het algemeen gewoon is voor haar jeugdige kinderen te besteden, de hoofdzaak. Niet onaannemelijk is dan ook de hypothese, dat een van de voornaamste factoren voor het vrij forsche uiterlijk der Papoea's hierin te zoeken is in dat dus slechts de physieke, boven hun stamgenooten uitmuntenden aan de groote schifting gedurende de eerste levensjaren ontkomen.

Daar de kampong Nafri een ongeveer even groot aantal inwoners telt als Tanbaai en meer produceert dan deze, doch de Jautefas ook op haar gefingeerde meerderheid wil doen uitkomen, is de politieke toestand tusschen deze en de Nafri's niet geheel gunstig te noemen.

Vooral met Enggeros schijnen tuinkwesties enkele malen aanleiding tot bloedige gevechten te geven, welke intusschen met een weinig leiding en eene grensregeling van de verschillende kampongebieden vermoedelijk vrij spoedig tot een goed einde zouden kunnen worden gebracht.

Andere ethnografische bijzonderheden zullen vermoedelijk

wel in het werk der Expeditie vermeld worden; ik wil nog slechts releveeren, dat een van de hoofdfactoren die eene oeconomische ontwikkeling van de Humboldsbaai in den weg staan de tempelplechtigheden zijn, de karwarifeesten, waarom zich hun leven haast geheel concentreert. Of de zending hierin een gunstige wending zou vermogen te weeg te brengen?

Een en ander over het talstelsel der Jantefas.

Voor zoover steller dezes daartoe in de gelegenheid was, werd begonnen met een woordenlijst van het Jautefasch, doch die kon door gebrek aan tijd niet afgewerkt worden en kon zelfs de lijst van BINK' verschenen in het tijdschrift van het Bat. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen deel XLV afd. I en besproken door Prof. KERN (Bijdr. tot de T. L. en V. kunde van N. I. deel LI afd. I zesde volgreeks deel VII) niet geheel aan de werkelijkheid getoetst worden Daar echter reeds vrij spoedig aanmerkelijke verschillen bleken te bestaan, soms geheel andere woorden door mijne tolken werden weergegeven, wordt het verzamelde materiaal als bijlage hierbij gevoegd voor mogelijk gebruik bij latere taalstudiën.

De moeilijkheden vooral die van goede tolken waarmede BINK te kampen had, zijn sedert voor een groot verdwenen; thans telt de Humboldtsbaai behalve den officieel aangestelden, bekenden tolk WARAE, een vijftiental jongelieden, welke in het gevolg der Wetenschappelijke Expeditie en ondergeteekende wat meer van de wereld hebben gezien en naar Ternate en Manokwari zijn meegereisd, daar eenigen tijd hebben vertoefd en het Maleisch voldoende zijn machtig geworden om als tolken te fungeeren.

Intusschen is het hier nog de plaats om het een en ander over het taalstelsel der Jantefa's te releveeren te meer, daar BINK de getallen totaal onjuist opgeeft, wat te bejammeren is door Prof. KERN alzoo op foutieve gegevens in zijn opgemeld opstel heeft moeten oordeelen.

De Jautefa's tellen op de volgende wijze:

1 Te
2 Ras
3 Tor
4 Au
5 Miniaam
6 Mandossiem
7 Temurome rondoe
8 Rondoe tenitji
9 Rondoe manite (aam)
10 Rondoe maniras (iem)
11 Temarane tenvata (oem)
12 Terwator tewitja
13 Terwator manite
14 Terwator maniros
15 Temararre repan
16 Repan tenitja
17 Repan manite
18 Repan maniros
19 Temararre repariem
20 Rereparre tenitja
21 Rereparre manite
22 Rereparre maniros
23 Temanganirri
24 Nerri te tenitja
25 „ „ manite
26 „ „ maniros
27 „ „ manitor
28 „ „ anaäm
29 „ „ miniaam
30 „ „ mandoess
31 „ „ temararre rondoe
32 „ „ rondoe tenitja

33 Nerri te rondoe manite
34 „ „ „ maniros
35 „ „ temararre terwator
36 „ „ terwator tenitja
37 „ „ „ manite
38 „ „ „ maniros
39 „ „ temararre repan
40 „ „ repan tenitja
41 „ „ „ manite
42 „ „ „ maniros
43 „ „ temararre reparien
44 „ „ rereparre tenitja
45 „ „ „ manite
46 „ „ „ maniros
47 „ „ temanganirri
48 Nerri ros temitja
49 „ „ manite
50 „ „ maniros
51 „ „ manitor
52 „ „ anaam
enz.
72 Nerritor tenitja
73 „ manite
74 „ maniros
75 „ manitor
76 „ anaam
enz.
96 Nerrian tenitja
97 „ manite
98 „ maniros
enz. enz.

Opgave Bink.

1 The
2 Ros
3 Tor
4 Att

Gaan we deze telwoorden aandachtig na, dan blijkt er veel regelmaat in te zitten en volstrekt geen vreemd voorkomen te vertoonen, zooals Prof. KERN uit de lijst van BINK wel moest opmaken (vide bovenaangehaald opstel pag. 148).

1 Te. De transscriptie van BINK: *the* is foutief, de *h* wordt niet gehoord; zou men een algemeen gemiddelde van de uitspraak van dit woord door verschillende Jautefa's willen weergeven, dan zou men ook kunnen schrijven *tey* hetgeen intusschen overbodig voorkomt daar men *te* zeggende daaruit evengoed *tey* kan hooren zoo men wil.

Over de afkomst van *te, ros, tor* en *an* en hunne verwantschap met het Noemfoorsch of andere talen vide Prof. KERN.

5 Miniaam. Ook dit woord zal wel met het Noemfoorsche riem in verband staan. Het *aam* op het einde is niet anders dan een welluidendheid achtervoegsel evenals *iem* bij *6e* mandassiem.

Hetgeen voor deze onderstelling pleit is 1e dat werkelijk nog het woord *riem* voorkomt in de uitdrukking voor 20 *repariem* (hierover later) en 2e dat bij de telwoorden door

---

5 Mimian	13 Karwa-dor-mani-tajam
6 Man dossim	14 Mani-rosim
7 Marondi	15 Repan
8 Rondi snika	16 Repan manisi
9 Ronde mina-ze	17 Repan maniros
10 Ronde mina-ros	18 Mamparim
11 Karwa-dor	19 Repateusa
12 Karwa-dor-tjika	20 Anaribe ros

BINK slaat alzoo 15 over en geeft daarvoor den vorm (onvolledig) voor 16; daarna raakt hij blijkbaar het spoor geheel bijster en houdt bij 20 maar op, waarvoor hij echter den vorm van 22 geeft ten naastenbij althans. Stelsel of regelmaat heeft hij er alzoo totaal niet in kunnen ontdekken, bewijze ook de verschillende vormen voor te nielja (snita, tjika, tensa); met temararre heeft hij het maar niet durven wagen en dit overal weggelaten, rondoe heet rondi of ronda, terwator wordt karwadoo en verdwijnt dus mee de verwantschap van 12 met 3.

sommigen *nog* andere welluidendheids-achtervoegsels gebezigd worden; zoo b.v.b. zegt men in de veelvuldig voorkomende samenstelling, met

manite, maniros ook *maniteaam, maniros iem* ook in *mandoessiem 6* moet *iem* als (thans permanent) welluidendsheidsachtervoegsel beschouwd worden en lijkt mij de onderstelling niet gewaagd dat dit woord is eene samenvoeging van en ontstaan uit *an maniros iem.*

4 + *2* achtervoegsel *an 4* is blijkbaar weggevallen en *manirassiem* tot *mandossiem* samengevloeid.

Reeds hier begint dus een spoor van wat later bij nadere beschouwing nog duidelijker zal worden, nl. dat *4* als een hoofdbegrip moet worden aangemerkt.

7 temararre rondoe.

8 rondoe tenitja.

Zooals Prof. KERN reeds opgemerkte, moet *rondoe* dus een uitdrukking voor *8* zijn. Dit zal nog duidelijker blijken bij de navolgende verklaring, die voor een groot deel wel op gissing berust, doch ook aan taalgeleerden, naar ik hoop, aannemelijk zal voorkomen.

De uitdrukking *temararre* komt telkens voor en moet beteekenen op *één* na; *7* = op een na 8, en het woord zou etymologisch waarschijnlijk zijn af te leiden, met behulp van de wetenschap dat het is samengevoegd uit *te 1* en *mararre,* waarin vermoedelijk eene verwantschap zit met het werkwoord *taraat*: bijvoegen (dit *aät* = bijwoord koa derwaarts, heen, weg in verbinding met voorafgaand werkwoord) de opgave van BINK *taraät* = uitsnijden, vide opstel Prof. KERN pag. 147 is foutief; uitsnijden in hout b.v.b. *onne-onne.*

Taraat beteekent zoowel kappen, snijden ook van hout b.v.b. (*potong kajoe*) als bijvoegen (*tambah*).

De Jautefa b.v.b. willende zeggen: „voeg er nog een bij" zegt „*te taraat*", hieruit kan wanneer wat meer omtrent verbuiging en vervoeging bekend zal zijn hoogstwaarschijnlijk wel *te mararre,* dat in ieder geval bij de telwoorden dezelfde beteekenis heeft, worden afgeleid.

Een andere conjectuur zou wel deze kunnen zijn:

dat *te mararre* eene verbastering is van te *mangkamangka* = straks, dus *te mararre rondoe te mangka rondoe* 1 straks 8, de voorafgaande van 8 = 7.

Hetgeen hiervoor zou pleiten is de vorm voor 23 *temang ganorri temangganerri, te mangkanerri* 1 straks 24, de voorafgaande van 24; *temtja* is gelijk aan het maleische *betoel, rondoe tenitja* = *delapan betoel* het achttal vol, 8 precies.

In *rondoe* is het niet moeielijk den stam *ros* = *2* te herkennen, wat meer zou wijzen op het 4-tallige van het stelsel, nl. 2 × het (*verzwegen*) viertal.

Met de reeds bekende en door Prof. Kern geuite onderstelling dat *mani* = plus, laten zich de volgende telwoorden gemakkelijk verklaren.

9 rondoe manite.

10 rondoe mani ras.

In het nu volgende *11* ontmoeten we weer *te mararre*, op een na *terwator* = *12*, het laatste gevolgd door *tenitja* = vol precies. In *terwator* meen ik de beide stammen *an* (*4*), hier verbasterd tot *wa* en het onveranderde *tor* (*3*) te herkennen; de vorm *terwator* dus duidelijk aangevende een viertal driemaal 3 × 4 = 12; 13 en 14 leveren geen moeielijkheden op; in 15 en 16 verschijnt de vorm *repan* voor 16; blijkbaar den stam *an* = 4 bevattende met tusschengevoegde *p* voor de gemakkelijke verbinding met het voorvoegsel *re*, dat wel een verdubbeling van het grondwoord *an* zal zijn.

Dezelfde schrijfwijze volgend, krijgen we voor *re* (*p*) *an* 4e = 16. Op dezelfde wijze komen we tot de verklaring van den vorm voor 20 (17, 18 en 19 laten zich weder uit al het voorgaande verklaren) 2 *repa riem* = 4 × 5. Hierin is dus, zie boven bij 5, het noemfoorsche *riem* 5 nog ongeschonden bewaard. Wel is nu in bovenstaande lijst voor 20 *reropare* (*tenitja*) weergegeven, doch behalve uit het voorafgaande 19 *temararre repariem*, bleek mij dat voor 20 ook wel *tepariem* wordt gebezigd.

De vorm *rereparre tenitja* wordt alleen gebezigd in de uitdrukking 20 precies; *vr.*: „hoeveel visschen heb je gevangen"? *antw.*: „*repariem*" dit beteekent 20, doch zoodanig dat het de volgende vraag wettigt.

19? 21? 22? *antw.* neen *rereparre tenitja*; 20 precies.

21 en 22 volgen weer den regel 23 en 24. Hierin ontdekken we het woord *nerri* het woord voor 24 dat hetzelfde, is als ons handen. Zooals wij zeggen bij honderden honderdtallen, zegt de Jautefa (wanneer hij niet zegt: *deki* = veel).

nerrite nerrite
24 tal een 24 tal een
24 tallen

Verder dan 24 telt de Jautefa niet, hij begint van vorenaf aan bij 25 dat 24 + 1 is enz. tot 48 = 2 × 24, evenals wij tot 200 enz.; meestal verzwijgt hij dan het *nerrite* en begint *to ras tor ele* het eerste 24 tal in de gedachte onthoudend totdat hij na *temanganerri* (23) zegt *nerrirres tenitja* (2×24 precies) enz.

Bij het uittellen van goederen b.v.b. om het juiste aantal te weten of bij het uittellen op de vingers en de voeten maakt men immer gebruik van groepeeringen van 4, en worden deze weer vereenigd tot grootere groepen van 24.

Hoogst merkwaardig is, zooals uit de woordenlijst van het Sentanroch kan blijken, bij deze meerbewoners de overeenkomst tusschen de telwoorden en de woorden voor: hand, vinger, voet enz., ten bewijze dat zij bij het tellen handen en voeten gebruiken en wel in groepen van vijf. Moge de conclusie dat het talstelsel van de Jautefas een viertallig (misschien niet geheel zuiver, daar de telling dan slechts tot 4 + 4 *repan tenitja* zou moeten gaan en dan weer van voren af aan beginnen) is, hiermede als vaststaande worden aangenomen, hoogst zonderling blijft het verschijnsel in ieder geval.

Aan Hindoe-invloed als Dr. Horst in zijne: „de Roem Serani op Nieuw-Guinea" overal op deze kusten wil zien

(niet in deze kwestie, welke vóór dezen niet bekend was) vermeen ik ten zeerste te mogen twijfelen. Dat de vorm der huizen, de stookplaatsen er in enz., er al op zouden wijzen, deze maat komt evenzeer voor bij de volkstammen die een vijf- of tientallig stelsel hebben; doch waar de aangrenzende Papoesche stammen als die van Tanah merah, Terfia, Iko, Oenaki, Aro (deze laatste twee West Duitsch Nieuw-Guinea), het Sentanmeer, Oroem alle een vijftallig stelsel hebben en toch slechts op enkele uren afstand van elkaar wonen en wel overeenkomsten in huizenbouw, karwari-plechtigheden en andere ethnologische bijzonderheden vertoonen, mag dit zoover bekend eenige verschijnsel bevreemdend genoemd worden, een nader onderzoek van taalgeleerden overwaard.

En nog zonderlinger is het met de Nafri's ook in de Humboldsbaai op een kwartier roeiens afstand van Jautefa, die een vijftallig talstelsel hebben, waarin echter sommige cijfers precies als die der Jautefas zijn b.v.b. *terwator* voor 12.

Wat uitspraak en transcriptie betreft, zij opgemerkt dat de Jautefas de *r* bijna altijd brauwen; waar *g* geschreven is daarmee bedoeld wordt de Fransche *gu*, dat in het Jautefasch voorkomt een dubbele medeklinker die de meeste overeenkomst heeft met de Arabische *Cha* doch met *kh* wordt geschreven, omdat tevens ook een dubbelmedeklinker voorkomt als onze *g*, die met *ch* is getransscribeerd; beide worden wel met elkaar verwisseld. Waar een streepje boven een klinker is geplaatst beteekent dit, dat ze open lang is waar een ⌣ boven is geplaatst, dat ze kort is, een streepje onder een lettergreep beteekent dat er de klemtoon op valt. Onze *oe* is ook overal met *oe* weergegeven.

De Javaansche *a* klank komt veelvuldig voor en verschilt zeer weinig van den klank, weergegeven door *òh* (toonlooze *h*).

In het Sentanisch komt behalve de klank *eu* als in heuvel meermalen de klinker *u* als in rug voor in geaccentueerde lettergrepen, en is daarom in zoo'n geval de

transcriptie met *u* (kort), en dus feitelijk weer te geven met *ŭ*, doch dit laatste tegen algemeen gebruik om met *ŭ* de *oe* weer te geven, beter dan met *ĕ*. Dat *b* en *w*: *n* en *r*, *b* en *p* veelvuldig met elkaar verwisseld worden, spreekt bij dergelijke hoogst onduidelijk, ongearticuleerd sprekende volkstammen van zelf.

HET SENTANIMEER

is wel een van de meest bevolkte streken dezer afdeeling. Hare bevolking nog ruw en uiterst onbeschaafd, geheel naakt loopend, ook de jonge vrouwen, vertoont eene massa goede, ja boven alle tot nog toe bekende stammen uitmuntende eigenschappen.

Behalve dat zij in uitstekend onderhouden tuinen, hier en daar zelfs kunstmatig geïrrigeerd, de meest verscheiden gewassen, vruchten, aardvruchten, suikerriet enz. plant, voorziet ze in haar onderhoud door middel van stakstelsels en netten met de vangst van vrij overvloedig in het meer voorkomende zoetwatervisch Daarenboven komen varkens vrij veelvuldig voor, welke er in massa door de mannelijke kampongleden worden gejaagd op groote drijfjachten, met vier en meer meter lange bruin ebbenhouten lansen.

Sagobosschen omgeven den zoom van het meer, hier en daar uitgestrekte klapperaanplantingen vormen den achtergrond van iederen kampong.

Sagoweerdrinken, mutileeren van lijken of koppensnellen, slavernij of pandelingschap, wekenlange dansfeesten, de kanker der papoesche maatschappij, zijn haar vreemd.

Wel is ook hier geen negorij of zij heeft haar veten tegen een of meer andere, doch uit vechten of koppensnellen gaan, zonder de minste aanleiding, komt niet voor.

Zij kwam nog niet met vreemdelingen in aanraking en is nog niet bedorven door de paradijsvogeljacht. Hare bosschen bevatten, behalve uitstekend timmerhout, ook caoutchouc en getahpertja. De hellingen van den Cycloop hebben een voldoend dikke laag humus, vermoedelijk een vruchtbaar

veld voor de toekomst van den kwijnenden Nieuw-Guineaschen handel, wellicht ook voor de zending.

Naar globale bereking moet de getalsterkte van de bevolking van het Sentanimeer geschat worden op ± 10000 zielen, verdeeld over de navolgende kampongs als daarbij is aangegeven:

1. Ajapo 30 huizen, 5 roemah laki ± 1000 inwoners.

2. Assèèr (met de kleine kampong van dien naam op de vaste kust) 40 huizen, 4 jongelingshuizen ± 1200 zielen.

3. Nettar 8 huizen, 1 jongelingshuis ± 200 zielen.

4. Poè 9 huizen, 1 mannenhuis ± 250 zielen.

5. Ifar, dit is eigenlijk meer een complex van 4 kampongs met nog eene nederzetting op den vasten wal, die echter als afzonderlijk zal worden gegeven. De 4 kampongs van Ifar heeten naar hun koranas: *a.* Kepiteijo met 26 huizen en ± 700 inwoners; *b.* Zieboie met 15 huizen ± 400 inwoners; *c.* Tajiarre met 13 huizen ± 300 inwoners; *d.* Gredjeuw met 13 huizen ± 300 inwoners. Ifar telt dus ± 1700 inwoners.

6. Asèèr met 22 huizen en ± 600 inwoners.

7. Jabeweh met 47 huizen ± 1200 zielen.

1. Pio met 31 huizen ± 700 inwoners.

9. Abaar met 8 huizen ± 200 inwoners.

10. Semboro met 16 huizen ± 400 inwoners.

11. Seisoro bestaat uit 2 deelen ieder 14 huizen, te zamen ± 600 inwoners.

12. Kawerri (Djoechonté) met 13 huizen ± 300 inwoners.

13. Sisiri met 17 huizen ± 500 inwoners.

14. Dajah uit twee deelen Dajah en Awawi bestaande uit respectievelijk 20 en 5 huizen en ± 400 en ± 150 inwoners.

Het geheele meer zou men naar de verhouding der kampongs onderling het best in drie deelen kunnen verdeelen.

1e. het Oostelijksche deel met Ajapo Assee, Poe en Nettar, waarin Ajapo de hegemonie schijnt te bezitten.

2e. De vrijwel door vernauwingen van het meer op zich zelf staande Ifar-Archipel met Ifar, Jabeweh Asèè, Pio en Abvar, in welk complex de eerstgenoemde kamponghoofden voert.

3e. Het westelijkste deel met de overige hierboven genoemde negorijen, waarin van geen bepaalde overheersching bleek, doch de kampong Seisoro vermoedelijk wel de meeste aanspraken daarop zal doen gelden.

Iedere kampong heeft hare bepaalde bouw-, jacht- en vischterreinen en om de kwesties te voorkomen ontwijkt men elkaar, ook uit angst van weerwraak over vroegere veten. Zooals reeds gezegd, is de aanraking met vreemdelingen zoo goed als buitengesloten; deze durven er zich nog niet vestigen, doch maakten van de aanwezigheid van rapporteur aan het meer gebruik om relaties aan te knoopen nl. tot de bereiding van copra, terwijl enkelen de kampong Poè bezochten om van daar uit tochten te maken in het zuidelijk binnenland voor de jacht op paradijsvogels en kroonduiven. Met andere papoesche stammen is de aanraking niet immer van vriendschappelijken aard, ook niet altijd geweest. Zoo moet de vroeger uitgebreide stam der Shatas door Nafris en Poèers haast uitgemoord zijn; in den laatsten tijd schijnt de verhouding gunstiger, ofschoon nog niet geheel vertrouwelijk.

Toen nl. de heer Beaufort en ondergeteekende bij ons tweede verblijf aan het meer een tocht in het binnenland bezuiden Poè deden, waren althans op een gegeven oogenblik onze gidsen van Poè verdwenen, blijkbaar om niet tusschen de Skantas te moeten vernachten en nog voor donker weer thuis te zijn.

De meeste aanraking hebben de lieden in het oostelijk deel van het meer, niet de Nafris die over en weer met Santenieers huwen, en wel de Jautefas van welke enkele met elkaar zijn gehuwd, doch niet zoo frequent als de Nafris, Ifar en Assee komen met de bewoners van de Noordelijke helling van den Cycloop de Oroemers in, zij het dan niet altijd vriendschappelijke, aanraking, terwijl het westelijkste deel zoowel met de Djanggoes bezuiden het meer als de lieden van Tanah Merah in het westen gemeenschap hebben.

Enkele ethnografische bijzonderheden zullen wel in het

werk der wetenschappelijke expeditie gepubliceerd worden en is het dus hier minder de plaats daar thans op vooruit te loopen. Een woordenlijstje van het Sentanisch, dat vermoedelijk zij het dan ook met eenigszins gewijzigde uitspraak, over het geheele meer wordt gesproken en dus een voor Nieuw-Guinea zeer uitgebreid taalgebied bezit, wordt als bijlage hierachter gevoegd. Jammer genoeg sprongen op het laatste moment de onderhandelingen met een Sentanier van Assèè af, die wel eenige geneigdheid toonde om met ondergeteekende voor eenige maanden naar den vreemde mee te gaan. Geen enkele Sentanier verstond nog Maleisch, slechts laatstgenoemde leerde enkele woorden, daar hij ons onder anderen als dagelijksche postbode met zijn kleine prauw tusschen Dogga, onze kampplaats, en Assèè, die van Dokter VAN DER SANDE, verscheidene kleine diensten bewees, en door zijne cosmopolitische neigingen ook aan de Humboldsbaai enkele wijsheid ten deze had opgedaan. Daar gedurende ons tweede verblijf aan het meer de tolk Waroe ons niet vergezelde, deed deze woordenlijst hoewel door tijdgebrek onvolledig gedurende mijn eerste verblijf samengesteld, vrije goede diensten en konden wij met behulp dezer „Help u op reis met Sentanisch" en de vereischte gebaren daarbij vrij goed behelpen, en steeds in hoofdtrekken onze bedoelingen aan de bevolking weergeven en haar eenigszins verstaan. Zoo bracht men ons dagelijks op verzoek klappers, vruchten, soms ook visch, verder kevers, slangen enz. voor de verzameling, ook ethnologische voorwerpen en diende ons als gids b.v.b. naar de kalkgrot achter Ajapo en konden zelfs deze kampong en Assëe er toe overgehaald worden om bij den terugtocht naar de Humboldsbaai onze goederen zelfs de meegenomen vlet van den „Resident Bensbach" die zoo vele diensten op het meer bewees, daarheen te transporteeren. De Skantas waarvan tot nog toe niets bekend was, en met wie ook de expeditie nog geen aanraking had gehad, woonden zooals hierboven reeds kortelijks werd vermeld — vroeger, mag men althans de Jau-

tefas gelooven, een grooter stam — met eenige groote kampongs in het stroomgebied van de Tam Djafoen. Door langdurige vervolgingen van de Nafris en Poé's gedecimeerd, zwerven zij thans nog rond bezuiden Poé. Thans bestaan deze nomaden vermoedelijk uit 8 mannen, 8 vrouwen en 6 kinderen, waarvan successivelijk werden gezien 5 mannen, 5 vrouwen en 4 kinderen. Dit geringe aantal is de oorzaak geworden der huidige schuwheid, zoodat zij meestal een zwervend leven door het bosch leiden, hier en daar tijdelijk afdakjes van wild hout en palmbladeren bouwen en deze weer tegen nieuwe verwisselen zoodra zij zich door vreemdelingen ontdekt wanen. Toch werd op den top van een heuvel een permanente vestiging aangetroffen, vermoedelijk de hoofdkampong, bestaande uit een viertal lage op den grond staande huizen. Het vierzijdige dak, langwerpig en aan de hoeken afgerond, reikt bijna tot op den grond en bestaat de ± 1 meter hooge zijwand uit opgestapeld dood hout, meer een pagger dan een wand vormend. De deuropening is niet meer dan een gat in dezen pagger, waardoor men dan ook meer moet binnenkruipen dan gaan. In de nabijheid vond men eenige aanplantingen van pisang, klappers en suikerriet, weder door bosch omgeven. De kampong bleek thans verlaten, niet onwaarschijnlijk hield men zich uit angst in de nabijheid in het bosch schuil, nadat men den vorigen dag onze aankomst aan den voet van den heuvel zal hebben bemerkt, niet onmogelijk ook was men uit om sago te wasschen of dergelijks. Intusschen had men reeds aanraking met enkele individuen verkregen, welke gerust gesteld werden omtrent het doel van onze komst, voor zoover dit door gebaren en het uitdeelen van enkele geschenken doenlijk was. Een doofstomme jongen scheen ons het beste te begrijpen en aangezien zijn spraakgebrek in geenen deele een beletsel bleek, daar ook uit zijn andere stamgenoten niets te halen was, werd hij op de gemaakte tochten als gids medegenomen. Toch hield men steeds een oogje in het zeil, voor het geval hij neiging

mocht gaan gevoelen ons in den steek te laten, wat met het oog op de onbekendheid van het terrein en totaal gemis aan tolken of gidsen hachelijk had kunnen worden. De diepe en doodsche stilte van het omringende bosch, slechts afgebroken door het ruischen van de boomen, het gefluit der vogels en het geschreeuw van een buideldier en de voortdurende angst voor naderend gevaar van de zijde van andere papoesche stammen, had blijkbaar in hooge mate deprimeerend op deze menschen gewerkt. Zij is wel de minst ontwikkelde en primitiefste stam door mij ontmoet. De mannen die gezien werden hadden allen een gebrekkig dan wel onevenredig ontwikkeld lichaam (eene oude vrouw had elephantiasis in ergen graad), wat den gelaatsvorm betreft een minder papoesch type en hadden ook in geenen deele het luidruchtige zooals boven reeds aangehaald, wat allen Papoe's eigen is. Hun stem, voor de enkele malen dat die gehoord werd, bleek zangerig en zacht. Het hoofd was slechts met matigen raagbol bedekt, terwijl geen enkel groote kroeskop werd gezien. Zij loopen geheel naakt, slechts de vrouwen dragen een schaamgordeltje, dat ook in afwijking van de Sentaniers en Jautefas enz. door de kleine meisjes werd gedragen. Versierselen worden bijna niet gedragen. De vrouwen hadden een klein snoertje kralen aan een koordje door het neustusschenschot hangen, de mannen een armband van gevlochten houtvezels om, en een paar ringen van rotan met een paar vleugels van kleine vogels er aan, in de doorboorde oorlel hangen. Ook werd bij allen opgemerkt een stevig in elkaar gedraaide ter hoogte van den navel om het lichaam gesnoerde band van gevlochten plantvezels van ± 3 c.M. doorsnede. Tatouage werd niet waargenomen. De Skantas erneeren zich uitsluitend met sago, waarvan uitgestrekte bosschen overal in hun nabijheid worden aangetroffen, en verder met enkele voortbrengselen van hunne uiterst primitieve tuinen (pisang, aardvruchten en suikerriet), terwijl als vleeschvoeding varkens worden gefokt.

Het huisraad bestaat uit een paar steenen potten, voornamelijk van het Sentanimeer (Poe) afkomstig, eenige lepels van klapperdoppen met houten steel, evenwel zonder de minste versiering; er werden eenige eetbakken van palmbladscheden te zamen gesloten met een langen doorn, benevens eenige bamboezen kokers voor drinkwater gezien.

Een paar houten bales-bales completeeren het ameublement. Wapens zijn eenvoudig pijlen en bogen en bamboelansjes, vermoedelijk voor de varkensjacht. Het zonderlingste van deze meer als dieren voortlevende en vegeteerende wezens was wel het feit, dat nergens, ondanks hun innerlijk en ingeschapen sluwheid, na eene eerste ontmoeting tegenover ons van achterdocht, bleek, of dat onze komst eene opschudding te weeg bracht. Nadat wij één maal eene ontmoeting met enkele stamgenooten gehad hadden, verschenen vrouwen en kinderen in ons kamp en lieten zich photografeeren zonder den minsten angst, alleen hooge verbazing toonend, terwijl men blijkbaar ons meer dan wij hen als ethnologische bijzonderheid scheen te beschouwen.

Telkenmale als men iets bijzonders aan ons scheen op te merken, werd daarop gewezen, op onze schoenen b. v. en verscheen hoogstens een glimlach op het gelaat onder het uiten van een zachten kreet van verwondering; van de aparte taal, door deze ± 20 personen gesproken, kon niets worden vernomen. Zij schijnen te huwen met den stam der Tobas aan de Djafoeri verblijf houdende. Deze Tobas en verder Zuidwestelijk op de Djanggoes en Djarg goesoen schijnen kleine binnenlandsche stammen te zijn van overigens even geringe beteekenis als de Skantas, alleen vermoedelijk iets uitgebreider.

OVER DE SEKAS

is reeds het een en ander in vorige rapporten medegedeeld, weshalve thans volstaan zal worden met de opgave van van hen vernomen woorden en hunne getallen.

Sembom kraal	= tjē.	Kin	= kuroĕ.
Schild	= tari.	Hoofd	= subi.
Gewone fluit	= pae.	Borst	= taūeroė.
Besneden	= poei.	Buik	= huhū.
Neen	= fe.	Pluisdop	= oe
Ja	= ja (?)	Storm	= nē.
Ring { arm	= khā	Dij	= wen.
Ring { kleine	= taīke	Knie	= ralu.
Ring { schild-		Scheen	= wahu.
Ring { pad	= ti.	Kuit	= nahuta.
Collier	= hārāler.	Voet	= raew.
Ringvinger	= nābāfa.	Groote teen	= rahaha.
Pink	= nāgūgū.	Kleine teen	= rapoera.
Arm	= mabērā.	Hand	= nå.
Bovenarm	= poeawā	Duim	= nåmâwā.
Elleboog	= na soesoe.	Wijsvinger	= natidia.
Schouder	= tå.	Middelvinger	= nå han
Rug	= sùė.	Karwari	= plā.
Billen	= foetjā.	Huis	= pā.
Snor	= kūtjā.	Bijgebouwen van de Karwari, soort slachthuis	= taufa.
Baard	= kūtjā		
Hoofdhaar	= tja.		
Voorhoofd	= negô.		
Neus	= hā.	Mes van hout of been om klappers mee open te steken	= jihānā.
Oog	= roetjå.		
Oor	= ré.		
Mond	= raoe.		

Voor de telwoorden werden de navolgende vooral na de 10 zeer samengestelde uitdrukkingen opgegeven:

1 ahi (ari?)
2 hitjoen.
3 hitoen.
4 naboe.
5 naplan.
6 naplahi.
7 naplahitoen.
8 nabipa.
9 hampoea.
10 amplahari.
11 amplahitoen.
12 amplahētoen.
13 amplanaboe.
14 amplanaplahi.

15 amplanaplahi.
16 amplanaplahitoen.
17 amplanahitoen.
18 amplanahetoen.
19 amplanaboe.
20 amplanaplan.
40 amplanaplahetoen.

Veel verder schijnt men niet te tellen en dan voor alles wat daarboven komt slechts de uitdrukking voor „veel" te bezigen nl. mobisi.

Over de lieden van Aroem etc. beleefde referte aan vorige rapporten. Zooals uit de bovenstaande losse opmerkingén moge blijken, ligt nog een groot arbeidsveld voor taalstudie, voor ethnografie, ook voor de particuliere landbouw-industrie open aan de oostelijkste grens van onze bezittingen. Het grootste deel der door ondergeteekende gedurende de Expeditie vervaardigde clichés werd op verzoek van den leider van de Expeditie in bruikleen afgestaan voor haar werk, weshalve geene photografiën deze vergezellende zijn.

MANOKWARI, October 1903.

Naschrift. Daar het typewritten afschrift vele fouten bevatte, kan voor de juistheid der spelling van vele namen niet ingestaan worden.

Red.

OVER DE HERKOMST VAN ENKELE ARABISCHE BASTAARDWOORDEN IN HET MALEISCH.

DOOR

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

Op zijnen zegetocht van Arabië naar het verre Oosten, is de islâm steeds vergezeld geworden door de taal van zijn stichter en zijn Boek: het Arabisch.

Deze taal heeft het Perzisch veranderd, indirect uit het Hindî het Hindôestânî geschapen en, wederom indirect, de Drâviḍische talen van Zuidelijk Indië met honderden woorden verrijkt. Uit Indië is de islâm in dezen archipel gekomen, gelijk blijkt uit de vele in verscheidene zijner talen voorkomende woorden uit het Perzisch, eertijd de litteraire taal van Indië, en uit hare opvolgster: de Hindôestânî-taal, ontleend — om van de veel belangrijker ontleeningen op religieus en litterair-historisch gebied niet te spreken.

De Perzische woorden in de Archipel-talen, met name in het Maleisch en het Javaansch, zijn niet onmiddellijk uit Perzië; de werkelijk tot den Maleischen taalschat behoorende Arabische woorden komen niet uit Arabië, doch uit een der beide bovengenoemde cultuurtalen van den Indischen islâm, voornamelijk uit het Indische Perzisch, dat een veel ouderen invloed heeft. De vorm van enkele dier Arabische leenwoorden legt getuigenis af van hunnen doorgang door het Perzisch. Ik bedoel de woorden die zich kenmerken door den uitgang i, als *abdi* (slaaf) en *ahli* (lieden).

In het Perzisch kan de uitgang i een teeken zijn van de betrekking tusschen twee nomina, iḍâfat genaamd, die zoowel eene appositie als een genitief-verband kan zijn. In allerlei samenvoegingen van naamwoorden treden inheemsche en Arabische woorden op, steeds voorzien van i zoodat het geen verwondering behoeft te baren dat zoo dikwerf in nevensstelling en tweede naamvalsbetrekking gebruikte woorden, ook afzonderlijk gebruikt, steeds met i vermeerderd worden uitgesproken. *Abdi*, de slaaf die niet dan van een ander is, treedt zeer natuurlijk in iḍâfat van bezitsaanduiding op, evenals *ahli*, eene categorie van menschen, eigenaardig in iḍâfat van appositie voorkomt. Zoo werden van de Arabische woorden *ᶜabd* en *ahl*, *abdi* en *ahli* de gewone vormen bij de Maleiers, die het wezen der grammaticaal uitgedrukte iḍâfat niet kennen, en dientengevolge de kracht van het affix niet voelen Meer dan andere kwamen deze twee woorden voor eene blijvende verbinding met i in aanmerking, en sommige eveneens uit den aard der zaak voor iḍâfat geschikte leenwoorden, als *ṣâḥib* (heer) en *awwal* (begin) komen in het Maleisch nimmer met i verlengd voor, daar zij ook in het Perzisch, als uitzonderingen op de etymologisch-uitgedrukte-iḍâfat regels, de i niet achter zich hebben. Waarom andere in iḍâfat zeer passende woorden in het Maleisch niet op i eindigen, is niet te zeggen; trouwens, niet elk spraakgebruik is voor historische verklaring toegankelijk.

De î welke het artikel — meestal het onbepaald telwoord — aanduidt, komt hier niet ter sprake; hare quantiteit is lang, in het schrift wordt zij dus steeds door de verlengingsletter aangegeven.

Behalve door den uitgang i, ondergaan enkele Arabische woorden in het Maleisch — afgezien van euphonische wijzigingen als *akal* uit *ᶜaql*, *napas* uit *nafas* — vormverandering door toevoeging van den klank oe. Als voorbeelden noem ik: *waktoe* (tijd), *sabtoe* (zaterdag), *napsoe* (hartstocht), *pĕrloe*

(urgent), *kalboe* (hart). Teeken van den Arabischen nominatief bij door het lidwoord of door genitief-verband bepaalde woorden is deze oe niet, want — ook al werd die naamvals-exponent steeds uitgesproken — het is niet mogelijk te achten dat juist de nominativus het meest zoude voorkomen en den vorm van het woord zoude hebben bepaald, daar zulks gewoonlijk door verbogen of oblique vormen geschiedt; aan het qoerânreciet kan zij evenmin te danken zijn, daar sommige der genoemde woorden in die vormen uiterst zelden, andere niet éénmaal in den qoerân worden aangetroffen.

De historische verklaring van deze slot-oe zoeke men weder op Indisch terrein, doch in een ander gedeelte.

Gelijk boven werd opgemerkt, heeft het Arabisch, niet direct, maar door tusschenkomst van het Perzisch en het Hindôestânî, op den woordenschat der talen van meer zuidelijk gelegen landen invloed geoefend. In de hoogste mate moet dit de belangrijkste handelstalen onder de verschillende Drâviḍische idiomen gegolden hebben: het Tamil, *de* Zuid-Indische handelstaal bij uitnemendheid, welke overal waar geld verdienen mogelijk is gehoord wordt, de taal van het minst exclusieve en meest ondernemende Hindoevolk; het Teloegoe, langs de geheele Oostkust van het schier-eiland gesproken door het talrijkste der Drâviḍavolkeren; het in de vlakte van Mysore en langs de kust van Malabar gesprokene Kannaḍi (Kanaresisch of Kanarisch) en, als vierde, het Malajâḷam, aan de Westzijde van de Ghâts.

De laatste twee talen zijn door de Arabisch-Perzisch-Hindôestânî-, of korter: de islâm-strooming weinig beroerd, de laatstgenoemde wel het allerminst. Want, hoewel de kust van Malabar, vooral het Malajâḷam-gedeelte, van oudsher drukker dan andere deelen van Indië door vreemde kooplieden is bezocht, en Joden, Syriërs en Perzen daar blijvende vestigingen hebben gehad, is het volk het meest exclusieve, bijgeloovige en zelfgenoegzame van alle

Drâviḍa-volkeren; bijna alle handel geschiedt er door de Tamilen, wier taal het oude Kanarisch naar de berglanden terugdrijft.

Het Tamil en het Teloegoe vragen dus onze aandacht.

In gene taal worden vreemde woorden veelal van een slot-oe voorzien. Engelsche woorden als *sick*, *cash*, *court* worden er *cikku*, *kâcu*, *kôrṭṭu*, Perzische woorden worden op dezelfde wijze gewijzigd, bv. *destâwîz* (bewijs) — *tastuwécu*, *ferjâd* (klacht) — *piriyâdu*, *sipârisj* (aanbeveling) — *cibaricu*, en Arabische woorden evenzoo, en in grooten getale. Zoo wordt *kitâb* (boek): *kittâbu*, *djawâb* (antwoord): *jawâbu* en *cawâppu*, *ᶜadâlat* (rechtvaardigheid): *adâlattu*. Zelden treft men den uitgang i aan, zooals in *jadci* uit Eng. *judge*, *âspattiri* uit Eng. *hospital*, *kujini* uit Port. *cozinha* (keuken).

De aangehechte oe valt in bepaalde gevallen weg; niet aan alle vreemde woorden wordt zij gehecht, vele daarvan eindigen op medeklinkers, zelfs op die consonenten welke aan het slot van echte Tamil-woorden niet voorkomen.

Anders is dit in het Teloegoe. In deze taal worden bijkans alle vreemde woorden van een oe, enkele van een i voorzien; de oe wordt veelal niet uitgesproken, doch altijd geschreven als overblijfsel van vroegeren toestand der gesproken taal. Voorbeelden zouden met tientallen te noemen zijn. Uit het Engelsch noem ik slechts *rawunu* (round), *lainu* (line), *pappaḷamu* (poplin); uit het Arabisch: *phasalu* uit *faṣl* (hoofdstuk), *barakattu* uit *barakat* (zegen), *târîkhu* uit *ta'rich* (datum); uit het Hindôestânî: *dhûmu* uit *dhûm* (tumult), *jôkjamu* uit *jokhim* (risico), *câkaṭṭu* uit *caukhaṭ* (lijst).

Vooral uit het Perzisch zijn dergelijke vormingen in groote menigte aan te wijzen, niet alleen substantiva als *kottawâlu* uit *kotwâl* (politiechef), *barâwardu* uit *barâwurd* (schatting), *bahadaru* uit *behâder* (held), en adjectiva (of participia)

als *digaru* uit *diger* (ander) *bâjugastu* uit *bâzgesjt* (vernieuwd), maar ook samengestelde uitdrukkingen.

Als zoodanige noem ik e. g. slechts een drietal: *bâsjaku* uit *bé sjekk* (zonder twijfel), *bamawudjibu* uit *bemûdjib* (om reden), *bâphiyatubâsjandu* uit *beʿâfijat bâsjend* (mogen zij gezond zijn).

Zooals werd opgemerkt, is de i zeldzamer. Enkele Engelsche woorden worden er mede voorzien, zooals *inki* (ink), *kawuci* (couch), *palâstiri* (plaister), en talloos vele Perzische en door het Perzisch overgebrachte Arabische woorden, gelijk door de, boven kortelijk uiteengezette, rol van de i in de Perzische woordvoeging werd geboden.

Tusschen Zuid-Indië en Malaka met de andere Maleische landen bestaat sedert eeuwen een levendig verkeer. De mercantiele strooming uit den Dekhan heeft velerlei in den Archipel achtergelaten, en zij heeft den islâm naar deze eilanden gevoerd. Reeds vroeger had zij, vóór dat zij moslimsche handelaren herwaarts overbracht, tal van Hindoesche — zoowel Arische als Drâviḍische — elementen in Indonesië doen bezinken; later, toen de islâm-invasie het aangezicht van Indië — vooral in taalkundig opzicht — had veranderd, werkte de stroom nog krachtiger.

De kooplieden uit Zuid-Hindôestân hebben, na ontelbare Sanskrit- en Drâviḍa-goederen — geestelijke en wereldlijke — aangevoerd te hebben, den archipel met moslimsche, voornamelijk geestelijke, waren overstroomd. Bijna al het islâmische 1) hier verraadt zijne Indische herkomst, òf in zijn oorspronkelijken Hindoeschen, dus ook Drâviḍischen, òf in zijn secundairen Perzischen vorm.

Velen der inboorlingen van Hindôestân, die hier zulken krachtigen invloed geoefend hebben, spraken voor het handelsverkeer geädapteerde, dus door Arabisch-Perzisch-Hin-

1) De nieuwe Mekkaansche en Ḥadramitische stroomingen natuurlijk buiten beschouwing gelaten.

dôestânî-bijmengselen gemoderniseerde, Drâviḍataal. Zoo verklaart het zich dat er in de talen van Malaka, Sumatra en andere Westelijke deelen des archipels Arabische woorden voorkomen met Drâviḍische toevoegsels.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKU

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNST
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. PH. S. VAN RONKEL.

DEEL XLVII.

AFLEVERING 3 en 4.

BATAVIA.
ALBRECHT & Co.

's HAGE.
M. NIJHOFF.

1904.

AANTEEKENINGEN

OVER

TIMOR EN ONDERHOORIGHEDEN

1668 tot en met 1809

met eene toelichting

VAN

J. DE ROO VAN ALDERWERELT.

1668. [*Jaarlijksch verslag van het opperhoofd dd. 20 September 1787.* Door zendelingen van Banda's Gouverneur J. Cops zijn in 1668 verbindtenissen gesloten met de regenten van Adé, Manatoetoe, Woukouw, Mauli, Era en andere Provincien aan de zuidkant, als ook met Belo].

1730 als waarin de Portugeezen bescherming verleenen aan de moordadige deserteurs van de afgelopen pantjalang de Lethij.*

1731. De Gouverneur landt op Embang, laat aldaar 3 menschen dood slaan en roofd padie en catjang, houdt ook een Chinees vaartuig aan van hier, en laat hem 10 pCt. van zijn lading afnemen, bovendien gemeld vaartuig ontlost, en, tot eigen gebruik, gezonden naar Dillij.* Hij schrijft het opperhoofd aan alle vaartuigen van de zwarte Portugezen aan te houden en, bij weigering, onze vaartuigen zoude aanhalen, verbied wijders eenige pas anders als op Lifao te verleenen.*

1732 bevestigen de opperhoofden, dat de portugezen vermenen Timor hun alleen toekomt, veroorzaakt door den al te groote toegevendheid der Compagnie, daar zij in 1704 de chaloep Doradus, in 1707 een Chineesche chiampan en 's Comp[s]. boot Koepang hebben weggenomen, in 1724 den Timoreschen burger Jan de Vos in het blok hebben laten

omkomen, op alle welke klagten het opperhoofd gelast werd in beleefde en verstaanbare termen den Gouverneur te schrijven zich voortaan te onthouden van dergelijke handelingen; last om de twee metale stukken van de chaloep Lethij terug te eisschen, waaraan echter niet voldaan wordt.*

1733. Voortdurende weigering ter teruggave der metale stukken, onbescheiden antwoord van den Gouverneur, die verklaard de Nederlanders niet meer grond toekomt als met het canon kan beschoten worden.*

1734. Klagten van den Resident VISSCHER over de Jesuitestreeken der Portugeezen, het aanhouden door hun der Belonesche Zendelingen, bijstand door de laatste bij de Compe gezogd, om de portugezen te beoorlogen, die hem echter niet wordt verleend.* Klagten der Portugeezen, dat wij de vreedesartikelen schenden, wederlegging dier klagten.*

1735. Klagten der onzen, omtrent het aanvallen der portugezen door middel der zwarte, op de Sonnobaaijers, die echter op het hooren schieten, van het fort Concordia, alle vlugten.*

1737. Aanschrijving uit het Vaderland, hoedanig de portugezen te behandelen.*

1738. Het opperhoofd AART PEPER melt dat den Gouverneur de papen heeft toegestaan het land plat te loopen en van elk 6 schellingen te vorderen, met belofte als dan voor eeuwig vrij van belastingen te zullen zijn.*

1739. Berigt van den Gouv. Generaal aan den Gouverneur, dat hij hem satiesfactie zoude geven over den, door de bediendens alhier gedreven wordende sluikhandel, zoo ras hij de Pantjallang de Lethij en de schuit Kisser zoude hebben terug gegeven.* Vermaning om zich beter aan het gesloten Contract te houden.* Kennisgave dat het door hun opgeregte kruis op Poelo boerong in de bogt Koepang, door het opperhoofd verbrand is, toezending van het vermaarde protest van den Gouverneur-Generaal JOAN VAN HOORN dd. 13 Maart 1705 tegen de geweldenarijen der portugezen.*

1740. Berigt der legging van Poelo boerong, waar de Portugezen een kruis hadden geplant.*

1741. De Beloenezen zoeken vriendschap en brengen een slaaf ten geschenke.*

1742. Last der regering de vriendschap der Beloenezen van de hand te wijzen.*

1743. Hebben de Portugezen 4 matrozen van de Brigantijs aangehouden en geweigerd dezelve uitteleveren.*

1744. Verzamelen de blanke en zwarte portugezen volk om ons kantoor aan te vallen, doch worden door hunne veldheeren weerhouden.*

1745. Sterft de Gouverneur te Lifao, betigt van kerkenroof, zeer subbiet; de priesters weigeren hem in de kerk te begraven.*

1746. Oneenigheden der portugeezen onderling, het Makaosche schip sleept veel wax en sandelhout weg.* Het opperhoofd Jan Anthonij Meulenbeek, benevens deszelfs beminde, twaalf Europezen en negentien Inlandsche mardijkers op den 11 en 12 October 1746 te Termanoe Eiland Rottij vermoord zijnde, wordt hierbij in kort aangestipt de verklaring van den boekhouder Gonst van daar ontkomen en den 25 October te Koepang gearriveert. Drie Toemoekongs van Landoe waren uit het blok ontsnapt, het opperhoofd eischte die met geweld terug en zoude Termanoe verbranden, indien zij daarin nalatig bleven. De Rottineezen boden het opperhoofd 100 slaven, indien ZEd. daarvan wilde afzien, doch is daarover zeer gebelgd geworden en heeft de Radjas uitgescholden, waarop die van Thie een geweer nam en op het opperhoofd schoot, hetgeen mislukte; zijnde die Radja daarop terstond, door een bediende van het opperhoofd, neergeschoten. De Rottinezen zijn daarop woedend geworden en hebben des anderen daags de onze gemassacreerd en de lijken aan strand verbrand.

1748. [Koper ontdekt in Adé en Mantoetoe, verzoek om een deskundige tot onderzoek]. Klagten van Amfoang over de tirannique handel wijze der portugeezen; verzoek om versterking van militairen, last zulks met inlanders te zien te klaren.*

1749. Berigt van Amabie, dat men in de bovenlanden,

door de zwarte portugezen, waren overvallen en zij in aantocht waren op Koepang, hebbende zij te Penefoij een verbazende pak opgeloopen.* [*Jaarlijksch verslag van het opperhoofd.* Den Tenenti Generaal HORNAIJ, hoofd der Toepassen, vereenigd met AMARASSIE bedreigd Koepang. De vaandrig LIP trekt hun aan het hoofd eener kleine magt te gemoet en verslaat hun geheel op den 18 October.] Den 9 November van dit Jaar zijn de Zwarte Portugeezen, die met eene magt van 40,000 man Koepang kwamen aanvallen, te Penefoij, in de nabijheid van gezegde plaats gelegen, totaal verslagen door de onzen, met achterlating van een ontzettend getal dooden. Verzoek om in het Beloesche rijk een nieuw Etablissement opterigten, hetwelk als schadelijk, gewezen van de hand is bij missive 31 Dec. 1749.* Men vindt ook in de specificatie-boeken van dat en volgende Jaren, dat een derde der inkomsten en 5 °/₀ op alle verkoop en inkoop door de Compagnie waren afgestaan voor $^2/_3$ aan het opperhoofd en $^1/_3$ aan de Secunde, en dat hunne inkomsten daardoor bedroegen p. m. *f* 4000 en *f* 2000 's jaars.

1750. In dit Jaar schrijft de vergadering dezer plaats aan de Indische Regering, dat den inlander niet meer genegen is het Sandelhout om niets te gaan kappen, en van de hooge bergen naar de stranden te brengen, dat het opperhoofd daardoor verpligt is geweest tot het besluit te komen, den handel in Sandelhout en Wax in 1751 vrij te stellen en den aankap aan een ieder te vergunnen, onder voorwaarde voor die privilegie $^1/_3$ van beide artikelen aan de Compagnie, als belasting, optebrengen. De Regering keurt het besluit van het opperhoofd ten vollen goed, en gelast hem zulks met de parelvisscherij mede te beproeven. [Gouverneur-Generaal geeft last tot het doen graven of zoeken van Koper, prijs per picol 1e soort 20 à 25 Rijksdaalders, per picol 2e soort 12 à 15 Rijksdaalders.]

1751. [*Jaarlijksch verslag van het opperhoofd.* Het opperhoofd VAN DER BURG gaat naar Sumba. De vorsten der landschappen Maloelo, Patawang, Capoendo, Loewa, Manoe-

kakka, Caloba, Calamba, Sambawa, Cadassan en Sanbopaan, dragen hun land aan de Compagnie op, zweren trouw en krijgen rottingen en vlaggen. De koning van Manjilie en een zendeling van den koning van Tapoendoe (Sumba) komen naar Koepang en onderwerpen zich ook aan de Compagnie.] Dood van Gouverneur te Lifao, verzoek om versterking, om eene Expeditie tegen de zwarte portugezen te ondernemen, hetgeen afgeslagen is.*

1752. Afval der Amassariers, door de listige streeken der roomsche papen bewerkt. Expeditie tegen de Amarassiers en het opvatten en overzenden hunner hoofden naar Batavia. Onder ultimo December van dat Jaar schrijft de regering, dat zij grond heeft te moeten vaststellen, dat particuliere handel door de Dienaren boven 's Comp[s] handel de voorkeur gegeven wordt, aangezien men steeds nalatig blijft in het voldoen van den Jaarlijkschen Eisch. [*Jaarlijksch verslag van het Opperhoofd.* Sumba geeft 16 slaven ten geschenke aan de Compagnie. Amarassie getuchtigd en tot volkomen onderwerping gebracht. *Gouverneur Generaal.* Het naar Batavia gezonden kopererts van *Ade* is aldaar bevonden te zijn: „aarde." Het zenden van een deskundigen daarom niet toegestaan. *Jaarlijksch verslag van het Opperhoofd.* De keizer van Amacono, zoon en rijksgrooten opgezonden naar *Batavia.* Het land gesteld onder het beheer der Compagnie en bestuurd even als de Mardijkers. *Gouverneur Generaal 31 December 1752.* Last van het Gouvernement om naar *Batavia* te zenden alle Tractaten, contracten, voorregtbrieven en andere schrifturen van af de oprigting der Maatschappij met de inlandsche vorsten gesloten.]

1753. Missive van den Gouverneur Generaal Mossel, *dd. 15 Juni, aan den onderkoning van Goa geschreven,* waarbij wordt aangehaald dat de Portugezen geen aanspraak op dit Eiland hebben, hetwelke de Nederlanders door den Koning van Ternate in 1683 is geschonken. Dat den opworpeling van Tenentij Generaal, hoofd der zwarte Portugeezen,

die in 1714, 1735, 1745 en eindelijk in 1749, ons kantoor te Koepang had aangevallen volgens eigen verklaring van den Gouverneur der blanke Portugeezen te Lifao niets gemeens met hem had, maar wel verre van onder de kroon van Portugal te gehooren, in 1733, nog Lifao had aangevallen. Indien den onderkoning het tegendeel beweert, verzoekt de Comp^e^ regtmatige satisfactie voor de hoon hun door de zwarte portugezen aangedaan. *De Indische Regering, brief van 18 December 1753.* Het was ons aangenaam dat de oorlogende Soloreezen eindelijk met den anderen bevreedigd waren, doch de klagten over de geringheid van het garnezoen om daar mede iets uit te rigten als, volgens UE. opgaven, maar in 20 soldaten bestaande, vinden wij ongegrond, na dien het getal der militairen volgens de korte sterkte bij UE. brief van den 14 September passato geïnserreerd bestaan in 31 koppen, primo plan, en zoo zal het misschien integendeel gelegen wezen met de 5000 personen, die volgens het genoteerde, bij marginale beantwoording van het Extract patriasche missive, op de visite van den predikant stonden te wagten om den H. Doop te ontvangen, wijl ons dit getal zeer hoog voorkomt, schoon het anders een goede zaak is, zoo wel als het aannemen van het Christendom door alle de 13 negorijen op het Eiland Rottij, waar door wij verhopen dat de komst van den predikant Muller aldaar van vrugt zal zijn, en ten einde het Christendom alomme op Timor en de daarom leggende Eilanden verder uitgebreid en zal mitsgaders een behoorlijk opzigt over de leermeesters mag gehouden worden, hebben wij goedgevonden na derwaards te beroepen den Predikant Carel Michiel Walsdorff, om aldaar, ten dien einde, te verblijven, zullende aan ZEW. zoodanige emolumenten moeten worden afgegeven als de predikanten in de Oostersche gouvernementen genieten, en het nevensgaande memorietje dicteert en wijders in rang geconsidereerd worden naast aan het opperhoofd, mitsgaders Ds. Muller bij de eerste gelegenheid moeten herwaards komen, als aangesteld zijnde

tot rector van het seminarium alhier. Wij hebben in UE. verzoek om de terugerlanging der laatst met den, van daar terug gekomen, predikant ABBENBROEK na deze plaats mede genomene armgelden ten bedrage van Rds. 500, ten einde daarmede en de aldaar zedert ingezamelde Rds. 700 een weeshuis te stichten, niet kunnen condesendeeren, maar wel dat UE. de aldaar gecollecteerde en in 't vervolg verder intezamelen armgelden en andere milde gifte daartoe komen aantehouden, mits daar omtrent de nodige mesnage betrachtende en het opzigt over 't een en ander blijve aan den Resident en tweede of onder des eersten opzigt onder Predikant en verdere kerkelijke. [*Gouverneur Generaal dd. 18 December*. Last om Amacono weder onder een hoofd te stellen. Van Batavia vertrekken eene expeditie van 100 soldaten $^1/_3$ Europeanen $^2/_3$ inlanders, geschut, amunitie en rijst, ten einde Adé, Mantoetoe en Belo weder onder 's Compagnies magt te brengen, even zoo ook de Zuider Districten, indien de inlanders aldaar lust hadden de Portugezen te verlaten. Zulks geschiede op voorstel van VAN DER BURG met plan om de Portugezen geheel van Timor te verjagen. Toestemming tot hulpverleening aan eenige Sumbasche vorsten tegen den Radja van Manjilie.]

1756. De bewindhebberen geven bij hunne missive dd. 4 October hun groot ongenoegen te kennen over de verregaande eigendunkelijke handelwijze van het opperhoofd E. J. BEIJNON en over zijne verwaandheid alles wat zijnen voorganger tot genoegen van hun hebben verrigt, om verre te werpen of aftekeuren en geven tevens te kennen dat zijne slordige behandeling van zaken hem doen kennen als iemand, die geene geschiktheid voor zijne hooge betrekking bezit, onder vermaning zich met verdubbelden ijver dien blaam uittewisschen. Onder ultimo December keurt de regering goed, de aanstelling van eene Raad van Justitie alhier, en gelast hem 50 à 60000 ℔ goed Sandelhout in te koopen voor 3 Rds. of f 7:9 de picol. [De Commissaris

PARAVICINI sluit een contract met de meeste inlandsche vorsten op den 9e Junij.]

1757. Bij missive van den 5e April, schrijft de regering aan het opperhoofd, een bekwaam posthouder op Solor te plaatsen, die de verzekering geeft niets onbeproefd te laten, zich door huwelijk met de vorstin DONNA van Larantouka te vereenigen, ten einde daardoor gemeld land aan Solor en de Compagnie te brengen, onder de verzekering van de regering van haare hooge protectie aan hem, die daarin gelukkig slaagt; de regering bepaald wijders de inkoops prijs van wax op 28 Rds en geeft permissie aan de Sumbaneezen zich naar verkiesing op Java te komen vestigen. [*Gouverneur Generaal dd. 5 April.* Het contract tusschen de Compagnie en de Timorsche vorsten door PARAVICINI gesloten goedgekeurd teruggezonden, met eenige kleine veranderingen. Last om Larantoeka op de kust van Ende onder 's Compagnies bestuur te zien te brengen, door het plaatsen van een geschikt posthouder op Solor, die kennis moet aanknoopen met de aldaar regerende DONNA en trachten met haar een huwelijk aantegaan. Last om zooveel mogelijk de Portugeezen tegen te gaan en represailles te nemen. *Gouverneur Generaal dd. 31 December.* Geapprobeerd het bijstaan der regenten van Waijwiko en Waijwiko-Bahele tegen de zwarte portugezen. Op Mantoetoe eene post oprigten tot bevordering der communicatie met Belo. Eene veldschans oprigten bij de rivier Tepas ter bescherming der goudzoekerij, aldaar een tolk plaatsen, en toezegging van Balinesche slaven voor de wasscherij. Het van Rotti tot proef gezonden zout slecht bevonden].

1758. Het opperhoofd VON PLUSKOW melt, bij zijne missive dd. 5e October, dat hij naar Java overzend 7111 $^1/_2$ ℔ wax, grootendeels geschenken der vorsten, 1 slaaf, 163 ℔ honig, 80 $^1/_2$ ℔ Timorsche Indigo, 2 $^1/_2$ ℔ monsterpeper, 38 ℔ vermijterde notenmuscaat, 1 $^1/_2$ real goud en 68 tot slaaf gemaakte krijgsgevangenen. Verzoekt een reglement voor de Mardijkers en melt dat de pachten bedragen:

voor	wax, sandelhout en slaven	Rds.	1870
„	de Domeinen	„	1520
„	de Arrakpacht	„	1150
„	het Slagten	„	450
„	de Topbaanen	„	300
„	het stempelen der kaarzen	„	170
	Totaal	Rds.	5460

En schrijven de bewindhebberen bij hunne letteren van den 10e October 1758 aldus: „Zoo wij geloof moeten geven „aan 't geene den Commissaris PARAVICINI dezen aangaande „heeft gezegd, moet de verachtering en slegte staat van „het kantoor *Timor* worden toegeschreven aan de disordres „die aldaar hebben geregeert en waaraan 't voornd. opper-„hoofd zoowel als genoegzaam alle andere dienaren zig „schuldig hebben gemaakt, dog waaromtrent wij ons oor-„deel opschorten tot dat wij zullen hebben gezien den „uitslag van 't onderzoek 't geen UEd. zonder twijfel daar-„van zullen hebben gedaan, en 't welke des te noodzake-„lijker is geweest om dat speciaal de inkopen van Wax „en Sandelhout, die de menisters volgens hunne voorjarige „adviesen, alhier hebben gedaan vrij suspect voorkomen, „als men considereert de redenen die zij hebben gegeven „waarom wij de geëischte kwantiteit wax, tot de bepaalde „prijs van 30 Rds., niet konden verzorgen, en dat bij de „overkomst van gemelde commissaris (1756) die beide arti-„kelen in groote kwantiteit en tot veel minder prijs aldaar „zijn aangebragt geworden."

1759. Bij missive van den 2e October melt het opperhoofd dat de pokken zeer sterk heerschen; dat hij den schoolmeester te Savo wegens slegt gedrag heeft ontslagen, dat de negorij Rangouw zijne schoolmeester zelve bezoldigd, den naar Sumba gezonden kaartenmaker DE BRUIN overboord geslagen en verdronken is; dat den Predikant BROUWER, ter dezer plaatse is, en ook een armhuis bestaat; en verzend naar Java 16350 ℔ wax a 28 rds., 9½ thael revier goud, 3 ℔ Indigo en 100 slaven, voor

f 17125.05. [*Jaarlijksch verslag van het opperhoofd* van 2 October. In Naijmoetta, het land der Toepassen, gerukt. Toelanican en Amimatta vermeesterd en de Toepassen daaruit verjaagt, meer dan 400 tot slaven gemaakt en 14 kanonnen veroverd. De Koningen van Ambenoe, Viegornij, Insana, Tonnebawa, Faijtoo en Dirman benevens de nog onder de Toepassen zijnde Tommongongs van den Keizer van Amacono zweren den Eed van trouw en dragen hunne landen aan de Compagnie op. Eremara, Atasavo, Leissera, Leijmea en Erewatij, verzoeken 's Compagnies protectie, deze wordt hun toegestaan en krijgen vlaggen en rottingen. Op Maubara een tolk en een merkpaal geplaatst. Lixan verzoekt om een post; toegestaan met een garnizoen van Een Balische vaandrig en 12 soldaten. Op Adé en Mantoetoe een post opgerigt. Toezending ter approbatie van een reglement voor de Mardijkers, 100 geweren tegen betaling aan hun uitgereikt, verzoek om nog 150 tot hetzelfde einde. Het eiland Regnoa geheel onder de Compagnie gebragt en eene vlag gegeven Onlusten op Solor. Het fort Frederik Hendrik door de Larantoekers bedreigd, echter afgeslagen; de Negorij en 's Compagnies huis en pagger door hun verbrand. Op reclame daarover aan den Portugesche Gouverneur beloofd deze de Larantoekers serieus te zullen straffen. De Portugesche Gouverneur bevreesd dat de door de Compagnie verslagen Toepassen Liphao zullen afloopen, vraagt om hulp, welke hem wordt verleend door het daar naar toezenden van een gewapend vaartuig. Aan de Rottinezen en Savonezen commissies verleend tot het kruissen op Macassaarsche Zeeroovers. De Koning benevens de regenten van Maubara verzoeken om een schoolmeester. In dit jaar 9 thail 4 maas en 9$^1/_2$ condreijn Goud uit de Thepas verkregen. Ieder Tommongong van Amacono is in den vervolge verpligt jaarlijks 2 maas 3 condreijn te leveren.]

1760. Bij missive van den 30 Augustus geeft den Heer Von Pluskow een breedvoerig berigt omtrent de goudgraverij en melt, bij zijne missive dd. 15 September, dat hij

26 thail 6 maas en 8 konderijns goud opzend, waarvan $^1/_3$ voor niets en $^2/_3$ tegens eene betaling van 16 Rds. de thail geleverd zijn: hij meld verders dat hij de bezetting van Solor heeft ingetrokken, redenen de bevolking het fort niet willen herstellen; Dat hij de kaartenmaker naar Sumba heeft gezonden en zijn ronde naar Rottij en Savo gaat ondernemen; en bij die gelegenheid naar Sumba zal oversteken om Batoe Kapedoe ten onder te brengen. ZEd. meld ook de schadelijke gevolgen die het zal hebben, het besluit der regering van voortaan geen christen slaven meer overtezenden; want dat een dusdanige maatregel de vorsten zal aansporen het Christendom tegen te werken en het versprijden te beletten, dat aan de andere kant alle inlanders Christenen zullen willen zijn, om slechts bevrijd te worden als slaaf te kunnen worden verklaard en zij daardoor den vrijen teugel kunnen geven aan hunnen oorlogzuchtigen inborst; zullende zij daardoor niet meer te regeren zijn. [*Jaarlijksch verslag van het opperhoofd van 15 September.* De Keizer van *Sonnabai* wordt christen en neemt bij den doop aan den naam van JACOBUS ALBERTUS TASSIJ. De Keizer van Amacono wordt christen en neemt bij den doop aan den naam van ALBERTUS JACOBUS TASSIJ. De Maubaresche koningen komen naar Koepang, mede brengende de koningen van Cattabawa en Kaijlako, welke beiden in het contract van 1756 worden opgenomen, zoo dat nu in het geheel van Maubare tien koningen onder de Compagnie sorteren, welke ook alle geschenken zenden. Het fort te Maubara is voltooid, het heeft 80 voet diameter, de gedaante van een ronde sterreschans met 8 punten en gemetselde muren van 8 voeten dikte. De sergeant TOBIAS BURGER is als tolk aldaar geplaatst. Rotti en Savo alles rustig. Het fort Frederik Hendrik op Solor is in slechten staat, de Solorezen zijn niet te bewegen om het weder in orde te brengen. De Larantoekers houden zich stil. Goud dit jaar van Thepas verkregen 26 thail 6 maas en 8 condreijn. Maubara wordt verontrust door den Pater Gouverneur van

Liphao, wiens plan is Toelanican en Amematta weder door de *Toepassen* te doen bezetten. Onderwerping der Maubaresche koningen van Tonaro, Baliboo, Vehilara en Maloa. Volgens een rapport van een in commissie gezonden schrijver, naar de Thepassche goudrivier, zoude uit de rivieren Taijong en Houbumassoe of Thepas, volgens de gemaakte contracten met de Amaconers (900 mannen, die 5 maanden of 150 dagen moeten zoeken) jaarlijks te verkrijgen zijn 450 thails. De berekening grond zich op genomen proeven met Balische slaven.]

1761. Meld het opperhoofd Von Pluskow de vlugt der Portugezen van Lifao naar Koepang, en dat ZEd. deze vlugtelingen goed onthaald heeft, dat hij naar Java overzend 44 thail 2 ammas en 5 konderijns gesmolten goud, ingevolge last, 42 ℔ Indigo 1e soort, 244 picols wax, dat de pachten bedragen de regten 1870 rds, de Domeinen 1520 rds, de Arrak 1150 rds., de Slagterij 350 rds., de Kaarsen 170 rds., de Topbaan 450 rds. en de Hanevegterij 80 rds. Dat de pannebakkerij op Termanoe aan de gang is; zend de platte grond van het casteel, 364 slaven benevens 46 kinderen, meld dat de sterkte van dit Etablissement bedraagt 322 koppen, waaronder 3 doctors, 1 Predikant en 18 schoolmeesters zijn. Dat de rekening der Diaconie gelden onder ultimo Augustus is afgesloten met een saldo van 1669.26 rijkdaalders. De Indische Regering meld, bij letteren van 30 September 1761, het verhandelde bij de missive van bewindhebberen, dd. 10e October. 1758, het volgende luidende: „Dat UE. hebben afgezien van den inkoop van Sandelhout, omdat 't zelve te hoog van prijs was, kunnen wij des te eerder approbeeren, omdat uit de Bataviasche negotieboeken blijkt dat zedert eenige jaren op dat artikel telkens verlies is gevallen; wij willen echter niet vermoeden, dat de hooge prijs van dat hout toeteschrijven zoude zijn aan den handel dien den Resident en zijne predecesseuren daar in hebben gedreven, ofschoon hij bij zijne brieven niet weinig aanleiding geeft om te

denken, dat hij zelve leverancier zoude zijn van het hout, dat voor de Compagnie zoude mogen geëischt worden." Verder wordt van de hand gewezen het executeeren van crimineele dood vonnissen ter dezer plaatse. Bij missive van den 21 November schrijft het bestuur alhier de dood van Hans Albregt von Pluskow, vermoord te Oekoessie, door de zwarte portugezen, op eenen togt door gemeld opperhoofd ondernomen tot het herstellen van den Portugezen Gouverneur te Lifao, die naar Koepang gevlugt was. [*Jaarlijksch verslag van het opperhoofd van 30 September.* Het bezetten van Sumba wordt raadzaam geacht, vooreerst wegens de volkrijkheid en producten, maar voornamelijk omdat het de straat Sappi sluit, was het in andere Landen, zoo zoude de vaart op Timor kunnen worden belemmerd. Het terrein rondom de goudrivieren geheel onbetwist als hoorende aan 's Compagnies bondgenooten, de vorsten van Amacono en Amphoeang of Sorbiang. Het goud is aldaar in overvloed, de luiheid der inlanders en de vrees voor de hebzucht der hoofden houdt hun terug van het zoeken. De op Solor zijnde kruidfabriek wordt vernietigd en de Chinesche fabrikanten genoodzaakt te verhuizen. Zwavelaarde en Salpeter worden daar evenals op Semauw gevonden en bereid, in welke hoeveelheid onbekend; aan den last tot het zenden van Salpeter naar Batavia wordt voldaan. Uit vrees voor het afvallen van den koning van Maubara is de sterkte in het fort gebragt op 11 Europesche en 60 Balische soldaten. Op de ronde togt naar Rotti de negorijen Bulba, Renkouw, Batoeissie en Dieuw vijandelijk tegen de Compagnie bevonden, hen getuchtigd en tot onderwerping gebragt. De Portugesche Gouverneur door een priester verjaagd is naar Koepang gevlugt en roept de hulp van de Compagnie in. Aijnana, Naitimo, Manreo, Manlo en Wiewoko stellen zich onder de Compagnie. *Missive van het Provisioneel opperhoofd van 21 November.* De Portugeesche Gouverneur wordt door het opperhoofd Von Pluskow gewapenderhand hersteld. De Koningen van

Oekoessie en Naijmoettie, FRANCISCO HORNAIJ en ANTHONI DA COSTA lokken het opperhoofd VON PLUSKOW, onder voorgeven van zich aan de Compagnie te willen onderworpen, aan wal. Deze hiertoe overgaande, wordt, na met vele eerbewijzingen te zijn ontvangen, en toen zij merkten er geene meerdere manschappen van het schip wierden afgezonden om het opperhoofd te volgen, met des zelfs gevolg, bestaande in een vaandrig en 3 burgers, verraderlijk vermoord. Dat zelfde lot ondergingen ook de onderstuurman en 6 sloep roeijers. Het Portugesche bestuur daardoor weder in de war gekomen zijnde, zoo vertrouwt den Portugesche Gouverneur zich niet langer op Liphao, maar keert met het schip de Batavier, waarmede hij en VON PLUSKOW waren gekomen, naar Koepang terug. De mousson te ver verloopen zijnde, zoo kon door dat vaartuig toen niets, ter wreking der moord tegen Oekoessie ondernomen worden.]

1762. [*Gouverneur Generaal dd. 18 Februarij.* Last om geene wraak over het voorgevallene te Oekoessie te nemen; vooreerst omdat onmagt het belet op eene éclatante wijze te doen, en ten tweede omdat het de schuld van het opperhoofd VON PLUSKOW is geweest, daar hij zich om eigen glorie en gewin met zaken heeft bemoeid die de Compagnie nimmer tot voordeel konden zijn. *Gouverneur Generaal dd. 31 December.* Last tot het sloopen van het fort te Maubara, en terugzending der bezetting naar Java, als geen voordeel opleverende. Het gezonden Salpeter slecht bevonden, de overzending staken. Geene onkosten maken tot het verdrijven der Toepassen en ook de bondgenooten daartoe niet animeren, alleen waakzaamheid wordt aanbevolen. Het gedaan verzoek om 100 Europeanen, tot het maken van veroveringen, eene winderige vertooning genoemd en afgeslagen. De onderworping der Bulbanezen op Rottij, het overgeven hunner klip en het schenken aan de Compagnie, van 2 veldstukjes goedgekeurd. De goudgraverij mag blijven continueren, echter zonder onkosten aan de Compagnie te veroorzaken.]

1763. Schrijft de regering bij missive dd. 5 December, dat de inkoopsprijs der slaven verhoogd is op 35 rds., hooge tevredenheid over de toezending van $63^1/_2$ thail goud van Amacono, en van de geheele voldoening der 400 picols geëischte wax, en dat den uitvoer met 3 rds. bezwaard is per picol. Dat den predikant WARMOET naar Ambon verplaatst is, redenen hij de malijdsche taal niet kan leeren en het Christendom dus ook niet kan uitbreiden, met aanbeveling aan ZEW. meerder lust tot het aanleeren te betonen. Ook wordt bepaald dat de slaven geen kruid naar de tuinen der ingezetenen mogen brengen, sub poene van confiscatie van den slaaf en 100 rds. boeten, de $^1/_2$ voor de armen, $^1/_2$ voor den aanbrenger, echter vermag het opperhoofd kruid met 2 kapitaal advans aan de ingezetenen afstaan. [*Gouverneur Generaal dd. 5 December.* Bij nadere opname van het eiland Sumba is gebleken het niets kan opleveren ter goedmaking der onkosten. Vermindering van het Personeel op Koepang. Bepaling er slechts 4 tolken zullen zijn als: Eén op Thepas, Dauw, Savo en Maubara. $63^1/_2$ thail Goud, hetwelk is overgezonden, wordt beschouwd als reëele winst, aanbeveling de Amaconers steeds met zachtheid tot het zoeken te blijven animeren]

1764. [*Gouverneur Generaal dd. 31 December.* Aangezien de Compagnie genoeg etablissementen heeft, zoo ziet ze af van Sumba, en zenden dus ook de daarvoor geëischte goederen niet. 75 thail 8 maas Goud ontvangen. De Catjang velden op Rotti, Savo en Solor door een zware orkaan verwoest op den 21 April.]

1765. [*Gouverneur Generaal dd. 31 December.* De titel van Don en Kapitein verleend aan den zoon des Konings van Maubara. 29 thails Goud ontvangen. Berusting in die geringe ontvangst, welke is toe te schrijven aan de bestaande onlusten tusschen de Amaconers en Molonezen. Dit jaar brieven en geschenken gewisseld tusschen de Compagnie en de ondervolgende vorsten, als:

van Timor: Koepang, Sonnabai, Amabi, Amanoebang,

Amphoeang, Amarassie, Amacono, Naijlace, Taijbenoe, Ambenoe, Naij Nece, Waijhali, Amanaloe, Waijwiko, Amanesie, Dirman, Insana, Bambani, Manea, Kesnai, Naijtimo, Manreo, Wiwoki, Mardeka, Fonai, Maubara, Baliboa, Vilara, Ermena (deze 4 krijgen rottingen), Loesadella, Lankero, Batavora, Ioerawati en Atasawi Alle regenten van Rotti, idem van Savo, Lawaijong, Lamakeira en Lamahala op Solor.]

1766. [*Jaarlijksch verslag van het opperhoofd dd. 5 October.* De Koningen van Amanatung en Amanessa verzoeken om den titel van Don. De rust op Rotti geheel hersteld. Savo rustig Lawaijong en Lamakera worden dagelijks verontrust door de Larentoekers. Lamahala, Adenara en Tronk onwillig tegen de Compagnie. Aan Maubara wordt hulp verleend tegen hunne vijanden. *Kamer der XVII dd. 6 October 1766.* Last om te berusten in het voorgevallene met de Bark De Africaan, welke in 1764 is afgeloopen door de Larantoekers en door de scheepsofficieren is in de lucht doen springen, vooreerst omdat die officieren, waarschijnlijk om verboden handel te drijven, zich bevonden op eene plaats waar zij niet hoorden, en tweedens omdat de schuldige Larentoekers gedeeltelijk reeds gestraft zijn, daar zij mede de luchtreis hebben gemaakt.]

1767. De bewindhebberen schrijven bij letteren van 5e October over het ergerlijk gedrag van het opperhoofd Ter Herbruggen in zijn bestier gehouden en over zijne schaamteloze knevelarijen aan inlandsche vorsten gepleegd en geweldenarijen door het opvangen van vrije menschen en hun als slaaf te vervoeren, het verhogen der prijs der ducatons, het opkopen der soldijrekeningen en meer anderen; dat het de bewindhebberen ten hoogsten verwonderd waarom de regering als te overtuigd zijnde van zijne verkeerde handelingen, hem niet hebben beboet en zijne goederen niet hebben verbeurd, maar hem hebben laten sterven, waardoor hij nu bevrijd is van een geregtelijk onderzoek te ondergaan. Zij recommandeeren het tegenswoordige opperhoofd Van Voorst, de ontevredene voldoening te

geven en in geenen deelen het verregaand strafwaardig gedrag van zijnen voorganger te volgen. Wijders wordt afgekeurd het verzoek om de beschadigde Comp[e] goederen ten kantore publiek te verkopen, dat de parelbank van Amarassie behoorlijk zal worden geadministreerd, zoo ook de goudgraverij door zagte en geensints door strenge maatregelen zal worden aan de gang gehouden. Nog vind men in twee rekeningen, door VAN ESTE getekend, de eerste 15 Augustus 1767, dat hij het sandelhout ontving voor $2^1/_2$ Rds. de picol en de wax à 23 rds. de picol; rekening dd. 7 december 1767, het sandelhout à 2 rds. en de wax 23 Rds. en de carret à $1^1/_4$ rijkds het kattie. [*Jaarlijksch verslag van het opperhoofd dd. 27 September.* De tolk F. G. GHEERSENS met bijhebbende 30 Mardijkers bij de goudrivier Thepas des nachts door de Molonezen overvallen en vermoord, even als den rijksbestierder van Amacono. Het goudzoeken daardoor geheel in duigen geraakt, kan niet weder op touw gezet worden dan door kracht van wapenen. Verzoek om versterking van dit kantoor. De Sorbianers blijven steeds onwillig en attakeren met de Molonezen den Koning TONASANO van Amfoeang, die hun echter met verlies terug drijft, doch zich te zwak bevindende om hun op den duur tegen te gaan, verzocht hij de Compagnie om hulp, die hem dan ook bijstaat met amunitie en de regenten bondgenooten gelast met hun volk daar heen te trekken. De regenten talmen daar volgens gewoonte lang mede, zoodat de Sorbianers tijd hebben Amfoeang met list te overvallen, (door het vertoonen van 's Compagnie's vlag) vermoorden den Koning met 80 van de zijnen en nemen verscheidene gevangen. De regenten vallen daarop later Sorbiang aan, verjagen hun, en komen met 15 koppen en 4 gevangenen op Koepang terug. De Compagnie krijgt de gevangenen ter goedmaking der onkosten. De koning van Sorbiang stuurt zendelingen om zich bij de Compagnie te onderwerpen, welke hem ook in genade aanneemt, daar zij niet bij magte was om hem te

straffen. De vaandrig BAUER wordt met 12 soldaten en de Mardijkers gezonden om de Molonezen voor het vermoorden des tolks enz. te straffen, maar bedugt voor verraad en niet kunnende vertrouwen op de Mardijkers zoo keert hij onverregter zake terug. De 5 hoofdregenten van Timor leven in goede harmonie en zijn der Compagnie getrouw. De Maubaresche en Belonesche Koningen halen hunne geschenken niet af. De hoofdregent van Fialarang zend er om, en vraagt tevens om hulp tegen Liphao. De Compagnie staat hem bij met amuni'ie. De Parelbank van Amarassie levert niets meer op, is vermodderd en gedeeltelijk reeds begroeid.]

1768. [*Jaarlijksch verslag van het opperhoofd dd. 20 September.* De regent LACKAR van Manjillie (Sumba) komt op Koepang. Voorstel tot het plaatsen van een tolk aldaar. Onlusten op Rotti tusschen den vorst van Denka en deszelfs tweede of rijksbestierder. Met kracht van wapenen door het opperhoofd gestild. De rijksbestierder met 34 anderen gevangen genomen en naar Koepang gebragt.]

1769. Een verklaring van den tolk van Amarassie JOHAN GEORGE ZAPFF, dat hij verpligt was van het opperhoofd VAN VOORST te kopen de geweren à 25 Rds het stuk en het sandelhout te leveren à 2 rds. de picol, de regering bepaald de prijs der wax à 28 Rds. en 3 rds voor vragt naar Java en keurt goed den verkoop van 34 krijgsgevangenen van Rotij voor 1225 Rds. Ook vindt men bij 2 rekeningen opgeteekend, dd. 15 September *1769,* dat de gelden aan de Weeskamer geremitteerd worden met Sandelhout à 5 rijksds de picol. [Instructie voor den als tolk naar Manjillie (Sumba) gaande korporaal VAN NIJMWEGEN.]

1770. [Wordt van de goudzoekerij geheel afgezien]

1771. [*Jaarlijksch verslag van het opperhoofd dd. 13 September.* Vrijen vaart en handel op Timor toegestaan. Voor het in order brengen der sterkte Concordia *f* 4592 toegestaan. Rapport van den op Sumba liggende tolk, dat het noodzakelijk is, wil men voordeel van Sumba hebben, alsdan

eerst de negorij Maulollo te bedwingen (zulks wordt echter niet toegestaan). Solor rustig. Oorlog op Rotti tusschen Termano en Denka; de bemiddeling der Compagnie heeft niet gebaat, daar de wederzijdsche grieven te groot waren. Scheuring van het Amanoebangsche rijk Tobani, 's Konings broeder trekt een groot gedeelte der onderdanen tot zich. De Koning van Koepang NAIJ MANNES gedraagt zich slecht en gaat op het eiland Semauw wonen, ten einde zich vrijer aan zijne zedenlooze levenswijze te kunnen overgeven, vermaningen van het opperhoofd baten niet. Toegestemd in de scheuring van het Amanoebangsche rijk, mits Tobani zich aan de Compagnie onderwerpt. De rijksbestierder van Sonabait EMANUEL SOEBAK naar de Caap verbannen.]

1773. [*Jaarlijksch verslag van het opperhoofd dd.* 19 *September*. De Solorezen der negorijen Manange, Lamahala en Tronk vallen de Compagnie af en willen den aldaar geplaatsten tolk vermoorden, vermeende zulks strafloos te kunnen doen, aangezien de Compagnie geene wraak heeft genomen over het vermoorden van het opperhoofd VON PLUSKOW en het afloopen der bark de Africaan en zich dus nog minder om een tolk zal laten gelegen leggen. De negorij Lawaijong beschermt echter den tolk. De Lamahalers nemen wraak op twee zijner slaven, die in het veld bezig waren om djagong intezamelen, en snijden die in riemen. De vaandrig BAUER wordt met eene kleine magt naar Solor gezonden, en tuchtigt die 3 negorijen met dien goeden uitslag, dat zij zich weder onderwerpen. De Expeditie komt met 77 gevangenen terug, welke voor slaaf worden verkocht. De regent van Manjillie (Sumba) zend eene slavin ten geschenke. De regenten van Mollo en Sorbiang komen op Koepang met geschenken voor de Compagnie. Overzending van copie van alle contracten met de inlandsche vorsten van af de 1e vestiging.]

1776. De bewindhebberen schrijven bij hunne letteren, dd. 30 October: „Geen minder stof van misnoegen verschaft ons het berigt wegens de ontdekte gebreken aan de

„kerk waaraan na U schrijven mogelijk eene geheele ver„nieuwing zal moeten geschieden. Dit gebouw 't geen nog „maar weinige Jaren heeft gestaan en waaraan, voor dies „voltooying mede, oneindig lang is gewerkt, schijnt als nu „te zullen vermeerderen de kostbare bewijzen, die wij „hebben van de onkunde zoo niet opzettelijke ontrouw „waarmede de maatschappij in het stuk der timmeragien „met hetgeen daartoe behoort, zoo dikwerf bediend, en wij „moeten ons dus op nieuw beklagen de kosten die tot de „extructie van dat gebouw de maatschappij in rekening zijn „gebragt."

1778. Vindt men in het P. S. der missive van den G. Generaal dd. 31 December. Dat 815 ponden Sandelhout door Van Este gezonden en aangerekend voor *f* 1355.14 niet zijn aangenomen, maar voor zijn rekening naar China zijn verzonden en hij het verlies, dat op den verkoop zal worden behaalt, zal dienen te dragen Eene verantwoording van den Ingenieur over zijn langwijlig werk vindt men ook. [*Jaarlijksch verslag van het opperhoofd dd. 17 September.* Eenige Amanoebangsche tommongongs verzetten zich tegen hun Radja. Door de gezamenlijke bondgenooten worden ze aangevallen en 15 stuks gevangenen gemaakt, waarop ze in het gebergte vlugten. De Koning van Amabie wordt met de vervolging belast. De Koepangnezen maken zich schuldig aan het vermoorden van 22 vrouwen en kinderen der trouw geblevenen Amanoebangers. De belhamels worden daarvoor gestraft.]

1781. [*Jaarlijksch verslag van het opperhoofd dd. 17 September.* De hoofden van Kisser, verzoeken gedrongen door zwaren hongersnood, slaven te mogen leveren voor Banda. De Amaconers zoeken weder goud voor de Compagnie, maar worden daarin tegengegaan door de Molonezen.]

1782. [De Molonezen worden aangevallen door den Keizer van Amacono.]

1784. Worden er 528½ picol wax overgezonden, en schrijft het opperhoofd Van Este, dat hij niet in staat is

Sandelhout te zenden, doordien de portugezen hetzelve voor 50 rijksds. de picol inkoopen.

1785. Meld het opperhoofd bij zijne missive dd 28 September, dat hij 400 picols wax à 22 ducatons overzend, dat de portugeezen het Sandelhout à 40 rijksds. de picol inkoopen, echter het ZEd. gelukt is 300 picols à 35 en 100 picols à 30 rds. de picol te bekomen, en meld verders dat de pachten hebben gerendeerd.

dat de pachten hebben gerendeerd. .	$178^4/_5$. —	$178^5/_6$ —
voor wax, slaven en Sandelhout. . .	2820 —	2870. —
„ de arrak.	750 —	750. —
„ het slagten.	400 —	400. —
„ de Topbaanen.	580 —	580. —
„ het tjappen van kaarsen . . .	80 —	80. —
„ „ hoofdgeld.	280 —	280. —
Totaal rijksds.	4910 —	4960 —

[*Jaarlijksch verslag van het opperhoofd dd. 28 September.* Amanatting dat zich onder Tobani in 1771 had afgescheurd stelt zich weder onder deszelfs koning. De Koning van Koepang NAIJ MANNES afgezet en opgezonden naar Batavia wegens liederlijk gedrag. Rotti rustig met uitzondering van Termano. Eenige Termaanders naar Ingofau uitgeweken, willen onafhankelijk zijn en eene negorij op zich zelve uitmaken, even als de in 1772 van Termano afgezonderde negorijen Keka en Talaij welke even als Bokaij en Lelenoek tot 's Compagnie's mardijkers zijn verklaard. *Missive van den Portugesche Gouverneur aan het opperhoofd dd. 16 Julij 1785.* Vertoog tegen het handel drijven in andere havens van Dellie door de Chinezen van Koepang, en verwerping van het contract van 1756 wat betreft Fialarang en Maubara als hoorende onder Portugal. *Jaarlijksch verslag van het opperhoofd dd. 28 September.* De Portugesche Gouverneur doet moeite om de regenten van Fialarang en Maubara van de Compagnie aftetrekken, hetwelk hun echter niet gelukt. Een Portugees officier komt op Fialarang en verbrandt in 's Gouverneurs naam der Chinezen woningen en verjaagt hen, en tracht de hoofden op OEkoessie tot de

Portugesche zijde over te halen, wordt echter door den Gouverneur terug geroepen]

1786. Meld het opperhoofd Van Este bij zijne missive dd. 20 September, dat de arrakspacht tot op 570 gedaald en de topbanen tot op 620 rds. gestegen zijn, en alzoo 5000 rijksdaalders zullen renderen. ZEd. zend 516 picols wax, 104 picols Sandelhout 1e soort, 61 picols id. 1e soort en 41 picols 2e soort, welke laatste soort hij voor 25 rds. heeft ingekocht, het geheel factuur bedraagt *f* 47144½, verzocht vergunning de Wax en Sandelhout ten duurste te mogen inkoopen, om daardoor de portugezen afbreuk te doen, en eindelijk meldende dat de geheele verkoop uit 's Comps. pakhuizen in een rond jaar hebben bedragen *f* 7296:9:8. Van Este leent de Compagnie *f* 21777 : 8 tegen een interest van 6 % en meld dat hij in 4 maanden 150 slaven aan de kinderziekte heeft verloren. Zend ook eene verklaring over van Endenezen, die 5 praauwen met Sandelhout geladen op Sumba hebben aangetroffen, aldaar gekapt. *Jaarlijksch verslag van het opperhoofd dd. 20 September.* Het vermeend regt der Portugezen op Maubara en Fialarang door het opperhoofd Van Este naauwkeurig onderzocht, waaruit blijkt die rijken vroeger door geweld onder de Portugesche zijn gebragt, wier slechte behandeling hun van zelve later de Compagnie hebben doen opzoeken. Echter sindts die beide landen onder de Compagnie zijn, heeft nimmer Portugal de minste pretentie daarop gemaakt, noch zich verzet tegen het plaatsen van steenen merksteenen met 's Comps. cijfer op beide plaatsen, en het bouwen en bezetten van een fort op Maubara als ook het plaatsen van een tolk aldaar. Den tegenwoordigen Gouverneur heeft nu echter alle middelen aangewend om den koning van Maubara en regent van Fialarang tot zijne zijde over te halen, hetwelk hem met uitzondering van Maubara gelukt is. Deze heeft de Compagnie nog kortlings van zijne trouw doen verzekeren. Eenige zijner Tommongongs hebben echter de vaandels en wapens, die zij in 1778 van de

Compagnie hebben gekregen, aan den Portugesche Gouverneur overgegeven. Het rijk van Maubara is in tweeën gesplitst, daar een oom van den tegenswoordigen Koning Don Cleto, genaamd Don Paul, zich een aanhang heeft weten te maken, waarbij waren de regenten van Tataboor, Lankera en Noejadilla, waarmede hij tot de Portugezen is overgegaan, die hem tot belooning voor zijn afval tot Koning van Maubara hebben verklaard. Het verafgelegen Fialarang, verbied om met de bestaande middelen, het indringen der Portugezen tegentegaan, zulk wordt dus voorloopig op zijn beloop gelaten. De jonge Keizer van Sonnabai en den Koning van Ambenoe oproerig tegen de Compagnie. De overige Timorsche regenten trekken tegen hun op, doch worden geslagen en verjaagd. *Missive van het opperhoofd dd. 24 September 1786.* De jonge Keizer van Sonnabai, doet een inval op de negorij Soelamoe omtrent 4 mijlen van Koepang, en vermoord den Koning van Koepang met 7 volgelingen en 6 manschappen van den Koning van Tabenoe. *Gouverneur Generaal dd. 7 December 1786.* Overzending eener kleine expeditie om de afvalligen Sonnabaijer tot onderwerping te brengen].

1787. Bedraagt de Militaire sterkte 110 koppen, waarvan 42 Europeanen. Het opperhoofd zend 520 picols wax à 35 rijksd, zijnde de prijs zoo duur, door de daling van het Sandelhout 1e soort tot 21 2/3 ducatons, 2e soort tot 18 1/3 ducaton, en daardoor genoodzaakt zijn geweest de prijs optejagen, meld tevens dat den verkoop uit de magazijnen heeft bedragen *f* 8874:19:8, waarop *f* 3265:4: geprofiteerd is geworden. De regering echter melden, bij missive dd. 20 December, dat zij gelasten den inkoop van wax tot mindere prijzen plaats vindt, en stipt gevolgt wordt de bepaalde prijs bij missive dd. 30 December *1775.* [*Gouverneur-Generaal dd 30 December.* De Regent van Fialarang geeft blijken van ontrouw, zulks is gebleken uit eene missive van den Portugesche Gouverneur dd. 3 November 1786. Last om met de hoofden der zwarte

Portugezen op OEkoessie in goede verstandhouding te leven. De 1e gezworen Klerk ter algemeene secretarij heeft last ontvangen uit het archief die papieren te zoeken en naar het opperhoofd van Timor te zenden, welke 's Compagnie's regten op Timor kunnen bewijzen.]

1788. Vindt men in de missive van den Gouverneur Generaal, dd. 20 Maart, eene aanklagte van den Gouverneur der Portugezen tegen het opperhoofd Van Este luidende. „Dan dewijl den Gouverneur van Dillij, bij brief „van 7e Maart 1787, het opperhoofd Van Este onder andere „mede beschuldigd, dat hij 50 Dirmanders uit den roof tot „zijn aandeel gekregen zoude hebben, dat daarvan 6 of 8 „jongens op diverse instrumenten leerde speelen, en dat „hij 20 andere van den Chinees Tukang apang gekocht „zoude hebben voor snaphanen, kruid en kogels, welke „Chinees deze artikelen weder verkocht zoude hebben aan „den afgeweken Sonnabaijer, zoo gelasten wij het gemelde „opperhoofd Van Este om zich dientwege niet alleen te „verantwoorden, maar ook en voornamenlijk te zorgen dat, „door de Chinezen en andere handelaren met Compagnies „passen varende, geen handel in amunitien van oorlog „gedreven worden, en daartegen door een strikt en streng „verbod te voorzien, eindelijk zich voortaan niet meer bij de „portugezen te beroepen op de Contracten van 1756 maar „wel die van vroegere datums". [*Gouverneur Generaal dd. 20 Maart.* Dé Portugesche Gouverneur heeft brieven en protesten aan den Gouverneur Generaal gezonden, maar aangezien die wijdgapend, trotsch, verwaand en pretentieus zijn, wil ZHEDagtb. die niet beantwoorden, maar draagt aan het opperhoofd Van Este op, om gemelden Gouverneur daarvan te informeren, onder voorhouding de Compagnie zeer wel bewust is, hoevere hare regten en prerogatieven gaan, welke gegrond zijn op contracten met de vorsten successief gesloten en dat de Compagnie nimmer zal empieteeren op de regten van Portugal, maar daarentegen 's Compagnie's regten ook zal mainteneren en ten dien einde strenge orders aan het

opperhoofd heeft gegeven. Recommandatie om bij verschil over elkanders regten zich niet meer te beroepen op het contract van 1756 (welker waarde door het Portugesche Gouvernement met *regt* wordt ontkend) maar zich te funderen op oude contracten]

1789. Den 27 October van dat jaar is er weder een kontract gesloten met verscheidene inlandsche vorsten. *Jaarlijksch verslag van het opperhoofd dd. 19 September.* Pandai, Dalola en Alor zenden geschenken en willen zich stellen onder de Compagnie. De Keizer van Sonnabai onderwerpt zich weder, waardoor de rust op Timor hersteld is.]

1790. Is te Batavia getaxceerd, het Sandelhout van hier gezonden op 50 rijksdaalders de picol. De bewindhebberen schrijven bij hunne missive, dd. 11 December 1790 § 152, den omslag van dit Etablissement te bezuinigen, dan wel optebreken, daar het geen nut voor de Compagnie aanbrengt, zijnde de motiven onzer vestiging alhier geweest, het monopolie van Sandelhout te hebben, welk monopolie zedert 1750 niet meer bestaat, en door de bediendens in duigen is geworpen. [*Kamer der XVII.* Afkeuring der sterke bewoordingen, waarmede de bedienden van Timor den Portugesche Gouverneur 's Compagnies's ongenoegen over zijne slechte handelingen hebben te kennen gegeven, daar de Compagnie absolut vordert alle moeijelijkheden met Europesche natien vermeden worden. Recommandatie om de oneenigheden met de Portugezen in der minne te schikken].

1791. Schrijven de bewindhebberen bij hunne missive, dd. 7e December § 150, dat zij ernstig aandringen op eene noemenswaardige reductie, dan wel het kantoor optebreken, en zoo niet, den omslag voor de Compagnie ten minste dragelijk te maken. En prijzen zeer het bestuur van wijlen het opperhoofd Van Este.

1792. De Indische regering keurt bij hare missive dd. 24 Januarij goed, de overzending van 600 picols wax, de helft tegen eene prijs van 28 en de rest tegen 35 Rds.,

doch ontzegt het verzoek die geheel à 35 rijksdaalders in rekening te brengen.

1793. Wordt het opperhoofd door de regering andermaal ten ernstigste aangeschreven, zijne gedachten mede te deelen omtrent den opbraak van dit Etablissement, en optegeven op welke min kostbaarste wijze wij het regt van possessie kunnen bewaren [*Gouverneur Generaal dd. 3 Januarij*. De Compagnie ziet af van den handel in lijnwaden op Timor. Ende verbindt zich aan de Compagnie en krijgt voor eigen rekening een tolk. Goedgekeurd, in het geheim den Keizer van Amacono is verzocht, den Koning van Maubara tegen de Portugezen te ondersteunen, echter met stipten last om alle oneenigheden met de Portugezen te vermijden, te meer daar het regt van de Compagnie op geene goede gronden steunt. Het verleenen van hulp aan Maubara, tegen de zwarte Portugezen in 1759 kan dat regt niet defenderen. Ook heeft de Compagnie in 1762 last gegeven tot het slegten van het fort aldaar, en dus afgezien van het bezit, door de Maubarezen aan hun lot overtelaten. Overigens convenieert het in den presenten tijd, daar men eerder aan opbraak dan aan acquisitie denkt, de Compagnie niet, eene kostbare assistentie aan dat rijk te verleenen]

1796. Een project Ceremonial voor het afgeven van brieven en geschenken aan de Timoreesche vorsten en grooten, van wegens de E. Compagnie toegezonden, niet gedagteekend.

1797. [*Missive van het opperhoofd dd. 5 Julij.* Den 10 Junij vertoonen de Engelschen zich met twee schepen voor Timor Koepang, zenden eene sloep met 3 officieren en eischen Timor op, wordt 6 uren uitstel gevraagd en verkregen Geene genoegzame magt bij elkander kunnende krijgen daar Inlanders en Chinezen naar het gebergte waren gevlugt, zoo wordt tot de overgave besloten en de sleutels van het kasteel overgegeven. Den anderen dag (11 Junij) bezetten de Engelschen het kasteel met een officier en 30

manschappen en ontwapenen de bezetting. In den loop van den dag heeft de secunde GREVING eenige Timorezen en Rottinezen alsmede eenige slaven bij elkander weten te krijgen, en laat door die de Engelschen in de Chinesche kampong ten getalle van 10 verraderlijk vermoorden. Doet daarop het kasteel aanvallen, waaruit de Engelschen niet tegenstaande zij hulp van de schepen krijgen, en zoo wel van de schepen als uit het fort onophoudelijk Koepang beschieten, worden verdreven, en nadat ze alvorens den brand in de huizen hebben gestoken, geplunderd en vernield wat met mede te nemen is, en verscheidene gebouwen in de lucht doen springen, verbranden ze de in de rivier leggende schepen, en embarkeren zich weder, nemen twee schepen welke op de reede liggen en zeilen weg. De Timorezen plunderen en verbranden de Chinesche kampong. *Gouverneur Generaal dd. 5 October 1797.* Het opperhoofd WANJON door den secunde GREVING van verraad beschuldigd wordt opgeëischt naar Batavia.]

1799. [*Gouverneur Generaal dd. 1 Januarij.* Het opperhoofd GREVING wordt opgeëischt naar Batavia. Tot onderzoek van het gebeurde in 1797 als Commissaris gezonden DOSER.]

1800. [*Gouverneur Generaal dd. 27 Januarij.* De Commissarissen DOSER wegens onbekwaamheid afgelost door LOFSTETH.]

1801. Gewezen van de hand het voorstel van den Commissiant LOFSTETH om een batterij van 6 kanonnen à 12 ℔ kaliber, ten Oosten van Koepang, aanteleggen, om daardoor de plaats voor een landing te beveiligen. Uittreksel der grootboeken wat den opbouw van het Residentiehuis heeft gekost, zijnde aan materialen afgeschreven *f* 6224: 17.. [*Gouverneur Generaal dd. 1 Mei.* Last om, aangezien vroeger zoo onverschillig is omgegaan met het archief en voornamenlijk de contracten, al de contracten te renoveren, met zoodanige alteratien en ampliatien, als na een naauwkeurig onderzoek zal blijken het best met wederzijdsche belangen overeen te komen, en bepaling dat voortaan bij

aanstelling van een nieuwen vorst, deze bij acte zich plegtig zal moeten verbinden, het met zijn predecesseur aangegaan contract natekomen, met vrijlating aan het opperhoofd telkens die veranderingen en vermeerderingen als met de tijds omstandigheden overeenkomen, daarbij te voegen en ter approbatie aan het Gouvernement in te dienen.]

1802. Kwam alhier den Predikant MULLER van Sourabaija en doopte ter dezer plaatse 25 bejaarde en 212 kinderen, en te Rottij 166. Collecteerde voor den arme bij die gelegenheid 167 Rds. 37 st. en 8 penningen, die, bij de jaarlijksche verantwoording van Timor, zijn ingezonden, alsmede de staat der scholen en Christenen. Den 10 October is den Heer LOFSTETH aan de rotkoorts overleden

1804. Schrijft den Gouverneur Generaal, bij missive dd. 6e Februarij § 11, en daar wijders hieruit blijkt dat, door den overledene Commissiant LOFSTETH, almede gebruik is gemaakt van 's Compagnie's gelden, tot particuliere handel, contrarie onze daartegen leggende orders, zoo zouden wij hem, en den secunde GIESLER, indien niet beide overleden waren, na merites corrigeren, daar wij dit thans enkeld moeten laten berusten bij het getuigen van ons hoogste ongenoegen deswegens en soigneuse recommandatie, om te zorgen van zig voortaan niet meerder schuldig te maken, aan het gebruik van 's Comps. gelden sub poene van de ernstigste dispositie. Te kort door LOFSTETH 6229:41 Rds. en last gegeven een bekwaam doctor herwaards te zenden. Den Gouverneur Generaal verbied, bij resolutie dd. 31 Januarij, ten strengste aan alle ingezetenen eenige rijkscieraden van Inlandsche vorsten in pand te nemen, zullende, bij ontdekking, de in pand genomen goederen, zonder betaling, teruggegeven moeten worden. Geeft verder kennis dat uit gebrek aan doctors er geene gezonden kan worden.

[*1809.* Koffij geplant op Amarassie. Geschenken en brieven aan de volgende vorsten:

Koepang, Sonnabai, Amabi, Taijbenoe, Amphoeang,

Amarassie, Naij-Niab, Amanoebang, Ambenoe, Fonaij, Regent van Lelanoek, Bulba, Lando, Taleij, Dieuw, Savo, Dauw, Oepauw, Singadja van Lamakera, Regent van Lolekeka, Sengadjie Lawaijong, Regent van Karbaffo, Regenten van Thie en Regent van Rengouw.]

NAAMLIJST
DER
OPPERHOOFDEN EN COMMISSARISSEN TE TIMOR
van 1655 tot 1809.

OPPERHOOFDEN.

J. van der Heijden	....	1655.
A. Hardt	....	1665.
P. de Caspir	....	1667.
J. van Heden	....	1677.
J. van Wijkersloot	....	1680.
N. Focanus	....	1704.
J. van Alfen	Tot 1738 zijn de	1705.
Ditloff Blad	opgaven niet volledig	1708.
R. Liers	....	1712.
J. Marmer	....	1714.
W. van Putten	....	1715.
C. Lispensier	....	1716.
B. Vil Swaan	....	1717.
H. Engelbert	....	1721.
B. W. Visscher	....	1734.

A. Peper	van 1738 tot	1739.
P. J. Blok	„ 1739 „	1741.
Van Oldenbarneveld genaamd Tulling	„ 1741 „	1743.
C. F. Brandenburg waarnemend	„ 1743 „	1744.
Meulenbeek	„ 1744 „	1746.
Gonst. waarnemend	„ 1746 „	1748.
D. van der Burg	„ 1748 „	1753.
Beijnon	„ 1753 „	1758.

Van Pluskow	. . . .	van	1758	tot	1761.
J. de Lange	. . waarnemend. .	„	1761	„	1762.
Ter Herbruggen	. . . .	„	1762	„	1765.
D. van Voorst	. . . .	„	1765	„	1766.
W. A. van Este	. waarnemend. .	„	1766	„	1767.
Cornabé	. . . .	„	1767	„	1770.
B. W. Fockens	. . . .	„	1770	„	1777.
W. A. van Este	. . . .	„	1777	„	1789.
F. Wanjon	. . . .	„	1789	„	1797.
Greving	. . . .	„	1797	„	1798.
J. Doser	. . . . als Commissaris.	„	1798	„	1799.
Lofsteth	. . . „ Idem.. .	„	1799	„	1802.
J. Giesler	. . . .	„	1802	„	1804.
P. B. van Kruine	. . . .	„	1804	„	1808.
P. Stopkeert	. . . .	„	1808	„	1810.
J. A. Hazaart	. . . .	„	1810		

COMMISSARISSEN.

Door Banda's Gouverneur J. Cops zijn ongenoemde Commissarissen gezonden in . . . . 1668.

G. Huijgelbosch . . . . 1705.

Paravicini . . . . 1756.

J. Doser. . . . . 1798.

Lofsteth. . . . . 1799.

TOELICHTING.

Vorenstaande aanteekeningen over Timor en Onderhoorigheden 1668 tot en met 1809 zijn ontstaan door de samenvoeging van twee in 's Lands archief te Batavia berustende afzonderlijke verzamelingen, welke vermeld worden op bladzijde 294 onder 5 Varia van den inventaris van dat archief (1602—1816) door Mr. J. A. van der Chijs.

De eene verzameling A is getiteld: „Diverse aanteekeningen uit het Archief dezer Residentie" terwijl links in den hoek staat Timor. Zij loopt van 1746 tot en met 1804. Onder het jaar 1753 wordt in deze „Diverse aanteekeningen" medegedeeld, dat het gewezen opperhoofd E. J. Beijnon (1753—1758) bij zijn bericht van 15 Juni 1753 een breedvoerig verhaal gaf van hetgeen de Portugeezen de Nederlanders te Timor hebben aangedaan. Dit verhaal begint met 1730 en eindigt met 1752. Wat onder de verschillende jaren voorkomt, voorzien van een sterretje, is uit dat verhaal afkomstig.

De andere verzameling B draagt den titel „Specifieke opgave van alle memoriën, rapporten, verslagen of andere voor de geschiedenis belangrijke schrifturen van voor het jaar 1816, zich bevindende in de archieven der Residentie Timor". Zij loopen van 1748 tot en met 1809. Het voorkomende in de vorenstaande aanteekeningen, dat aan deze „specifieke opgave" is ontleend, is tusschen haakjes geplaatst.

Bij deze „specifieke opgave" behoorde ook de Naamlijst der opperhoofden en commissarissen. In het artikel „Het eiland Timor" in de Gids van 1855 door professor P. J. Veth gaf deze slechts enkele opperhoofden op.

De oorsprong van deze drie lijsten is te vergeefs door mij nagegaan. Op de specifieke opgave was aangeteekend

een brief van den Resident van Timor en Onderhoorigheden van 30 December 1849 no. 29/1, maar deze brief bleek ter Algemeene Secretarie niet bekend. Het bestaan van de lijsten is daarom van belang, omdat op bladzijde 292, noot 1, van den vorenaangehaalden inventaris wordt gezegd, dat het archief te Koepang tijdens het Engelsche tusschenbestuur (1814) grootendeels gebruikt is voor den aanmaak van patronen ten behoeve eener expeditie naar Amanoebang.

DE VÂHANA'S

VAN HET

BRAHMAANSCH EN BOEDDHISTISCH PANTHEON

DOOR

J. KNEBEL.

Mij is opgedragen na te gaan, wat er, van hier er elders, bekend is van de vâhana's van het Boeddhistisch pantheon, en daarbij het begrip „vâhana" op te vatten in den meest uitgebreiden zin van het woord.

Mensch of dier, als embleem of attribuut, voorgesteld vóór, naast of op den zetel van de godheid; — mensch of dier door de godheid in actie bestegen als voertuig; — mensch of dier, levend of als lijk, waarop de godheid staat, zit, knielt of danst, — allen zullen als vâhana plaats nemen in den legger, die in deze studie *voorloopig* zal worden aangelegd.

Mij is tot taak gesteld de resultaten van het oudheïdkundig onderzoek, dit onderwerp betreffende, na te speuren van de eerste ontdekkingen af aan tot den dag van heden toe; dat onderzoek aan te vangen met Nepal, voort te zetten met Thibet, Mongolië en Japan, om te eindigen met wat in Nederlandsch-Indië zelve aanwezig is in steen, in brons of in fotogram.

Mocht dat onderzoek slagen, en daarin een basis en opwekking worden geleverd voor verder onderzoek, dan schrijve men dat weer toe aan de leiding van Dr. J. L. A. Brandes, die mijn wegwijzer was door den doolhof van Hindoesche en Boeddhistische studieën.

Voor de litteratuur nu, die hare bijdragen leverde voor de bewerking van dit opstel, moeten worden genoemd:

Nippon, von Ph. Fr. von Siebold, Leiden 1832, en wel met name: hoofdstuk V, het Buddha-pantheon (Bats Zô-dsu i) de vertaling van een Japanschen tekst en met aanteekeningen voorzien door Prof. Dr. J. Hoffmann.

Buddhism of Thibet, or Lamaism, by L. A. Waddell, London, 1895.

Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei, von A. Grünwedel, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1900.

Das Pantheon des Tschangtschu Hatakta, von Prof. Eug. Pander, Berlin, W. Spemann, 1890.

(De vâhana's in het Museum te Weltevreden onder het metalen beeldwerk).

(De vâhana's, in het Museum te Weltevreden onder het steenen beeldwerk).

(De yoni's en voetstukken in het Museum te Weltevreden).

(De vâhana's in de fotogrammen van het Museum te Weltevreden).

(Vâhana's door de oudheidkundige commissie van N.-I. aangetroffen te Djogjakarta).

(Vâhana's door de oudh. comm. aangetroffen in het Malangsche).

Buddha Çaya, by Rajéndralala Mitra, Calcutta, 1878.

History of Nepal, by Daniel Wright, Cambridge, 1877.

Prof. John Dowson, Classical dictionary of Hindu mythology etc, London, Trübner & Co., 1879.

Joseph Edkins, Chinese Buddhism, London, Trübner & Co., 1880.

Das Lamaïsche pantheon von Eugen Pander (Zeitschrift für Ethnologie, XXI, 1889.)

B. H. Hodgson, Notices of the languages, litterature and religion of the Buuddha's of Nepal and Bhot (Asiatic researches, Vol. XVI, Calcutta, 1828).

L. de Milloué, Histoire des religions de l'Inde, Paris, Ernest Leroux, 1890.

E. Schlagintweit, Le Bouddhisme au Thibet, Annales du Musée Guimet, Paris, E. Leroux, 1881.

W. W. ROCKHILL, The land of the Lamas, London, 1891.
E. MOOR, Hindu pantheon, London, 1810
A. FOUCHER, Etude sur l'Iconographie Buddhique de l'Inde, Paris, E. LEROUX, 1900.
A. GRÜNWEDEL, Buddhistische kunst in Indien, Berlin, W. SPEMANN, 1893.
E. BALFOUR, the Cyclopaedia of India, London, 1885.
Ten slotte:
BARTHOLOMACAS ZIEGENBALG, Genealogy of the South-Indian Gods etc. Madras, *Higginbo*, THAM & Co., 1869.

Over dit merkwaardig boekje moet het volgende worden medegedeeld.

Het werd geschreven in het Duitsch door ZIEGENBALG, den eersten Protestantschen zendeling in Indië, in 1817 opgezonden naar Europa en ter uitgave toevertrouwd aan A. H. FRANKE, Directeur van de Missie.

Maar het vrije onderzoek had gerekend buiten de geloofsbelijdenis — de waardige Directeur schreef terug naar Tranquebar (het is Dr. GERMANN, die het meedeelt), „dat er heelemaal niet te denken viel aan den druk van de toegezonden Genealogie, aangezien de zendelingen waren uitgezonden ter uitroeiing van het heidendom en geenszins ter verspreiding van Heidensche onzin in Europa".

En zoo vond het boekje, eerst vijftig jaar later, een Engelschen vertaler in den zendeling van de Schotsche missie G. J. METZGER, en werd uitgegeven in Indië.

Alvorens nu over te gaan tot de beschrijving van de *Boeddhistische* vâhana's zullen oudere rechten worden geëerd, en worden nagegaan (of liever herhaald en aangevuld) wat door het *Brahmanisme* of, wil men Hindoeïsme als goddelijke vâhana werd erkend.

Daarvoor diene als basis het daarover meêgedeelde in het opstel „De Doerga-voorstelling in de beeldhouwkunst en litteratuur der Hindoes", opgenomen in het Tijdschrift

van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel XLVI, aflevering 2 en 3.

I. BRAHMAISME.

In genoemd opstel wordt aan Brahma èn Saraswati als vâhana toegekend, de *gans* of *zwaan*.

Aan Saraswati alleen de *rijstvogel* en *de pauw*.

JOHN DOWSON nu noteert: „Brahma, wiens naam in de Veda's en Brahmana's niet voorkomt. Volgens de Râmâyana was eens alles water, en daarin werd de aarde gevormd, — waaruit Brahma te voorschijn kwam.

Eene latere beoordeeling van DOWSON's werk maakt Brahma tot eene bloote manifestatie van Vishnoe.

De Mahâbhârata stelt Brahma voor als ontspringende uit den navel van Vishnoe, of uit den lotus, die uit navel van Vishnoe ontsproten was. Zijn vâhana is een *zwaan* of *gans*.

En ZIEGENBALG, die zijne inlichtingen onder de Tamil-bevolking opdeed, teekent aan: His standing place is a flower, and near him stands his schicle, a bird called Annam (*swan*).

Moor geeft Saraswati zittend op een *héron* (reiger) *1* (234) én twee afbeeldingen van Saraswati à cheval op een pauw.

Vishnoe heeft als vâhana de *garoeda*, als Narajana het vijgeblad *Vata*. (BARNOUF). In de Veda's nu is V. geen godheid van den eersten rang; eene manifestatie van de zonnekracht; geassocieerd met Indra. In de Mahâbhârata en de Poerâna's is hij het tweede lid van de trimoerti; Narajana („die zich beweegt op het water"), voorgesteld als *sluimerend op de slang Sesha 2a* en dobberend op de wateren.

Daar (in de Mahâbhârata en oude Poerâna's) is hij de hoogste god. Latere Poerâna's geven den voorrang aan Çiva.

Soms wordt hij voorgesteld als *zittend op een lotus* met Lakshmî, „or reclining on a leaf of that plant"; in andere voorstellingen rijdt hij op zijn reuze-vogel Garoeda (DOWSON).

Met Lakshmi en Satyavama ligt hij op een zeven-koppigen Sesha of Ananta-naga.

In de mahâ-pralaja-voorstelling zit hij op een *tijgervel* — terwijl hij, met Lakshmî ook nog wordt aangetroffen als zittende *op een vliegenden garoeda.* Narayana *2* (238) nu treft men ook aan met de teenen van den rechter voet in den mond, en Vishnoe (255) staande op een lotuskussen geheel omlijst door 2 slangen en overhuifd door 25 slangekoppen gericht naar rechts en 25 slangekoppen gericht naar links 2b. Van Garoeda *3* (260) worde daarbij aangeteekend, dat hij, afzonderlijk, voorkomt naast een slang, knielende op de linker knie en de handen gevouwen tot een sembah. Hij draagt een calix, waaruit lotusbladen opgaan, te midden waarvan een argha om er offeranden voor Vishnoe in te ontvangen. De staart van Garoeda eindigt in een vogelkop. Onder dezelfde utensiliën komt voor een gesloten lotus op een *schildpad,* gebezigd bij een Poedja van Vishnoe in de koerma-avatâra. *4* (261).

I aatstgenoemde voorstelling treft men aan onder de offer-utensiliën (Pujartha Dravyâni).

Als huisgod (*5* 100 en *6* 101) onder de Mahraten en andere Hindoes, wordt aan Vishnoe de naam gegeven van Virataroepa en hem een *paard, leeuw of ander viervoetig dier* als vâhana toegedacht (EDWARD MOOR).

Ook wat ZIEGENBALG (of METZGER misschien) aanteekent over den garoeda is daarom zoo belangrijk, omdat 't door den schrijver geput werd uit het volksbewustzijn, dat jaren lang persoonlijk door hem bestudeerd werd.

„De Brahmaansche kiekendief (falco pondi, scherianas (zegt Z.), de verwoester der slangen, wordt bij de Hindoes aangemerkt als de koning der vogels, — maar aan den vâhana van Vishnoe, n. l. aan Garoeda, den zoon van Kasyapa en Vinatâ, wordt door de Hindoes een hoogere rang toegekend dan aan den Brahmaanschen kiekendief, hij wordt voorgesteld als een wezen tusschen mensch en vogel".

En wat ALB. GRÜNWEDEL noteert over Garoeda's 7 (298) is hier al evenzeer op zijn plaats, als in eene verhandeling over Boeddhistische kunst.

Ik vertaal: Voorbeelden van oer-oude vogelvoorstellingen zijn de van vleugels voorziene rijdieren van voorname godheden: de Garoeda's (Soeparna), volgens het Indisch volksgeloof, de vertegenwoordiger en koning van de geheele dieren-wereld.

Onder de bas-reliefs van Santschi komen voor een god en eene godin, ieder rijdende op een *garoeda, door middel van een teugel.*

Het Doerga-opstel vervolgt: de vâhana van Çiva met Çakti Pârvatî is de *bal;* de vâhana van Çiva en Pârvatî, vereenigd als Ardanari, is *leeuw* of *tijger* en nandi.

Na Burnouf en Jacquet, die voornamelijk zamelden, wat de kust van Malabar en Coromandel te zamelen gaf, wordt belangstelling gevraagd voor hetgeen Ziegenbalg, Moor en Dowson over dat onderwerp hebben gezegd.

Het oudste bericht (dat van Z.) geeft Çiva „staande *op een bloem,* genaamd Tamarasa (Tamil), ook wel Kamala, i. e. de lotus" — en noemt ook *Roedra* als derde gelaat van Çiva.

Dowson zegt: Onbekend in de Veda's is de naam Çiva, — men spreekt van Roedra, van den stam „roed" huilen, omdat hij huilde bij zijn geboorte.

In den loop der tijden is de Roedra der Veda's ontpopt tot de derde godheid van de Hindoe-trimoerti, en kreeg als vâhana een *nandi.*

Het Hindoe-pantheon van Moor geeft ons afbeeldingen van Çiva *8* (225), met Pârvatî in het haar, dat omwonden is door een *naga,* zittend op een lotuskussen — terwijl zich, links en rechts beneden dat kussen hebben nedergelegd een *nandi* en een *tijger.*

In de Mahâ-pralaja-voorstelling *9* (226) zit Çiva op een *tijger,* die ligt op het water (?).

De Tripoerantika Çiva *10* (340) wordt de godheid dansende (staande op den rechter voet) voorgesteld, op een voorover liggenden *asoera,* die een naga omvat (tripoerasoera).

Mahadeva Pançamoekhi staat op een lotuskussen, doch

houdt in de rechter hand een galopperenden *antilope 11* (228).

Pançamoekhi Çiva zit op een lotuskussen, dat is neergelegd op een *tijgervel 12* (230).

Een andere voorstelling *13* (229) geeft Mahâdeva met Pârvatî, zittend op een divan waarop een *tijgervel* is gespreid;— links de *gawmoeki*, een liggend rand wáaruit te voorschijn komt een rivier, die langs de divan stoomt.

Weer een andere voorstelling geeft Mahadeva in den Çiva-hemel (Kailasa) 1), met Pârvatî zittend op een *tijgervel.* Het gaw-moeki symbool ook hier rechts, maar bovendien komt hier, eveneens rechts, de *nandi* uit het water te voorschijn *14* (230).

Nog een Mahâ-dewa-voorstelling geeft de godheid met Pârvatî, Ganeça en Kârttikeya, gezamelijk zittende op een *nandi;* terwijl Mahâdeva zelf een galopperenden *antilope* houdt in de linker achterhand.

In eene gecombineerde Çima-Pârvatî-Ganeça-voorstelling, waarin voor de godheid een *tijgervel* gespreid is op een tapijt, zit rechts van het tapijt een *tijger* (vyaghra), links van het tapijt een *nandi* en op het tapijt een *rat.*

Van Bhairawa, moerti van Mahâdeva wordt eene voorstel ling. gegeven, staande op eene estrade; daarop staat links van den god een *rund,* rechts een *paard;* vóór de voeten, beginnende van rechts, een *lingga* met yoni, daarna vier ronde voorwerpen, waarop in het midden een vijfde, zooals de vier hoofd-knoppen eener Brahma-voorstelling door een vijfden knop 2) plegen te worden afgedekt; daarna een *buffel-skelet.*

Eene andere afbeelding geeft Bhairava *15* (233), stelt de godheid voor staande op de aarde, met een *hond* aan linker

1) Moor spreekt van Hindoe-Olympus, wat, dunkt me, minder correct is. Kaïlasa (de loka van Çiwa) is immers slechts een deel van dien Olympus?

2) Men zie evenwel de „panch pinda" hierachter.

en rechter zijde, terwijl de rechter hand de haren vat van een bloedend menschehoofd.

Andere Bhairava-voorstellingen *16* (243, *17* 244, *18* 245, *19* 247, *20* 251 en 252) geven hem: òf staande op eene estrade, met een *buffelschedel* op de bovenplaat en *twee menschenvoeten* op de benedenplaat;

òf zittend met Çakti op eene estrade, op wier benedenplaat voor het midden een *paard* staat;

òf staande op eene estrade met een *paard*, op de bovenplaat daarvan aan zijn linker en een *rund* aan zijn rechter zijde; rechts daarvoor ligt een *buffelschedel* en op de benedenplaat voor het midden zijn *twee voeten;*

òf staande op eene estrade, met een staand *paard* links op de bovenplaat en daarboven een *buffelschedel*, een *lingga-yoni*-symbool, *twee* afgekapte *voeten* en andere zaken (?);

òf zittend à cheval op een *nandi;*

òf zittend op een lotuskussen, dat ligt op een opgerolde *Sesha*, de kop van den naga als troonhemel over den vorst.

Ook worde hier ter loops aangeteekend, dat Bhairawa vaak wordt voorgesteld met een *hondekop* — of in menschelijke gedaante en geheel naakt (Ziegenbalg).

Verder voorstelling van Çiwa en Pârvatî, ieder op één been staande op eene estrade, op wier bovenplaat liggen *twee buffel-schedels* en een *lingga-yoni*-symbool *21* (248).

Al verder Mahadewa en Parwati, de eerste rijdende op den *nandi*, de tweede op een *leeuw*.

In de Zuidelijke en Westelijke deelen van Indië worden Mahâdeva en Pârvatî ook vereerd onder de namen van Kandeh Ras en Malsara, en dan voorgesteld als rijdende op een *paard*, nu eens vergezeld van een hond, dan weer zonder hond *22* (237).

Volge alsnu de Ardhanari-voorstelling:

Deze vereeniging in één lichaam van Çiwa en Pârvatî wordt voorgesteld *staande* op de *aarde*, met een liggenden *leeuw* aan de vrouwelijke helft, en een liggende *nandi* aan de mannelijke *23* (236).

Ook wordt eene Ardhanari-voorstelling aangetroffen met dezelfde våhana's doch de man vrouw-godheid *gezeten* op een *tijgervel* (236).

Behalve deze combinatie in één lichaam, wijzen we ook op de Trimoerti, waarin *drie* goden in één lichaam en op de Hari-hara-voorstelling.

Als een Moerti van Mahâdeva wordt een god aangestroffen onder den naam van Virabhadra *24* (235) en voorgesteld als loopend en aangebeden door eene menschelijke gestalte met *ramskop,* terwijl onder de emblemen een *nandi* voorkomt.

Volgens de Çiwa-poerâna kwam hij voort uit Çiwa's zweet.

Van Mahakali komt bij MOOR eene penteekening voor, waarin de godin wordt voorgesteld, zittend op een lotuskussen; vierhandig; in elke achterhand een mannehoofd, staande met den hals op den wijsvinger en duim en in elke voorhand een vrouwehoofd, dat bij een haarvlecht gegrepen wordt. Aan den voet van het tempelgebouw ligt rechts en links een *leeuw.*

Op den trans van het tempelgebouw staan vier *pauwen,* twee aan twee naar elkander toe gekeerd.

In de twee zij-kapellen staat in ieder een kleine *yoni* met *lingga.*

Gaan we nu over tot de voorstellingen van *Dewi*, dan vinden we: (MOOR) een haut-relief van de godin in marmer van Indora, zittende op een lotus en gebaad wordende door twee *olifanten* *25* (232).

Verder de godin links en rechts geflankeerd door een *kameel,*

Eene teekening, waarin Dewî vereerd wordt door Mahâdeva, Brahma, Vishnoe, Ganeça en Indra.

In de twee torentjes op een tempelgebouw bevindt zich in ieder een liggende *nandi*, met de oogen gericht naar een *yoni met lingga.*

Ook komt een teekening voor, waarin de godin gezeten is op een viervoetig dier, dat niet te determineren is.

Eene andere teekening stelt de godin voor, zittend op een lotuskussen, dat ligt op eene estrade, aan wier linker zijvlak een *leeuw* ligt 26 (239).

Een Vishnoe-Dewî-voorstelling (als Doerga-motief?) vertoont geen vâhana.

De voorstelling van Dewî als Vyâghra Yâyî plaatst de godin à cheval op een tijger 27 (240), terwijl de voorstelling als Mahisha Sâyî haar een *buffel* als vâhana toekent 28 (241).

In eene andere voorstelling is de godin gezeten op eene estrade, links en rechts geflankeerd door een viervoetig dier, dat niet te determineren is (242), — terwijl weer eene andere voorstelling haar afbeeldt als staande op eene estrade — op wier bovenplaat rechts een lingga-yoni-symbool geplaatst is, en links een brullende *leeuw* met een *schorpioen* voor zich.

In dit vâhana-onderzoek nu is het van belang weer een blik te slaan naar de Poejartha Dravyâni (offer-utensiliën), omdat ook daarin de combinatie der symbolen eene aanwijzing is voor den vâhana, die aan de daarmeê vereerde godheid wordt toegekend — en zoo geven ons dan de illustraties van Moor weêr te zien:

1. Een Lingga gedragen door drie hoofden, omgeven door een slang; op de tuit van het voetstuk ligt de *nandi.*

2. Een leeuw, staande op eene estrade; aan zijn linker zijde ligt een *nandi*, en daarvóór een lingga yoni.

3. Een lingga gedragen door 5 hoofden, in een yoni, die aan de binnenzijde is omgeven door een slang; voor de tuit ligt, met den kop daar naar toe gewend, een *nandi.*

4. Een *argha* in een lotus op den rug van een *tijger* (Argha or Yoni in Hindu mythology is Parvati's especial

emblem; properly, the argha is the cup or circle from which the lingam rises, its outer edge or rim being the yoni. E. BALFOUR, the cyclopaedia of India).

5. Een lingga op yoni, die aan de achterzijde heeft een vierarmige zittende Ganeça, die in ieder der opgestoken achterhanden heeft een *vogel* en aan de voorzijde een liggenden *nandi*.

6. Een lingga met yoni, op eene estrade en overhuifd door een naga; aan de rechter zijde ligt de *nandi*, aan de linker zijde de *panch pinda*, of de vijf pinda's.

(*Pinda* = a ball of food offered at the Sradhas of Hindus to the pitri or manes.

They are made of boiled rice, sesamum seeds, honey, butter; also at times various palses, coreal grains, frankincense. sugar and milk. E BALFOUR, the cyclopaedia of India).

7. Een *nandi* liggende op eene estrade; vóór zich heeft hij een kleine *lingga* (259).

8. Een *nandi* in groot ornaat, liggende op eene estrade; daarop, onder den neus van den nandi, een kleine lingga.

9 Een Lingga, overhuifd door eene vijfkoppige *slang*, staande in eene yoni, die aan hare rechter zijde heeft een *nandi* en vijf offerballen.

10. Een Lingga, gelijk aan de voorgaande, doch zonder offerballen.

11. Een Kandarao en Malsara, avatâra van Mahâdeva en Pârvatî, — in de eene voorstelling met, in de andere zonder *hond*.

Bij ééne voorstelling is het voetstuk nog voorzien van een *naga* en een *lingga*.

„De vâhana van Indra" — zegt het opstel over de Doerga-Voorstelling — „is de witte olifant Airawati, eensnuitig en driesnuitig voorgesteld. Indra is de wachter van het Oosten — der Elephant, das Reitthier der Indische Könige".

Besides the king no one in the Dewaloka is allowed to ride on a white elephant (Airawata) — zegt de vertaler van ZIEGENBALG.

Maar — voegt hij er bij — de dichters geven hem, Indra of Devendra, den naam zoowel van Meghavâhana (die de wolken heeft tot voertuig), als Karivâhana (die den olifant heeft als rijdier).

Als bewakers der wereld (Lokapâla), zegt DOWSON, nemen de goden plaats aan de 8 hoofd-windstreken van het kompas, en wel gezeten op een *olifant.*

De olifanten zelve worden ook Lokapâla genoemd.

En zoo houdt Indra de wacht aan het Oosten, met zijn olifant Airâvata of Abhra mâtanga, olifant der wolken *29* (201).

In de Veda's komt Indra voor als god van den eersten rang, maar hij is niet „ongeschapen", — hij rijdt in een glanzend gouden *wagen, getrokken door twee bruingeele paarden. 30*

In de Poerâna's komt hij voor als rijdende op een *wit paard* (Oechchaih-srawas) of op een olifant, Airâvata *31* (208).

Varoena — zegt het Doerga-opstel lokapâla van het Westen, heeft als vâhana de *mahara* (zeemonster) met vier pooten.

ZIEGENBALG zegt van Varoena als een der Ashtadikpālaka's: his schicle is a *stag* en geeft dan aan Nirriti (Tamil: Nirroeti) een krokodil als vâhana.

Ook maakt hij laatstgenoemde regent van het zuidwesten — maar hierachter zullen we zien, dat dit Soeria is.

Bij DOWSON nu treffen we Waroena aan als lokapâla van het westen, zittende op zijn olifant Andjana en vernemen verder, dat hij oorspronkelijk een zonnegod is, en eerst later, in de Poerâna's voorkomt als god van de zeeën en rivieren, rijdende op een *makara 32* (205).

Yama wordt, in het Doerga-opstel, genoemd lokapâla van het zuiden, en krijgt als vâhana een os (boeuf à bosse) — ook een blauwe buffel.

Dowson geeft den god als lokapâla van het zuiden den *olifant* Vâmana *33* (201) — maar leert ook, dat hij in de veda's vergezeld is van 2 onverzadigbare *honden*, terwijl hij in de epopoeën rijdt op een buffel *34* (203).

Ziegenbalg geeft, als vâhana van Yama een *zwarten buffel* op.

Koevera, zegt het Doerga-opstel, lokapâla van het noorden, heeft als vâhana een *wit paard.*

Andere geleerden râadplegende, vindt men voor den lokapâla van het noorden den olifant Sarvabhauma *34ª* (201) en diens persoonlijkheid volgenderwijze toegelicht:

In de Veda's het hoofd der booze geesten, een soort van Plato.

Later wordt hij een Plato in anderen zin, een god van den rijkdom, en hoofd der Yaksha's en Gahyaka's.

Brahma schonk hem de groote van zelf-bewegende *kar Pashpaka,* waarin zich een paleis bevond.

In het 4e hoofdstuk van Ziegenbalg, dat handelt over de Ashtadikpalakas, komt als bijnaam van Koevera voor „*Pashpakavimânamallavan*" (bezitter van den van-zelf-bewegenden wagen.)

Deze kar werd hem ontnomen door zijn half-broeder Ravâna, die er Devi Sîtâ in schaakte.

Na diens dood werd deze wagen door Rama gebruikt, om er Sîtâ, Lakshmana, Vibisana en Soegriva meê te vervoeren naar Ayodhya; daarna kwam hij weer in het bezit van Koevera.

De god wordt ook genoemd „Ratna-warshoeha, de juweelen Regent" (Dowson).

Doch dat de bovengenoemde wâhana's niet de eenige waren, die door de theologische sekten aan Koevera wer-

den toegedacht, blijkt uit zijn bijnaam, die men bij ZIEGENBALG aantreft, n. l. die van Poeroeshavâhana (hij wiens *drager een mensch is*).

Agni, zegt het Doerga-opstel, heeft als vâhana een *blauwen ram*.

Die religiöse Dichtung sucht Gott Agni auch persönlich, menschlich zu gestalten.

Er wird geschildert als ein kühner Krieger, der auf dem *Streitwage* erscheint, die Flamme sind seine *Rosse* (BIRDWOOD).

Daar komt bij, dat aan Agni in het Vedisch tijdperk de rol wordt toegekend van „bevruchter", die, als bliksem, zijn gouden zaden neerlegt in de regendroppels, die de aarde bevruchten en het leven wekken in al het bestaande.

Met Soma heeft hij als symbool den *arend*, die het vuur van den hemel aan de menschen bracht (L DE MILLOUÉ).

Andere berichten nu beschrijven Agni, aan den hemel als de zon, in de atmosfeer als bliksem, op de aarde als vuur; volgens de Hariwansa gedragen op een *wagen met roode paarden*; de zeven winden zijn de wielen van zijn voertuig; hij wordt vergezeld door een *ram*, die somwijlen wordt voorgesteld als zijn vâhana *35* (202).

Als lokapâla van het zuid-oosten zit hij op zijn olifant Poendarîka *36* (201) (DOWSON).

Ook wordt hij voorgesteld à cheval op een galoppeerenden *ram* (MOOR) — of gezeten op een grijzen *bok* (gray goat) volgens ZIEGENBALG.

De vâhana van *Kamadeva* of *Monmatha* (der Erreger), zegt het Doerga-opstel, is een *papegaai*, soms ook een *blauwe buffel*, evenals Yama.

Hooren we nu JOHN DOWSON.

Volgens de Atharva Veda is Kâma de hoogste god en scheppend; volgens de Brahmana's de zoon van Dharma bij Sraddha; volgens de Hariwansa de zoon van Lakhmî.

Nog eene andere overlevering doet hem geboren worden uit het hart van Brahma.

In de Poerâna's is zijn vrouw Ratî of Rewâ, godin van het verlangen.

Gewoonlijk wordt hij voorgesteld als een mooie jongen, rijdende op een *papegaai*, begeleid door nymfen, waarvan een de drager is van zijn banier, waarop een *makara* prijkt.

Die makara ware in verband te brengen met de traditie, dat hij uit water geboren is *Irā-ja* 37 (210).

Bij ZIEGENBALG heet de Cupido van Indie, Kâma in het noorden en Manmatha in het zuiden; is hij een zoon van Vishnoe, evenals Koesa en Lawa kinderen zijn van Vishnoe in zijn Rama-avatâra ontsteekt hij het liefdevuur in de vrouwelijke, en zijn gemalin Ratî (Venus) in de mannelijke sexe. His schicle is a *parrot.*

De vâhana van *Tjadra* en *Soma* — zegt het Doerga-opstel — is een vierwielig *rijtuig* getrokken door een *antilope*, soms ook een *waterlelie.*

Bij DOWSON nu is *Soma* lokapala van het noord-oosten en berijdt als zoodanig den *olifant* Soepratîka 38 (201).

In eene nadere beschrijving wordt *Soma* toegelicht als: oorspronkelijk het melkachtig sap van een klimplant (asclepias acida), in de Rig-veda in extenso behandeld.

Verheven tot godheid werd 't met het Opperwezen geidentifieerd.

In later tijd werd de naam overgebracht op de maan, Oshaddi-pati, heer der geneeskrachtige kruiden.

In de Poeranische fabelleer treedt Soma, de maan, op als zoon van den rishi Atri, bij zijne vrouw Anasoeyâ.

Volgens de Poerâna's heeft de *wagen* van Soma drie wielen en wordt *getrokken door tien paarden, 39,* die *wit* zijn als jasmijn, vijf rechts, vijf links van het juk. Daarom wordt hij ook genoemd Sveta-wâjî „getrokken door witte paarden".

Bij Moor zit Tjandra op een wagen getrokken door één *antilope 40* (231).

Ook onder de offer-utensiliën wordt Tjandra aangetroffen met eene *antilope* als wahana *41* (263) — en ook op een vierwielige *wagen* door één antilope getrokken *42* (269).

Soeria heeft — in het Doerga opstel — als-wâhana *een tweewielig rijtuig, bespannen met 7 paarden;* voor Soeria en Çakti eene *hinde.*

Bij Dowson is *Soeria* lokapâla van het zuid-westen en berijdt dan zijn *olifant* Koemoeda *43* (201).

Verder wordt als zijn vâhana genoemd: een *wagen* getrokken door 7 paarden of door één paard met 7 koppen *44* (204 en 231).

Onder de offer-utensiliën, bij Moor, komt Soeria voor gezeten op een wagen, getrokken door een *zevenkoppig paard 45* (262).

In den Hindoeschen dierenriem is Soeria het middenbeeld en wordt de wagen getrokken door eene bespanning van *drie tweespannen, voorafgegaan door een éénspan 46* (262).

Een andere voorstelling onder het offer-gerij geeft den god zittende op een vierwielig rijtuig, getrokken door een *zevenspan 47* (268).

Kârttikheya heeft — volgens het Doerga-opstel — als vâhana den *pauw,* genaamd Paravani (Kartikheya ein Shon des Çiwa, nach anderen Angaben freilich als Sohn des Agni.

Der Pfau ist dem Indier ein kriegerischer Vögel, weil er das kleine, giftige Gewürm vertilgt, nicht Sinnbild der Eitelheit wie bei uns).

Bij Moor is (Kartikeya Skandaf) volgens de Mahâbhârata en Râmâyana, de zoon van Çiwa of Roedra zonder tusschenkomst eener vrouw, en wordt voorgesteld als rijdende op een pauw, genaamd Paravânî *48* (211).

Den heer L. de Willoué danken wij de kennismaking

met een Indisch ivoor (No. 2264 van het Museum Guimet), waarin Kârtikheya met Ganeça zijn voorgesteld als gezellen van Doerga, en Kârtikheya wordt afgebeeld à cheval op een *pauw*, die staat *op een lotuskussen*. *49* (200).

Ziegenbalg licht toe: Kârtikheya (Soebramanya) aldus genoemd, omdat hij gezoogd werd door de Kârttikas (Pleiaden). Hij staat op een bloem; links èn rechts zijn twee vrouwen en bij zich heeft hij een pauw als zijn draagdier. Als een zijner namen (Tamil) komt bij Z. voor: Mayiteriwêlan, d. w. z. „de lancier, die een *pauw* berijdt."

Daar door Ziegenbalg de naam Soebramanya reeds genoemd werd, is het hier de plaats te doen volgen wat in het Doerga-opstel, uit Burnouf en Jacquet werd overgenomen:

„Soepramanî-samî, of Soebramanya, zoon van Çiwa, komt op de kust van Coromandel gewoonlijk voor in den vorm van de reuzeslang Ananta en Mahasesha, 6 hoofdig en 12 armig, zittend op een *pauw*, die een slang in den bek heeft en weer staat op een cobra-*slang*".

Ganeça heeft als vâhana de *rat* (Dazu reitet er auf einer Ratte, wahrscheinlich weil dieses Thier in die verborgenen Schlupfwinkel eindringt)."

Aldus het Doerga-opstel.

Ziegenbalg teekent aan, dat de god in het zuiden van Indië ook genoemd wordt Akhoevâhana (wiens draagdier een rat is).

Moor geeft eene voorstelling (we zagen het reeds boven), waarin hij, in gezelschap van Mahâdewa, Pârwatî en Kâr-itkheya, gezeten is op den *nandi* — zonder dat daarom dat rijdier als vâhana van Ganeça wordt aangemerkt.

En zoo kwam hij dan ook voor (ook dat werd reeds genoteerd onder Kâttikheya), in het Indisch ivoor (No. 2264 van het museum Guimet), rijdende op den *rat* als eigen vâhana *50* (200).

De Ganeça's bij Moor *51* (249) zit of à cheval op een *rat*, of heeft een *rat*, knagende aan een vrucht rechts van zijn lotus-zetel — en onder de offer-utensiliën, door dien

schrijver gepubliceerd, komen voor twee offerlepels, met de volgende voorstellingen:

a. boven den schepper een Ganeça, geflankeerd door twee vrouwelijke wachters; boven Ganeça een Krishna als fluitspeler; aan het boveneinde van de steel een menschehoofd gekroond door een lingga, overhuifd door een vijfkoppigen naga;

b. aan het eind van de steel een Ganeça, met een lingga in zijn schoot, en door een vijfkoppigen naga overhuifd.

Wel is waar komt de vâhana van Ganeça uit deze utensiliën wel niet te voorschijn — doch mij dacht, dat aan den zoon van Çiwa in deze eigenaardige symbolieke combinatiën ook in dit vâhana-onderzoek wel een plaats mocht gegund worden.

Van *Roedra* is de vâhana een *koe,* zegt het Doerga opstel — en, na Burnouf, Jacquet en Birdwood, geeft de lezing van Ziegenbalg en Moor geene nadere opheldering of vâhana-beschrijving. Alleen herinnere men zich, dat Dowson dezen god naar de Veda's terugvoert en hem eerst in lateren tijd laat ontpoppen tot de derde godheid in de trimoerti, wien de *nandi* als vâhana voegt (zie boven).

Aan *Vâyoe* of *Pâvana* werd in het Doerga-opstel behoorlijk eene witte *antilope* als vâhana toegeschikt — doch de soberheid, die daar niet misplaatst was, vraagt in een speciaal vâhana opstel met recht eenige aanvulling.

Vâyoe dan is Lokapâla van het Westen en berijdt als zoodanig zijn *olifant* Poeshpa danta *52* (201).

In de Veda's is hij geassocieerd met Indra en rijdt met hem in hetzelfde voertuig, met Indra als koetsier. Die *wagen* is van goud en wordt getrokken door *1000 paarden 53.*

Voor Dowson, aan wien we dit bericht danken, had

ZIEGENBALG, of liever zijn vertaler, reeds naverteld: his vehicle is a *bhuta*.

Daar met Vâyoe in dit opstel de Lokapâla's zijn afgehandeld, worde verwezen naar de „Omina et portenta" van Dr. BRANDES (Tijdschrift, deel 42, pag. 323 sqq.), waar we als Lokapâla's aantreffen: Indra voor het O., Yama voor het Z., Varoena voor het W, Koevera voor het N., Agni voor het Z. O.; Vâyoe voor het N. W., Tjandra voor het N. O. en Soerya voor het Z. W. Verder worde verwezen naar het „Lamaïsm" van Waddell, die als wachter van het N. W. heeft Maroet (storm god), van het N. O. Isa (Tib. db Ang-ldan), van het Z. W. Nririti (goblin).

Nirriti heeft als vâhana een *rakshasa*, zegt het Doerga-opstel — doch ZIEGENBALG beweert: his vehicle is a *crocodile*, en nog meer, dat reeds onder Varoena vermeld werd.

Sani heeft als vâhana een *gier* — dus vervolgt het opstel over Doerga — en ZIEGENBALG erkent hem als 7e planeet uit het Hindoestelsel van 9 „aan wien de 7 dagen van de week gewijd zijn", zonder melding van vâhana.

Maar MOOR wijst hem in zijn Poejartha Dravyâni de rol toe van Saturnus, en een *vogel* als vâhana 54 (266).

Daarop volgt *Krishna*, en het Doerga-opstel geeft hem de *slang Vasoeki* als vâhana.

Doch — wordt later gezegd — hierbij worde aangeteekend, dat Krishna op den vâhana *staande* wordt afgebeeld, en wel als fluitspeler (herder?) boven op de 5 koppen van de *slang*, of wel, zonder fluit, op een *lotuskussen, dat ligt op het slangelichaam*, waarvan de staart triomfantelijk met de linker hand naar boven gehouden wordt.

Krishna, zegt ZIEGENBALG, is de 8e avatâra van Wishnoe, en, op aarde, zoon van Vasoedeva.

-De acht slangen, die, met de acht olifanten, de berg Mahâmeroe dragen, zijn Ananta, Vasoeki, Daksha, Takshaka, Kârkôdaka, Sanga, Koelika en Mahâpadma.

Van deze acht slangen wordt door sommigen één gemaakt en dan genoemd Sesha of Adisesha, met 1000 koppen.

But (en het is wel aardig METZGER, als vertaler van ZIEGENBALG te volgen, zonder nog te vragen, of het veroordeel van den protestantschen zendeling niet een weinig door het judicium heenschijnt) these and similar matters are known to the learned only, who still have many other things, that make their heads ache; for their théology is full of so many whimsical things, that many years are required only to get a general conception of it, not to say, to commit all the particulars in it to memory and understand them.

They themselves allow that their theology is an ocean of which no end can be seen.

EDWARD MOOR nu geeft eene afbeelding van Krishna, staande op een enkel lotuskussen, neergelegd op eene vierkante estrade. Rechts van het lotuskussen vertoont zich een *naga*kop, links daarvan gaat het naga lichaam opwaarts en wordt door Krishna bij den staart gevat.

Eene andere voorstelling van Krishna geeft hem in gezelschap van zijn çakti staande op een lotuskussen, en daarvóór links een *koe*, rechts een stier *55* (253).

En waar de Krishna-voorstelling gekozen werd als kunstthema voor een offerlepel (zie boven), zal het geen wetenschappelijke durf worden geacht, om de vijfkoppige naga toe te kennen aan Krishna.

Aarde heeft als vâhana Akoepara (schildpad) — volgens het Doerga-opstel — en ook ZIEGENBALG laat zijn vertaler zeggen: „Akoepara, a tortoise, which is Vishnu himself in his second incarnation" *56*.

Soebramanya werd reeds behandeld bij Kartikeya.

Daar nu de vâhana's van het Doerga-opstel in de daarin aangegeven orde gevolgd werden, wordt ook de verplichting geboren daaraan toe te voegen wat zich, door uitbreiding van lectuur, als eene geschikte aanvulling heeft opgedaan — voor zooverre dat namelijk met de vâhana's in verband staat.

Bij ZIEGENBALG wordt een achtste wereld-wachter aangetroffen, en wel van het Noord-oosten, met name *Isana* — een vorm van *Iswara* — (eene functie dus, die zooals we gezien hebben, aan *Soma* was opgedragen), getooid met het Çiwa-ornaat en de Çiwa-attributen, die gewoonlijk bij de schrijvers worden aangetroffen. En, zegt ZIEGENBALG „near him stands a *bull*, his vehicle (56[a]).

Over *Râhoe* en *Ketoe* *57* (212) wordt door JOHN DOWSON meegedeeld, wat van die godheden in de Vishnoe-poerâna gezegd wordt: „*Eight black horses* draw the dusky *chariot* of Râhu, and once harnassed are attached to it for ever.

On the Parvans (nodes, or lunar and solar eclipses) Râhu directs his course from the sun to the moon, and back again from the moon to the sun.

The *eight horses* of the *chariot* of Ketu, swift as the wind, are of the dusky red colour of lac, or the smoke of burning straw."

Triveni 1) zit à cheval met naar achter opgetrokken beenen op een *visch* *58* (256) (MOOR).

In de illustraties der offer-utensiliën bij MOOR, vinden we nog:

Mangala, of Mars op een *ram* *59* (264).

Rasi, zonder hoofd op een *vogel* (?) *60* (265).

---

1) Naam voor Prayaga, d. i. samenvloeiing van Ganges en Yamoena, de plek, waar men onderstelt, dat ook de Saraswati zich ondergronds met haar vereenigt.

(*Ketoe,* een enkel hoofd op een tapijt met rolkussen).
Soekra, of Venus, op een *rat?* of *hond? 61* (267).

En vóór we van het Brahmaïsme en zoogenaamd Hindoeïsme afstappen, zij het vergund als meldenswaardig te wijzen op eene voorstelling, die in de 103e plaat van MOOR voorkomt.

Op een vierkant platform, door vier pooten gedragen, verheft zich een tweede vierkant platform en daarop een gelijkvormig derde. Op dit laatste staat een komvormig voorwerp (berg?), om welks bovengedeelte zich een *naga* windt, die met breeden kop en nek neigt over *twee voet n,* die op een lotuskussen staan. Dat kussen ligt op den rug van een *schildpad,* die, met uitgestoken pooten en opgestoken kop, gedragen wordt door de winding van genoemden *naga.*

Thans kunnen we overgaan tot de vâhana's van het Boeddhisme.

BOEDDHISME.

a. Indië (Nepal).

Alvorens over te gaan tot het boeken der uitkomsten, door het naspeuren der Boeddhistische vâhana's, van 1810 tot den dag van heden, geleverd, mogen de algemeene opmerkingen van HODGSON, GRÜNWEDEL en FOUCHER ter speculatieve inleiding worden welkom geheeten.

Als het den lezer gaat als mij, dan wordt men, ook bij de studie van een iconografisch onderdeel, als dat der vâhana's, niet zelden aan de woorden van dien een of dien ander herinnerd.

Buddhisme is not a simple, but a vast and complicate structure erected, during ages of leisure by a litterary people. It has its various schools divided by various Doctors, nor is the Buddhism of one age less different from that

of another, than the Brahmanism of the Vedas, of the Puranas, and of the Bhâgavat (HODGSON, loc. cit pag. 425).

In Indien selbst ist der Buddhismus jetzt bereits seit Jahrhunderten erloschen.

Die Denkmäler der ersten Glanzperiode unter König Açoka sind grösstentheils zu Grunde gegangen: einzelne Monumentsgruppen, riesige Schuthausen zeugen noch von jener Zeit, wo das mittlere Indien von Buddhistischen Bauten ganz bedeckt war. In den traditionellen Formen der noch lebenden ausserindischen Kirchen bietet sich nun ein höchst wichtiges Material zur Erklärung der alten Darstellungen. Die Buddhistische Archäologie muss daher mit der Erforschung des modernen Pantheon, besonders der Nördlichen Schulen, also der Religionsformen Thibets, Chinas, Japans beginnen, die einzelnen künstlerischen Typen zu erkennen und mit den altindischen zu identifizieren suchen (GRUNWEDEL, Buddhistische Kunst in Indien, pag. 3).

Ware te vragen of voor de nasporing der vâhana's de voorgestelde volgorde wel noodzakelijk is?

Maar verder:

L'operation (de heer FOUCHER bedoelt de „identification des monuments") ent été des plus simples si les sculpteurs indiens du moyen-age avaient pris soin, comme les vieux tailleurs de pierre de Barhat, d'écrire sur leurs oeuvres ce qu'ils avaient prétendu de représenter.

Ils n'ont malheureusement pas eu cette prévoyance (loc. cit. pag. 7).

Le plus souvent la statue change non seulement de nom, mais encore de sexe au gré de ses nouveaux adorateurs.

A Bodh-Gayâ encore dans l'arc des petites chapelles, voisines du temple, un Buddha, affublé d'une robe, est devenu une representation d'Annapurnâ, la déesse Hindoue de l'abondance.

A coté, sept Buddhas, un Vajrapâni et une Târâ ont

reçu les noms des cinq fils de Pâṇḍu, de leurs deux mères Kuntî et Mâdrî, de leur épouse Draupadî et de leur cousin Kṛṣṇa.

Il ne faudrait pas croire d'ailleurs que ce curieux procédé d'ataptation à des cultes nouveaux d'anciens images soit particulier au Bengale.

A quatre cents lieux de là, vous retrouverez une des grottes bouddhiques voisines de Nâsik transformêe de même en une sanctuaire des Paṇḍavas.

Les Brahmanes du lieu se sont là aussi appliqués à varier les dénominations des uniformes statues de Buddhas: barbouillées de bleu ou de rouge, elles 's appellent tour à tour Indra, Sûrya, Candra, Rama etc. pour repondre aux diverses prédilections des dévots qui y viennent toujours en pélérinage (loc. cit. 8. 9).

Si les premiers modèles de toutes ces figures de divinités (FOUCHER heeft het oog op het Japansch pantheon van VON SIEBOLD (lees: HOFFMANN), op het Chineesch pantheon van Changcha Hutaktu en op den atlas van Boeddhisme in Thibet van E. VON SCHLAGINTWEIT) furent, comme il semble, originaires de l'Indie, il faut avouer, qu'ils ont beaucoup changé en chemin (l. c 10).

Les artistes n'ont jamais connu d'autre manière de figurer la plupart de leur dieux, soit brahmaniques, soit bouddhiques, que de prendre pour modèles leurs rois (l. c. pag. 74).

Wellevend-Fransch uitgesproken, wordt de waarschuwing zoo klemmend-Hollandsch door mij verstaan, dat de verklaringen en acquaties der godheden worden gelaten voor rekening der schrijvers, die hunne bijdragen hebben geleverd voor de samenstelling van dit opstel.

En zoo gaan we dan nu over tot de beschouwing der vâhana's van het Boeddhisme, voor zooverre die te putten zijn uit de beschrijvingen en plaatwerken, die van 1810 (MOOR) tot en met 1900 (FOUCHER) werden gepubliceerd.

a. Indië (Nepal).

Boeddha van Karli. Het oudste bericht doet ons kennis maken met eene teekening (plaat 72 van EDWARD MOOR) van een beeldhouwwerk uit den grottempel van *Karli*, voorstellende *Boeddha*, zittend op Europeesche wijze op een zetel met lotuskussen, aan de voorzijde gedragen door twee *leeuwen*, geflankeerd door twee naar elkander toe liggende *gezellen* *62* (254).

Boeddha van Bengalen. Op plaat 57, 3 van denzelfden schrijver wordt voorgesteld de *Boeddha van Bengalen*, gekroond door een waaier van *negen slangekoppen*; boven het midden van het verhoogd ornament van dien waaier steekt een *slangekop* en face uit.

Voor het midden van de estrade, waarop de Boeddha gezeten is, springt een vierkant vooruit, waarop een opgerichte *slang* staat *63* (257).

Boeddha van Boeddha-Gaya. In het sanctum van den grooten tempel van Boeddha-Gaya vinden we Boeddha zittend op een zetel, waarvan de voorzijde in het midden een vrouwebeeldje vertoont, knielend op de rechter knie, met opgetrokken linker knie; de opgestoken linker arm, die met den elleboog op die knie rust, draagt in de naar boven geopende hand een voorwerp, dat ik niet bepalen kan.

Aan de rechter zijde van dat beeldje bevinden zich een *olifant*, liggende naar rechts, en een naar rechts staande *leeuw*. Deze dieren zijn door een pilastertje van elkander gescheiden.

Aan de rechter zijde van het beeldje ligt een *olifant* naar links en staat een *leeuw* naar rechts, beiden door een pilastertje gescheiden *64*.

Op het achterdeel der olifanten staat iets als een tjaitya. (Rajendralala Nitra).

Verder treffen wij daar aan een Boeddha als leeraar op een lotuskussen, dat ligt op eene estrade, en op de

voorzijde daarvan een *leeuw* gericht naar rechts en een *leeuw* gericht naar links *65* (181).

Overigens wordt de Vadjrasâna of *diamanten troon* gedragen door opstaande *leeuwen* (Rajendralala Mitra).

De Milloué bepaalt zich tot de mededeeling omtrent Boeddha: frequemment la lotus sur laquel il est assis est porté par des *lions*, quelquefois il est accompagné par des *paons*.

Buddha van Takht-î-Bahâî. De Gautama Boeddha van Takht-î-Bahâî wordt voorgesteld zittend op eene estrade, waaraan links en rechts aan de boven-voorzijde een *eeuwekop* zichtbaar is *66* (301).

Behalve deze Boeddha wordt door Grünwedel geleverd een „Gautama-Boeddha op den leeuwentroon — een oud Nepalsch steenen beeld met de formule yê dharma enz. op de lichaams glorie."

In de voorzijde van den zetel (waarop een lotuskussen) bevindt zich links en rechts een liggende *leeuw* *67* (302).

Beide beeldwerken worden door Grünwedel gerangschikt onder de Grieksch-Boeddhistische Gandara-skulptuur.

De verdienstelijke iconografie van Foucher geeft ons:

Boeddha van Sarnath. Een *Boeddha* van *Sarnath*, zittende op Europeesche wijze op een zetel, waarvan de zitting, links en rechts van voren, gedragen wordt door een *leeuw* en face *68* (272).

Boeddha van Barhoet en Sanchi. Een bas-relief van *Barhoet* en *Sanchi*, waarin de Boeddha, tegenwoordig en onzichtbaar, zooals altijd in de oude Indische school, vereerd wordt door *olifanten*, die neergeknield liggen voor zijn troon *69* (273).

Boeddha van Mahabodhi. De *Boeddha van Mahabodhi*, volgens de inscriptie n 1 de „Boeddha van de Wadjrasana" (eene uitdrukking, die niet gebezigd werd om er „den

diamanten zetel" meê aan te duiden, maar wel het afgodsbeeld, dat er op was nedergezet).

Nog heden, in Nepal, wordt de voorzijde van den zetel, waarop de Boeddha, thans op Indische wijze, plaats neemt, verdeeld in vier casementen, en bevindt zich in elk daarvan een *leeuw* *70* (274).

Boeddha van Cambridge. Verder werden door Foucher de miniaturen en inscripties gecatalogiseerd van het Inscr Add. 1643 van Cambridge, en daarin aangetroffen op folio 44, 7° 1 (No. 11) *Boeddha* (*Çâkyamoeni*), zittend op een lotuskussen, dat ligt op een *leeuwentroon*; vier *witte olianten* met roode snuiten en roode ooren huldigen hem *71* (283).

Boeddha Râjagṛha Als No 81, een Boeddha met den olifant (Râjagṛha) — een staande Boeddha Çâkyamoeni en profil. Vóór hem storten zich vijf *leeuwen*, die voortkom:n uit de vijf vingers van zijn rechter hand, op den voor hem knielenden *olifant* *72* (291).

Onder de gecatalogiseerde miniaturen en inscripties van het M. S. A. 15 van Calcutta, worden we door Foucher gewezen op

No. 13, Kalaçawarapoera Bhagavân, een Boeddha (Çakyamoeni), met een grooten *witten olifant* met rooden kop en opgeheven tromp, in aanbidding, aan iedere zijde *73* (292), en op

No. 14, [S]trayastriṃçe Bhagawân Dharmadeçana, een Boeddha Çâkyamoeni, zittend op een lotusbed met ruggeleuning, die aan iedere zijde versierd is met een *haṃsa*, een *çardoela* en een *makara* *74* (293).

Thans overgaande tot de Lhyâni-Boeddha's, Târa's, Bodhisatva's en de andere goden van het Indisch (Nepaleesch) pantheon, treffen we in de berichten en plaatwerken, naar volgorde van het jaartal van publicatie, het volgende aan.

Te beginnen met 1828, vinden we in de Asiatic resear-

ches, vol. XVI, eene afbeelding van de 5 Dhyâni-Boeddha's, waarin voornamelijk in het oog springt de eigenaardigheid van leeuw-teekening in de vâhana's. Beitel of teekenpen had 't verder gebracht in het weergeven van de garoeda's.

Behalve dat zijn bij deze voorstellingen opmerkelijk de vele plooien van het monnikskleed over den linker schouder en de naga-koppen op de glorie van Amoghasiddha, terwijl de vier andere glories glad zijn

De Nepalsche voorstelling (plaat VI) van de 5 Boeddha's, 5 Târa's en 5 Bodhisatvas werd geleverd door Daniel Wright. In die teekening hebben alleen de Boeddha's dieren aan de voorhoeken van den zetel, en wel, in de volgorde als door de illustratie wordt opgegeven:

Akshobhya	2 olifanten *75* (171).
Ratnasambhava	2 paarden *76* (172)
Vairôtjana	2 leeuwen (die zoo wat niets hebben van leeuwen) *77* (173).
Amitabha	2 pauwen *78* (174)
Amoghasiddha	2 garoeda's *79* (175).

Verder valt er noch uit Hodgson, noch uit Wright eenige inlichting te putten over de vâhana's van het Indisch pantheon.

Bij Rajendralala Mitra ontmoeten we in plaat XX, fig. 1, eene afbeelding aan van *Padmapani* („now called Tara Devi), staande op een lotuskussen; aan de rechter zijde daarvan een *leeuw* met de voorpooten op het kussen *80* (180).

De 3e figuur van diezelfde plaat levert eene afbeelding van een Dhyâni-Boeddha, met moedra bhoemisparça (Akshobhya dus), zittend op een lotuskussen, dat ligt op eene estrade, waarvan de voorzijde door pilasters is verdeeld in 3 casementen.

In elk der hoek-casementen bevindt zich een en face zittende *leeuw* *81* (182).

De 3e figuur van plaat XXXII geeft eene afbeelding

van *Vadjrapani* (alias Vagiswarî Devî) from the temple of Vagisvarî Devî) met dieren (?) op de voorzijde van de estrade, waarop het lotuskussen ligt].

Amitâbha. Daarna vinden we vermeld een *Amitâbha* op een lotuskussen, dat ligt op eene estrade, met een bovenstuk van 4 *leeuwen* als dragers, door L. DE MILLOUÉ genoteerd als No. 3068 Musée Guimet, bois doré japonnais du XII siècle *82* (196) — en van de Bodhisatwa's niets anders vermeld dan: „des animaux divers leur servent de monture, *lions, éléphants, tigres* etc."

Avalokiteçvara. De berichten van FOUCHER geven ons een *Avalokiteçvara*, afkomstig van Magadha: eene vierarmige voorstelling, waarin niet te onderscheiden is, of aan de voorzijde van het piedestal, waarop de Bodhisatva staat, ook diervormen gebeiteld zijn (leeuwen?).

De elfhoofdige en twaalfarmige voorstelling is in Nepal en Thibet zeer populair en daar bekend onder den naam van *Halâhala Lokecwara.*

Verder maken we kennis met:

Manyoeçri. *Manyoeçri* van Magadha, in het museum van Calcutta. Behalve in Nepal bestaat er voor dezen Bodhisatva een cultus in China, met het bekende klooster van Oe-tai-shan, in de provincie Shan-si als centrum.

Dit beeld geeft eene voorstelling van Manyoeçri, gezeten op een *leeuw.* (82[a]).

Over de reden, waarom de Chineezen zich dien god als echt-Chineesch toeëigenen, leze men FOUCHER, loc. cit. pag. 114.

Eene andere voorstelling van Manyoeçri geeft hem in de lievelings-houding der Bodhisatva's (rechter been neerhangend op een lotus-tabouret), zittend in moedra dharmatjakra, op een zetel, waarvan de zitplaats met lotuskussen links en rechts gedragen wordt door een liggenden *leeuw* en profil *83* (275).

Nog eene andere voorstelling van Manyoeçri bevindt

zich in het museum van Madras: een Manyoeçri, met het zwaard als eenig attribuut, zittend met neerhangend rechter been op een ongekussenden zetel, waarvan de bovenplaat aan de linkerzijde gedragen wordt door een *leeuw*; die van de rechter zijde schijnt weggebroken *84* (276).

Samantabhadra. Van Samantabhadra werd door FOUCHER slechts één miniatuur-teekening aangetroffen (pl. VI, 2).

Evenals Manyoeçri god is van de wetenschap en personificatie van de volmaking der wijsheid, wordt Samantabhadra gedacht als de god der handeling en symbool van het geluk. Hij bestijgt een *olifant*, in stede van een leeuw *85* (277).

Ook onder de miniaturen en inscripties van het Ins. Add. 1643 van Cambridge, door FOUCHER gecatalogiseerd, komt, onder No. 32, voor een „Mahâcîne Samantabhadrah", als Bodhisatva, gezeten op een *olifant 86* (286).

Vadjrasatva. Verder maken we kennis met een *Vadjrasatva* (afkomstig van Magadha, thans in het museum van Calcutta), die voor de Nepaleezen en Thibetanen een soort van hoogste godheid gebleven is, hooger dan de Dhyâni-Boeddha's, een deel van den Adi-Boeddha, de incarnatie van de hoogste intelligentie, die het heelal bestuurt, — zittend op een lotuskussen, dat ligt op een zetel, met *leeuwen* aan de voorzijde, en opstaande *leeuwen*, als stijlen van den rug *87* (278).

Târâ. In dat zelfde museum treffen we een beeld aan van *Târâ*, afkomstig van Magadha (zie fig. 23), zittend met neerhangend rechter been op een lotuskussen, dat ligt op een zetel, waarin, aan de voorzijde, tusschen de boven- en benedenplaat, links en rechts, een liggende *leeuw* en profil gebeiteld is *88* (280).

[Târâ wordt in de volksverbeelding steeds vereenigd met de voorstelling van Awalokiteçvara, en ook betiteld met Bhaṭṭârikâ, evenals hij met Bhattâraka (de mannelijke vorm).

Ze neemt om beurten de 5 heilige kleuren aan: gewoonlijk is ze groen (cyama), maar ook rood als de zon, blauw (oegra, Oegratara of Ekajati) als de saffier, blank (sita) als de melkzee, geel als goud — de meest populaire is de *groene Târâ.*

Steeds moeielijk te onderscheiden welke Târâ bedoeld wordt, wanneer ze als assistente wordt voorgesteld met Awalokiteçvara of Manyoeçrî—]

Târâ (Kaladevî). Onder No. 48 van het Ins. Add. 1643 van Cambridge, komt ook voor een Latadeçe Tarapoere Târâ, vrouwelijke Bodhisatva; aan hare voeten bevindt zich een kleine assistent, gezeten op een *muildier* (kâlâdevî, tib. Lha-mo?) *89* (287).

Hajagriwa. Onder No. 54 een Bodhisatva, Koratre Wedakoto Lokanâthaḥ, — links aan de voeten een assistent, die een *paardekop* draagt in het haar (roode Mârîcî of Hajagriwa *90* (228).

Oediyane Marîcî. Onder No. 62 eene godin Oḍḍiyâna (lees Oedyâne?) Marici, — met den *kop* van een hinnikend *paard* in de haartooi *91* (289).

Mahâcîne Maṃjoeghosah. Onder No. 64 een Bodhisatva, Mahâcîne Maṃjoeghosah, gezeten op Indische wijze en het rechter been neerhangende op een blauwen *leeuw* met roode kaak *92* (290).

Onder No. 17 van het M. S. A. 15 van Calcutta wordt nog aangetroffen:

Manyoeçri Koemara. Manyoeçri-koemara, Ekaçirasthâne Pârâwatîdvayah — bij den Bodhisatwa een onderaardsche tempel met boomen, en op twee rotspunten twee witte *duiven* *93* (294).

Jambhâla van Magadha. Zoo zijn we genaderd tot de voorstellingen van *Jambhâla*, en vinden in de eerste plaats de Jambhâla van Magadha, waarvan een miniatuur is afgedrukt in plaat IX, No. 2 (Foucher) — aldus geheeten naar den *citroen* (jambhâra) die hij in de holte van de rechter hand heeft, zoowel in Nepal als Thibet.

Cette manière de nommer les divinités d'après leurs attributs le plus familier fut toujours populaire, — evenals *Tjampa* (Campa) in Thibet gegeven aan *Maitreya*.

In werkelijkheid is hij niemand anders dan *Koevera*, heer der Yaksa's, bewaker van het Noorden en god van den rijkdom.

In de linker hand houdt hij de *ichneumon* (mangoesta) of liever den *geldzak*, waaraan de dierekop behouden bleef, hetgeen volgens de Lama's zou beteekenen zijn zegepraal over de slangen, de bewakers van de schatten.

Peut-être ce sivant attribut n'est-il après tout qu'une interprétation fantaisiste de la longue bourse en forme d'outre, qui était l'accessoire naturel de Kuvera et le plus ancien dont il soit qaestion.

Op de Thibetaansche afbeeldingen komt de ichneumon voor als dezelfde schatten uitspuwende, die men vroeger zag ontsnappen aan de opening van den zak.

De prototypen zijn in de school van Gandhara geene onbekenden.

Eene der Gandhara-voorstellingen geeft dien *geldzak* in handen van een acoliet, — medegedeeld door J. Burgess, Journal of Indian Art and Industry, Juli 1898 *94* (279).

Onder de miniaturen van het M. S. Add. 1643 van Cambridge, komt voor:

als no 15: Yâna-viyâba Bhagavan ârisa — Jambhala op de rechter helft van deze miniatuur, een Bodhissatva, houdende in de *linker* hand een *ichneumon*. Boven het hoofd twee vogels, bek aan bek *95* (284);

als no. 18: Sinhaladvîpe Jambalah — een Bodhisatva, met een *citroen* in de rechter, en een *ichneumon* in de *linker* hand *96* (285).

Onder de miniaturen van het M. S. A. 15 van Calcutta, komt als No. 20 voor:

Siṃhaladvîpe Jambhala Bhaṭṭâraka. Bodhisatva, zittend, met een *citroen* (jambhara) in de *rechter* hand, voor het midden van het lichaam, en in de op de knie rustende *linker* hand een *ichneumon*.

Links een akoliet, gele Bodhisatva, houdende in de *linker* hand een *beurs* *97* (295).

Tjoenda (Cunda). Foucher verhaalt, dat in het handschrift van Cambridge. gemerkt Add. 1643, eene afbeelding voorkomt, waarin Tjoenda wordt voorgesteld in tegenwoordigheid, onder meer, van een *olifant* en een *tijger*, eene herinnering aan de geschilderde of gebeeldhouwde litanieën, waarin een Avalokiteçvara of Târâ wordt aangetroffen, te midden van „de acht gevaren", waaronder altijd de *olifant* en *tijger* worden voorgesteld *98.*

De Tjoenda van Amarâvati en van het klooster van Bodh Gaya zitten, op Indische wijze, op een lotuskussen.

Mârîçî. (Lichtstraal, gemalin van Hayagriva). Door de Chineezen smelten Marîçî en Tjoenda in een.

Te Bodh-Gaya wordt ze voorgesteld eenhoofdig en tweearmig, zittend op een lotuskussen met neerhangend rechter been en met vara-moedra.

Het beeld in het museum van Calcutta en afkomstig van Magadha, geeft haar driehoofdig en tienarmig. Het linker gelaat is dat van een wild varken, op een *kar met zeven varkentjes.*

Onder het midden-varken *een hoofd van Rahoe.* Door die varkens heet ze *Vadjravarâhî.*

Deze voorstelling van Mariçi wordt vaak gehouden voor die van *Vasoedhara*, godin van den rijkdom, vrouwelijke pendant en çakti van Koevera of Jambhala *99* (282).

Maitreya. Als Grieksch-Boeddhistische Gandhâra-skulptuur wordt door Grünwedel aangemerkt eene voorstelling van Maitreya uit het Swât-gebied, zittend op eene estrade, waarvan de bovenplaat aan de hoeken van de voorzijde door *leeuwen* (?) gedragen wordt *100* (303).

Çrî van Sanchi (Oedayagiri en Barhoet). Wêer aan de hand van Grünwedel, naderen we de oostelijke poort van

de stoepa van Sanchi, en vinden daar eene voorstelling van „het ideaal der indische vrouw, de godin der schoonheid, van het geluk, van den huiselijken zegen, van den rijkdom: Pali: *Siri*, Sanskr. Çri (Lakshmî)."

Hare type komt reeds geheel voltooid voor te *Oedayagiri*, op de bas reliefs van *Barhoet*, en meer dan eens te *Sanchi*.

Hier voorgesteld gedost als Hindoesche vrouw, zittende op een lotusblad, waarover *twee olifanten* water uitgieten.

Oudste type der Hindoe-godheden.

De olifanten staan hier op lotuskussens, die, links en rechts van de godin, ter hoogte van de buste zijn aangebracht *101* (296).

Tiroemagal (Çrî). De Tiroemagal-voorstelling van Çrî op een zijkapel van den tempel der Stedegodin van Madoerei (Zuid-Indië). Minâkshi geeft de *olifanten* gelijkvloers met de estrade, waarop de godin gezeten is, terwijl de potten door de olifanten worden uitgestort op een lotus, die de godin in de linker en rechter hand houdt.

Deze voorstelling noemt Grünwedel daarom van buitengewoon belang, omdat daarmee *een Indisch analogon geleverd wordt met de Grieksche Afroditê anaduomenê.*

Volgens de Mahâbhârata-sage komt de godin bij het karnen van den oceaan boven water *102* (297).

Alvorens nu nog even terug te keeren naar de berichten van 1828 (Hodgson) worde hier aangeteekend, wat door Grünwedel gezegd wordt over de dieren-sculptuur in de troonleuningen, waarin n. l. het eene dier, als het ware, voorkomt als vâhana van een ander dier, — eene versiering, die door genoemden geleerde gerangschikt wordt onder den Perzisch-Indischen stijl.

Bas reliefs van Amarawati. Reeds in de bas-reliefs van Amarawati vinden we den *opstaanden leeuw* als zetel-leuning.

Nalanda. In een fragment van een troon, opgegraven uit de ruïnen van Nalanda, treffen we, aan de buitenzijde van de stijlen der rugleuning, den *leeuw* aan, staande op

een *olifant*, terwijl boven den leeuwekop een *makara* uitsteekt als uiteinde van de architraaf der rugleuning.

En in de rugleuning van den Tschangtscha-Hoetoektoe Lalitewadjra vinden we, links en rechts, van beneden aan de zitting te beginnen, een *olifant*, daarop een *staanden leeuw*, en daarop een ruiter op een *bok*, terwijl op de architraaf van de rugleuning, links en rechts, een hollende *leeuw* voorkomt.

Saraswatî (?). Een relief-fragment van Gandhara vertoont eene godin, de vinâ bespelend, gezeten op een *leeuw* *103* (299).

In de berichten van 1828 nu, ontmoeten we nog:

Namsangiti. *Nàmsangiti*, gezeten op een lotuskussen, dat ligt op eene estrade, waarin aan de twee voorhoeken, twee zittende, naar elkander toegekeerde *leeuwen* gebeiteld zijn *104* (194).

Hari[3]-vâhana Lokeçwâra. Hari-hari-hari vâhana Lokeçwara, voorgesteld als een vierarmige god, gezeten op een *garoeda*, die weer gehurkt zit op een *leeuw* *105* (195).

En vóór we Hodgson vaarwel zeggen — het moge dan ook meer betrekking hebben op den cultus dan op de vâhana's — teekenen we nog even aan:

„Hanuman, Ganeça, Mahâkâla, adopted from the orthodox pantheon, are great favorites with the Bauddhas of Nepal".

Gaan we nu verder de platen na van Rajendralala Mitra, dan vinden we in XIII eene reproductie van een beeldje aan de kloosterpoort van Boeddha-Gaya.

Lakshmî van B-Gaya. Voorstellende een vierarmige godin (Lakshmî), zittend op een *garoeda*, met de voeten op de uitgepreide vleugels *106* (177).

En — zegt deze Hindoesche geleerde — behalve dit beeldwerk is er nog een ander op het kloosterplein, n. l. een vrouwebeeld staande op *een wagen, getrokken door zeven paarden.* I fancy it is intended for Sâvitrî Devî, who has apparently seized an opportunity to have a drive in the chariot of her husband, the sun-god Sûrya *107* (178, 184).

Prîthiwî Dewî. Op plaat XX, fig. 4, zien we een Prîthivî Devî (from courtyard of the monastery) staande op een *schildpad 108* (183).

Sâwitrî Dewî. Op plaat XXXI, fig. 2, weer een Sâvitrî Devî, op een wagen, getrokken door *zeven paarden 109.*

?. Op dezelfde plaat eene godin (driehoofdig) op een wagen met *tien paarden 110* (185).

?. Op dezelfde plaat, fig. 3 eene godin met achttien armen, wier lotuszetel, onder meer, gesteund wordt door *twee naga*'s. Het bovenlijf van een mensch; het hoofd gedekt door een *naga-kop*; het beneden-lijf uitloopend in een *slange-lichaam 111* (186).

- Bhairawa. Op plaat XXXI, fig. 4, een *Bhairawa,* dansende op een *nandi 112* (.87).

Van voorstellingen van godheden, staande op menschenlijken, vinden we:

· *Vadjra Joginî,* staande wijdbeens op een *menschenlijk* dat op den buik ligt *113* (342) (Nepal).

Hevadjra, staande wijdbeens op een menschenlijk, dat op den rug ligt *114* (343) (Nepal).

Bhairava (van Mathura), 4 hoofdig, 8-armig — in stead of standing on a bull, has under hes feet *a man and a woman 115.*

b. Thibet, Mongolië (China).

Thans gaan we over tot het Boeddhisme van Thibet, of het Lamaïsme.

Voor de namen der godheden, zullen de transcripties van het Thibetaansch, zooals die door ieder der schrijvers gebezigd werden, worden gevolgd.

Het behoeft niet te worden herhaald, dat het hier niet geldt de beschrijving van het Pantheon, maar eenvoudig de opgave van de vâhana, waar die in de bestaande beschrijvingen of plaatwerken worden aangetroffen, en zoo vinden we dan:

Goeroe Padma-sambhava (T. Goeroe Rin-po ch'e) of Lopön = Sanskr. Goeroe, stichter van het Lamaïsme, vergoddelijkt, en in het Lamaïsme vereerd als Boeddha-zelf. Hij wordt onder 8 vormen afgebeeld (oude secte), en onder dezen als godheid zittende op een brullenden *leeuw* (Goeroe Sakya Sên ge) *116* (31) (Waddell).

Goeroe, de wet predikende in het gazellen park (Mrigadawa) te Benares, zittend op een lotuskussen, dat ligt op eene estrade, waarvan de bovenplaat aan rechter en linker zijde wordt geschraagd door een liggenden *leeuw*. Het opstaande voorvlak tusschen de leeuwen vertoont verder twee *gazellen*, één links en één rechts, eer bewijzende aan het *rad 117* (32) (Waddell).

Sakya Thoub-Pa (Sakyamouni), als middenbeeld van de 35 boeddha's (Tungshakchi sangye songa) zittend op een lotuskussen, dat ligt op eene estrade, waarvan het voorvlak drie casementen vertoont. Het midden-casement, dat grootendeels overdekt is door een geplooid kleed, waarop eene kamantaka voorstelling, vertoont, links en rechts van het kleed, de hals en kop van een *pauw*, terwijl elk der hoekcasementen gevuld is met een brullenden *leeuw 118* (215) (Schlagintweit).

Verder worden *als Boeddha's* vermeld:

Bihar, op een rooden tijger *119* (216).

Choichong, op een gelen leeuw *120* (217).

Dalha, op een geel paard *121* (218).

Louvang, god der naga's, op een blauwen krokodil *122* (219).

Tokchoi, op een geel hert *123* (220).

Deze vijf goden worden aangeduid met den naam „de 5 groote koningen (SCHLAGINTWEIT).

De *5 celestial Jinas* (Buddha's), overeenkomende, naar de vâhana's te oordeelen, met de 5 Dhyani-Boeddha's van het Nepalsch-systeem, met 2 *leeuwen*, 2 *olifanten*, 2 *paarden*, 2 *pauwen* en 2 *garoeda's* (of gevleugelde *dwergen*), met de koppen buitenwaarts, als dragers van de zetels der godheden die niet met name genoemd worden (WADDELL).

Van de beschermgoden of *Yidam* verneemt men, dat ze, met uitzondering van de *Dhyani-Boeddha's,* die ook Yidam zijn, oorspronkelijk Çiwaïtische tot het Boeddhisme bekeerde godheden zijn. Iedere Yi-dam ontpopt zich overigens in laatste instantie als de metamorfose van een of anderen beroemden Bodhisatva.

Das Chi'i lin ist eine künstlerische Licenz des Chinesischen Skulptoren. In allen lamaïschen Büchern wird der *Löwe* (*sengge*) *als das Thier bezeichnet auf dem die Bodhisatvas reiten.*

Die Chinesen und Mongolen bilden den Löwen hundeähnlich ob (EUGEN PANDER).

Met *Amithaba* maken we het eerst kennis onder den naam van *Odpagmed,* en vinden hem dan voorgesteld als zittend op een lotuskussen, dat ligt op eene estrade, waarvan de voorzijde verdeeld is in drie casementen: het midden-casement glad, en links en rechts geflankeerd door een *leeuw*-casement. De rug van den zetel vertoont langs de opgaande stijlen, links en rechts, een *olifant,* daarboven een vogel (eend?) en daarboven een fabelachtig dier (*leeuw met ramshorens*) *124* (213) (SCHLAGINTWEIT).

[Doch we treffen ook een *Amitabha* aan, onder den naam van Ts'é pa-mé, een beeldje van goudbrons, zittend op een dubbel lotuskussen, *zonder våhana* (ROCKHILL).]

Avalokiteçvara. Deze godheid, aan wien, zooals we boven leerden, als Bodhisatva een *leeuw* wordt toegewezen, en wien, als geestelijken zoon van Amitabha een pauwen våhana toekomt, wordt bij de schrijvers over het Lamaïsme, behalve GRÜNWEDEL, verder alleen bedacht met de legende: Als Avalokiteçvara einst herabstieg um die Erde zu inspiciren. ging ihm die Degeneration des Geschlechts der *Lha* (deva) derart zu Herzen, dass ihm der Kopf vor Schmerz in zehn Stücke zersprang.

Sein spiritueller Vater, Amitabha, heilte den Schaden mit Leichtigkeit, indem er aus jedem der 10 Stücke einen separaten Kopf formte, dieselben in Form einer Piramide arrangierte und schliesslich sein eigenes Antlitz auf den Gipfel der Kopfpiramide setzte (PANDER), en eene aanteekening zonder illustratie: *P'apa Shen-räziq Wang ch'yak* litteral translation of „Venerable Avalokiteçvara", — he appeared from out a lotus (ROCKHILL).

Sen-ge sgra, Siṃhanâda, eene manifestatie van den Bodhisatva *Padmapani* wordt afgebeeld zittend, dwars met één opgetrokken been, op een witten *leeuw* *125* (41) (GRÜNWEDEL).

Yañtra van *Manyoeçri,* staande op een lotuskussen, dat ligt op 5 *leeuwen,* die weer staan op een lotuskussen *126* (33) (WADDELL).

[Een beeldje in goud-brons van *Jam-byang* (Manjoeçri) stelt de godheid voor op een dubbel lotuskussen, *zonder våhana*] (ROCKHILL).

Siṃhânade Mañjoecri (*'Jam dpal sgra sea*) zittend evenals zijne çakti Sarasvati op een hurkenden *leeuw.* Hij heeft de aanduiding met „leeuwenstemmige" met Avalokiteçvara gemeen.

Als hulde aan de verdienste van het hoofd der 5 koningen (die ook sKu lina, de 5 lichamen genoemd wordt), ten opzichte van de verbreiding van het Boeddhisme in Mongolië, werd ook deze in het pantheon opgenomen. In de afbeelding zijn de 5 goden volgenderwijze gerangschikt: de Pe-dkar rgyal-po genaamd, in het midden op een witten *leeuw* *127* (43), de 4 geleiders of broeders aan de vier hoeken, rijdend op een witten *olifant* *128* (44), een *leeuw* *129* (45), een *muildier* *130* (46) en een *paard* *131* (47) (Grünwedel).

Een andere vorm van den *Bodhisatva Manjoeçri* is de Yi-dam Çrîvajrabhairava. Deze staat met den rechter voet op een *man*, een *stier*, een *olifant*, een *ezel*, een *kameel*, een *hond*, een *schaap* en een *vos*, met den linker voet op een *havik*, een *uil*, een *raaf*, een *papegaai*, een *valk*, een *pauw*, een ? en een *zwaan*.

Maitreya (*Jawpa*) zittend op een zetel, bestaande uit een lotuskussen op eene estrade, evenals bij Avalokiteçvara, met 3 casementen op de voorzijde, waarvan de buitenste liggende *leeuwen* bevatten.

De opstaande stijlen van den rug vertoonen eveneens een staanden *leeuw* op een *olifant*, maar de vogel ontbreekt (Schlagintweit) *132* (214).

Maitreya (*Dscham-ba* of *Byams-pa*).

Eene decoratieve voorstelling (modern Thibetaansch) van een Bodhisatva, zittend op een lotuskussen, dat ligt op eene estrade, waarvan de boven-voorzijde verdeeld is in 3 casementen, waarvan de twee buitenste gevuld zijn, ieder met een liggenden *leeuw* *133* (300) (Grünwedel).

Dêwî (*Lhamo*). Het is interessant hierover Pander te hooren in zijn eigen taal: Sie soll die Gattin Shindsi's vor seiner Bekehrung gewesen sein und von ihm einen Sohn gehabt haben. Da sie weder den Gatten noch den

Sohn zum Buddhismus zu bekehren vermochte und ausserdem durch eine Prophezeiung in Erfahrung gebracht hatte, dass in Letzterem der heiligen Lehre ein schrecklicher Feind erwachsen würde, fasste sie einen resoluten Entschluss.

Erst todtete sie ihren Sohn, zog ihm die Haut ab, verspeiste sein Herz, trank sein Blut aus seinem Schedel u. s. w., alsdann sattelte sie ein *Maulthier 134* mit der Haut des Sohnes, setzte sich darauf und ergriff die Flucht.

Als Shindsi von dem Geschehenen erfuhr, schoss er einen Zauberpfeil nach ihr ab, der das linke Hintertheil des Maulthieres traf.

Lhamo verwandelte jedoch, indem sie ein Dhârani (Zaubersprach) hersagte, die Wunde in ein Auge, und entkam glücklich aus dem Bereiche des Shindsi.

Seit jener Zeit ist Lhamo die eisrigste Vertheidigerin der heiligen Lehre geblieben.

Sie wird auf dem Ragda jamts'o (Blutmeer) reitend afgebildet, in dem die Köpfe, Arme, Beine u s. w. der von ihr entschlagenen und verstümmelten Feinde des Buddhismus schwimmen.

Sie hat zwei Begleiterinnen, von denen die eine mit einem *Elephantenkopf*, die andere mit einem *Löwenkopf* abgebildet wird.

Een andere schrijver herdenkt haar volgenderwijze:

De Duivelin Dewi (Tib. La-mo) wordt voorgesteld door vlammen omgeven en rijdende op een *witten muilezel*, op een zadel gemaakt van de huid van haar eigen zoon, die door haar-zelve gevild werd.

Ze is gedost in menschlijke huiden, eet hersens en bloed uit een schedel en voert in haar rechter hand een staf met drietand. Haar verzellen verscheiden „vorstinnen", rijdende op *verschillende dieren* (Waddell) (29).

Nog een ander bericht geeft haar als *dPal-ldam* (Dewi, Çridewi) rijdende op een *muildier*, met schabrak van men-

schenhuid. Ze wordt aangeduid als *Ri-ma-ti*, eene overzetting van den naam *Pârwati*, de berggodin *135* (39) (Grünwedel).

In het werk van Waddell komt eene voorstelling voor van *Marîçi* of *Vârâhi* (Tib. *'Od-zer'c'an-ma*), (fig. 163 van Pander), oorspronkelijk de koningin des hemels, een Boeddhistische Ushas (X), of godin van den dageraad, eene metamorfose van de *zon* als het centrum van kracht, vereenigd met de oostersche mythe van het eerste vruchtbare *varken*.

In deze manifestatie wordt ze voorgesteld met drie gezichten, waarvan het linksche dat van een *zeug* is, en 8 handen. De handen houden verschillende wapens.

Ze zit met het linker been gevouwen vóór het lichaam en het rechter neerhangend (*The enchanting pose*) op een lotusbed, dat gedragen wordt door *zeven zwijnen 136* (28).

(X) *Ushas* „l'aurore soeur ou épouse de Surya, est demeurée à peu de chose près ce qu'elle était dans le Veda. On la represente comme une belle jeune femme assise dans un char trainé par deux chevaux blancs ou rouges (L. de Milloué).

Gon-po (Mahâdeva, Maheçwara, ook *Mahâkâla,* „de groote zwarte)

De Lama's kennen niet minder dan 75 Gon-po's, die zich van elkander onderscheiden door lichaamskleur, het aantal der armen, de lichaamshouding, de emblemen enz.

Er is een Gon-po, die op een *tijger* rijdt (mGonpo stag zhon).

Mahâkâla.

Bij het ontmoeten van een vorm van den beschermgod Mahâkâla shadbhoenatha, die in Thibet gewoonlijk *mGon dkar yid-bzi nor-bu* (de witte beschermgod met het Cirtâmari-edelgesteente, dat alle wenschen toestaat) genoemd wordt, moet worden opgemerkt, hoe, bij de bekeering der Mongolen door de Lama's, hetzelfde voorviel als bij de

ontwikkeling van het Brahmaïsme in Indië: de populaire goden der Mongolen werden n.l., evenals de ondergoden (hemelingen) der indische oorspronkelijke bewoners van het land, met Çiwa en zijn maagschap vereenzelvigd, want de zeshandige beschermheer Mahâkâla is niemand anders dan de Hindoe-god Çiwa.

De voorstelling heeft een god, staande op de koppen van twee naar elkander toe liggende *olifanten* (volgens Pander op twee *daemonen met olifants-koppen*, zie aldaar fig. 229) *137* (40) (Grünwedel).

Ter loops moet hier worden aangeteekend, dat de lijken van menschen en dieren, waarop door de goden, godinnen, beschermgoden (yi-dam) en dharmapala's getreden wordt, wel is waar niet als vâhana worden aangemerkt, doch hier achter afzonderlijk zullen worden vermeld.

De eerste berichten over *Yama* in Thibet danken we aan Pander, en door hem maken we kennis met de drie hoofdvormen van *Tch'ötschal.*

Deze zijn: *1.* Tch'ötschal ts' irub (Ch'os rgyal phyi sgrub), als defensor fidei. Als zoodanig staat hij, in gemeenschap met een Yam op den rug van een *bul,* die weer ligt op een vrouwelijken daemon *138* (190).

2. Tch'ötchal nangrub (Ch'os rgyal nang sgrub), ook Shindsi genaamd, vorst der hel.

Unter seinen Füssen windet sich ein Dämon (zie achter).

3. Tch'ötchal sangrub (Ch'os rgyal gsang sgrub). In dezen vorm is hij god van den *rijkdom* en staat, zonder yam, op een *bul. 139* (191).

Verder maken we kennis met *Yama,* als Dharmarâdja (*'Ccos-kyi rgyal-po*), voorgesteld met zijn zuster Yanî, staande op een *stier,* die neerligt op een uitgestrekt lijk. Dat men hier werkelijk te doen heeft met den „grooten geloftenhoudenden godsdienst-koning", blijkt uit het *rad,* het symbool van het Boeddhisme, dat hij, door middel van een kruissnoer, op de borst draagt *140* (38).

De Thibetaansche god van den rijkdom ontmoeten we het eerst bij SCHLAGINTWEIT als:

Dzambala of *Dodnevangpo,* zittend op een brullenden, witten *leeuw,* met groene manen *141* (223).

Daarna vinden we bij ROCKHILL (Report of the U. S. national museum 1895) een *Gunkar Yyin Norbu* (Kubera), staande op twee *olifanten, 142* (224), terwijl diezelfde schrijver in zijn Land of the Lamas een *Nor-bu Jyabo* (Jambala, Kabera), als beeldje van goud brons levert, zittend op een enkel lotuskussen, *zonder vâhana*:

Dat begrip van „god van den rijkdom" in zijn geboorte, wordt het eerst door WADDELL geestig nagespoord, en we leeren die nasporing kennen uit zijne beschouwing van den berg *Kanchinjanga.*

Ik vertaal zoo correct mogelijk.

Na de Boeddha's, Bodhisatva's, Beschermgoden, Verdedigers van het geloof, Ondergoden en Engelen, wordt in het pantheon van Thibet een plaats gegeven aan de Landgoden (Yul lha) *143* (30) van allerlei kleur: wit, rood, zwart, bont, purper, vleeschkleurig. Onder dezen behooren ook de zwartkleurige moeder-duivelinnen (ma-mo), de meesteressen der ziekten.

Soms zijn ze de echtgenooten der booze daemonen, en kunnen niet scherp worden afgebakend van de andere duivelinnen.

De grootste van de landgoden en beschermers van landstreken zijn gemaakt tot verdedigers van het Lamaïsme. Ze zijn voornamelijk *de geesten van de groote bergen,* en vergoddelijkte geesten van helden en voorouders.

De eersten worden voorgesteld òf als grimmige vormen van *Vaisrāvana, den god van den rijkdom,* maar gedost in Thibetaansch kostuum, *rijdende op leeuwen* en dragende overwinnings-banieren.

De verbinding der denkbeelden van „berg" en „rijkdom" wordt door WADDELL (p. 370) volgender wijze toegelicht:

De berg Kanchinjanga, aan de westelijke grens van Thi-

bet, is aan de meeste bezoekers van Darjiling en Noordelijk-Bengalen bekend.

Deze „bevallige" berg, de tweede in hoogte na de Everest, was vroeger zelve een voorwerp van aanbidding, daar hij hoog uitsteekt boven elk ander voorwerp in de landstreek en de eerste is, die de stralen opvangt van de opgaande zon, en de laatste, die, bij zons-ondergang, verdwijnt.

Kanchinjunga (Kan ch'en-mdsod-lna, eigenlijk Kaṅ ch'en-mdsod-lṅa) beteekent letterlijk *„de vijf bewaarplaatsen of beddingen van de groote sneeuwen"*, alzoo eene fysische beschrijving van zijn 5 pieken — een naam, die hem gegeven is door de aangrenzende Thibetanen van Tsang, die ook den berg aanbaden.

Maar de Sikhim-heilige, La-tsün Ch'enbo, gaf aan den naam eene mythologische beteekenis, en werd de berg eenvoudig gemaakt tot de woonplaats van de godheid van dien naam, en de vijf „bewaarplaatsen" werden werkelijke *voorraadschuren van de schatten der godheid*.

De piek, die het meest in het oog valt, als verguld door den opgaanden zon, is de schatkamer van het goud; de piek, die gehuld blijft in eene koude, grijze schaduw, is de schatkamer van het zilver, en de andere pieken zijn de voorraadkamers van edelgesteenten, graan en heilige boeken.

Dit idee van rijkdom leidde natuurlijk tot de fysische voorstelling van de godheid, eenigszins in den stijl van *„god van den rijkdom"*.

Hij wordt voorgesteld rood van kleur, gedost in eene wapenrusting, houdende een banier en *gezeten op een witten leeuw 144* (30).

Belangrijker nog is de beschouwing van GRÜNWEDEL, die in de pijler-figuren van de stoepa *Barhoet* gewichtige bijdragen levert voor de verklaring van het Boeddhistisch pantheon, en, wat voor dit opstel zeker wel het meest welkom is, eene verklaring van de vâhana levert, afgeleid uit een kunstwerk van eerwaarden ouderdom.

Al deze pijler-beelden — zegt GRÜNWEDEL — die iets meer

dan 7 Engelsche voet hoog zijn, werden bewerkt met een beminnelijk naturalisme, dat de indische typen juist weergeeft, en tegelijk zoo karakteristiek, dat we ze mogen beschouwen als de grondtypen der later-Boeddhistische en Brahmaansche mythologie.

Ondanks de nationaal-indische wijze van behandeling van het lichaam, van kleederdracht en opschik, wordt het kenschetsen der godheden uitgevoerd op eene wijze, die naar vóór-Aziatische modellen heenwijst. Want, evenals babylonisch-assyrische godheden (ook bij egyptische is dit het geval) *staan ze op hunne attributen*, zij het ook, dat ons bij eenigen de keuze van het attribuut niet duidelijk is.

Bij de godheden van den tweeden rang, de Yakshinî's, wordt daarmee verbonden de, zoo het schijnt, nationaal-indische pose, waarbij de godin als eene in de twijgen van een bloeienden boom grijpende danseres wordt voorgesteld.

Van de elementen, die hier, door inscripties toegelicht, voor de eerste maal optreden, en die voortdurend in de indisch-boeddhistische kunst zijn bewaard gebleven, willen wij in het kort het volgende aanduiden.

Een mannelijke, in biddende houding voorgestelde *koninklijke gestalte*, die *op een hurkenden daemon* staat, is de koning der als Yaksha's aangeduide daemonen, de god van den rijkdom *Kubera* of *Vaiçrâvana*, volgens inschrift *Kupiro Yakho*. . . . . .

Ts'ogs-bdag (ser-po). Ook *Ganapati*, *Vighneçvara of Ganeça* vindt een plaats in het Thibetaansch pantheon, en ook daar wordt hem de *rat* als vâhana toegekend, maar een, *die een juweel uitspuwt 145.*

In het voorbijgaan moge worden aangeteekend, dat deze „zoon van den beschermgod Mahakala" door zijn vader bij den snuit gepakt, werd heengeleid naar den berg Meroe, en dat hem daar alle landen van Thibet werden getoond, met de woorden: „alle inwoners deze landen zullen zich de onderdanen uwer nakomelingschap erkennen".

Bovendien is het geenszins van belang ontbloot, om, waar het archaeölogisch onderzoek van Java ons gewend heeft aan aksamala en olifantshaak (strijdbijl) in linker en rechter achterhand, tandbrok en etensbak in de rechter en linker voorhand, als de nagenoeg vaste Ganeça-attributen, hierbij te vermelden, dat hij in de Thibetaansche voorstelling wordt afgebeeld met de attributen: bijl, drietand, raap en schaal met vruchten.

Om nu nog even terug te keeren tot de pijler-figuren van BARHUT, worden behalve het boven genoemde nog aangetroffen:

Cakavâko Nagarâjâ, een vorstelijke gestalte met *vijf slangekoppen* in den nek, bijna op de wijze van de Eygptische Uraüs-slang, staande op eene bewaterde rotspartij, die in hare openingen *slangen* vertoont: het is de slangenkoning (Naga-koning *Cakravaka*) volgens de inscriptie „*Cakavâko Nâgarâjâ*" enz. *146* (34).

Op een der zijden van dien pijler is eene godin gebeiteld, staande op een *makara,* die door de inscriptie wordt aangeduid als *Yakhini Canda 147* (35).

Op de 45e plaat in het werk van GRÜNWEDEL komt eene voorstelling voor van den grooten vertegenwoordiger der Tantra school gYan-ston rDo-rje dpal (den Swastika-leeraar Vadjraçri), den god Mahâkâla boeiende. Boven in de lucht staat op een *stier* de eenhoofdige tweearmige Bhairawa ('Jigs-byed zal gcig p'yag-gnyis-pa Yam bcas) met zijn Çakti *148* (37).

In datzelfde werk komt eene afbeelding voor van een altaar-sieraad, van rijk geëmailleerd verguld brons vervaardigd en voorstellende „het kleinood Cintâmani", gedragen door een *paard.* Het zijn de zoogenaamde „sapta ratnâni" de zeven juweelen: Cakra (rad), Cintamani (edelsteen), Strî (koningin), Mantri (minister), Hastî (olifant), Açva (paard), Senâpati (generaal).

Dam-can, een vorm van rDor-legs, een lokaalgodheid (deze rDor-legs legde den heiligen Padmasambhawa, bij diens komst in Thibet, vele moeielijkheden in den weg, doch deed, nadat hij door den heilige overwonnen was, de gelofte, dat hij de leer van Boeddha bevorderen zou). Deze manifestatie nu wordt afgebeeld met een *geitebok* als vâhana *149* (48).

Ook bestaan er afbeeldingen van die lokaal-godheid, met den *ram* als rijdier *150* (49).

[Onder de lokaal goden komen ook een rij Dâkini's voor, die niet afzonderlijk genoemd worden; deze rijden op leeuwen, draken, gazellen enz].

Ts'ogs-bdag de beschermer (nâtha) wordt voorgesteld zittende op een *leeuw 151* (50).

Als beschermers van den mensch tegen de daemonen worden door Schlaginweit nog genoemd:

Goiehong gyalpo, tevens god van de astrologie, voorgesteld als zittend op een witten *leeuw* met blauwe manen, hij is een der 5 groote koningen" tib. Koungagyalpo *152* (221).

Damchan dordje leg pa, op een *kameel 153*.

Tsang-pa (Sanskr. Brahma). op een *ram 154*.

Chebou damchan, op een *bok 155* (222).

Wat nu in afzonderlijke studie werd gepubliceerd, worde ook in afzonderlijk referaat naverteld, zij het ook, dat eene niet al te gewaagde aequatie aan vele vâhana's een plaats had kunnen aanwijzen onder de gelijknamige vâhana's der reeds behandelde godheden.

Ik bedoel hiermee:

Het pantheon van den Tschang-tscha-Hutuktu.

In dat pantheon werden de volgende met een vâhana bedeelden aangetroffen:

[bDe mc'og, Sanskr. Çamvara, de incarnatie van den groot-lama van Peking heeft geen dier als vâhana].

(?) *gSin-rje gsed-dgra'-nag.* (sanskr. Krishnayamâri) de zwarte beul van Yama — staat met beide beenen op een menschenlijk, dat ligt op een liggend *rund* (zie fig. 71 van PANDER) *156* (51).

'Jam-dbyangs-smra-seng (sanskr. Mañjugosha (Vagîçvara) „de predikende leeuw" zit op een liggenden *leeuw* (zie fig. 92 van PANDER) *157* (52).

Kse-tra-pa'la (sanskr. Kshetrapâla) rijdt op een *beer 158* (53).

Tra-ksad nag-po rijdt op een *windpaard* (rLung-rta), dat over wolken en daemonen stapt *159* (54).

Lha-mo Tsaṇḍika (sanskr. Caṇḍika) zit op een galopperend *muildier 160* (55).

Lha-mo dud-sol-ma „de godin die elken vijand berooken kan," zit dwars op een *dravend muildier 161* (56)

'Dod-kᶜams dbang-pᵉyug dmag-zor-ma, vorstin der wapens (Crîdêvî, Mahâçrî, door de Lama's eenvoudig Lha-mo (Dêvî genoemd) rijdt op een *muildier 162* (57).

Lha-mo dung skyongs-ma, rijdt op een galopperend *muildier 163* (58).

dPyid-kyi rgyal-mo „vorstin der lente" rijdt op een galopperend *muildier 164* (59).

dByar-gyi rgyal-mo „vorstin van den zomer" rijdt op een *wilden yak 165* (60).

sTon-gyi rgyal-mo „vorstin van den herfst" rijdt op een *hert 166* (61).

Rang-byung lha-mo „de uit zich zelve geborene godin" rijdt op een *muildier 167* (62).

dGun-gyi rgyal-mo „vorstin van den winter" rijdt op een *kameel 168* (63).

mGon-po stag-(g)zon „de op den tijger rijdende beschermer" rijdt op een *tijger 169* (64).

Drag-sad mGon-po rijdt op een *leeuw 170* (65).

rNam-sras-gser-cᶜen „de groote goudkleurige god van den rijkdom" rijdt op een *leeuw 171* (66).

Dsam-bha la dkar-po „de witte god van den rijkdom"

(sanskr. Krôdhâryajambhu) zit op een lotus, die door een *draak* gedragen wordt *172* (67).

Dam-can rdo-rje legs-pa rijdt op een *leeuw* *173* (68).

mFing-gi zal-bzang ma rijdt op een *muildier* *174* (69).

bKra-sis-ts^ce-ring-ma zit op een *leeuw* *175* (70)

.bLo-brang-ma (sanskr. Sumati) zit op een *tijger* *176* (71).

'Gro-bzang-ma rijdt op een *draak* *177* (72).

mGrin-bzang-ma rijdt op een *antilope* *178* (73).

Me-lha (sanskr. Agni) rijdt op een *geit* *179* (74).

Rlung-lha (sanskr. Vâya) rijdt op een *antilope* *180* (75).

C^cu-lha (sanskr. Varuna) zit op een *waterslang* *181* (76).

Khu-rgyal-Varuna, (sanskr. Varuna Nâgarâja) rijdt op een *waterslang* *182* (75).

Gaan we nu over tot de godheden, staande, zittende, knielend of dansend op goden en daemonen en op de lijken van mensch of dier.

De eenige door Schlagintweit vermelde is:

Bihar Gyalpo, op plaat XXII afgebeeld als: wijdbeens staande op *2 menschenlijken* onder elken voet (niet rijdend dus op een rooden tijger).

Hij wordt hier vermeld als „patroon der tempels en kloosters".

Eveneens zijn er vier van Edw. Moor, een Mahâdeva, dansende op de *triparoesa* *183* (340).

Een *Devi* op een kussen, met den rechter afhangenden voet op een *menschenhoofd,* en in een der rechterhanden mede een *menschenhoofd* *184* (348).

Een *Devi,* houdende in de linker achterhand een *menschenhoofd* *185* (349).

Een *Devi,* zittend, met den rechtervoet op een *menschenlijk* *186* (350).

De overigen zijn afgebeeld in de werken van Pander, Waddell en Schlagintweit, terwijl de door Hodgson vermelde reeds vermeld werden onder Nepal, en die van Prof. Hoffmann zullen vermeld worden onder Japan.

En zoo vinden wij dan:

mGon-po bram-zei gzugs-pa (Mahâkâla, beschermgod, nâtha) staande op een *menschenlijk*, dat uitgestrekt ligt op een lotuskussen *187* (304).

lCam-sran of Dharmapala Beg-tse, staande met den rechter voet op een *neergetrapt paard*, met den linker op een *neergetrapt menschenlichaam 188* (305).

(Een vorm van) *Mahâkâla shaḍbâhanâtha*, beschermgod, staande op een *neergetrapten Ganapati 189* (306).

[*Yi-dam Çrivajrabhairava*, reeds opgenomen onder Manjuçri van wien hij een vorm is *190* (307)]

Yi dam dDe-wc'og, sanskr. Samvara (Çivaitisch), staande met den rechter voet op een *voorover liggend lijk*, met den linker voet op een *achteroverliggend lijk* (zie Pander fig. 63) *191* (308).

Yi-dam Kye (*-ba*) *rds-rje* (sanskr. Hevajra) staande met linker én rechter voet op afzonderlijke *menschenlijken 192* (309).

Ku-ru-ku le of *Rig-byed-ma*, godin van den rijkdom, wonend in holen (een Tantra-vorm van de Hindoe-godin Rati, dansende op den ter aarde geworpen *daemon Rahu 193* (310).

Dâkinî Na-ro mk'a-spyod-ma, staande met linker en rechter voet op een afzonderlijk *menschenlijk 194* (311).

Vajravarâhî, in den vorm van Çrîdhara, met varkenskop, staande met linker en rechter voet op de armen van een ter aarde liggend *menschenlijk 195* (312).

P'ag-mo (Vajra) Varâhî, tweehoofdig, waarvan één varkenskop, dansend op een *lijk*, dat rechtuit ter aarde ligt *196* (313).

Yamântaka, omgeven door de beschermgoden, staande met den rechter voet op *4 goden* of *godinnen*, met den linker voet eveneens op 4 goden of godinnen (?) *197* (314).

Mahâcakra-Vajrapani, staande met den rechter voet op *Brahma*, met den linker voet op *Civa* (?) *198* (315).

Nilambâra-Vajrapani, een vorm van den dondergod, beheerder der daemonen, staande op een ter aarde geworpen Çiva *199* (316).

(*Yi-dam*) *Acala*, staande op ter aarde getrapte *lijken* *200* (317).

C'os-rgyal gsan-sgrab, hellegod Yama, staande op een ter aarde gestrekt *menschenlijk 201* (318).

gSed dmar, de zoogenaamde roode Yamâri, Rakta yamari, staande op een lang uitgestrekt *lijk*, dat ligt op een mede ter aarde gestrekten buffel *202* (319).

Dâkinî Sen gdoṅ-ma (Siṃhavaktrâ) dansend op een *menschenlijk*, dat lang uitgestrekt ligt op een lotuskussen *203* (320).

Mahâkâla, beschermer der kennis, zit op een uitgestrekt *menschenlijk 204* (321).

Mahâkâla brâhmaṇarapa, knielend op een *menschenlijk*, dat lang uitgestrekt ligt op een lotuskussen *205* (322).

K'yuṅ, Garoeda, staande op eene stervende *Nâgî 206* (323).

dPal 'K'or-lo-c'en-po (afg. 'K'or-c'en), sanskr. Çrimahâcakra, staande met elken voet op een *naga*, waarvan hij de gezworen vijand is (Pander fig. 64) *207* (324).

dPal Dus-kyi 'k'or-lo (afg. Dus-'k'or) staande, met zijn Yum in ombelzing, op een overweldigden *daemon*, onder linker en rechter voeten *210* (325).

Sangs-rgyas-t'od-pa, sanskr. Buddakapâla, staande op een been, met zijn Yam in omhelzing, op een *menschenlijk 209* (326) (Pander fig. 69).

'Byung-po 'dul-byed, temmer van booze daemonen, staande, met zijn Yum in omhelzing, op een neerliggenden byung-po (*daemon*) *211* (327).

mK'a'-'gro ma-stag-gdong can, Dâkinî met het tijgergezicht, met een *daemon* onder den linker voet *212* (328).

K'ams-gsum-rnam-rgyal, vorst van de drie werelden, waereld der lusten, waereld der vormen, waereld van het vormloze, staande op *twee* liggende *daemonen 213* (329).

mGon-po p'yag-drug-pa „zeshandige beschermer", staande op de borst van een *witten Ganapati 214* (330).

Ts'e bdag mGon-po „heer des tijds", staande op een lig genden *daemon met olifantskop 215* (331).

Dsi-na-mi tra, sanskr. Jinamitra, staande in dansende houding op een liggenden *daemon 216* (332).

Dakki ra'dsa', sanskr. Dakkirâja, staande met den linker voet op den arm, met den rechter voet op het dijbeen van een zich wringenden *daemon 217* (333).

C'os-rgyol nang sgrub, Yama als heer der dooden en hellevorst, staande op een *daemon 218* (334).

mGon-po Bram ze'i gzugs-can, dansende op den rug van een liggenden *daemon 219* (335).

Gur-gyi mGon-po „beschermer van de tent", zittend op Europeesche wijze op een zetel, terwijl een *daemon* onder zijne voeten ligt *220* (336).

mGon po p'yag bzi „vierarmige beschermer", staande met den rechter voet op het gezicht van een liggenden *daemon 221* (337).

mGon-po-beng, zittend op een lagen zetel, met een liggenden *daemon* onder de voeten *222* (338).

Bhrag-lha ('i) mGon-po „beschermer van de rotsgeesten, staande op de borst van een liggenden *daemon 223* (339).

Mahadeva, dansende op de *triparoesa* (MOOR) *224* (340), reeds boven vermeld.

Spyan ras gzigs sna ts'ogs dbangpo, de machtige Tchanräsig, eene elfhoofdige manifestatie van Avalokiteçvara, zittend op *goden* en *daemonen,* die op den buik liggen (zie PANDER, Zeitschrift für Ethnologie XXI, 1889) *225* (341).

(*Tch'otschal nangrub,* werd reeds boven onder Yama *138* (190) behandeld).

De mch'og (*Temtch'og*) speelt een voorname rol onder de Yi-dam. De groot lama van Peking, de Chang Chia Hataktu, geldt als zijne incarnatio. Hij staat in omhelzing met zijn yum, wijdbeens op 2 lijken, het een, links, op den rug, het ander, rechts, op den buik liggende (zie boven).

Garu Padma sambhava, *Guru Rin-po ch'e,* staande wijdbeens op of achter een *menschenlijk* in donderwolken *226* (344).

Tam-din (Jap. Fu-do) Hayagriva, staande wijdbeens op *twee menschenlijken*, als dharmapala (Tib Ch'os-skyon *227*.

Geldt hier, wat de vâhana's betreft, het beschrevene van Thibet en Mongolië ook grootendeels voor China, en zal ook het later onder Japan behandelde, exceptis exceptandis, op China kunnen worden toepasselijk verklaard, toch dunkt het mij verkieselijk, onder een afzonderlijke letter na te vertellen, wat door JOSEPH EDKINS gedacht werd als *speciaal* te behooren tot het *Chineesch* Boeddhisme. En zoo schrijven we dan:

c China.

Het moet niet vergeten worden — zegt EDKINS — dat Kwanyin moet worden beschouwd als van het mannelijk geslacht. De vrouwelijke vorm is eene populaire gedaanteverwisseling.

Gaan we verder terug, dan is Kwan-yin eenvoudig een vorm van Buddha, gekomen in de waereld van de lijdende menschheid in een lageren vorm dan Buddha, om den onwetende te onderrichten en te behouden.

Zoo worden ook *P'u hien* en *Wen-shu* genoemd als voormalige Buddha's, die onder de menschen verschenen als helpers van Çakya muni, de een van hen betitelt met den naam van *ch'ang-tsï* „oudste zoon" en den ander met dien van *siau-nan* „kleine jongen".

Wen shu is de god der wijsheid en *P'u hien* van het bedrijf (handeling).

Wen-shu rijdt op een *leeuw 228* (188) en P'u hien op een *olifant 229.*

De *leeuw* is het symbool van stoutmoedigheid, edelmoedigheid en van een frischen, levendigen, voortvarenden geest.

De *olifant* beduidt zorg, behoedzaamheid, zachtheid en gewichtig waardigheid.

Dit is Boeddhistische symboliek.

Het doel der beelden is, gedeeltelijk, onderricht, gedeeltelijk het wakker roepen van betamelijke gevoelens in de ziel der vereerders.

Het beeld van een Fo of een P°u-se bedoelt, in zijne verschijning te vereenigen wijsheid, welwillendheid en overwinning: de wijsheid van een wijsgeer, de welwillendheid van een verlosser en de overwinning van een held.

Alle volmaaktheden zijn in het beeld vereenigd: volmaakte macht, volmaakte deugd, oneindig mededoogen, oneindige moed en oneindige kennis.

Deze symboliek evenwel is niet uitsluitend de kracht, die geloof en devotie wekt bij de beschermers van den Boeddhistischen godsdienst. Het is veeleer eēn geloof in de magische kracht van de Boeddhistische godheden en priesters en het vertrouwen in de leer der wedervergelding voor het schenken van ruime giften.

d. Japan (en China).

In het schoone werk van PH. FR. VON SIEBOLD, genaamd Nippon, komt een Ve hoofdstuk voor dat gewijd is aan het Boeddha-pantheon van Nippon (Buts Zô dsu i), bewerkt door Prof. Dr. J. HOFFMANN, en dat bestaat uit eene Duitsche vertaling van een Japanschen tekst en door den vertaler van aanteekeningen voorzien Inhoud en wijze van bewerking hebben zooveel aanlokkends, dat het niet te verwonderen is, dat de schrijver van dit opstel zich niet wist te beperken tot eene bloote opsomming van de vâhana's, doch meermalen zich zette tot luisteren naar de verhalen van den Japanschen en Duitschen geleerde, omtrent de eeuwen-oude traditiën van het Japansch volksgeloof.

Wanneer we dien Atlas, die ter verluchting aan dat Ve hoofdstuk is toegevoegd, opslaan, dan vinden we daarin de afbeeldingen, die hieronder door mij zullen worden beschreven, voor zooverre zij n.l. godheden voorstellen, die zijn voorzien van een vâhana.

In Tab. X komt voor een *Mañjuçri, Tsigs Monzju,* in kindergestalte.

Alles wat in de geheele waereld, zoowel in de landen die een Buddha hadden, als in die waar nog geen Buddha was, uit het gebied van de hoogste godsdienstige kennis is verbreid geworden, geschiedde door de energie van Mañjucri.

Als deze Bodhisatva eens Buddha zal geworden zijn, zal hij optreden als beheerder der Daemonen en Lung-tschung-Tsang „Eerwaardige van de draken-maagschap". De Bodhisatva wordt voorgesteld zittende op een langharigen *draak*, die ter aarde ligt *229* (1).

Tsigo Fagen. In Tab. X komt mede eene afbeelding voor van Tsigo- Fagen, d. i. Samantabhadra in kindergestalte, zittende op een *olifant*, die ter aarde ligt *230* (2).

Riu dsu kwan won, Tab. XV, 98 Chin *kwan-schi-in*, manifestatie van Avalokiteçvara, in standbeelden en platen gewoonlijk afgebeeld als een jongeling in Indische kleeding en met zulke teedere vrouwelijke trekken, dat hij door onkundigen, zelfs in China, voor eene vrouw gehouden wordt. Hier, als heer der beschouwing met den drakenkop, wordt hij voorgesteld zittend op een *wolk met draak* (de hemelsche draak is de bewoner der wolken) *231* (3).

Gjoran kwan won (Jü lan kwan in), Tab. XV, 106, mede manifestatie van Avalokiteçvara, eene voorstelling, waarbij hij op een *visch* aan de geesten verschijnt *232* (4).

Sui gets kwan won (5) (Schui juĕ Kwan in) Itsi jo kwan won (6) (Schui juĕ Kwan in) Tab. XV, 108 en 109, voorstellingen van Avalokiteçvara, de eerste staande op een *lotusblad* in het water, met de maan, de tweede zittend op een *lotusblad 233, 234.*

Kŏri kwan won (Kŏ li Kuan in), Tab. XVI, 121, eene voorstelling van Avalokiteçvara, op een *mosselschelp 234a* (7).

Ruri kwan won (Lieu li Kuan in), Tab. XVI, 119, de kwan won met de lazaarsteen, op de voor het midden van het lichaam gebrachte handen. Deze staat op een *lotusblad*

op de wateren. In deze gestalte zou hij in het 2e der jaren Tiën ping, onder de regeering der oostelijke Hoei, in China verschenen zijn 235 (8).

Meö ken Bosats, Tab. XVIII, 147, voorstelling van een der Bodhisatvas van den wetsbloei, gewapend met een zwaard, staande op een *schildpad.*

Hierbij wordt verwezen naar de verklaring van afb. 315, één der genieën van de vonkelende sterren (ursa major, Sitsi jeô sjô) genaamd Fa gun sjô. (I cö kiun sing) de leger overwinnende ster (U. M. *η*) *236* (9)

Dai wi tok Mjö wö (Ta wei te Ming wang), Tab. XIX, 165, voorstelling van een der 5 eerwaarde lichtkoningen (Go dai son Mjô wô) en wel van de Westzijde, de grootmachtige koning (Mahâdeva), beantwoordende aan Amitâbha, zittend op een liggend *rund.* Hij is de overwinnaar van de booze, giftige draken *237* (10)

Buts mo dai kuzjak Mjö wö (Fŭ mù tá kcung tsio Ming wang), Tab. XX, 166, d. i. Buddha-moeder, groote pauwenkoning.

Al wie de aanroepings-formule van den pauwen-koning opzegt, vraagt de toezegging van een honderdjarig leven. De vâhana is een staande *pauw* met gespreide vleugels en de staart opgezet als zetelrug voor de godheid *238* (11)

Idsuna gongen, Tab. XXII, 244. Onder de afbeeldingen van andere manifestaties komt voor een god met garoedakop, staande op een hollend *vosachtig dier*; in de rechter hand een zwaard, in de linker een opgewonden takel. Dit beeld heet Idsuna Gongen en bedoelt de manifestatie van het onbewegelijke (Akshara of Siva) in de gestalte van een vierend touw.

Idsuna d. i. „gevierd koord" noemt de Japanner den vallende ster *239* (12).

Atago gongen Tab. XXII, 246. De manifestatie op den Atago berg in Jamato, een oorspronkelijk indisch beeld van den leger-overwinnenden Ti-tsang, genaamd Atago-

gongen, voor wien een bonze in het jaar 781, op genoemden berg een tempel gebouwd heeft. De vâhana is hier een paard *240* (13).

Kôsin sjô men kon gô (Keng schin ts'ing wiën Kin kang), (*241*) Tab. XXIII, 262 en 560, d. i. „de Diam nten met blauw aangezicht", een der „knapen" (Dôzi nobu), — een eered enst, die tot het Kengschin-tijdvak behoort, ook Ten wôzi kôsinnozô, d. i. Kengschin beeld op het tempel-plein der (vier) hemelkoningen (te Ohosaka) genoemd.

Daar de neergetrapte *daemonen*, of het *monster met twee lichamen*, waarop de godheid in deze voorstellingen staat, evenmin als de makisha bij Doerga, als vâhana te beschouwen zijn, is de vermelding daarvan hier, strikt genomen, niet op haar plaats, maar de opmerking van Prof. HOFFMANN komt me te belangrijk voor, om die stilzwijgend voorbij te gaan.

Het komt dien geleerde voor, dat de bedoelde afbeeldingen twee voorstellingen zijn van Çiva den vreesverwekkende (Bhairava), als personificatie van het scheppend en vernietigend vuur.

Zooals uit het onderzoek van 248 voorstellingen bleek, komen de eerste sporen van Çiva-dienst in Japan vo r in de laatste jaren van de 7e eeuw.

Met rasse schreden verbreidden ze zich, van de dalen van Jamato uit, over de overige streken van het rijk, en verschaften zich reeds in het eerste jaar der achtste eeuw toegang tot het tempelplein van de vier hemelkoningen te Ohosaka.

De tekst, in het Japansch, bij die afbeelding gevoegd, wordt door Prof. HOFFMANN volgender wijze vertolkt. Unter Mikado mon-mu, in den Jahren Dai bô (701 bis 703), am 7 Tage des ersten Monats in der keng-schin Stunde (3—5 Uhr nachmittags) erschien in dem Tempelhofe der vier Himmelkönige zu Ohosaka ein himmlischer Jüngling, überbrachte den versammelten Mönchen and Laien das Keng-schin-Bild und sagte: Ich bin ein Bote des Gottes Ti schi

(Indra). Kehrt euch an jedem der sechs Keng-schin-Tage des Jahres, rein an Leib und Seele, gegen Süden und bringt ihm in der Keng-schin stunde eure Huldigung dar, so werdet ihr das Gute der drei Welten erlangen, Unheil und Not abwenden und des Glückes theilhaftig werden. Als er dieses gesagt, erhob er sich wieder in den Himmel.

En — zoo gaat Prof. HOFFMANN zelf voort — niet verre van de zuidelijke poort van het tempelplein, werd dadelijk een nieuwe kapel, Kôsindô genaamd, opgericht, en het klein houten beeld, waarvan fig. 560 ons de afbeelding geeft, daarin geplaatst.

Als personificatie van het verwoestende en scheppende vuur, verschijnt Çiva in afbeelding 262 met opstaande haren, het hoofd met een kring van vlammen omgeven. Een halsketen van doodskoppen smukt hem als de verwoester der menschen geslachten; een om de lenden gegorde draak (slang) geeft hem aan als den weder-voortbrenger daarvan, en slangen — zinnebeelden der bronnen, van het leven — omwinden zijne armen en voeten. Zelf aan de vernietiging niet onderworpen, draagt hij om zijn lenden een afgestroopt tijgervel, een teeken zijner overwinning behaald op het dier der verwoesting, want als zoodanig vormt de tijger de tegenstelling van den stier, het zinnebeeld der voortteling.

Zwaard, scepter en drietand duiden het naar goedvinden handelend mannelijk beginsel aan, waarvan het vermogen voor het vrouwelijk beginsel wordt aangegeven door de kleine vrouwefiguur, die de god bij de haren tot zich getrokken heeft.

Çiva staat op een *dubbel-lijvig monster*, het zinnebeeld van het dubbel-geslachtlijke der natuur, en draagt op het voorhoofd de natuur-typen Lingga en Yoni, tot één beeld vereenigd, dat gewoonlijk als het 3e oog van Çiva wordt opgevat. Een metalen diadeem versiert den schedel en daarboven verheft zich het beeld van een *aap*, twee attributen, die op de cyklische tijdsbepaling *keng schin* zinspelen.

[In een noot op bl. 88 van het pantheon van NIPPON vertolkt Prof. HOFFMANN n. l. *keng* door *ruw erts*, en *schin* door *aap*, twee cyklische teekens, die in den 60-deeligen cyklus, waar naar jaren, dagen en uren geteld en genoemd wordt, aan het getel 57 beantwoorden].

Dat dubbel-lijvig monster dus geen vâhana van Çiva, evenmin als de mahisha dat is van Doerga, en toch zullen we de Çiva-manifestatie vervormd zien tot een god op een vâhana, doch op een anderen dan al dadelijk gedacht wordt.

Vóór ik evenwel daartoe overga, vraag ik te mogen toegeven aan de verleiding der kennismaking met de vertolking van eene Japanschen tekst. die aan de voorstelling No. 262 werd toegevoegd.

Deze heeft betrekking op het Keng-schin-feest, dat oorspronkelijk beantwoordt aan de Bacchus-feesten der Grieken, doch door de bonzen werd omgezet tot dagen van ont houding en boete.

Bedoelde tekst wordt door Prof. HOFFMANN volgender wijze weergegeven: „Im Menschen bestehen — so lehrt der Weise Lao-tsè in seinem Buche San schi king (X) — von seiner Geburt an drei Todeswürmer, welcher von seinem Leibe untrennbar, an seinem Leben nagen. Wenn man in der Keng schin-Nacht seine Vergehen dem Himmel bekennt und, bis Mitternacht wachend, die Namen dieser drei Feinde ausspricht, so verbannt man das Unheil und verschafft dem Glücke Zutritt. Nach Mitternacht wende sich der Bussfertige unter wiederholten Verbeugangen gegen Süden und rufe dreimal die Namen der drei Todeswürmer aus, sie auf ewig in die Hölle verwünschend' *).

En het is te leerzaam, om niet meê te lezen wat Prof. HOFFMANN in verkorten vorm vertaalt uit de Japansche Encyclopedie IV: 8:

---

*) *San schi king*, d. i. het boek der drie lijken In Thes ling jap wordt het woord *schi* voltooid tot *Schi-tschung* „lijkwormen".

Hunne namen zijn: Paug-heû-tsè, Pang-schang-tsè en Ming-olr-tsè.

„Keng-shin-Feste waren ursprünglich Tage der Belustigung, wobei auch die Nacht unter Trinkgelagen durchwacht wurde.

Wie an den Höfen von Schina, so hielt man einst auch in Korea und Japan dergleichen Banquette, bis unwissende Bonzen, weil Volkszulauf ihnen einigen Vortheil versprach, die Keng-shin Feier auch in ihren Klöstern einführten und ihr einen entgegengesetzten Zweck unterlegten.

Statt zu lebensfrohen Gelagen versammelt sich jetzt das Volk auf den Ruf der Becken in den Buddhistischen Tempeln. Es wird das Lob Buddha's gesungen, und um den drei Todeswürmern Verzeichniss seiner Sünden, welches dieselben in dieser Nacht vor den Allerhöchsten bringen würden, zu entreissen, durchwacht der Laie die Nacht in Gebet. Vor dem Bilde des Diamantnen mit dem blauen Antlitz stehen drei Hölzerne Affenbilder, wovon das eine mit beide Händen seine Augen, das anderen seinen Mund, das dritte seine Ohren zuhält" — waarschijnlijk, zoo luidt de onderstelling van den verhaler, eene figuurlijke aanmaning, om oogen, oor en mond, de poorten der drie lijkwormen, voor de zinnelijke waereld te sluiten. „Wenn also in Buddhistischen Tempeln der König der Arche einen Platz erhält, so scheint er hier, wie sich aus obigen Andeutungen folgern lässt, als ein Warnungszeichen zu stehen, um den sinnlichen Genuss, den das Buddhathum als Sünde verdammt, in abschreckenden Zugen vorzustellen."

Wat nu de eigenaardige vervorming eener Çiva-voorstelling *met vâhana* betreft, waarvan de beschouwing boven werd toegezegd, heb ik te wijzen op de voorstelling, die eveneens op Tabula XXIII voorkomt, en die, als 262[c] een aanhangsel of variant schijnt van de Çiva-manifestaties (262[a] en 560), die zoo even door den Japanschen commentaar toegelicht werd.

Men vindt daar den god op één been staande op den kop van een zeemonster.

Er behoort zelfbescheersching toe, niet aanstonds herinnerd te worden aan het kala-makara-begrip, te meer, wanneer, zooals hier, behalve het zeemonster, de god, als hoofd, nagenoeg een leeuwekop vertoont.

Onder de Regenten nu der 9 fonkelende sterren (Planeten) of „zonnevogels," komt, na Saturnus (Sani), Mercurius (Buddha), Venus (Sakra), ook Surya aan de beurt.

In het opstel over de Doerga-voorstelling werd aan deze Vedische godheid de vâhana gegeven. die haar toekomt, maar het is van belang tot dien deus selectus nog eens op te zien van Japansch-Buddhistisch standpunt.

In de eerste plaats is er een Surya, genaamd *Fino Kami*, Genius van de zon, een der hemelsche geesten (zon, maan, poolster en morgenster), die alleen op een lotuskussen zittend wordt afgebeeld, doch de Surya *met vâhana*, Shi jas sing *242* (14) wordt voorgesteld als vrouwefiguur, die voor de borst een *spiegel* houdt, als zinnebeeld van het glans-lichaam der zon (*) en rust op een *troon, die door vijf paarden gevormd wordt*: aldus Surya, de zonnegodin

(*) [Ook in de Japansche mythologie wordt de zon door eene vrouwelijke godheid vertegenwoordigd]

China. Juĕ jaó sing 243 (15). Mede als Regent van de 9 fonkelende sterren, komt, op Tab. XXV, onder No. 323, voor eene afbeelding van *Soma*, de maan, voorgesteld in de gedaante eener vrouw, die een ronden *spiegel* voor de borst houdt, en op een *groep van zes ganzen* nederzit.

Het motief tot het toekennen van de *gans* aan de *maan* en van het *paard* aan de *zon* als vâhana ligt in de natuur van beide dieren

Het fiere, energieke paard behoort, volgens de uitdrukking der Chineesche natuurlijke historie, „tot de cathegorie van het overtreffende vuur, en neemt, in den dieren-cirkel geplaatst, het zuidelijk vak in".

In deze plaatsing dient het als symbolische aanduiding

van het middaguur, alsook van de maand van het zomersolstitium.

Van eene tegenovergestelde natuur is de *trekgans*. Deze — aldus vertaalt Prof. Hoffmann uit een Chineeschen tekst — verlaat China bij de intrede van het warme jaargetijde, trekt naar het Noorden, en keert eerst tegen den winter terug.

Het water is haar lievelings-element; licht schuw verbergt ze zich overdag in het riet en trekt, liefst 's nachts in troepen rond.

Ze houdt van de maan, en is, wanneer ze broedt, altijd naar haar toegewend, om haren astraalgeest in te zuigen, en daardoor de ontwikkeling harer eieren te bevorderen

Daarom noemt men de gans ook *In-niao*, d. i. „vogel, waarin het vrouwelijk natuur-beginsel de overhand heeft."

Ch. *Vrihaspati 244* (16) de Regent van de planeet Jupiter, door de *Chineezen* hout ster (Mu jao-sing) en ook jaar-ster genoemd, Tabula XXV, en ook eene afbeelding onder No. 324, „als grijsaard, zittend op een rustenden *stier*, in de eene hand een schrift-rol, in de andere een Buddhistische kromstaf — hetgeen zonder twijfel betrekking heeft op Vrihaspati's mythologisch karakter als leeraar der goden, terwijl de hem vergezellende trawanten (achter den stier staande in lakeien-houding) „zijne beide bijsterren" (manen) moeten voorstellen.

We nemen bovendien gaarne nota van hetgeen ons verder uit de Japansche toelichting wordt meegedeeld, dat aan de planeten ook namen van Buddha-heiligen worden toegekend, en aldus Saturnus geïdentificeerd wordt met Putung, Mercurius met Kaan-in met elf gezichten, Venus met den Boddhisatva Mahastânaprâpta, de zon met Manjuçri, Mars met Bhaishadschja Tatâgata, Ketu met Mahavairoçana, de maan met Abitabha en Jupiter met Vaiçravana.

Aldus zijn we genaderd aan de 28 herbergen van de maan, die (27 in getal volgens de Purana's) volgens de Hindu-mythen eene schepping zijn van Brahma's zoon Daksha.

(Men zie WILSON, Vishnu Purana. — MOOR, Hindu-pantheon. Over de Indische en Arabische verdeelingen van den zodiak raadplege men, des gewenscht H. T. COLEBROOKE, As Res. vol. IX).

To sjuk 245 (17) (Teù sieù). Op de XXVIe Tabel, onder No. 332, treffen we aan eene vieramige godin, zittende op een liggenden *buffel,* met eene constellatie van 6 sterren boven zich, zijnde de voorstelling To-sjuk, de herberg van den schepel. Deze herberg beantwoordt aan het Indisch maanhuis Uttarâshâdha en hoogstwaarschijnlijk ook aan de eveneens uit 6 sterren bestaande Arabische constellatie *Baldah.* De afbeelding bevat de type van Mahesa's çakti, Maheshwarî.

Sits- spuk. Dezelfde Tabel levert onder No. 337 eene afbeelding van de personificatie van Sits-sjak, het huis aangeduid door 2 sterren (de B. pegasus), waarvan de zuidelijke $80^1/_3{}^0$ van de pool verwijderd is.

Het beantwoordt aan het 26[e] maanhuis der Arabieren en Hindu's en de in de oorspronkelijke plaat bijgevoegde bha wijst op zijn Indischen naam Bhadrâpadâ.

We vinden een godheid, schrijlings zittend op een *liggend paard.* (*246*).

Fit- sjuk (Pi- sieù) No. 343 van dezelfde tabel geeft de afbeelding eener personificatie van Fit-sjuk, de herberg van het gaffelnet. Komt de maan dit huis binnen, dan volgt overvloedige regen. Daarom plaatsen de Japanners daarin hun regengod Amenokami. De plaat geeft een godheid met een *vogel* met uitgespreide wieken 247 (19).

Daarmee zijn we genaderd tot de 12 paleizen (of den Indischen dierenriem), die, volgens de door de Hindu's vastgestelde orde, de volgende zijn: het paleis van den *ram,* het paleis van den *stier,* het paleis van den *tweeling,* het paleis van den *kreeft,* het paleis van den *leeuw,* het

paleis van de *beide meisjes* (jonkvrouw), het paleis van de *weegschaal*, het paleis van den *schorpioen*, het paleis van den *boog* (schutter), het paleis van den *draak* (makara), het paleis van de *vaas* en het paleis van de *twee visschen*.

Deze nu worden niet vermeld als vâhana's, maar als een overgang naar de in de tabellen XXVII en XXVIII, van No. 366 tot en met No. 401, voorkomende afbeeldingen van de *beelden der 36 dieren 248* (20), een Buddhistische vorm van den bekenden Dekanencyclus van Indische en Europeesche astrologen, die over den *Chineeschen zodiak* volgender wijze verdeeld worden.

Op de Noordzijde staan in den muisboog 1 de muis, Nezumi, 2 een rat.

De afbeeldingen geven voor 1 een *god*, zittend op een lotuskussen, met een *muis op het hoofd*, voor 2 een *god*, zittend op een lotuskussen, met een *rat op het hoofd 248*.

Op de noordzijde.

In den stierboog 3 de *stier*, Usi; 4 de krab, Kani; 5 de schildpad, dôgame; 6 de tanuki (jap) canis viverrinus; 7 de panter, Feô.

De afbeedingen geven voor 3 een *god*, à cheval op een *liggenden stier 249*; voor 4 een *god* à cheval op een *krab 250*; voor 5 een *god* dwars zittend op een *schildpad 251*; voor 6 een *god* à cheval op een soort van loopenden *hond 252*; voor 7 een *god* à cheval op een gaanden *tijger 253*.

In den tijgerboog 8 de tijger, Tora; 9 de vos, Kitsnu.

De afbeeldingen geven voor 8 een *god*, met gekruiste beenen zittend op een lotuskussen, terwijl een *tijgerkop* en hals opgaat langs de linker zijde; voor 9 een *god* à cheval op een gaanden *vos 254, 255*.

Op de Oostzijde.

In den haasboog 10 de haas, Usagi; 11 de das, Muzina.

De afbeeldingen geven voor 10 een *god* à cheval op een gaanden *haas 256*; voor 11 en *god* à cheval op een gaanden *das 257*.

In den drakenboog, 12 de draak, Tatsu; 13 de rog,

Same; 14 de visch, Uwo; 15 de sprinkhaan, Semi; 16 de pissebed, Makader.

De afbeeldingen geven voor 12 een *god*, in wiens haartooi een *drakenkop 258* ligt; voor 13 een *god* à cheval op een *rog 259* met een opstaande stekelstaart; voor 14 een god, à cheval op een *visch 260* *); voor 15 een *god* met een *sprinkhaan 261* in de haarlokken; voor 16 een *god* met een *pissebed* in het haar *262*.

In den slangenboog 17 de slang, Febi; 18 het hert, Sika.

De afbeeldingen geven voor 17 een *god* zittend op een lotuskussen, met een *slang*, met den kop opgericht over het hoofd *263*; voor 18 een *god* à cheval op een *hert 264*

Op de zuidzijde.

In den paardenboog 19 het paard, Muma; 20 de ezel (?).

De afbeeldingen geven voor 19 een god à cheval op een *paard 265*; voor 20 een god, à cheval op een *ezel 266*

In de boksboog 21 de bok, Fitsuzi; 22 de gans, Gan; 23 de valk, Taka, 24 de kater, Meo.

De afbeeldingen geven voor 21 een god zittend op een lotuskussen, met een *bokskop* op den diadeem *267*; voor 22 een *god* zittend op een lotuskussen, met een *gans 268* op de haartooi; voor 23 een *god*, zittend op een lotuskussen, met een *valk 269* op het hoofd; voor 24 een god, met de rechter hand op de buitenzijde van een *kater 270*, die voor hem op het lotuskussen staat.

In den apenboog 25 de aap, Saru, 26 de baviaan, Saru, 27 de raaf, Karasu.

De afbeeldingen geven voor 25 een *god*, zittend op een lotuskussen met een *aap 271*, die links van hem op het lotuskussen zit; voor 26 een *god*, zittend op een lotuskussen, met een *baviaan 272*, die met de achterpooten op zijn rechter schouder staat en de voorpooten op of boven het hoofd

*) Het is opmerkelijk, dat in 13 en 14 de god de trisoela voert — de drietand dus naar zee gebracht, zooals de Grieken hem in handen geven van Poseidôn.

van den god houdt; voor 27 een *god,* zittend op een lotuskussen met een *raaf 273*, die aan zijn linker zijde naar hem opziet.

Op de westzijde.

In den haneboog 28 de haan, Nivatori; 29 de fazant, Kizi.

De afbeeldingen geven voor 28 een *god* zittend op een lotuskussen met een *haan 274* op den schoot, die door den linkerarm omvat wordt; voor 29 een *god,* zittend op een lotuskussen, met een liggenden *fazant 275* achter zich.

In den hondsboog 30 een teef Inu; 31 de wolf Ohokami; 32 de eenhoren (Antilope) Sai; 33 de hond, Tô; 34 de huishond, Ju.

De afbeeldingen geven voor 30 een *god,* à cheval op een liggende *teef 276*; voor 31 een *god* à cheval op een liggenden *wolf 277*; voor 32 een *god* à cheval op een liggenden *eenhoren 278*; voor 33 een *god* op een liggend *dier 279 met één horen* (doch een hond is er niet in te ontdekken); voor 34 een *god* zittend op een lotuskussen met een *hond,* liggend aan zijn linker zijde naast het lotuskussen (*280*).

In den everboog 35 de ever, Winosisi; 36 de zwaluw, Tsubame.

De afbeeldingen geven voor 35 een *god* à cheval op een liggenden *ever 281*; voor 36 een *god* zittend op een lotuskussen, met een *zwaluw 282* in het hoofdhaar boven den diadeem.

Gaan we in het Nippon-pantheon verder, en voorbij de manifestatie van het licht Maritschi deva, en Dai-sei kwangi-ben, den god der hoogste wijsheid en zaligheid (Ganeça), dan ontmoeten we:

Dai gjô-sjô (Ta-hîng-sîng), de ster van groote gestalte, geldende als eene vroegere manifestatie van den stierkoppigen hemelkoning (Fu-ki).

De uitdrukking „ster van groote gestalte" heeft evenzeer betrekking op Surya, den zonnegod, wien ook de leeuw als vâhana toekomt.

De afbeelding No. 421, Tabel XXIX, geeft een gevleugelden god met opstaand haar, staande op een liggenden *leeuw* 283.

Doch eene schrede brengt ons terug naar

Marisi-ten (Ma-li-tschi-t'iên) (Maritchi deva) 284, die, in plaatsing op de teekentafel, komt ná Dai-gjô-sjô, doch in nummering aan hem voorafgaat.

De naam — het is de Japansche geleerde, die het zegt — beteekent „stralend zonlicht, dat niet aanschouwbaar is; dat niet kan gevat worden; dat door geen vuur kan worden verteerd, door geen water kan worden gebluscht".

De meest opvallende teekening van allen levert eene voorstelling, die, dunkt me, beter gewaardeerd wordt door de toelichting van Prof. Hoffmann dan door eigen beschrijving, en ik ga dus over die in het Hollandsch aldus weder te geven:

„De hier geleverde voorstelling herinnert het eerst aan de Varâha-avatâra van Vishnu, in welke verschijning de ever als draagdier van de godheid voorkomt; maar de overige attributen, zwaard en schild, pijl en boog, de drietandige speer en de scepter en bizonder de om de lenden geslagen leeuwenhuid, alsook de leeuwekop als helm zijn aan de bedoelde manifestatie van Vishnu vreemd en behooren eerder aan de karakteristiek van Çiva".

Maritchi wordt ons derhalve hier als eene manifestatie van Çiva voorgesteld, en onze bronnen noemen hem den over het rijk der duisternis triumfeerenden Deva, *die vóór de zon komt aanstappen.*

Hem begeleidt zijne hemelsche gezellin, die in de hand een met de beelden van zon en maan gesmukt schild houdt, waarachter stralen naar boven schieten.

Van Buddhistisch standpunt wordt Maritchi, als voorlooper van de zon, opgevat als voorvechter der overwinnende Buddha-kerk, die in de zon het zinnebeeld van de hoogste intelligentie ziet, en tevens door de Japansche krijgskaste als de drievoudige oorlogsgod vereerd wordt, daar hij met 3 hoofden en 6 armen voorkomt.

Dergelijke voorstellingen van Maritchi dienen gewoonlijk als titelplaat voor Japansche werken over het krijgswezen.

Fig. 418b van Tab. XXXII geeft zulk eene voorstelling, overgenomen uit een Japansch prentwerk.

De god verschijnt hier met vlammen omgeven en staat op een *rennenden ever 284.*

In fig. 432 van Tab XXX komt eene vierhoofdige, twaalfarmige godheid voor, zittend met opgetrokken linker en neerhangend rechter been op een brullenden *leeuw 285.* Dit is de voorstelling van *To-vats-Bis-ja-mon*, den roemrijke (Vraishravana) met de 8 zwaarden (23).

De voorstelling is klaarblijkelijk een allegorische afbeelding van de met leeuwen-moed strijdende en overwinnende Buddha-kerk. Een Buddha-beeld zweeft als banier over de hoofden der strijdenden, terwijl een tempel (in de achterste linker had), de 3 kleinodiën (in de linker voorhand, gehouden voor het midden van het lichaam) en de sleutel (in de rechter voorhand, gehouden voor het midden van het lichaam) zinspelen op den uiterlijken Buddha-dienst. Acht zwaarden worden ter verdediging daarvan gezwaaid.

Prof. HOFFMANN houdt de geheele groep voor eene vereeniging van Vaishravana als personificatie van den Roem, met Mahâdeva den vijfhoofdige, die in fig. 293 evenzeer met een leeuwenkop helm als god der vijf wegen wordt voorgesteld *286.*

Fig. 433 van Tab. XXX stelt voor Ta-gi-ni-ten (Tscha-ki ni-tcien) (24). (Dâhinî) *) de personificatie der meteoren door een *god* à cheval op een nederdalenden *vos 287.*

In het oud-Japansch heeten aërolithen „hemelsche vossen (Amatsu kitsne) en hare lichtstreepen I-dsuna, d. i. „schietlijnen".

---

*) Volgens WILSON beteekent Dâkinî eene vrouwelijke kobold, wier booze oog, zooals men waant, vermagering en dood aanbrengt aan de kinderen.

Ook de vos, die bliksemsnel daarheen vliegt, verschijnt dan als type der vallende sterren en gaat in zooverre door voor een bode der goden. Plastisch wordt hij voorgesteld met een fonkelend juweel in de punt van den staart, en bedient zich Vishnu's bode, Garuda, zelfs van hem als vâhana.

De met de natuur verzoende aanhangers van Buddha zien in deze verschijningen bloote kenmerken van een hoogere macht, en zijn Dâkinî's en Garuda's bij hen goede geesten.

De eerste, tegelijk met haar maagschap, de Jaksha's, door Çakyamuni bekeerd, had zich in eene met het teeken van de Macht en den Zegen begiftigde godin veranderd, terwijl Garuda, die reeds bij de Brahmaansche dichters bidden, knielen en handen vouwen geleerd had, gedurende de tijden van Çakya de wereld verzaakt en zijn mooie veeren tegen een monnikspij ingewisseld had, waaruit hij heel godsdienstig te voorschijn blikt, alleen nog herkenbaar aan het juweel op zijn geschoren schedel en zijn tergenden Garuda-neus.

Itzi dai-no mamori fonzon (Ĭ-tai-schèu-puèn-tsan).

Nu zijn we genaderd aan de „buddhistische beschermheiligen gedurende een ganschen levensloop".

In de afbeeldingen 528 tot en met 535 worden acht der voornaamste buddhistische heiligen voorgesteld, ten behoeve van de horoskopie vereenigd met den achtdeeligen cyklus der beruchte Chineesche trigrammen en met den dierenriem.

Uit de trigrammen leidt de waarzegger zijne ophelderingen over verleden en toekomst van een persoon af; wijst hem uit het cyklus-getal van zijn geboortejaar, den Buddhistischen heilige aan, onder wiens bescherming zijn levensloop staat, en stelt de dagen en de maand vast, die van beslissenden invloed zijn op zijn lot, en die daarom uitverkoren zijn voor het louteren der zinnen en voor verdienstelijke werken.

De stelling, dat ieder de bereider is van zijn eigen lot, en

dat, wat men goed en kwaad noemt, geen toeval is, maar het noodzakelijk gevolg van daden, die aan een vroeger bestaan toebehooren, en met eene toerekening in een toekomstig leven verbonden, daarin belooning en straf vinden, — die stelling gaat als een leidende draad heen door het labyrint der horoskopie en verleent haar Buddhistische belangrijkheid.

De acht beschermheiligen nu zijn:

1. *Tsién-schau-kuán in*, dat is de duizendhandige Avalokiteçvara, zittend op een lotuskussen; daar vóór ligt een *muis* 288 (25/1).

2. *Hiû-kûng tsang-Pu-sa* of Khagarbba Bodhisatva, zittend op een lotuskussen; links en rechts daar vóór liggen een *stier* en een *tijger* 289 (25/2).

3. *Wen-tschu* of Mañjuçrî, zittend op een lotuskussen; links daar vóór zit een *haas* 290 (25/3)

4. *Pu-hién* of Samantabhadra, zittend op een lotuskussen; links daar vóór een *draak* 291 en een *slang* 292 (25/4).

5. *Schi-tschi* of Mahâsthanaprâpta, zittend op een lotuskussen; links daar vóór ligt een *paard* 293 (25/5).

6. *Ta-shi* of Maha Vairotchana, zittend op een lotuskussen; links en rechts daarvan ligt of zit een *bok* 294 en een *aap* 295 (25/6).

7. *Pu-tung* of Akshara, zittend op een altaar; rechts daar vóór staat een *haan* 296 (257).

8. *Mi-to* of Amita, zittend op een lotuskussen; rechts en links daar vóór liggen of staan een *zwijn* 297 en een *hond* 298 (25/8).

Als een voorbeeld hoe de oud-Chineesche waarzeggerij zich vertoont in hare verbinding met de Buddhistische voorstelling van zielsverhuizing, vertaalt Prof. Hoffmann voor ons een daarover handelende paragraaf uit een Japansch volksboek, die in de taal van den vertolker aldus wordt weergegeven:

Der im Maasjahre geborne Mensch hat den tausendhändigen Kuan in zum Schutzheiligen seines Lebenslaufes. In seinem ersten Leben ein Sohn des dunklen Kaisers, ist er,

von dem Sterne Tân-lan-sing des nördlichen Scheffels (Ursa major α) mit $2^2/_{10}$ Scheffel blanken Reiss und fünfhundert Tail an Geld ausgestattet, auf diese Welt gekommen.

Weil er in einem früheren Leben einen zum Tode Verurtheilten gerettet hat, so hat er in diesem Leben Kleidung und Nahrung zur Vergeltung.

Er ist von Natur zur Einsamkeit geneigt.

Wenn er sich im Maasjahre die Missgunst Anderer zuricht, so geschicht dies weil er — Insekten ein Leides gethan. Er sei also auf seiner Hut. Sein Ehestandslooss muss er, nach Modificirung des auf ihm bereits haftenden Loosses, selbt bestimmen. Kinder werden ihm vier zu Theil, welche bloss die physische Kraft von zwei Menschen erhalten. Bis zum 35 Jahre wird er persönlich auf Hindernisse stossen und mit vielen Leiden zu kämpfen haben; mit zunehmendem Alter aber zu Wohlstand und Ehren kommen.

In 73 oder 83 Jahre wird er sterben.

Der schönblickende Bodhisatva beschützt seinen Lebenslauf, Maitreja verleiht ihm praktische Weisheit, und der Bodhisatva Awalokites'wara Segen und Gedeihen.

Wohl ihm, wenn er sein ganzes Leben hindurch recht gläubig ist".

Fugen-jen-mei (Pu-hien-jen-mîng).

In Tab. XXXVII, fig. 555, tref ik aan een achtarmigen *god* met bijkomend lotuskussen zittend op *4 olifanten* (*287*[a])

Dit is eene voorstelling van Pu-hiên of Samantabhadra, die veelvuldig in brons voorkomt, met het devies Jen-ming, d.i. lang leven.

Het is de vraag, of de dieren, die bij goden, genii, heiligen en wijzen worden aangetroffen, vóór en naast den lotuszetel of op den schoot, dan wel een plaats vinden in het hoofdhaar, werkelijk mogen worden aangemerkt als vâhana, maar daar dit opstel zich tot taak heeft gesteld

alle combinaties van god en dier op te teekenen, zoo mogen ook de beide Arhan voorstellingen op Tab. XXXVIIIa, Nos. 610 en 614, niet met stilzwijgen worden voorbijgegaan *).

No. 610 stelt voor den Arhan *Po-lo-lo*, wiens zetel is het eiland Tân-wo-lo. Zijn linkerhand ligt op den kop van een *tijger* (of *leeuw*).

No. 614 stelt voor den Arhan *Pan-no kia*, die zich ophoudt in den hemel Taôli, het verblijf der 33 goden

Van de *goden* uit het Nippon-pantheon, staande *op een godheid* of *op een daemon*, zijn de ondervolgende aangetroffen:

Gô san se-Mjô-wô (kiáng sân-schi-Ming wang) In het oerland Jahasi, No. 164 van Tabula XIX. Overweldiger der 3 waerelden (n. l. hebzucht, toorn en dwaasheid), met den linkervoet op *Tse-tsai-tcién* (sanskr. Bhava) geplaatst, als overwinnaar van de gemoedsaandoeningen, die aan het streven naar volmaaktheid in den weg staan; met den rechter voet staat hij de godin Umâ, als teeken, dat hij de hinderpalen der kennis heeft weggerukt. *287b* (346).

Kôsin sjô men Kon gô (Kêng shin tscîng miën King kang) No. 560 en No. 262a van Tab. XXIII. Twee Çiva-voorstellingen. De *god* staat op een *dubbellijvig monster*, het beeld van de dubbel-sexuëele natuur; — het vrouwebeeldje, dat hij bij de haren in de hand houdt, duidt op de overmacht van het mannelijk over het vrouwelijk beginsel *287c* (347).

d. Nederlandsch-Indië.

I.

Onder het metalen beeldwerk van het Museum van het Ba-

---

*) De *Arhan* (Chin. A-lo-han of Lo-han) geldt voor een volkomen en, reeds duizenden jaren geleden, aan den kringloop der zielsverhuizing ontrukte Wijze, die in de Buddhistische legende eene beduidende rol speelt, en, zooals men gelooft, in de oude fabel-wereld nog voortleeft.

taviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen worden de ondervolgende vahana's aangetroffen (*).

No. 656. Bodhisatva, zittende op eene ovale plaat, die door 7 *leeuwtjes* gedragen wordt *299* (79)

No. 602ª. God, zittend op een lotuskussen, dat ligt op een voetstuk, waarvan de twee voorhoeken gedragen worden door een zittenden *leeuw* *300*, terwijl op het midden van het voorvlak een *olifantskop* staat *301* (80).

No. 547. *Koevera* — aan de voorhoeken van het voetstuk twee zittende *leeuwen* *302* (81).

No. 614. *God*, op een lotuskussen, dat ligt op een vierkant voetstuk, waarvan de voorhoeken gedragen worden door twee *leeuwen* *303* (82).

No. 523. *Kali*, staande op een lotuskussen, dat ligt op een liggenden *leeuw* *304* (83).

No. 554. *Vairotjana* (dharma-tjakra-moedra) op een lotuskussen, dat ligt op een vierkant voetstuk, waarvan de beide voorhoeken gedragen worden door 2 *leeuwen*, met de *tjakra* tusschen beiden *305* (84)

No. 539. *Koevera*, de linkerhand houdende op een vosachtig dier, dat op zijn linker knie rust *306* (85)

No. 536. *Koevera* — de voorhoeken van het voetstuk worden gedragen door 2 leeuwen *307* (81).

No. 483. *Brahma* — op den voorkant van het voetstuk een *gans* *308* (86).

No. 484. *Vishnoe* — voor het midden van het voetstuk, waarop het lotuskussen ligt, zit *Garoeda* *309* (87).

No. 485. *Vishnoe*, met *Garoeda* tegen de rechterzijde van het voorvlak der estrade *310* (88).

No. 485ª. *Vishnoe*, met *Garoeda*, zittende op de linkervoorpunt van het voetstuk *311* (89).

No. 518ᵇ. *Çiwa* en *Pârwati* — tegen de voorhoeken van

(*) De getallen aan het begin eener opgave geven het nummer aan van den archaeölogischen catalogus, de cursief gedrukte getallen verwijzen naar het nummer van den hierbij gevoegden klapper.

het gemeenschappelijk voetstuk, met de koppen tegen de lotuskussens, liggen *nandi* en *leeuw* *313* (90).

No. 493 *Çiwa*, met een *nandi* op den voorkant van het voetstuk *314* (91).

No. 495 *Çiwa*, staande op een *leeuw* *313* (91).

[Verder komen onder de *metalen voorwerpen* nog voor:

No 683^c een voetstuk of zetel, waarvan de 4 stijlen het leeuwen-motief weergeven

No 683^b een zetel van een godebeeld, met 2 leeuwtjes voor en één aan elken kant.

No. 655^a een god op twee neergetrapte *daemonen* (zie fotogrammen van v. KINSBERGEN).

No. 655^b een god op een lotuskussen, dat ligt op een voetstuk, waaruit, aan den voorkant, een dier (varken?) te voorschijn komt]

II.

Vâhana's, aangetroffen onder het *steenen beeldwerk van het Museum.*

No. 6 *Brahma*, à cheval op de schouders van een mannelijk wezen, dat een *ganze*kop draagt op het hoofd *315* (93).

No. 17. *Vishnoe*, à cheval op de schouders van *Garoeda* in menschelijke gedaante *316* (94).

No. 20. *Vishnoe*, zittend op Sesha of Ananta *317* (95).

No. 23. *Çiva*, à cheval op de schouders eener menschelijke figuur met *stierekop* *318* (96).

No. 22. *Vishnoe* en *Çiva*, naast elkander, de eerste à cheval op een *Garoeda*, de tweede à cheval op den *nandi* (menschelijke figuur met stierekop) *319* (97).

No. 57. *Çiwa*, staande op een lotuskussen, dat ligt op eene vierkante plaat, die door 4 *leeuwen* gedragen wordt, aan elke hoek één *320* (98).

No. 125^a *Oema* of Pârwatî, met den *nandi* onder het vierkant voetstuk, waarop de godin staat *321* (99).

No. 126. Idem, staande op een liggenden *stier* (waarop ook Ganeça en Kartikeya?) *322* (100).

No. 23ª. *Çiva* (?) staande op een lotuskussen, waarachter de *nandi* op eene verhooging van de vierkante steenplaat *323* (101).

No. 155. *Kali* — tegen de voorzijde van de estrade, waarop het lotuskussen rust, bevindt zich een liggende *tijger* *324* (102).

No. 154ᵇ. *Kali*, op de armen eener *draagster* *325* (103).

No. 191. *Ganeça*, op een lotuskussen, dat ligt op een voetstuk, dat van voren 2 *gana's* heeft als karyatiden *326* (104)

No. 200 *Ganeça* — met iets als een zadel, dat voor en achter een kegelvormig ornament heeft, wat niets anders kan zijn dan een verornamenteerd kala motief *327* (105).

No. 201. 202. 4315. } *Kartikeya*, rijdend op een *pauw* *328* (106).

No 203. 204. 204ª. } Soerya, op een wagen met 7 galoppeerende paarden *329* (107)

No. 206 *Kama* op hoog kussen met een *papegaai* aan de voorzijde *330* (109)

No. 208ª. *Agni*, ten halve zittend op een lotuskussen, ten halve op een *ram* *331* (110).

No. 207. 207ª. } *Koevera*, met een marterachtig dier in de linker hand, die op de knie rust *332* (111).

No. 255. God met Çakti, à cheval op een monsterachtige menschelijke figuur, dat, van voren, met de ellebogen op den grond steunt *333* (112).

Lijken als våhana
(steenen beeldwerk).

No 154 *Kåli*, zittend op het lijk eener *vrouw* *334*.

No. 154ª. *Kåli*, zittend op het lijk eener *vrouw* *335*.

Voetstukken en Yoni's zonder godheid
(steenen beeldwerk).

No. 113b. Vâhana van eene verloren gegane Oema-voorstelling (?), zijnde 2 kussens, een groot en een klein, met een *runderkop* vóór het groote *336*.

No. 385. Voetstuk (?), hebbende den vorm eener *Yoni* zonder tuit. Aan een der zijden springt een zeer verminkt beeldwerk te voorschijn: een hurkend menschenbeeld, waarvan het linkerbeen een vogelklauw vertoont, terwijl het rechterbeen nagenoeg wegviel

Ook het hoofd ontbreekt

Maar de restanten van wolk- en vleugelskulptuur, links en rechts van het beeld, doet gelooven, dat het beeldwerk eene vâhana-voorstelling vertoont van de paksi radja van Vishnoe, en dat aldus voorheen een Vishnoe-voorstelling was ingepast in het ronde gat van het bovenvlak *337* (113).

No. 359. *Yoni*, waarvan de tuit gedragen wordt door een *naga*-kop; op het linker zijvlak is, volgens GROENEVELDT gebeiteld een „gedrochtelijke menschenfiguur met drakenkop" — dit is niet juist: het zijvlak heeft een bas-relief, voorstellende *Garoeda* *338* (114).

No. 359a. *Yoni*; waarvan de tuit gedragen wordt door een prachtig gehouwen *naga*-kop, met tjoepoe manik *339* (115).

No. 360. *Yoni*, waarvan de tuit gedragen wordt door een *naga*-kop *340* (116).

No. 361. *Yoni*, waarvan de tuit gedragen wordt door een *naga*-kop *341* (117).

No 360a. *Yoni*, waarvan de tuit gedragen wordt door een *garoeda*, die zit op een *koerma*, die weer staat op een 3-koppigen *naga* *343* (118).

No. 366a *Yoni*, waarvan de tuit gedragen wordt door een *naga*-kop *343* (119).

III.

Fotogrammen van het Museum, voor het raadplegen der våhana's van belang.

Doos 1, No. 2 Ganeça, op een kussen, met *doods*koppen omzoomd *344* (120). Zie No. *349* 125.

No. 4 Karnen der melkzee. *Koerma* als drager van den Mahameroe, waaromheen de *naga* geslagen is, om aan goden en daemomen of niet-goden (Soera en Asoera) het karnen van de zee mogelijk te maken *345* (121).

No. 5. Koevera. Aan de voorzijde van de estrade, waarop het lotuskussen van den god ligt. en aan linker- en rechterzijde zijn in het midden twee *geldzakken* met lussen aangebracht; of de linkerhand een dier houdt, is niet te bepalen *346* (122). Zie No. 128, 133, 136, 138, 139).

No. 7a, Soerya, op 7 galoppeerende *paarden* *347* (123).

No. 8-II, God in ronde, getande glorie (basrelief) rijdend op een *hert* *348* (124).

Doos 1. No. 14-II *Ganeça*, op een kussen met *doods*koppen aan de voorzijde *349* (125).

No. 15 B, C, D. Mahakala, staande op een kussen, dat omzoomd is met doodskoppen *350* (126).

No. 15 E. Knotsdragend man — op de steenplaat vóór, tusschen de beenen, een *dwerg* *351* (126a).

Doos 2, No. 15 F. [Garoeda, als drager van een godheid, die verloren is gegaan.

No. 26a. Hemelingen, zwevende in de wolken, met lotus-kussentjes in de opstaande handen, waarop de voeten van de godheden moeten hebben gerust (van Tjandi Idjo)]

No. 26b. *Yoni*, waarvan de tuit rust op een *schildpad*, die, op een kussen, gedragen wordt door een *naga* (van Tjandi Idjo) *352* (127).

No 30-4. Koevera (!) van Tj. Mendoet, zittend op een steenplaat, die rust op 2 kleine potten en één grooten *geldpot* *353* (128).

No. 30-7. God, van Tj. Mendoet, gezeten op een lotus-

kussen, dat op een stijl (stengel?) gedragen wordt door *twee menschelijke wezens* *354* (129).

Doos 3, No. 33. God, à cheval op een *pauw* *355* (130)

No 33. God, à cheval op een *olifant* *356* (131).

No 33. Koevera — aan de voorzijde van de estrade, waarop het lotuskussen ligt, bevinden zich 3 *geldzakken* in haut-relief *357* (132).

Doos No. 33. Koevera, als het voorgaand nummer *358* (133).

Doos No 33. God, op een zetel, waarvan de zitting rust op 3 dieren (vogels?) *359* (134)

Doos 4 No. 34. God, bas-relief van Prambanan; in de linkerhand de staart eener *slang*, die opgaat langs den arm, op de hoogte van den schouder een knoop vormt, en verder hals en kop opsteekt en face, op eene vierkante plaat, gedragen door *Garoeda* *360* (135).

Doos [No. 34, IV, 13. Dasamoeka, als schaker van Devi Sita, gedragen door Garoeda. Bas-relief van Prambanan].

Doos 6, No. 43, *Koevera*, zittend op een lotuskussen, dat ligt op eene vierkante estrade, waartegen, in het midden van de voorzijde, twee *geldzakken* met snoeren, en in het midden van het linker en rechter zijvlak, één *geldzak* *361* (136).

Doos No. 44. *Kan. Draak*, als tuit van een kan, waarvan het piramidevormig deksel uitloopt in een *lingga* *362* (136[a]).

Doos No. 45[a]. *God* rijdende in zee op een *makara* (bas-relief van Tj. Soeråwånå) *363* (137).

Doos No. 45[b]. *Koevera*, op een kussen, dat ligt op eene hooge estrade, waarvan in den linker- en rechtervleugel geplaatst is een *olifant*, op wiens rug een *leeuw* ligt. In het midden vóór het voetstuk dezer estrade, staan 7 geldpotten *364* (138).

Doos No. 45[b]. *Koevera*, op een kussen, dat ligt op eene estrade, waarvan de 4 hoekstijltjes *geld*potten zijn, terwijl op het midden van het voorvlak gebeiteld is een *dierenkop* (?) tusschen 2 omgevallen potten *365* (139).

Doos No 45d. Een god te *paard,* dat in rust staat op 2 *daemonen* (?) (140) (Soeråwånå bas-relief) *366.*

Doos No. 46l. Haut-relief, voorstellende een Garoedavormig beeld met naga's boven den haartooi, staande met den rechterpoot, waaraan een spoor, op een *olifant,* en met den linker poot op een *schildpad,* waarvan het schild gebeiteld is en face *367* (141).

[No 46m. Haut-relief, voorstellende een staand dier, dat, naar de horens en staartpluim te oordeelen, een *rund* is, doch, naar de opstaande rugborstels en snoet met slagtand te oordeelen, een *wild zwijn* is. De klok die van den hals neerhangt spreekt weer van een *nandi* voorstelling.

No. 46o. Haut-relief, voorstellende een staanden *olifant* met 4 slagtanden; op den rug een langwerpig chabrak].

Doos 8 Bas relief van Prambanan, gelijk aan No. 34 (IV, 13).

Doos 12, No. 49e Brahma, staande op een lotuskussen, dat ligt op eene vierkante estrade. Beneden aan het voetstuk, in het midden van de voorzijde, staat, op eene vooruitschietende plaat, een *gans* *368* (142).

Doos No. 49f. Godheid. Zesarmig beeld met 3 hoofden (?), zittend op een lotuskussen, dat ligt op eene vierkante estrade. Aan de voorzijde daarvan, springen 3 voorwerpen, op gelijke afstanden, te voorschijn. Zijn het *geldzakken*? Houdt de linkervoorhand een *dier*. Een Koevera-voorstelling? *369* (143).

Doos No. 49m. Çiwa, staande op een lotuskussen, dat ligt op eene vierkante estrade. Tegen het midden van de voorzijde van het voetstuk ligt een kleine *nandi* *370* (144).

Doos No. 49n. Indrani, à cheval op een *olifant* *371* (145).

Doos No. 49o. Vishnoe, staande op een lotuskussen, dat ligt op eene vierkante estrade. Op den linker bovenhoek daarvan zit *Garoeda* (zie 485a van de metalen beelden) *372* (146).

Doos No. 49p. Koevera, zittend op een lotuskussen, dat ligt op eene ovale estrade. Op den onderrand liggen 7 *geldzakken*;

de god houdt in de linker hand een *marterachtig dier* *373*. (147).

Doos 13, No. 51, 1a. Haut-relief van Ragasela (Pekalongan) God (?), staande met dwars-geplaatste voeten op een dier (?). Achter de voeten komen twee *naga's* te voorschijn, waarvan de koppen, naar links en rechts blikkende, geplaatst zijn naast de knieën. De naga's zijn getooid met tjoepoe-manik met halsband. Op de rechter achterhand (het beeld is vierarmig) staat een *vogel* *374* (148).

Doos No. 52-4. Boddhisatva (?) van Plahosan, zittend op een lotuskussen. Het lotuskussentje dat den neerhangenden rechtervoet schraagt, wordt gedragen door een *leeuwtje* *375* (149).

Doos No. 52-5. Idem ac 52-4 *376* (150).

Doos No. 52-9. God (afkomstig van Tjandi Plahosan). Links en rechts van den staanden god hurken, in afzonderlijke casementen, *twee menschenbeelden* *377* (151).

Doos No. 54-7. *Yoni*, waarvan de tuit gedragen wordt door een *draak* (naga) *378* (152).

Doos 14 No. 59-b, *God*. De makara architraaf van den zetel wordt, behalve door de rugstijlen, links en rechts, gedragen door een staanden *leeuw* *379* (153).

No. 68. *Çri*, links en rechts geflankeerd door 2 *naga's* boven elkander, reikende tot de heupen van de godin *380* (154),

Doos No. 71. Yoni, van Tjandi Idjo, waarvan de tuit geschraagd wordt door een *naga* *381* (155).

Doos 15, [No. 86a *Mahakala*. De kussens, waarop de Mahakala beelden van Panataran staan, zijn met doodshoofden gezoomd] *383*.

Doos No. 96-1 *Rawana*. Volgens Dr. H. N. v. d. Tuuk, in dorso van het fotogram, Rawana in menschelijke gedaante, rustende op de *ĕmpas* (wereldschildpad) en omslingerd door den *nagabandha* Na hetgeen op iconografisch gebied tot heden bekend werd, is het niet ongeoorloofd, aan de juistheid dezer interpretatie te twijfelen *383* (156).

Fotogrammen „Van Kinsbergen" in het museum.

Album I. No. 7. Gekroond *mannebeeld,* krielend op een steenplaat, met *twee doodskoopen* tusschen de knieën op de steenplaat *384* (157).

Album II, No. 52. komvormig voorwerp, met een breeden horizontalen rand aan den bovenkant. Uit de voorzijde van het lichaam springt een retjåpådå naar voren, waarop een *nandi* ligt (?)

Album II No. 64, reeds genoteerd onder No. 493 van het metalen beeldwerk van het museum.

Album III, No. 108. Çiwa (zonder hoofd) op de schouders van een *nandi,* in menschelijke gedaante, met *buffelkop,* zittende gehurkt op een lotuskussen.

108 } Rechts en links van het pas beschreven beeld zit
108 } een *drager* gehurkt op een lotuskussen. De god is verdwenen in zoo verre, dat alleen de beenen van de schouders des dragers neerhangen, met de voeten rustende op diens naar boven geopende handen.

Album III, 117, de Ganeça, die reeds genoteerd werd onder No. 191 der steenen beelden van het Museum.

Album III, 130. Çiwa en Pârwati (?) zamen staande op een kussen, dat ligt op eene vierkante estrade. In het midden van de voorzijde dier estrade is een bas-relief gebeiteld, voorstellende een *buffelkop.*

Album IV, 138. Zonnewagen met 7 galoppeerende *paarden.*

Album IV, 140. Bas-relief, voorstellende een *olifant,* neerhurkende op de achterpooten; met een klok van den hals neerhangende. Op het dier hurken 2 menschenbeeldjes (?)

Album IV, 156. Een *drager* in menschelijke gedaante (Garoeda ?), zittende met saamgevouwen beenen op een lotuskussen en houdende in de naar boven geopende handen de voeten van een god, die à cheval zit op zijn schouders en wiens hoofd is weggevallen.

Album IV, 159. Çiwa à cheval zittend op de schouders van een *nandi* in menschelijke gestalte, maar met stierekop.

Album IV, 178. Kartikeya, à cheval op een *paard* — reeds

genoteerd onder 202 der steenen beelden van het Museum.

Album IV, 186 en 187. Genoteerd onder 655[a] (metalen beeldwerk van het Museum).

Album V (?) 192. Boetavorst, met schild en kort zwaard gewapend, tusschen de voorpooten van een *leeuw*, die overigens geheel is weggevallen (?)

Album V, 196. Yoni, van Tandjoeng-tirtå, waarvan de tuit, op een lotuskussentje, rust op den kop van een *naga*. Op de voorzijde van de tuit, links en rechts van de geul, bevinden zich *leeuwenkopjes*.

Album V, 219. Soerya, reeds genoteerd onder No. 204 der steenen beelden van het Museum.

Album VI, 240 Ganeça van Bårå, Blitar; de opstaande rand van het kussen, waarop de god zit, aan de voorzijde ombeiteld met *doodshoofden*.

Album VI, 246, 247. 249 en 250. Maha-kala-beelden van Tjandi Panataran, reeds onder de andere fotogrammen genoteerd.

Album VII, 302. Haut-relief (afkomstig van Blitar) voorstellende een Garoeda, hurkend met opgeheven armen, om de voeten van den god te ontvangen, die verdwenen is.

Album (?) 323. Haut-relief op de beide zijden van een hoek-steen — voorstellende een gevleugeld mannebeeld met boeta kop, hurkend, doch de armen niet opgericht als våhana (?)

Verder bestaat er een Baraboedoer-fotogram van de archaeologische commissie No. 416, voorstellende:

Bodhisatva, met estrade, waarvan het bas-relief van het voorvlak bestaat uit 3 *olifanten* en face, van elkander gescheiden door een pilaster; links en rechts daarvan een casement, waarin een *leeuw*, blikkend naar rechts en naar links *384[a]* (158).

Våhana-voorstellingen, door de archaeologische commissie aangetroffen te Djogjakarta *).

---

*) Genummerd volgens den door den commissie samengestelden Catalogus (1902).

No. 72. Koevera — Links en rechts van het lotuskussen en op het achterstuk gebeiteld een *geldpot* met deksel *385*.

No. 73. God, à cheval met opgetrokken knieën, zittende op een *vogel*, waarvan de kop is afgebroken, en die, naar de zwemvliezige pooten te oordeelen, een *gans* kan zijn *386* (159).

No. 74. Godin (Saraswati?) zittend à cheval op een staanden *pauw*, die staat op een lotuskussen *387* (160).

No. 76. Çakti van Vishnoe, zittend à cheval op de schouders van *Garoeda*, in menschen-gestalte met gevouwen vogelklauwen *388* (161).

No. 78. Indrani, zittend à cheval op een *olifant*, die staat op een lotuskussen *389* (162).

No. 83. Soerya, zittend op een lotuskussen, dat ligt op de ruggen van *5 paarden 390* (163).

No. 88. *Godin*, zittend op een kussen, dat ligt op een op den rug liggenden *daemon*, die door middel van lotuskussentjes in de naar boven geopende handen, de knieën van de godin schraagt *391* (164).

No. 149. *Yoni*, waarvan de tuit, gedekt door een plat uitgelegden *kala-kop*, gedragen wordt door *garoeda*, die zit op een *schildpad*, dier weer staat op 3 naga-koppen *392* (166).

No. 112, *Yoni* — de tuit met uitspringenden *leeuwekop* met holgetrokken tong; gedragen door een *garoeda*, die met gekruiste beenen zit op een *schildpad*, die weer gedragen wordt door drie *naga-koppen 393* (165).

[No 190. *Zonnewagen*, met voorspan van 7 galoppeerende *paarden*] *394*.

No. 201. *Yoni*, met *runderkop* als tuit *395* (167).

[No. 206 *Pauw*, die geen enkel spoor draagt als vâhana voor Saraswati of Kartikeya].

***

Door de archaeologische commissie werden vâhana-voorstellingen aangetroffen te:

Tjandi-Kidal (distr. Toempang, afd. Malang).

— Aan den Noordkant: *Garoeda*, dragende een *god*.

— Aan de Oostzijde: in het midden van de leeuwen een *Garoeda,* gevat in vlammen-ornament, als vâhana van een schenkkan, met een *naga* als tuit.

— Aan de Zuidzijde: een *Garoeda,* als vâhana van een driekoppigen *naga,* tusschen vlammen-ornament.

— Aan de Westzijde een *kala*-kop, met klauwen van drie gesloten en twee opstaande vingers, waarnaast een *naga,* die den kop heel vreedzaam op de opgeheven vingers neerlegt.

— Aan de Oostzijde van den kubus, als nis-afdekking, een *kala-kop*; naast de drie gesloten vingers der klauwen een afgewende *naga-kop.*

— Aan de Zuidzijde van den kubus, als nis-afdekking, een *kala-kop,* en op de twee opgestoken vingers der klauwen een naar den kala gezichte naga-kop *396* (168).

Badplaats Wendit (Kidoel). Malang.

Yoni, waarvan een der opstaande zijden een haut-relief draagt, voorstellende een rijk-gedosten *Garoeda,* met twee klauwen rustende op wolken, met vleugels, waarvan de veeren in vier lagen zijn gerangeerd; met opgeheven linker arm *397.*

Singåsari, afd. Malang.

Twee zonnewagens met 7 galoppeerende paarden *398.*

Puin van Tjandi Wajang (Malang).

Op het erf van Pak Sarkawi in de desa Pagentan, werd onder het puin aangetroffen een *yoni,* waarvan de tuit gedragen wordt door een *naga-kop 399.*

Assistent-residents-erf te Malang.

Mannebeeld, zittende op een *olifant,* die neerligt op een padmasana *400* (169).

Chineesche begraafplaatsen van Han-liang-tjwan.

(Malang).

No. 6 (nummer van de beschrijving, door de archaeologische commissie in 1902).

Zonder in eenig opzicht iets te durven beslissen omtrent het begrip van vâhana in deze voorstelling, is het ornamentwerk van No. 6 te belangrijk, om daarvoor niet een plaats in te ruimen in eene studie, die, zooveel mogelijk, alles wenscht te waardeeren, waarin de vereeniging van god en dier wordt voorgesteld.

(De beschrijving van één der zijden van het achterstuk, die beiden gelijk zijn, worde als voldoende beschouwd).

Op het blad-, stengel- en knopwerk, dat uit het voetstuk oprijst, staat op de achterpooten een dier, met den kop van een *leeuw* en het lichaam van een *rund*.

Op den opgeheven leeuwekop ligt horizontaal een *makara*, met den snuit naar boven, en in de bovenkrul daarvan een lotus.

Op den kop van den *makara* ligt een enkel lotuskussen, en daarop zit een *vogel*, die, wat hals en kop betreft, doet denken aan een sribombok (of sibombok, een zwarte watervogel met witte borst) en, wat het lichaam betreft, op de pooten na, die geene zwemvliezen vertoonen, herinnert aan de bèbèk-entok.

No. 28 *Soerya*, op een wagen met *zevenspan 401.*

No. 71. *Indrani*, zittend met het rechter been gevouwen, en het linker met opgetrokken knie, op een *olifant 402.*

[No. 91. Eene willekeurige (?) opstapeling van *leeuw*, aap en godin].

No. 110. *Çiwa*, zittend met neerhangende beenen op de schouders van een *nandi*, en met de voetzolen rustend op de naar boven geopende handen van den vâhana.

Deze laatste is afgebeeld in *menschelijke gedaante, met een runderkop* en face, die afgeknotte horens vertoont; ooren liggend op de dijen van den god; en in groot ornaat,

waaronder behoort een neusband, die een slot heeft op het midden vóór. *402.*

Soember-tandjoeng,
(oude badplaats van desa Ngaglik (distr. Penanggoengan, afd. Malang).

Makara No. 4. Beeldwerk en face. De opstaande kaak vertoont een *vrouwebeeldje,* staande op een *dîer* (vogel?), waarvan de kop de bovenzijde vormt van den spuikoker.

Desa Kalisari.

Spuier. No. 1. Het prachtig gebeiteld beeldwerk van dezen spuier stelt voor: een *god* zittend op een hurkenden *Garoeda,* die, behalve den langen, breeden, spits-toeloopenden vogelsnavel, vleugels en klauwen, eene menschelijke gedaante heeft, en met de opstaande, gespreide wieken den god omvat.

De linker voet van den god staat met de voetzool in de half-gesloten linker hand van Garoeda, terwijl de rechter voet bij de enkels omvat wordt en met de voetzool rust op de opgeheven knie van den drager *404.*

Desa (Ng)adiredjå.

Yoni, No. 1. — waarvan de tuit gedragen wordt door een schuin opstaanden *nandi,* met schaamdeel in actie *405.*

Desa Ngebrock.
(District Kepandjen — afd. Malang).

Soerya, op een wagen met galoppeerend *zevenspan 406.*

Desa Karang kates.

Ganeça, staande op eene halfronde steenplaat, in een half-cirkelvormigen krans van 9 *doodshoofden 407.*

Om voorloopig te eindigen met de aanteekening van Dr. BRANDES, dat ook in de voorplaat van den Boeddha-troon van Tjandi Mendoet eene voorstelling wordt aangetroffen van „de prediking in het hertenkamp" (zie Boeddha van Karli).

Gaan we thans over tot de samenstelling van een klapper, waarin de vâhana's alphabetisch worden genoemd, met vermelding van de namen der godheden, aan wie elk dier vâhana's door de traditie wordt toegekend, en onder aanduiding van het nummer, waaronder die godheden in de tekst genoemd zijn.

Aap. God in den apenboog, met een aap op het lotuskussen, 271.

Ta-shi of Maha Vairotjana, links en rechts van het lotuskussen een bok en een aap, 295; zie ook bok.

Ananta. Zie Slang.

Antilope. mGrin-bzang-ma rijdt op een antilope, 178.

Rlung-lha (Wâjoe) rijdt op een antilope, 180.

Mahadeva Pançamoekhi, met een hollende antilope in de rechter achterhand, 11.

Tjandra op een 2-wieligen en 4-wieligen wagen, die door een antilope getrokken wordt, 40, 42.

Tjandra op een antilope, 41.

Baviaan. God in den apenboog, met een baviaan op het lotuskussen, 272.

Beer. Kse-tra-pa'la (Kschetrapâla) rijdt op een beer, 158.

Bok. God in den boksboog, met een bokkekop op den diadeem, 267.

Ta-shi of Maha Vairotjana, links en rechts van het lotuskussen een bok en een aap, 294, zie ook: aap.

Chebu damchan op een bok, 155.

Buffel (Rund, Stier, Nandi, Bul). Bhairava, met een buffel-schedel op de bovenplaat, 16, 19, 21.

Bhairava, met een rund rechts en een paard links, 18.

Bhairava, à cheval op een nandi, 20.

Ardhanari, met nandi en leeuw, 23

Virabhadra (avat. Mahadeva) — onder de emblemen komt voor een nandi, 24.

Devi als Mahisha Sâyî, op een buffel, 28.

Krishna met çakti, vóór het lotuskussen links een koe, rechts een stier, 55.

Bhairava, dansende op een bul, 112.

Tch'ötchal (Ch'os rgyal phyi sgrub), een der vormen van Yama, als defensor fidei; met een Yum staat hij op den rug van een bul, 138.

Tch'öchal sanggrub (Ch'os rgyal gsang sgrub), vorm van Yama, als god van den rijkdom; als zoodanig zonder Yum op een bul, 139.

(In de epopoeën rijdt hij op een buffel, 34. Zie ook onder: hond).

'Ccos-kyi rgyal-po, Yama staande op een stier, 140.

'Jigs-byed zal-gcig p'yag-gnyis-pa yum bcas, Bhairava op een stier, 148.

gSin-rje gsed-dgra'-nag (Krishṇayamari) op een liggend rund, 156.

Dai wi tok Mjô wô, lichtkoning van de westzijde, rund, 237.

Regent van de planeet Jupiter, Vrihaspati, stier, 244.

To-sjuk, herberg van den schepel, op liggenden buffel, 245.

God uit den stierboog, à cheval op een liggenden stier, 249.

Hiû kûng tjang-Pu-sa, of Khagarbha Bodhisatva, links en rechts voor zich een stier en een tijger, 289. Zie ook: tijger.

Çiva en Pârvati, met rund (nandi) en leeuw, tegen het lotuskussen, 312.

Çiva met rund (nandi) op den voorkant van het lotuskussen, 314.

Çiva à cheval op de schouders van een mannelijken figuur met stierekop, 318, 319.

Oema of Pârvati, met den nandi, onder het vierkant voetstuk, 321.

Oema, met Ganeça en Kartikeya, op een liggenden stier, 322.

Çiva met een nandi achter het lotuskussen, 323.

Twee kussens (een groot en een klein) met een runder kop voor het groote, 336.

Çiva op lotuskussen, met nandi aan de voorzijde van het voetstuk, 370.

Çiva op nandi; de voetzolen in de handen eener menschelijke gedaante met runderkop, 403.

Yoni, waarvan de tuit gedragen wordt door een opstaanden nandi, 405.

Citroen. Simhaladvipe Jambhala Bhattâraka Bodhisatva, met een citroen in de rechter hand; — de beurs wordt door de acolyten gedragen, 97. Zie overigens bij: vos, vosachtig dier.

Bul Zie: Buffel.

Daemon. Zie: Monster.

Das. God in den haasboog, à cheval op een das, 257.

Damhert. Zie: Hert.

Doodskop. Ganeça op een kussen, gezoomd met doodskoppen, 344, 349, 407.

Mahakala, op een kussen, gezoomd met doodskoppen, 350, 382.

Gekroond mannebeeld met 2 doodskoppen tusschen de beenen 384.

Draak (met wolk). Dsam-bha-la dkar-po, op een lotus, die door een draak gedragen wordt, 172.

Gro-bzang-ma rijdt op een draak, 177.

Tsigo Monsju (Manjoeçri in kindergestalte) als: Eerwaarde, van de Drakenmaagschap, 229.

Riu Dsu Kwan won, manifestatie van Avalokiteçvara, op wolk met draak, 231.

God in den drakenboog, met drakenkop in den haartooi, 258.

Boeddha van Sarnath, zetel, van voren, links en rechts, gedragen door een leeuw en face, 68

Boeddha van Mahabodhi, in elk van de 4 casementen van de voorzijde des zetels een leeuw, 70.

Boeddha met den olifant, van Râjagṛha, met 5 leeuwen, voortkomende uit de 5 vingers en zich stortende op een vóór hem knielenden olifant, 72.

Twee leeuwen als dragers van Wairotjana, 77.

Tara Devi, aan de rechterzijde een leeuw met de voorpooten op het kussen, 80.

Akshobhya, in de hoek-casementen van de estrade een leeuw, 81.

Amitabha, met 4 leeuwen als dragers, 82.

Manjoeçri van Magadha; links en rechts wordt de zitplaats gedragen door een leeuw, 83, 84.

Wadjrasatva, van Magadha, met leeuwen aan de voorzijde van den zetel, 87.

Târâ, als Bhaṭṭarikâ, vrouw van Bhaṭṭaraka (Avalokiteçvara) op een leeuw, 88.

Mahâcîne Maṃjughosah, Bodhisatva, met het rechterbeen nederhangend op een leeuw, 92.

De Boeddha-voorstelling van het Swât-gebied, gelijk aan die van oud-Nepal, 100 (zie 67).

Relief-fragment van Gandhara (grieksch-boeddhistisch): een godin de vinâ bespelende, zittende op een leeuw (Sarasvati) 103.

Namsangiti, 2 zittende leeuwen in de estrade gebeiteld, 104.

Hari-hari-hari-vâhana Lokeçvara, zittend op een garoeda, die gehurkt zit op een leeuw, 105. Zie ook garoeda.

Goeroe Padma-sambhava, met de linkerhand op den kop van een tijger of leeuw, 116.

rDorje Legs-pa rijdt op een brullenden leeuw, 117.

Sakya-Thoub-Pa (Sakyamoeni) in het linker en rechter casement van de estrade, een hollende brullende leeuw, 118.

Zie ook: pauw.

Choi chong, op een gelen leeuw, 120.

Sen-ge-sgra (Simhanada, Padmapani) zittend op een witten leeuw, 125.

Manjoeçri (Yantra van) staande op een lotuskussen, dat ligt op 5 leeuwen 126.

Hoofd der sKu-lna (de 5 lichamen) op een witten leeuw, 127.

Begeleider van dPe-dkar-rgyal-po op een leeuw, 129.

Jampa (Maitreya) met een leeuw in het rechter en linker casement van de estrade, en een leeuw op een olifant, als stijl van de rugleuning, 132. Zie ook: olifant.

Dscham-ba (Byams-pa, Maitreya), modern-Thibetaansch decoratief: Bodhisatva, met twee leeuwen, in de hoek-casementen van de estrade, 133.

Dzambala of Dodnevangpo, god van den rijkdom op een witten leeuw met groene manen, 141.

Yul lha, landgoden, „geesten van de groote bergen", grimmige vormen van Vaisravana, god van den rijkdom, rijkdende op leeuwen 143, 144.

Ts^c^ogs-bdag (de beschermer), zittend op een leeuw, 151.

Goi-chong, op een witten leeuw met blauwe manen, 152.

'Jam-dbhyangs-smra-seng (Manjoegosha) op een liggenden leeuw, 157.

Drag-sad mljon-po rijdt op een leeuw, 170.

Dam-can rdo-rje legs-pa rijdt op een leeuw, 173.

rNam-sras-gser-c^c^en rijdt op een leeuw, 171.

bKra-sis-ts^c^e-ring-ma zit op een leeuw, 175.

Wen-shu god der wijsheid, rijdt op een leeuw, 228.

Dai-gjô sjô, manifestatie van den stierkoppigen hemelkoning (Fu-ki), gevleugeld god, staande op een liggenden leeuw, 283.

To vats Bis-ja-mon, zittend op een brullenden leeuw, 285.

God met leeuwekop-helm, als god der vijf wegen, 286.

Bodhisatva, zittend op eene plaat, die door zeven leeuwtjes gedragen wordt. 299.

God, wiens voetstuk aan de voorhoeken gedragen wordt door twee leeuwen, 300.

Dharma-pala Beg-tse of lCam-srañ, 188.
(Vorm van) Mahâkâla shadbahunatha, 189.
Yi dam Çrivadjrabhairava, 190.
Yi-dam dDe mèᶜog (Samvara) Çiwaïtische, 191.
Yi dam Kye (-ba) rdo-rje (Hevadjra), 192.
Ku ru-ku-le of Rig-byed-ma (Rati), 193.
Dâkinî Na-ro mKᶜa-spyod-ma, 194.
Vadjravaraki (Çridhara) met varkenskop, 195.
P'ag-mo (Vadjra) varahi, tweehoofdig, 196.
Yamântaka, 197.
Mahatjakra-Vadjrapani, 198.
Nilambara-Vadjrapani, 199.
Yi-dam Atjala, 200.
Yama-Cᶜos-rgyal-gsañ sgrub, 201.
Yamâri Raktayamâri (gSed dmar), 202.
Dâkinî Señ-gdon-ma (Siṃhavaktâ), 203.
Mahâkâla, beschermer der kennis, 204.
Mahâkâla brâhmanaroepa, 205.
Garoeda (Tib. Kᶜyun), 206.
dPal Dus-kyi 'kᶜor-lo (afg. Dus 'kᶜor) Kalatjakra, 210.
Çrimahâtjakra, 207.
'Byung-po 'dul-byed, 211.
Sans-rgyas-tᶜod-pa, Boeddhakapala, 209.
mKᶜa'-ᶜgro-ma-stag-gdong-can, 212.
dPal 'Kᶜor-lo-cᶜen-po (afg. 'Kᶜor-cᶜen) Sanskr. Çrimahâtjakra, 207.
Kᶜams-gsun-rnam-rgyal, 213.
mGon-po pᶜyag-drag-pa, 214.
Tsᶜe bdag mGon-po, 215.
Dsi na-mi-tra (Sanskr. Djinamitra), 216.
Dakki-ra'-dsa' (Sanskr. Dakkiradja), 217.
Cᶜos-rgyal-nang-sgrub (Yama), 218.
mGon-po Bram ze'i gzugs-can, 219.
Gur-gyi mGon-po, 220.
mGon po pᶜyag-bzi, 221.
mGon-po-beng, 222.

Brag-lha ('i) mGon-po, 223.

Spyan ras gzigs sna ts' ogs dbang-po (Avalokiteçvara), 225.

Goeroe Padma-sambhava (Goeroe Rin-po-ch'e), 226.

Tam-din (Hayagriva) Jap. Fu-da, 227.

Gô-san-se Mjô wô (in het verland Jakoesi), 287^b.

Kôsin sjô men Kon go }
Keng shin ts^{c}îng miën Kin kang } 287^c.

Makara. Varoena, vroeger zonnegod, in de Poerana's god der zeeën, rijdende op een makara, 32.

Kama, met banier, waarop de makara prijkt, 37.

(S)trayastrimce Bhagavan Dharmadeçana (Cakyamoeni) met een makara (Çardoela en hamsa) links en rechts aan de ruggeleuning, 74.

Yakhini Tjanda, staande op een makara, 147.

God rijdende op zee op een makara (Varoena), 363.

Menschelijk wezen. God, op een lotuskussen, dat op een stijl (stengel?) gedragen wordt door 2 menschelijke wezens, 354.

Monster (Daemon). God, met çakti, op een monsterachtige menschelijke figuur, 333.

God, te paard dat in rust staat op 2 daemonen, 366.

Godin, met een lotuskussen op een daemon, 391.

(Zie verder: Lijk).

Muildier Zie: Muilezel.

Muilezel (Muildier) Latadece Tarapare Târâ, vrouwelijke Bodhisatva, met een assistente gezeten op een muildier, 89.

Geleider van het hoofd der sKu-lna op een muildier, 130.

Devi (Tib. La-mo), rijdend op een witten muilezel, 134.

dPal-ldam (Ri-ma-ti), 135.

Lha-mo Tsandika, zittend op een galoppeerend muildier, 160.

Lha-mo dud-sol-ma, zittend op een dravend muildier, 161.

'Dod-k'ams dbang-p^{c}yg dmag-zor-ma op een muildier (Devi), 162.

Lha-mo dang-skyongs-ma, rijdend op een galoppeerend muildier, 163.

Odpagmed (Amitabha) met zetel, waarvan de rugstijlen vertoonen links een rechts een olifant, daarboven een eend en daarboven een leeuw met ramshorens, 124.

Begeleider van het hoofd der sKu-lna op een witten olifant, 128.

Jampa (Maitreya) met een leeuw op een olifant, als stijl van de rugleuning, 132. Zie ook: leeuw.

Mahakâla-shadbahoenatha (Tib. mGon dkar yid-bzi norbu) staande op de koppen van 2 naar elkander toe liggende olifanten, 137.

P[c]u-hien, god van het bedrijf (handeling) rijdt op een olifant, 229 (ook Çaripoetra).

Tsigo Fugen (Samantabhadra in kindergestalte), 230.

Fugen-jen mu, voorstelling van P[c]u-hien of Samantabhadra, met een lotuskussen zittend op 4 olifanten, 287[a].

God, met een olifantskop tusschen 2 leeuwen op het voorvlak (301).

God à cheval op een olifant, 356.

Garoeda-vormig beeld, met den rechterpoot op een olifant, 367. Zie ook onder schildpad.

Bodhisatva met 3 olifanten op het voorvlak van de estrade, 384.

Mannebeeld op een olifant, die ligt op een padmasana, 400.

Indrani à cheval op een olifant, 402 (371, 389).

Paard (windpaard). Vishnoe, onder de Mahratten, 6.

Bhairava en çakti — met een paard voor het midden, 17.

Bhairava, met een paard links en een rund rechts, 18.

Kandeh Ras en Malsara (Mahadeva en Pârvatî) op een paard, vergezeld van een hond (22).

Ook de Lares berijden een paard (22).

Indra op een wit paard (Uchchaih sravas), 31 — of op een gouden wagen, getrokken door 2 bruingele paarden 30.

Agni op een wagen met 7 wielen (winden), getrokken door roode paarden en vergezeld van een ram, 35.

Vayoe op een gouden wagen met 1000 paarden, 53.

Rahoe, op een wagen met 8 zwarte paarden, 57.

Ketoe, op een wagen met 8 donker-roode paarden, 57.

Soma, met een wagen op 3 wielen, getrokken door 10 witte paarden, 39.

Soerya, op een wagen met 7 galoppeerende paarden, — met 5 paarden, — met een zeven-koppig paard, 44, (329, 347, 390, 394, 398, 401, 406).

Soerya, getrokken door een 7-koppig paard, 45.

Soerya, met bespanning volgens den Hindoeschen dierenriem, 46.

Soerya op een *vier*wieligen wagen, getrokken door 7 paarden, 47.

Twee paarden als dragers van Ratmasabhava, 76.

Koratre Vedakoṭo Lokanathah, Bodhisatva met een assistent, die een paardekop draagt in het haar, 90.

Oddiyâna (lees Udyane?) Mârîcî, met den kop van een hinnikend paard in den haartooi, 91.

Savitrî Devî op een wagen, getrokken door 7 paarden, 107, 109.

Driehoofdige godin op een wagen met 10 paarden, 110.

Dalha op een geel paard, 121.

Geleider van het hoofd der Sku-lña op een paard, 131.

Tra-ksad nag-po rijdt op een windpaard (rLung-rta), 159.

Atago-gongen, 240.

Shi-jao-sing (Soerya) op een troon, door 5 paarden gevormd, 242.

Sits-sjuk (α, β, Pegasus), zittend op een liggend paard, 246.

God in den paardenboog à cheval op een paard, 265.

Schi-tschi of Mahâsthanaprâpta, met een paard vóór het lotuskussen, 293.

Papegaai. Kama, 335.

Pauw. Twee pauwen als dragers van Amitabha, 78.

Sakya-Thoub-Pa (Sakya-mani); hals en kop van een

pauw, links en rechts van het kleed, dat neervalt over de estrade, 118. Zie ook: leeuw.

Buts mo dai kuzjak Mjô wô (Boeddha moeder), 238.

Kartikeya, rijdend op een paard, 828.

God à cheval op een paard, 355.

(Paravânî, 48, 49).

Sarasvati? op een pauw, 387.

Pissebed. God in den drakenboog, met een pissebed in het haar, 262.

Raaf. God in den apenboog, met een raaf op het lotuskussen, 273.

Ram. Mangala (Mars) op een ram, 59.

Dam-can, lokaalgodheid op een ram, 150.

Tsang pa (sanskr. Brahma) op een ram, 154.

Agni, met lotuskussen op een ram, 331.

Rat. Zie: muis.

Reiger. Zie: vogel.

Rog. God in den drakenboog à cheval op een rog, 259.

Rund. Zie: buffel.

Schildpad. Gesloten lotus op een schildpad, gebezigd in een poedja aan Vishnoe, 4.

Aarde op schildpad 56.

Prithivi Devi, staande op een schildpad, 108.

Meô ken Bosats, een der Bodhisatva's van den wetsbloei, 236.

God uit den stierboog, dwars zittend op een schildpad, 251.

Mahameroe op schildpad, 345.

Yoni, met tuit rustende op een schildpad op lotuskussen, dat gedragen wordt door een naga, 352.

Garoeda-achtig beeld met den linkerpoot op een schildpad, 367. Zie ook: olifant.

Ravana op de ĕmpas, die omslingerd wordt door de nagabandha, 383.

Sesha. Zie: Slang.

Slang (waterslang, Ananta, Sésha, Naga). Narayana, sluimerend op Ananta, 2a. Vishnoe op een kussen door

2 slangen omlijst, en overhuifd door 25 slangekoppen, die zich wenden naar rechts en 25 slangekoppen, die zich wenden naar links, 2b.

Boeddha, van Bengalen, gekroond door een waaier van 9 slangekoppen, 63.

Godin met 18 armen, op lotuszetel, die mede gesteund wordt door 2 naga's (een slangemensch), 111.

Cahavâko Nagaraja met 5 slangekoppen in den nek, 146.

Ceu-la (sansk. Varoena) zittende op een waterslang, 181.

Khu-rgyal, Varoena, op een waterslang, 182.

Bhairava met een lotuskussen op een opgerolde Sésha, 252.

God in den slangenboog, met slang over het hoofd, 263.

Pu-hiên of Samantabhadra, links en rechts voor het lotuskussen een draak en een slang, 292. Zie ook: draak.

Vishnoe zittend op Sesha of Ananta, 317.

Yoni, waarvan de tuit op een naga rust, 338 t/m 343, 378, 381, 399.

God met slang in de linkerhand, 360.

God staande op een dier, met 2 naga's achter de voeten, 374. Zie ook: vogel.

Schenkkan, met naga als tuit, 396.

Çri, links en rechts geflankeerd door 2 naga's, 380.

Louvang, god der naga's, zie: krokodil.

Sprinkhaan. God in den drakenboog, met een sprinkhaan in het haar, 261.

Stier zie: Rund of Buffel.

Teef zie: Hond.

Tijger. Çiva en Pârvati, beneden het lotuskussen ligt vóór Parvatî een tijger, 8.

Çiva in de Maha-pralaya-voorstelling, zittend op een tijger, 9.

Mahadeva en Parvati, zittend op een tijgervel, links een gaw moehi; ook met een nandi, die uit het water te voorschijn komt, 12, 13, 14.

(Devi) Vyaghra Yâyî, à cheval op een tijger, 27.

Po-to-lo (Arhan) met de linkerhand op den kop van een tijger, 28.

Cunda met tijger en olifant, 98.

Doerga op een tijger, zie Doerga-opstel.

Bihar op een rooden tijger, 119.

mGonpo stag zhon (Mahadeva, Mahâkâla, Maheçvara) rijdt op een tijger, 136[a], 169.

bLo-brang-ma zit op een tijger, 176.

God uit den stierboog, à cheval op een tijger, 253.

God uit den tijgerboog met tijgerhals en kop, opgaande langs de linkerzijde, 254.

Hiû-kung-tsang-Pu-sa of Khagarba Bodhisatva, links en rechts vóór zich een stier en een tijger, 189. Zie onder: stier.

Kâlî, met een tijger op de voorzijde van de estrade, 324.

[Kâlî op een draagster, 325].

Valk. God in den boksboog, met een valk op het hoofd, 269.

Varken zie: Zwijn

Visch. Gjorun kwan won, manifestatie van Awalokiteçvara, 232.

God in den drakenboog, à cheval op een visch, 260.

Triveni, à cheval op een visch, 58.

Vogel (reiger, duif). Sarasvati zittend op een reiger, 1.

Sani of Saturnus op een vogel, 54.

Raoe zonder hoofd op een vogel, 60.

Manjoeçri Koemara, Ekaçirasthâna Pârâvatîdwayah, met twee witte duiven op de rotsen, 93.

Tit-sjuk, herberg van het gaffelnet, met een vogel met uitgespreide wieken, 247.

God op een zetel, gedragen door drie vogels (?), 359.

God op een dier (?), met 2 naga's achter de voeten en een vogel op de rechter achterhand, 374. Zie ook: slang.

God, à cheval op een vogel (gans ?), 386.

Vos (vosachtig dier, ichneumon, geldzak), Jambhala, met een vosachtig dier en een citroen in de rechterhand, 94.

Yâna-viyoeha Bagavan ârisa, houdende in de linkerhand een ichneumon (Jambhala), 95.

NAAMREGISTER.

D.

E.

F.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

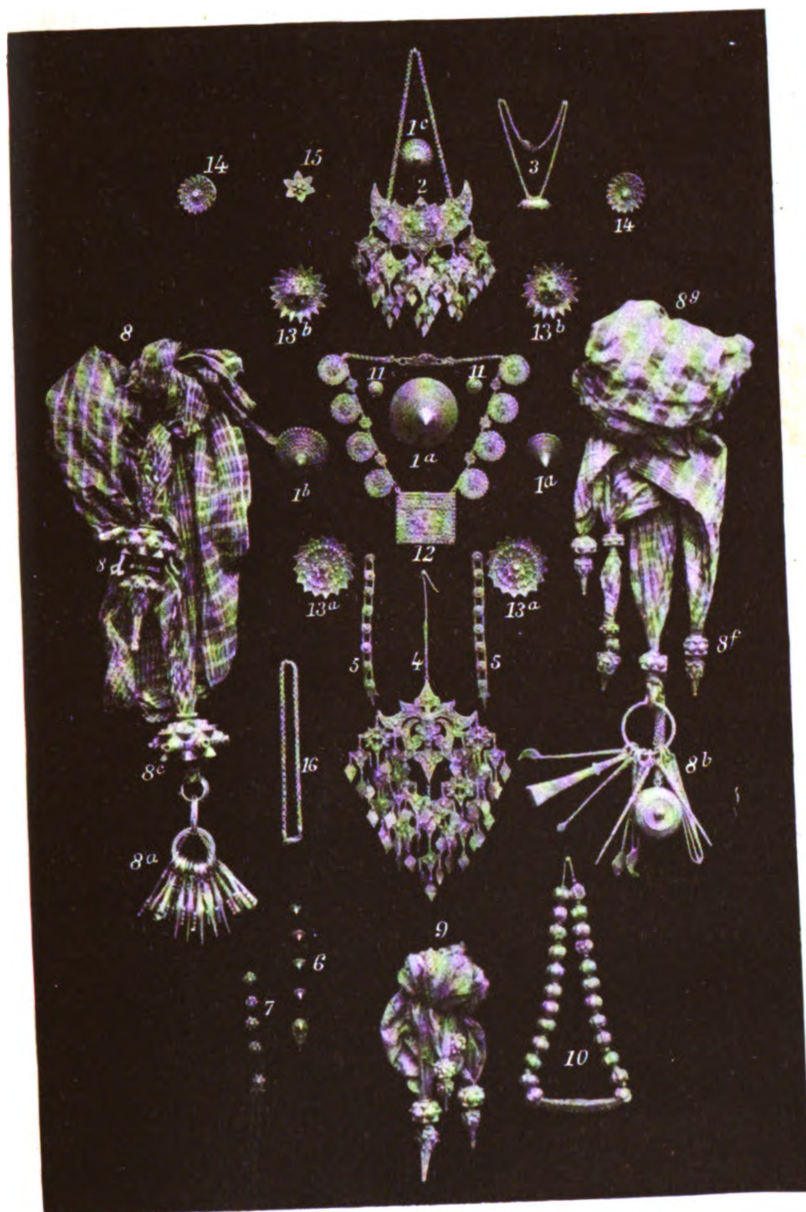
R.

V.

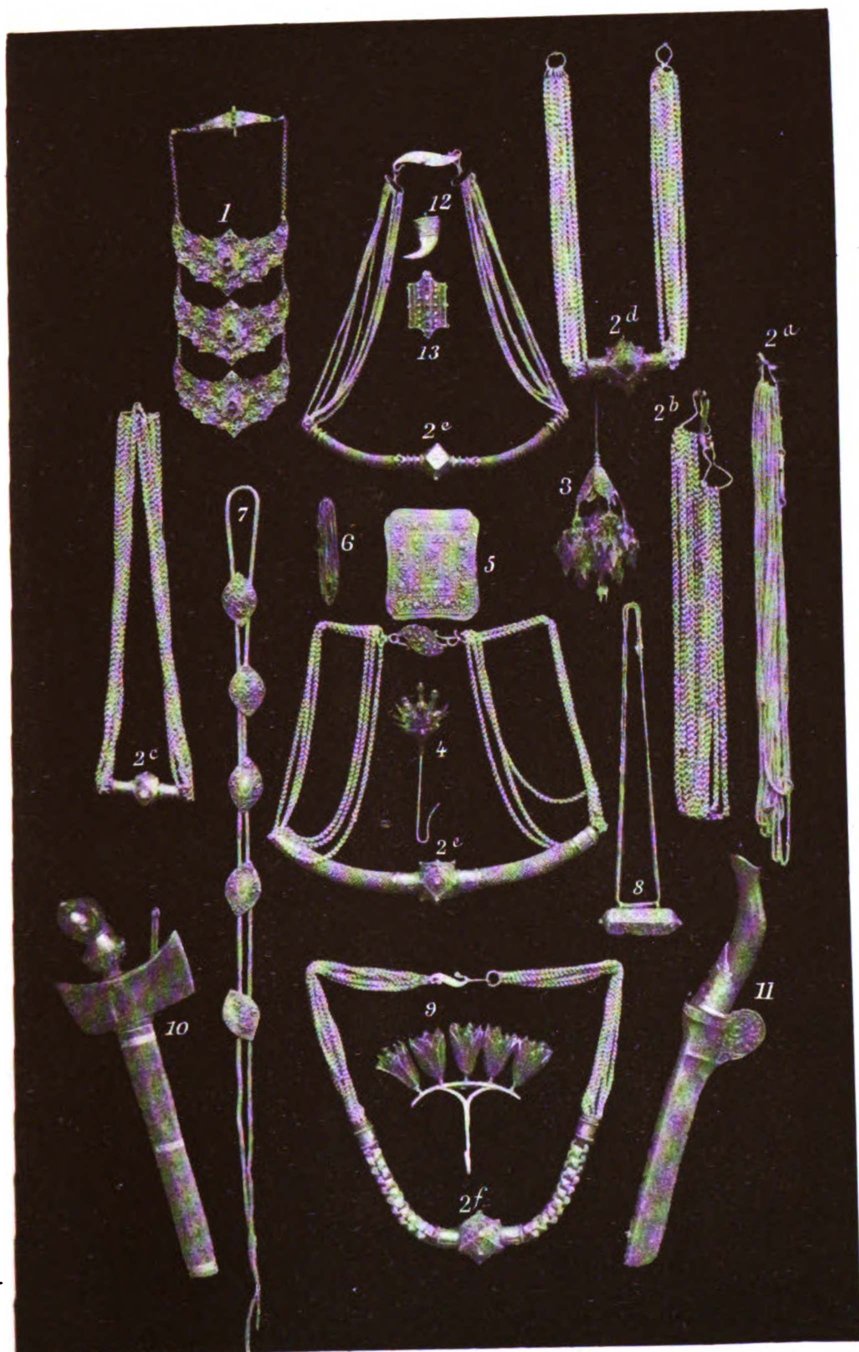
ERRATUM:

Bl. 242, r. 5 v. o. staat: (Kartikeya Skandaf), lees: Kartikeya (Skanda).

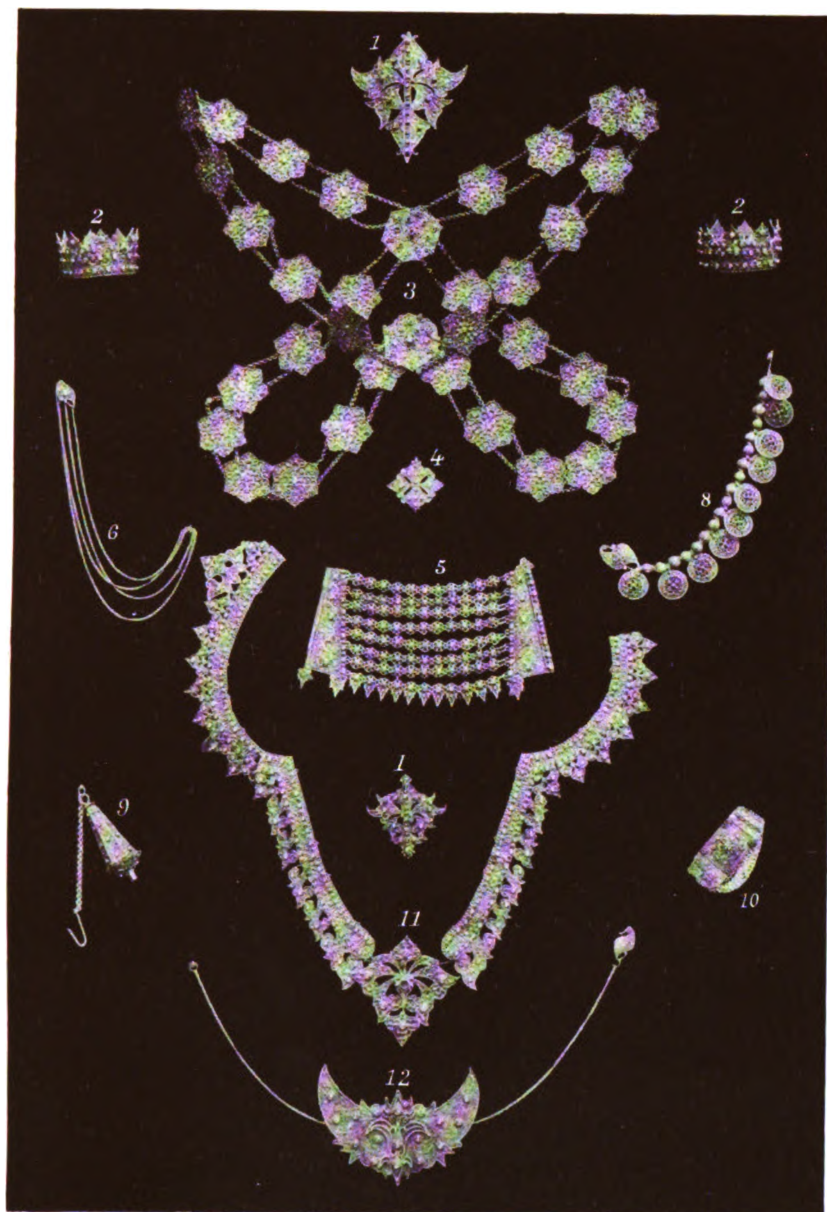
Plaat I.

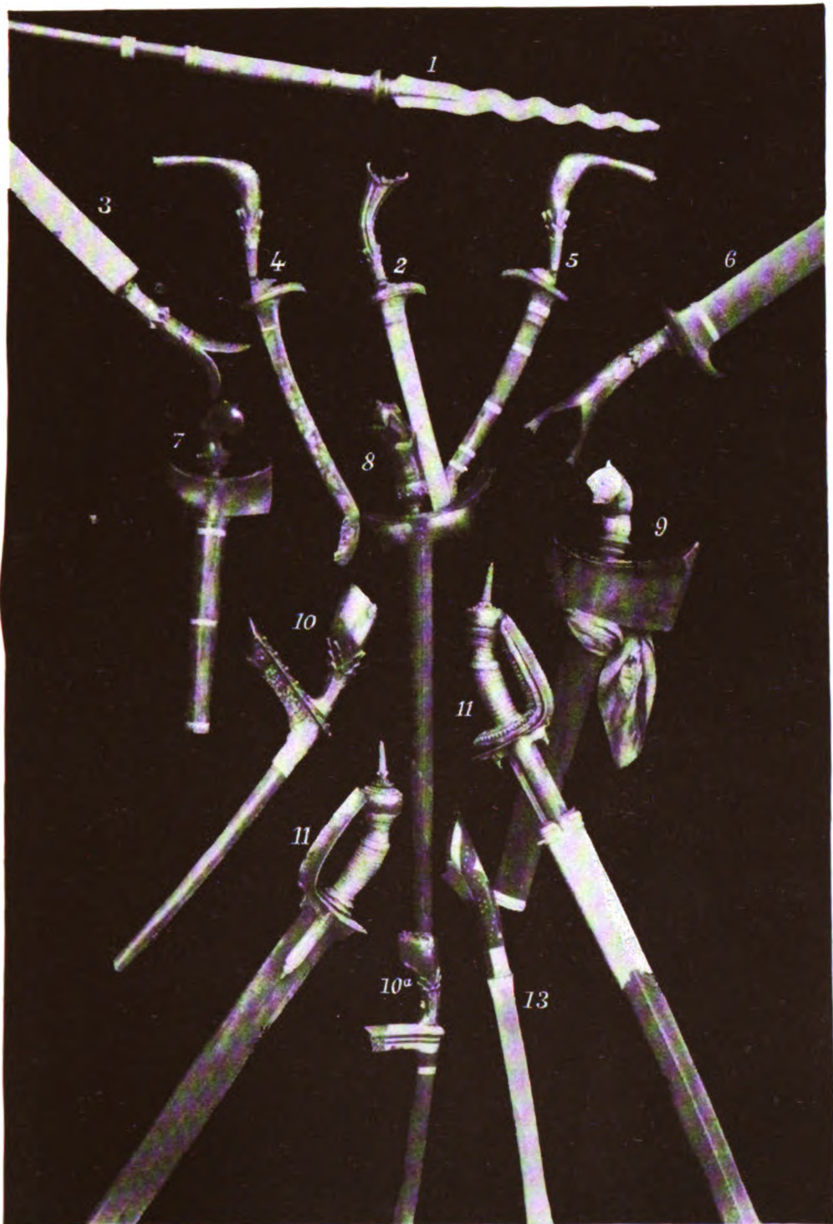
Lith. Topogr. Bur. Bat

Lith. Topogr. Bur. Bat.

Lith. Topogr. Bur. Bat.

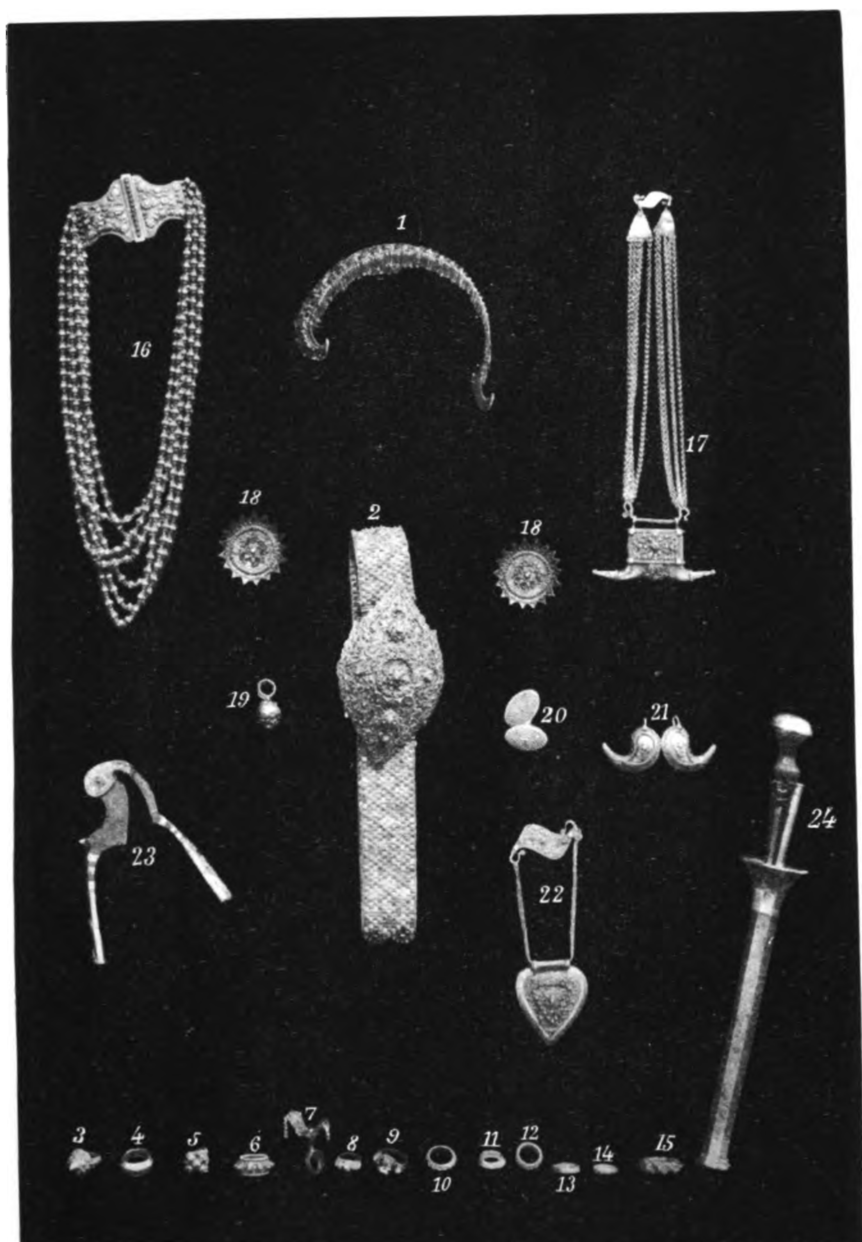

Lith. Topogr Bur. Bat.

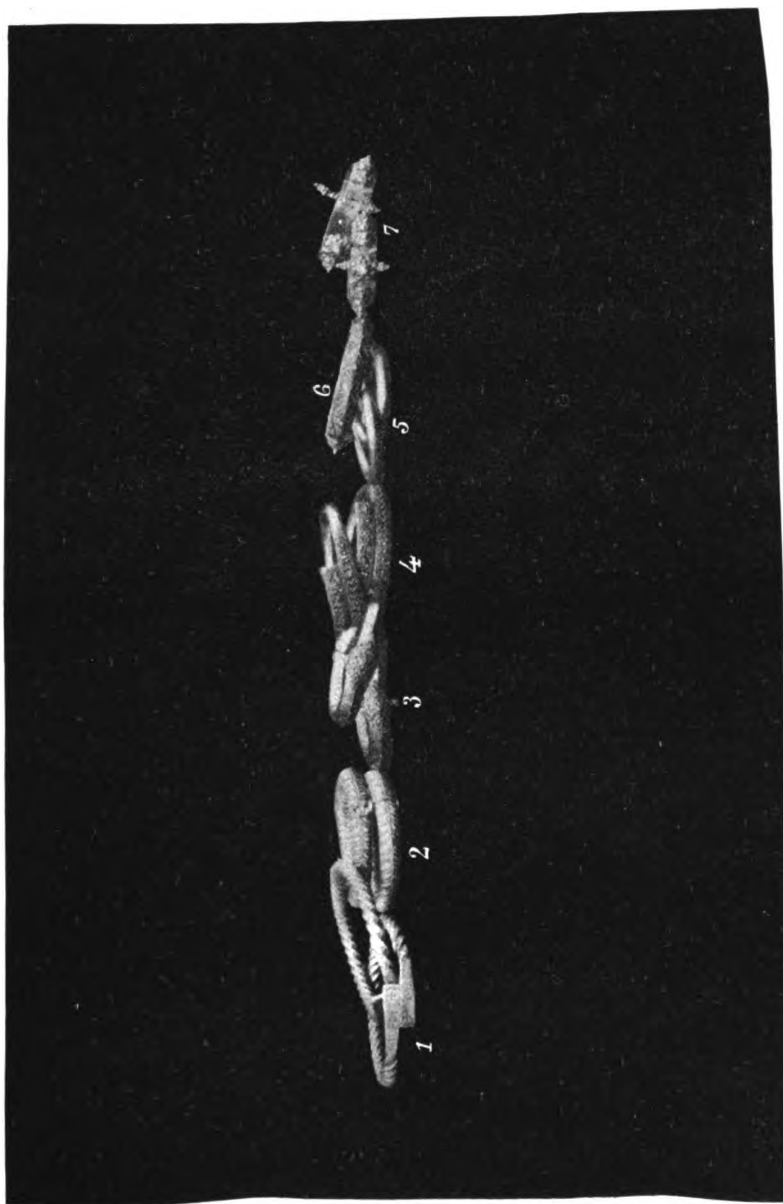

2a
1
5
3
2b
4
Lith. Topogr. Bur. Bat.

Lith. Topogr. Bur. Bat.

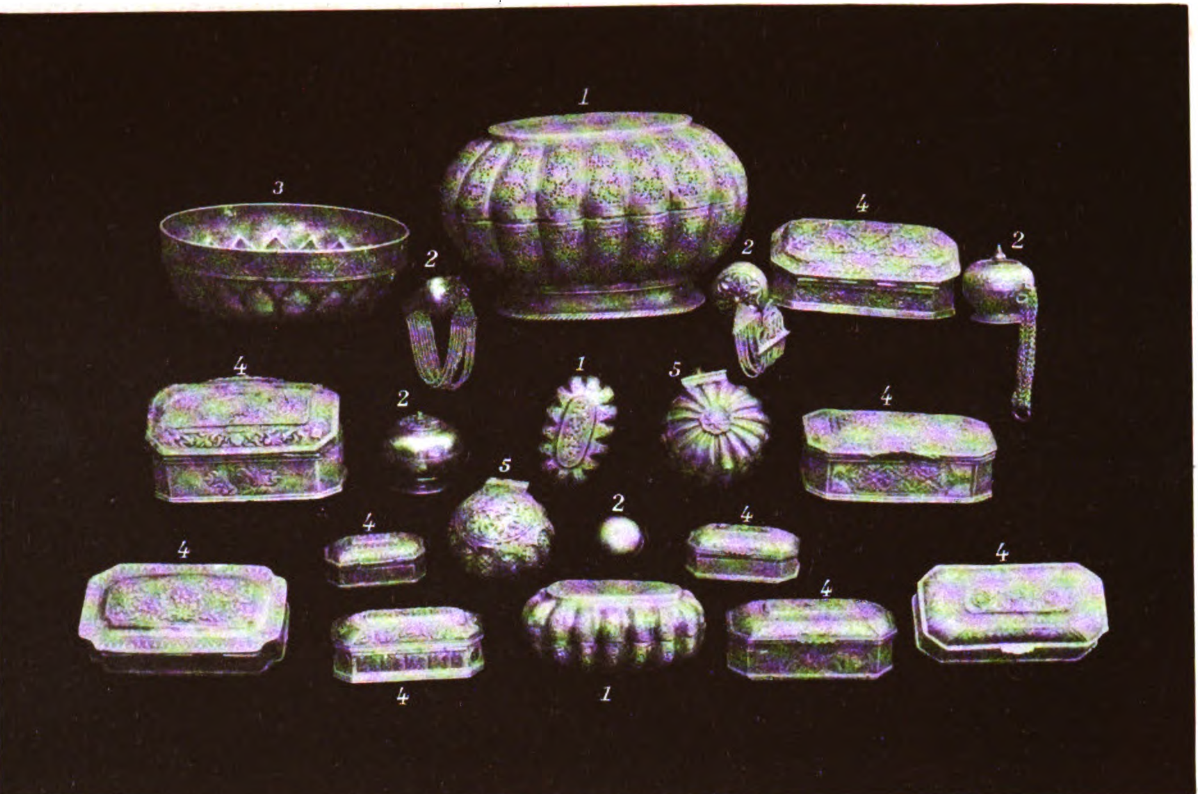

Lith. Topogr. Bur. Bat.

Lith. Topogr. Bur. Bat.

Plaat IX.

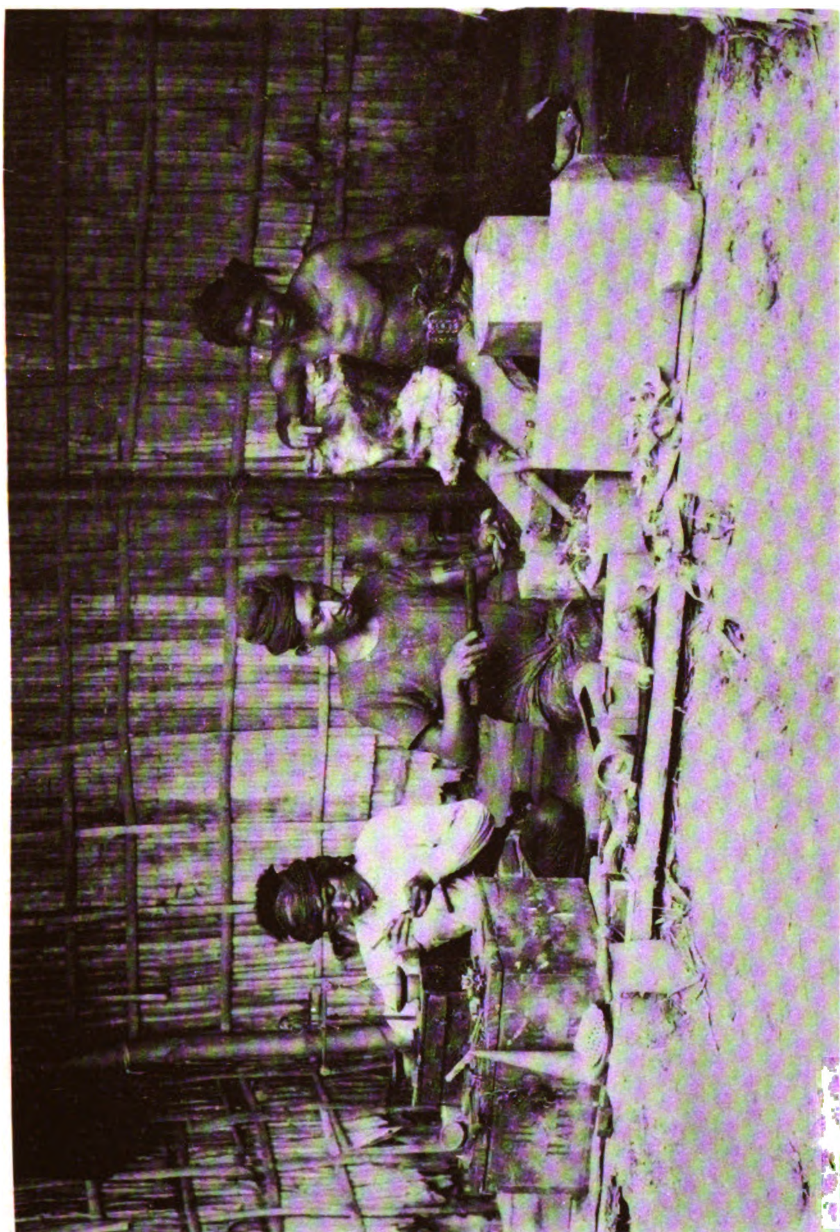

Lith. Topogr. Bur. Bat

Lith. Topogr. Bur. Bat.

Plaat X.

Lith. Topogr. Bur. Bat.

NOTA

BETREFFENDE

DE ATJÈHSCHE GOUD- EN ZILVERSMEEDKUNST.

DOOR

T. J. VELTMAN.

Civiel Gezaghebber te Padang Tidji.

De Atjèhers leerden, volgens de legende, de goud- en zilversmeedkunst van de Arabieren.

Nabi'oellah Ibrahim (de Profeet Abraham), aan wien de versierkunst van den Mekkaanschen tempel geopenbaard zou zijn, wordt door de Atjèhers als de schutspatroon beschouwd van de goud- en zilversmeedkunst, tevens ook van de ijzersmeedkunst en de houtsnijkunst.

Voorts deelt de legende mede, dat het werk van den „nabi" (profeet) door zijne „sabats" (gezellen) werd verspreid, zoodat langzamerhand bedevaartgangers den Atjèher bekend maakten met de goud- en zilversmeedkunst.

Van wie de Atjèhers inderdaad de goud- en zilversmeedkunst leerden, is een zeer moeilijk te beantwoorden vraag. Eerst later, wanneer meer bekendheid is verkregen omtrent de inlandsche kunst van onzen Archipel in het algemeen, zullen misschien technisch-artistiek ontwikkelde vorschers ons deze vraag kunnen beantwoorden.

Hoewel de Atjèher meent, die kunst van de Arabieren te hebben geleerd, ontkent hij niet, dat langzamerhand vreemde invloeden daarin enkele wijzigingen hebben aangebracht.

Slechts waar rijkdom heerscht, kan bovengenoemde kunst

bloeien; wanneer oorlog het land verarmt, zal van zelf weinig gedacht worden aan het vervaardigen van sieradiën.

Al de bekwame goud- en zilversmeden der Pidiëvallei, ongeveer twintig in getal, die ik bij mij deed komen tot het verstrekken van inlichtingen voor deze studie, ontvingen hunne opleiding in Groot Atjèh, voornamelijk in de bekende gampōng Lhòng.

Waar de bevolking van Groot-Atjèh thans de hulp inroept van Chineesche goudsmeden te Koeta-Radja, om hunne sieradiën te vervaardigen wegens de mindere kosten, behoeft men geen ongeluksprofeet te wezen om den totalen ondergang van de Atjèhsche goud- en zilversmeedkunst te voorspellen. Terwijl vroeger iedere welgestelde Atjèher een paar stel „peukajan" (lijfsieradiën) van edel metaal had, moet men thans de hulp van vele welgestelde lieden inroepen om een volledig stel te kunnen vertoonen.

Niet alleen de oorlogstoestand als zoodanig deed het getal voortbrengselen der goudsmeedkunst verminderen, doch de beruchte Teungkoe Tjèh Saman, meer bekend onder den naam van Teungkoe di Tirò, ontlastte de bevolking indertijd van hare gouden lijfsieraden om deze te doen versmelten en zijn krijgskas er mee te spekken.

't Zou jammer wezen als de Atjèhsche goud- en zilversmeedkunst te gronde ging, want de Atjèhsche sieradiën, ook al zijn zij geene ware kunstproducten, werpen door hunne eigenaardigheid eenig licht op het volkskarakter.

Door het bestudeeren der kunstuitingen van een volk, leert men toch dat volk pas kennen.

Al ging over het algemeen de bedrevenheid van de Atjèhsche goud- en zilversmeden achteruit, toch zijn in het laatst der vorige eeuw eenige nieuwigheden ingevoerd bij de bewerking van enkele lijfsieraden.

Zoo werd de tegenwoordig veel gedragen „*bòh roe*" het eerst vervaardigd door een zekeren „Oetōïh Dō Gadé" (uit de XXVI Moekim's, ongeveer 5 jaren geleden overleden). De *tampō*[c] genaamde versieringen op de „siwaïh"

en „peudeuëng" werden het eerst veranderd door den bekenden goudsmid „Teukoe Nja^c Bintang", vader van „Keupala of Waki Oesōh" uit Lhòng (ook een bekende goudsmid, die thans nog leeft).

„T. Nja[c] Bintang" is de man geweest, die het gebruik van „tjawardi" algemeen maakte, om de verschillende lijfsieraden te emailleeren. Of hij echter de „tjawardi" op Atjèh heeft ingevoerd, zooals sommige lieden wel eens beweren, is zeer te betwijfelen, daar ik wel eens Atjèhsche geëmailleerde sieradiën heb aangetroffen, die zeker van voor T. Nja[c] Bintang's geboorte dateeren.

„Oetōïh Ali", die thans nog leeft, heeft de „tampō[c] koepiah" een aanmerkelijk sierlijker vorm gegeven.

Terwijl het gouden kruintje op de Atjèhsche muts een onaanzienlijk plat voorwerp was, en zooals de Atjèher het uitdrukt uit één „lapéh" (laag) bestond, heeft „Oetōïh Ali" er drie „lapéh" van gemaakt, zoodat dit kruintje er sierlijker op geworden is en meer harmonieert met den vorm van de „koepiah meukeutōb" of Atjèhsche muts.

De „bòh dō[c]ma" of de welbekende Atjèhsche knoop, waarvan onze dames bij wijze van eigenaardigheid broches en kabaaispeldjes laten vervaardigen, werd door een zekeren „Oetōïh Li[c]ah" uit Lhòng (leeft thans nog) naar een niet gelukkig gekozen model gewijzigd. De oude vorm der „bòh dō[c]ma" is meer met onze begrippen van sierlijkheid in overeenstemming. Bij de behandeling der sieradiën afzonderlijk zal hierop worden teruggekomen.

Alvorens hiertoe over te gaan zullen de hoogst primitieve werktuigen worden behandeld, waarmee de Atjèhsche kunstenaar zijne sieradiën weet te vervaardigen.

1. „palèë" = ijzeren hamer.

2. „landah" = een klein vierkant ijzeren aambeeldje in een blok hout vastgemaakt.

3. „landah meuloèngkèë" — een klein ijzeren aambeeldje met twee punten, den vorm hebbende van hoorns.

4. „landah geutangi" = een aambeeldje bestaande uit

een schuinstaande ijzeren staaf, in het midden een stang om haar te ondersteunen.

Dit aambeeldje dient tot het vervaardigen van ringen.

5. „seupét" — een tangetje om het metaal in het vuur te houden of om de gloeiende kolen t. verschikken.

6. „oenòh" = een stalen trekplaat voorzien van gaatjes in verschillende grootte om metaaldraad te maken.

7 „patigeuroedoe" = een soort nijptang om metaaldraad door de „oenòh" te trekken.

8. „tjoe^c anam" = een klein, fijn tangetje om kleine stukjes metaal ŏp te pikken of vast te houden.

9. „goenténg meuïh" = een schaar om het edelmetaal in stukken te knippen.

10. „goenténg' bika" = een soort passer om cirkels te trekken.

11. „kiki" = een vijltje.

12. „bitjō" = een soort nijptang.

13. „soelië" = een koperen blaaspijpje om de vlam tegen het warm te maken metaal aan te blazen.

14. „poepōt" = blaasbalg van geitenvel.

15. „mata peungoeké" = een soort goudbeiteltje.

16. „pheuët bòh roe" = koperen beiteltjes om een „bòh roe" te vervaardigen, hiervan bestaan twaalf verschillende soorten.

17. „pheuët teumatah" = hard stalen beiteltjes om in staal of ijzer figuren uit te beitelen, ten einde deze met goud of zilver te beleggen.

Van deze beiteltjes bestaan negen verschillende soorten.

18. „koeëh" = smeltkroes.

19. „si" = borsteltje om het goud of zilver op te poetsen, doch wordt ook gebruikt om het afval van het edelmetaal bij de bewerking bij elkaar te vegen.

20. „doegaj" = een houten kegel om de „dō^cma" te vervaardigen.

21. „doegaj oelèë tjeumara nam sagòë" = een houten zeszijdige piramide om de „oelèë tjeumara". te vormen.

22. „noeratja" = weegschaaltje.

Al deze genoemde voorwerpen zijn voor ± $60.— op de groote „keudè's" (markten) te koop, zoodat voor betrekkelijk weinig geld een goudsmid behoorlijk is ingericht.

Om de edelmetalen te doen smelten of te verwarmen, gebruikt de Atjèhsche goudsmid „ngeu broeë" = houtskool van klapperdoppen, die meer warmte afgeeft dan gewone houtskool.

Tot het vervaardigen van sieradiën gebruikte de goudsmid vroeger „meuïh oerè" (zuiver goud).

Dit „meuïh oerè" van de Westkust (Wòjla) met zilver vermengd, leverde het goud op, waarvan het grootste gedeelte der „peukajan" werd vervaardigd.

Men heeft ook een tijd gehad, dat de gouden „deureuham's" werden versmolten, zoodat dit geldstukje thans zeer zeldzaam wordt

De „deureuham" of „maïh" (mas) werd voornamelijk door den Atjèhschen vorst Eseukanda II (1636—41) en diens vier opvolgsters geslagen. In den catalogus der numismatische verzameling van het Bataviaasch Genootschap zijn meerdere bijzonderheden te vinden betreffende de „deureuham's". In den laatsten tijd bezigt men het Chineesche bladgoud, uit Penang aangevoerd, vermengd met zilver, om de verschillende gouden voorwerpen te vervaardigen.

Het zilver heeft men steeds van de z. g „pilaardollars" verkregen en koper van de dollarcenten, de z. g. „pèng poer".

Om het gebezigde gehalte der edele metalen te weten, zal het eerst noodig zijn, dat de gebruikelijke gewichtseenheden ervan terloops worden behandeld.

1 boengkaj = doea ringgèt brat = 50 gram.

1 boengkaj = 16 manjam.

Ten einde de „manjam" weer in onderdeelen te verdeelen, bezigt men de bekende roode „baji" pitten (Jav. sågå toentĕng) en „saga" pitten (abrus precatorius, Jav. sågå tĕlik), 1 manjam = 12 baji = 24 saga.

Wat voor goed Atjèhsch goud doorgaat, bestaat uit: 2 gewichtsdeelen Chineesch bladgoud en 1 gewichtsdeel „pilaardollar" zilver.

Sommige zijner sieradiën vervaardigt de Atjèher van de z. g. „soeasa", een alliage van goud, koper en zilver.

Om goede „soeasa" te verkrijgen worden 4 gewichtsdeelen goud, 3 zilver en 9 koper in een smeltkroes (koeëh) door smelting met elkaar vermengd.

Onder „zilver" en „koper" wordt hier verstaan „zilver" van den pilaardollar (Spaansche dollar) en „koper" van de „pèng poer" (Straitsdollarcent).

De verhoudingen der onderdeelen van het „goud" en „soeasa" kunnen, wat van zelf spreekt, van de bovengenoemde verschillen, zij werden slechts aangegeven van wat normaal voor goed goud of soeasa doorgaat.

Een eigenaardigheid van „soeasa" is, dat het niet evenals de andere edele metalen gesoldeerd kan worden. Vertoont zich in een soeasa-voorwerp een barst of scheur, wat dikwijls plaats heeft, zoo is men genoodzaakt dat voorwerp geheel te versmelten en opnieuw te vervaardigen, daar de Atjèhers de kunst van het soldeeren van soeasa niet verstaan.

Chineesche goudsmeden, die overigens heel aardig Atjèhsche sieraden kunnen namaken, en zelfs wat het fijn afwerken betreft den Atjèher dikwijls overtreffen, verstaan over het algemeen niet de kunst met soeasa om te gaan.

Bij het aanschouwen van Atjèhsche sieradiën vallen ons direct op de roode kleur van het goud en het emailwerk. Het emailwerk heet „djawardi" of „tjawardi", terwijl het roodmaken van het goud „seupōh" wordt genoemd.

Bij het „seupōh" van gouden voorwerpen volgt de Atjèhsche goudsmid bijna dezelfde werkwijze als de Chineezen; slechts in enkele détails is een verschil in de wijze van uitvoeren waar te nemen.

Nadat een of ander gouden voorwerp vervaardigd is, wordt het eerst geheel gereinigd alvorens de goudsmid het goud kleurt.

Het reinigen geschiedt als volgt: Een bakje met citroensap vermengd met water en een weinig zout wordt opgekookt totdat ongeveer de helft van het vocht verdampt is. In dit mengsel wordt het pas vervaardigde voorwerp, dat er nog zwart en vuil uitziet, ± 10 uren ondergedompeld om daarna met schoon water te worden afgespoeld en met een borsteltje („si") opgepoetst.

Het kleuren van het goud („seupōh") heeft op de volgende wijze plaats:

In een mengsel van 2 gewichtsdeelen salpeter („meusi"), 1 aluin („tawaïh"), 1 zout („sira") en water wordt het reeds gereinigde gouden voorwerp ongeveer 1 uur opgekookt, totdat het water bijna geheel verdampt is

Het voorwerp wordt vervolgens eventjes op een gloeiend kolenvuurtje gelegd om z. g. op te drogen.

Bij het mengsel wordt weer een weinig water gevoegd om nogmaals het goud dezelfde bewerking te doen ondergaan.

Thans wordt pas gebruik gemaakt van het z. g. „ië seupōh", bestaande uit een mengsel van water, citroensap en zooveel zout, dat het zout het citroenzuur „opheft" en zooals de Atjéher het uitdrukt: „dat hij bij het proeven van dit mengsel geen last heeft van het zure, en dus het mengsel aangenaam van smaak is" (men denke slechts aan het eten van onrijpe, zure vruchten met zout).

Voorts wordt bij dit mengsel een weinig zwavel („tanòh tjeumpaga") gevoegd. Dit alles wordt opgekookt tot het begint te borrelen; daarna wordt het te kleuren gouden voorwerp er ingedompeld, totdat het de verlangde roode kleur krijgt.

Van het goudgehalte hangt het af, hoelang dit „indompelen" moet geschieden; gemiddeld duurt het 11 uur.

Het emailleeren, hoewel niet zoo'n omslachtige bewerking als het „seupōh", vereischt echter meer vakkennis en een zeer geoefenden blik om op 't juiste moment het te emailleeren goud of zilver uit den oven te halen.

Het glazuur, „tjawardi" genaamd, krijgt de Atjèher uit

Penang. Op de „keudè's" wordt de „tjawardi" bij kleine hoeveelheden verkocht.

De in den handel hier voorkomende kleuren van „tjawardi" zijn: zwart, groen, wit en donkerblauw.

Roode „tjawardi" ziet men nooit op gouden sieradiën, daar deze kleur er zich niet toe leent op het goud te blijven zitten. Hoewel dikwijls beproefd, schijnt de roode tjawardi niet dezelfde eigenschappen te bezitten als de andere reeds genoemde.

Het emailleeren schijnt een kunst te zijn, die de inlandsche goudsmeden van het overige deel van den Archipel nog niet verstaan. Alleen op Atjèhsche sieradiën ziet men het emailwerk.

Wie hun deze kunst leerden, kan hier niet worden nagegaan. Men veronderstelt, dat zij de „tjawardi" van Chineezen leerden kennen.

Indien een gouden te emailleeren voorwerp reeds gereinigd is, zooals hierboven is omschreven, heeft vóór het „roodkleuren" van het goud het „bōh tjawardi" (plaatsen van glazuur) plaats Dit geschiedt als volgt:

De „tjawardi", zooals zij in den handel voorkomt, wordt eerst goed fijn gewreven en daarna met een weinig water tot een papje gemaakt. Met een veertje worden de in het goud uitgebeitelde figuurtjes voorzichtig met de gewenschte kleuren gevuld. Nadat de „tjawardi" is opgedroogd, wordt het voorwerp in een soort oven geplaatst.

De „khōb" of oven is op een hoogst primitieve wijze vervaardigd van twee gebroken aarden pannetjes, waarin men gaten heeft gemaakt

Op een flink vuurtje wordt dan de „khōb", waarin het voorwerp zich bevindt, verwarmd.

Thans wordt een zeer geoefend oog van den werkman vereischt om het juiste moment te treffen, dat hij het voorwerp uit den oven moet halen. Steeds loert hij door de in den „khōb" gemaakte gaatjes of de „tjawardi" den vereischten glans krijgt. Een te lang of te kort verblijf

in den oven heeft het barsten van het glazuur ten gevolge.

Hierna wordt met een fijn vijltje het voorwerp van alle mogelijke overtollige oneffenheden ontdaan, een soort polijsten heeft dus plaats.

Ten tweeden male moet vervolgens dezelfde bewerking in den oven of „khōb" verricht worden. Is deze afgeloopen, zoo vormt het roodkleuren of „seupōh" de eindbewerking van een Atjèhsch sieraad.

„Vergulden" kent de Atjeher niet, doch het „balōt" (omwikkelen), d. i. het omwikkelen van een niet edel met een edel metaal, komt zeer veel voor, vooral bij voet- en armringen. Zij heeten dan „gleuëng moebalōt".

De meest voorkomende „gleuëng djaròë" (armring) en „gleuëng gaki" (voetring) zijn „gleuëng moebalōt".

Deze met „soeasa" omkleede koperen ringen zijn alleen van de echte soeasa ringen te herkennen door den doffen klank bij het tegen elkaar tikken der ringen.

Niet iedere goud- of zilversmid kan „gleuëng moebalōt" maken, hoewel de bewerking hoogst eenvoudig lijkt; slechts een gedeelte dier lieden hebben er zich speciaal op toegelegd.

Het vervaardigen van een „gleuëng moebalōt" geschiedt op de volgende wijze: Een stuk „soeasa" wordt zoodanig plat geslagen, door het telkens te verwarmen en plotseling in water af te koelen, dat het den vorm krijgt, geschikt om de koperen staaf geheel te omwikkelen. Dit heeft plaats, nadat zij goed is bevochtigd met een mengsel van fijn gestampte borax („peudja") en water.

De soeasaplaat wordt nauwsluitend tegen het koper aangedrukt en daarna geheel met een touwtje omwonden, waardoor zij zooveel mogelijk de vormen van het koper omsluit. Het geheel wordt nu flink in het mengsel van borax en water gedrenkt, om daarna in een vuurtje van gloeiende kolen te worden geplaatst. Zoo spoedig als de werkman een soort vloeiing van het soeasa bemerkt, werpt

hij een kommetje water op het voorwerp om dit af te koelen.

Op de „landah" worden dan met een ijzeren hamer de oneffenheden van het soeasa op het koper gelijk geslagen.

Voorts wordt het wederom in het vuur geplaatst, en naar gelang van de grootte van het met soeasa te overtrekken voorwerp, herhaalt zich het gloeiend maken en daarna afkoelen, meerdere malen.

De Atjèhsche kunst ondervond steeds den invloed van het Mohammedaansche verbod der afbeelding van alle levende wezens met inbegrip van menschen.

Zulk een beperking legt natuurlijk alle hoogere kunstingeving aan banden; van daar dan ook, dat de Atjèhsche kunst niet bijzonder hoog staat.

Daarbij komt nog, dat de Atjèher, evenals de meeste Indische volken, slechts kunstgevoel en geen kunstbegrip heeft. Zijne kunstuitingen zijn niet individueel, doch gemeen goed.

„Volkskunst" zou men haar kunnen noemen, daar zij eene vertolking is van de gezamenlijke gevoelens zijner landgenooten.

Een Atjèhsche artist kan alleen technisch volmaakter arbeid leveren dan een andere, doch de kunst zelf staat bij beide lieden even hoog.

Tot nu toe heeft op de Atjèhsche kunst nog geen Westersche invloed gewerkt. Reeds boven werd echter medegedeeld, welke andere gevaren de Atjèhsche kunst dreigen met haren totalen ondergang.

Dat de Atjèher ook in zijne kunst streng aan de overlevering vasthoudt, leert het volgende staaltje:

Om een Atjehsche kleeding te completeeren, liet een verzamelaar door een goudsmid een „tampōᶜ koepiah" van zilver maken, daar een gouden mu'sversiering hem te kostbaar zou worden. De man weigerde echter het voorwerp te maken, daar hij geleerd had een „tampōᶜ koepiah" slechts van goud en niet van zilver te maken.

De Atjèhsche ornamentiek is hoofdzakelijk ontleend aan het plantenrijk (bloemblad- en stengelversieringen).

Ten einde de sieradiën te versieren, kan de Atjèhsche goudsmid in de eerste plaats van het z. g. „tjoelé^c" (uitbeitelen) gebruik maken en, zooals reeds beschreven is, met „tjawardi" vullen.

Men onderscheidt dan bij die figuren vier hoofdmotieven, terwijl de andere combinaties ervan zijn

Deze vier hoofdmotieven zijn:

1e. „boengòng tjampli",

2e. „boengòng seuleupō^c",

3e. „boengòng kalō^c".

4e. „boengòng awan".

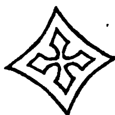

Fig. I.

Fig. II.

De figuren I en II stellen de „boengòng tjampli" (lombokbloem) voor, veel overeenkomende met ons klaverblaadje (het gedeelte der figuren dat de kleine figuur binnenin als omvat, stelt de „tjawardi" voor).

Fig. III.

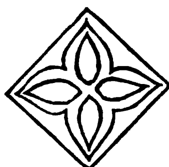

Fig. IV.

Zoo is b. v. de „boengòng apéng" (fig. III) afgeleid van de „boengòng tjampli".

Figuur IV geeft een voorbeeld te zien van de „boengòng seuleupō^c", terwijl fig. V een denkbeeld doet vormen van de „boengòng kalō^c".

Fig. V.

De meer gecompliceerde „boengòng awan" (d. i. wolkvormige versiering) wordt weergegeven in fig VI. Uit een „boengòng kalō^c" kan een „boengòng awan" ontstaan, zooals men duidelijk uit de figuren kan zien.

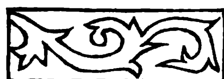

Fig. VI.

Eene versiering gevormd door verschillende motieven, zooals fig. VII (zie pag 352) dit aangeeft, wordt „boengòng toendjōng" genoemd. De omlijsting heet dan „ateuëng" (dijkje).

Behalve door uitbeiteling en invulling met glazuur, ver-

Fig. VII.

krijgt de Atjèher op zijne sieradiën de bloem- en bladversieringen middels kleine platte reepjes edel metaal („atō", schikken, inleggen, afgeleid van het Mal. „atoer"), die in den vorm van bloemen of bladeren op de sieradien worden gesoldeerd (patròë).

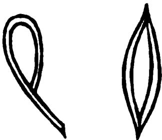
Hierbij onderscheidt men de volgende hoofdmotieven:

1. „ōn lipat" (een gevouwen blad),
2. „ōn sirōng" (een scheeflijnig blad),
3. „ōn kalōᶜ",
4. „ōn toembaᶜ" (lansvormig blad).
5. „ōn koendō" (een soort kauwoerde)

Fig. VIII. Fig. IX.

respectievelijk weergegeven in de figuren VIII, IX, X, XI en XII.

Figuur XIII geeft eene combinatie te zien van de „ōn lipat" en de „ōn sirōng".

Fig. X. Fig. XI.

Dikwijls wordt er nog tusschen de bedoelde reepjes („atō") „tjawardi" geplaatst.

Fig. XII.

Fig. XIII.

De verschillende versieringen („boengòng toendjōng"), gevormd door de reeds beschreven stukjes „atō", worden ook door een soort lijst van elkaar gescheiden.

Dergelijke omlijstingen heeten dan „baᶜ" (stam) en onderscheiden zich van de „ateuëng" (zie hierboven) door de uitholling van het bovenvlak, gevuld met „tjawardi".

Bij de „tampōᶜ" en „soebang" treft men dikwijls zulke omlijstingen aan.

Een ander soort versiering op de Atjèhsche sieradiën is het z. g. „bòh eungkōt" (vischkuit) motief, bestaande uit kleine op elkaar gestapelde balletjes.

Fig. XIV.

Dit motief treft men bijna op ieder sieraad aan. Zie fig. XIV.

Op onderwetsche sieradiën ziet men wel eens op de plaats, waar thans gewoonlijk een „bòh eungkōt" wordt gemaakt, een ruitvormig stukje metaal „raseulè" genaamd; (zie fig. XV).

Fig. XV.

De „raseulè" vormt meestal evenals de „bòh eungkōt" een knoop voor blad- of bloemversieringen; zij is echter niet zoo sierlijk.

Behalve het aaneengeschakelde „bòh eungkōt"-motief wordt ook dikwijls de „poeta talòë" (gedraaid koord) gebezigd om een rand van een ornament te vormen.

Een in een punt uitloopende opgedraaide „poeta talòë" wordt tot hetzelfde doel aangewend als de „raseulè" en „bòh eungkōt" en heet dan „è^c leuë^c" (uitwerpseltje van de inlandsche torelduif) (zie fig. XVI).

Fig. XVI.

De sierlijke „tjitjém leuë^c" (inl. torteldulf) wordt in de Atjéhsche kunst nog wel eens herdacht.

Fig. XVII.

Zoo wordt de gestippelde kraag van de „tjitjém leuë^c" als motief genomen voor een randversiering bij sieradiën, „reuné^c leuë^c" genaamd („reuné^c" = halsstippels) zie fig. XVII.

Fig. XVIII.

Een andere randversiering stelt fig. XVIII voor, „koe^c anam randjòë" („tjoe^c anam" zie boven, bladz. 344, „randjòë" = krib in een rivier) genaamd.

Fig. XIX.

De z. g. „gigòë daroeët" (tanden van een sprinkhaan), voorgesteld door fig. XIX, komt o. a. als randversiering voor op de „saroeë^c oelat" van de „sikin panjang" op plaat IV fig. 6.

Fig. XX.

Figuur XX geeft eveneens een randversiering te zien, de z. g „boengòng tapa^c badjeuëng".

Onder „tapa^c badjeueng" wordt verstaan „de voetstappen van een hoerekind". De Atjèhers stellen zich een in ontucht verwekt kind voor als nimmer volmaakt. De figuurtjes in deze randversiering moeten dan ook de afdrukken voorstellen van een misvormden voet.

Bij de behandeling van de sieradiën afzonderlijk zullen nog enkele voorkomende figuren besproken worden.

Het draadwerk of de filigraankunst bij zilver en het cantillewerk bij goud („krawang") komen op Atjeh niet veel voor.

De enkele sieradiën, waarvan het lofwerk gebogen wordt uit koordvormig gedraaid metaaldraad („poeta talòë"), staan wat kunstwaarde betreft lang niet zoo hoog als het werk van de goud- en zilversmeden ter Soematra's Westkust.

Daar de goudsmederij ook de kunst omvat, de kostbare edelgesteenten in edel metaal te zetten, zal met een enkel woord ook die kunst behandeld worden, die bij de Atjèhers erg laag staat, hoewel bijna ieder sieraad bezet is met steentjes.

De meest voorkomende edelgesteenten op de Atjèhsche sieradiën zijn:

„batèë intan" (diamant)
„batèë beuriljan" (brillant)
„batèë glima" (licht rood)
„batèë poedòë" (donkerrood)
„batèë damroet of lamroet" (groen, smaragd)
„(batèë) moetiara of meutia" (parel)
„batèë jakōb" (chrysoliet)
„batèë silòng" (Ceylon).

De „batèë silòng" en „batèë jakōb" komen het meest voor en hebben een zeer geringe waarde.

De „batèë glima" en „batèë lamroet" daarentegen zijn zeer gewild. Volgens de Atjèhers hebben deze steentjes geen vaste waarde, daar slechts lieden van vorstelijken bloede feitelijk gerechtigd waren deze edelgesteenten te dragen. Volgens de legende droeg indertijd een „nabab"

uit Madras om den anderen dag een „batèë deulima" en een „batèë lamroet" op zijn tulband. Op die dagen was de geheele omgeving „rood" of „groen" gekleurd naar gelang hij de „batèë deulima" of „batèë lamroet" droeg. Gewone stervelingen mochten daarom deze steenen niet dragen.

De steentjes in een Atjèhsch sieraad worden gevat in de z. g. „eumpoeng mata" of „koeᶜanam", een cylindervormig buisje, waarvan de randen een weinig worden omgebogen om het uitvallen der steentjes te beletten.

Het middenstuk, dus meestal de grootste steen bij een sieraad, wordt omvat door de z.g. „sri".

Het voetstuk van zoo'n „sri", een rozetvormig ornament, heet „dadamòn".

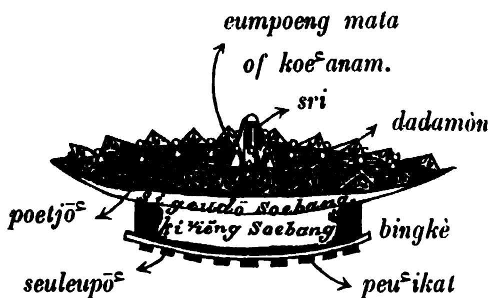

Fig. XXI.

Figuur XXI geeft een „soebang" te zien, waar de verschillende namen der onderdeelen bij worden genoemd.

De meest bekende sieradiën, voortbrengselen van de Atjèhsche goud- en zilversmeedkunst, zijn:

1e. „tampōᶜ koepiah", d. i. een gouden bloemvormige kruin van een Atjèhsche muts (koepiah meukeutōb"). Zie plaat V fig. 2a en plaat VI fig. 2.

Reeds werd medegedeeld, dat de tegenwoordige „tampōᶜ koepiah", een voortbrengsel van Oetōïh Ali, met den drievoudigen kelk aanmerkelijk sierlijker is dan het oude mutsornament („tampōᶜ koepiah sabòh lapéh"). Zie plaat V fig. 2b.

Slechts bij feestelijke gelegenheden, zooals huwelijken enz. wordt het gouden kruintje op de dikwijls met goud- of zilverdraad bewerkte „koepiah" vastgeschroefd Te Koeta-Radja echter ziet men Atjèhsche knapen het dagelijks

dragen. Over het algemeen wordt in de omstreken van Koeta Radja door den Atjèher meer gebruik gemaakt van zijne sieradiën, die elders slechts bij feestelijke gelegenheden te voorschijn worden gehaald.

Behalve de „tampōᶜ" kan de Atjehsche muts tot versiering hebben:

2e. „rindò koepiah", een gouden randversiering onder aan de muts vastgehecht. Zie plaat VI fig 2. Deze randversiering kan zoo breed wezen, dat zij soms de geheele muts bedekt.

Op de in plaat VI afgebeelde „rindò koepiah" komt de z g. „kalimah" voor, d i. de Mohammedaansche geloofsbelijdenis in Arabische letterteekens.

Ook „Allah's" naam alleen komt op deze wijze voor (الله). De letterteekens worden bij de sieradiën „ōn" (blad) genoemd. Zoo heet het letterteeken ﻻ „ōn lam". De „kalimah" komt meestal alleen bij kostbare sieradiën voor.

3e. „bòh dōᶜma", de puntige gouden Atjèhsche knoop. Omtrent de „bòh dōᶜma" werd reeds het een en ander medegedeeld. Dit sieraad wordt zoowel door mannen als vrouwen gedragen. Men treft de „bòh dōᶜma" in verschillende grootten aan. Op plaat I zijn verschillende soorten afgebeeld.

fig. 1a. in verschillende grootte, geven de tegenwoordig veel gedragen „bò dōᶜma" te aanschouwen.

fig. 1b. stelt den ouderwetschen knoop voor, evenals fig. 1e; hierbij is de „bòh eungkōt" evenwel vervangen door diamantjes, terwijl de punt door een „batèë glima" wordt gevormd.

Voorts behooren nog daartoe:

a. „bòh badjèë", een stel meestal uit 5 knoopjes bestaande, fig. 6.

b. „bòh badjèë djaròë", een stel „bòh badjèë" waarvan de knoopjes door kettinkjes aan elkaar zijn verbonden, zooals fig. 5 dit aangeeft.

Terwijl de bòh badjèë" van een Atjèhsch baadje het front

toeknoopt, wordt de „bòh badjèë djaròë", zooals de naam het reeds aanduidt voor de mouwen gebezigd. („djaròë" = hand, arm, bij een baadje de mouwen).

4. „bòh tjaçië" is een knoop, die aldus genoemd wordt, om dat hij veel overeenkomst vertoont met een een „tjaçie" (een zeker soort spin) Zie plaat I fig. 11.

5. „bòh kraleuëb" is een uit twee stuks bestaand stel platte knoopen, die den vorm hebben van kakkerlakeieren („bòh" = ei, „kraleuëb" = kakkerlak). Vroeger werden deze knoopen veel gedragen, terwijl zij tegenwoordig bijna niet meer te bekomen zijn. Zie plaat VII fig. 20.

6. „bòh soempoeëng" is een soort „bòh badjèë" en bestaat ook uit een stel van 5 knoopen.

In plaats van den „dōᶜma" vorm, hebben deze knoopen den vorm van een soort vruchtje, waarnaar zij ook genoemd zijn („soempoeëng" = Mal. „oerang-aréng", een plant waarvan de bladeren gebruikt worden om kwikzilver te wasschen).

Een eigenaardigheid is, dat bij den ondersten knoop van een stel „bòh soempoeëng" evenals bij de „bòh badjèë", een staartje („ikoe") is aangebracht.

Zie plaat I fig. 7. Ook worden zij aangegeven op de mouwen van het baadje, afgebeeld op plaat VI fig. 1.

7. „bòh padōᶜ", een zeer ouderwetsche knoop, genoemd naar den vorm van een soort vrucht, die „bòh padōᶜ" heet. Zie plaat VII fig. 19.

8 Een volledige Atjèhsche „boengkōïh ranoeb" (een doek, waarin de sirihbenoodigdheden worden opgeborgen) bevat de volgende gouden, soeasa of zilveren sieradiën (plaat I fig. 8):

a. „aneuᶜ boengkōïh", bestaande uit een bos nagemaakte sleutels, haartangetjes, oorpeutertjes enz. van soeasa, zilver of koper Zie plaat I fig. 8a.

De sleutels, tangetjes enz. hebben elk afzonderlijke benamingen o. a. „aneuᶜ goentji" (sleutel), „aneuᶜ angkōb teupat" (een recht haartangetje), „aneuᶜ angkōb kiwiëng"

(een krom haartangetje), „aneu^c angkōb boelèë idōng" (een in een scherpe punt uitloopend haartangetje om neushaartjes te verwijderen)

Al deze voorwerpjes zitten in een sleutelring („gleuëng beukah") van hetzelfde metaal Een kleinere doch dikkere ring, waarvan de doorsnede een gelijkbeenig trapezium vertoont, „gadjah minòm" genaamd, vereenigt de „gleuëng beukah" met een der punten van den sirihdoek.

Deze punt van den sirihdoek wordt, alvorens aan de „gadjah minòm" te zijn vastgeknoopt door een sierknoop gestoken,

b. „bòh euntoeë^c", genaamd. Zie plaat I fig 8c.

Aan de overige punten van een „boengkōïh ranoeb" zijn behalve een „bòh euntoeë^c" vastgeknoopt:

c. „bòh pineung moeda", een peervormige sierpunt (plaat I fig 8d) een jonge pinangnoot voorstellende.

Aan de tegenoverliggende punt van den doek, waaraan de „aneu^c boengkōïh" is bevestigd, treft men aan:

d. „bòh tjroe" overeenkomende met een „bòh euntoeë^c" met twee holle tappen, plaat I fig. 8e.

De „bòh tjroe" dient tot passant. Ver genoeg over een der punten getrokken, maakt dit voorwerp van den sirihdoek een soort zak, om het uitvallen der sirihbenoodigdheden te beletten, indien men verzuimd heeft den doek vast te knoopen.

Een „bòh euntoeë^c" in vereeniging met een „bòh pineung moeda" heet „bòh roe".

Zie plaat I fig. 8f.

De „bòh euntoeë^c" heeft haar naam te danken aan hare gelijkenis op de kralen van een „euntoeë^c" (collier).

Ook wordt de „bòh euntoeë^c" beschouwd als een halsversiering (collier) van de „boengkōïh ranoeb".

De „bòh euntoeë^c" in den sirihdoek moet een nabootsing heeten van de „bòh madòn" (een vrucht van een doornachtigen boom; de vrucht zelf is niet eetbaar, doch wordt gebruikt om goederen te wasschen).

Wat betreft de kralen van een „euntoeë^c", zie sub 30.

Een door vrouwen gedragen zijden doekje heeft ook een dergelijk stel sieradiën, zij heeten dan „bòh roe peuët poentja" (plaat I fig. 9).

De „aneu^{c} boengkōïh" wordt er dan niet bij aangetroffen, terwijl de „bòh euntoeë^{c}" en de „bòh pineung moeda" gewoonlijk kleiner zijn

In plaats van de „aneu^{c} boengkōïh" wordt wel eens een „tjeumbōj' aan een der punten van een sirihdoek vastgeknoopt. De „tjeumbōj" zal later worden behandeld.

Plaat I fig. 8g geeft een volledigen sirihdoek te aanschouwen met ouderwetsche zilveren versieringen, de „boengkōih ranoeb Lhō^{c} Kroeët", aldus genoemd naar de streek, waarvan zij afkomstig zijn.

De onderdeelen van de „aneu^{c} boengkōïh Lhō Kroeët" zijn:

„ladiëng' (een staafje met een zwaardvormige punt).

„aneu^{c} angkōb Lhō^{c} Kroeët".

„tjoelé^{c} è^{c} gloenjoeëng" (oorpeutertje).

„tjoelé^{c} gapoe" (kalklepeltje).

„tjoelé^{c} gigòë" (tandenstokertje).

Deze voorwerpen zijn met „tjawardi" figuren versierd, iets wat men zelden bij zilver ziet.

Bedoelde „boengkōïh ranoeb" versieringen worden langzamerhand zeldzaam, en alleen gedragen door enkele conservatieve Toenòngers (bovenlanders).

Bij het zien van een dergelijk stel kan de „oereuëng banda" (beschaafde man) een glimlach nauwelijks onderdrukken, daar hij aan een overbekende „panton" denkt:

„bòh roe pira^{c} geusawa^{c} ba^{c} loengkèë leumò.
sidéh pi tadja^{c}, sinòë pi tadja^{c}, meuroempa^{c} sabé poengò".

De vertaling ervan luidt:

„Een zilveren „bòh roe", die men heeft gehangen aan den hoorn van een stier.
Van beide zijden is men gekomen, de een even gek als de ander, dien hij ontmoette.

Ongeveer 20 jaren geleden werden bijna alleen de „aneu^{c} boengkōïh Lhō^{c} Kroeët" gedragen.

Men herinnert zich nog heel goed, dat ± 15 jaren geleden de „aneuᶜ boengkōïh soeasa" voor het eerst door lieden werden ingevoerd, die uit Idi kwamen.

9. „tjoebèᶜ", ook „goebèᶜ" of „tjhòᶜ", is een ijzeren of koperen vijzeltje, waarvan dikwijls de randen eenvoudig met soeasa of goud zijn afgezet. Dit voorwerp dient om de sirihbenoodigdheden fijn te stampen voor oude lieden, die niet meer behoorlijk kunnen kauwen, pl. VII fig. 24.

10. „adjeumat" is een doosje van een of ander metaal, dat aan een kettinkje om den hals wordt gedragen. Dit doosje, waarin een talisman („tangkaj") is opgeborgen, kan natuurlijk in verschillende vormen voorkomen. Zie plaat I fig. 3.

11. De versieringen van edelmetaal op de verschillende Atjèhsche wapens zijn afgebeeld op plaat IV.

De oude oorspronkelijke versiering van Atjèhsche wapens, zooals bij „reuntjōng's" en „sikin's" was de „reukoeëng roengiët" (in plaats van „reukoeëng" zegt men ook wel eens „takoeë" = hals), gewoonlijk van geel koper, om de leelijke verbinding van het hoornen gevest met de ijzeren kling te bedekken. Zie fig. XXII. Aan deze versiering gaven de Atjèhers den vorm van het borstschild eener bokketor („reukoeëng" = strot; „roengiët" = een soort bokketor).

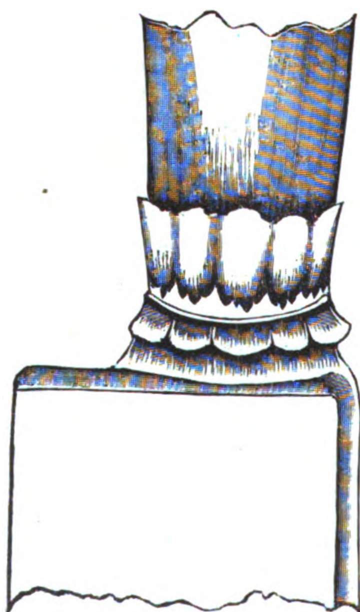

Fig. XXII.

Later werd een andere versiering van soeàsa erbij aangebracht nl. de z. g. „gloepa^{c}" (een halve klapperdop, waaraan de schil nog vastzit).

Bij oude sikin's en reuntjōng's worden deze versieringen nog dikwijls aangetroffen, zooals fig. XXII dit aangeeft.

Langzamerhand werd de „gloèpa^{c}", die evenals de „takoeë roengiët" van goud vervaardigd is, verlengd door de „poetjō^{c}" of de „saroeë^{c} oelat" (hierover later) of ook wel de „poetjō^{c}" vormde het verlengde van de „takoeë roengiët". Zie plaat IV fig. 5 en 10.

De „poetjō^{c}" heeft den vorm van een puntig blad.

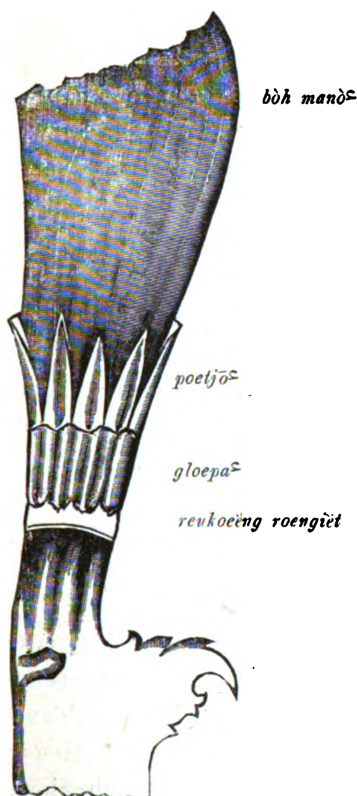

Fig. XXIII.

Bij de behandeling der versieringen van de verschillende wapens afzonderlijk, zal vanzelf op het voorgaande worden teruggekomen.

a. De „reuntjōng" kan een kelkvormige versiering alleen op het gevest hebben; zoo'n versiering heet dan „gloepa^{c}" of „poetjō^{c}" naar gelang van den vorm. (zie voor „poetjō^{c}" fig. XXIII).

Wanneer echter het gevest geheel met goud is overtrokken, zooals op plaat IV fig. 4, dan noemt men het wapen „reuntjōng meu^{c}oelèë meuïh".

In figuur 5 plaat IV, waarvan de omgebogen punt van het gevest met goud en de „bòh manò^{c}" (eiervormig middenstuk van het gevest) met soeasa is overtrokken, wordt een „reuntjōng meusarōngan" voorgesteld. Ook heet dit

wapen zoo, wanneer de „bòh mandò^c" niet met een laag soeasa is overtrokken.

b. een „sikin panjang" kan tot versiering hebben de „gloepa^c", de poetjō^c" of de „saroeë^c oelat" (omhulsel van een rups).

De „saroeë^c oelat", een inventie van den meergenoemden „Oetōïh Li^{c}ah", kan natuurlijk ook bij de „reuntjōng" voorkomen. Zie plaat IV fig. 6.

De „sikin panjang" voorgesteld door fig. 6 heeft dus tot versiering een combinatie van „reukoeëng roengiët", de „gloepa^c" en „saroeë^c oelat".

Het gevest van een „sikin panjang" kan ook geheel met goud zijn overtrokken; evenals bij de „reuntjōng" spreekt men dan van een „sikin meusarōngan".

c. Omtrent de „tampō^c peudeuëng", (gouden knop van het kromme Atjèhsche zwaard) zie plaat IV fig. II, werd reeds in den aanvang van dit opstel het een en ander medegedeeld.

Het komt ook wel eens voor dat de korf van een „peudeuëng" geheel met goud is overtrōkken, doch meestal is het dan Chineesch werk.

Een eigenaardigheid bij de Atjèhsche peudeuëng's is de omwinding van den greep met gevlochten zilverdraad, „teurhat" genaamd, fig. II. Hoewel het vroeger reeds bestond, was het wederom de bekwame goudsmid T. Nja Bintang, die het vlechtwerk aanmerkelijk verbeterde. Het zilverdraad was vroeger niet zoo dicht gevlochten als nu

De gampōng Garōt (Pidiè) staat thans bekend voor het vervaardigen van „teurhat".

Aan de scheede van „peudeuëng" (fig. II rechts) is een fraaie met figuren bewerkte ouderwetsche zilveren bekleeding aangebracht, die men tegenwoordig hoogst zelden zal aantreffen.

d. Figuur 2 plaat IV stelt een ouderwetsch pinangmesje voor, de z.g. „sikin lapan sagòë."

Her sierlijk gebogen gevest is van soeasa met goud

gemonteerd. Dergelijke mesjes zijn hoogst zeldzaam. De meeste Atjèhers kennen ze slechts bij naam.

Op plaat II fig. 11 is een pinangmesje uit Pidië afgebeeld, de z.g. „peurawōt". Aan dit mesje is alleen een gouden „sampa^c aangebracht.

Men heeft dergelijke mesjes ook wel met een gouden „tampō^c" d. i. wanneer het uiteinde van het gevest ook met goud of soeasa is gemonteerd.

e. Omtrent de „siwaïh" met „tampō^c meuïh" (plaat IV fig. 10a) en de „siwaïh meukrawang" (fig. 10) valt weinig bijzonders mede te deelen.

Hoewel geen cantillewerk zijnde, heeft men de „siwaïh" afgebeeld in fig. 10 toch aldus genoemd, omdat het goud over de scheede uitgehold was. Om het meer te doen schitteren plaatst men achter de openingen gewoonlijk „mica" („abla^c").

f. De „bahri" (plaat IV fig. 8) een wapen, dat een vorst in vroegere tijden zijn leenman ten geschenke gaf, wordt nog wel eens aangetroffen, doch meestal zonder goudversiering („manda^c").

De andere krissen, „krèh boegèh" (plaat IV fig. 7 en 9) zijn, zooals de naam het reeds aanduidt, van Boegineesche afkomst, doch de „manda^c" is Atjèhsch maaksel.

g. De „toemba^c" of lans bij de Atjèhers is soms van een gouden of zilveren schacht („teuboeëng") voorzien. In het algemeen wordt op Atjèh niet zooveel werk gemaakt van het monteeren der lansen als elders in den Archipel (plaat IV fig. 1).

h. Bij de „gliwang" is meestal een gouden of soeasaversiering aan het gevest aangebracht, „sampa^c" genaamd. Zie plaat IV fig. 13.

Behalve de reeds genoemde versieringen bij wapens, treft men dikwijls gouden of zilveren figuurtjes in het staal of ijzer, „tatah" genaamd. De figuren worden eerst uitgebeiteld in het ijzer of staal en daarna wordt het goud- of zilverdraad erin gedreven om vervolgens de oneffenheden met een vijltje te verwijderen.

12. „tjapéng meuïh" (plaat II fig. 5) is één gouden gordelplaat. Aan de figuren kan men direct zien, dat het geen Atjèhsch werk is. Uit Penang geimporteerd, werd de „tjapéng" door Chineezen vervaardigd. Thans bezondigen Atjèhsche goudsmeden er zich ook aan dergelijk werk te leveren.

13. „tjoepéng" is een hartvormig stukje metaal, meestal van soeasa of zilver, waarvan de randen soms met goud zijn gemonteerd, dat aan een kettinkje voor de schaamdeelen van naakt loopende kleine meisjes wordt gehangen. Elders in den Archipel ook bekend. Zie plaat VII fig. 22.

14. „bòh grè^c grè^c" bestaan uit rammelende voorwerpjes (aldus ook genoemd naar het rammelend geluid, dat zij veroorzaken), die aan een kettinkje voor de schaamdeelen van naakt loopende knaapjes worden gehangen. Op plaat VII fig. 21 worden „bòh gré^c gré^c" voorgesteld in den vorm van tijgernagels

In Goa (Celebes) dergelijke voorwerpen bij een naakt loopend knaapje ziende, vroeg ik wat men ermee beoogde. Volgens het volksgeloof zou de jongeling op lateren leeftijd, daardoor meer voorttelingskracht krijgen Toen ik hier informeerde of men de „bòh grè^c grè^c" tot hetzelfde doel bezigt, luidde het antwoord: „Zij dienen slechts als metgezellen van de schaamdeeltjes der knapen."

15. „bòh agō^c" is een cylindrisch ornamentje, dat aan een kettinkje om den hals van kinderen wordt gehangen (plaat II fig. 8). De „bòh agō^c" moet een „djagōng" (mais-kolf) voorstellen.

16. „bòh deureuham" aldus genoemd naar de Atjèhsche gouden muntjes, in een gouden bewerkten rand gevat. Zij worden aan een kettinkje eveneens om den hals van kinderen gedragen.

17. „bòh djeuramani" of „bòh òë", zijn gouden of zilveren kraaltjes zoo genoemd naar de vruchtjes der djeuramani- en òë-struiken.

Figuur 8 op plaat III geeft een combinatie te zien van

de „bòh djeuramani" en de „bòh deureuham". De „bòh deureuham" hebben echter hier in plaats van het Atjèhsch muntje, een bloemornament tot middenstuk.

18. „manèᶜ keutoemba", een halsketting met gouden kraaltjes, die den vorm hebben van korianderzaad. Zie plaat VII fig, 16. Het slot van den halsketting door fig. 16 voorgesteld, is van Klingsch maaksel.

De door vrouwen gedragen sieraden zijn:

19. „patam dhòë", een gouden voorhoofdsplaat met sierlijke krullen naar de slapen toe. Plaat VII fig. 1. Dit voorwerp wordt hoogst zelden, alleen bij buitengewone gelegenheden gedragen.

20. „anténg", die links en rechts van de „patam dhòë" in het haar worden gedragen, van welke kleine kettinkjes met belletjes eraan bij de geringste beweging tegen het oor slingeren.

21. „boengóng soenténg", een gouden bloem, die boven het oor wordt gestoken. De bloem is door een soort spiraalveer aan den steel bevestigd en dus zeer bewegelyk, evenals de nagebootste meeldraden. Zie plaat II fig. 4. Hierbij kan men een voorbeeld zien van het „krawang"-werk der Atjèhers

22. „ajeuëm goembaᶜ" is ook een haarversiering weergegeven op plaat 1. fig. 4. Aan de „ajeuëm goembaᶜ" hangen de z.g.

23. „boengòng priëᶜ", die ook wel eens afzonderlijk in het haar worden gestoken (plaat I fig. 4).

24. „tjeukam sanggōj" of „tjoetjōᶜ sanggōj" is een soort diadeem, bestaande uit gouden bloemen (eveneens „krawang"-werk). Zie plaat II fig. 9.

Over het algemeen ziet men bij de nagebootste bloemen het cantillewerk („krawang") toegepast.

25. „boengòng djeumpa", is een nabootsing van de „tjempaka"-bloem, eveneens tot de vele haarversieringen van de Atjèhsche vrouw behoorende, afgebeeld op plaat II fig. 8.

26. „boengòng meuloe", doet dezelfde diensten als de

„boengbòng djeumpa". In plaats van een „tjempaka" stelt zij een melati" voor („b. meuloe" = melati, „b. meuloe broeë^c" = katjapiring).

27. „oelèë tjeumara", is een ouderwetsch gouden haarsieraad, bestaande uit een zeszijdige piramide, aan den top een kettinkje, dat eindigt in een haakje om het geheel in het haar te bevestigen

Wanneer nu bij eene vrouw, al is zij ook volwassen, het hoofdhaar uitvalt, dan acht men dit „bimaran" d. i. „gevolg van het onvervuld laten eener gelofte". Om nu het onheil van zich af te weren, steekt zoo'n vrouw een „oelèë tjeumara" van achteren in het haar, maar verbergt tevens het gouden voorwerp, daar het geen gebruik is, dat volwassen vrouwen zoodanig sieraad dragen.

Plaat III fig. 9 geeft een duidelijke voorstelling van een „oelèë tjeumara".

28 „soebang" is de Atjèhsche oorknop van goud of van buffelhoorn met een weinig goud in het midden, waarbij de oorgaten allengs tot den grootst mogelijken omtrek verwijd worden.

Er bestaan naar den vorm verschillende soorten van „soebang's" en wel:

a „soebang Atjèh" plaat I fig. 13a.
b. „soebang meutjintra" plaat I fig. 13b.
c. „soebang meuloengkè" „ I fig. 14 en 15
d. „soebang bòh eungkōt" „ VII fig. 18.

Omtrent de „soebang Atjèh", die veel in Groot-Atjèh gedragen worden, zie fig. XXI.

De „soebang meutjintra" is een oorknop in den vorm van een vogelkooi („tjintra") en is specifiek Pidiësch.

De „soebang meuloengkè" is een hoornen „soebang" met een gouden ornament in het midden (plaat I fig. 14.)

Figuur 15 plaat I geeft alleen het gouden ornament te zien.

De „soebang bòh eungkōt" wordt aldus genoemd naar het reeds behandelde „bòh eungkōt", (vischkuit) motief. (plaat VII fig. 18).

Deze „soebang" wordt veel in de Pasèstreek gedragen.

29. „gantjéng" d. i. een gouden ketting om den hals gedragen, waaraan op de borst drie horizontale halve manen van goud, onder elkaar bevestigd zijn Zie plaat II fig 1.

3'. „euntoeëᶜ", een collier bestaande uit eenige rijen van een kleinere soort gouden voorwerpjes, die bij de „bòh roe" reeds werden behandeld en onder den naam van „bòh euntoeë" bekend staan. Naar gelang van den vorm der kralen onderscheidt men twee soorten, nl.

a. „euntoeëᶜ bòh djōᶜ" (vrucht van den arenpalm).

b. „euntoeëᶜ bòh roebéᶜ" („roebéᶜ" = een aan het strand groeiende plant met zilverkleurige bladeren en stengels. Mal: „simantoewĕng", Jav. „wigori"). Plaat I fig. 10 geeft eene voorstelling van een „euntoeëᶜ bòh djōᶜ".

31 „simplah", een der kostbaarste gouden sieradiën, bestaat uit twee groote gouden sterren die met elkaar verbonden zijn door vier banden van kleinere gouden sterren. Deze vier banden worden kruisgewijze over de borst en rug gedragen. Zie plaat III, fig. 3.

32 „trapan badjèë" is een soort gouden halskraag met bloemen bewerkt, zooals plaat III fig. 11 dit aangeeft. Ook hierbij is de „kalimah' aangebracht.

33. „srapi", een op de borst afhangende halsketting. Zie plaat VI fig 5.

34. „kawét badjèë", is een soort „gantjéng', doch in plaats van drie, hangt er slechts één horizontale halve maan op de borst. Zie plaat III fig. 12.

Figuur 2 op plaat I stelt een „kawét badjèë meuᶜ-anténg anténg" voor Aan de gewone „kawét badjèë" zijn anténg-anténg" d. z. hangers, aangebracht.

35. „toendjōng badjèë', afgebeeld op plaat III fig. 1, is een soort broche. De naam van het voorwerp is afgeleid van een bloemstuk „toendjōng" genaamd voorkomende op het met gouddraad bewerkte kruis („thòng") van de Atjèhsche broek („siloeeuë" of „loeeuë Atjèh"). De „toendjōng"

komt ook voor op de bewerkte stukken aan het uiteinde der pijpen (bambang).

36. „keupa^c badjèë", een ruitvormige knoop, ongeveer den vorm hebbende van een „toendjōng badjèë" (de zijden zijn echter bij de „keupa^c badjèë" meer recht) wordt eveneens als broche gebruikt. Een ander soort „keupa^c badjèë" geeft plaat II fig. 13 te zien. Eerstbedoelde soort is afgebeeld op plaat III fig 4.

De „keupa^c badjèë" op plaat II bestaat uit twee helften, (van „krawang"-werk) die ieder aan het uiteinde van een kraag van een Atjèhsch baadje worden vastgenaaid. Middels een bewerkte gouden spie kunnen deze twee helften aan elkaar gesloten worden. Deze „keupa^c badjèë" verricht dus dezelfde diensten als bij ons een haak en oog van een kraag.

37. „keupa^c djaròë", heeft denzelfden vorm als de „keupiah badjèë", doch is een weinig kleiner. Deze knoop wordt aan de mouwen gedragen Zie de mouwen van het baadje afgebeeld op plaat VI fig. 1.

38. „peundéng", een uit goud- of soeasadraad fraai gevlochten gordel, die van voren een breed vierkant of ovaal gouden slot (d. i. de feitelijke „peundéng", terwijl de gordel zelf „talòë peundéng" wordt genoemd) met edelgesteenten te zien geeft. Hoewel de „peundéng" hoofdzakelijk door aanzienlijke vrouwen wordt gedragen, komt het ook wel eens voor, dat mannen een dergelijk sieraad gebruiken. De op plaat VII fig. 2, 2^a en 2^b afgebeelde „peundéng", thans in het bezit van Teungkoe Poetéh, zuster van den Soeltan, werd o. a. vroeger door hun vader Toeankoe Zainoel Abidin gedragen. De „peundéng" is feitelijk geen zuiver Atjèhsch sieraad.

39. „talòë ki^cièng", een gordel die met de „talòë djaròë" (armketting) en de „euntjièn" (vingerring) tot de drie traditioneele geschenken behoort, die de man na de eerste uitoefening der huwelijksgemeenschap aan de vrouw geeft, die hem haren maagdom offerde. Naar gelang van de geldelijke omstandigheden kunnen genoemde voorwerpen van goud of zilver gemaakt zijn. De „talòë ki^cièng" wordt

naar de verschillende voorkomende soorten onderscheiden in:

a. „talòë ki^ciëng rō", waarvan weer twee soorten bestaan, zooals op plaat II de figuren 2a en 2b dit aangeven.

De „talòë ki^ciëng rō" in fig. 2a bestaat uit een langen zilveren ketting met haak aan het eene uiteinde en oog aan het andere.

In fig. 2b zijn echter verschillende stukken zilveren ketting aan een haak en oog verbonden.

b. „talòë ki^ciëng pira^c meu^coelèë soessa" (zie fig. 2c) bestaande uit zilveren kettinkjes met een soeasa knop in het midden.

c. talòë ki^ciëng meu^coelèë meuïh (zie fig. 2d) heeft daarentegen een gouden knop.

d „talòë ki^ciëng bòh eumpeuë^c", aldus genoemd naar de „bòh eumpeuë^c" (vrucht van een soort moerasplant) gelijkende stukken aan weerszijden van den gouden knop (zie plaat II fig. 2e).

e. „talòë ki^ciëng boengòng roebé^c". In plaats van de „bòh eumpeuë^c" heeft men hierbij de „boengòng roebé^c" (zie bij „euntoeë^c") als voorbeeld genomen voor de versiering der stukken aan weerszijden van den knop. Plaat II fig. 2f.

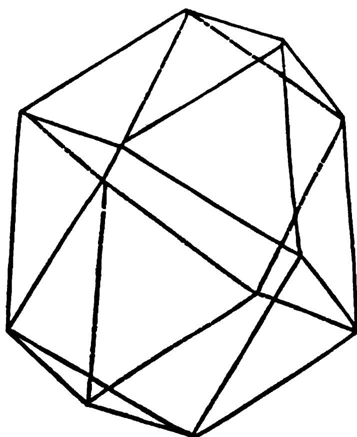

Fig. XXIV.

f „talòë ki^ciëng manjam oe"; in plaats van de „roebé^c"-bloemvorm, heeft men hierbij een klapperbloesem nagebootst.

De eigenaardige vorm van een „oelèë talòë ki^ciëng" (knop) trekt direct de aandacht. Bij de verschillende soorten van „talòë ki^ciëng" hebben de knoppen bijna denzelfden vorm. Zie fig. XXIV. Veel overeenkomst vertoont zoo'n knop met een „bòh giri" in de „ranoeb peurakan".

De „ranoeb peurakan" of „ranoeb dòng" wordt na een verlovingsfeest aangeboden. In den lossen hollen voet van een „dalōng" (groot rond blad voor spijzen) worden lange rissen sirihbladeren sierlijk gerangschikt, daar tusschen in plaatst men pinangnoten en gekleurde eieren. Boven deze rissen sirihbladeren bevindt zich een versierde „bòh giri" (limoen).

De „bòh giri' wordt eerst tot een kubus gesneden en daarna worden de acht hoekpunten zoodanig verwijderd, dat men een lichaam krijgt inges'oten door 6 kwadraten en 8 gelijkzijdige driehoeken (zie fig XXIV). Voorts worden met behulp van kruidnagelen allerhande bloemstukken op de gesneden „bòh giri" vervaardigd. De „oelèë talòë ki^e^-iëng" heeft men den vorm doen aannemen van een versierde „bòh giri".

40. „geundét" is een soort buikband, bestaande uit 8 à 12 bewerkte gouden plaatjes aan een gouden of zilveren gevlochten koord door naakt loopende kleine meisjes gedragen. Plaat II fig. 7

41. „kawét", ziet men bij de verschillende banden, kettinkjes enz.; hij bestaat meestal uit een soms sierlijk bewerkten S-vormigen haak. Zie plaat III fig. 7, waarbij een „kawét" van een „talòë djaròë" wordt afgebeeld.

42. „euntjiën" d. z. ringen, waarvan een groote verscheidenheid bestaat, nl.

a. „euntjiën lhèë mata", is een ring met drie steentjes. Zoo treft men ook ringen met vijf of zeven steentjes aan. Zie de figuren 5, 8 en 9 op pl. VII.

b. „euntjiën bòh eungkōt", een ring met het bekende vischkuit-motief. Zie plaat VII fig. 12.

c. „euntjiën bòh djantōng", een ring met een hartvormigen knop, waarin een of ander steentje is bevestigd. Plaat VII fig. 3.

d. „euntjiën oetah", afgebeeld op plaat VII fig. 6. Het woord „oetah" willen sommigen afleiden van „tatah", daar de „euntjiën oetah" iemand aan de „tatah" bewerking doet denken (zie bij de wapens).

e. „euntjiën gilé^{c}" of „euntjiën bòh moeliëng" is een ring bestaande uit dikke knoopjes, door kleine dunne tusschenruimten van elkaar gescheiden. Deze knoopjes hebben den vorm van een „bòh moeliëng" (Jav. „mĕlindjoe").

Bedoelden ring ontvangt een bruid van de moeder des bruidegoms bij een huwelijksceremonie nl. het „srah djaróë" (handwassching). Zie verder „de Atjèhers" van Dr. C. Snouck Hurgronje deel I blz. 391.

f. „euntjiën seuleupō^{c}", aldus genoemd naar de „seuleupō^{c}"-versiering. Zie plaat VI fig. 6.

Oorspronkelijk was deze ring een „euntjiën gilé^{c}", dien men met de „boengòng seuleupō^{c}" versierde.

g. „euntjiën meutjitjém", een ring met een vogeltje als knop. Zie plaat VII fig. 7.

h. „euntjiën hareumoe", tevens „euntjiën meugeunta", weergegeven op plaat VII fig 15, „meugeunta" genoemd naar het rammelend geluid. doordat zich in den hollen ring een stukje metaal bevindt.

i „euntjiën gadjah minòm" is een zware dikke soeasaring. (plaat VII fig. 4) Bij de „boengkōïh ranoeb" werd deze ring reeds behandeld.

j. „euntjiën si patah", aldus zoo genoemd naar de gebroken lijn, die deze soeasa-ring vertoont. De buitenste omtrek van den ring is dus een veelhoek Plaat VII fig. 13.

k. „euntjiën salah sagòë' verschilt alleen van de „euntjiën si patah", doordien laatstgenoemde ring in zijn buitensten omtrek rechte lijnen vertoont, terwijl bij de „euntjiën salah sagòë" deze lijnen gebogen zijn (plaat VII fig. 14).

Figuur 10 plaat VII geeft een combinatie te zien van een „euntjiën bòh eungkōt" en een „euntjiën salah sagòë".

l. „euntjiën awé siblah', een ring, die den vorm heeft van gespleten rotan (awé siblah). Deze ring vertoont dus veel overeenkomst met onze gewone trouwringen. (Zie plaat VII fig. 11).

Een eigenaardigheid bij de mannen is, dat zij in plaats van de ringen aan de vingers te dragen, dikwijls deze

sieraden aan een der punten van hun hoofddoek („tang-koelōᶜ") bevestigen.

43. „gleuëng djaròë", eenvoudige effen zilveren of soeasa armringen. Plaat VIII fig. 5.

44. „gleuëng gaki", voetringen van zilver of soeasa, gedragen meestal door meisjes en vrouwen, die het nog niet tot een drietal kinderen gebracht hebben. Evenals de „gleuëng djaròë" kunnen bij de voetringen de twee uiteinden met goud gemonteerd zijn. Dergelijke soeasa voet of armringen heeten dan „gleuëng meuᶜoelèë meuïh (plaat V fig. 5).

Voet- en armringen hebben een ronde of kantige doorsnede en worden daarnaar onderscheiden in: „gleuëng boelat" of „gleuëng meusagòë" (zie omtrent „gleuëng moebalōt" hierboven bladz. 349).

Figuur 1 op plaat VIII stelt een stel zilveren „gleuëng gaki peunoeta" (of „geupoeta") voor, bestaande uit gedraaide voetringen, die vroeger veel, doch thans zelden meer gedragen worden.

45. „talòë djaròë", een zilveren, soeasa of gouden armkettinkje, alleen gedragen om den rechterpols. Afgebeeld op plaat II fig. 6 en plaat III fig. 6.

(Zie verder bij „talòë kiᶜiëng" bladz. 369).

46. „talòë goelèᶜ", eveneens een meer bewerkt gouden armkettinkje, dat op dezelfde wijze gedragen wordt als de „talòë djaròë". Zie plaat I fig. 16.

47. „ikaj", een strak om den arm gespannen sieraad waarvan verschillende soorten bestaan en wel:

a. „poetoe" of „poentoe", een soeasa met goud gemonteerde ring, die om den bovenarm gedragen wordt. Zie plaat V fig 5.

b. „ikaj sagōb awan", een gouden bewerkte ring eveneens om den bovenarm gedragen onder de „poetoe". Plaat V fig. 3.

Deze „ikaj" wordt aldus genoemd, omdat de bloemen („boengòng") op het sieraad niet duidelijk zichtbaar en als het ware in nevelen („sagōb awan") gehuld zijn.

c. „sangga" of „ikaj meutampō^{c}", een ter hoogte van den elleboog gedragen armring. Plaat VIII fig. 6.

d. „ikaj meugeunta", een holle soeasa armring met goud gemonteerd en aldus genoemd naar het rammelend geluid, dat deze armringen veroorzaken bij het loopen („ikaj meugeunta" = een „ikaj" voorzien van belletjes). Zie plaat VIII fig. 3.

e. „ikaj meudoeròë", een zeer ouderwetsche „ikaj" op plaat VIII fig 7 voorgesteld. Wegens de puntige versieringen op de ringen „ikaj meudoeròë" (doornachtig) genoemd.

g. „ikaj kléng", zooals het woord het reeds aanduidt, is van Klingsch maaksel (plaat VIII fig. 2). Men ziet dit sieraad meestal alleen dragen door afstammelingen van Klingaleezen.

48. „kroentjōng meugeunta", een zilveren of soeasa voet- of armband, welks inwendige holte rinkelende belletjes bevat. Zie plaat VIII fig. 4.

49. „sawè^{c}", is een soort armband, waarvan verschillende soorten bestaan o. a.:

a. „sawè^{c} poejō^{c} reubōng", gouden armbanden, die om de twee polsen gedragen worden, in tegenstelling met de andere soorten „sawè^{c}", die meestal slechts om een der polsen gebruikt worden. Zie plaat III fig. 2. Ook op dit sieraad heeft men de „kalimah" aangebracht.

b. „sawè^{c} boengòng keupoela". Deze sierlijke armband, aldus genoemd naar de tandjoengbloemvormige schakeltjes, wordt meestal alleen om den linkerpols gedragen („boengòng keupoela" is de z.g. „kembang tandjoeng"). Zie plaat III fig 5.

c „sawè^{c} broeë^{c} tjidōh", een ouderwetsche „sawè", waarvan de knop den vorm heeft van de „tjidōh" (een vierkant stuk hout, waartegen de rug der weefster leunt als kussen, om bij het weven den draad strak te trekken). Zie plaat III fig. 10.

50. „adjeumat meurakét" is een ouderwetsche armketting, boven de „ikaj" gedragen, bestaande uit schakels

van twee aan elkaar gekoppelde „adjeumat" (bladz. 360 sub 10). Zie voor de „adjeumat meuraké̇t" plaat VI fig. 4.

Een armband evenals de „sawèᶜ broeëᶜ tjidōh", doch in plaats van den „tjidōh"-vorm, één schakel van een „adjeumat meuraké̇t" tot knop hebbende, heet: „sawèᶜ bòh geumeuëᶜ".

51. „klah takoeë", een gouden halskraag, zooals fig. 3 op plaat VI het aangeeft. Dit sieraad is ook een vinding van de laatste twintig jaren en komt niet veel voor.

52. „rindò badjèë", een van zwaar gouddraad gevlochten randversiering aan een zijden baadje door vrouwen gedragen. Zie plaat VI fig. 1.

Oogenschijnlijk is de gouden randversiering van de „badjèë dara barō" dezelfde als de „rindò badjèë" doch terwijl eerstgenoemde zuiver borduurwerk is, vormt de „rindò badjèë" een stuk goudsmeedwerk.

53. „goekèë rimoeëng", een sieraad, dat men kleinen kinderen om den hals hangt, bestaande uit tijgernagels met goud of soeasa gemonteerd.

Een dergelijk sieraad ziet men ook bij verschillende andere volkeren van den Archipel. Zie plaat II fig. 12 en plaat VII fig. 17.

54. „biëng meuïh", eveneens een halssieraad voor kinderen, bestaande uit een vierkant plat gouden doosje, waarin een of ander talisman wordt opgeborgen (meestal een op een papiertje geschreven tooverspreuk in hars gewikkeld). Daar het doosje den vorm heeft van een soort krab („biëng") wordt het aldus genoemd. Zie plaat I fig. 12.

De ronde figuurtjes op de plaat, die aan het kettinkje hangen zijn „bòh deureuham".

55. „rampagòë meuklah", weergegeven op plaat VII fig. 23, is een met goud versierd pinangschaartje. Het pinangschaartje zelf is niet zuiver Atjèhsch, doch de gouden versieringen wel. „Klah" heet het oplegsel van goud, soeasa of zilver om de handvatsels der schaar.

Plaat IX geeft een collectie doosjes te zien, voornamelijk tot berging van de sirih-benoodigdheden en reukwerken

Hoewel zij door den Atjèhschen goud- of zilversmid vervaardigd zijn, kan men aan de vormen en bloemversieringen zien, dat zij van elders werden ingevoerd. Deze doosjes werden dan ook door Klingaleezen of Maleiers het eerst op Atjèh gebracht.

56. „karaïh", een zilveren, dikwijls met goud gemonteerde sirihdoos van Klingsch model.

Gewoonlijk worden de sirihbenoodigdheden in een „baté ranoeb" (zie sub 57) aan de gasten gepresenteerd. Ontvangt men echter zeer voorname lieden, zoo wordt de sirih met verdere ingrediënten in een „karaïh" voorgebracht. Zie op plaat IX de figuren 1.

57. „baté ranoeb", is een koperen of zilveren schaaltje, waarin men de sirih en pinang presenteert. Zie fig. 3. De „baté ranoeb" is vermoedelijk van Maleische afkomst.

58. „tjeumbōj", een rond doosje van zilver of soeasa en dikwijls met goud gemonteerd, dat in plaats van de „aneu^c boengkōih" soms aan den sirihdoek, middels een kettinkje wordt vastgeknoopt. Zie plaat IX fig. 5. In deze doosjes worden tabak, gambir en kruidnagelen opgeborgen. De „tjeumbōj" is ook niet zuiver Atjèhsch, vermoedelijk is zij van Maleische afkomst.

Veel overeenkomst vertoont zij met de Makasaarsche of Boegineesche „sĕlĕpa", die bij de „pao-pao" wordt gedragen tot berging van tabak enz.

59. „tjeuroepa", een fraai doosje, eveneens om de sirihbenoodigdheden in op te bergen.

Deze zilveren doosjes, met bloemen bewerkt en dikwijls met goud en soeasa ingelegd, leerden de Atjèhers vermoedelijk ook van de Maleiers kennen. Zie plaat IX de figuren 4.

60. „krandam", een kalkdoosje van zilver, goud of soeasa, waarvan verschillende vormen voorkomen. Zie plaat IX de figuren 2.

61. „Moendam ië", een waterkan van koper of zilver, slechts in het bezit van enkele voorname familie's. Zie plaat V fig 1. Klingaleezen voerden dit voorwerp hier in.

Ten slotte wordt nog aangeteekend, dat de meeste gouden zilversmeden bekwaam zijn in het vervaardigen van zilveren „tjab's", daar bijna ieder hoofd in het bezit is van een dergelijk zegel. Het vervalschen van zegels behoort op Atjèh dan ook lang niet tot de zeldzaamheden. Men schroomde zelfs niet de bekende „tjab sikoereuëng", het negenvoudig zegel van den Atjèhschen Soeltan na te maken.

Een „tjab" bestaat meestal uit een ronde zilveren plaat, dikwijls met gekartelde randen, waarin met Arabische karakters in spiegelschrift, naam en titel van een persoon, en het lofwerk aan de randen worden uitgebeiteld. Deze zilveren plaat is aan een ring of een soort greep bevestigd.

Boven een walmende lamp wordt, bij het gebruik van een „tjab", de plaat zwart gemaakt en daarna op het papier afgedrukt.

1 April 1903.

PLAAT I.

PLAAT II.

PLAAT III.

PLAAT IV.

PLAAT V.

PLAAT VI.

PLAAT VII.

PLAAT VIII.

PLAAT IX.

CORRIGENDA IN HET EXTRACT UIT EEN VERSLAG DER NOORD NIEUW-GUINEA EXPEDITIE

DOOR

P. E. MOOLENBURGH,

uitgegeven in dit Tijdschrift deel XLVII, bl. 168—188 [1])

Blz v. h. Tijdsch.	Blz. v. d. overdr.					
168	1	r. 8	in plaats van	Oenggeran	lees	Oenggerau.
		r. 9	„ „ „	Karuisoris	„	Karesoris
		r. 10	„ „ „	Mamadi	„	Hamadi
		r. 11	en passim	Oenggeran	„	Oenggerau
		r. 13	in plaats van	Arssa	„	Aissa
		„ 14	„ „ „	den	„	de
		„ „	„ „ „	jente-Kares-sori	„	jente-Kare-sori
		„ „	„ „ „	Klaredewo-rye	„	Kharedero-ngi
169	2	„ 1	„ „ „	contant	„	constant
		„ 7	„ „ „	geros	„	geros en
		„ 13	„ „ „	inloopen	„	inlossen
		„ 24	„ „ „	mŏtĕewat	„	mŏtĕri
		„ 27	„ „ „	beris	„	béri
		„ 4 v.o.	en pass.	Sentam	„	Sentani
		„ 3	in plaats van	Tena	„	Sĕna
170	3	„ 1	„ „ „	Sembini	„	Semboni
		„ „	„ „ „	Isgar	„	Isjar
		„ 2	„ „ „	Isgar growa-uisori	„	Isjar gro-waunori

1) Gelijk in de noot aan het slot van het stuk werd opgemerkt, bevatte de typewritten copie zeer vele fouten; de auteur heeft ze thans alle verbeterd.

Blz. v. h. Tijdsch.	Blz. v. d overdr.				
170	3	r. 2	in plaats van	Isgar	lees Isjar.
		„ 3	„ „ „	Damjanti	„ Dainjansi.
		„ 4	„ „ „	Lauri	„ Tauri.
		„ 16	en passim	Tembadi	„ Taubadi.
		„ „	in plaats „	en	„ er.
		„ 17	„ „ „	Omalee	„ Oinake
		„ 1 v. o.	„ „ „	Sentamers	„ Sentaniërs.
171	4	„ 15	„ „ „	Enggeras	„ Enggeros.
		„ 19	„ „ „	globaal.	„ globaal 400 inwoners n. l.
		„ 23	„ „ „	entafero	„ entofĕro.
		„ „	„ „ „	Faré	„ Tiaré.
		„ 7 v. o.	„ „ „	hajo	„ Kajo.
172	5	„ 13	„ „ „ „	in	„ en.
173	6	„ 11	„ „ „ „	Warde	„ Waroe.
		„ 4	„ „ „ „	taalstelsel	„ talstelsel.
		„ 2	„ „ „ „	door	„ daar.
174	7	„ 3	„ „ „	Ras	„ Rōs.
		„ 8	„ „ „	Temurome	„ Temararre.
		„ 8	en passim	repan	„ repau.
		„ 9	in plaats „	tenitji	„ tenitje.
		„ 11	„ „ „	maniras	„ manirōs.
		„ 12	„ „ „	Temerane terwata	lees Temerarre terwator
		„ „	„ „ „	reparien	lees repariem.
		„ 16	„ „ „	temenganirri	lees temengannéri.
		„ 17	en passim	temitja	lees tenitja.
		„ 21	„ „ „	anaam	„ auaam.
		„ 29	in plaats „	Nerrian	„ Nerriau.
		„ 31	„ „ „	mandoes	„ mendossiem.
		„ 1 v. o.	„ „ „	Att	„ Aw.
175	8	„ 9 en 10	„ „ „	*teij*	„ *teej*.
		„ 11	„ „ „	*an*	„ *au*.

Blz. v. h. Tijdsch.	Blz. v. d. overdr.			
175	8	r. 17	in plaats van 6e mandas-siem	lees 6 mandos-siem
		„ 13 v.o. „	„ „ manisi	„ manise
		„ 12 „ „	„ „ Rondemi-na-ze	„ Rondu-mina-se
		„ 11 „ „	„ „ Ronde	„ Rondu
		„ 4 „ „	„ „ te nielja	„ tenitja
		„ 2 „ „	„ „ ronda	„ rondu
176	9	„ 8 en 9 „	„ „ *an*	„ *au*
		„ 9 „	„ „ 2	„ 2 +
		„ „ „	„ „ achter-voegsel	„ achter-voegsel iem;
		„ 11 v.o. „	„ „ koaderwaarts	lees ,derwaarts
177	10	„ 2 „	„ „ te *mangka-mangka*	„ te *mangka*
		„ 6 „	„ „ ganorri	„ anerri
		„ 7 „	„ „ temtja	„ tenitja
		„ 16 „	„ „ *ras*	„ *ros*
		„ 19 en 24 en passim	*an*	„ *au*
		„ 8 v.o. in plaats	„ 4°	„ 4²
		„ 6 „	„ „) 2	„)
		„ „ „	„ „ 5.	„ 5 re (p.) au riem
		„ 3 „	„ „ reropare	„ rerepare
		„ 1 „	„ „ teparîem	„ repariem
178	11	„ 8 „	„ „ handen	„ honderd
		„ 10 „	„ „ deki	„ debi
		„ 17 „	„ „ to ras tor ete	„ te, ros, tor, etc.
		„ 18 „	„ „ nerrirres	„ nerrirros
		„ 6 v.o. „	„ „ +	„ ×
		„ 1 „ „	„ „ Serani	„ Sram
179	12	„ 7 „	„ „ Iko	„ Sko.

Blz. v. h. Tijdsch.	Blz. v. d. overdr.		
179	12	r. 7	in plaats van Oenaki lees Oinake.
180	13	„ 1	„ „ „ (kort) „ (kort,
		„ 15	„ „ „ geven, „ geven).
		„ 16	„ „ „ stakstelsels „ staketsels.
181	14	„ 8	„ „ „ Asséér „ Asséé.
		„ 15	„ „ „ Kepiteijo „ Kepitero.
		„ 16	„ „ „ Zieboie „ Sreboie.
		„ 17	„ „ „ Tajiarre „ Tsjiarre.
		„ 20	„ „ „ Jabeweh „ Jabweh.
		„ 11 v.o	„ „ „ Kewerri „ Kaiwarrĕ.
		„ 9 „	„ „ „ Dajah „ Dojoh.
		„ 2 „	„ „ „ Jabeweh Asèè, Tio en Abvar lees Jabweh, Asseer, Tio en Abvaar.
		„ 1 „	in plaats van kamponghoofden lees kampong den hoofdtoon voert
182	15	„ 6 „	in plaats van om de lees om.
		„ 18 „	„ „ „ Shatas „ Skanto's.
		„ 12 v o.	en passim Skantas „ „
		„ 9 „	in plaats „ niet „ met.
		„ 8 „	„ „ „ wel „ „
183	16	„ 14 „	„ „ „ Dogga „ Djogga.
		„ 2 v. o.	„ „ „ woonden „ vormden.
		„ 1 „	„ „ „ — vroeger, „ vroeger.(
184	17	„ 1	„ „ „ gelooven „ gelooven).
		„ 2	„ „ „ Tam Djafoen lees Tami en Djafoeri.
185	18	„ 12 v.o.	„ „ „ om lees om den bovenarm.
186	19	„ 7	„ „ „ bales-bales „ balé-balé's.
		„ 9 v.o.	„ „ „ Tobos „ Tobo's.
		„ 8 „	„ „ „ Djarg Goesoen lees Djang-goesoe.
187	20	„ 1	„ „ „ Sembom „ Semboni.
		„ „	„ „ „ kuroĕ „ kuwè.

Blz. v. h. Tijdsch.	Blz. v. d. overdr.					
187	20	r. 3	in plaats van	pae	lees	poe.
		„ „	„ „ „	taueroè	„	taroewê.
		„ 5	„ „ „	Pluis	„	Penis.
		„ 6	„ „ „	Storm	„	trom.
		„ 7	„ „ „	wen	„	weu.
		„ 8	„ „ „	taīke	„	taībè.
		„ „	„ „ „	ralu	„	rabi.
		„ 9	„ „ „	wahu	„	nahu.
		„ 11	„ „ „	hārēler	„	hārātå.
		„ „	„ „ „	raew	„	raeu.
		„ 14	„ „ „	mabērā	„	nabèrå.
		„ 15	„ „ „	nåmâwā	„	nåmâmā.
		„ 16	„ „ „	natidia	„	nåtjidia.
		„ 17	„ „ „	nå han	„	nå hau.
		„ 20	„ „ „	sùè	„	sürè.
		„ 25	„ „ „	negô	„	nègå.
		„ „	„ „ „	tanfa	„	tanfā.
		„ 10 v.o.	„ „ „	jihānā	„	nahānā.
		„ 6 „	„ „ „	hampoea	„	hampoea (emplā).
		„ 5 „	„ „ „	hitoen	„	hètoen.
		„ 1 „	„ „ „	naplahitoen	„	naplahè-toen.
188	21	„ 2	„ „ „	amplanaplahitoen	lees	amplanaplahètoen.
		„ 7	„ „ „	mobisi	lees	mobise
		„ 8	„ „ „	Aroem	„	Oroem.

IETS OVER EENE OUDE WIJZE VAN LIJK-BEZORGING OP JAVA.

MEDEDEELING VAN

R. A. KERN.

In eene Sadjarah Pandjaloe trof mij de volgende uitdrukking: *„eta adat boeda kitoe: menak soemawonna koering, moen pach tara ngaroewang dilaroet atawa tjandik"*, dat is: aldus was in den ouden tijd (d.w.z. vóór den islâm) de gewoonte: aanzienlijken, hoeveel te meer geringe lieden werden na hun dood nooit begraven, zij werden *„dilaroet"* of *„tjandik"*, welke beide woorden vervolgens aldus worden verklaard:

dilaroet = *dipalidkeun kana tjai,* men liet ze op het water wegdrijven.

tjandik = *diteundeunna kana kakaïan noe gĕde kaïna milih atawana batoe datar,* men plaatste ze in het hout, waarvoor men groot geboomte uitkoos, of op vlakke steenen.

De afschrijver dier sadjarah was iemand die volle vertrouwen had in de geloofwaardigheid van de sadjarah's, welke de doorluchtige afstamming van zijn geslacht bewezen, en had zooveel eerbied voor de overlevering, dat hij ze niet opzettelijk vervalscht zal hebben.

Het is dus wel aan te nemen dat hij bovenvermelde woorden inderdaad ergens heeft aangetroffen, en zelfs, indien dit niet het geval mocht zijn, heeft hij toch waarschijnlijk slechts neergeschreven wat in zijne omgeving als herinnering aan vroegere tijden voortleefde.

Wellicht kunnen anderen aanwijzingen doen die de juistheid van het bericht bevestigen.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. PH. S. VAN RONKEL.

DEEL XLVII.

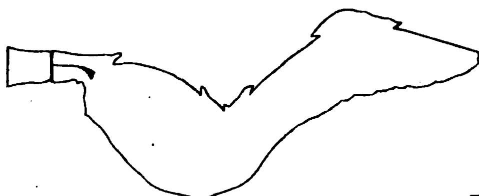
AFLEVERING 5.

BATAVIA. ALBRECHT & Co. | 's HAGE. M. NIJHOFF.

1904.

1. (10762 ethn. verz.)

2. (10763 ethn. verz.)

3. (10764 ethn. verz.)

4. (10765 ethn. verz.)

5 (1620f arch. verz.)

6. (10772 ethn. verz.)

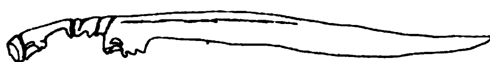
7 en 7a. (10773 en 10773a. ethn. verz.)
(in vorm geheel overeenkomende.)

8. (10767 ethn. verz.)

9. (10768 ethn. verz.)
Grootste breedte van den rug: 0.7 c.m.

10. (1606f arch. verz.)
Grootste breedte van den rug 0.45 c.m.

Schaal 1 : 4.

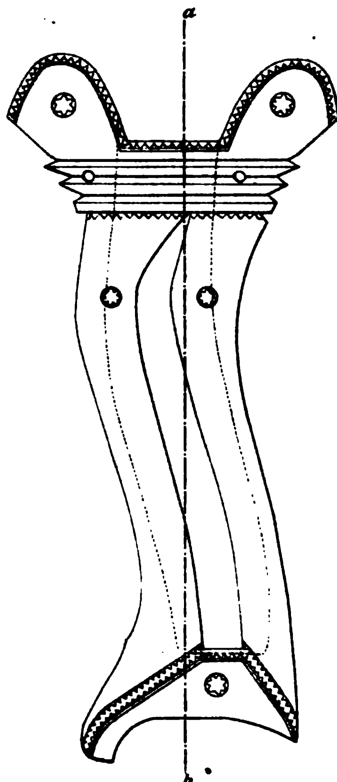
Gesloten scheede van 7.

(10773 ethn. verz.)

Schaal 1 : 4.

Doorsnede a . b. | Vooraanzicht. | Doorsnede a . b.

Bovenaanzicht.

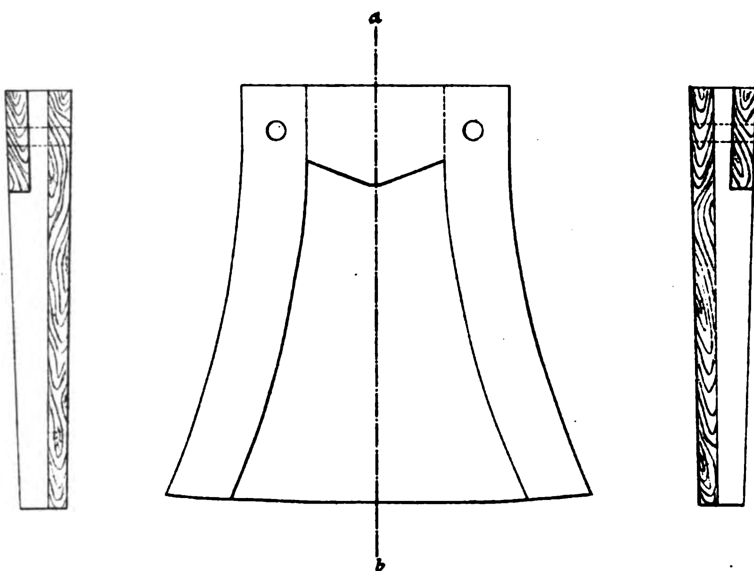
Open scheede van 7a

(10773a ethn. verz.)

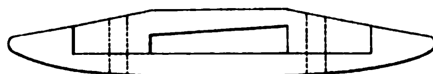
Schaal 1:4.

Van koedjang No. 7a is alleen de scheede (kĕntjlong, zie bl. 394, overdr blz. 8) afgebeeld, daar het kapmes zelf van No. 7 nauwelijks verschilt.

Doorsnede a.b. Vooraanzicht. Doorsnede a.b.

Bovenaanzicht.

IETS

OVER

KOEDJANG EN BADI

DOOR

C. SNOUCK HURGRONJE.

(*Met platen*).

De naaste aanleiding tot het schrijven van dit opstel werd mij gegeven door de opmerking, dat betreffende de namen, den oorsprong en de beteekenis van twee soorten van Inlandsche wapens of dergelijke gereedschappen misverstand heerschte 1). Sinds lang waren eenige voorwerpen van dien aard, alle uit West-Java, uit de Pasoendan, afkomstig, in mijn bezit en had ik daaromtrent eenige inlichtingen verzameld, die voor verder onderzoek den weg konden wijzen. Zoowel deze werktuigen als nog een paar andere West-Javaansche wapens heb ik toen aan het Museum geschonken, met enkele aanteekeningen omtrent oorsprong en gebruik 2) Sedert kon ik nog twee exemplaren uit Bantĕn (hier Nos. 6 en 7) daaraan toevoegen; vooral No. 7 was noodig tot recht verstand van de beteekenis der koedjang voor de Soendaneezen in vroegeren tijd. Daar in het bijzonder de toelichting aangaande de koedjang en de badi ook aan dezulken belang kan inboezemen, die niet in de gelegenheid zijn het Museum te bezoeken, werd besloten

---

1) Men zie *Notulen* der vergadering van 9 November 1903. De *koedjangs* werden voor lanspunten, de *badi's* of *badi-badi's* voor krissen aangezien.

2) Zie *Notulen* der vergadering van 14 December 1903.

deze, ietwat omgewerkt, met de noodige afbeeldingen verlucht, te publiceeren.

Van de afgebeeldde *koedjangs* vragen vooreerst de Nos. 1—6 onze aandacht. No. 1, met een geheel fantastisch heft, dat gelijkt op de stijl van een vliegwiel om garen op te winden, is afkomstig uit Soemedang en behoorde daar tot eene verzameling *kaboejoetans* 1), voorwerpen van den ouden tijd, welke men eerbiedig bewaart en waaraan men zekere geheimzinnige krachten toeschrijft. Dit laatste geldt van al de onder nummers 1—6 afgebeeldde voorwerpen, over welker gebruik wij ingelicht zijn, en mag dus ook wel van Nos. 4 en 5 aangenomen worden, al ontbreekt ons dienaangaande stellig bericht.

No. 2 met eene scheede, die deels naar die van een *bĕdog* (= *golok*, kapmes), deels naar die eener kris gevolgd is, verkreeg ik eveneens uit Soemedang.

No 3 zonder heft noch scheede, met drie gaatjes door het lemmet, is uit Bandoeng afkomstig.

No. 4, met zeven gaatjes in het lemmet, heft en scheede naar een vaak voor Inlandsche kapmessen gebezigd model, is bij den aanleg der havenwerken van Tandjoeng-Prioek opgegraven, met nog verscheidene andere exemplaren naar men beweert.

No. 5 werd voor het Museum aangekocht, zonder betrouwbare gegevens betreffende den oorsprong

No. 6, uit Noord Bantĕn afkomstig, vertoont in het lemmet een koperen oog, blijkbaar dienende om den diervorm duidelijker aan te geven.

Bij veel verschil in grootte en vorm hebben deze voorwerpen ook menig kenmerk met elkander gemeen. Vooreerst het positieve, dat wanneer men een dezer koedjangs horizontaal voor zich uit houdt, met den rug naar boven,

1) Men noemt zulk eene verzameling met de kist, trommel of mand, waarin zij zich bevindt, ook *pĕpĕten*, welk woord overigens in het gewone leven een geldtrommel aanduidt.

het lemmet door zijne eigenaardige kronkeling eenen indruk maakt, waarvan we ons kunnen begrijpen, dat hij Inlanders nu eens aan eene slang of een draak (*naga*), dan aan een *garoeda* (*galoedra*), neushoornvogel (*djoelang*) of dergelijk gevleugeld dier herinnert. Een negatief kenmerk van alle is, dat zij sinds menschenheugenis niet als wapens of gereedschappen in gebruik zijn geweest, ja, dat wij ons na aandachtige beschouwing vergeefs afvragen, hoe of waarvoor men ze ooit zou hebben gebezigd. Nóch de materie, noch de vorm schijnt voor eenig practisch doel geschikt. Hiermede is de blijkbaar willekeurige verscheidenheid in vorm der heften en scheeden, waarmede sommige dezer koedjangs voorzien zijn, in overeenstemming.

De eigenaars, die niet eenvoudig de lemmets, in papier of doek gewikkeld, bewaren, maken er een of ander handvat aan, zooals men die aan andere wapens of werktuigen vindt, of bevestigen de steeds aan het lemmet aangebrachte pen ook wel eens in eene lansschacht. Dit laatste zal aanleiding gegeven hebben tot het determineeren van sommige in ons Museum aanwezige koedjangs als lanspunten; ten onrechte, gelijk wij zien zullen en gelijk ook reeds blijkt uit het feit, dat de lemmets steeds ruggen hebben, hetgeen voor lanspunten niet zou passen. Als regel mag men aannemen, dat de thans bij zulke koedjangs aangetroffen scheeden en heften oorspronkelijk niet daarbij behoord hebben en dus, uit een ethnographisch oogpunt beschouwd, daarvan gescheiden moeten worden.

Het tegenwoordige geslacht der Preanger-bevolking weet betreffende het eigenlijke karakter der koedjangs niet veel mede te deelen. De meesten kennen de koedjang zelfs niet van gezicht, en die ze kennen, hebben ze alleen als kaboejoetan gezien. Met andere min of meer gewijde voorwerpen, poesaka's zooals men elders zegt, liggen ze dan in eene gesloten kist of mand, die alleen bij bijzondere gelegenheden geopend wordt: bij Maoeloed (het geboortefeest van den Profeet), om schoongemaakt, gëolied en bewierookt te

worden; in geval van ziekte, om ze met water te overgieten en dit vocht aan den kranke als geneesmiddel toe te dienen.

Men weet, dat de Inlander aan blanke wapens nog geheel andere eischen pleegt te stellen dan een profaan Westersch wapensmid. Allerlei eigenaardigheden in vorm en samenstelling van heft, lemmet scheede en andere onderdeelen, eigenschappen, die in geenerlei verband staan met de materieele deugdelijkheid van het wapen, verzekeren den eigenaar overwinning, onkwetsbaarheid, veiligheid, geluk in de liefde, voorspoed in den handel enz Er zijn krissen, die een huis tegen dieven of brand beveiligen, die den ambtenaar de genegenheid zijner chefs verzekeren en eene vlugge promotie waarborgen. Die onzienlijke deugden der wapens, van oudsher hoog geschat, traden op Java nog meer uitsluitend op den voorgrond, naarmate rust en orde daar minder verstoord werden; zoo zijn er vele wapens, die *alleen* door *geheimzinnige* deugden uitmunten, welke zij deels aan hunnen ouderdom danken.

Nu komt de koedjang. al kent het huidige geslacht der Preanger haar slechts bij uitzondering van gezicht, in hunne mondelinge overlevering zeer veel voor. In de verhalen over den ouden tijd, zooals kinderen en eenvoudigen die in den vorm van *dongengs* en *pantoens* genieten, gorden 1) zich degenen, die ver van huis gaan meestal eene koedjang om het lijf. Niet als oorlogswapen; daarvoor dienen de *gondewa* (boog), de *doehoeng* (kris), de *toembak* (lans), de *pĕdang* (zwaard) enz, terwijl de koedjang wordt medegenomen door hen, die zich naar de hoema of naar het woud begeven voor veldarbeid of om kruiden te verzamelen, ook en vooral door oude mannen en vrouwen. De tegenwoordige Preanger Soendanees meent dan ook, dat dit gereedschap der zwakken

1) *Ngoren* heet het steeds; met dit woord duidt men zoowel het steken in den lijfgordel als het met een afzonderlijken band om het middel bevestigen van een voorwerp aan.

niet diende om eenen vijand neer te vellen, maar dat het voldoende was dit werktuig van geheime kracht onderweg heen en weer te zwaaien om tijgers en ander ongedierte op een eerbiedigen afstand te houden.

Hadden alle koedjangs ook in den ouden tijd dezelfde consistentie en vorm gehad als de nu nog als kaboejoetan bewaarde exemplaren, dan zou men geneigd zijn, die verklaring van het gebruik als de ware aan te nemen. Wij zullen echter zien, dat er vroeger ook voor profanen bruikbare koedjangs zijn geweest.

Behalve in verhalen, leeft de koedjang nog in algemeen bekende Preanger zegswijzen voort. Bespot men iemand, die overdreven voorzorgen neemt of beraamt tegen ongevallen, welke waarschijnlijk niet zullen voorkomen, dan zegt men dat hij *matangankeun koedjang memeh leungit*, d. i. door berekening (in den zin van wichelarij) wil uitmaken waar zijn verloren koedjang heen geraakt is, terwijl hij zich in het ongestoorde bezit van dat voorwerp verheugt. Van Si Kabajan of een ander Uilenspiegelachtig wezen zegt men, dat hij, zijn koedjang (die inderdaad behoorlijk op zijnen rug hing) missend, eenen pas vertrokken gast verdacht, hem deze ontstolen te hebben, en nu al zoekende en roepende: „waar is mijn koedjang?" rondliep, totdat hij, juist toen hij den verdachten gast gevonden had, door een onwillekeurig gebaar met de hand zijn eigen rug aanrakend, zijne zotte dwaling ontdekte. Daarom zegt men tot iemand, die zoekt naar iets, dat zich vlak bij hem bevindt: *koedjang kamana, koedjang kamana, ari koedjang ijeu geuning*, „waar is de koedjang, waar is de koedjang? en de koedjang is nog wel hier" Zuigelingen maakt men aan het lachen door onder het telkens naar hen uitsteken van de met kittelen dreigende uitgespreide hand, tot hen te neuriën: *rauk rauk si djoelang, si djoelang maling koedjang, kamana eunteupna? kadiiijeu!* „rrrt, rrrt, vliegt de neushoornvogel, de neushoornvogel heeft de koedjang gestolen. Waar strijkt die vogel neer?

Hierrr!" (dit laatste zeggende kittelt men het kind op eene gevoelige plek) Ziet men in dit kinderrijmpje met recht eene toespeling op den aan eenen vogel herinnerenden vorm der koedjang, eene Bantĕnsche zegswijze is alleen te verklaren door die andere reeds genoemde herinnering aan het uiterlijk van slang of draak. Daar zegt men namelijk van iemand, die voor een ander eenen kuil groef met het bekende gevolg: *dek njieun isin noe lian, koedjang meulit kana bitis* 1), „hij wil een ander beschaamd maken (erin laten loopen), maar de koedjang slingert zich om zijne (eigen) kuit."

Die Preanger spreekwijzen enz. zijn ondubbelzinnige getuigen van een nog niet „nevelzwart" verleden, waarin de koedjang den gewonen Soendanees veel intiemer bekend was dan tegenwoordig, ja waarin ieder gewoon man stilzwijgend ondersteld werd zulk een werktuig te bezitten.

Meer licht hierover geeft Bantĕn, dat de snelle vaart, waarmede het Soendasche leven en doen in de Preanger zich moderniseert, slechts langzaam en op zekeren afstand volgt.

Ook in Bantĕn kent men de *koedjang* als een oneigenlijk wapen, een djimatwapen zou men kunnen zeggen. No. 6 getuigt ervan; een koperen oog in het lemmet van dit exemplaar bepaalt nog meer opzettelijk de aandacht van den beschouwer bij het dierachtige, in casu volgens de Bantĕnners naga-achtige, van den vorm 2). Men heeft in Bantĕn koedjangs van geheime kracht in soorten, ook zeer kleine. Eene daarvan, met goud bewerkt, was vroeger in het bezit eener vrouw van vorstelijken bloede, en het gerucht wil, dat zij met behulp van dat, soms door haar in den haarwrong gedragen wapen, haren echtgenoot naar haren wil wist te zetten en hem af te houden van

---

1) De Preanger variant dezer zegswijze: *tamiang meulit ka bitis*, „de tamiang (dunne bamboesoort, voor blaasroer en fluit gebezigd) slingert zich om de (eigen) kuit" heeft eene eenigszins andere beteekenis.

2) De verscheidenheid in vorm der koedjangs is veel grooter dan uit de hier medegedeelde voorbeelden blijkt. In Bantĕn zijn exemplaren, die de gedaante van Sĕmar vertoonen.

de uitvoering van voornemens, die met haar inzicht in strijd waren. Men duidt daar deze soort van amuletten met den naam *koedjang pĕngarak* of *pangarak* aan, welke benaming volgens sommigen moet beteekenen, dat het voorwerp zijnen drager als dienaar en helper in den nood vergezelt, terwijl anderen er eene toespeling in willen vinden op het gebruik dezer poesaka-werktuigen in optochten; ook in Bantĕn geldt deze soort in het bijzonder als vrouwen-wapen, dan wel als behoeder der veiligheid van huis en hof. De uitdrukking *koedjang pangarak* is ook in de Preanger niet onbekend, maar daar is de nadere bepaling minder noodig geworden, wijl men er geene koedjangs meer vindt, die niet tot deze categorie behooren.

In Bantĕn, met name in de Zuiderregentschappen, vindt men nog *wel* andere, wij mogen zeggen gewone koedjangs, maar weldra zal men ze ook daar niet meer aantreffen, of het moest zijn bij die meest conservatieve aller Soendaneezen, de Badoei's.

Bij de Mohammedaansche bevolking neemt het gebruik zichtbaar af. In Lĕbak vindt men *deze ouderwetsche kapmessen der Soendaneezen* (want dat zijn de koedjangs) minder dan vroeger; in Mĕnes zijn zij nog slechts in een paar desa's in algemeen gebruik. De bĕdog en de golok verdringen ook hier het werktuig der vaderen, waarvan in de Preanger alleen nog dongengs, pantoens en spreekwijzen getuigen.

No 7 stelt een uit Mĕnes afkomstig, lang gebruikt en dus nog al afgeslepen exemplaar voor. Toen het nieuw was, zette zich de punt iets meer naar buiten voort, welke bijzonderheid, gevoegd bij de typische kromming van den rug van het lemmet, ontwijfelbaar op nauwe verwantschap met de meer fantastische koedjang pangarak wijst. Wel behoort er bij deze echte koedjang meer verbeelding toe om er eene dierfiguur in te zien dan bij de meeste koedjang pangarak, maar de elementen dier voorstelling ontbreken toch ook hier niet geheel.

Het heft (*perah*), bij ons exemplaar van hoorn, is vaak

van hout, en nu eens wel, dan weer niet voorzien van rotanbanden (*simpaj*), om het hanteeren te vergemakkelijken. De scheede, welker naar buiten gedragen zijde in het midden over de lengte eene breede spleet vertoont, heet *amplèh* of *koprak;* zij is steeds van hout en dikwijls met snijwerk versierd. Zij wordt met een touw, eene lap katoen of eenen riem om het middel bevestigd. In plaats van deze scheede gebruikt men ook wel een korten, wijden houten hanger, waar het geheele lemmet doorheen gestoken wordt en waarin het onder het loopen heen en weer slingert. Naar het geluid van dat slingeren heet die hanger *kĕntjlong*.

In de kĕntjlong wordt de koedjang aan de linkerzijde, in de amplèh of koprak wordt zij midden op den rug gedragen, echter altijd aan een eigen band en niet in den lijfgordel gestoken. Op de eerstgenoemde wijze droeg haar Si Kabajan, terwijl hij ernaar liep te zoeken.

Al blijft er in de ontwikkelingsgeschiedenis der koedjang nog veel duisters, dat misschien door later vergelijkend onderzoek zal opgehelderd worden, eenige hoofdzaken zijn ons nu toch reeds duidelijk geworden. Het voor den gewonen Inlander onmisbare kapmes, dat hem dient voor arbeid van allerlei aard, op het veld en in het bosch, in tuin en keuken en waarmede hij zich ook vijanden uit het dierenrijk van het lijf houdt, heette oudtijds bij de Soendaneezen koedjang en had ongeveer den vorm van ons No. 7. Gelijk voor elke soort van wapens of wapenachtige werktuigen, golden ook voor de koedjang zekere kenmerken als geluk aanbrengend en onheil afwerend; vooral schijnt men in dit opzicht exemplaren, die sprekender dan de gewone eenen diervorm voor de verbeelding riepen, geschat te hebben. Betreffende den aard van het dier is de overlevering niet zeker meer (slang, draak, garoeda = galoedra, neushoorn- of andere vogel), maar het blijkt, dat men, nevens de gewone koedjangs model No. 7 voor dagelijksch en profaan gebruik, ook andere is gaan vervaardigen, die men voornamelijk of uitsluitend om de

onzienlijke eigenschappen waardeerde, die als afweerwapen voor zwakken en vrouwen dienden en die men allengs, buiten allen samenhang met het oorpronkelijke gebruik, als djimats, gewijde voorwerpen met geheime kracht, ging bewaren. Behalve bij de Badoei's en de meest conservatieven onder de overige Zuid-Bantĕnners is de laatstgenoemde soort thans de eenig overgeblevene.

Wat de in sommige exemplaren aanwezige gaatjes mogen beduiden, blijft onzeker. In de zeven gaatjes van het in Tandjoeng-Prioek gevonden exemplaar willen sommigen het symbool van de in dezen Archipel zoo populaire mystieke leer der *Martabat toedjoeh*, der zeven graden van het zijn, herkennen. De Inlandsche wetenschap der wapens is vol van toespelingen op die geliefkoosde pantheïstische mystiek. Gaarne ziet men bijv. in ieder onderdeel der kris een stuk van de leer der eenheid van schepper en schepsel, van God en wereld voorgesteld. Een der gebruikelijke beelden voor de eenheid van God en mensch is de verhouding van kris en scheede. De vulgaire mensch denkt zich de kris in de scheede, de mystiek ontwikkelde ziet, dat de scheede tevens is in de kris, en op het toppunt van het mystieke denken gekomen, kent men aan kris noch scheede een afzonderlijk bestaan toe, maar weet beiden tot eene hoogere eenheid saamgesmolten.

Met de *badi*, in Bantĕn *badi-badi*, een ook uit andere deelen van den Archipel bekend wapen, is het tot op zekere hoogte evenzoo gegaan als met de koedjang. Ook de badi, in het Westen der Preanger wel *sĕkin* genoemd, is buiten het gewone gebruik geraakt. De exemplaren, die men nog aantreft, hebben veelal een lemmet, waarmede niet veel uit te richten valt, en toch is de eigenaar er vaak even zeer aan gehecht als die van zoo menige practisch onbruikbare kris aan zijn poesaka-wapen 1). Heften en

1). Een ander eveneens in onbruik geraakt en thans aan de meeste Soendaneezen onbekend wapen is de *tjondre*, waarvan zich ook een

scheeden maakt men er naar willekeurige modellen bij. Van ons, uit Bandoeng afkomstig exemplaar No. 8 heeft het lemmet alléén djimatwaarde en zijn scheede en heft naar Europeesch model vervaardigd; alleen de metalen bekleeding der scheede, die *pontang* (gevlekt) heet, is Inlandsch. De *bĕdog pontang* behoort tot de wapenrusting van den menschgeworden weertijger (*maoeng kadjadjaden*) en daarnaar is deze versiering gevolgd.

Ook van de *badi* bestaan exemplaren, die uitsluitend als djimat bedoeld zijn en gebruikt worden; zoo inzonderheid de *badi gagang beusi*, die kleine badi, welker ijzeren heft met het lemmet één geheel uitmaakt en vaak versieringen vertoont in den vorm van een mensch of van een menschenhoofd. No. 9, uit Bandoeng afkomstig, is van recent maaksel, naar oudere modellen gevolgd, en hetzelfde zal wel gelden van No. 10, van onzekere herkomst, dat onlangs door aankoop eigendom van het Museum werd. Van namaak kan men bij deze voorwerpen eigenlijk niet spreken, tenzij aan een nieuw exemplaar schijnbare kenteekenen van hoogen ouderdom worden aangebracht. De traditie der vervaardiging van koedjangs en badi's moge nu en dan ingesluimerd, zij moge ook in sommige opzichten achteruitgegaan zijn, verdwenen is zij nooit. Ook acht men in de nieuwere exemplaren der koedjang pangarak en der badi's met ijzeren heft wel degelijk iets van de geheimzinnige kracht aanwezig, die in de oudere modellen schuilt. Toch worden door de Inlanders exemplaren als de boven besproken Soemedangsche koedjangs, die reeds lang deel uitmaakten

---

exemplaar, uit Soemedang afkomstig, onder de door mij in het Museum geplaatste wapens bevindt. Zie den Catal. der Ethnol. Verz. v. h. Bat. Gen. (1885) bl. 59, no. 1209. Het gelijkt het meest op de *gobang* (het Soendasche zwaard) en jongere Soendanezen, die het wapen bij uitzondering te zien krijgen, noemen het dan ook *gobang*. Het behield, behalve als oud en daarom eerwaardig wapen, eene zekere vermaardheid omdat een regent van Tjiandjoer, die zich aan de vrouw van eenen desaman vergrepen had, door dezen met een tjondre gedood werd. Die regent leeft in de herinnering des volks voort als *Dalĕm tjondre* of *Dalĕm ditjondre*.

van eene kab ejoetanverzameling, of als dat uit Tandjoeng-Prioek, welks vindplaats op hoogen ouderdom wees, veel hooger geschat dan de Bandoengsche koedjangs en badi van welke men weet, dat zij van recent maaksel zijn.

Men vindt op sommige heilige plaatsen — bijv. in de moskee bij de graven van Soenan Gadog = Kejan Santang en familie bij Garoet — zeer kleine modellen, in ijzer, van wapens en andere metalen gereedschappen, die ook als kaboejoetan bewaard worden en waarvan men moet aannemen, dat zij nooit eene andere beteekenis dan die van djimats gehad kunnen hebben. Deze hebben dus waarschijnlijk hunnen oorsprong te danken aan hetzelfde bijgeloof, dat de koedjang pangarak en de badi gagang beusi in het leven riep.

Betreffende deze twee soorten van djimatwapens ontbreekt het niet aan legendarische overleveringen. Eene daarvan zij hier als voorbeeld vermeld. Brawidjaja, vorst van Madjapahit, deed eens geruimen tijd *tapa*, met het doel om eenen met goddelijke krachten uitgerusten zoon te krijgen. Toen de tijd vervuld was, kwam die tapazoon, Djaka Tole 1), uit eenen zich splijtenden steen te voorschijn, en tegelijk met hem de eerste, heftlooze, koedjang en de eerste met ijzeren heft voorziene badi. De Madjapahitsche smid Kjahi Tjondong Tjampoer, en diens zoon, Kjahi Soepa, maakten naar die op bovennatuurlijke wijze ontstane djimatwapens andere na, en wanneer de thans vervaardigde voorwerpen van die soort onderling in vorm verschillen en niet meer zoo zeker de wenschen hunner bezitters helpen vervullen als de door die smeden van Madjapahit gemaakte, dan komt dit doordien de kunst achteruitgegaan en de nieuwe tijd voor het doen van wonderen minder gunstig is dan de oude.

---

1) *Djaka* = jongeling; *tole* een der gewone woorden, waarmede Javanen kinderen van het mannelijk geslacht roepen, verkort uit *kontolé*, gelijk het synonieme *li* uit *pĕli*, en het vrouwelijke aequivalent *mèq* uit *tĕmèq* enz.

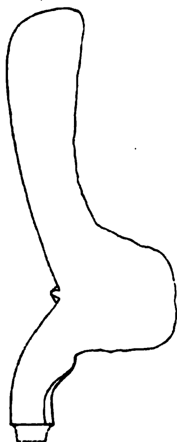
IETS
OVER
KOEḌI EN TJOENDRIK
DOOR
Dr. G. A. J. HAZEU.

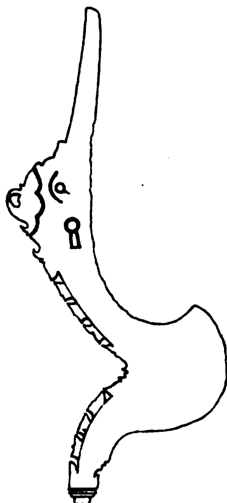
(*met platen*).

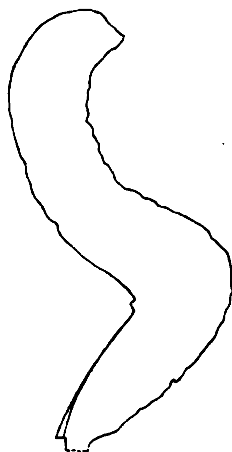
De verrassende mededeelingen van Dr. SNOUCK HURGRONJE over de Soendaneesche koedjangs en badi's (Not. Bat. Gen. Dec. 1903 p. 136 en Jan 1904 p. 14, en dit tijdschrift, deel XLVII p. 387) wekten op tot een onderzoek naar de Javaansche beschouwing aangaande dergelijke gereedschappen of wapens, die immers ook bij hen nog bekend zijn. Wenschelijk was dit ook met 't oog op onze archaeologische verzameling, welke een aantal van zulke voorwerpen bevat, waarvan er sommige — de heer SNOUCK HURGRONJE wees er reeds op — niet juist of niet voldoende zijn gedetermineerd.

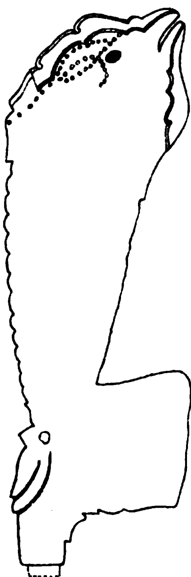
't Volgende is een résumé van de inlichtingen, die ik hier te Batavia, hoofdzakelijk van Javanen uit Midden-Java, kon verkrijgen. Dat deze op vele punten aanvulling en zelfs bevestiging behoeven, zal den lezer van zelf wel blijken.

Wat bij de Soendaneezen *koedjang* heet, noemen de Javanen koeḍi (de Madoereezen *kòdhiq*). Wordt de koedjang nog slechts in enkele afgelegen desa's van Bantĕn door de bevolking als kapmes gebezigd, de koeḍi is thans nog in verscheiden gedeelten van Midden- en Oost-Java en op Madoera het gewone gereedschap van den landbouwer, vooral in de minder gecultiveerde boschrijke streken als

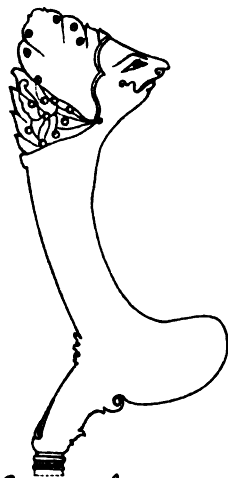

1 (5211 ethn. verz.)

2. (16202 archaeol. verz.)

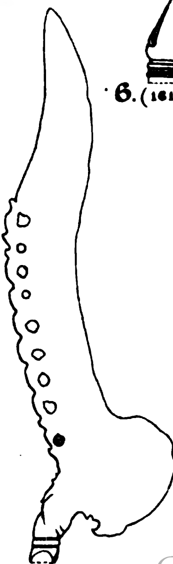

3. (1624 arch. verz.)

4. (1237 ethn. verz.)

5. (1613 arch. verz.)

6. (1614 arch. verz.)

7. (1615 arch. verz.)

8. (1620 arch. verz.)

bv. Dĕmak, Sokåwati (Sragen), Paṭi enz. Maar algemeen wordt erkend dat de koeḍi een *ouderwetsch* kapmes is, in vroeger tijden over geheel Java in gebruik, tegenwoordig langzamerhand verdrongen door andere, gemakkelijker te hanteeren gereedschappen, overal waar drukker verkeer met de hoofdplaatsen, de handelscentra, den desaman uit zijn isolement en zijn oude gewoonten losrukt.

Die koeḍi nu van den ouderwetschen landman heeft niet overal denzelfden vorm, doch niettegenstaande groote verschillen schijnt men toch twee eigenaardigheden als onderscheidende kenmerken te mogen beschouwen, en wel: 1° de eigenaardig-gebogen en naar het uiteinde toe puntig-toeloopende vorm van het lemmet, waardoor dat uiteinde altijd min of meer aan een vogelkop of vogelbek doet denken; en 2°. de buikvormige verdikking aan den scherpen kant, meestal onderaan, dicht bij den steel. Bij vele van de thans nog gebruikte koeḍi's heeft die verdikking meer het voorkomen van een disselvormig aanhangsel, terwijl het lemmet somtijds door zijn sterke kromming eenigszins den sikkelvorm nadert. Met zulk een exemplaar voor oogen kan men zich voorstellen hoe — zooals mij bleek het geval te zijn — sommige Javanen er toe komen de koeḍi te definieeren als een combinatie van de *arit* (het bekende kromme grasmes) en de *pĕṭel* (dissel).

Trouwens, deze definitie houdt verband met het tweeledig gebruik dat van de koeḍi gemaakt wordt: bij 't hakken van bamboe bv. bezigt de landman het pĕṭel genoemde gedeelte om den bamboestam om te kappen of door te hakken (*nĕgor* of *ngĕṭok*), waarna hij met het gebogen bovenste gedeelte van het lemmet de kleine takjes van den stam wegsnijdt (*ngrentjeki*).

Zulke gewone landbouwerskoeḍi's — *koeḍi bares* noemt men ze wel — zijn in ons Museum niet ruim vertegenwoordigd; eenig denkbeeld ervan geeft No. 5211 van de ethnografische verzameling (zie de bijgaande plaat no. 1), maar in den regel is het voorste gedeelte van het lem-

met langer en meer gekromd, en de pĕṭel minder lomp van vorm 1).

Onder de Nos. 1622—1627 van de archaeologische verzameling worden ook enkele „koeḍi bares" aangetroffen, o.a. No. 1624 (zie de plaat no. 3). Dit exemplaar, dat blijkens de vindplaats minstens uit de 14de eeuw dagteekent, vertoont wel de genoemde hoofdkenmerken, doch wijkt overigens in de lijn van het lemmet niet weinig af van het boven beschreven model; meer overeenkomst heeft het met No. 2 van de door Dr. Snouck Hurgronje geschonken koedjangs. Intusschen mag men hieruit niet de gevolgtrekking maken, dat dit exemplaar een meer oorspronkelijken vorm zou vertegenwoordigen 2)!

Het handvat *(garan)* van de gewone koeḍi is meestal van hout, soms van hoorn, in den regel eenvoudig bewerkt en vrij lang. Een scheede heeft dat kapmes, waar het nog als zoodanig dienst doet, zelden of nooit; men draagt het eenvoudig in den gordel gestoken, en wel rechts achter *(njĕngkĕlit* of *njĕngkĕlang)*. 't Is dan ook niet gemakkelijk om voor dit grillig-gebogen lemmet een passende scheede te maken, en hoezeer de Javanen daarvan overtuigd waren, kan blijken uit de thans nog gebruikelijke spreekwijze *ngrangkani (*of *mĕrangkani) koeḍi* (een koeḍi van een scheede voorzien), waarmede zij in 't algemeen een onbegonnen werk aanduiden, en in 't bijzonder met betrekking tot een lastig of humeurig vorst of ander groot heer te kennen geven, dat

1) Een ook voor dit onderzoek weder hinderlijk gebrek is dat de Catalogus van de ethnogr. Verz. zoo zelden de herkomst der voorwerpen aangeeft. De meeste der hier aanwezige ouderwetsche kapmessen schijnen intusschen uit West-Java afkomstig te zijn.

2) In de smidse, afgebeeld op een der reliefs van de tjanḍi Soekoeh (Van der Vlis in Verh. Bat. Gen. XIX [1843] p. 128) bevindt zich een gereedschap, dat veel gelijkt op een koeḍi, en wel eene van het tegenwoordig nog voorkomende type. Bovendien, onder de, blijkens de vindplaatsen, beslist zeer oude koeḍi trantang bevinden zich exemplaren met een even sterk geprononceerd disselvormig aanhangsel als no 3 op de plaat van Dr. Snouck.

het moeilijk is met hem om te gaan of het hem naar den zin te maken 1)

Wijst deze speekwijze reeds terug naar een tijdperk waarin de koeḍi aan een ieder bekend, overal in gebruik was, ook in de literatuur wordt de koeḍi meermalen genoemd als het gewone kapmes van den landman. Ik herinner slechts aan de sĕrat Kantjil (ed. PALMER VAN DEN BROEK, IX 60-64 en XXII 40 48), waarin de boer met zijn koeḍi in de hand *(anjangking koeḍi)* op zijn tĕgalveld verschijnt, en de dieren die zijn aanplant beschadigd hebben, ermee doodt. En in de Babad Tanah Djawi, om nog dit bekende voorbeeld te noemen, leest men (ed. MEINSMA p. 58) hoe Ki Agĕng Sesela droomt dat hij naar 't woud gaat om hout te kappen, met een koeḍi bij zich *(ḍatĕng wana anjangking koeḍi baḍe ambabad).* Kortom, zoowel de schriftelijke als de mondelinge traditie bewijzen, dat in een nog niet zoo heel ver verwijderd verleden de koeḍi een algemeen en dagelijks gebruikt gereedschap van den desaman was.

Maar niet in haar kwaliteit van boerenkapmes is het dat de koeḍi hier onze aandacht vraagt. Wat ons 't meest belang inboezemt is het feit, dat aan vele koeḍi's tooverkracht, onheilafwerend vermogen wordt toegeschreven.

In 't oog van den desaman hebben zelfs sommige gewone koeḍi's deze geheimzinnige kracht: als hij in 't bosch gaat hout kappen of een tocht door 't woud moet ondernemen, dan steekt hij zijn koeḍi bij zich; want hij is overtuigd dat alleen reeds de aanwezigheid van dit ouderwetsche kapmes de wilde dieren op een afstand houdt; deze toch kunnen de „lucht" van de koeḍi niet verdragen 2). Vandaar dat velen hun koeḍi angstvallig bewaren, ook al wordt ze niet meer als gereedschap gebezigd.

1) Men zegt bv.: *wong soewitå ratoe nom ikoe paḍane wong ngrangkani koeḍi.* Ter verklaring van deze uitdrukking denke men aan het bekende beeld van den vorst als de kris, waarvan de patih de scheede (wĕrångkå) is.

2) „Bangsa galak (= boeron wana) ladjĕng nĕbih, awit kenging hawanipoen poen koeḍi".

Evenwel, niet aan alle koeḍi's wordt in gelijke mate dat geheimzinnig vermogen toegekend: bepaalde modellen, aan zekere teekenen te herkennen, genieten de voorkeur, en oude „beproefde" kapmessen zijn uit dit oogpunt verreweg het meest gezocht. Zoo bleek mij o. a. dat No. 1624 van onze archaeologische verzameling (zie de plaat No. 3) in het Madioensche als *panoelak* (afweermiddel) hoog gewaardeerd zoude worden.

Wordt dus in sommige, meer afgelegen, streken wel aan koeḍi's van het gewone type — vooral aan oudere exemplaren — een zekere toovermacht toegeschreven, in veel sterker mate is dat het geval met die voorwerpen, welke wel de eigenaardige kenmerken, de hoofdlijnen, van de koeḍi vertoonen en dan ook koeḍi genoemd worden, doch wegens den geheel en al onpractischen vorm van hun lemmet nooit als landbouwgereedschap gebezigd kunnen zijn.

Die oneigenlijke koeḍi's kan men zonder moeite, op 't eerste gezicht reeds, tot twee hoofdtypen brengen, n. l:

Ten eerste (type A): de meer eenvoudige, welke zich eigenlijk alleen hierdoor van de koeḍi bares onderscheiden, dat ze door een eigenaardige kronkeling in, en den scherpen punt aan 't uiteinde van hun lemmet, meer dan de gewone een diervorm, vooral een vogelkop (of ook volgens sommigen een nâgakop) voor de verbeelding roepen, zonder nochtans een afbeelding daarvan te zijn. Onder deze vindt men grootere exemplaren (ter lengte van minstens 50 c M.), zooals No. 6 en No. 1 van de plaat van Dr. Snouck Hurgronje en No. 8 van mijn plaat te zien geven, en kleinere exemplaren (ter lengte van ongeveer 30 c.M.) als Nos. 3 en 5 bij Dr. Sn. H. Al deze vogel- of nâgakopachtige koeḍi's noemt de Javaan k o e ḍ i t r a n t a n g of t r a n- t j a n g, terwijl zulke, waar bovendien in den rug eenige kartelingen zijn aangebracht op een wijze die de gedachte aan een hanekam wekt, nog als *koeḍi trantang djenggeran* 1) onderscheiden worden (zie mijn plaat No. 2);

1) De in Leemans' Beschrijving van de Indische oudheden van het

en in de tweede plaats (type B): de geheel en al fantastisch gevormde, waarvan het bovenste gedeelte, hier blijkbaar met opzet, is gefatsoeneerd tot de gedaante van een vogelkop (k o e ḍ i p ĕ k s i, zie mijn plaat No. 4), een slangekop (k o e ḍ i n a g a A n t a b o g a, zie id. No. 7), een apekop (k o e ḍ i b ĕ ḍ e s), of een wajangkop of wajangfiguur (k o e ḍ i w a j a n g, zie id. No. 5, welke de wayang klitik Damar-Woelan en No. 6, die de wajang poerwa Darawati = Krĕsna voorstelt). Sommigen vatten ook deze fantastische koeḍi's wel samen onder den algemeenen naam koeḍi trantang, maar dan met toevoeging van *pĕksi, bĕḍes, wajang* enz. als nadere aanwijzing omtrent den vorm 1).

Eene eigenaardigheid van nagenoeg al deze oneigenlijke koeḍi's is, dat in het lemmet een of meer (3, 4, 7 of meer) ronde gaatjes zijn aangebracht, die wel eens met koper zijn opgevuld. Somtijds schijnt althans één dier gaatjes het oog voor te stellen van den door het lemmet gevormden vogelkop, doch als verklaring kan dit niet gelden, daar immers in de meeste exemplaren drie, vier en meer gaatjes worden gevonden.

Rijksmuseum van Oudheden te Leiden op p. 100 voorkomende naam *koedie djangarang* zal wel *koeḍi djenggeran* moeten gelezen worden.

1) *Trantang* en *trantjang* beteekenen volgens het Wdbk: „doorzichtig, opengewerkt, met een gat of gaten, scheuren of bersten," waaruit men zou kunnen opmaken dat de naam is ontleend aan de gaatjes in het lemmet, die bij nagenoeg al deze koeḍi's voorkomen; als dat zoo is vallen ook de exemplaren van type B onder deze benaming. Doch enkelen mijner zegslieden verklaarden pertinent dat trantang duidde op den spits-puntigen vorm van het lemmet, en dus alleen de koeḍi's van type A zoo genoemd konden worden In 't vervolg zal ik gemakshalve onder den naam trantang de beide typen samenvatten.

Tot type A (groot) behooren o. a. No. 1616—1620 *b* van onze archaeologische, No 7490 en 9421 van de ethnografische verzameling; tot A (klein): No. 1622 *a* en 1620 *f* van de arch., No. 5212 en 5219 van de ethnogr. verz. Type B vindt men alleen vertegenwoordigd in de arch. verz. No 1613—1615. Men zie verder de plaat bij Raffles, Hist. of Java, tegenover p. 296. Ook bij Dr. A. B. Meijer, Altertümer aus dem Ost Indischen Archipel, plaat 7 no. 2 en 4 zijn een paar mooie koeḍi trantang afgebeeld.

Handvatten of stelen, meestal van hout, soms van hoorn, in den regel eenvoudig, zelden meer fantastisch bewerkt (bv. in den vorm van een apenkop), vindt men aan al de mij bekende exemplaren van type B en aan de grootere van type A. Onder de kleinere koeḍi's van 't laatste type daarentegen schijnen er vele voor te komen, die thans in 't geheel geen handvat hebben, hoewel de *pĕksi* of *pĕsi* (de ijzeren stift onderaan het lemmet, die in het heft bevestigd wordt) nooit ontbreekt.

Geen enkel der hier aanwezige exemplaren heeft een scheede. Toch vindt men er wel, die voorzien zijn van een lederen scheede, met een opening voor de uitstekende pĕṭel.

Zulke oneigenlijke koeḍi's nu, vooral die van type A, worden thans nog over geheel Java gevonden, en er bestaat gegronde reden om aan te nemen dat althans sommige ervan vrij oud zijn, uit den zoogenaamden Hindoetijd dagteekenen (zie o.a. Groeneveldt's Catalogus p. 318, de vindplaatsen van sommige dier door hem kodei genoemde koeḍi's).

Dat ze als landbouwgereedschappen ondenkbaar zijn, dat geeft iedereen toe. Maar ook als wapen schijnen de meeste zeer onpractisch, hoewel ze — zooals straks zal blijken — volgens de overlevering wel degelijk als zoodanig zouden hebben dienst gedaan. Hoe dit zij, tegenwoordig zijn ze den Javaan uitsluitend van nut als *djimat-wapen*, als wapen van geheimzinnige macht, of als *panoelak*, afweermiddel tegen kwade invloeden of booze geesten, en in die kwaliteit werd en wordt hun nog een buitengewone toovermacht toegeschreven.

Talloos zijn de verhalen, waarin de een of andere bijzonder tooverkrachtige koeḍi trantang een rol speelt. In heiligen-legenden 1) zoowel als in dongengs hoort men van koeḍi trantang, die alles verrichten wat hun eigenaar hen

1) Bij 't graf van een zekeren Kjai Lĕṇḍah of Laṇḍoh in 't regentschap Sĕntolo (Jogjakarta) vindt men — zooals de heer Snouck Hurgronje mij mededeelde — een koeḍi, die vroeger voor zijn meester, den genoemden Kjaï, woud zou hebben ontgonnen.

beveelt: klappers uit een boom halen, een woud ontginnen, vijanden verslaan, prinsessen schaken en nog veel meer. En al erkent men ook met eenigen spijt dat in de tegenwoordige tijden zulke bijzondere kunststukken niet meer worden volbracht, ook thans kunnen koeḍi trantang hun bezitter nog op verschillende wijzen geluk verschaffen en tegen ongeluk vrijwaren, zij 't ook op bescheidener schaal dan in dien betreurden „ouden tijd".

Hoewel eigenlijk iedereen prijs stelt op het bezit van zulk een tooverkrachtig voorwerp, is het toch in 't bijzonder de landbouwer, voor wien een koeḍi trantang groote waarde heeft.

Hij is namelijk vast overtuigd dat de geheime tooverkracht van deze buitenmodel koeḍi's zich in 't bijzonder concentreert op de bestrijding der vele plagen, die dikwijls misgewas of algeheele mislukking van den rijstoogst veroorzaken. Daarom acht hij het wenschelijk om dikwijs 's avonds, na zonsondergang, met zijn koeḍi trantang in de hand (*ditjangking*) of in den gordel (*disĕngkĕlit*) rondom zijn sawahveld te loopen, opdat de „lucht" (*hawa*) van zijn koeḍi de eventueel reeds loerende geesten van ziekten en plagen op de vlucht drijve. En heeft eenmaal de een of andere plaag (*ama tikoes, ama walang-sangit, ama oelĕr, ama mĕṇṭek* en dergelijke) zijn sawah aangetast, dan legt hij de koeḍi trantang gedurende eenigen tijd in het bevloeiingswater van zijn veld, daar waar de leiding in de sawah uitmondt (d. i. de *soengapan*), en in veel gevallen heeft ook dan nog het djimat-wapen de kracht de ramp af te wenden. Voor haar bezitter kan een beproefde koeḍi trantang een bron van inkomsten zijn, want de landbouwers uit den omtrek beloven hem gaarna eenige geḍeng's padi van den toekomstigen oogst, indien hij hun nu en dan toestaat met zijn koeḍi rondom hun sawah te loopen.

In overeenstemming met de tooverkracht aan deze koeḍi's toegekend en de eenigszins fetisjistische vereering hun gewijd, is de eerbiedige zorg waarmede men ze bewaart. Men legt ze bij voorkeur in de houten kist (*grobog* of *pĕṭi*),

waarin met de mooie kleederen van 't gezin ook allerlei andere zaken van waarde plegen bewaard te worden. Of wel, ze vindt een passende plaats in de *kobongan* of *amben tĕngah,* dat min of meer gewijde plekje van het Javaansche huis, of ook wordt opgehangen vlak boven de slaapplaats van den huisheer. En nooit zal deze nalaten op de zoogenaamde *dintĕn sae* (de goede, de heilige dagen), vooral malĕm Djoemoengah en malĕm Anggara-kasih (= Sĕlasa-kliwon), bij zijn koeḍi trantang wierook te branden.

Een enkele maal vindt men de koeḍi trantang op een lansschacht *(landejan)* gestoken, en zoo is — Dr Snouck Hurgronje zeide het reeds — de meening ontstaan dat deze voorwerpen lanspunten zouden zijn. Doch ook in dat geval schijnt men ze uitsluitend als djimat-wapen te gebruiken. Zoo bezigt men zulk een koeḍi-trantang-lans wel eens bij *rampogan,* in de overtuiging dat de tijger het niet zal wagen dit djimat-wapen nabij te komen. En een der vroegere regenten van Paṭi bewaarde een koeḍi-trantang-lans als poesaka, omdat deze eens een op de pĕṇḍapa van zijn huis aanstormenden dollen stier door een enkel prikje op de plek zelf had gedood!

Op de vraag, waaraan deze koeḍi-trantang hun *kasĕkten,* hun tooverkracht ontleenen, heeft de Javaan aanstonds het antwoord gereed Deze voorwerpen, zoo zegt hij, die thans niemand meer kan vervaardigen (namaak komt voor, maar wordt door den deskundige gemakkelijk ontdekt), waren in vroeger tijden het geliefkoosde wapen van de adjar's, de tapa's, de paṇḍita's en dergelijke heilige, zelf met bovennatuurlijke macht begiftigde personen: hoe meer „sĕkti" de vroegere drager van een koeḍi-trantang was, des te sterker was en is thans nog de tooverkracht van het door hem gedragen wapen. Deze verklaring vindt steun in de literatuur. Inderdaad wordt herhaaldelijk de koeḍi-trantang als wapen van paṇḍita's en adjar's genoemd. Zoo verneemt men o. a uit de groote Sĕrat-Kaṇḍa van het Batav Gen., dat de adjar's en rĕsi's, die met rĕsi Tama tegen Gi-

lingwĕsi oprukten, o. a ook met koeḍi-tĕrantang 1) zijn uitgerust. Hetzelfde vindt men in de Bàbad Tanah Djawi (ed. MEINSMA p. 349) van den adjar Tedjålakoe en zijn 40 tjantriks vermeld.

De ervaring leert, dat zulk een onder 't volk verbreide overlevering altijd een kern van waarheid bevat. Dat in oude tijden een landbouwgereedschap als de echte koeḍi van oorsprong is, tevens als wapen kon dienst doen, laat zich gemakkelijk denken. Doch waarom de heilige, vrome mannen van den ouden tijd, àls 't gebeurde dat zij ten strijde trokken, nu juist met de koeḍi trantang, een minstgenomen zeer onpractisch wapen, zich zouden hebben uitgerust, dat valt minder gemakkelijk te verklaren, tenzij men aanneemt dat ook in die tijden deze koeḍi uitsluitend djimat-wapen was, doch daartoe geeft de traditie niet het recht.

Terwijl, zooals uit 't voorafgaande kan gebleken zijn, er overigens alle reden is om voor de koeḍi een dergelijke ontwikkelings-geschiedenis aan te nemen als Dr. SNOUCK HURGRONJE voor de koedjang schetste, de overlevering die paṇḍita's met koeḍi trantang genaamde „heusche" wapens laat ten strijde trekken, schijnt daarin niet te passen. Moet hierbij vreemde invloed, een vreemd element (van uit Voor-Indië) ondersteld worden? Die vraag dringt zich vooral ook dàn op, als men eenige aandacht wijdt aan het woord *koeḍi*. Indien men let op de beteekenis van Sanskrtwoorden als *kuṭa* (hamer, bijl), *kuṭaka* of *kuṭika* (dissel), *kuṭi* (kromming. buiging), *kuṭhâra* (bijl en e. s. v. hak of spade), dan wordt men geneigd te veronderstellen dat het

1) Jav. HSS. no. 7, zang X, vs. 7. De plaats, die om de vele erin genoemde wapens niet onbelangrijk is, luidt: „Sĕksana woes boeḍaj sampoen, goemoeroeh swaranira, gĕgamane warna-warna dinoeloe, ana ngagĕm kang gĕranggang, sawĕneh angagĕm bandring; sawĕneh koeḍi tĕrantang, ajoel, tjaloek, ĕtjis kalawan lĕmbing, gobang arit lawan wadoeng, baḍik ka'awan kampak.' Opmerkelijk is dat nagenoeg alle bekende landbouwgereedschappen hier als wapens worden genoemd.

woord *koeḍi,* direct of indirect (door den trechter van een der Zuid-Indische talen?), aan 't Sanskṛt ontleend is. Mocht dit het geval blijken te zijn, dan doen zich een aantal voorloopig onoplosbare vragen voor, waarvan de bespreking thans nutteloos zou wezen.

't Zij voldoende op de mogelijke kwestie de aandacht te hebben gevestigd. Misschien zal het in de laatste jaren met zooveel energie aangevat onderzoek der Hindoe-oudheden, door de verklaring van de op 't gebied der „materielle Kultur". zoo uiterst leerzame basreliefs aan de tjaṇḍi's, ook in dezen meer licht ontsteken.

Is de koeḍi van oorsprong een landbouwersgereedschap, de *tjoendrik,* waarvoor thans een oogenblik de aandacht gevraagd wordt, is altijd een wapen geweest, een soort van zwaard.

Volgens mijn Javaansche zegslieden is het kenmerk van de tjoendrik hierin gelegen, dat het tamelijk lange lemmet tot ongeveer op de helft van de lengtē aan weerskanten scherp geslepen is, zoodat alleen de onderste helft aan één zijde een rug (*gĕḍig*) vertoont. Daardoor vooral zou de tjoendrik zich onderscheiden van de *golok*, die over de geheele lengte een gĕḍig heeft. Dezelfde eigenaardigheid is op te merken aan de door Dr. Snouck Hurgronje aan het Museum geschonken Soendaneesche *tjondre,* wat 't vermoeden wettigt dat *tjondre* etymologisch identiek is met *tjoendrik.*

Ook de tjoendrik is een ouderwetsch wapen en zou volgens de Javanen in den ouden tijd in 't bijzonder door asceten en paṇḍita's gedragen zijn, terwijl later, in den Moslimschen tijd, zoogenaamde moslimsche geestelijken, als pĕngoeloe's, kĕtib's en in 't algemeen santri's, ook in dit opzicht de heidensche paṇḍita's en adjar's navolgden. Inderdaad schijnt ook hier de literatuur de mondelinge overlevering te bevestigen. In de 23 Schetsen van tooneelstukken

(ed. te Mechelen p. 43) bv. ziet men bĕgawan Doepara zijn tjoendrik trekken en daarmede den machtigen rĕsi Kanoemajasa aanvallen 1), terwijl in de Babad Tanah Djawi (p. 595) van ten oorlog trekkende *„pangoeloe, kĕtib, modin sapanoenggilanipoen"* wordt verhaald dat ze *„sami ngangge rasoekan, anjoṭe tjoendrik, njĕpĕng talĕmpak"* (*njoṭe* is: „aan de rechterzij met 't gevest naar voren in den gordel dragen").

Behalve de gewone tjoendrik, die de lengte heeft van een golok (zie de afbeelding bij RAFFLES, Hist. of Java I p. 296, plaat 3 no. 6), en waarvan mij overigens niets bekend is, komen ook kleine tjoendrik's voor, welker ijzeren heft, met het lemmet één geheel uitmakende, dikwijls den vorm heeft van een menschelijke figuur (evenals de als kris Padjadjaran of Madjapait bekende kleine kris) 2), terwijl bovendien het lemmet onderaan, dicht bij het heft, een uitsteeksel vertoont, waaraan door kartelingen eenigszins de vorm van een menschelijk profiel is gegeven.

Die kleine tjoendrik is identiek met wat de Soendaneezen *bade gagang beusi* noemen, blijkens de afbeeldingen 9 en 10 op de plaat van Dr. SNOUCK HURGRONJE. Ook bij de Javanen is dit miniatuur-wapen een djimat-vóorwerp, dat vooral door vrouwen als zoodanig wordt gewaardeerd: een vrouw, in 't bezit van zulk een tjoendrik, acht zich gelukkig het bij zich te kunnen steken (verborgen binnen in het baadje, *di-kanḍoet*), als ze zich op reis of 's nachts ver van huis moet begeven. En dat de voorkeur der vrouwen voor dit wapen niet uit den laatsten tijd dateert, kan blijken uit een plaats in de Sĕrat Adji Saka (ed. GAAL p. 100), waar de *tjoendrik*, met de *talĕmpak* (korte lans), wordt genoemd als oorlogswapen van een afdeeling

1) Er staat *„Doepara anarik tjoendrik; Kanoejamasa katjoendrik ḍatĕng poen Doepara"* enz.

2) Zulk een poppetje als krisgevest noemt men in 't algemeen *gana* (zie Wdbk. s. v.), of men geeft het den naam, dien Naja-Genggong, een der panakawans van Damar-Woelan, in de wajang klitik als bijnaam voert, n. l. *Pak Mĕlik*.

vrouwelijke soldaten, behoorende tot het amazonenleger van de vorstin (praboe estri) van Wana siloeman, in Galoeh.

Ook 't woord *tjoendrik* schijnt niet op Java inheemsch, doch evenmin als van koeḍi is het mij gelukt hiervan de etymologie op te sporen. Misschien kan het zijn nut hebben hier te wijzen op het Oud-Jav. *tjoli* of *tjolikâ*, dat in de Ardjuna-Wiwâha voorkomt als naam van een wapen, waarmee hemelnymfen (apsarasen) zijn toegerust (zang 23, str. 7 = 240: „[apsaragaṇa] mangunḍa tjoli çiwa patra").

Over de eveneens als djimat-wapen gebezigde kleine krissen met een dergelijk ijzeren heft als de boven besproken kleine tjoendrik's of bade gagang beusi, die men k ĕ r i s P a d j a d j a r a n of -M a d j a p a i t noemt, werd reeds vroeger een enkele opmerking gemaakt 1). Ook deze worden vooral door vrouwen gedragen, doch bovendien bewaart en gebruikt de landbouwende bevolking ze als afweermiddel tegen ziekten in 't gewas, en heerscht over 't algemeen de meening dat het in zijn huis bewaren van een kĕris Madjapait in alle opzichten ten zegen strekt en voorspoed geeft (*angrĕdjĕkeni*).

Hoewel ook op dit gebied schifting moet gemaakt worden tusschen valsch en echt — men maakt die miniatuurwapens tegenwoordig wel na — zijn toch ongetwijfeld vele van deze kleine krissen uit veel vroeger tijden afkomstig. Volgens de hedendaagsche Javaansche traditie zijn ze eigenlijk het werk van ĕmpoe Sombro, den beroemden smid uit den Madjapaitschen tijd, die smeden kon zonder van de gewone smidswerktuigen gebruik te maken, in de plaats waarvan hij knie, duim en vingers bezigde. Op 't lemmet van de echte krissen van zijn maaksel zouden de indruksels van

1) Zie Lijst der aanwinsten der archaeol. verz. over 1902, in Not. 1902 p. CCXXI sub no. 1605 a. Een afbeelding komt voor in Schmeltz, Indonesische Prunkwaffen, Intern. Archiv. für Ethnographie, Bd. III p. 104.

ĕmpoe Sombro's duim nog te zien zijn! In hoeverre deze verhalen waarheid bevatten, kan hier niet onderzocht worden: sommige zgnd kris Madjapait schijnen, indien men op de vindplaatsen mag afgaan, uit een veel vroeger tijdperk dan dat van Madjapait te dateeren 1).

Liever wil ik nog even de aandacht bepalen bij die over geheel Java verbreide legendarische overleveringen omtrent de beroemde smeden, de vervaardigrs ook van vele djimatwapens, waarvan Dr. SNOUCK HURGRONJE reeds melding maakte. Vele dier overleveringen zijn door de Javanen vastgelegd in hunne geschriften, vooral sĕrat-kaṇḍa's en babads, ja zelfs bestaan er afzonderlijke werken, die uitsluitend over de *para-ĕmpoe ing tanah Djawi* (de smeden van Java) handelen. In die sĕrat para-ĕmpoe worden een groot aantal modellen van krissen beschreven, dikwijls ook afgebeeld, de tijd waarin en de smid door wien ze 't eerst vervaardigd, of later verbeterd werden, nauwkeurig aangegeven, met nog een menigte bijzonderheden omtrent de lotgevallen van sommige smeden, omtrent bepaalde krissen, omtrent de symbolische beteekenis van bepaalde figuren in het pamor enz. enz. 2). Vele prijaji's te Solo zijn in 't bezit van zulk een sĕrat para-ĕmpoe, en dat kan niemand bevreemden, die weet hoeveel smaak de meeste Javanen, vooral de meer aanzienlijken in de Vorstenlanden, nog

---

1) Zie Not. 1886 (XXIV) p. 3 en de reeds genoemde Beschrijving van LEEMANS p. 100.

2) In een mij toebehoorend boek van deze soort, mij door een prijaji van Solo geschonken, worden zekere figuren in het pamor van sommige dier krissen beschouwd als symbolen van de in de Javaansche mystiek zulk een voorname rol spelende m a r t a b a t p i t o e. Men leest daar o. a. „pamor soerja, mĕdal sangking alam arwah; pamor gĕḍong, mĕdal sangking alam ingsan, pamor soemoer binaṇḍoeng, mĕdal sangking alam insan kamil" enz. Dat in dit geschrift de invloed van Rangga Warsita's beschouwingen merkbaar is doet hier weinig ter zake, daar ook in andere Javaansche HSS. deze mystische beschouwing der pamors wordt gevonden. Men vergelijke wat Dr. SNOUCK HURGRONJE zegt over de combinatie der koedjangs en de martabat pitoe.

steeds toonen te hebben in mooie krissen, en welk een technische kennis zoowel als kunstgevoel sommigen van hen aan den dag leggen bij 't bespreken en critiseeren van de producten hunner kris-smeden 1).

Wat den inhoud der bedoelde overleveringen betreft, de critische bespreking daarvan zou een afzonderlijke studie vereischen. Ik wil thans slechts op enkele punten de aandacht vestigen, die in verband met 't hier behandelde onderwerp van belang schijnen.

Op één punt stemmen al die legenden overeen, en wel hierin, dat de beroemdste smeden, die de meest toovermachtige wapens maakten, hebben geleefd en gewerkt in den bloeitijd der rijken Padjadjaran en Madjapait. Zulke smeden waren o. a. ĕmpoe Soepa, zijn broeder Kasa en zijn zoon Djaka Soera, ĕmpoe Sombro (bij wien Sijoeng Wĕnara het smidsvak leerde), en nog vele anderen. Dr Brandes wees er reeds op in zijn Pararaton, dat de smeden aan 't hof te Madjapait een bepaalde, zeer-geëerde positie bekleedden. Uitvoerige mededeelingen over de genoemde personen vindt men in de groote sĕrat Kaṇḍa van het Batav. Gen. (Jav. HSS. No. 7), men zie het uittreksel uit dat geschrift in de Pararaton p. 188 sqq 2).

In één dier verhalen (z. 395,14) wordt verteld hoe ĕmpoe Soepa, toen hij eens op een tocht van Madoera naar Balambangan onderweg allerlei gereedschappen en wapens smeedde, die alle (kĕris, toembak, *koeḍi*, patjoel enz.) voorzag van een merk, n l een gaatje in de *pĕsi*. Volgens mondelinge mededeeling waren het, blijkens een sĕrat paraĕmpoe, niet de pĕsi genoemde stiften, maar de *lemmets*, waarin Soepa de bedoelde gaatjes als merkteekens aan-

---

1) Zeer terecht zegt Rouffaer in zijn artikel Beeldende kunst in de Encyclopaedie van Ned.-Indië: „de kris . . . ., bij wier vervaardiging de jong-Javaansche kunstnijverheid zich nog 't gunstigst doet kennen."

2) Zie nog het verhaal van Djoko Soepo in Med. Ned. Zend., deel 19 (1875) p. 33 sqq, en ook dat van Djaka Tole in Vreede, Madoereesch Leesboek I p. 199 sqq.

bracht. Een modern (?)-Javaansche verklaring dus van de boven besproken gaatjes in de lemmets onzer koeḍi's.

Eindelijk vermeld ik nog dat de door Dr. SNOUCK HURGRONJE als Madjapaitsche smid genoemde Kjahi Tjoṇḍong Tjampoer in een mij toebehoorende Babad Wirasaba zich voordoet als een bijzonder toovermachtige, doch slecht-geaarde poesaka-kris van een vorst van Madjapait, die elken nacht uit eigen kracht ongemerkt zijn scheede en de kraton verlaat om menschenbloed te gaan drinken, totdat eindelijk zijn wangedrag door drie andere krissen wordt ontdekt. Als hij daarna, op bevel van den vorst, door de para ampoe in een steenen loempang zal worden tot gruis gestampt, stijgt hij de lucht in, waar hij zich vermengt met een „lintang koemoekoes"! 1)

---

1) Dit schijnbaar zinledige verhaal is inderdaad volkomen verklaarbaar: men herinnere zich slechts, dat tal van volken zich staartsterren of vallende sterren voorstellen als in 't luchtruim voortschietende slangen, terwijl uit vorm en ornamentatie van vele oude krissen duidelijk blijkt, dat de Javaansche smid in de kris het beeld van een slang zag. (Wat het laatste betreft, zie PLEIJTE in Ind Gids 1890 II p. 1811).

Tijdens het afdrukken van dit artikel ontving ik de belangrijke studie van den Heer ROUFFAER „Tochten (oudste ontdekkings-) tot 1497", bestemd voor deel IV van de Encyclopaedie van Ned.-Indië, die op pag. 381 een nieuw gegeven over de koeḍi bevat.

DE WAARDE VAN TJANDI PRAMBANAN TEGENOVER DE ANDERE OUDHEDEN VAN JAVA,

EN EEN

HARTIG WOORD OVER DE DEBLAYEERING,

DOOR

Dr. J. BRANDES.

Door het opnemen van de vergelijkende plaat, die laat zien hoe in de Hindoekunst op Java de rots- of berglijnen zijn behandeld, heeft de Commissie voor de uitgave van het Compte rendu analytique des séances van het Premier Congrès international des études d'Extrême Orient, te Hanoi in 1902 gehouden, onder andere ook dit belangrijke feit onder de aandacht der oudheidkundigen gebracht, dat onder de oudheden van Midden-Java Tjandi Prambanan als het ware de vormen geeft, welke de geboorte mogelijk maakten van de latere, zoo oneindig ver van de normale van Midden-Java afstaande, vertooningen van Oost-Java. Slechts over de verdubbelde en tot in het weeke verzachte belijningen van Tjandi Prambanan konden uit de nog forsche, hoewel reeds sterk typische teekeningen van berg- en rotspartijen van Baraboedoer, de schijnbaar willekeurige en phantastische teekeningen van die landschapsdeelen op Oost-Java ontstaan, zooals dan ook gebeurd is. Die bevinding, deze ontdekking is dan ook van nog meer belang voor de archeologie van Java, dan de bijzonderheid, waarom het bij de samenstelling der plaat in hoofdzaak te doen was, nl. om te laten zien, dat men rotspartijen op Oost-Java geheelenal is gaan opzetten en teekenen in het lijnbeloop

van den kâla-kop, die oorspronkelijk een ornament-leeuwe-kop was.

Reeds deze bijzonderheid alleen zou voldoende zijn om de plaats en den relatieven ouderdom van het Tjandi Prambanan complex te bepalen. Het moet een der jongeren zijn in zijne omgeving. De opvoering en de verfijning der teekening, het overdreven verfraaien en de verweekelijking der vormen typiseeren die oudheid reeds als van een lateren tijd dan bijv. de forsche en royale Tjandi Mĕndoet en de daarmede als aaneengesloten verwante Tj. Baraboedoer, maar nu daar bijkomt, dat de nog latere en jongere vormen zich niet laten verklaren als de directe kinderen van wat de Baraboedoer bijv. levert, maar de overgang juist door het eigenaardige in het Prambanan-type wordt opgehelderd, vervalt zelfs iedere aanleiding tot twijfel, want volkomen duidelijk is dat men in Prambanan één der gezochte, en toch noodzakelijke tusschenschakels bezit, die de verklaring van het ontstaan van de barokke Oost-Javaansche kunst ons leveren zullen.

Zooals te verwachten was, staat dan ook die omtrent de berglijnen geconstateerde bijzonderheid niet op zichzelf. Er bestond reeds gelegenheid geheel hetzelfde ook op andere punten aan te toonen, en naar mate het onderzoek verder voortschrijdt, zullen er zeker nog andere in het licht treden.

Hetzelfde verloop in de kunst kwam aan den dag omtrent den vorm van het uiterlijk van Garoeda, zooals de platen laten zien, die gevoegd zijn bij de mededeeling over „De verzameling gouden godenbeelden gevonden in het gehucht Gemoeroeh bij Wanasaba, en naar aanleiding daarvan iets over Harihara, en de geschiedenis van het uiterlijk van Garûda op Java". Prambanan levert weder den tusschenvorm tusschen oud en jong, tusschen Midden- en Oost-Java, de smijdige, weeke, zachte, maar reeds vermonsterde vormen vertoonen aan deze oudheid de uitwassen en het verdierlijkte al, dat de Oost-Javaansche vormen zoo kenmerkt, maar gemist wordt aan wat men in hoofdzaak het Midden-

Javaansche type heeft te heeten. Als de teekening te Prambanan niet zoo werkelijk mooi was, als zij is, het winnende af en toe van het eigenlijk gezegde klassieke Midden-Javaansche type, dan zouden deze eigenaardige kenmerken van het verval der kunst zeker niet zoo verborgen zijn gebleven, als het geval was, nu men door de schoonheid der belijning en de zachte en heerlijke vormen bevangen en misleid wordt. Maar hoe hoog Prambanan ook staat, en hoe zinstreelend hetgeen men daar te aanschouwen krijgt, ook is, in wezen is het tegenover het zoo veel zuiverder, nobeler en krachtiger, werkelijk klassieke type van Midden-Java reeds décadence.

De teekening, de belijningen, alles is aan Prambanan hoog opgevoerd. De weelde is ten top gestegen. Het is of men zich tot het hoogste, het rijkste heeft ingespannen, en of men zichzelf heeft willen overtreffen, in alles en door alles. Maar daarbij was men geraakt op een verkeerden weg. Het is duidelijk, dat de ware voeling en voeding met en door het moederland gedeeltelijk gebroken was, en dat men zich hier, omdat er een eenigszins langer tijdsverloop verstreken was, tusschen den aanvang der beweging en het oogenblik van deze kunstintensiteit, onbewust door invloeden reeds liet leiden, die al werkten zij mede om schoons tot stand te brengen, tevens aanleiding gaven tot een verziekelijkende verkankering, die ook zonder het débacle van Midden-Java hare nadeelige gevolgen zeker zou hebben laten gevoelen.

De bijzonderheden staan niet op zich zelf, werd er gezegd. Wie de uitloopers der trapleunigen op het Prambanan terrein kent, en zich de waarde bewust is van den eigenaardigen vorm dezer stukken, wat nu een ieder mogelijk is sinds de opstellen verschenen zijn, die de eigenaardigheden van het makara ornament op Java in het licht stelden, weet ook, dat de makara's dáár een gedegenereerden vorm vertoonen, met een tot een scherp gestyliseerden leeuwekop vervormden tromp en met menschelijke romp-

stukken in den opgesperden bek op de tong. Men kan hier rustig van gedegenereerd spreken, hoe goed de ornamentstukken op zich zelf en aan het ensemble ook nog werken, want de phantastische vervorming en de onnatuurlijkheid zijn hier al ten naastebij tot in het uiterste gebracht, al ontwaart men door vergelijking nog vrij gemakkelijk wat aanleiding tot de monstruositeit en de eigenlijk gezegd onmogelijke combinatie gegeven heeft. Zoo zijn die rompstukken op de tong geboren uit een inwerking van de bekende groote daksierstukken met busten of rompstukken er in, waarin zij op hun plaats zijn, op de met half knielende, als het ware aan den geopenden muil ontsnappende, menschelijke figuren verrijkte monstervischkoppen, en is die verstyliseerde leeuwekoptromp voortgesproten uit de zeker oudere vervorming van de slurp in een slangekop, maar onnatuurlijk en in hooge mate gemaniereerd is en blijft de Prambanan variatie, of zij voor het kunstgevoel nu al mooi doet tegelijkertijd of niet

Was de detailkennis ten opzichte van het ornament aan de oude tjandi's bij het publiek wat uitgebreider en grondiger, het zou niet moeielijk zijn hier nog verschillende andere voorbeelden van een zelfden aard aan te halen. De vereischte toelichting zou thans te veel plaats vergen, en daarom moet daarvan hier worden afgezien Maar er kan nog op een bijzonderheid gewezen worden, die op zich zelf al afdoende zijn zou, en waarvan de bespréking voor den lezer ook gemakkelijk te volgen zal zijn. Het zijn de bijzondere trekken van den stijl der gebouwen in het algemeen, die geheel in dezelfde lijn loopen en in hooge mate interessant mogen heeten. Ook daarin is een weelde bereikt en ten toon gespreid, die slechts aan enkele der andere oude gebouwen ook opgemerkt kan worden, en dan nog maar in een eenigszins andere richting en in een minderen graad. Heel veel groote gebouwen zijn er niet. Trouwens, om de zaak goed te begrijpen dient men van een kleiner, althans een eenvoudiger structuur uit te gaan. Zulk een

klein gebouw laat namelijk zien wat van de klimming of de opgaande lijnen in dezen stijl het eigenlijke lijn*hoofd*beloop is.

Het rechtopgaande lichaam of de teerling van een tempel wordt, als iedere pilaster (of als iedere pilaar dat zou vertoonen, zoo deze laatsten ook voorkwamen), gedragen door een voet van een bepaalden vorm, een halfrond boven een dalend ogief, dat rust op een vierkante basis, dus door den zoogenaamden Persischen voet, en afgedekt door wat men bij een pilaar een kapiteel zou noemen, van een zelfden vorm, maar in tegenovergestelde volgorde, nl. de voet onderste boven geplaatst, met in-het-oog-houding evenwel dat het halfrond schier altijd een platte band is, en dat het ogief dikwijls ook op dezelfde wijze, maar dan ver-vooruit-springend, gegeven wordt.

De middelen om dit profiel te verrijken, en daardoor te varieeren, zijn verschillende. De afstand tusschen halfrond en ogief kan bij den voet grooter genomen worden, en daartusschen geplaatst zijn een van facetten voorziene toppenrand. Het kapiteel kan worden verrijkt door den ondersten platten band te verdubbelen. De teerling kan iets worden verzwaard door onder èn boven, of onder òf boven, boven den voet en onder het kapiteel, een enkel- of een dubbel-uitspringenden band aan te brengen. De pilasters, die de teerling gewoonlijk aan zijn scherpe hoekkanten vertoont, kunnen worden georneerd met versierde onder- en bovenbanden (voet- en kopbanden), en, als de teerling daarbij een hoogere klimming heeft, ook dit nog gebroken door op den pilaster ter halver hoogte tevens een middenband te plaatsen. Al deze bijzonderheden kan men vereenigd of bij gedeelten reeds opmerken aan de kleinere en eenvoudigere gebouwen in het algemeen. Slechts dient hier nog bij opgemerkt te worden, dat die voet en dat kapiteel om het geheele lichaan van het gebouw heenloopen, en dat dat ook het geval kan zijn met den middenband, die intusschen gewoonlijk slechts den pilaster

insluit. Of er op Midden-Java ook een voorbeeld aan te wijzen is van een gebouw, waaraan ook de onder- en de beneden-sierband van die pilasters om het geheele lichaam geslagen zijn, is alsnog onzeker. Het schijnt van niet.

Omvat hetgeen in de voorgaande alinea gezegd werd, de eenvoudige verrijking, of die van eerster instantie, men kon nog verder gaan, en is dat ook, bepaaldelijk aan twee gebouwen, die daarin samengaan, doch tevens juist in de tegenstelling tusschen hen beide, zelf het inzicht in het bijzondere leveren. Deze gebouwen zijn Tjandi Kalasan en Tj. Prambanan. Druk als het lijnbeloop bij hen beiden is, zijn er vermoedelijk geen andere tempels aan te wijzen, maar het effect is bij hen beiden verkregen door verschillende middelen. Bij Kalasan toch heeft men de op den teerling liggende banden verdubbeld, door er telkens twee boven elkander te plaatsen, bij Prambanan heeft men dit gedaan met het lijnbeloop van het kapiteel en den voet. Al is dit eerste, het kapiteel, te Prambanan met de instorting weggevallen, de laatste, de voet, staat nog, vertoonende boven de in het oog springende en blank gelaten onderste combinátie van ogief en halfrond een tweede geheel overeenkomstige, die zich intusschen grootendeels aan het gezicht onttrekt, doordat er lotusblad- en facetversiering op aangebracht is, het eerste op het ogief en het laatste op dat halfrond.

Zoo heterogeen als de verrijkingsmiddelen bij Kalasan en bij Prambanan zijn, zoo verschillend is ook de werking er van. Het eerste maakt den teerling hooger of, zoo men die banden wil tellen bij voet en kapiteel, het maakt deze rijziger, het laatste doet kapiteel en voet, ze tevens ook een grootere klimming gevende, uitspringen, meer uitspringen dan de voeten en kapiteelen der verwante gebouwen ooit doen, en schonk dan ook in wezen de geboorte aan een nieuw type, het latere Oost-Javaansche, waarvan het karakteristiekste zeker is juist dat door verdubbeling, en zelfs door verdriedubbeling, sprekender maken

van de het meest op den voorgrond tredende gedeelten der profielen, waaraan ook de andere verrijkingen, beneden-, boven- en middenband bijv., niet ontbreken.

Zoo staat dus ook Tj. Prambanan ten opzichte van den stijl in het algemeen, evenals in die andere hier gegeven voorbeelden, eensdeels aan het einde van de reeks van Midden-Java, en vormt zij anderdeels, tegelijkertijd, de brug, waarover men van den oorspronkelijken, eenvoudigen Midden-Javaanschen stijl geleid wordt tot dien van Oost-Java, al zullen er ook nog verschillende bijomstandigheden onderzocht moeten worden, en nader licht ontstoken over allerlei details.

Tjandi Prambanan is niet alleen belangrijk om het grootsche van het ontwerp, om den rijkdom der ornamentatie, om het zachte, weeke en toch hoog opgevoerde der belijningen en der teekening, zoowel van de sierstukken als van de reliefs, deze tjandi, dit complex, neemt ook een hoogstgewichtige plaats in voor een ieder die de oudheden van Java ook naar het historisch verloop wil leeren kennen, en daardoor begrijpen.

Zijn de hier gereleveerde bijzonderheden opgemaakt uit de tjandi zooals zij nu nog staat, onwillekeurig dringt zich aan hem, die Prambanan kent en bezoekt, en deze dingen weet, de vraag op, hoe zag Prambanan er uit, toen dit tempel-complex nog in zijn volle schoonheid te aanschouwen was? Is het mogelijk met de restanten van de ingestorte gedeelten nog tot een reconstructie te komen, zooals bijv. Wilsen ontworpen heeft voor de Baraboedoer, Yzerman voor Tjandi Kalasan, en Melville voor Tjandi Sari en voor één der bijtempeltjes van Tjandi Sewoe? Zooals gelukt is voor de Tjandi Mendoet, en voor de kleine Tjandi Pawon? Het hooge belang van zulk een restauratie ontwerp, alleen reeds met het oog op hetgeen zich later op Oost-Java ontwikkelde, maakt de poging tot het vervaardigen er van, van wetenschappelijk standpunt, een eisch. Het is zelfs

haast niet noodig daarnevens nog te gewagen van het groote kunstgenot, dat zonder twijfel zulk een volledig aanzicht van dezen bouw aan ieder belangstellende geven zou.

Voor een gedeelte is ook nu nog, bij den huidigen toestand, in zeer globale bewoordingen, aan te geven hoe het geheel geweest is. Daarbij kan volstaan worden met den hoofdtempel, omdat alle tempels en tempeltjes van het Prambanan complex naar het zelfde ontwerp of motief waren opgezet, al naarmate zij kleiner waren, minder druk, minder rijk, en minder ingewikkeld. Bij het leveren van een volledig stel teekeningen voor Prambanan zou men naar alle waarschijnlijkheid zelfs kunnen volstaan met teekeningen 1° van den hoofdtempel, 2° van één der groote tempels naast deze, 3° van den Nandi-tempel, 4° van één der twee andere tegenover de drie groote, 5° van één der tempeltjes tusschen deze zes, en 6° van één der tempeltjes in de buitenrijen, die men, behalve de acht tempels binnen de binnen-enceinte, daar ook nog aantreft. De aanvulling zou voornamelijk de variatie in het ornament moeten betreffen. Bouwkundig zou men met het genoemde kunnen volstaan, doch dat zou vóór alles geleverd moeten worden.

Het grondplan van den hoofdtempel is een groote vierhoek met breede voorsprongen op de zijden, waartegen in het midden, aan alle vier de kanten, flinke trappen zijn aangelegd. Dit ondergedeelte, dat nog verrijkt is door in de hoeken aan weerszijde van de trappen kleine tempeltjes in te bouwen, draagt een omloopende borstwering, die slechts onderbroken wordt op de plekken waar die trappen zich bevinden, en binnen deze borstwering staat nu, op dit terras of op deze estrade, op eigen soubasement en onderstel, het eigenlijke gebouw, dat een zelfden vorm heeft, maar met minder breede voorsprongen. Hoog is het onderste soubasement, hoog ook dit tweede, zoodat het met de balustrade op het onderste een gaanderij vormt, die vrij diep is, en dit nog meer schijnt, omdat er, ter plaatse waar zich de trappen bevinden, dwars, als 't ware kleine dijkjes

in schijnen te liggen, die van uit de gaanderij aan weerszijde langs kleine trapjes beklommen moeten worden om op het bordesje te komen, dat gevormd is door de bovenste trede der trappen, die van den vooringang leiden tot een achteruitgang, onder aan den voet van de vervolgtrappen, welke in den daarachter liggenden voorsprong liggen.

Die bordesjes behooren tot de belangrijkste partijen van de constructie van den bouw. Tegelijk het bovenvlak zijnde van de zoo even genoemde dwarsdijkjes in de gaanderij, hadden zij, alle vier, aan alle vier de kanten, zooals men reeds begrijpt, een trap, een groote neergaande aan de voorzijde, die naar buiten bracht, een tweede groote, nu een opgaande, aan de achterzijde, die den toegang tot het inwendige van het gebouw gaf, en aan de beide andere zijden telkens een dier twee, ook reeds genoemde, kleine trapjes, die in de gelegenheid stelden in de gaanderij af te dalen. Voor ieder dier trappen, althans bij de voor- en de zijtrappen, zag men, op die bordessen staande, een poort van eene afmeting naar den eisch, klein bij de kleine trapjes, groot bij de groote. Die poorten waren er. De onderste gedeelten er van, het ornament dat hen daar sierde, zijn ter plaatse nog gedeeltelijk voorhanden. Maar al zijn de bovendrempels weggevallen en verdwenen, en daarmede de overspanning, uit de restanten, die leeren dat eens aan alle zijden van deze bordesjes poorten stonden, komt men ook nu nog te weten, dat daar eenmaal een aan alle kanten open, poortehuis moet hebben gestaan, dat minstens schilderachtig moet hebben gedaan. Hierop wordt zoo dadelijk teruggekomen.

Op het tweede soubasement verrees het eigenlijke tempelgebouw met zijn verdubbeld profiel, zijn rijzigen teerling, en zijn geheel verdwenen, zeker zeer samengesteld dak. De vloer van de buitencella's, waarvan er één, die aan den voorkant van den tempel, van achteren open, tot de tempelkamer leidde, is ± het bovenvlak van de tweede estrade of het tweede soubasement. In dit soubasement invallende,

leiden deze trappen van 9 à 10 treden, aan den achterkant der bordesjes beginnende, in het lichaam van de voorsprongen van den eigenlijken tempel, verlicht en verlucht door een groote, hoog opgaande poort, vóór tegen die voorsprongen aan, en met haar basis staande bovenop dat tweede soubasement. Deze hooge poort lag dus vrij, boven of achter den kop van die poorthuisjes.

Het moet een schitterend en ontzachlijk fraai ontwerp geweest zijn. Hoog ging die tweede, en zoo veel hooger gelegen, hoogere poort op, geornamenteerd met een kala-makara versiering, waarmede zich die van Tjandi Kalasan slechts laat vergelijken. Er liggen thans, door de goede zorgen van den Heer Van Erp, weer zeer enkele stukken op het terrein, die dat uitwijzen. Dat spelen van de lagere en kleinere, op zich zelf staande, gopura's aan dezen tempel, met hun eigen vrijen kop, tegenover die hen zeker domineerende poorten aan den tempel zelf, moet enorm mooi geweest zijn.

Dat Prambanan op deze wijze gopoera's gehad zou hebben, klinkt velen wellicht eenigszins vreemd. Maar toch is het zoo. Ook schrijver dezes zou het vroeger niet geloofd hebben, toen hij alleen moest afgaan op de gegevens, zooals hier blijkt, juist niet verstrekt, in de veel drukte makende, maar uiterst zwakke beschrijving van Tjandi Prambanan op Midden-Java na de ontgraving. Eerst toen hij gedwongen was enkele dagen door de oudheden op de grens te dwalen, om de positieve gegevens te verzamelen, die dienen moesten om hen, die de correcties bij het werk aan de Tjandi Mendoet zouden hebben aan te brengen, dadelijk te helpen en op de hoogte te stellen, kon hij ook deze bijzonderheid, als zooveel anders, dat nooit was opgemerkt, gewaar worden, maar tegelijkertijd ook constateeren dat de parallelen voor zulk een schikking geenszins ontbreken. Had Prambanan poorthuisjes bovenaan de eerste trappen, met hun zijflanken tegen het volgende soubasement aanstaande of inloopende, Tjandi Sadjiwan had bovenaan de trap, die op het soubasement

bracht, een geheel vrijstaande poort staan, vóór de poort van den tempel zelf, en Tjandi Boebrah had daar zelfs een diep poortehuis, met een vrij langen gang er in, op een zelfde wijze. Vooral deze laatste tempel, die als Prambanan een borstweringmuur op den buitenrand van het beneden soubasement bezat, en versierd was met een ver voor-uitspringende trap, is hier zeer leerzaam, daar men zich van Prambanan dadelijk een zeer goede voorstelling kan maken, door deze stoep, met het trappehuis daarop, slechts zich te denken, achteruit geschoven, tusschen de balustrade door, totdat dat trappehuis het lichaam van den tempel raakt. Is het trappehuis bij Tjandi Boebrah aan weerszijde gesloten, men behoeft die beide wanden zich maar doorgebroken voor te stellen, om ook van daar uit, daar de gelegenheid te zien de gaanderij bij dezen gewijzigden toestand evenzoo dadelijk te betreden. Maar Tj. Prambanan wint het door de ligging en schikking der poorten onderling. De hier te constateeren klimming is bij die andere niet te vinden, en deze zijn dus veel minder grootsch geweest 1).

1) Bij de Tjandi Mendoet is zulk een gopoera vlak voor het hoofdgebouw geplaatst, en. tot een portaal vervormd, daarbij getrokken. Dat portaal is namelijk een dwars voor den voorsprong van het hoofdgestel aan den voorkant staand, langwerpig-vierkant, doch op zich zelf een geheel vormend gebouwtje, dat met iets dieper in liggende muurtjes met dat hoofdgestel verbonden is.

Van de Mendoet gesproken, men heeft mij er opmerkzaam op gemaakt, dat Dr. Groneman, in een nieuwe publicatie Oudheidkundige aanteekeningen I, nu, drie jaar, nadat door mij geconstateerd werd, dat er boven den bovendrempel van den toegang tot de tempelkamer van deze tjandi een belangrijke uitsparing heeft gezeten, op nieuw heeft trachten te betoogen, dat deze er nooit geweest kan zijn, en dat hij dit doet met gegevens ontleend aan geschriften van leden van de École Française d'Extrême Orient. Ik heb dit aanvankelijk niet kunnen gelooven, want men is daar heusch beter op de hoogte. Onder de bronnen, die Dr. Groneman heet te kennen, noemt hij op bladz. 41 waarlijk ook den Inventaire déscriptif des monuments du Cambodge van E. Lunet de Lajonquière, 1902, het boek dat dan ook in eerster instantie geraadpleegd dient te worden. Men vertrouwt zijn oogen niet. In *dit* werk vindt men op bladz. XIX een *type*-teekening van een Kambodja-

En Tjandi Prambanan is nog mooier geweest dan hier reeds aangegeven werd.

Wat hier van den hoofdtempel gezegd werd, is niet volledig. Daar dient nog aan toegevoegd te worden, dat de hoofdpoort, of die aan den voorkant van den tempel, zich kennelijk onderscheidde van de drie overigen, ter weerszijde van het gebouw en van achteren, omdat zij wat zwaarder van constructie was, en nog geflankt werd door twee, nevens haar in de borstwering ingebrachte kleine tempelgebouwtjes, aan iedere zijde één, die die gopura meer omvang, en dus ook meer substantie, gaven dan die andere. Hierdoor deed de balustrade op het soubasement zich voor als een groote vingerring met een zware plaat of sierstuk aan den voorkant, of nog meer als een diadeemband, zooals men dien vindt onder aan de kronen der beelden van Java, vooral van lateren tijd, waarbij het sierstuk boven het voorhoofd altijd van grooter afmeting, en dus sprekender, is dan die boven de ooren en tegen het achterhoofd.

Nog sterker kwam dit vermoedelijk uit bij de andere tempels op het plein in de binnen-enceinte. Want deze, de Brahma- en de Wisnu-tempel, de Nandi- en de beide andere wâhana-, dus de Hangsa- en de Garûda tempels, vertoonden wel die gopura's aan de voorzijde, maar niet die op de andere façaden, zonder dat intusschen de harmonie

---

tempel (dwarsdoorsnede en lengtedoorsnede). De laatste, fig. 3, vertoont juist wat die zelfde doorsnede van onze Tjandi Mendoet thans te zien geeft, *als ware deze naar de Kambodjasche regels gereconstrueerd*. Kan men meer verlangen? Dat het gat bij de Mendoet van voren niet afgesloten was, wat elders bijv. in de Tjandi Bima op de Dieng wèl het geval is, één blik op de foto's van den voorkant van de Mendoet is voldoende om een ieder daarvan de reden aan de hand te doen. Doch van meer belang is hier, dat Fransch-Indië ons ook de verklaring geeft van de *beide andere* gaten, die iets boven de uitsparing boven den bovendrempel van den ingang tot den tempelkamer, ter weerszijde daarvan, te vinden waren, zooals later door mij in het licht gesteld zal worden.

en de symmetrie van het geheele complex verbroken was, daar op die plaatsen de balustraden toch versterkt en eenmaal met grootere sierstukken voorzien waren

Nu kan men zich ook eenig denkbeeld er van vormen, hoe het Prambanan complex zich eenmaal heeft voorgedaan. Verwijzende naar de opmerkingen in de Driemaandelijksche rapporten over Tjandi Sewoe gemaakt, kan nu worden vastgesteld, dat men te Prambanan op het kerkplein een allée vond, gevormd door zes tempels, die paarsgewijze vis à-vis stonden en waarvan de middelste twee de domineerende groep vormden, terwijl het westelijke drietal grooter was dan het oostelijke; zes tempels, die dáárom een allée vormden, omdat zij vis-à-vis stonden met hun kennelijk als zoodanig gekenmerkte hoofdfaçaden naar elkander toe gekeerd, terwijl aan den uit- en den ingang dier allée nog een tweetal tempels gevonden werd, van weer kleinere afmetingen, die op hun beurt hunne hoofdzijden elkander toekeerden. Men stelle zich nu de Prambanan-tempels eens voor, nog gaaf, met volledige teerlingen en niet geschonden daken, met hun zware en zeker fraaie gopoera's, met hun door de ornamentatie naar achteren toe wegdeinzende lichamen, en men zal zich kunnen begrijpen, dat ook Prambanan eens verrukkelijk schoon is geweest.

Van hoeveel belang de inrichting van deze tempels voor de geschiedenis van de bouwkunde van Java (en Bali, die daarbij behoort) geacht moet worden, kan nu na het voorafgaande met nog een zeker hoogst treffende parallel worden aangetoond. De zijtempeltjes naast de trapvleugels van den hoofdtempel, die voor zoover tot nog toe bekend is, alleen te Prambanan voorkomen, beantwoorden zonder twijfel aan de latere valsche profillen, op Oost-Java, in de hoeken dier vleugels nooit gemist. Dit in het oog gehouden, ziet men dat de normale vorm van een overdekte poort op het eiland Bali ook nu nog geheel opgezet is in overeenstemming met wat de hoofdgopoera van den hoofdtempel te Prambanan te zien geeft. Zulk een poort is een opgaand

poortehuis met een doorgang, dien men van voren slechts bereiken kan langs een zich daarvoor bevindende enkele stoep of trap. Ter weerszijde van die stoep ziet men steeds de zoogenaamde valsche profillen (dus die hoekvleugeltempeltjes) en naast het poortehuis ontbreken nooit de twee iets lagere, smallere en minder diepe zijvleugels (de twee naast de hoofd-gopoera te vinden gebouwtjes). Gaat men de poort door, dan komt men dadelijk op een bordes, dat aan den achterkant afgesloten is met een opengewerkte, vrij hooge leuning (of schutsel). Afdalen van het bordes kan men slechts door een der beide trappen te volgen, die aan weerskanten daarvan zich bevinden, en het als het ware tot een dubbele stoep maken (evenals de trappen naar de gaanderijen te Prambanan het bordes daar). Het is of men de bedoelde gopoera van dit tjandi-complex mutatis mutandis in gaven staat voor zich ziet.

Er werd hier boven gezegd dat de algemeene vormen van het ontwerp slechts zeer globaal konden worden aangegeven. Waaraan is dat te wijten?

Een ieder die de Tjandi Prambanan bezoekt, is verrukt over de zindelijkheid en de orde, die er heerschen. Er schijnt geen steentje te zijn waaraan men zich stooten kan, en dadelijk kan men, voor zoo ver het schoons van buiten te zien is, volop gaan genieten, en daarna dit voortzetten binnen de balustraden en in het inwendige der tempels. De schoonmaak is radicaal geweest. Aan den buitenkant van de binnen-enceinte ziet men, waar men het terrein betreedt, een assortisement, een magazijn, een arsenaal, van sierpunten bijv., alles netjes op rijen geplaatst, en waar dit daar binnen niet in den weg stond, ook nog geheele rijen van soortgelijke eentonige groepen, die duidelijk in het licht stellen hoe de aanveeg is doorgezet. Maar wie wel eens eenige notitie heeft genomen van archeologischen arbeid op het terrein, die weet, dat uit de bouwvallen niet alleen gave, maar ook gebroken stuk-

ken, niet alleen fraai versierde, maar ook onversierde voor den dag plegen te komen, en dat de laatste niet minder dan de eerste, soms meer nog dan deze, voor de kennis van het gebouw, voor het hoogste belang kunnen zijn, en die vraagt: Waar zijn toch die andere stukken? Of zijn hier deze ten eenemale niet gevonden? Een voortzetting van de wandeling op het terrein, een enkel omwandelen van de hoofdtempels, naar den rivierkant toe, schenkt hem spoedig de overtuiging, dat die orde en zindelijkheid geenszins is wat zij scheen. Achter die tempels is de toestand de tegenovergestelde. Al het andere, in casu vermoedelijk het belangrijkste, is op en door elkander op een wilden hoop gegooid. Dáár ligt een bergrug van steenen, waaruit op allerlei plekken ook geornamenteerde stukken uitpuilen, en waaruit dan ook, met nog enkele andere, niet minder belangrijke stukken, weder te voorschijn gehaald kon worden dat gedeelte van een hoofdpoort, dat laat zien, dat deze hier voor die van Kalasan niet onderdeed. Zoo aangenaam gestreeld als men is bij het eerste betreden van het terrein, op het zien van die orde en regelmaat in de plaatsing van los aangetroffen stukken, hier, achter die hoofdtempels, wordt de ware toestand klaar, niet orde, neen de grootste wanorde, niet schifting heeft hier plaats gehad, neen de grootste verwarring is hier gesticht. Alles en alles, wat er om en bij de zes groote tempels op de binnen-enceinte aangetroffen is, behalve dan de uitgezochte en gave sierstukken, die aan de andere zijde van het terrein zijn opgesteld, is zonder eenige methode losgewoeld en weggekruid en neergegooid, als waardeloos en onnut, door elkander, zonder eenige rekening te houden met de vindplaats op het terrein, met den tempel waarbij de stukken moeten behoord hebben, zonder eenig merk ze te geven, zonder dat er eenige aanteekeningen gemaakt zijn, een archeologische moord op groote schaal, zooals er zeker in de laatste 20 jaar nergens ter wereld elders een plaats heeft gehad.

Want wat hier het gevolg van is, is duidelijk. Alles zal daar opnieuw gekeerd en dan gesorteerd moeten worden, als men er ooit nog iets van zal willen terecht brengen, en dàt met de kans op dezen uitslag, dat men ook ten deze slechts een schijnorde zal hebben verkregen, zooals thans ook bij die andere stukken, bij den ingang tot het terrein, blijkt te bestaan, om dan te komen te staan voor een tweeden arbeid, het uitzoeken der stukken naar ieder der tempels, waar zij bij behoord kunnen hebben, een arbeid die zoo ontzettend zwaar, ingewikkeld en tijdroovend wezen zal, dat à priori aan het welslagen daarvan, zonder de hooge kosten daarbij ook maar even te tellen, gewanhoopt worden moet, om eerst daarna aan het reconstructie-werk te kunnen beginnen, dat hier dus om de onzuivere basis en gegevens, waarop en waarmede men zal moeten werken, ook op zich zelf weder ergerlijk verzwaard zal zijn.

Is het niet om bitter te worden, als men weet dat dit alles met zeer eenvoudige middelen voorkomen had kunnen worden?

De methoden, die bij zulk soort oudheidkundig deblayeeren behooren toegepast te worden, waren tijdens het ruimen van het terrein en de gaanderijen, nu ± 15 jaren geleden, toch waarlijk niet onbekend, of waardoor anders was er te voren bij het vrijmaken der kamers dezer *zelfde* tempels en het onderzoek der putten, die zich daarin bevinden, wèl met de gepaste accuratesse en nauwgezetheid gewerkt en verantwoording gedaan? Was toen ter tijde het restauratie-plan voor de Mendoet niet reeds lang loopende, en wist niet een ieder, die zich voor oudheidkundige onderzoekingen interesseerde, dat men steenen gemakkelijk merken kan? 1) Wat was eenvoudiger geweest dan eenige gren-

1) Merken met witte verf door de Hindoes zelf tijdens den bouw op de steenen te Prambanan aangebracht, zijn nu nog te zien. Bij mijn laatste bezoek werd dit door mij geconstateerd aan een steen van een bepaalden vorm, waarop nog flauw, doch nog duidelijk ge-

zen over het terrein te trekken, tusschen de tempels door, en den stukken die voor den dag kwamen, het nommer te geven van den tempel waarbij zij werden aangetroffen, en een windstreek-letter N., O., Z. of W., al naarmate zij zich aan de een of andere zijde daarvan bevonden? Al zouden zich dan enkele twijfelachtige gevallen hebben voorgedaan, door verrolling bij de instorting ontstaan, deze zouden tot een minimum beperkt zijn gebleven, en hun opheldering allicht gevonden hebben in de zekerheid ten opzichte van de andere stukken gehandhaafd. Welke resultaten met zulke eenvoudige middelen bij oudheidkundig onderzoek verkregen kunnen worden, was toch in den loop der eeuwen reeds meermalen gebleken, en is dan ook nu onlangs, ook op Java, weer voldingend aan den dag gekomen bij de Tjandi Pawon, van welke het dak *geheel* was weggevallen, maar toch gereconstrueerd kon worden, omdat kon worden vastgesteld, dat binnen den enceinte-muur, die ook hier voorhanden is geweest, er *geen* ander hardsteenen gebouw op het terrein heeft gestaan dan de tempel alleen, en dat dus alle om en bij den tempel, binnen de afpaling, gevonden stukken slechts tot deze, en tot deze alleen, behoord kunnen hebben.

Er werd hier in het voorafgaande gesproken van een archeologischen moord. Na de inleiding van dit opstelletje en de schets die er gegeven is van de plaats, die Tjandi Prambanan te midden der Hindoe-oudheden van Java inneemt, behoeft hier het hooge belang van deze oudheid voor de bestudeering der door Java verstrekte gegevens niet verder in het licht gesteld te worden. Een ieder zal het begrijpen dat, waar met die nu restende gegevens de opge-

---

noeg, te lezen is *pali hyang* (godebeeld), in Oud-Javaansche letters, wat in dit geval niet anders beteekenen kan dan: Hier moet een godebeeld komen te staan. Het verfmerk is ± 1000 jaar oud. Weer een ander geeft *langitan* (een stuk van den hemel, wolkenpartij) te lezen, en zonder twijfel zullen er nu nog wel meer soortgelijke opschriften aangetroffen worden.

somde resultaten reeds verkregen konden worden, de uitkomsten, als men Tjandi Prambanan nu nog eens gaaf gereconstrueerd op het papier voor zich hebben kon, oneindig veel grooter zouden zijn. Een ieder zal het nu ook begrijpen hoeveel er verloren is gegaan door de schromelijke onbedachtzaamheid van den man, die in deze de leider geweest is, en de oorzaak er van was, dat wij nu, vermoedelijk voor goed, missen wat het van het hoogste belang zou zijn het te bezitten 1).

Ware het mogelijk geweest ook voor Prambanan, zelfs in de gegeven omstandigheden, nog iets te verrichten, in dezelfde lijn als bij de Tjandi Mendoet en Tjandi Pawon gedaan en bereikt kon worden, men kan er verzekerd van zijn, schrijver dezes zou er zich gaarne voor ingespannen hebben om ook hier nog een goed resultaat te verkrijgen, en de Heer VAN ERP, aan wien de uitvoering van het herstellen van de buitencellas was opgedragen, zou zich beijverd hebben hem daarin bij te staan. Het zou een groote satisfactie geweest zijn door zulk een reconstructie aan te toonen, dat ook de nieuwe of Oost-Javaansche dakvorm zich geleidelijk, over den vorm van het dak van Tjandi Prambanan, uit den ouden, den Midden-Javaanschen ontwikkeld heeft, geheelenal in een zelfden trant als het historische verloop op allerlei andere punten gebleken is zijn weg te hebben genomen.

1) In de brochure De archaeologische vereeniging te Jogjakarta, Semarang—Soerabaja van Dorp en C°. 1902, niet in den handel, schrijft Dr. IZAAK GRONEMAN: „De ontruiming der binnenkamers geschiedde onder het voorzitterschap van YZERMAN, door den ingenieur, nu hoofdingenieur, der Staatsspoorwegen J. B. HUBENET, onder medewerking van den teekenaar bij denzelfden dienst L. LEYDIE MELVILLE, en werd mogelijk gemaakt door de donaties en contributies van vele leden. *De ontgraving der bouwvallen zelf kon eerst* in 1889, nadat *na Yzerman's vertrek* (Juni 1886), 't voorzitterschap op mij was overgegaan, *volgens* MIJN *werkplan ondernomen worden*, naar de door den hoofdingenieur der Staatsspoorwegen J. C. SCHIPPERS aangegeven werkwijze"

Ook daarvoor zijn reeds kleine aanwijzingen voorhanden.

Men mag veronderstellen dat de tempeltjes in de hoeken naast de trapvleugels kleine modellen zijn van het groote geheel, d. w. z. minimum-ontwerpjes op een onbeduidende schaal tegenover den hoofdtempel zelf, maar toch geheel in denzelfden geest. Van deze tempeltjes kennen wij het dak. Het dak van den hoofdtempel moet iets dergelijks geweest zijn, maar ontzettend druk en ingewikkeld, samengesteld en rijk, met voorsprongen, en horizontalen band op horizontalen band, en rijen van tempelmodellen boven rijen van tempelmodellen, opmerkelijk overeenkomstig met wat de daken van Oost-Java vertoonden, maar tevens weer geheel iets anders zeker dan bijv. het dak van Kalasan of de daken van Mĕndoet en Tjandi Pawon, met hun golvende lijnen, zonder twijfel ook juist daarin weder den overgang leverende tot den dakvorm van Oost-Java, evenals in het klein ook het fragment van de Tjandi Morangan, in het Jogjasche, district Kalasan, dat doet, die, met Tjandi Prambanan, en niet alleen op dit punt, zulke zoo leerzame overgangsvormen al evenzeer schijnt te vertoonen.

Maar zal het ons ooit gelukken dezen overgangsdakvorm weer uit te vinden? Ik betwijfel het.

Op de zich nu nog in situ bevindende stukken van den hoofdtempel zijn een paar teekeningen vervaardigd, die straks bij een nader onderzoek als legger zullen kunnen dienen. Uit den aard der zaak zijn zij niet voor uitgave geschikt, maar wie het probleem zou willen aanpakken, kan er over beschikken.

J. BRANDES.

Februari 1904.

BESCHRIJVING VAN EEN TOCHT NAAR HET LANDSCHAP BAHÂAM. 1)

DOOR

J. VAN DISSEL.

De derde reis, welke ik van 30 April tot 11 Mei l. l. in het binnenland om Fakfak heb ondernomen, had ten doel de meest oostelijke grens vast te stellen van het taalgebied van het Kapauĕr-papoesch, terwijl tevens betracht zou worden, ofschoon een voorloopig, dan toch deugdelijk overzicht van Land en Volk te verkrijgen, om hierdoor een plan te kunnen ontwerpen, voor een verdere studie over de Papoea's der oostelijke binnenlanden.

Na de op verschillende wijze ingewonnen berichten ernstig in studie genomen te hebben, besloot ik van uit de landstreek Wéri noordelijk over te steken naar de semioninsche nederzetting Goras, aan de Mac-cleier-golf, waardoor ik gelegenheid zou hebben kennis te maken met het bergvolk, dat in het landschap Bahâam tehuis hoort.

Van dit bergvolk gaan de meest ongelooflijke verhalen rond over hun lust tot moord en doodslag . . . . . .

Daar ik door ondervinding reeds wist, dat er in het binnenland zoo goed als niets te krijgen is, moest ik wel met nog al een grooten trein op reis, daar de duur van den tocht op twaalf dagen was berekend.

Ik vertrok dus op 30 April uit Fakfak per Politie- en Communicatie-vaartuig „Pionier" naar Wéri met twaalf

---

1) Bij missive van den Directeur van O., E. en N. ddº. 8 December 1903 no 19259 is toestemming verleend om dit opstel gedeeltelijk te publiceeren.

Zie voorts notulen November 1903 I *b* pag. 115.

gestraften als dragers, vier politie-oppassers en de twee eenige vrije koeli's, — geen kinderen van het land, — die ik kon inhuren.

De inlandsche vaccinateur vergezelde mij om, waar dit zonder tegenstand kon plaats hebben, de bevolking in te enten.

. . . .

Van uit Fakfak werd per stoomboot de weg oostwaarts naar Wéri genomen, koersende langs het strand, dat men vrij dicht kan naderen, daar de koraalbanken hier veel minder breed zijn dan die, welke men ten Westen van Fakfak aantreft.

Het landschap vertoont in uiterlijk aanzien geen verschil met wat de onmiddellijke omgeving van Fakfak aanbiedt. Overal steken en gluren de witte kalksteenrotsen tusschen de boomen door uit Hier en daar een klein strand met een enkel huis onder de schaduw van een paar klapperboomen. Elk zoo'n plaats draagt een afzonderlijken naam, een eigenaardigheid, die zeker veel bijdraagt om zich op de kust spoedig te orienteeren

Zoo vindt men van af Fakfak tot aan de Wodâar, de streek, die in de naaste buurt van Fakfak ligt en een ongeveer vijf kilometer lange kustlijn heeft, acht nederzettingen, elk uit één of twee huizen bestaande, welke ieder een eigen naam hebben.

Tegenover deze streek ligt het eigenaardig eilandje Toebi-Sérang, dat, ofschoon het geen kwart hectare groot is en uit zee gezien één bonk rots schijnt te zijn van dertig meter hoogte, in zijn midden een alleraardigst dalletje herbergt, dat geheel en al met palaboomen is beplant. Aan den noordkant vindt men een wel niet groot, doch fraai strand, waarop tegenwoordig een zestal huizen staan.

De Majoor van Toebi-Sérang — een verstandig en intelligent man met gedeeltelijk serangsch bloed in de aderen, — oefent een vrij grooten invloed uit op de bewoners van dit eiland, zoowel als op de met dezen verwante nederzettingen op den vasten wal er tegenover . . . .

Na Toebi Sérang achter den rug te hebben, komt de Wodaâr, een betrekkelijk groote, doch ondiepe baai. Ettelijke huizen zijn aan de kanten der baai te vinden — alle op palen in het water gebouwd —, doch aan bewoners herbergen die huizen geen tweehonderd man. De geheele baai is omsloten door betrekkelijk hooge heuvels, welke tot boven aan toe met pala-boomen zijn beplant. Aan den voet dier heuvels is een vrij breede strook slib-land geheel en al met één bosch van manai-manai bedekt, waarin de kaaiman huist.

Twee krachtige bergbeekjes, ten Oosten en ten Westen in de diepte der baai, voorzien den geheelen omtrek van zoet-water.

Langs de kust verder gaande, komt men aan het eiland Semei, aldus op de zeekaarten genoemd.

De zeekaart is, wat betreft de omgeving van dit eiland, geheel verteekend. Ik stem gaarne toe, dat dit voor de groote vaart van geen de minste beteekenis is, doch voor het beeld van het land maakt dit wel degelijk onderscheid.

. . . .

Bij de Papoea's is het eiland bekend onder den naam Otar, het volgende als Oerat, terwijl de landstreek in het verlengde der beide eilanden Semei genoemd wordt.

Tusschen Otar en Oerat bestaat wel een doorgang, welke indertijd door de „Pionier" gepasseerd is en bij de handelaren als „Pintoe besar" bekend is. Voor de „Pionier" was het een bizonder gevaarlijke tocht, welke ondernomen werd uit onbekendheid met de ware gesteldheid, alleen afgaande op de zeekaart.

Het eiland Otar dan is vrij groot — ik schat de grootte op ± 110 hectaren — en geheel en al uit kalksteen opgebouwd, hier en daar met een vrij dikke laag klei-achtige aarde bedekt. Het eiland is een paar papoesche nederzettingen rijk, waarvan de voornaamste aan den veiligen noordkant ligt en Krobèt-moewindin geheeten is. Zij telt slechts vier huisjes en is van weinig beteekenis.

Van veel grooter belang echter is het feit, dat de bewoners van dit eiland — dat reeds tot het landschap Patimoeni gerekend wordt — als onderlinge omgangstaal een zuster-dialect van het Kapauer papoesch bezigen, dat ik, ter wille van den naam van het landschap, waarin dat dialect gesproken wordt, het Patimoenisch-papoesch noem. Daar zij zich ook van het Kapauer-papoesch weten te bedienen, was het voor mij niet moeielijk met hen in aanraking te komen.

Van af het eiland Otar, den vasten wal er bij gerekend, begint het landschap Patimoeni, dat een oninsch samengesteld woord is en „steen-achterland" beteekent.

De landstreek Wéri wordt tot het landschap Patimoeni gerekend.

De landstreek Wéri ligt om een grooten inham, die op het Zuid-Westen uitziet.

De naam Wéri staat in verland met een ondiep riviertje, dat in den inham uitmondt en Wéri wordt genoemd. Wéri is een Serangsch woord en beteekent „rivier", samenhangende met het woord wér: water.

De inboorlingen, de ware beteekenis van het woord, door de eertijds hier handeldrijvende Serangers gebezigd, niet kennende, pasten het op de streek toe. Zoo heeft men in dit gedeelte van de Papóe zoovele namen, welke alle van Serangschen oorsprong zijn en er op wijzen, hoe groot de invloed van die lieden van Serang hier geweest moet zijn.

Ofschoon fraai gelegen kan het water van bovengenoemde baai zeer onrustig en bewegelijk zijn in den tijd dat de Westenwinden waaien; in den Oostmousson echter, wanneer over het algemeen de zee om Fakfak nogal zeer woelig is, heeft men daar een prachtige en veilige ankerplaats in 27 vd. water tot dicht bij den wal.

In het Noorden vindt men een bergreeks, welke aanmerkelijk lager is dan die, welke ten Westen ervan gevonden wordt. Men heeft hier dan ook de uitloopers van

het gebergte, waaruit geheel Westelijk Nieuw-Guinea bestaat, welke uitloopers in het Zuid-Oosten in de vlakte van Sebakór en in het Oosten in de groote vlakte van Bentoeni eindigen.

De bewoners van dezen inham zijn ook Patimoeniërs. Hun aantal bedraagt ongeveer 250 zielen, vereenigd in de nederzettingen Toenis-gêin, Woer-bètin, Wéri, Pati-kôéoôs en Worèsar, waarvan de laatste de grootste is, gebouwd op een steenachtig strand van een Meter of 25 breedte, begrensd door een zeer steilen heuvel — helling 39° — hier en daar met tuinproducten beplant.

Op een paar Meter afstands van de zee bevindt zich een zoet waterbron, die steeds overvloedig water geeft. Zelfs in den buitengewoon drogen tijd, gedurende de maanden September—November 1902, bracht deze bron onverminderd haar watervoorraad op. . . . .

De eigenlijke tocht begon dan in Wéri van waaruit mij drie gidsen naar Sièmbra, de hoofdnederzetting van het landschap Bahâam, zouden brengen. In Sièmbra hoopte ik den Radja van Argoeni te vinden, die mij van uit Goras tegemoet zou reizen. Daar Goras met het daarachter gelegen binnenland onder radja-schap van Argoeni heet te ressorteeren, had de Wrnd. Ass.-Resident van West-Nieuw-Guinea den tegenwoordigen titularis opgedragen mij te Sièmbra op te wachten, daar dit een zeer ongezochte gelegenheid was, om den Radja zich in het binnenland te doen vertoonen.

Na met mijn gezelschap in den vroegen morgen van den 1sten Mei een eind de rivier Wéri opgevaren te zijn, kwamen wij aan het punt, waar het eigenlijke voetpad naar Bâhâam een aanvang neemt.

Hier werd van den Radja van Ati-ati, die mij tot dusverre vergezeld had, afscheid genomen, waarna in oostelijke richting een zeven K.M. werd afgelegd. Het terrein, waardoor het goed uitgehouwen pad liep, was een vrij groote vlakte, die zich uitstrekte van af het noordelijk strandgebergte tot den heuvel achter Worèsar. De bodem

was betrekkelijk effen en met beekjes doorsneden, op het laatste gedeelte heuvelachtig wordende.

Eindelijk stuitten wij op een bijna loodrechten bergwand, waarna halt werd gemaakt op een soort aarden walletje, aan den voet van dien bergwand, welke van uit zee zeer goed was waar te nemen.

Op raad van onze gidsen zetten wij dien dag de reis niet voort en maakten derhalve aanstalten om den nacht op dat walletje door te brengen.

De plaats, 'Mbrop wida geheeten, stond mij niet bizonder aan, daar zich een sago-moeras er vlak bij bevond. Ik vreesde voor muskieten en kwade dampen, doch de gidsen beweerden, dat wij noch van het eene, noch van het andere last zouden ondervinden, daar het moeras levend water bevatte. . . . .

Den volgenden morgen, 2 Mei, ging de weg noordelijk, bergop. Het van Oost naar West zich uitstrekkende gebergte werd nu overgetrokken. Een vrij diepe kloof bood een goeden weg aan.

Voordat wij de kloof ingingen, kon ik Tandjoeng Krana verkennen, zoodat de plaats, waar ik mij toen bevond, op de kaart vastgelegd is kunnen worden.

Die kloof gaf toegang tot de landstreek Bambâam, welke vlak en met beekjes doorsneden is Zij moet bepaald in verbinding staan met de groote vlakte van Sebakòr, die noordelijk overgaat in die van Bentoeni, want den Z. O. wind, welke reeds begonnen was te waaien, kon ik in het Bombâamsche zeer goed voelen.

Deze Z. Oostenwind is voor mij op mijn reis van groot nut geweest om te onderkennen, of ik mij in de vlakte, dan wel in een dal of ook op den top van een berg bevond, want dit moet ik nu reeds opmerken, dat de weg, die tot in het hartje van het landschap Bahâam leidt, langs de meest oostelijke zich in de vlakte van Bentóemi verliezende uitloopers van het gebergte van West-Nieuw-Guinea loopt . . . .

Het oer-bosch, waardoor de tocht ging, leverde geen groote bezwaren op, daar er een goed uitgehouwen pad bestond, waardoor èn het gaan niet moeielijk werd èn daarbij geen kans bestond van de richting af te raken.

Nadat wij een zestal K. M. hadden afgelegd, begon de weg te stijgen en kwamen wij in een vrij nauwe kloof, waarvan de Oostelijke wand steil naar boven rees en één kaal, wit kalksteen-vlak vertoonde.

Die zeer kenmerkende plaats noemen de Papoea's van die streken Argás. Wat het woord beteekent, kon ik niet te weten komen.

Van deze plek af begon het terrein zeer geaccidenteerd te worden en werd het pad bizonder steenachtig.

Tot overmaat van ramp begon het te gietregenen. De weg werd hoe langer zoo bezwaarlijker, zóó zelfs dat eindelijk een der dragers niet meer voort kon. Om niet te veel oponthoud te hebben, — want wij hoopten vóór donker nog een papoesch gehucht te bereiken, — werd zijn vracht in een gat in den bergwand geplaatst, van een kèra-kèra, eigendomsteeken, voorzien, en voetje voor voetje ging het toen vooruit, steeds goed uitkijkende om niet uit te glijden.

Het bleek echter, dat er geen denken aan was bedoelde papoesche nederzetting te bereiken, zoodat wij blijde waren, toen de gidsen ons bij een vrij groot hol brachten, waarin wij den nacht konden doorbrengen.

Daar het een meermalen door Papoea's gebruikte pleisterplaats was, vonden wij er gelukkig genoeg droog hout en bamboe om een vuur aan te maken, zoodat een ieder zich kon warmen en de door en door natte kleeren drogen. Ondanks den regen ontbrak water zoo goed als geheel en al, zoodat het avondmaal uit sago-koekjes met gepofte droge visch moest bestaan.

De geheele omgeving deed mij sterk aan de omstreken van Fakfak denken. Zoowel in den aard van het gesteente, als in dien van de bosch-flora, bestond er voor mij als leek geen verschil.

De bodem was bedekt met dezelfde roodachtig-bruine klei massa als welke men in Kapauer vindt.

Had ik den vorigen dag nog palaboomen gezien, nu viel er geen enkele meer in het oog; daarentegen was er geen gebrek aan „rottan" en „kajoe koening", een soort gedoornde liaan, waarvan het gele hout eene kleurstof oplevert, die bij het batikken hare toepassing vindt . . . . . .

Hier en daar zag ik de water-voortbrengende bamboe van Kapauer. Alles toonde aan, dat wij in een waterarme streek waren, ofschoon wij, daar het pas geregend had, over geen direkt watergebrek hadden te klagen. Wij ontmoetten een paar bergbeekjes, die volgens, de gidsen opdrogen, zoodra gedurende eenigen tijd geen regen valt.

Na een zeer onaangenamen, regenachtigen en winderigen nacht brak de morgen eindelijk aan. Het eerste werk was het achtergebleven goed te laten halen. Nog drie uren hadden wij te Saraâp jàmboere — zoo heette de grot — te wachten, toen de daartoe afgezonden lieden met de bagage terugkwamen, waarna wij den tocht in N Oostelijke richting voortzetten langs berghellingen, die niet al te moeielijk te bestijgen waren.

Den loop der dalen nagaande, kwam ik tot de gevolgtrekking, dat de bergruggen van het Z. O. naar het N. W. loopen, wat zich volkomen aansluit bij het op mijne twee vorige reizen opgemerkte.

Ik moet hieraan nog toevoegen, dat, toen in Januari l. l. de heer Wichmann zich in gezelschap van den Resident van Ternate te Fakfak bevond, deze geleerde, — tot mijne niet geringe voldoening, — door de bestudeering van de ligging der gesteenten, tot hetzelfde resultaat kwam als ik, wat betreft de hoofdrichting der bergruggen.

Na ongeveer twee en een halven kilometer afgelegd te hebben, stonden wij aan den voet van een vrij hoogen heuvel, waarop het Bahâamsche gehucht Wokwagop (Wakwagop) ligt. . . . .

Uit een geografisch oogpunt was hetgeen ik zag van het grootste gewicht.

Ik stond hier op de meest oostelijke helling van het eindgebergte, want N. W. t N. kon ik nog de zee zien, terwijl Z. t W. Goenoeng Baik zeer duidelijk waarneembaar was. Een blik op de kaart was voor mij voldoende om te kunnen vaststellen, dat het gebergte er veel te oostwaarts op was geteekend.

Hoe hoog ik hier wel stond? Ofschoon ik geen barometer bij mij had, kan ik nu, nu ik uit enkele gegevens eene ruwe berekening heb kunnen maken, vaststellen, dat ik niet lager dan 500 M. boven de zee moet zijn geweest. Toch bevond ik mij niet op het allerhoogste gedeelte, daar naar het Westen het gebergte nog hooger opliep.

Dat ik mij op een vrij hoog punt bevond, bewees ook de bizondere koude van den wind, die 's nachts naar de vlakte waaide. 's Morgens wees mijn thermometer dan ook $60^{1}/_{2}{}^{0}$ Fahr, wat mij na den zeer kouden nacht niet verbaasde.

Enkele bizonderheden over Wokwágop vinden hier een plaats.

Het was voor mij geen geringe teleurstelling, dat ik geen enkelen inwoner van de plaats kon ontmoeten, om mij op de hoogte te stellen van de gewone omgangstaal. Mijne gidsen uit Wéri vertelden mij wel, dat men in geheel het landschap Bahâam het Patimoenisch-papoesch als spreekmedium gebruikt, doch ik wenschte mij er zelven van te overtuigen. De slaaf, met wien ik een gesprek begon in het Kapauër-papoesch, bleek mij wel te verstaan, doch antwoordde mij in het Patimoenisch; ook in dit dialect onderhielden de gidsen en hij zich.

Toen ik later op mijn terugreis Wokwágop nog eens aandeed, ontmoette ik iemand uit de buurt, die zich alleen in het Patimoenisch wist uit te drukken.

Het huis leverde, wat den uitwendigen vorm aangaat,

geen verschil met hetgeen ik daarvan in de landschappen Patimoeni en Kapauër heb gezien. Alleen het inwendige verschilde in zooverre, dat er maar één vertrek was met één vuurhaard in het midden, terwijl het huis, volgens mijne gidsen, door twee gezinnen werd bewoond, wat ook daaraan was te zien, dat in twee tegenovergestelde hoeken rekken van takken aan rottan-touwen hingen, waarop verscheidene Katoemboe's (de fraaie Gorongsche kist-doozen), gevuld met het „hebben en houden" van de twee families.

Volgens de gidsen, die hier zeer goed bekend waren, werd het huis bewoond door vijf mannen en acht vrouwen; zij meenden, dat er negen kinderen waren.

Als het ware één met Wokwàgog is de nederzetting Néwar, niet ver er van daan, waar zich ongeveer een dertiental mannen moeten bevinden, vergezeld van vrouwen en kinderen. Die lieden van Néwar werden mij afgeschilderd als de meest woeste lieden uit Bahâam.

Zien zij iemand vreemds aankomen, dan is meteen het geweer aan den schouder, om dien vreemde het levenslicht uit te blazen.

Eenig ruw snijwerk was hier en daar aan het huis op te merken; verder waren palen en binten met rottan stevig aan elkaar gebonden, terwijl een ingekeepte balk als trap dienst deed. . . . .

Ik bleef dien dag te Wokwàgop, om mijne lieden, die den vorigen dag het zwaar te verduren hadden gehad, wat rust te gunnen.

Gelegenheid had ik nu te over om de noodige metingen te doen, telkens en telkens mijn hart ophalende aan het verrukkelijke panorama, dat zich voor mijne blikken ontrolde. Uit een taalkundig oogpunt is het niet van belang ontbloot, dat het landschap, hetwelk gewoonlijk als Bentoeni bekend is, door mijne gidsen Bàntoen werd genoemd, zoodat volgens de Kapauersche etymologie Bentoeni, eigl. „de lieden van Bàntoen" beteekent. Hier schijnt men weer het vaak voorkomende geval terug te vinden, dat de naam, waarmede

de inwoners van een land worden benoemd, op het land zelf wordt overgebracht.

In den tuin stond alles even weelderig. Geen verschil was op te merken met tuinen, in andere streken voorkomende. De grond geheel en al bedekt met het donkergroene loof van de oebi, daar tusschen zeer verspreid het lichtgroene blad van de keladi, dan verder zonder orde of regelmaat de meer dan manshoog afgeknotte boomen, waartegen het suikerriet wordt gebonden, dat aan hun voet is geplant.

In den namiddag voegden zich bij ons een drietal vrouwen, waarvan twee met alleraardigste baby's, rijkelijk met kralen arm- en halsbanden behangen. Die vrouwen waren ons uit Wéri gevolgd, om in het Bahâamsche bij aanverwanten „koepang" te zoeken.

Onder „koepang" wordt alle roerend goed verstaan, dat bij den Papoea handelswaarde heeft, zooals „goetji's", „katoemboe's", stukken lijnwaad (zoogenaamd „kain belatjo"), gouden en zilveren sieraden, enz., en welke gewoonlijk gebruikt worden om daarmede een bruidsprijs te betalen Meestal gaan de mannen zelven er op uit, doch naar aanleiding van de minder vriendschappelijke karaktertrekken der Bahámers, vindt het mannelijk geslacht van Wéri het verstandiger te huis te blijven en de vrouwen, die bij alle Papoea's onschendbaar zijn, er op uit te zenden. De vrouwen waren dan ook ongewapend; een jongen van een jaar of twaalf, die haar vergezelde, had alleen een lans bij zich. De vrouwen vroegen, of zij met ons verder de reis mochten meemaken. Wetende, dat de Papoea nooit tot handtastelijkheden overgaat, zoolang er vrouwen aanwezig zijn, willigde ik haar verzoek gaarne in. . . . .

Toen de nacht inviel, begon het uit het N.W. sterk te waaien, daarbij was het zeer koud. Een prachtige sterrenhemel beloofde een mooien dag.

Den volgenden morgen, 4 Mei, vertrokken wij vrij vroeg en kwamen na eenigen tijd aan een fraai bergriviertje, de

Dorowêin, waar wij ons morgenmaal bereidden. Op Wokwâgop zelf was geen water, wel een kwartier loopens van de nederzetting, waar reeds den vorigen dag, al naar de behoefte, het noodige werd gehaald.

De weg liep nu verder „up and down" steeds langs de hellingen van het gebergte, en wel in een meer N. W. richting. Soms werd even een bergkom gevolgd, om dezen weer te verlaten, ten einde den opvolgenden naar de vlakte afloopenden kam te snijden. Elke terreinverdieping tusschen twee kammen was een droge bedding van een riviertje, dat in tijden van regen het bergwater naar de vlakte van Bentoéni voert.

Af en toe stroomde in zoo'n bedding nog wat water.

Waar wij liepen bestond de grond overal uit zwaren humus; hier en daar was de laag zelfs zóó dik, dat ik zonder moeite mijn wandelstok tot aan den knop er in kon duwen. Ontzaglijke woudreuzen, waaronder hier en daar een damar-boom, hielden mijn blik telkens gebannen.

Na een paar uur voortgewandeld te hebben, kwamen wij aan den voet van een bizonder steilen heuvel. Mijn clinometer wees eene helling van 39° aan. De beklimming ging niet zonder bezwaren, doch zeer praktisch hadden de Papoea's, die dezen weg gewoonlijk volgen, overal boomstronken laten staan, zoodat men zich daaraan naar boven kon hijschen, wat aan de zwaar bepakte dragers veel inspanning kostte.

Deze heuvel was één damar-bosch; reusachtige boomen verhieven zich op zijne hellingen; hier en daar lagen zelfs de damar-steenen bloot.

Hoeveel picols lagen hier wel op de hand van den ontginner te wachten? Ik liet zoo'n damar-steen uitgraven en bevond, dat hij een eenigszins langwerpig ronden vorm had. De lengte bedroeg 84 c.M., terwijl zijn omvang 114 c.M. mat. Twee man konden den steen slechts met moeite verzetten, zoodat ik het gewicht op ongeveer 3/4 picol schatte.

De tocht duurde met kleine tusschenpoozen van rust

meer dan een half uur, voordat wij op den top waren. Bij de afdaling aan den noordkant bleek de heuvel aan die zijde minder steil te zijn

Een snelvlietend bergriviertje moesten wij daarop passeeren Dit riviertje, Toenggoe woeroék geheeten en van West naar Oost stroomende, was „pamali", volgens de gidsen Als teeken daarvan stond een „goetje" op een steen midden in den stroom. Ik vroeg aan mijne gidsen, waarop dat „pamali'' sloeg. . . . .

Het antwoord luidde, dat wie van het water dronk, ziek werd Ik proefde er van en vond het goed smakend, zoodat ik er niets op tegen had dat mijne dorstige dragers ervan dronken.

Nog eene kleine helling moesten wij beklimmen, waarna het terrein minder geaccidenteerd werd. Niet lang daarna daalden wij in een allerfraaiste vallei, alwaar wij weer in eene andere Bahâámsche nederzetting aankwamen, Wanggastin met name. Een nooit opdrogend waterstroompje kabbelde recht vroolijk langs den noordelijken bergwand.

Wederom geen inwoners! Na lang zoeken vonden onze gidsen in een naburig huis een paar vrouwen, die ons vertelden, dat alle bewoners naar Sekar waren om sago in te koopen. Ik was daarom niet weinig verbaasd, toen een paar uur later eenige mannen en vrouwen zich bij ons vervoegden, die volgens mijne zegslieden hier tehuis behoorden . . . .

Onder hen bevond zich iemand met een bepaald ongunstig uiterlijk, die een inwoner van Néwar bleek te zijn. Te Sièmbra heb ik nog gelegenheid gehad een paar andere lieden uit dezelfde nederzetting te zien, die eveneens een hoogst ongunstigen indruk maakten.

Als plaats van nederzetting doet Wánggastin zeer aangenaam aan. De bodem in dit dal is buitengewoon vruchtbaar; alle aanplant stond frisch en forsch; de oebi groot van stuk, het suikerriet zwaar van stengel en bizonder saprijk, de tabak groot van blad.

Navraag er naar doende, kwam ik te weten, dat Wáng-gastin niet meer dan een zes-en-twintigtal zielen telt.

Door de gidsen had ik aan de mannen, die ons 's middags waren komen opzoeken, laten weten, dat ik den volgenden morgen naar Siëmbra zou vertrekken, waar ik den Radja van Argoeni hoopte te ontmoeten. Den nacht brachten wij in een verlaten huis door, dat wij eerst weer wat bewoonbaar hadden gemaakt . . . .

Even over twaalf uur kwamen wij aan den voet van den heuvel, op welks kop Siëmbra ligt.

De gidsen hadden de vrouwen, die ons van af Wokwágop vergezelden, vooruit gezonden, om ons te komen waarschuwen als er onraad was, terwijl wij zelven, al om ons rondkijkende, langzaam voorwaarts trokken.

Bij den heuvel aangekomen, vonden wij haar in druk gesprek gewikkeld met andere vrouwen, die schijnbaar een huisje bewoonden dat daar stond. Aan mijn gewoonte getrouw deelde ik wat wat tabak, sigaret-papier en lucifers rond, terwijl ik een paar kinderen met spiegeltjes en metalen doosjes gelukkig maakte.

Ik sprak de vrouwen daarop in het Kapauër-papoesch aan; één dezer wist zich hierin eenigszins uit te drukken, zoodat zij op mijn vragen kon antwoorden . . . . . .

Na een paar uur wandelen waren wij weer terug te Wánggastin en betrokken ons vorig nachtkwartier. Niemand kwam ons nu en den volgenden dag opzoeken. . . . .

Toen den volgenden dag de Radja van Argoeni nog niet te Wánggastin was verschenen, besloot ik terug te gaan naar Wéri.

Mijn doel, nl. na te gaan hoe ver de grens van het gebied van het Kapauër-papoesch liep, was volkomen bereikt. Met land en volk had ik voorloopig kennisgemaakt, terwijl de geheimzinige ban, die over het land van moord en doodslag lag, nu verbroken was, zoodat ik van een volgend bezoek de beste verwachtingen koester . . . .

Te Wéri aangekomen, zond ik bericht hiervan naar Fakfak,

waarna de „Pionier" mij en de mijnen kwam afhalen.

. . . .

De gegevens, op den tocht verzameld in hun verband beschouwd, geven mij aanleiding de navolgende gevolgtrekkingen neer te schrijven.

1o. Het landschap Bahâàm bestaat uit de meest oostelijke uitloopers van het West Nieuw-Guineesche gebergte, welks kammen de richting Z. O. — N. W. hebben.

2o. Het gebergte strekt zich niet zoo ver uit als de bestaande kaarten doen vermoeden.

3o. De lieden, in Bahâam te huis hoorende, maken den indruk van grooter lichaamslengte te hebben dan de Papoea's in het landschap Kapauĕr.

4o. De inwoners van het landschap Bahâàm bezigen het Patimoenisch-papoesch als omgangstaal.

5o. Het aantal dier inwoners is al even gering als meer in het Westen.

6o. De flora en fauna schijnen niet wezenlijk te verschillen van wat in het Westen gevonden wordt.

Fakfak, 14 Juni 1903.

ENKELE OUDE STUKKEN, BETREKKING HEBBENDE OP OUD-JAVAANSCHE OPSCHRIFTEN EN BEWAARD IN DE RIJKS UNIVERSITEITS BOEKERIJ TE LEIDEN.

DOOR

Dr. J. BRANDES.

Onder de handschriften, die zich bevinden in de Universiteitsbibliotheek te Leiden, zijn er enkelen van belang voor hen, die kennis nemen van het bestaan en den inhoud van oude opschriften op Java en den verderen Archipel.

Het voorhandene, thans, sedert 1895, vermeerderd met hetgeen nog van een zelfden aard te vinden is in Dr. Van der Tuuk's nalatenschap, en waarover later, in de Beschrijving der Javaansche, Balineesche en Sasaksche handschriften daarin aangetroffen, bericht zal worden is niet veel, maar in verschillende opzichten des te leerzamer.

Hieronder volgt een kort verslag over die stukken, en wel in dezelfde volgorde als waarin zij zijn opgesomd door den Heer Prof. Dr. A. C. Vreede in diens Catalogus van de Javaansche en Madoereesche handschriften der Universiteitsbibliotheek te Leiden, 1892. Men vindt ze daar onder de nommers CCCXXXIX, CCCXL, CCCLIV, CCCLV, CCCLVII, CCCLVIII en CCCLIX.

CCCXXXIX (= Cod. 2180), geborgen in de kast der Javaansche handschriften onder no. 472. Aangekocht uit T. Roorda's nalatenschap.

a. Afteekening van eenige koperen platen met nieuw-

Javaansche translitteratie en vertaling, in 10 bladen. Het origineel van COHEN STUART, Kawi Oorkenden no. XXX. In 1886 deed Dr. BRANDES in de Not. Bat. Gen XXIV (1886), bl. 141, over dit no. XXX, naar aanleiding van door den Heer Mr. J. A. VAN DER CHIJS gevonden afdrukken in drukinkt, die direct van de platen zelf genomen waren, eene mededeeling, strekkende tot constateering van het feit, dat deze afteekeningen *twee* oorkonden (de eene gedeeltelijk), en wel door elkander, leveren. De volgorde waarin men de stukken of gedeelten daarvan te lezen heeft, bleek te zijn voor:

	Oorkonde A.		Oorkonde B.
1*a*.	Ontbreekt.		
b.	Ontbreekt.	1*b*.	1, 2—4.
2*a*.	*kahyangan i kanuahan ka* + 3, 5—8.	2*a*.	*nuruha* + 4, 5—8.
b.	3, 1—4.	*b*.	4, 1—4.
3*a*.	2, 1—4.	3*a*.	10, 1—4.
b	2, 5—8.	*b*.	*n tutan wawarmmala* + 10, 5—8.
4*a*.	*panranganska* + 6, 5—8.	4*a*.	8, 1—4 + *kapû*.
b.	6, 1—4.	*b*.	8, 5—8.
5*a*.	Ontbreekt.	5*a*.	7, 1—4.
b.	Ontbreekt.	*b*.	7, 5—8.
6*a*.	Ontbreekt.	6*a*.	9, 5—8.
b.	Ontbreekt.	*b*.	9, 1—4.
7*a*.	5, 5—8. Begint met *nparĕbutå*.	7*a*.	11, 1—2.
b.	5, 1—4.		
enz.	Ontbreekt.		

Vgl. VERBEEK, Oudheden van Java, no. 618, bl. 297.

b. Allerlei Javaansche, of op Java eens gebruikte, of verzonnen, alphabetten van oudere en jongere dagteekening, o. a. ook die welke RAFFLES in facsimile gereproduceerd heeft.

c. Een afteekening van het opschrift op den steen van Kloerak, Beschreven steen Bat. Gen. no. 44, zie W. P. GROENEVELDT, Catalogus der Archeologische verzameling van het Bat. Gen. v. K. en W., 1887, waarin „een voorloopige inventaris der beschreven steenen'' door Dr. BRANDES, zie daar bl. 369 Ook bij deze afteekening, evenals bij de vorige, vindt men een translitteratie en vertaling in nieuw-Javaansch schrift en taal. Als type voor de onbruikbaarheid dier oude bemoeiingen, die intusschen toch mede gediend hebben om ons de waarde van de teekens van het oude schrift te doen leeren kennen, kan dit stuk misschien wel het beste dienen. Het opschrift is in *nâgari-* schrift. Men heeft daarin oud-Javaansch schrift gezocht, om daarna op die basis voort te bouwen en een geheel gebouw op te trekken. De eerste karakters worden getranscribeerd met *i sang atita;* in werkelijkheid begint het met *namo ratnatrayâya.* Vgl. VERBEEK, Oudheden van Java, No. 357, bl. 182.

d. Een copie van het begin van *c*, of van een stuk als *c*, nl. de twee eerste regels leverende van iets dat daarmede overeenkomst zou kunnen hebben.

CCCXL (= Cod. 2026), geborgen in de kast der Javaansche handschriften onder no. 159. Gekocht (?) van de firma E J. BRILL, in September 1871.

Afteekening van het opschrift op een beschreven steen, waarop ook een Garuḍa-zegel uitgehouwen is, en die indertijd te Simpang (hoofdplaats Soerabaja) stond, doch thans gevonden wordt in het Bataviaasch Genootschap, nl. Beschreven steen Bat. Gen. no. 16, zie Catalogus van GROENEVELDT, bl. 378. Oorkonde van Çaka 956, met nieuw-Javaansche translitteratie en vertaling, blijkens een bijschrift vervaardigd door den Sultan van Sumĕnĕp (7 Mulud 1774). Voorin een schets van den omtrek van den steen met het zegelmerk. Bij dit stuk treft men ook nog

aan eene overzetting in het Maleisch van die Javaansche interpretatie, met het hoofd „Jang tersalin inie dariepada toelisan Boedda iang ada die mana batoe sabellah kerinja Roemah Resident die Soerabaia", en daarnevens nog een soortgelijke van een andere van een tweede opschrift „Jang tersalin ini darie pada toelisan Boeda iang ada die mana artja batoe die moeka roemah Resident die Soerabaia," d. w. z. van het opschrift te vinden op het kussen van het Mahâkṣobhya beeld, thans nog te Simpang staande. Deze laatste (Mal.) vertaling is zonder twijfel vervaardigd op het stuk, dat men in de verzameling van Leiden aantreft in den bundel, die daar als Cod. 2245 werd ingeschreven en waarvoor men hieronder zie bij CCCLIV (= Cod 2245), lett *k*. Wat het uiterlijk aangaat (papier, wijze van verdeelen, van innaaien enz) komt dat stuk geheel overeen met het hoofdbestanddeel van dit nommer (Cod. 2026), en het is ook, evenals dit, vervaardigd door den Sultan van Soemĕnĕp (den bekenden Panĕmbahan Natakoesoema), doch op 17 Mulud 1774. Hoe de beide stukken, die eens, en wel toen die Maleische vertalingen vervaardigd werden, want deze zijn van één hand, in één hand zich moeten bevonden hebben, van elkander gescheiden zijn geraakt, blijkt niet. Vgl. Verbeek, Oudheden van Java, no. 440, bl 223.

CCCLIV (= Cod. 2245), geborgen in de kast der Javaansche handschriften onder no. 512. Te Leiden ontvangen uit de boekerij der Rijksinstelling te Delft, na de opheffing van die inrichting in 1878. Naar alle waarschijnlijkheid uit de papieren van Dr. C. J. van der Vlis, zie hieronder sub CCCLVIII.

a-d (Eenige stukken hier niet nader te omschrijven, daar zij van een andere soort zijn, dan de hier behandelden.)

e. Afteekening van het opschrift op den steen van Ba-

njoe Biroe, in 4 bladen. De steen bevindt zich thans in het Bat. Gen., Beschreven steen no. 70. VERBEEK, Oudheden van Java, no. 630, bl. 305.

f. Afteekening van het opschrift op den steen van Toeban. „Inscriptie van Toeban." De steen bevindt zich thans in het Bat. Gen., Beschreven steen no 23. Zie Catalogus van GROENEVELDT, bl. 380. VERBEEK, Oudheden van Java, No. 388, bl. 203.

g. Afteekening van het opschrift op den steen van Banjoe Biroe, met nieuw-Javaansche translitteratie en vertaling. Vgl. hierboven lett. *e*.

h 1. Afteekening van het begin van een opschrift op een steen, waarvan de vindplaats onbekend is, tenzij zij op te maken is uit een bijschrift, dat men aantreft bij eene afteekening van het eerste gedeelte van hetzelfde opschrift, te vinden in de papieren in het legaat van Dr. H. N. VAN DER TUUK. Dat bijschrift luidt, — men zie hiervoor de mededeeling van Dr. BRANDES in den aanhang over de stukken die op opschriften betrekking hebben, bij de „Alphabetische lijst van de Javaansche, Balineesche en Sasaksche hdss., aangetroffen in de nalatenschap van wijlen Dr. H. N. VAN DER TUUK, tevens aangevende de orde der rangschikking van de stukken, en der beschrijving", overgelegd bij het afdragen der in VAN DER TUUK's nalatenschap aangetroffen handschriften, papieren en bescheiden, die der Regeering toekomen en te vinden in de Universiteitsbibliotheek te Leiden, — „Inscriptie gevonden te Soengkoeh". Het waarschijnlijkste is dat dat bijschrift behoort tot het daaronder staande, het eerste gedeelte van dit hier vollediger weergegeven opschrift, dat blijkens lettervorm en inhoud ergens van Oostelijk Java (bedoeld is de geographisch-historische verdeeling van het eiland door Dr. BRANDES met het oog op de opschriften aangegeven) afkomstig is. In verband daarmede is het dan ook wenschelijk hier nog te wijzen op het artikel Soengkoep in het Aardrijkskundig en Statistisch woordenboek, omdat Soengkoeh of Soengkoep

voor elkander verschreven zouden kunnen zijn, en de steen in dat artikel genoemd, maar nog niet teruggevonden, bedoeld zou kunnen zijn. Dat artikel luidt: „Soengkoep (Tjandi-), oudheden op Java, residentie Kediri, bestaande in eenen ingestorten tempel, die, behalve het front, waarvan nog een gedeelte is staande gebleven, in een puinhoop is veranderd, en nog een geheel onbeschadigd beeld".

Het stuk levert, op zeer gebrekkige wijze weergegeven, een oorkonde van Koning Djayabhaya uit Çaka 1068.

Komt bij VERBEEK, Oudheden van Java, niet voor.

h 2. Onder het slot van het voorafgaande vindt men nog een afteekening van het begin van de legende op het Mañjuçrî-beeld, die aanvangt met *rajye çri wararâpatnî.*

i. Drie (3) exemplaren van een facsimile van het groote Adityawarman-opschrift van Pagarroeyoeng (Sumatra's Westkust), overgebracht in een vorm als om uitgegeven te worden in een octavo boekdeel van het formaat der oudste edities van de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, waar men nog een vrij groot aantal van deze facsimile vindt.

j. Afteekening met de hand nagetrokken naar een facsimile van een „Inscriptie op een koperen Plaat, gevonden te Jedoeng, benevens de daaronder gestelde ontcijfering door Z. H. den Sultan van Sumanap", „A. A. SLUIJTER del.", waarvan te Batavia nog exemplaren voorhanden zijn. Deze afteekening moet vervaardigd zijn door Dr. C. J. VAN DER VLIS, blijkens een bijschrift dat van zijne hand is, zooals men door vergelijking met overeenkomstige aanteekeningen op stukken, hieronder vermeld onder no. CCCLVIII (= 2261, 1—14, 3093 en 3094), gewaar kan worden. Vgl. GROENEVELDT's Catalogus, bl. 359, lett. *f.* VERBEEK, Oudheden van Java, no. 487, bl. 244.

k. Afteekening van het opschrift op het kussen van het Mahâkṣobhya-beeld (Djaka Dolok) te Simpang. De afteekening, die het opschrift in verwarde orde weergeeft, is voorzien van een Nieuw-Javaansche transliteratie en ver-

taling, vervaardigd door den Sultan van Soemĕnĕp, 17 Mulud 1774. Een nadere vertaling in het Maleisch vindt men bij no. CCCXL (= Cod. 2026), men zie wat bij dat nommer reeds werd opgemerkt. VERBEEK, Oudheden van Java, no. 440, bl. 223.

l. Afteekening van het opschrift van Sanggaw op Borneo. Vgl. hierover KERN in Intern. Archiv für Ethnographie IX (1896), bl. 61.

m. Afteekening van gedeelten van een oorkonde op koper, nl. van COHEN STUART, Kawi oorkonden, VII, 2 *b* en 5 *b*, hier verkeerdelijk aangeduid met plaat no. 11 en plaat no 3, met Nieuw Javaansche transliteratie en vertaling. VERBEEK, Oudheden van Java, no. 439, bl. 222.

n. Afteekening van een opschrift, blijkbaar in groote, zware, breede en grove reliefletters uit het Madioensche? Alle aanduidingen ontbreken. Van elders niet bekend.

CCCLV (= Cod. 2261 (5)), geborgen in de kast der palmbladhandschriften onder no. 45.

Zie hieronder bij CCCLVIII (= Cod. 2261 (1—14), 3094 en 3093).

CCCLVII (= Cod. 2264), geborgen in de kast der palmbladhandschriften onder no. 48. Ontvangen uit de boekerij der Rijksinstelling te Delft, na de opheffing van die inrichting in 1878, waar de stukken indertijd verkregen waren van het Rijksoudheidkundig museum te Leiden.

a. Afdruk in drukinkt van de oorkonden der koperen plaat, bekend gemaakt door CCHEN STUART, Kawi oorkonden, no. XVII.

b. Afdruk in gips van de fragmenten van de oorkonde der koperen plaat, door COHEN STUART bekend gemaakt, Kawi oorkonden XXII. Vier stukken. VERBEEK, Oudheden van Java, no. 506, bl. 251.

CCCLVIII (= Cod, 2261 (1—14), 3094 en 3093), geborgen in de kast der palmbladhandschriften onder no. 63. No. 2261, indertijd behoordende tot de papieren van Dr. C. J. van der Vlis, ontvangen uit de boekerij van de Rijksinstelling te Delft na de opheffing van die inrichting in 1878, de beide andere nommers 3094 en 3093 van den Heer 5. G. E. Rau, bij schrijven van 28 Januari 1888. De twee laatste nommers zijn met no. 2261(1—14) vereenigd, omdat er in doos no. 63 nog plaats was om ze te bergen. Oorspronkelijk behoorden zij er niet bij. Hieronder zijn zij gemerkt met *o* en *p*.

a. Afteekening van het opschrift op den steen, die indertijd te Ngantang stond, thans te vinden is in het Bataviaasch Genootschap, Beschreven steen no. 9, met een poging tot verklaring van Dr. Van der Vlis. Verbeek, Oudheden van Java, no. 599, bl. 288.

b. Vier Kĕdoesche inscriptiën:

1. Afteekening van Beschreven steen B. G. no. 7. „Afschrift genomen van een steen staande vóór het Residentiehuis te Magelang, Residentie Kadoe, en die, zoo men zegt, aldaar is aangebragt van Perot, district Limpoeyan, Regentschap Temangoeng, in het jaar 1819."

2. (Niet voorhanden.)

3. (Niet voorhanden.)

4. Afteekening van een opschrift op een steen te Gandasoeli, beginnende met *namaç çiwâya oṃ mahajana*. „Afschrift genomen van een zeer colossale steen die geheel ruw is en alleen eene uithakking heeft van eenige streepjes diepte gerigt naar het oosten en welke steen zich bevindt in de dessa Gondosoeli aan den voet van den berg Soembing digt bij Parakkan in het district Djettis, Regentschap Temanggoeng en welke pas bekend is geworden in Junij 1841, zijnde door een zwaren regen de aarde, die rondom die steen en in den omtrek lag, geheel weggespoeld".

Met poging tot verklaring van Van der Vlis. Verbeek, Oudheden van Java, no. 249, bl. 139.

c. Negen Soerabajasche inscripties.

1. A „Inscriptie op een Ruïne te Jedoong" nl. de *sĕngkala,* die begint met *bramana.*

B Inscriptie op een oude offerplaats te Jedoeng", het jaartal 1189 (1139).

C. „Inscriptie op een grafsteen te Trawoelan", het jaartal 1370.

Deze drie opschriften zijn afgeteekend op één blad. In den hoek vindt men „Inscriptie te Soerabaja no. 1, door den Hr. A. A SLUYTER het eerst afgeteekend en door mij nageteekend". Copie van een facsimile, te vinden te Batavia.

A en B VERBEEK, Oudheden van Java, no 487, bl 243, C id. no. 460, bl. 231.

2. „Inscriptie in eenen steen, zich thans bevindende in de Dessa Bangsrie, afkomstig van Jedoong". Copie van een facsimile, te vinden te Batavia.

3. „Inscriptie op de badplaats genaamd Jollo toendo" nl. *udayana* en 899. Copie van een facsimile te Batavia te vinden. VERBEEK, oudheden van Java, no. 484, bl 241.

4. Het opschrift *Krĕttakabhasa* Copie van een facsimile te Batavia te vinden.

5. Een opschrift van een regel erg gebroken schrift. Copie van een facsimile te Batavia te vinden.

6. Het begin van een opschrift op een koperen plaat, van Jedoong, 832, Mahâçambhu en Dakṣottama. Copie van een facsimile te Batavia voorhanden. VERBEEK, Oudheden van Java, no. 487, bl. 243.

7—9. COHEN STUART, Kawi oorkonden, VII, 1 *b,* 2 *a* en 4 *a.* VERBEEK, Oudheden van Java, no. 439, bl. 222.

Al deze stukken (1—9) zijn op calqueerpapier doorgetrokken, door VAN DER VLIS.

d. Twee Cheribonsche inscriptiën, doorgetrokken op linnen. De opschriften van Kawali, nl. 1o. dat hetwelk begint met *nihan ta pakawali,* waaromheen de vier kortere, en 2o. dat waarvan de aanvang luidt *aya ma nu ngösi*

bhagya. Met verklaring van VAN DER VLIS. VERBEEK, Oudheden van Java no. 86, bl. 63.

e. „Inscriptie van den steen ter hoofdpl. Pesoeroehan". Afteekening van het opschrift op den beschreven steen van Banjoe biroe van Çaka 852, vgl. hierboven CCCLIV (= Cod. 2245), lett. *e*. De zijvlakken zijn hier beiden zoowel bij het voorvlak als bij het achtervlak afgeteekend. N.B. Afzonderlijk geborgen onder no. 45 (kastnommer). VERBEEK, Oudheden van Java, no. 630, bl. 305.

f. „Inscriptie op eene begraafplaats in de Dhessa Selo Sirah, District Magettan, Residentie Madioen Volgens verhaal der inlanders aldaar is deze inscriptie op het graf van Radhen Wirjo Mekat sare, Boepati van Selo Sirah. Aan de Noordzijde dezer begraafplaats staat op een steen, die zich boven het vlak, waarop bovenstaand opschrift te lezen is, verheft, het jaartal [illegible]." Blijkens een schets van het monument is dit een graf, op welks plaat het opschrift is te vinden, terwijl een der mesans het jaartal draagt. Dit jaartal zal wel zijn 1646. Het opschrift luidt vermoedelijk

„pengĕt pu
nika pakubu
ran nira mĕ
gat sari."

Het schrift is geenszins duidelijk, maar hoogst interessant als leverende een der niet talrijke voorbeelden van den overgangsvorm van het oud-Javaansche schrift naar het nieuw-Javaansche, men lette bijv. op de [illegible]. Vgl. Not. Bat. Gen. XXXVIII (1899), bl. 88.

g. „Ploempoengan." Afteekening van een opschrift waarvan de vindplaats kenbaar wordt uit het volgende bijschrift. „De steen ligt aan den weg, die door de dhesa Ploempoengan gaat ten Noord-oosten van Salatiga, op een afstand van circa 2 palen. Deze dhesa behoort tot het land Getas, verhuurd aan den Heer C. DE LA BRETOGNIERE. Hoog 3 el 6 palm en 10 duim Rijnl. en onderaan, waar

dezelve het breedst is, is de breedts 3 el 6 palm 2 duim. Thans in 4 stukken gebroken, waarvan het stuk dat het opschrift bevat het grootste is." Afteekening door Van der Vlis, 7 Aug. 1842. Blijkt wel te zijn hetzelfde opschrift als waarvan Raffles in zijn History of Java een facsimile gaf met het bijschrift Facsimile of an Inscription on stone found in the district Pekalongan. Daar echter zijn de regels, om het formaat van de plaat, verloopen, voor welk verloopen men hieronder zie bij lett *i*. Het opschrift is gevat in een raam, waarboven zich nog één regel bevindt, die evenzoo omvat is; onderaan vindt men vijf ster-rossetten met nog eenige letter- of cijferteekens. In een dezer rosetten een zon (?) met een paar sterren, in een tweede de maan met dito. Verbeek, Oudheden van Java, no. 135, bl. 83 (als een steen uit Pekalongan, volgens Raffles en Crawfurd). Alsnog onleesbaar. Vgl. Not. Bat. Gen. XXXVI (1898), bl. 182.

h. Afteekening van een opschrift te Kledokan, afgeteekend 30 Augustus 1842, zie Hoepermans, Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XXI, 159*c*. Verbeek, Oudheden van Java, no. 397, bl. 209.

i. „Kavali in Cheribon". Exemplaar van het facsimile uit Raffles, History of Java, 1817, 4°. „Facsimile (reduced) of an Ancient Inscription on stone at Kevali in Cheribon", het *nihan ta pakawali* opschrift zonder de vier kleinere, vgl. hierboven lett. *d*. NB. Nevens dit facsimile vindt men in den atlas van de uitgave van 1832 nog een andere betere, dat het opschrift geeft in zijn eigen vorm en met de vier korte er boven, onder en naast er bij geschreven regels. In het facsimile van de editie van 1817 heeft men de regels om het formaat van de plaat laten verloopen.

j. „Pekalongan". Afteekening van het opschrift op den Beschreven steen Bat. Gen. no. 24, toen de steen nog in zijn geheel was. Blijkbaar geeft deze Afteekening het Opschrift nog ongeschonden. Het schrift geeft overgangsvormen tusschen oud- en Nieuw-Javaansch schrift. Verbeek,

Oudheden van Java, no. 130, bl. 81 (Steen van Garamanik, d. i. wel Sĕgaramanik, vroeger steeds vermeld als Ragamanik). Naar alle waarschijnlijkheid luidt het opschrift *sri suka jumĕnĕng dala(ñ)ca(ng) pa(ṇ)ditadewa driyajĕg manusa dewa dewa paku i(ng) jagat sri krĕta sangaji suka guwa dewata; swasti sakha warsatitha, i (?) saka, nabhi pa(ṇ)ḍita bhûta saçi(?)*, d. i. 1571 = 1649 A. D.? VERBEEK, Oudheden van Java, no. 19, bl 33.

k. Afteekening van „het opschrift van een steen gevonden in de kampoeng Medoeran aan het zeestrand in de afdeeling Toeban", met verklaring van VAN DER VLIS, onbekend en onleesbaar.

l. Facsimile uit RAFFLES History of Java van het opschrift van Batu tulis, bij Bogor of Buitenzorg

m. Afteekening van de opschriften te vinden of indertijd te vinden te Soekoh, o. a. ook van dat op den linggam, vgl. VAN DER VLIS opstel in Verh. Bat. Gen. XIX. VERBEEK, Oudheden van Java, no. 383, bl. 196

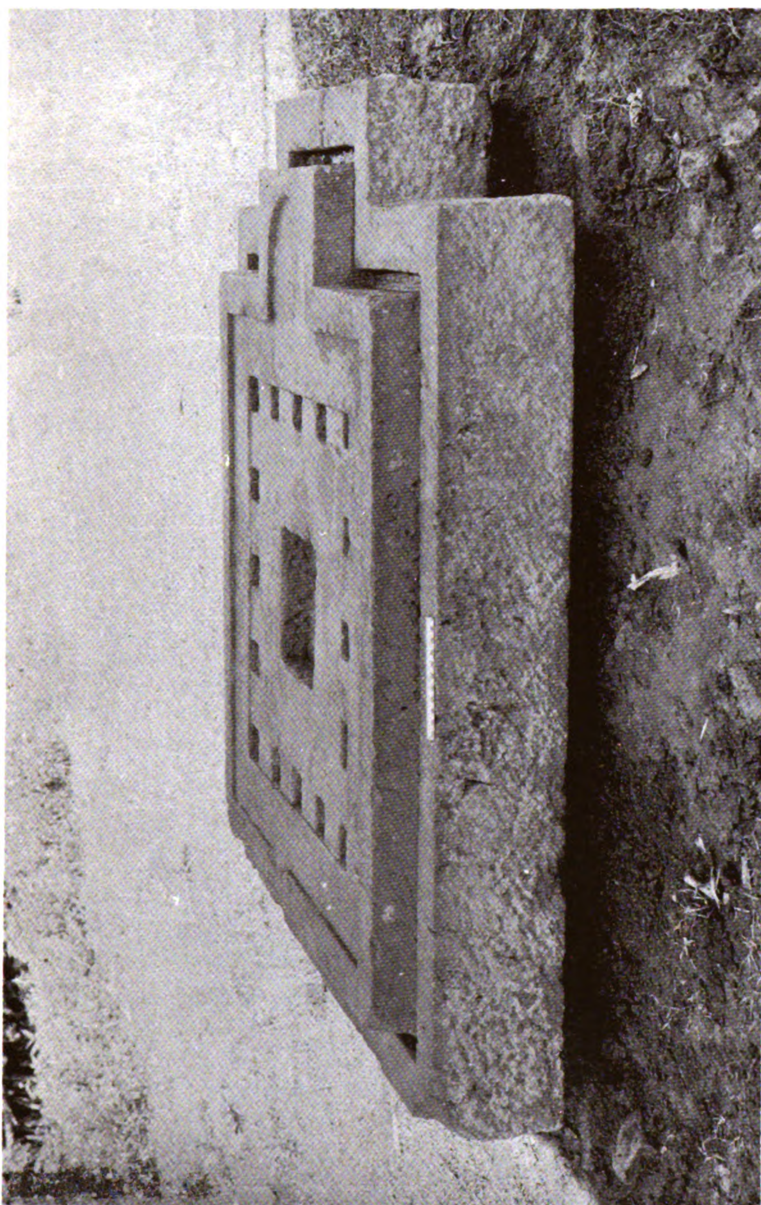
n. Afteekening van het opschrift op een beschreven steen van Bĕrbĕk, waarvan de breede vlakken resp. 49 en 50 regels dragen, d. i. dus van den beschreven steen van Kĕdiri, waarvan de achterzijde is afgebeeld door VAN KINSBERGEN, Oudheden van Java, no. 212. VERBEEK, Oudheden van Java, no 513, bl. 256.

o. „Afschrift van een steen genaamd Batoe Toelis, staande op het Landgoet Buytenzorg, omtrend een half uur boven het Fort Filipiena, welkens oudheyt bij alle Inlanders onbekend is, en welke gehouden wort voor een oude en heylige begraafplaats, alwaar de jonggetroude vrouwen van Inlanders en Chineesen gaan offerandens doen en bidden om gouw swanger te worden Afgeteekend Den 20 September 1806". Zie nog lett. *m* hierboven.

p. „Dit Handschrift, zoo verre hetzelve met zwarte inkt is vervaardigd, is eene copie van zoo veele kooperen gegraveerde plaaten, lang ruym 1 voet, breed 7 à 8 duymen, welke plaaten gevonden zijn omstreeks den Jaare 1780 op

den Goenoeng Boetak (of blinden berg) in het district Soerabaija. Dezelve zijn in 1782 en 1783 op Sala bij den keyser en Sultan bij de Priesters en alomme elders rondgezonden, welke allen verklaarden 't zelve oud-Javaans schrift te zijn, hetzelve wel te kunnen leezen, en ook in het tegenwoordige Javaansche schrift overbrengen, gelijk ook vervolgens door deskundige met Rooden inkt de Letters in modern Javaansch zijn overgesteld; doch allen betuygden het voor zoo oud-Javaans te houden dat het door niemand konde verstaan worden". Afteekening met Javaansche translitteratie van Plaat I, III—VI, VIII en X—XII van de oorkonde van Çaka 1216, vgl. Not. Bat. Gen. XXIV (1886), 44; XXVI (1888), bl. 52 en 131. VERBEEK, Oudheden van Java, no. 481, bl. 240, en BRANDES, Pararaton, bl. 76 en volgg.

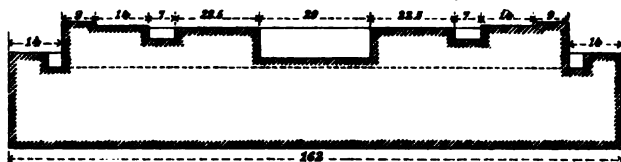
CCCLIX (= Cod. 3150), geborgen in de kast der palmbladhandschriften onder no. 88. Ontvangen van Prof. Dr. P. J. VETH. Abklatsch. Bijliggend een aanteekening van Prof. KERN, luidende: „Afdruksel van de inscriptie op een steen afkomstig van Prambanan, thans op het landgoed van den Heer KLÄRING te Jogjakarta in transcriptie uitgegeven o. a. COHEN STUART, Kawi oorkonden, no XXIII". Beschreven steen B. G. no. 77, vgl. VERBEEK, Oudheden van Java, no. 367, bl. 191.

Tjandi Singosari.

Voetstuk.

Doorsnede A B.

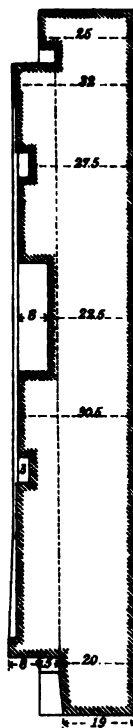
Bovenaanzicht.

D.

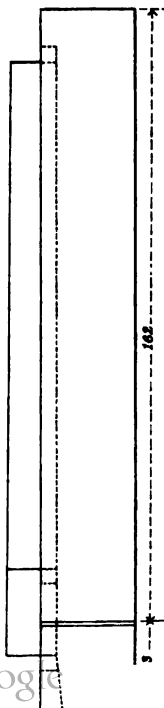
A. B.

C.

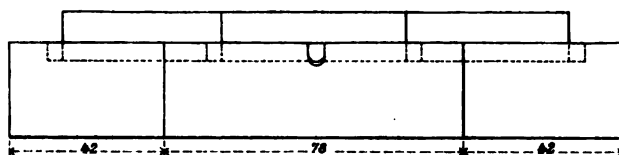
Doorsnede C D.

Zijaanzicht.

Vooraanzicht.

Schaal 1:20

EEN PUZZLE OPGEHELDERD

(HET LINGGA-VOETSTUK VAN SINGASARI),

DOOR

Dr. J. BRANDES.

(*met twee afbeeldingen.*)

Een der weinige stukken, welke zich van de eens vrij rijke en hoog geprezen oudheden-verzameling bij de Tjandi Singasari nog ter plaatse bevinden, is de steen, dien BRUMUND indertijd beschreef met „Verder een vierkant voetstuk met gaten, waarvan het beeld verdwenen is." Voor de meeste bezoekers een puzzle, kan het van belang zijn even te laten uitkomen wat deze steen eigenlijk is en voorstelt.

Uit de hierbij gevoegde afbeelding blijkt dat de buitenkant ruw is, terwijl het goed afgewerkte bovenvlak glad is, als ware het gepolijst. Deze toestand wijst uit dat hij eens ergens ingemetseld geweest moet zijn, hetzij in een estrade, hetzij in een alsdan zeker nogal groot voetstuk, en dat hij dus op zichzelf niet als voetstuk mag worden betiteld, maar slechts het bovengedeelte, het bovenvlak van zulk een voorwerp is geweest.

De kolossale afmeting, zonder den voorsprong aan de voorzijde, zooals het daar ligt, dus zelfs nog niet compleet, 1.60 M in 't vierkant, behoeft geen verwondering te wekken. Men bevindt zich met dit stuk op Oost-Java, en daar zijn voetstukken, van allerlei aard, van zulke groote afmetingen geenszins ongewoon. Men denke slechts aan het prachtige voetstuk van het groote beeld van Tjandi Toempang, dat nog grooter is, 1.68 × 1.68 Meter, waarnaast dat van het groote Çiwa-beeld in den hoofdtempel van

Prambanan, 1.29 × 1.29 M., zich klein voordoet, en waarmede dan ook op Midden-Java wellicht alleen te vergelijken is de *joni*, die in den hoofdtempel van de groep op de Goenoeng Idjo werd aangetroffen. Maar zelfs dat voet stuk van de Tjandi Toempang is nog niet het grootste Vlak bij Singasari werd, om de Zuid, in de desa Pagĕntan, in de Tjandi Wayang, er nog een gevonden, dat wel is waar niet zuiver vierkant is, maar waarvan de langste zijde zelfs 1.80 M. bedraagt, terwijl de korte 0.65 M. is, en dat oorspronkelijk het voetstuk was van het groote beeld, hetwelk beschreven werd door Brumund, Bijdragen tot de kennis van het Hindoeïsme op Java, Verh. Bat. Gen. XXXIII, bl. 202 en 203. Ook de groote „steen met gaten" zal wel afkomstig zijn van dezelfde plek (Pagĕntan = Mandaraka, bij Bik-Brumund, waar voormaals wel vier gebouwen moeten hebben gestaan). Het is althans zeer wel mogelijk dat ook dit „vierkante voetstuk, enz." nog zou moeten worden getrokken bij „De laatste voorwerpen behooren aan een ruïne, geheel in puinhoop verkeerd, welke nabij, achter, zuid van de ruimte (waar de beide groote Raksasa's staan), onder het geboomte ligt". Heel veel is er tegenwoordig zeker niet meer van de door Bik beschreven gebouwen te vinden of te zien, maar behalve voor zoover als zij verdwenen zijn door afbraak, kan dit ook liggen aan de omstandigheid dat zich juist op dat terrein kampongs genesteld hebben, en er dus inlandsche huizen en tuinen gevonden worden, en het is zeer wel mogelijk dat daar ook nu nog zaken uit den grond te voorschijn kunnen komen, evenals dit bijv. met dat groote beeld het geval is geweest, dat de bewoners van de eigenlijk gezegde Tjandi Wajang, d. w. z. de lieden die boven op de restanten van deze tjandi gehuisvest zijn, waarlijk hadden ingegraven of begraven, omdat het hun in den weg lag.

Het boven-voetstuk-vlak, dat hier het onderwerp is, vertoont aan den voorkant een voorsprong, met een gleuf er in, die moest dienen om het wijwater te laten wegloopen,

dat zich verzamelen kon in een gleuf om het eigenlijke bovenvlak aangebracht. Ook dit laatste heeft een voorsprong en een eventjes opstaanden rand, loopende om een kring van zestien kleine vierkanten gaten of kuiltjes, ieder van 7 × 7 cM., met een diepte van 3 cM. In het midden van dezen kring ziet men nog een tevens veel grooter gat van 29 × 29 cM. en 8 cM. diep.

Brumund vermoedde dat op het voetstuk, waartoe deze steen behoord zou hebben, een beeld zou hebben gestaan. Dit is zonder twijfel onjuist. Men kan er zoo goed als zeker van zijn dat het eens een grooten lingga droeg, en wel met zestien kleine lingga's daaromheen. Zoo ooit dan had men in dit geval voor Java toelichting van buiten noodig, maar zij is gelukkig voldoende ruim, en duidelijk ook, gekomen.

Zooals zich liet veronderstellen, kan ook Kambodja, bepaaldelijk voor Oost Java, in verschillende gevallen het zijne leveren, en dat heeft het in dit geval gedaan. Steenen van een zelfde uiterlijk, nl. op ééne zijde één groot en zestien kleine vierkante gaten vertoonende, zijn ook daar gevonden.

Zoo schrijft E. Lunet de Lajonquière in zijn Inventaire déscriptif des monuments du Cambodge, op bl. C van zijn inleiding, „Nous devons signaler également certains cubes de pierre de dimensions variables. Sur une de leurs faces sont disposés dixsept trous carrès, un plus grand au centre et seize symétriquement creusés sur le pourtour (Vat Rosei Chas, no. 183, etc.).” Maar nog belangrijker is wat hij vermeldt, op bladz. 78, onder no 78, nl onder Phnom Thbong. „Le sommet aplani forme une terrasse, sur laquelle une plate-forme de 10 mètres de côté porte un stûpa découronné, de 6 mètres de haut. C'est un massif de briques, dont le plan dessine un carré aux angles recoupés par deux angles rentrants, et dont le profil vertical s'élargit par la bas en un tronc de pyramide portée par une base carrée. En descendant la pente, à 30 mètres E. du stûpa, dans une

clairière peu fréquentée, auprès d'un pagodon abritant une statue moderne de Buddha, se trouve un autel de pierre dont la tablette supérieure porte, taillé dans le bloc même, un lingga central entouré de seize autres linggas plus petits, tous brisés sauf trois. Les faces latérales de l'autel portent les bas-reliefs suivants: 1 Çiva dansant; 2 et 4, dieu assis sur un autel, tenant une fleur de lotus; 3, personage assis sur un cheval." Vgl. AYMONIER, Cambodge, I, 218.

Daar nu de Heer L. FINOT, na van den Heer J. COMMAILLE verschillende teekeningen van hetgeen op de Phnom Baset en de Phnom Thbong nog te vinden is, ontvangen te hebben, gelegenheid had dit interessante stuk nader te beschrijven, wordt hier ook diens uitvoeriger mededeeling, te vinden in het opstel Phnom Baset, Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient, III, bl. 68 volgg., overgenomen.

„En descendant du Phnom Thbong dans la direction de l'Est, on rencontre à 50 mètres environ du sommet, une clairière solitaire, où s'élève une pauvre chapelle buddhique abandonnée et sans intérêt. Mais nous avons déjà eu plusieurs fois l'occasion de remarquer que ces petits batiments modernes marquent presque toujours la place d'un edifice ancien. Cette règle se vérifie ici. La construction primitive n'a laissé, il est vrai, aucune trace visible, mais à quelques pas du pagodon qui en occupe la place on peut voir un petit monnment extrêmement curieux, qui semble bien être une survivance du vieux sanctuaire.

„C'est un autel en grès de 1^{m} 10 de haut, ayant pour base un padmâsana, dans lequel s'encastre par un tenon un monolithe rectangulaire sculpté sur ses quatre faces. Deux de ces faces sont identiques: elles ont pour sujet un personnage coiffé du makuta conique, assis sur un autel, une fleur de lotus à la main. La troisième represente un personnage assis sur un cheval et tenant à la main un sceptre ou une massue. Enfin sur la quatrième face se voit Çiva à dix bras dansant le tâṇḍava. Cette décoration

est interessante. Ce n'est pas là toutefois qu'est la particularité la plus remarquable de l'autel: elle est dans la forme de la tablette supérieure. Cette tablette n'est point, comme on pourrait s'y attendre, une snânadronî avec ou sans mortaise. Elle porte 17 lingga de pierre, non encastrés dans l'autel, mais taillés dans le même bloc: au centre est un lingga plus grand (0 m 21); les 16 autres sont rangés en carré autour du lingga central.

„Nous pouvons trouver là une explication assez plausible d'un certain objet religieux, dont la signification est restée jusqu'à présent énigmatique, bien qu'il se rencontre en assez grand nombre au Cambodge M. Harmand qui a, je crois, signalé le premier ces objets à l'attention des archéologues, décrit ainsi celui qu'il avait trouvé à Kaḥ Ker: „C'est un cube de grès d'environ 50 centimètres, mais un cube mathématique, d'un grain très fin et poli avec le plus grand soin. La face supérieure présente 16 excavations cubiques, 5 sur chaque bord. Au centre existe un évidement plus grand, exactement cubique comme tout le reste. A voir tout le soin apporté au choix de ce bloc, le fini de son travail, la régularité extrême de ses dimensions, on ne peut en douter, c'était bien là l'idole ou le symbole adoré dans ce beau monument. Ce n'est pas un piédestal: la cavité centrale est trop soignée, ses arêtes trop nettes, sa profondeur trop faible pour avoir jamais reçu l'appendice dont on munissait les statues pour les fixer dans une position invariable. D'aprés ce que j'ai vu ailleurs, à Angkor, au Baion, ou sommet d'une des portes d' Angkor Thom, ce curieux emblème doit être rapporté au Çivaisme".

„Si maintenant on compare le plan de la face supérieure de notre autel, tel qu'il est donné au haut de la figure 6, avec celui du cube decrit par M. Harmand et dont un autre spécimen est reproduit par M. de Lajonquière, on verra que la disposition des 17 lingga de l'autel correspond exactement à celle des 17 cavités du cube. La conclusion s'impose: le cube est un petit autel portatif, dont

les trous étaient destinés à recevoir des lingga soit en pierre, soit plus probablement en cristal de roche ou en métal. Que ces lingga, mobiles, et peut être precieux, aient disparu, ce fait n'a rien que de naturel; ils ont subsisté sur l'autel de Phnom Bàsĕt, parce qu'ils faisaient corps avec lui; et leur présence nous autorise à supposer l'existence de ceux dont il ne reste plus d'autres traces que les mortaises destinées à les recevoir".

Alle twijfel is hier opgeheven. De groote lingga staat nog op zijn voetstuk, van de kleinen resten er nog drie, en van de overigen kan men zien dat zij bij den voet zijn afgebroken.

Van zulk een vermenigvuldiging van lingga's op één voetstuk, die zeker de aandacht trekt, levert Kambodja nog een ander voorbeeld van een geheel anderen vorm. Onder de stukken, die ik nl. nog in het gebouw der École Française d'Extrême Orient te Saigon zag, was er ook een van een lange strekking, waarop naast elkander, op één rij, als ik mij goed herinner, zeven lingga's stonden, alle met het voetstuk uit één steen gehouwen.

Op zich zelf is zulk een vermenigvuldiging niet vreemd. Bekend is dat men het als een goed werk beschouwde afbeeldingen van belangrijke tempels in het klein te laten maken, en deze dan als wijgeschenk aan een heiligdom te geven, en daarmede verkreeg men bij de Buddhisten als van zelf kleine voetstukken (het lichaam van zulk een tempeltje) met vele en met een verscheidenheid van klokken of klokjes er op (het dak), men zie slechts Plaat XIX in Cunningham's Mahâbodhi, waar men evenzeer voorbeelden vindt van koepels op een rij Niets natuurlijker dan dat de Çiwaiten op een gegeven oogenblik dat zelfde met hun symbool zijn gaan nadoen. Men denke er slechts aan dat in ettelijke gevallen het dak van een Buddhistisch godshuis toch ook den typischen overgang van vierkant tot achtkant tot rond, vertoonde, wat het kenmerkende van een lingga is, uit welke reden dit ook geboren moge zijn.

En, even gevarieerd als de Buddhistische klokken en stûpa's voorkomen, waarvoor nogmaals tot dezelfde plaat kan worden verwezen, maar waarvoor men ook zie Plaat XXIII in hetzelfde werk, en Plaat XLI en XLII in RAJENDRALÂLA's Buddhagaya, even gevarieerd is ook de vorm van den lingga, bij welken soms het bovenaangegeven kriterium in het geheel niet te vinden is.

Welke vorm van lingga op het stuk van Singasari getroond heeft, kan niet meer worden uitgemaakt. Zelfs om dit benaderend aan te geven zou er een opzettelijke studie van de lingga-vormen van Java gemaakt moeten worden, naar vindplaatsen, en naar tijd van afkomst. Het maken van zulke serieën kost echter steeds veel tijd. Ook dit onderwerp zal te gelegener tijd van zelf op het programma moeten komen.

April 1904.

Hoe de Bataks over wijlen Dr. H. N. van der Tuuk dachten.

MEDEDEELING

VAN

C. M. PLEYTE.

Eenige jaren geleden werd mij door Dr. VAN LENNEP, destijds eerste secretaris van het Nederlandsch Bijbelgenootschap te Amsterdam, welwillend inzage verleend van de brieven door wijlen den heer VAN DER TUUK gedurende zijn verblijf te Baroes aan voornoemd genootschap gericht. Uit deze was mij reeds bekend, dat het dien geleerde bij het bestudeeren der Bataksche taal te dier plaatse lang niet altijd naar den vleeze is gegaan. Geenszins vermoedde ik toen ter tijd evenwel, dat zij, die hem het materiaal voor zijn onderzoekingen verschaften, soms zoo onbewimpeld hunnen twijfel aan de oprechtheid zijner bedoelingen hebben uitgesproken als uit de straks volgende aanhaling zal blijken, die ik toevallig in een Bataksch stuk uit VAN DER TUUKS nalatenschap vond.

Het is wellicht bekend, dat VAN DER TUUK iederen ontwikkelden Batak, die zijn weg kruiste, aan het opschrijven zette van hetgeen dezen aan legenden, volksgebruiken enz. enz. bekend was. Op deze wijze is het twintigtal folio deelen, ieder van driehonderd bladzijden schrifts, bijeengekomen, dat behalve een honderdtal handschriften op boombast VAN DER TUUKS erflating met betrekking tot de Bataks uitmaakt. In gezegde folianten vindt men allerhande opstellen dooreen; verhandelingen over godsdienstige onderwerpen worden afgewisseld door

minnezangen, klaagliederen door sprookjes, raadsels door beschrijvingen van begr fenisplechtigheden, gebeden door mantras om een erectio penis te bewerken, kortom de inhoud is van den meest heterogenen aard. Niettemin zijn deze schrifturen nagenoeg de eenige bronnen voor de kennis der oude Bataksche zeden en gewoonten

Gewoonlijk geven de schrijvers der stukken hun namen niet op; zij volstaan met te vermelden op welk landschap hun opgaven betrekking hebben en vragen „Si pan dor Toek" daarbij een enkele maal het stuk toch goed te bewaren en den inhoud ervan niet te vergeten.

Een uitzondering op dezen regel maakt evenwel zekere Goeroe Tian Dangan uit Nai Pospos, opsteller van een hoogst belangrijke ethnographische beschrijving van zijn land en van tal van andere stukken, waaronder ook een t o n g g o - t o n g g o, aanroepingsformulier, in casu om de Pane, naga-achtige slangen, die in het uitspansel verblijf houden, op te roepen, ten einde hare tusschenkomst bijv. in krijgsaangelegenheden te vragen. Nadat genoemde auteur opgesomd heeft welke namen deze Pane dragen en hoe ieder in het bizonder een werkzaam aandeel bij het verdelgen van vijanden kan nemen, zegt hij eensklaps: „a l e T o e a n P a n d o r T o e k a s a h o m a h a p e n a t i a n t a n o n i O e l a n d o i a a n g g o p o r m o e l a ä n m o e, n i n - n a h a l a k, s i a n B a k k a r a d o h o m a, n i n n a h a - l a k, m a r g o a r R a d j a L a m b o e n g, a l a i s a i d i p o r s o h o d o g o a r m i d i t a n o B a r o e s o n, d o - h o t d i t a n o D o l o k d i b a h e n h o m o e s e T o e a n P a n d j i t o; a s a m a p a o t o ö t o h o n d o h o d i h a l a k, a l e T o e a n, b a i m a i n o n!" i. e.

„Zeg, mijnheer VAN DER TUUK, inderdaad gij zijt uit het land der Hollanders, doch wat uw afkomst aangaat, zegt men, dat gij uit Bakkara stamt; men zegt gij heet Radja Lamboeng, maar hier te Baroes verloochent gij uw waren naam en in Dolok neemt gij weer dien van mijnheer Pandjito aan; gij houdt de lui voor den gek, mijnheer, zoo is het!"

Na deze ontboezeming gaat de schrijver rustig door en vervolgt: „Kom herwaarts Pane de Groote, die in het oosten verwijlt, u zijn de offerkoeken, de groote tot spijze" enz.

Radja Lamboeng, zooeven genoemd, was de oudere broeder, de eigenlijke troonsopvolger dus, instede van de op dit tijdstip, 1850, te Bakkara zetelende Sisinga Mangaradja alias Oppoet Sohahoeaon. Bij een overval der Padris, gedurende welken Sisinga Mangaradja's vader was omgebracht, had Sipokki, den leider der invallers, Radja Lamboeng in gevangenschap weggevoerd en zoo was dus Oppoet Sohahoeaon op den heiligen zetel aan het meer gekomen Sipokki op zijn beurt sneuvelde in een gevecht tegen onze troepen in Rao, bij welke gelegenheid, naar Bataksche overlevering, Radja Lamboeng der Komponi in handen viel, waarna hij naar Holland werd gezonden om opgevoed te worden. Thans, zoo meende men, was deze in de persoon VAN DER TUUK teruggekeerd ons zich krachtens zijn eerstgeboorterecht in het bezit van den troon zijner vaderen te stellen en het land onder Nederlandsch bestuur te brengen. Dit praatje, vermoedelijk door Sisinga Mangaradja vernomen, stemde hem zeer vijandig ten opzichte van VAN DER TUUK, in die mate zelfs, dat toen deze hem in 1853 bezocht, hij een aanslag op diens leven beoogde, die evenwel door VAN DER TUUKS grooten persoonlijken moed verijdeld werd.

Hoe zich dit voorval heeft toegedragen, heb ik echter destijds in het Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap 1895, blz. 70 vv. uitvoerig vermeld.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. PH. S. VAN RONKEL.

DEEL XLVII.

AFLEVERING 6.

BATAVIA.
ALBRECHT & Co.

'S HAGE.
M. NIJHOFF.

1904.

Δ 960 Ɒ. Tindjawa

schappen

Δ T. Topo Din

975

APAT TOENGGOEL

Δ 939

VERSLAG

betreffende een dienstreis van den Assistent-Resident van Loeboeq Sikaping A. Ballot, vergezeld van den chef van den staf van Sumatra's Westkust, naar de landschappen Moeara Soengei Lolo VI Kota Kampar en Mapat Toenggoel (Silajang, Loeboeq Gedang en Moeara Tahis).

(*Met een kaart*)

Na mijne benoeming tot Assistent-Resident van Loeboeq Sikaping kennis nemende van bescheiden betreffende die afdeeling, bleek mij dat daartoe behooren de bij Stbl. 1882 No. 132 [zie ook Koloniaal Verslag van 1881, blz. 10 en 11, en 1882 blz. 9] ingelijfde landschappen Mapat Toenggoel (Moeara Tahis, Loeboeq Gedang en Silajang) en Moeara Soengei Lolo VI Kota, ook wel genaamd Kampar VI Kota di Moediq (in de bedoelde Koloniale Verslagen verkeerdelijk Gloegoer III Kota di Moediq geheeten), bij Stbl. 1882 No. 234 in het genot van eigen rechtspleging gelaten.

Den 2en September 1902 het bestuur over genoemde afdeeling aanvaardende, vernam ik dat men zich over het algemeen weinig en sedert eenige jaren in het geheel niet aan die landschappen had laten gelegen liggen.

Zulk eene verhouding kwam mij al zeer ongewenscht voor en zoodra ik de onderafdeeling Loeboeq Sikaping en Rau, onder mijn rechtstreeksch beheer staande, en de onderafdeeling Ophirdistricten had bereisd en van de toestanden in die streken eenigszins op de hoogte was gekomen, begon ik mijne aanrakingen met de bovenbedoelde landschappen voor te bereiden.

Als tusschenpersoon bezigde ik daarvoor den mantri bij de cultures Si Badawi galar Soetan Alamsah, die, naar mij bleek, aan zijn adatrang van Jang di Pertoean Padang Noenang invloed ontleent in die landschappen, en die vertegenwoordigers er heen zond om de zelfbestuurders met het denkbeeld, dat die streken door een Gouvernements-ambtenaar bezocht zouden worden, vertrouwd te maken. Verder maakte ik gebruik van de omstandigheid dat de negeri's Tambangan en Koeamang van de laras Panti volgens overleveringen evenals Moeara Soengei Lolo VI Kota oorspronkelijk nederzettingen zouden zijn van aan elkaar verwante Palembangsche anak radja's. (1)

---

(1) De Heer NEUMANN, die deze landschappen in 1881 bereisde, schrijft hierover in zijne nota, te vinden in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, deel No. XXIX, het volgende:

Teruggaande tot voor eeuwen geleden, ongeveer in de 12de eeuw, zoude te gelijk met de verhuizing van Sri Tri Boewana van Palembang naar den Riouw-Lingga Archipel, een afstammeling van het Palembangsche vorstenhuis, dat evenzeer als het Menangkarbosche uit Voor-Indië afkomstig was, zich in het Kamparsche gevestigd en daar een groot rijk gesticht hebben. Van daar uit zouden vele kolonisatiën hebben plaats gevonden. Zoo hadden twee broeders, Singga Mendjadéké en Singga Mendadéké, beiden verwant aan den vorst te Siberoeang, zich naar het westen begeven.

De eerstgenoemde ging meer Noord-Westwaarts en bereikte den Lontarstroom (Soempoer), die hij opvoer, tot hij zich in Tambangan nederzette.

De jongste, Singga Mendadéké, bereikte de uitwatering van de Soengei Lolo in de Kampar Rivier en vestigde zich daar. Deze bekwam drie kinderen: Dato Sati, Dato Singga en Dato Poetih. Dato Sati werd later het hoofd van de nieuwe stichting, en na hem zou zekerlijk zijn zoon het bestuur hebben aanvaard, hadden niet de Maleische zeden en bestuursinstellingen ook hier ingang gevonden, waardoor de adat kamenakan in het leven werd geroepen. De afstammelingen van deze zijn: Dato Bandharo, Dato Madja Lello en Dato Kabesaran, die beurtelings het bestuur in deze landstreek voeren. Belangrijke gebeurtenissen of omwentelingen onder de bewoners van deze streek hebben niet plaats gevonden, en is alzoo geene geschiedenis te verwachten. Hunne naaste buur aan de oost- en zuid-oostzijde was Gloegoer, eene vestiging van het Pagerroejoengsche huis, zooals zijn soekoe Petapang reeds zoude aanwijzen. Het bewijs hiervoor wordt geleverd, dat toen wegens eene grenskwestie beide hoofden de bemiddeling zouden kiezen van hunne stamgenooten, Gloegoer zich tot den Jang di Pertoean van Rokkan wendde, terwijl Moeara, Dato Maradja van Sibaroeang koos. Kotta Tengah werd toen tot grens aangewezen, welke plaats door beiden, tot teeken van beëindiging der kwestie en tot teeken van voortdurende vriendschap, langen tijd werd bewoond, en een nauwer band ontstond, toen Soengei Lolo bevolkt werd, waaraan beiden een aandeel hadden gehad. Een der verwanten van Gloegoer's hoofd kreeg het bestuur over de nieuwe

Het larashoofd van Panti, tevens adat-hoofd (Besar van Tambangan), had daardoor invloed in gemeld landschap. Aanvankelijk bleek men met name in de landschappen Moeara Tahis en Loeboeq Gedang niet bijzonder op mijn komst gesteld te zijn. Men had daar geen gerust geweten. Van het gezag in die landschapjes hadden zich personen meester gemaakt, die er, ook volgens de landsinstellingen, niet toe gerechtigd waren. Moeara Tahis diende, naar mij ter oore kwam, als schuilplaats voor een gedrosten Atjehschen dwangarbeider, die vóór de onderwerping van de V Kota Kampar aldaar een het Gouvernement vijandige rol had gespeeld, en later ook in Rambah de hand had gehad in beroeringen. Bovendien hadden zoowel in Loeboeq Gedang als in Moeara Tahis misdrijven plaats gehad, die men liever ook verder voor het Europeesch bestuur had verheimelijkt.

Een en ander maakte mijne komst slechts te noodzakelijker.

Aangezien de bevolking in die landschappen door den ladangbouw in haar onderhoud voorziet, en zij daardoor het grootste gedeelte van het jaar op de bergen verspreid leeft, was het noodzakelijk voor de reis het tijdstip te kiezen na

---

negorij. Langzamerhand breidden zij zich ieder afzonderlijk uit. Had Gloegoer. Tandjong Djadjaran. Moeara gaf aan Rotan. Getah en Pintoei of Oeloe Kampar het leven. Silajang had zich ondertusschen ook meer en meer uitgebreid en had eene vestiging aan den voet van den Batoe Boelan. een uitlooper van den Boekit Goemoet. Vreezende dat de direkte gemeenschap met Panti zou worden verbroken. welks hoofd een afstammeling was van Singga Mendjadéké. met wien Singga Mendadéké een duren eed op de Tongkat Pajong (Tambangan Tinggi) had bezworen. om immer elkaar getrouw te zijn. en die plek als de grens hunner respectievelijke landschappen te beschouwen. stichtte Moeara in gemeenschap met Panti de negorij Si Kamboeng en in gemeenschap met Panti en Silajang de negorij Sopan. De 6de negorij Kotta Pandjang. thans Poengian. ontstond van uit Silajang. Op de grens van Moeara en Silajang. tusschen de Pisang nanas en de Soengei Lolo. vestigde zich Dato Bandharo Kaja van Silajang. met vergunning van beide staten om een even groot stuk grond van beiden tot negorij te nemen. Daar het slechts de zeer lange doch smalle kloof gold. waarin Poengian thans ligt. zoo kreeg de negorij den naam van Kotta Pandjang (sapandjang ka Silajang sapandjang ka Moeara).

Zoo wordt het bestaan der VI Koto verklaard. daar aan Silajang wel het recht van aanstelling van het hoofd van deze laatste negorij was voorbehouden, met de voorwaarde dat de negorij aan Moeara zoude toebehooren.

den rijstoogst, als wanneer men de menschen in de kampongs kan aantreffen.

Met het oog daarop werd de reis bepaald op medio Maart.

Dit tijdstip vaststaande, werd op grond der Circulaire van den 1sten Gouvernements Secretaris van 30 September 1902 No. 3287 van het voornemen, om deze niet onbelangrijke reis te maken, mededeeling gedaan, ook aan den Gewestelijken Militairen Commandant, met het gevolg, dat bedoelde autoriteit den chef van den staf, den kapitein van den generalen staf H. L. Bense, opdroeg mij op mijn a. s. dienstreis te vergezellen.

Door bemiddeling van den Resident der Padangsche Bovenlanden verkreeg ik de beschikking over een zestal voorlaadgeweren met munitie, en werd ik daarmede in de gelegenheid gesteld mij op mijn tocht te doen begeleiden door eenige gewapende oppassers.

Zekerheid hebbende verkregen van de verblijfplaats van bovenbedoelden gedrosten dwangarbeider, deed ik eene poging hem in handen te krijgen, eer hij gelegenheid had zich met het oog op mijne komst in veiligheid te stellen.

Naar mij was bericht, zou hij den 10en Maart te Moeara Tahis, bij gelegenheid van den id'oel korban, voorgaan bij de godsdienstoefening. Daarom zond ik den korporaal-oppasser Koeria, op wien ik staat kon maken, en eenige andere oppassers, alsmede Soetan Djenal, samboetan van het hoofd van Silajang, en personen die den gezochten hadji Atjeh als dwangarbeider hadden gekend, uit om hem te overvallen. Hoe vlug zij de reis ook maakten, toch snelde het bericht hunner komst hun vooruit, waarover later.

Twee gewapende oppassers namen wij zelf mede.

De Jang di Pertoean Padang Noenang kon ons wegens ernstige ziekte niet vergezellen, doch deed zich vertegenwoordigen door zijne verwanten Soetan Koemalo en Soetan Maradjo.

Naar Moeara Soengei Lolo VI Kota namen wij het larashoofd van Panti, Si Midoen galar Maharadja Datoeq, mede;

deze liet zich vergezellen door den panghoeloe kapala van Koeamang, den adatrang hebbende van Besar van Koeamang, Si Binoe galar Radja Koeamang. Nog nam ik den Djaksa, Radja Idris galar Radja Bangsawan, van Loeboe Sikaping mede. Deze had de landschappen reeds meer bereisd en goede diensten bewezen aan de topographische opname.

Den 8en kwam de kapitein van den generalen staf H. L. Bense te Loeboeq Sikaping aan, den 9en en 10en besteedde ik om te zamen met mijn a. s. reisgenoot de gegevens van de te doortrekken landschapjes eenigszins te rangschikken en den officier, die eerst kort en voor het eerst op de Westkust is, eenig inzicht in de menangkabousche adat te geven; voorts aan het gereedmaken en vooruitzenden naar Koeamang van onze goederen.

Op onze reis mochten wij niet verwachten met behulp van de bevolking in ons onderhoud te kunnen voorzien, wij moesten alles medevoeren en hadden wil van onze verpakking in één-mans vrachten van circa 15 K.G. Alleen met een paar lasten, die enkele K.G. meer wogen, ondervonden wij nu en dan moeite en daardoor oponthoud, en moesten daarvoor dan ook steeds reserve-dragers worden medegenomen.

Behalve eenvoudig doch stevig voedsel in blik, veldmatrassen, klamboe en imitatieleer, hadden wij goede diensten van onze Perry-reislampen, een acetyleen fietslantaarn, een klaptafeltje en een paar vouwstoeltjes en van een Perry etensblik, bestaande uit 3 onderdeelen zonder soldeersel, waarin zonder eenig gevaar (1) gekookt en gebakken, en tevens het eten opgedragen, ja zelfs vervoerd kan worden.

Op rustdagen hadden wij steeds gelegenheid rijst en goede kippen van de bevolking te koopen. Hierbij zij, wat de rijst betreft, aangeteekend, dat wij kort na den oogst kwamen.

Versch vleesch is alleen van geiten, die overal in grooten

(1) Behalve ijzeren wadjan. vonden wij niet anders dan koperen kookgereedschappen in de kampongs.

getale voorkomen, te verkrijgen; in Loeboeq Gedang en Moeara Tahis zijn ook karbouwen.

In verscheidene kampongs zijn vischvijvers.

Vruchten waren in Moeara Soengei Lolo VI Kota niet te krijgen.

11 Maart 1903. Den 11en Maart, des ochtends ten 8 ure, vertrokken wij van Loeboeq Sikaping.

Tot Petok werd de weg per as afgelegd, daar wachtten ons de paarden. Te Petok voegde het larashoofd van Panti zich bij ons. Niet ver van Petok wordt met een bamboevlot langs een rotankabel de Soerpoer, die daar ruim 60 M. breed is, overgetrokken; de paarden moeten overzwemmen. De rivier was nog juist doorwaadbaar, doch snelstroomend en vrij diep. De kampong Tambangan rechts latende liggen — van waar een pad over de bergen loopt, rechtstreeks naar Oeloe Kampar — buigt de weg Noordwaarts af, eerst door sawahs, daarna door kreupelhout, bij hoog water door de Soempoer overstroomd. Onze paarden hadden groote moeite zich door het modderige pad heen te werken en bleven er eindelijk in steken. Zonder ruiter gelukte het echter met eenige moeite ze op het droge te brengen; verderop werd het pad beter. Wij passeerden de kampongs Lambah en Loendar, de laatste een nette flinke kampong, op zandgrond gebouwd. Voorbij Loendar wees men ons de plaats waar indertijd de weg naar Air Bangis aanving, thans door de tropische plantengroei weer overmeesterd, een eind verder wezen een tweetal tamarinde boomen nog de plaats aan waar een 60-tal jaren geleden de Assistent-Residentswoning had gestaan. Ook wees men ons waar vroeger het kampement was geweest; daarvan was thans niets meer te zien.

In deze woestenij kan men zich met moeite indenken in het feit, dat hier vroeger zulk een levendigheid heeft geheerscht. In het archief te Loeboeq Sikaping ligt o. a. een brief, gedagteekend van het jaar 1845, waarin last werd gegeven tot het houden eener parade op Konings verjaardag; toen lag te Loendar een geheel bataljon.

Dicht bij Loendar is een warme bron, waar veel wild — ook neushoorns — komen drinken. Van Loendar loopt een bergpad over Perkentian Kasik naar Si Kamboeng.

Te 2 uur kwamen wij in Koeamang aan, alwaar wij onze bagage en ons verder geleide, den sergeant-oppasser Darat en twee met voorlaadgeweren bewapende oppassers, reeds vonden, en waar voor ons in het huis van Radja Koeamang logies was gereed gemaakt.

Te Koeamang vond de djaksa een brief van Soetan Koemalo en Soetan Maradja, die ons als wakils van den Jang di Pertoean van Padang Noenang zouden vergezellen, gedagteekend Sopan 10 Maart, waarin zij een verslag uitbrachten nopens hun tocht door Silajang en Moearo, ter voorbereiding onzer komst; zij meldden o. a. dat men werk had gemaakt van de wegen en de niet te groote rivieren had overbrugd, en dat overal logies voor ons en ons reisgezelschap was gereed gemaakt.

12 Maart 1903. Precies te 8 uur braken wij van Koeamang op.

Het pad begon spoedig te stijgen. Na een half uur trokken wij voor de eerste maal de 8 M. breede en ondiepe Batang Koeamang door, waarna de klim steeds steiler werd. Achtereenvolgens passeerden wij nog de Air Pisang Karo dicht bij zijn uitmonding in de Batang Koeamang; later trokken wij deze zelf nog tweemaal door, en beklommen toen de waterscheiding tusschen deze rivier en de Air Pisang Karo. De Batang Koeamang ontspringt op den Boekit Loemoet. Ging de weg eerst door bosch, later maakte dit plaats voor hilalang. De klim werd steiler en steiler en de zon brandde geweldig, zoodat wij ons menige rust moesten gunnen, doch dan belooning vonden in het prachtig uitzicht, dat telkens meer omvatte: eerst de bosschen en enkele sawahs van Padang Gloegoer, daarna ook sawahs van Katimahar en van Koeamang, later bijna geheel Panti, Padang Gloegoer en Tandjoeng Betoeng en Noordelijk over een bergrug heen een tipje van de vallei van Rau. Het viel ons op, hoe de wou-

den verre de overhand hebben boven de bebouwde terreinen. Aan de overzijde rees het grensgebergte met de Ophirdistricten voor ons op, alwaar het donkere groen der wouden hier en daar door een lichte plek, een gewezen ladang, verbroken wordt, en op enkele plaatsen het donkerbruin van nieuwe ladangs afwisseling brengt. Men wees ons de Koeboeran doea, links daarachter rees de Ophir, door wolken omhuld, voor ons op, terwijl rechts de Goenoeng Klaboe even zichtbaar werd.

Terecht draagt de berg die wij beklommen dan ook den naam van Boekit Panindjauan = uitzichtsberg. Een heerlijke rustplaats vonden wij om 11 uur op een plek, Perhentian aweh-aweh geheeten, onder hoog geboomte. Een eind verder troffen wij een kramat, kenbaar aan eenige repen wit katoen, opgehangen aan takken boven een hoop kiezelsteenen. Die plek heet Koeboeran poetri. Hoe daar hoog in de lucht op een eenzame plaats eene prinses komt begraven te liggen, kon men ons niet ophelderen. Het larashoofd van Panti achtte het waarschijnlijk dat de naam ten rechte »Koeboeran poetih" moet luiden en dat een vluchtende padri daar gestorven is. Nog een half uur klimmen en, te 12 u. 20, was het hoogste punt van de waterscheiding tusschen het stroomgebied van de Soempoer en van de Kampar bereikt, tevens de grens met het landschap Moeara Soengei Lolo, alwaar de hoofden van Sopan en van Si Kamboeng, te zamen met Soetan Koemalo en Soetan Maradja, ons afwachtten. Een rustieke bank (aweh-aweh) was daar opgericht en klappers werden ons aangeboden, die een zeer gewaardeerde lafenis schonken.

De door ons afgelegde afstand schatten wij op 5 paal, thans volgde een aanhoudende daling van circa 3 palen.

Even over de grens passeerden wij de Air Begali, die wij later nog ettelijke malen overtrokken. Die beek ontleent haar naam aan het feit, dat lange, lange jaren geleden de lieden van Koeamang hebben getracht eene doorgraving door de waterscheiding te maken, om de beek naar het Westen

af te leiden, waarvan de sporen nog te zien zijn. Het doel was nog meer water te verkrijgen, voor den aanleg van sawahs; ziekten braken uit onder de arbeiders, velen lieten in het bosch het leven en de poging werd opgegeven.

Als men ziet welk een overvloed van water thans voorhanden is voor de weinige sawahs, blijkt uit het bovenstaande dat de bevolking van de vallei van Panti vroeger zeer talrijk moet geweest zijn.

Aan den weg was veel zorg besteed, alle beekjes waren overbrugd, o. a. de Air Belipat, die wij zeven maal over moesten. Halverwege tusschen de grens en Sopan leidde ons pad door een hilalang-vlakte. Datoe Mandinding Alam, hoofd van Sopan, deelde ons mede, dat men daar gaarne sawahs zou aanleggen; men had reeds een waterleiding gegraven, edoch men was gestuit op een grooten steen, waar men geen raad mee wist. Wij lieten ons dien toonen; aan een viertal patronen explosif favier zou die geen weerstand kunnen bieden, en werd beloofd, iemand te zenden om die hindernis op te ruimen. (1)

Iets over 2 uur zagen wij Sopan in de diepte onder ons liggen, te midden van sawahs; ook daar werd men ons gewaar en klonken de tonen van arbanas, agoengs, gendangs en talempongs ons vroolijk tegen. Nog een uiterst steile afdaling en met oorverdoovend slaan op de taboeh en de meer welluidende toonen van de genoemde instrumenten werd ons, te half drie, een blijde inkomst bereid: een vlag, bestaande uit een korte baan wit en een lange baan rood, aan een bamboestok op het pleintje geheschen, verhoogde den vroolijken aanblik.

De meeste huizen vertoonden snijwerk, het mooiste en grootste was voor ons in gereedheid gebracht. Uit alles bleek ons de goede wil der bewoners. Een geit en rijst werden aangeboden, de geit werd geslacht en het vleesch en de rijst verdeeld, ook onder de kampong.

---

(1) Dit is sedert geschied.

Door muziek, schermen en dans (mementjak padang en mementjak tangan) werd een vroolijke geest onderhouden, waarbij echter valt op te merken, dat geen vrouwelijk wezen en geen kind zich vertoonde. Eerst den volgenden dag zagen wij er bij onze uittocht aan de vensters.

Des avonds werd op het pleintje eene vergadering belegd, waaraan al de hoofden van Sopan en Si Kamboeng deelnamen. Informeerende naar den stand van de voedingsmiddelen, werd vernomen dat de oogst minder overvloedig was uitgevallen, hetgeen daardoor veroorzaakt werd, dat gedurende de vastenmaand velen hun sawahs en ladangs verwaarloosd hadden.

Men had echter dadelijk na de hari raja de sawahs opnieuw bewerkt, daar men gewoon was zich te richten naar Koeamang, en zou 16 dezer de kweekplantjes overplanten. In afwachting van den volgenden oogst behoefde men met de oebi djalar en de djagoeng, die de ladangs opleveren, niet voor gebrek te vreezen.

Het te kort aan rijst wordt gewoonlijk van uit Koeamang aangevuld. De Sopansche vrouwen dragen op hun hoofd een halve picol rijst over den steilen weg en leggen den afstand van Koeamang in 5 uren af.

Zoowel sawahs als ladangs geven hier bij goede verzorging een 60-voudig beschot. Van de sawahs, welke men zal aanleggen als de bovenbedoelde steen is opgeruimd, verwacht men — van 100 soekats = 4 picols zaadpadi — een jaarlijksche oogst van 240 picols padi.

Te Si Kamboeng is de padi pas gesneden en nog niet in de kapoeks (1), de oogst is daar middelmatig.

De gezondheidstoestand in beide kampongs is goed.

Vervolgens werd medegedeeld, dat door den Assistent-Resident De LANNOY, in 1895 hier Si Noesin als hoofd was aangetroffen, met den galar van Datoe Mandinding Alam, en Si Kimpa als Samboetan, met den galar Maharadja Lelo,

(1) Een cylindervormige bewaarplaats voor padi, van gevlochten bamboe of geklopte boomschors.

doch dat wij thans aan de grens verwelkomd waren door Si Kimpa in de kwaliteit van hoofd, met den galar Datoe Mandinding Alam.

Hierop nam iemand het woord, zeggende Si Noesin te zijn en wegens vergevorderden leeftijd zich uit de bestuurszaken te hebben teruggetrokken, waarna Si Kimpa hem is opgevolgd.

Van deze gelegenheid werd gebruik gemaakt om nader op de hoogte te komen van de inrichting van het bestuur in deze kampong.

De mededeeling van den Heer De Lannoy in diens reisverslag, dat de bevolking — oorspronkelijk van Rauschen oorsprong — uit Silajang was gekomen, werd bevestigd, ook dat men nog de Rausche adat volgt, een en ander uitgedrukt door de volgende woorden: kain pandjang berlipat tiga, boeroeng dari Silajang, sangkar dari Moearo, destar sabalit dari Rau.

De waardigheid van hoofd is erfelijk in drie families, indoeqs, waaruit om beurten het hoofd wordt gekozen.

De erfelijke galars der tiga baris nan belegar (drie liniën die elkaar afwisselen) zijn:

1. Datoeq Mandinding Alam, poetjoeq nan tiga baris,
2. Soetan Madjalelo, nan di bawah gading,
3. Panglima Soetan, baris nan katiga.

Komt de waardigheid van Datoeq Mandinding Alam vacant, dan wordt Soetan Madjalelo Datoeq Mandinding Alam, Panglima Soetan wordt Soetan Madjalelo en uit de linie van den laatsten Datoeq Mandinding Alam wordt Panglima Soetan gekozen.

De uitdrukking »Samboetan" bezigt men hier niet. De pangkat van Soetan Madjalelo luidt »nan di bawah gading", hetgeen beteekent: »die onder de olifantstand staat". De bedoeling is, dat als de olifant (het hoofd) valt, zijn samboetan overeind staat en zijn taak overneemt.

Thans werd aan de vergadering gevraagd of de keuze van Si Kimpa als hoofd met den galar Datoeq Mandinding

Alam volgens de adat en volgens aller genoegen was.

Het antwoord luidde algemeen bevestigend. Speciaal werd daarbij naar het oordeel van de stemgerechtigden gevraagd, als hoedanig werden aangewezen, behalve de tiga baris:

Si Goeda galar Soetan Malenggang, hoofd der Soekoe Petapang (van Silajangschen oorsprong).

Si Ratim galar Datoeq Padoeka Kajo, hoofd der Soekoe Petapang (van Mahatschen oorsprong).

Si Adil,	Imam adat	alle, evenals de tiga baris, van de Soekoe melajoe.
Si Saroen,	chatib »	
Si Godat,	bilal »	

Thans is dus

Si Kimpa galar Datoeq Mandinding Alam, poetjoek,
Si Linain » Soetan Madjalelo, nan di bawah gading.
Si Selo » Panglima Soetan, baris nan katiga.

Als hoofd van Si Kamboeng is in 1883 door de commissie voor de inlijving te Silajang bevestigd Si Badoe galar Datoeq Djo Radjo, sedert overleden.

Thans was als hoofd van Si Kamboeng aanwezig Si Ralat galar Datoe Djo Radjo.

Ook deze was volgens de vergaderden tot die waardigheid gerechtigd.

De adat te Si Kamboeng komt met die van Sopan overeen.

Si Kajat galar Datoeq Djo Radjo, is poetjoek nan tiga baris,

Tan Djali » Soetan Madjalelo, nan di bawah gading,
Botoel » Panglima Radjo, baris nan katiga.

Alle zijn van de Soekoe Patapang.

Onder hen staat:

Si Kadien galar Datoeq Radja Malintang, van de soekoe melajoe.

Si Koealo, de Imam, was afwezig en werd zijn oproeping gelast naar Rotan getah. (1)

Een chatib en bilal zijn er te Si Kamboeng niet meer (sako terbenam).

---

(1) Daar verscheen hij later en bevestigde een en ander.

Onder mededeeling van het voornemen om te Moearo een rapat te beleggen, alwaar al deze aangelegenheden nader ten overstaan van Datoeq Bandaro besproken en de nieuwe hoofden wettig geïnstalleerd zouden worden, werden zij, die volgens de adat zulk een rapat behoorden bij te wonen, met name Datoeq Mandinding Alam en Datoeq Djo Radjo, uitgenoodigd ons naar Moearo te vergezellen.

Daar niemand verder iets in het midden had te brengen — men verklaarde algemeen het naar zijn zin te hebben (sanang sadja) — werd weer aan de muziek het woord gegeven.

Nopens de kampong Sopan zij nog aangeteekend, dat de naam wordt afgeleid van Sasapan (drinkplaats) radja. In oude tijden, voor de komst der Companie, was het de plaats waar Tongkoe Besar van Silajang, Datoeq Bandharo van Moearo en Radja Koeamang van Koeamang bijeenkwamen om recht te spreken (mendendo) in zaken, die niet binnen een dier landschappen konden worden uitgemaakt. Zij aten en dronken daar dan.

Anderen zeggen dat er een drinkplaats was van wild gedierte (sasapan badaq).

De kleine heuvel, waarop de kampong ligt, draagt den naam van Boekit Boear.

De kampong telt 23 huizen, waarvan 15 om een pleintje gelegen. De huizen zijn van hout, gedekt met poear of sikei. De kolongs, 1.80 M. hoog, zijn gesloten, voor geiten en kippen; brandhout ligt er onder opgestapeld.

Wij troffen er koffie, klappers, pinang, pisang, doerian, lansep en ananas. Aan vee vonden wij slechts geiten.

Onze muntsoorten zijn alle gangbaar, voorts de verschillende dollars. Onze dubbeltjes alleen worden ongaarne aangenomen.

In den strijd met Silajang, in 1880, is de kampong in de asch gelegd op twee huizen na. Alle mannen rukten toen uit, onder bevel van Datoeq Mandinding Alam.

Nog zij vermeld, dat men ons te Sopan een tamme kambing oetan (capricornis sumatrensis) vertoonde, die men reeds

een jaar had, een mooi, nog niet geheel volwassen exemplaar, zwart met witte manen.

Van Sopan loopt een pad naar Silajang in N. richting en in Z. W. richting naar Loendar.

13 Maart. Te 7 uur 20 zetten wij onze reis voort. Het had 's nachts geregend en de weg was glad; doordien men echter een flink pad had uitgegraven ter breedte van 3 à 4 dM. en op de hellingen trappen had uitgekapt, kwamen wij vlug voorwaarts.

Eerst leidde het pad over de Air Sopan, aldaar 2 M. breed, die was overbrugd, vervolgens langs sawahs. Datoeq Mandinding Alam deelde mede, dat deze veel te lijden hadden van bandjirs, daar het water niet vlug kon afloopen door een grooten steen in de rivier. Dezen lieten wij ons wijzen en het bleek dat die gemakkelijk op te ruimen zou zijn.

De toezegging werd gedaan, ook dezen steen te laten springen, als de bovenbedoelde waterleiding wordt verwijd. (1)

Datoeq Djo Radjo van Si Kamboeng verzocht ook zijn kampong te willen helpen; ook daar zou door een paar steenen op te ruimen de bevloeiing van een complex sawahs tot stand te brengen zijn, middels een waterleiding van slechts 100 vadem lengte. Die hulp werd toegezegd. (2)

Verderop begon de weg sterk te dalen, achtereenvolgens trokken wij de Air Tambang (1 M.), de Air Paoedang (2½ M.), de Air Balieng (1 M.), de Air Anan (1 M.), de Air Boear (1 M.), de Air Bakal Dalam (3 M.), de Air Palemba (1 M.) over, dicht bij hunne uitmondingen in de Sopan, welks loop wij langs den linkeroever volgden; te 9 uur 5 min. staken wij de Sopan rivier over, daar reeds 12 M. breed. Ook deze was overbrugd, middels een boomstam, waarlangs stevige leuningen waren aangebracht.

Daar ontmoetten wij Datoeq Mahoedoem en de panghoeloes van Rotan Getah.

Na nog de Air Sintoek, een rechter zijtakje van de Sopan,

(1) Mede sedert geschied.
(2) En is sedert verleend.

gepasseerd te zijn, kwamen wij te 9 uur 25 in het op circa 3 paal van Sopan gelegen, tot Rotan Getah behoorende, gehucht Roemah Batoe, bestaande uit 9 huizen. De naam wordt verklaard door het verhaal, als zou vroeger het eerste huis op een hoog rotsblok gebouwd zijn, ter beveiliging tegen de toen zeer talrijke olifanten. Thans zijn deze dieren uitgeroeid.

Slechts pluimvee werd aangetroffen, vele vruchtboomen, vooral klappers, pisang en koffie, die er goed uitzag, verder eenig suikerriet.

De oogst was bevredigend. Zeven gezinnen hadden volop rijst, een had zelfs overvloed en kan er van verkoopen. Twee, die hun ladangs slecht verzorgd hadden, waren er minder goed aan toe.

1	gezin had	170	katidings (1).
2	hadden	130	»
3	»	60	»
1	»	50	»
2	»	30	»

Van af 75 katidings wordt zakat opgebracht. Het centrum van het gehucht werd gevormd door een goed verzorgd kerkhof, waaruit, evenals uit het permanent karakter van eenige woningen, bleek dat het gehucht, hoewel het bandjar (2) werd genaamd, aanspraak had op den naam van teratak.

Aan het hoofd staat echter slechts een toea bandjar. (3)

Wij troffen er een smidse en dat de smid geen slechte zaken maakt, leidden wij af uit het flinke voor hem in aanbouw zijnde huis.

Zijn bedrijf bepaalt zich in hoofdzaak tot het maken van landbouwgereedschappen, als lading = kapmes, tadjak = een soort lading bengkok aan een lange steel, om den grond om te werken, balioeng = een soort bijl. Het ijzer wordt

(1) Een katiding = 1/3 picol.

(2) Bandjar = tijdelijke nederzetting [bij ladangs]. taratak = een beginnende kampong.

(3) Deze waardigheid is niet erfelijk.

te Rau ingekocht, alwaar het over Fort de Kock van Padang wordt aangevoerd.

Er was ook een kleine suikermolen in de kampong.

Te 9 uur 45 zetten wij onzen tocht voort, passeerden weldra het beekje Air Sasapan Badak (drinkplaats van een neushoorn), overbrugd, daarna bestegen wij de Si Pembadaq, geheel met hilalang bedekt, een steile klim langs trappen van een half uur. Deze berg vormt de waterscheiding tusschen de Sopan met de Si Kamboeng, waarheen wij. wederom langs trappen. afdaalden gedurende een gelijk tijdvak. Wij taxeerden de daling op 600 voet. Niet ver boven de rivier troffen wij aan onze rechterhand het voetpad, dat van hier over het gehucht Koerambil en kampong Si Kamboeng naar Loendar leidt.

Hier zij aangeteekend, dat Si Kamboeng 7 en Koerambil 5 huizen telt.

De rivier Si Kamboeng was bij den overgang 15 Meter breed en ongeveer een Meter diep, met sterken stroom. Als rechter zijrivier vereenigt zich te dier plaatse de Air Si Kamboeng ketek ($2^1/_2$ M.) met de groote batang.

Te 10 uur 50 doorwaadden wij den stroom en hielden een half uur rust, om krachten te verzamelen voor den klim die ons wachtte, 800 à 1000 voet de hoogte in langs een glibberig pad in den brandenden zonneschijn. Slechts at en toe schonken eenige boomen wat verkwikkende schaduw. Te 12 uur 30 waren wij op den eersten top van den Boekit Moearo Si Kamboeng, gingen geleidelijk nog een weinig hooger in Z. O. richting om den berg heen, langs een voetpad dat groote moeilijkheden opleverde en langs gapende afgronden. Zeer waardeerden wij de moeite die de bevolking zich gegeven had om het pad voor ons begaanbaar te maken.

Het uitzicht was eenig mooi. Ten Noorden reikte de blik over Pangean, de geheele Mapat Toenggoel en Rau tot den Boekit Bolat, ten Oosten stuitte die op het grensgebergte met de Rokanstreken, terwijl Zuid-Oostwaarts de bergen van Gloegoer III kota di Ilir zichtbaar waren. Iets meer naar

het zuiden verrees de trotsche Boekit Linggo Koening, met zijn ontoegankelijken, door loodrechte wanden gesteunden top. Nog verder rechts verhief de woeste Boekit Terpanggang zijn als geblakerde kalkrotsen.

Liefelijk teekenden zich meerdere ladang-huisjes, soms in groepen vereenigd, af tegen de steile hellingen.

In het noorden zagen wij het gehucht Sialang Poelei liggen, bestaande uit een 20 tal-huizen.

Om één uur zagen wij beneden ons als een oase in de woestijn van hilalang een liefelijk dorp onder wuivende palmkronen, de kampong Ranah Batoeng, liggende op een plateautje tegen de helling.

Te kwart voor tweeën kwamen wij, na de kleine Air Si Bene ($1^1/_2$ M. breed) te zijn gepasseerd, in de kampoeng, die zich van andere, die wij reeds waren doorgetrokken, onderscheidde door een 15-tal vischvijvers. De kampoeng is een teratak van Rotan Getah, bestaande uit 19 huizen.

In de vijvers komen voor garing, haloes (goerami), serokan en kalang. Doerian, lansap, manggis worden hier evenals klappers en pisang in groote hoeveelheid aangetroffen; rijpe vruchten vonden wij helaas niet, evenmin als elders in dit landschap; zulks werd ons verklaard door dien, vóór de rijstoogst binnen was, alles, rijp en onrijp, als voedsel had moeten dienen.

Thans verheugde men zich in een goede ladangoogst, was zelfs rijst voor verkoop beschikbaar.

Vermoeid van den zwaren tocht en daar regen dreigde, besloten wij te Ranah Betoeng te overnachten. Gewillig werden een paar huizen voor ons ontruimd.

Regen en onweer deden ons inzien dat wij goed gedaan hadden den tocht niet voort te zetten. Den afgelegden afstand schatten wij op minstens 8 palen, hoewel de Heer De Lannoy, die in zijn reisverslag blijkbaar steeds de hemelbreedte vermeldt — men mete slechts na op de kaart — Rotan Getah 8 palen heeft opgegeven. Tot die plaats schatten wij den afstand op 13 palen.

Het klimaat van Ranah Batoeng was guur. De termometer, die te Sopan des morgens 69° F. wees, daalde hier tot 65° F.

14 Maart. Te 7 uur 15 marcheerden wij reeds af. Het pad leidde eerst naar beneden, tot wij, te 8 uur 20, kampong Tambang bereikten, in een diepe kom gelegen. Behalve de gewone vruchtboomen, troffen wij hier voor het eerst rameh aan. Verder vonden wij er vrij veel suikerriet en pandanbladeren, ook koffie en pinang.

Hadden wij langs de oevers van de beekjes en riviertjes reeds meermalen het olifantsblad — de djilatang-struik — aangetroffen, bij aanraking blaren veroorzakende, hier zagen wij ook de djalatang api, een boompje dat op minder vochtige plaatsen groeit en dat nog pijnlijker huidaandoening veroorzaakt. Enkele inlanders kunnen tegen de aanraking dezer bladeren. Onze sergeant oppasser, Darat, toonde ons dat hij de bladeren ongestraft kon plukken.

De kampong bestaat uit 18 huizen, over een afstand van een paal langs het pad gelegen.

Te 8 uur 50 passeerden wij links een voetpad naar de kampong Timboelan, bestaande uit 6 huizen. Uit de verte zagen wij er tal van klapper- en andere vruchtboomen.

Kort daarop trokken wij over een bruggetje de Air Tambang over, 3 M. breed, aan den oever groeide ook rameh. Deze stroomt in de Air Timboelan, een zijrivier van de Soengei Lolo.

Te 9 uur was in oostelijke richting Alahan Samboeng zichtbaar, een gehucht van 4 huizen.

Langs steile hellingen, met in de diepte beneden ons de bruischende Batang Timboelan, klauterden wij verder. Op enkele plaatsen bestond het pad slechts uit geschoorde takken boven den afgrond. Hoewel dan stijgende dan dalende, bleven wij ongeveer terzelfder hoogte.

Te 9 uur 25 passeerden wij over een bruggetje de Anak Air Randjo Solok, waar die in de Air Timboelan valt, een onaanzienlijk stroompje, dat ons echter rechts een prachtigen

waterval te zien gaf, en beklommen toen de niet hooge waterscheiding tusschen de Timboelan en de Anak Air Rotan Getah. Daarna trokken wij laatst genoemd riviertje, slechts 1 M. breed, over, om te 9 uur 45 de 20 Meter breede, daar 60 cM. diepe snelstroomende Batang Air Rotan Getah te doorwaden. Even te voren werden wij verwelkomd door nog eenige notabelen van Rotan Getah, welke plaats wij te 10 uur bereikten. Evenals te Sopan werden wij met muziek ontvangen. Ook hier woei een witroode vlag.

Een drietal huizen waren voor ons en ons reisgezelschap ontruimd.

Rotan Getah is een mooie kampong, met schilderachtige, meest van snijwerk voorziene houten huizen, enkele met Sirappen gedekt. Het snijwerk is veelal gekleurd-groen, blauw en bruin — met verf van Singapore aangebracht. De stijlen zijn vaak geteerd.

Men treft er slechts geiten en pluimvee, velerlei vruchtboomen, enkele sawahs. De kampong bestaat uit 32 huizen. Vroeger waren er meer, doch begin 1895 heeft een aardstorting van den Linggo Koening — aan welks voet de kampong ligt — een deel vernield, gelukkig zonder persoonlijke ongelukken te veroorzaken. Aan de overzijde van de Air Timboelan zijn na de aardstorting eenige huizen gebouwd, twee loopbruggen (boomstam met leuning) brengen de vorbinding tot stand. De Air Timboelan is zeer snelstroomend en circa 15 Meter breed. Tegenover de kampong neemt hij de Air Rotan Getah in zich op.

Als het niet bandjirt is de rivier voor mannen wel doorwaadbaar.

Ook in deze kampong is een smid.

Het klimaat is er overdag warm — binnenshuis 84 ° — 's nachts frisch — 's morgens vroeg 69 °.

In de kampong Rotan Getah werden wij ook verwelkomd door Hadji Soetan, ninieq van Datoeq Bandharo en Hadji Abdoelgani, diens mamaq.

Ook presenteerde men ons een 7-jarig aardig ventje, kemanakan van Datoeq Bandharo.

's Avonds werd een rapat belegd.

In de eerste plaats werd geïnformeerd naar den stand der voedingsmiddelen. De oogst was niet opgeschuurd, hoewel reeds gesneden en werd middelmatig genoemd. Ook hier zullen oebi en djagoeng als aanvulling moeten dienen om tot den volgenden oogst geen gebrek te hebben. Men is wel geneigd ook hier wat meer sawahs aan te leggen, waartoe een beperkt terrein bovenstrooms zich wel leent, ruimte biedende voor 15 soekat (60 kati) zaadpadi, men heeft reeds een waterleiding daarheen aangelegd, die slechts 20 vadem lang behoeft te zijn, doch deze werd door een bandjir vernield en men ziet geen kans er een te maken, die tegen bandjirs bestand is.

De toezegging werd gedaan hun een Javaan te zenden, die er wel verstand van heeft. (1)

De kampong Rotan Getah bestaat, behalve uit de moederkampong, uit de teratags:

Roemah Batoe	met	9	huizen,
Ranah Batoeng	»	19	»
Tambang	»	18	»
Timboelan	»	6	»
Soengei Pinang	»	4	»
Liman Kambing	»	4	»
Soengei Talang	»	4	»
Pisang Karo	»	3	»
Koerambil	»	5	»
Batoe Basoerat	»	5	»

Aan het hoofd van de terataqs staan slechts orang toea, geen panghoeloe's.

Het bestuur werd nog hetzelfde bevonden gelijk het door den Assistent-Resident De Lannoy in diens reisverslag werd opgegeven; nl. Si Naiq galar Datoeq Mahoedoem als hoofd,

(1) Als voren.

poetjoeq, met Si Pasangan, galar Bagindo Djo Elo als samboetan (nan di bawah gading).

Er zijn hier slechts 2 baris; beide waardigheden en de daaraan verbonden galars zijn erfelijk in 2 familien, te zamen bestaande uit 6 huizen, van de soekoe Malajoe.

Behalve Datoeq Mahoedoem en Bagindo Djo Elo, hebben deel aan het bestuur: Si Maäba galar Orang kaja besar, panghoeloe van de soekoe Patapang en, voor zoover de godsdienstzaken betreft, de Imam, Chatib en bilal adat, welke waardigheden thans vervuld worden respectievelijk door Si Lea, Si Pandjang en Si Taja, allen zonder galar.

Met uitzondering van Si Pasangan galar Bagindo Djo Elo, die ziek doch door een wakil vertegenwoordigd was, namen al de genoemde personen aan de rapat deel, welke, behalve door de geheele mannelijke bevolking der plaats en de van de terataqs gekomenen, ook werd bijgewoond door Hadji Soeltan en Hadji Abdoelgani. Laatstgenoemde hield zich geheel op den achtergroud, terwijl van de onbescheidenheid, waarvan Hadji Soeltan evenals hij, bij het bezoek van den Assistent-Resident De Lannoy blijken gaven, thans bij geen van beiden iets te bespeuren viel.

Natuurlijk waren ook de wakils van den Jang di Pertoean, de Ṭoewankoe van Ganti en Radja Idris aanwezig.

Wegens het ver gevorderd uur werd besloten de rapat den volgenden morgen voort te zetten.

15 Maart. Alvorens de rapat heropend werd, had, in tegenwoordigheid der evengenoemden, eene voorvergadering plaats van de kamponglieden, ten einde dezen zich vrijer te doen uitspreken nopens de positie, welke toekwam aan zekeren Sangga Maharadja, die zich bij de ontvangst en in de vergadering van den vorigen avond zeer op den voorgrond had gesteld.

Het bleek, dat deze evenzeer als Si Naiq aanspraak had gehad op den rang van poetjoeq, doch dat men Si Naiq eerst als nan di bawah gading, later als poetjoeq gekozen had, om zijn meerdere rechtschapenheid en om des anderen

bemoeizucht. Zeer eigenaardig werd zulks uitgedrukt door de woorden: »Aloen di asa alah tadjam" d. i. zonder geslepen te zijn reeds scherp, waarmede men aanduidt, dat hij zonder dat hem gezag gegeven is, zich er reeds mede inlaat.

Overigens duldt men hem als woordvoerder voor Datoeq Mahoedoem.

Sangga Maharadja maakt geen gunstigen indruk, doch heeft zekere verdiensten, wijl hij, in 1891, toen lieden van Rotan Getah den triangulatie pilaar op den Linggo Koening in het ravijn hadden gegooid (1), de boete voor de kampong betaald heeft.

In de rapat werden de mededeelingen van den vorigen avond omtrent de samenstelling van het bestuur nader bevestigd.

Verder werden op de rapat nog eenige mededeelingen gedaan omtrent landbouwaangelegenheden.

De kampong Rotan Getah beschikt over te weinig rimbo. Daarom plant men veel op gronden van Pangean, Si Kamboeng, ook wel op grond van Oeloe Kampar. Daarvoor moet aan die kampongs een huur betaald worden, gelijk aan de hoeveelheid zaadpadi, die men gebruikt. Levert echter de oogst genoeg op om er zakat van te heffen (meer dan 75 ketidings voor een gezin), dan krijgt men de huur terug. Die zakat moet dan aan de kampong, waaraan de grond behoort, worden gegeven.

Sedert eenige jaren heeft men in Pangean, met afwijking van bovenstaande adat, als huur geëischt een bedrag in geld. In 1901 één dollar per ladang, in het afgeloopen jaar 2 dollars.

Deze huur wordt, ingeval zakat wordt opgebracht, teruggegeven. Men mag voor deze huur zooveel grond in gebruik nemen als men kans ziet te bewerken.

Ook hier had niemand verder iets te berde te brengen.

---

(1) Uit zich zelf heeft de bevolking uit angst den steen weer naar boven gezeuld, deze was echter natuurlijk beschadigd.

algemeen zeide men tevreden te zijn (sanang sadja), en daar zagen de lieden ook naar uit.

Heeft men in vroegere reisverslagen Moeara geschetst als een armoedige streek, wij kregen dien indruk tot nog toe niet. Opvallend was het aantal kinderen, die er best uitzagen, en geen vrouw, die niet een kind op den arm had of onder het hart droeg.

Hierbij valt op te merken, dat naarmate wij verder het land introkken, de schuwheid van de bevolking week en den tweeden dag dat wij te Rotan Getah waren, ging het kampongleven zijn gewonen gang, hielden vrouwen en kinderen zich niet voor ons schuil.

Na de rapat werd ons een geit geoffreerd, die weder ten algemeenen nutte werd geslacht, waarna de dag verder werd doorgebracht met muziek, schermen en dans (memantjak tangan en tari piring).

De gezondheidstoestand was ook hier goed, alleen leed men vrij algemeen aan kropgezwellen. Wij hadden joodkali medegenomen, doch deze ging den eersten dag reeds op. Op zulk eene behoefte aan die medicijn was niet gerekend.

16 Maart. Te 7 uur 30 braken wij op, de koelies, die onze goederen droegen, maakten haast, daar zij gauw weer terug wilden zijn, mannen, vrouwen en kinderen waren van hunne ladangs gekomen om onze aanwezigheid in Rotan Getah bij te wonen, de rijst was echter nog niet opgeschuurd en werd slechts door kinderen bewaakt, men verlangde dus naar de ladangs terug. Ook wij kwamen vrij vlug vooruit, daar het pad niet erg glad was, aangezien het in twee dagen niet had geregend. Ook door Moearo was aan den weg gewerkt, al had men zich niet zooveel moeite gegeven als de kampongs die wij reeds gepasseerd waren. Op de moeilijkste plekken vonden wij trappen uitgegraven, of boomtakken als steun voor den voet aangebracht. Op enkele plekken evenwel waren de terrein-moeilijkheden niet gering en de breedte van het pad bedroeg soms nog geen decimeter, en dat langs diepe afgronden aan de eene, met steile hellingen aan de andere zijde.

De eerste vijf minuten volgden wij het pad waarlangs wij twee dagen te voren gekomen waren, daarna sloegen wij rechts af en begon de weg te stijgen langs de ruggen van den Linggo Koening; na een zeer steilen klim, en na een paar beekjes, de Air Soengei Toehoer en de Alaban, zijtakjes van de Timboelan, gepasseerd te hebben, bereikten wij te 7 uu 55 den eersten rug, van waar wij in het zuiden een schoon vergezicht hadden op de 2100 Meter hooge Boekit Tedoeng Koembang. Thans beklommen wij een tweeden in noordelijke richting uitloopenden weg van de Boekit Linggo Koening en bereikten die na een zeer zwaren klim langs een bijzonder slecht pad te 8 uur 25. Na een weinig te zijn gedaald, passeerden wij te 8 uur 50 een beekje, Air di bawah boekit geheeten, waarna wij steil naar boven moesten, tot wij te 9 uur 30 het hoogste punt van het pad bereikten.

Wij waren thans op den uitlooper van den Linggo Koening, waarop, daar waar deze steil begint af te dalen, de tertiaire triangulatie paal no. 534 staat, dezelfde waarover indertijd zooveel te doen is geweest, toen hij door de bevolking van Rotan Getah was beschadigd.

Wij konden niet nalaten het pad daarheen te laten openkappen en stonden wij te 9 uur 40 op de pilaar. Na het omringend terrein van struikgewas te hebben doen zuiveren, werden wij beloond door een eenig mooi uitzicht.

Dit punt beheerscht den omtrek, behalve in het zuiden, waar wij de loodrechte naakte rotswanden, die den toegang tot den top van den Linggo Koening beletten van nabij konden bewonderen. Een troep simpei's (1) gaf levendigheid aan het tafereel. Natuurlijk kwam het gesprek op deze apen en ook op den Linggo Koening. Onze reisgenooten vertelden ons, dat de simpei door de apen als radja is gekozen, omdat hij de mooiste aap is, roodbruin van kleur, met een zwarten kuif en een mooien staart, fijne gelaatstrekken en een welluidende stem. Alleen de baroeq (2) was daarover

(1) Semnopithecus melalophus.
(2) Inuus S. Macaeus nemestrinus.

niet gesticht, deze was zelf gaarne radja geworden, doch om zijn ongelukkig staartje, zijn leelijke tronie en zijn boozen aard wilden de anderen daar niet van weten. De baroeq had zich quasi in het geval geschikt en den simpei als radja gehuldigd, en had hem daarna gevraagd zijn hand te mogen zien om de lijnen van de handpalm te bestudeeren. Toen hij de hand te pakken had, had hij deze echter bevuild om zijn wrok te koelen; daarom is de simpei nog steeds zoo wantrouwend en durft een gevangen simpei geen eten uit iemands hand aannemen.

Daarna vernamen wij nog legenden van den Linggo Koening. Hoe in oude tijden een prinses van dien naam in Moearo leefde, die de begeerte had gewekt van een Bataksch radja, die lieden uitzond om haar te ontvoeren. Hoe zij toen een toevluchtsoord had gezocht bij de geesten, die den top van dezen berg bewonen. Toen de Bataks, haar niet vindende, waren afgetrokken, zocht men haar te vergeefs. Nooit is een menschelijk wezen, dat den top beklommen heeft, er van teruggekeerd.

Die top wordt bewoond door de geesten (1), die het landschap Moearo Soengei Lolo VI Kota beschermen zoolang men zich trouw houdt aan de adat.

Het hoofd van Rotan Getah vertelde nog dat men den avond toen men ons te Rotan Getah verwachtte, doch wij te Ranah Batoeng overbleven, een geluid had gehoord als van schoten. In de meening dat wij aankwamen was men ons toen tegemoet getrokken. Het geluid scheen echter van den top van den berg te komen, en men geloofde dat het een saluut voor ons geweest was van de bovenaardsche wezens.

Waar Dr. Snouck Hurgronje van meening is dat saluutschoten door ons zijn ingevoerd en zonder bezwaar bij ontmoetingen met Inlandsche grooten kunnen worden afgeschaft, zal hij bij kennisneming van het bovenstaande moeten toegeven, dat die gewoonte toch reeds ver is doorgedrongen,

(1) Orang haloes. orang boenian. begoe. hantoe.

waar zij zelfs bij de beschermgeesten van Moearo adat zijn geworden.

Onze blikken noode van den Linggo Koening afwendende, zagen wij aan onze voeten een zee van bergtoppen en afgronden, op welker flanken de licht groene ladangs kleurig afstaken tegen de donkerder boomgroepen, en kregen wij een denkbeeld van de gehechtheid der bewoners aan hun grond, die met moeite aan deze woeste bergwanden hun voedsel ontwoekeren, terwijl in de vlakten van het oosten en in Malaka de strijd om het bestaan zooveel gemakkelijker is. Dat meerderen daarheen gaan om geld te verdienen, behoeft geen verwondering te baren.

Heuvelrij bouwde zich op achter heuvelrij, tot in het blauwe verschiet de bergen van Rokan, Gloegoer, Pangkalan, zelfs van de V kota zich verloren; in het Noorden verrees bergketen achter bergketen, waarover ons pad ons later zou voeren en stuitte het oog op den Boekit Gameh-Gameh en den Boekit Roempang, in het landschap Loeboeq Gedang.

In de diepte zagen wij Pangean liggen en wees men ons het zadel aan, dat wij naar Silajang zouden overtrekken.

Ons met moeite losrukkende van dit panorama, zochten wij ons pad weer op en kwamen te 10 uur 20 aan de grens tusschen Rotan Getah en Moearo, alwaar men een rustieke bank (aweh-aweh) op een beschaduwde plek voor ons had opgericht, die tot rusten noodde.

Te 10 uur 45 daalden wij af van den Linggo Koening en passeerden te 11 uur 6 een groep rotsblokken, woest dooreen geworpen, waarvan een over den weg hing; de Air Langkoet bevochtigt deze steenen.

Achtereenvolgens passeerden wij de stroompjes Air Kasih Manimboen, Oeloe Air Abam (dus geheeten naar een thans niet meer bestaande kampong van dien naam) en de diep ingesneden Air Batoeng, waarover men een bruggetje had gelegd, alle slechts nietige beekjes.

Nabij de Oeloe Air Abam vertoonde het pad duidelijke sporen van een groot dier, welke de jager Mara Alam, die

ons vergezelde, verklaarde van een tapir (tjipan) afkomstig te zijn.

Vermoeid van het dalen langs een glibberig steil pad, hier niet van trappen voorzien, was het ons welkom dat men op de plaats waar het pad naar Pangean afslaat, ook een aweh-aweh had gemaakt.

Die plek heet perhentian akar begaloeng en is gelegen te midden van een ananas-aanplant, waaraan vroegere reizigers echter geen rijpe vrucht hadden gelaten.

Te 12 uur zetten wij de afdaling voort en zagen weldra de klapper- en pinangboomen van Pintoewei-aan onze voeten liggen.

Te 12 uur 30 waren wij beneden en moesten vier malen de van 4 tot 6 Meter breede en ongeveer 4 dM. diepe Batang Pintoewei doorwaden, waarna wij te 12 uur 45 de kampong Pintoewei Moediq bereikten. Deze kampong bestaat uit 12 onaanzienlijke huizen, meest met omwanding van boomschors.

Na de kampong doorloopen en de Batang Pintoewei nogmaals doorwaad te hebben, kwamen wij in een kleine vlakte met enkele sawahs en traden Pintoewei Oelak binnen, een kampong van 9 huizen, alwaar men ons gastvrij ontving en tracteerde op jonge klappers, terwijl voor ons gezelschap ketan en kopi daoen gereed stond.

De beide Pintoeweis zijn anak kampongs van Moearo en van één afkomst met Koeamang.

Te 1 uur 20 vervolgden wij onzen tocht, doorwaadden de zeer snelstroomende Kampar Ketek, daar 5 M. breed en ook 4 dM. diep, waarna onze laatste klimpartij voor dien dag aanving. Langs een steil pad bereikten wij te 1 uur 30 een zadel, van waar wij het doel van onzen tocht, de kamkong Moearo, in de verte in een smalle vallei zagen liggen.

Ons pad daalde geleidelijk daarheen af en wij waren te 1 uur 54 in de vlakte, trokken de aldaar 7 M. breede Kampar Ketek weer over, waarna wij verwelkomd werden door Datoeq Bandharo, hoofd van het landschap Moearo Soengei

Lolo VI Kota en de panghoeloes van Moearo. Na een kwartier lang in een gloeiende hitte door de kampong geloopen te zijn, bereikten wij de voor ons gereed gemaakte woningen bijtijds, om het onweer te ontloopen dat weldra losbarstte.

Het slaan op de taboeh en het bespelen van de talempong toonden ons dat wij welkom waren. Ook hier wapperde een vlag, ditmaal echter niet rood-wit doch rood en zwart.

Jonge klappers werden ons als lafenis aangeboden. Hoe welkom zij waren, kan slechts hij begrijpen die zelf uren lang in drukkende hitte over smalle paden berg-op berg-af heeft geloopen.

17 Maart. Naast de reeds vermelde vlag en hooger dan deze werd de Nederlandsche driekleur geheschen, daartoe van Loeboeq Sikaping meegebracht. Hadji Soeltan en Hadji Abdoelgani surveilleerden persoonlijk het oprichten van den vlaggestok.

Informeerende hoe het kwam dat de vlag hier zwart en rood was, vernamen wij dat Radja Bandharo recht heeft een geel en roode vlag te voeren; de kleur zijner panghoeloes echter is zwart, uit zuinigheid heeft men maar één vlag geheschen, waarin de radja door de roode baan, de panghoeloes door de zwarte vertegenwoordigd zijn. De kampong berataq hadden, gelijk wij zagen, een rood-witte vlag geheschen, waarin de radja door de roode baan, de toea malim door een witte vertegenwoordigd waren.

Datoeq Bandharo kwam in den loop van den dag vragen om, daar zijn land onder de Nederlandsche vlag staat, hem aan zulk een vlag te helpen, ten einde die bij gelegenheden als deze te kunnen hijschen. Dit werd hem toegezegd.

Opvallend is het verschil in type van het meerendeel der mannen van Moearo, met het gewone type dezer streken. Vooral in Datoeq Bandharo komt het Moearosche type sterk uit. Forsch gebouwd, met een breed gelaat met uitstekende jukbeenderen, toeloopende in een spitse kin. De oogen, lichtbruin van kleur, staan vrij dicht bijeen en liggen diep. De huidskleur is donkerder dan gewoonlijk.

Het uiterlijk wijst op lichaamskracht bij een stompen geest en weinig energie.

Hadden wij in Rotan Getah reeds eenige zwarte hoofddoeken gezien, enkele met lovertjes versierd, de panghoeloes van Moeara droegen alle zulke adat hoofddoeken.

Te 9 ure werd de volksvergadering geopend.

Omtrent den stand der voedingsmiddelen werd medegedeeld, dat de oogst slechts middelmatig was geweest, men zou oebi djalar en djagoeng telen om genoeg te eten te hebben tot den volgenden oogst. Boschproducten worden thans haast niet meer gezocht, daar voor de voornaamste, getah en rotan, thans geen loonende prijzen te bedingen zijn.

Handelsverkeer heeft alleen plaats langs de Kamparrivier; van Moearo uit gaan prauwen deze af tot Tratak Boeloe en terug. Meestal echter gaan zij niet verder dan Sibaling, in Gloegoer, waar een pasar is.

De rivier is bovenstrooms nog bevaarbaar tot Oeloe Kampar.

De wenschelijkheid werd besproken om ook hier een pasar op te richten. Men had het vroeger reeds eenmaal geprobeerd, doch zonder succes.

In overweging werd gegeven het nog eens te probeeren. Dat thans ook de V Kota en Rokan onder Nederlandsch bestuur staan, moet het verkeer ten goede komen; daar prauwen tot hier kunnen komen, moet het mogelijk zijn van Moearo een stapelplaats te maken voor de omliggende streken.

Naar aanleiding van het heerschen van pokken in sommige afdeelingen van dit gewest, werd de wenschelijkheid der inenting ter sprake gebracht.

Men vroeg vergunning om nopens beide punten onder elkaar te beraadslagen, hetgeen werd toegestaan. Des avonds kwam Datoeq Bandharo den uitslag van het gepleegd overleg mededeelen; met een pasar zou men het probeeren, van inenting was men echter nog steeds afkeerig.

Vervolgens werd ter vergadering onderzoek gedaan naar de inrichting van het bestuur in negeries Moearo, Soengei

Lolo en Pangean, nadat te voren van Datoeq Kandharo de bevestiging was ontvangen van hetgeen op de rapats te Sopan en Rotan Getah met betrekking tot het bestuur van die kampongs en van Si Kamboeng was vernomen.

Ook de waardigheid van Datoeq Bandharo is erfelijk in drie liniën, uit welke afwisselend het hoofd gekozen wordt; alle van de soekoe melajoe.

Si Merapat galar Datoeq Bandharo (als landschapshoofd benoemd bij besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust dd°. 19 Maart 1895 No. 106) is poetjoeq gedang, Si Boedjangadjar galar Datoeq Madjaelo is samboetan.

De waardigheid van Ampanglima, baris nan katiga, is vacant.

Si Kitab galar Tan Kabesaran, is anak sako, beheert als zoodaning de harta sako, voert het bestuur ad interim als er geen Datoeq Bandharo is en installeert den nieuwen Datoeq Bandharo.

Het landschapshoofd is tevens hoofd van de kampong Moearo en van de soekoe Melajoe aldaar.

Onder de tiga baris heeft men te Moearo nog de pangkats Radja Maulano, in de soekoe Piliang, Datoeq kajo en Datoeq Radja Goemalo, beide in de soekoe Mandheling en Datoeq Padoeka toean in de soekoe Petapang.

Imam adat is Si Modal galar Imambesar, voorts is er een Chatib en bilal adat.

In de kampong Soengei Lolo is het bestuur als volgt geregeld:

Datoeq Madjalelo is poetjoeq nan tiga baris, Padoeka Dja Elo is samboetan,

Oedjoeng Pahlawan is doebalang (baris nan katiga), alle van de soekoe Patapang,

Onder hen staan:

Datoeq Madjo Betoeah, en Bagindo Djo Elo, de eerste hoofd der soekoe Mandheling, de tweede der soekoe Piliang.

Verder hooren er een Imam, Chatib en Bilal adat te zijn, er is echter alleen een Imam, aangezien de families, waarin

de waardigheden van Chatib en Bilal erfelijk zijn, geen mannelijke leden tellen (sako terbenam).

Het in 1883 door den Assistent-Resident VAN LEEUWEN te Silajang bevestigde hoofd, Si Goeo galar Datoeq Madjalelo, is overleden en vervangen door Si Nagam met denzelfden galar.

Deze is echter een kind van 10 jaren en daarom wordt het ambt tijdelijk waargenomen door Si Tihin galar Pandekar Todoeng (nan melenggangkan = jang memangkoe).

De pangkat Padoeka Djo Elo heeft thans Si Joesoe, die van Oedjoeng Pahlawan heeft thans Si Majoe. Si Koba heeft de pangkat Datoeq Madjo Batoeah en neemt tegelijk de functie waar van Bilal.

Si Maädin die van Bagindo Djo Elo en neemt tevens de functie waar van Chatib.

Ook in Pangean is het vroeger bevestigde hoofd, Si Ganjah galar Datoeq Bandharo Kajo, overleden.

Daar heeft men thans:

Si An galar Datoeq Bandharo kajo, poetjoeq nan tiga baris,

Si Tandjah galar Mangkoeto, samboetan,

Si Lail galar Ampanglima Djo Elo, doebalang, baris nan katiga,

alle van de soekoe Melajoe.

Onder de baris nan katiga staan:

Si Binoe galar Datoeq Padoeka Sati, van de soekoe Piliang,

Si Gimbo galang Datoeq Panghoeloe Besar, van de soekoe Mandheling,

Si Soedin galar Datoeq Bagindo Sati, van de soekoe Patapang,

Si Soeloen galar Datoeq Moeda van de soekoe Melajoe,

Deze laatste is anaq Lako van Datoeq Bandharo Kajo, en in diens soekoe opgenomen, oorspronkelijk behoort hij in de soekoe Patapang.

Voorts:

Mat Oesoel, Imam, van de soekoe Melajoe.

Kasat, Chatib, van de soekoe Piliang,

Tariq, Bilal, van de soekoe Mandheling.

Al de genoemde personen, met uitzondering van het kind Si Nagam, waren ter vergadering aanwezig.

Nadat dus was vastgesteld dat onder het landschapshoofd si Marapat galar Datoeq Bandharo, aan het hoofd der na te noemen kampongs staan:

Si Kimpa galar Datoeq Mandinding Alam, 1ste hootd der kampong Sopan,

Si Kasat galar Djo Radjo, 1ste hoofd der Kamipong Si Kamboeng,

Si Naiq galar Datoeq Mahoedoem, 1ste hoofd der kampong Rotan Getah,

Si An galar Datoeq Bandharo Kajo, 1ste hoofd der kampong Pangean,

werd besloten hen namens den Resident in hun waardigheid te bevestigen en werd van deze gelegenheid gebruik gemaakt om hen plechtig ten overstaan van het landschapshoofd en de volksvergadering te beëedigen, waarvan processen-verbaal werden opgemaakt.

De hoofden van Oeloe Kampar waren niet opgekomen en hadden slechts wakils gezonden; met de reis heen en terug is voor een inlander uit deze streken nog minstens drie dagen gemoeid (1), zij konden dus niet meer verschijnen.

Volgens de verkregen inlichtingen staan aan het hoofd der kampong Oeloe Kampar:

Datoeq	Bagindo Besar	van	de	soekoe	Patapang,
»	Imbang Langit	»	»	»	Piliang,
Soetan	Panghoeloe	»	»	»	»
Datoeq	Bandharo Soetan	»	»	»	Tjanniago.

Oeloe Kampar is slechts een onderhoorigheid van de kampong Moearo, er zijn twee kampongs, Paoeh (5 huizen) en Pertamoean (17 huizen), en een negental gehuchtjes te zamen 40 huizen tellende.

---

(1) Een sampan doet twee dagen over de tocht van Moearo naar Oeloe Kampar en één dag terug.

De landweg voert over steile bergen en duurt langer. Gewoonlijk maakt men de landreis over Rotan Getah.

Na de beëediging werd gevraagd of iemand nog iets in het midden te brengen had, welke vraag eerst door Datoeq Bandharo, daarna door de panghoeloes en vervolgens door de omzittenden ontkennend werd beantwoord, waarna de rapat werd gesloten.

Na afloop kwam Datoeq Bandharo, vergezeld van hadji Soeltan en hadji Abdoelgani, zijn opwachting maken, om mede te deelen, dat hij, ten blijke zijner goede gezindheid (hati poetih, moeka djernih), een geit wenschte aan te bieden.

Deze werd aanvaard en ten algemeenen nutte geslacht. Des namiddags werd het vleesch verdeeld en tot aan het avondgebed feestgevierd, evenals elders bestaande in het bespelen der reeds genoemde muziekinstrumenten, mentjaq tangan en tari piring.

Omtrent de houding van hadji Soeltan en hadji Abdoelgani valt nog op te merken, dat zij blijkbaar grooten, ja zelfs overheerschenden invloed hebben; daar zij uiterst behoudend zijn, komt die invloed ons bestuur niet ten goede.

Op hunne houding tegenover ons viel echter niets aan te merken.

Hadji Abdoellah, die bij het bezoek van den Heer De Lannoy zeer op den voorgrond trad en bepaald onhebbelijk brutaal moet geweest zijn, is dood.

Wij zagen in Moearo nog verscheidene hadji's. Des avonds werd er gedikird, de eenige kampong waar wij zulks waarnamen.

Het larashoofd van Panti kwam ons mededeelen, dat lieden uit kampong Pangean zijne bemiddeling hadden ingeroepen om te mijner kennisse te brengen, dat daar in de familie van den Imam onaangenaamheden waren gerezen, die tot heftige tooneelen hadden aanleiding gegeven en die door de panghoeloes van Pangean niet tot eene bevredigende oplossing hadden kunnen worden gebracht, terwijl men Datoeq Bandharo Kajo van Pangean van partijdigheid in die zaak beschuldigde.

Men had zich tot Datoeq Bandharo van Moearo gewend om eene beslissing te verkrijgen. Deze had de zaak laten

onderzoeken, doch ze laten slepen, nu reeds zes maanden lang. In overweging werd genomen te Pangean te zamen met Datoeq Bandharo een rapat te beleggen, om die zaak tot een goed einde te brengen. Datoeq Bandharo verzocht echter dringend hem, met het oog op de zeer ernstige ziekte van zijn vader, die ook reden was dat hij mij niet verder was tegemoet gegaan, te verschoonen van een reis naar Pangean op dit oogenblik.

Hij erkende de zaak te hebben laten traineeren, doch beloofde vast en zeker, zoodra zijn vader wat beter was, naar Pangean te gaan en deze kwestie te berechten.

Dat zijn vader ernstig ziek was, werd door het larashoofd van Panti bevestigd en in overleg met dezen werd besloten Datoeq Bandharo gelegenheid te geven zijn verzuim goed te maken. Hij beloofde den uitslag der kwestie te zullen berichten. Hem werd gezegd, dat als de zaak niet binnen drie maanden in orde was, de Assistent-Resident, die alsdan terug zal komen, de zaak zelf in handen zal nemen, hetzij met, hetzij zonder hem.

Deze dag werd ook nog besteed aan eene verkenning van den omtrek.

De uit 51 huizen bestaande langgerekte kampong Moearo ligt op een landtong, aan welker uiteinde de Soengei Lolo en de Kampar Kanan samenvloeien. Op dat punt is de Soengei Lolo doorwaadbaar, hij is daar een 30 M. breed en ± 0.70 M. diep, de ondergrond is goed en de stroom niet snel. De Kampar Kanan daarentegen, die ruim 40 M. breed en circa 1 Meter diep is, heeft een zeer snellen stroom, terwijl de bodem bestaat uit erg gladde rolsteenen, zoodat dan ook door de inlanders van sampans en vlotten gebruik wordt gemaakt om die over te steken.

Een weinig hoogerop, waar de rivier 2 M. diep is, hangt, 7 M. boven de rivier, over de Soengei Lolo een bamboe loopbrug van zeer wrakke constructie, 29 M. lang, voerende naar Soengei Lolo, een kampong bestaande uit armelijke hutten en één houten huis, verspreid in de ladangs in een vlakte, door een rug van Moearo gescheiden. Die vlakte moet te irrigeeren zijn.

Aan den overkant van de Kampar Kanan ligt de trataq Sabrang Kampar, behoorende onder de kampong Moearo en bestaande uit een viertal armelijke huizen, tusschen pisang-, pinang- en rame-aanplantingen, aan den voet van het gebergte gelegen.

Op de landtong boven Moearo troffen wij gambir-struiken aan.

In de kampong vonden wij een viertal groote en een tweetal kleine sampans, in de rivier twee vlotten van boomstammen. Bamboe groeit in Moearo weinig, en bestaat meestal uit dunne soorten.

De sampans zijn zeer licht van constructie en zijn niet uit één boomstam gesneden, doch bestaan uit planken, hebben een hoogen vóór- en achtersteven en zeer weinig diepgang, zij kunnen 8 menschen of 4 menschen en 4 picols goederen laden. Bij een kleine vaart op de schuimende golven van den Kampar Kanan wekte de handigheid der prauwvoerders bewondering.

Ook in Moearo is geen vee, alleen kippen en geiten.

Moearo is vrij warm. Des morgens vroeg wees de thermometer 74° Fahrenheit.

18 Maart. Des morgens te 7 uur 20 vertrokken wij naar Pangean.

Te kwart voor negen eerst bereikten wij langs hetzelfde pad, den 16en door ons gevolgd, de kampong Pintoewei Oelaq. Een oponthoud was veroorzaakt doordien Datoeq Bandharo, die ons aanvankelijk uitgeleide deed uit Moearo, aan den voet van den eersten klim bleek te zijn teruggekeerd. De Assistent-Resident liet hem weten, dat hij wenschte behoorlijk door hem uitgeleid te worden en dat, als hij niet spoedig kwam, men terug zou keeren naar Moearo. Deze aanmaning had het gewenschte gevolg.

Te Pintoewei sprak de Assistent-Resident Datoeq Bandharo in tegenwoordigheid van Hadji Soeltan, van de vertegenwoordigers van den Jang di Pertoean van Padang Noenang, den toeankoe van Panti en den Djaksa hartig toe. Hij

zeide hem den indruk te hebben gekregen dat Datoeq Bandharo steeds slechts één doel voor oogen heeft, namelijk het zich zoo gemakkelijk mogelijk te maken. Dat, zijn land doorreizende aan de grens als zijn wakils werden aangetroffen een paar mindere hoofden, in Rotan Getah als zijn wakils hadji Soeltan en hadji Abdoelgani, dat men, informeerende naar de kwestie die in Pangean gerezen was, had moeten vernemen dat hij wakils gezonden had om die te behandelen, dat hij ter rapat te Moearo gevraagd had of hadji Soeltan het woord voor hem mocht doen, dat het nu eindelijk eens tijd werd dat hij, die nu 27 jaar oud was, zich zelf wat meer met de zaken ging bemoeien, dat slechts op de gelegenheid gewacht was om hem dat eens buiten tegenwoordigheid van zijne onderhoorigen te zeggen.

Hij antwoordde dat hij inderdaad gaarne steun zocht bij ouderen, daar het hem aan ervaring ontbrak. Hem werd er op gewezen, dat het zeker goed is raad te zoeken bij ouderen van dagen, doch dat zulks behoort plaats te hebben in besloten kring.

Dat er niets tegen is, dat hij, als hij voelt in kennis te kort te schieten, hadji Soeltan (zijn niniëq) of andere personen, aan wier oordeel hij waarde hecht, raadpleegt, doch dat hij dan niet blindelings zich aan hun leiding behoeft over te geven, doch zich zelf ook een oordeel behoort te vormen en dat in elk geval hij de persoon is, die in het openbaar het gezag behoort uit te oefenen.

Deze denkbeelden werden hem vervolgens door den Djaksa in beeldenrijke taal recht duidelijk gemaakt, en het was zichtbaar, dat zij hem tot nadenken stemden. De Assistent-Resident deelde hem mede, voornemens te zijn over een maand of drie terug te komen, om eens nader met hem te bespreken hoe de welvaart in zijn land ware te vermeerderen. Dat hem nu, met het oog op de ziekte van zijn vader, werd toegestaan niet verder mee te gaan, doch dat als men terug kwam men hem aan de grens van zijn landschap wenschte te vinden en bij vertrek door hem tot aan de grens van zijn

landschap wenschte te worden begeleid en dat de Assistent-Resident gedurende zijn verblijf met hem en met niemand anders de zaken wenschte te bespreken.

Intusschen werd hij uitgenoodigd twee aangelegenheden vast in behandeling te nemen, nl. den aanleg van sawahs op de vlakte van Soengei Lolo en de oprichting van een markt te Moearo.

Zooals in de maleische maatschappij te verwachten is, had het niet lang geduurd, of verscheidene panghoeloes hadden zich naderbij begeven, om te hooren wat besproken werd, en aangezien het Datoeq Bandharo blijkbaar niet schelen kon, werd geen aanleiding gevonden hen op een afstand te doen houden.

Blijkbaar vonden ook de raadgevingen, die nog met enkele andere werden aangevuld, bij hen instemming, ook hadji Soeltan gaf geene blijken het oneens er mede te zijn.

Een der panghoeloes van Moearo mengde zich zelfs in het gesprek en vroeg of ook niet de bewoners van kampong Moearo sawahs op de vlakte van Soengei Lolo zouden mogen aanleggen, daar er plaats genoeg was voor allemaal. Hij werd terechtgewezen voor zijne vrijpostigheid, doch niettemin Datoeq Bandharo uitgenoodigd te overwegen hoe eene regeling met de lieden van Soengei Lolo ware te treffen, waardoor ook de lieden van Moearo van die vlakte zouden kunnen profiteeren.

Hierop nam men van hem afscheid en zetten wij onzen tocht voort, bereikten te 10 uur 20 weder de perhentian akar bagaloeng (zie verslag van den 16en), waar wij op de aweh-aweh uitrustten van den vermoeienden klim en genoten van het uitzicht en van de op die hoogte onder de boomen heerschende koelte. Daar namen wij afscheid van de hoofden van Rotan Getah, van Si Kamboeng en van Sopan, die Westwaarts naar huis togen, terwijl wij Noordwaarts afsloegen naar Pangean. Zulk een slechten weg hadden wij nog niet gehad. Het pad daalde sterk, langs diepe afgronden, en bood op vele plaatsen ter nauwernood een steunpunt voor den

voet; het was daarbij glad van de des avonds te voren gevallen lichte regen en helde naar den afgrond toe. De omtrek weerklonk van de jodelende tonen der siamangs (gibbons) (1), het was alsof zij hunne verbazing uitten dat menschen zich bewogen langs een pad dat voor een der hunnen nauwelijks goed genoeg zou zijn.

Tegen 11 uur bereikten wij de Soengei Abam, dankbaar dat wij heelhuids, niet vlugger dan gewenscht, beneden waren gekomen.

Thans volgden wij een vrij goed pad, dat ons afwisselend door kreupelhout en hilalang en ook tal van malen door de 3 of 4 Meter breede en niet diepe Air Abam voerde naar de Soengei Lolo, aan welks oever wij ons te 11 uur 45 bevonden, na even te voren een ladanghuisje, in een pisangtuintje gelegen, te hebben gepasseerd, ter plaatse waar de Abam zich in die rivier stort.

De Soengei Lolo bevonden wij 20 M. breed, het water reikte ons tot aan de oksels. De stroom was snel, doch de bodem, bestaande uit klein grint, gaf bij het doorwaden goeden steun aan de voeten.

Verder trokken wij over een weinig geaccidenteerd terrein langs den linkeroever van de Soengei Lolo tot de Pangean rivier, 4 tot 8 M. breed, niet diep, snelstroomend, zich er in stort, die wij verder volgden, en passeerden te 12 uur 20 een pad dat in westelijke richting naar de kampong Tambang (van Rotan Getah) voert; ons pad voerde dan langs den linker-, dan langs den rechteroever, soms geruimen tijd door de Pangean rivier. Wij passeerden te 12 uur 35 de uit twee huisjes bestaande Bandjar Ngoengoeng, van waar een pad naar Timboelan uitgaat, en laafden ons hier aan suikerriet. Van hier tot een volgend gehucht, Trataq sawah, dat wij te 1 uur 15 bereikten, diende de rivier ons tot pad.

Te 1 uur ontmoeten wij het hoofd van Pangean, dat den vorigen dag dadelijk na de rapat naar huis was gegaan om onze komst voor te bereiden, met zijne panghoeloes.

(1) Hylobates syndactilus.

In Trataq sawah, opmerkelijk door een paar groote vischvijvers en eenige sawahs, en bestaande uit 4 huizen, werden ons klappers aangeboden. Te 1 uur 30 trokken wij over een bruggetje van dunne boomstammen, dien dag voor ons iets nieuws, over de Batang Air Soengei Toehoer, passeerders dadelijk daarop een voetpad dat in Z. O. richting over de kampong Soegoe Toehoer, bestaande uit 10 huizen, Soengei Rias, bestaande uit 5 huizen, naar de kampong Soengei Lolo bij Moearo voert.

Volgens bekomen inlichtingen moet dit pad veel minder geaccidenteerd doch veel langer zijn, dan het van Moearo door ons gevolgde, en zou daar langs wel een paardenpad te maken zijn (1).

Nog enkele malen trokken wij, thans over bruggetjes van boomstammen, de Pangean rivier over, passeerden verscheidene modderplekken, door de bevolking van Pangean zorgvuldig met boomstammen belegd, en deden te 1 uur 45 onder te tonen der muziek onzen intocht in het dorp Pangean, bestaande uit 40 meest armelijke huizen vormende 2 lange straten, op een smallen rug langs de rivier. Huizen waren voor ons gereed gemaakt, een ditmaal wit zwarte vlag wapperde, klappers werden ons nogmaals aangeboden en weldra ook de traditioneele geit, waaraan weder de geheele kampong zich mede te goed deed, terwijl muziek en dans ook hier ons verblijf tot een feestdag stempelden.

Nader werd onderzoek gedaan naar de bovenvermelde kwestie, die niet veel om het lijf bleek te hebben en bij eenig beleid van Datoeq Bandharo wel met een verzoeningsmaaltijd zal kunnen worden beeindigd.

19 Maart. Te 7 uur 10 verlieten wij Pangean, de temperatuur was 75°. Spoedig na elkaar passeerden wij twee malen de Pangean rivier, aldaar 8 M. breed, en $^1/_2$ M. diep, over loopbruggen van boomstammen, daarna begon het pad te stijgen, het was vrij glad door den den vorigen avond gevallen

(1) Zie het naschrift.

regen, doch verkeerde overigens in goeden staat. Het liep door hilalang. Te 7 uur 20 trokken wij door een gehucht van Pangean, Bandjar Padang Boenga Raja geheeten, bestaande uit 4 onaanzienlijke huizen, bij vischvijvers gelegen; één vijver was erg groot en $3^1/_2$ M. diep, met helder water, een klein meertje.

Het pad, dat eerst nogal steil geweest was, werd nu meer glooiend, voerde ons achtereenvolgens over het beekje Air Maoeng (breedte 2 M.), over de bovenloop van de Pangean rivier (ter plaatse ook Air Paring genoemd), daar nog slechts 2 M. breed, de Air Tarantang van dezelfde breedte, vervolgens nog twee malen over de Oeloe Pangean, telkens kleiner wordende en over een zijtakje er van, de Air Lipat Pageh ($^1/_2$ M.), waarna een steile klim die een kwartier duurde ons op de perhentian nanas bracht. Volgens Moearo is dat de grens met Silajang, volgens Silajang loopt die door de kampong Pangean.

Na een oogenblik rusten in de schaduw, zetten wij onzen tocht voort, lieten te 8 uur 5 een voetpad naar Oeloe Air Menjoeroeh aan onze rechterzijde liggen en te 8 uur 10 aan onze linkerhand een pad naar het Pangeansche gehucht Sialang Poelei. Eerstbedoeld pad, voerende over de Boekit Ganting Batoe, diende vroeger als weg naar Silajang, doch wordt niet meer gebruikt en is reeds bijna dicht gegroeid. Het reeds eenige jaren bestaande nieuwe pad, dat wij volgden, loopt in westelijke richting om een kopje heen en dan Noordwaarts naar beneden.

Na een zadel, dat deel uitmaakt van de waterscheiding tusschen de Pangean en de Silajang, te zijn overgetrokken, passeerden wij te 9 uur de Air Toengoel Boeta, 1 M. breed, een zijtakje van de Air Tanah Hitam, die wij aan onze linkerhand in de diepte in het ravijn zagen stroomen en die verderop in de Silajang valt. Hier zagen wij op de ladangs ook wat tabak. Het uitzicht was op dit deel van onzen weg prachtig. Rechts ontwikkelde zich voor ons oog de derde reeks van het Barisan-gebergte, die de vallei van Silajang van de

Rokanstreken scheidt. Links zagen wij den Boekit Berdanggoeng met zijn uitloopers, deels met ladangs bedekt, in het Zuiden konden wij nog een groet brengen aan den Linggo Koening, in Noordelijke richting strekte zich de rug uit waarop wij ons bevonden, waarvan de Ganting Batoe het einde vormt. Daarachter lag in N. N. W. richting de smalle vallei van de Silajangrivier en daarachter weer de Boekit Roempang.

Rechts beneden ons lag onder doerianboomen het Silajangsch gehuchtje Air Menjoeroeh, merkwaardig doordien het riviertje van dien naam daar in een natuurlijken tunnel verdwijnt, waaruit het aan de andere zijde van den berg weder te voorschijn komt.

Van beide zijden heeft men door het water wadende die tunnel een eindweegs gevolgd, doch door een vernauwing moet het onmogelijk zijn er doorheen te komen.

Ons pad voerde ons verder door bosch langs de westelijke hellingen van den uitlooper, het pad werd allengs zeer merkwaardig, voerende langs een loodrechten rotswand, waaraan druipsteenformatie. Aan de rotsen kleefden tal van planten, zelfs boomstammen, de top was daardoor niet te zien. Te 9 uur 23 werd de Perhentian Ganting Batoe bereikt, een een klein kopje, waarop een aweh-aweh was aangebracht. Een prachtige slang, de oelar tampoeng hari, op den rug parelgrijs, op den buik helrood, die volgens onze reisgenooten buitengewoon vergiftig moet zijn, veroorzaakte een oogenblik ontsteltenis onder hen die barrevoets waren, doch moest spoedig het leven laten. Te voren reeds hadden wij van uit de verte de tonen van gendangs en tjanangs door het bosch hooren klinken.

Op de Perhentian troffen wij Tongkoe Besar van Silajang met zijne hoofden en werden wij met vlaggen en muziek verwelkomd.

Te 9 uur 35 ontmoetten wij het boven reeds beschreven oude voetpad. Daarna voerde onze weg opnieuw langs rotsen; te 9 uur 50 kwamen wij aan het punt waar de bovenvermelde tunnel eindigt.

Het speet ons dat wij geen fotografietoestel bij ons hadden, het is een uiterst romantische plek 1).

Bij het verlaten van den grot heeft de Air Menjoeroeh reeds een breedte van 5 Meter, weldra neemt hij de van de rotsen neerhuppelende Air Melantjar in zich op, en stort zich dan in de Air Silajang, die daar een breedte verkrijgt van 9 M. Even voor de samenvloeiing passeerden wij de Silajang over een loopbrug van 5 M. lengte en even daarna de vereenigde riviertjes over een langen brug, bestaande uit één grooten boom.

Te 10 uur 25 voerde onze weg andermaal langs rotspartijen, die over het pad hingen. Vooral de tweede was merkwaardig, het onderste gedeelte bestond uit een samenstel van grotten, die in 1880 den Moearoers als versterking gediend hebben. Van den heuvel aan den overkant hebben echter de Silajangers hun toen verliezen toegebracht, drie man, de eenige die in dien oorlog gevallen zijn.

Te 10 uur 40 bereikten wij de kampong Oeloe Silajang kiri, bestaande uit 2 huizen, staken over een brug van boomstammen de 4 M. breede Silajang over naar de kampong Oeloe Silajang kanan, bestaande uit 9 huizen, waar op de talempongs werd geslagen en ons klappers werden aangeboden.

Van hier tot Silajang (Parit), een afstand van 4 paal, voert een goed paardenpad ter breedte van 2 M.

Te 11 uur 20 gingen wij andermaal de Silajang over, 6 M. breed. Te 11 uur 50 passeerden wij een plek Batoe Hampar, van waar een voetpad naar Rokan leidt.

Om 12 uur voerde een bamboe-loopbrug ons over de aldaar 15 M. breede Silajang naar kampong Tengah, bestaande uit 12 huizen, alwaar wij weder met muziek en klappers welkom werden geheeten. Onder de muzikanten troffen wij hier ook twee vrouwen, die ijverig op harmonica's speelden.

1) Later is door mij ook de ingang bezocht, een majestueuze grot, waarheen men afdaalt over groote rotsblokken onder een gewelf behangen met stalactieten. BALLOT.

Achtereenvolgens trokken wij te 12 uur 50 door kampong Barangan, bestaande uit 8 huizen, te 12 uur 55 door kampong Padang, bestaande uit 15 huizen, en precies om 1 uur waren wij in Parit.

Nog valt te melden, dat van af Batoe Hampar tot dicht bij kampong Tengah, dus over een lengte van meer dan 3 palen, een koningstijger ons des nachts was vooraf gegaan, de indrukken van wiens machtige klauwen op het weeke pad duidelijk te bespeuren vielen.

Het pad van Pangean naar Oeloe Silajang zou met enkele omleggingen zonder veel moeite in een paardenpad te herscheppen zijn.

De lieden die ons onderweg te gemoet kwamen, droegen voor een deel vlaggetjes, sommigen rood, wit, blauw, anderen rood, wit, zwart. In de kampong Parit woei de Nederlandsche vlag, verder een roode en een witte vlag.

De huizen in de kampong Parit zijn over het algemeen niet zoo mooi versierd als in het Moearo'sche, zij zijn echter wel ruim. Enkele huizen troffen wij met zinken dakbedekking, andere met sirappen, de meeste echter met poear. Als eigenaardigheid trof het ons, dat de huizen van de hoofden voorzien zijn van een trap met houten wanden.

In al de kampongs, die wij in het Silajangsche passeerden, ook te Parit, zijn vischvijvers. Sawahs troffen wij niet, de gelegenheid om die aan te leggen echter ontbreekt geenszins.

De vlakte, in het midden waarvan Parit ligt, is met eenigen goeden wil over een lengte van meer dan 3 paal en een breedte op sommige plaatsen van bijna 1 paal, in sawahs te herscheppen.

20 Maart. Den dag begonnen wij met eene verkenning van den omtrek. De kampong Parit zelf telt 16 huizen, aan de overzijde van de Silajang rivier, hier 8 M. breed, waarover een loopbrug ligt, is de kampong Bringin met een pasar, waaromheen een kring van huizen; hoewel het pakan (markt) dag was, troffen wij er slechts een paar menschen en was er in den loop van den dag ook niet meer dan wat

pisang, wat lamang (in bamboe, met pisangbladeren er in gebakken rijst), wat ketimoens, en wat damar om voor verlichting te branden te krijgen. De kampong Bringin telt in het geheel 25 huizen. Daaraan grenst de kampong Air Ketjil, met 2 huizen, en een weinig verder de kampong Korei Tadji, met 3 huizen.

De weg is hier overal zeer goed.

Aan de overzijde van de Silajang is het dal smaller en stuit de blik spoedig op een heuvelrij met rotsen gekroond. Tongkoe Besar zeide dat ook hier en elders in het Silajangsche rotspartijen met holen er in zijn en dat volgens de overlevering de naam Silajang aan de zwaluwen, lajang[2], die er hun nesten bouwen, ontleend is. In het Noorden wees men ons een berg, waar men zeide dat steenkool gevonden wordt, een Europeaan had er reeds monsters van genomen.

Aan de andere zijde van Parit ligt de kampong Doelang[2], bestaande uit 8 huizen, en een paal verder Zuidwaarts de kampong Mantoendag, met 9 huizen. Die richting uit stuit de blik op de Boekit Gedang Silajang, een spitse berg, op welks midden een paar licht groene plekken, waarop reeds uit de verte steenen te zien zijn. Daaronder zijn er twee, waaraan een legende verbonden is: één moet de gedaante hebben van een liggend mensch, daarbij staat een steen overeind in de houding van iemand die sembahjangt, de vorm moet duidelijk die van een man zijn met een baard. Het heet natuurlijk dat dit menschen zijn geweest, die in steen veranderd zijn.

Het geheel wordt omringd door de met oerwoud bekleede grensgebergten.

De bevolking is hoffelijk en behulpzaam.

Behalve een tweetal babanpaarden, werd ook hier geen ander vee dan geiten aangetroffen. Kippen ziet men in grooten getale. Rond de huizen groeit koffie, zoowel Liberia- als Javakoffie, een weinig tabak, pisang en andere vruchtboomen en evenals in Moearo veel klapperboomen. Ook is hier nogal kadjei aangeplant.

Na onze thuiskomst werd met de verzamelde hoofden rapat gehouden in de roemah gedang, d. i. een huis dat de negerei voor den Datoeq (Toeankoe) besar bouwt.

Het is een oud doch ruim huis. Tegenwoordig waren:

Si Soedin galar Datoeq (toeankoe) besar, landschapshoofd Si Dawi »Soetan Bangka oeloe, imam besar", Soetan Djenal samboetan, die mee naar Mara Tahis was om Hadji Atjeh op te sporen, werd door een wakil vertegenwoordigd; te zamen vormen zij de baris nan tiga.

Voorts Bandharo besar, soekoe melajoe 1ste hoofd der kampong Air ketjil, die hier evenals Tan Kabesaran in Moearo de pangkat heeft van anaq sako, welke daarin bestaat, dat hij het beheer heeft over de harta haq sako (waaruit echter nooit iets genomen mag worden, zonder vergunning van de tiga baris) en die, als het landschapshoofd sterft of aftreed, het bestuur ad interim voert en diens opvolger installeert.

Vervolgens:

Si Kadir galar Datoeq Madjo Besar, soekoe Petapang, 1e hoofd der kampong Doelang².

Si Baha galar Datoeq Panghoeloe Besar, soekoe Mandheling, 1e hoofd der kampong Padang,

Si Naiq galar Datoeq Bandharo Radjo, soekoe Melajoe, 1e hoofd der kampong Korei Tadji,

Si Panda galar Datoeq Bagindo, soekoe Kandang Kapoek, 1e hoofd der kampong Darat.

Deze 4 vormen het college der panghoeloe nan berampat, die alle rechtszaken, die de bevoegdheid van de hoofden der kampong nan beratak (onderhoorige kampongs) te bovengaan, onderzoeken, alvorens die (door Datoeq Bandharo Radjo) bij het landschapshoofd worden voorgebracht.

Nog waren aanwezigde hoofden der kampong nan beratak:

Si Tadjap galar Datoeq Rangkajo Maharadja, 1e hoofd der kampong Mentoendaq,

Si Oesoe galar Datoeq Bagindo Besar, 1e hoofd der kampong Barangan,

Si Kasat galar Datoeq Radja Betoeah, 1e hoofd der kampong Oeloe Silajang kanan,

Si Nala galar Datoeq Saripado, 1e hoofd der kampong Oeloe Silajang Kidah (kiri),

Si Poenan galar Datoeq Sati, 1e hoofd der kampong Bahroe boekit,

Si Daulat galar Datoeq Maradjo, 1e hoofd der kampong Bangkoq,

Si Djoelat galar Datoeq Bandharo, 1e hoofd der kampong Batoe kambing,

Si Mohamad galar Datoeq Kajo, 1e hoofd der kampong Air Tjatjang,

Si Masoep galar Datoeq Radja Malenggang, 1e hoofd der kampong Datar kandoeng,

Door wakils waren nog vertegenwoordigd:

Si Bangkit galar Datoeq Djolelo, 1e hoofd der kampong Randjau,

Si Tambè galar Datoeq Bandharo Sati, 1e hoofd der kampong Bringin,

Si Deman galar Datoeq Sanggo Maharadja, 1e hoofd der kampong Tengah,

Si Oekoen galar Datoeq Sri Maharadja, 1e hoofd der kampong Bahroe lambah.

Ten slotte Si Kadaran galar Panghoeloe Laras.

Deze betrekking bestaat alleen in Silajang en brengt tot taak mede het uitvoeren van de bevelen der tiga baris.

Verder de samboetans dier hoofden en grootheden van nog lageren rang.

Nadat de Assistent-Resident zich op de rapat had overtuigd dat door de bovenstaande personen het bestuur van het landschap Silajang XII Kota volledig vertegenwoordigd was, opende hij de vergadering met een onderzoek naar den stand der voedingsmiddelen en bleek dat de afgeloopen oogst slechts middelmatig was geweest en dat ook hier de hoeveelheid padi niet toereikend zou zijn tot den volgenden oogst, doch men zich voorstelde met oebi en djagoeng het tekort aan

te vullen dan wel in de Rao'sche landschappen of ter oostkust van Sumatra geld te gaan verdienen om voedsel te koopen. Als reden van den schralen oogst werd opgegeven het welig opschieten van onkruid, daar men algemeen beloekar moeda (terrein waar vroeger reeds geplant is en waar jong bosch is opgeschoten) heeft gebezigd, daar oerwoud schaarsch wordt. Natuurlijk gaf dit antwoord een welkome aanleiding om aan te dringen op den aanleg van sawahs. Veel ingang vonden die woorden niet. Algemeen erkende men de mogelijkheid om voldoende sawahs aan te leggen, met uitzondering alleen van Bangkoq, waar het terrein zeer geaccidenteerd en nog voldoende rimboe beschikbaar is; doch men lijdt hier liever honger dan het vrije ladangleven voor dat in de kampong tusschen sawahs vaarwel te zeggen en beriep zich natuurlijk op de niniëq mojang, die ladangbouwers waren.

Natuurlijk werd er op gewezen, dat die over veel meer rimboe beschikten en dat, als zij nu leefden. zij ook de bakens zouden moeten verzetten. Dat het overal zoo gegaan is en dat, als men maar eerst gewend is aan sawahs, de ervaring elders leert, dat men niet meer tot den ladangbouw terug wil.

Eenige hoofden zeiden, dat men het reeds geprobeerd had onder den drang van vroegere controleurs van Rao en van de mantri's, die hier vroeger geplaatst waren. Dat de tiga baris en de panghoeloe nan berampat waren voorgegaan door zelf sawahs aan te leggen, dat waterleidingen waren gegraven, doch dat het volk het voorbeeld niet gevolgd had en niet in de kampongs te houden was geweest. Men erkende, dat zulks oorzaak is van de heerschende armoede, want niet alleen dat de oogst vaak schraal uitvalt, doch op de ladangs, die steeds verplaatst worden, plant men natuurlijk geen overjarige gewassen en de aanplantingen daarvan rond de huizen in de kampongs worden verwaarloosd, omdat de lieden het grootste deel van het jaar op de ladangs zitten.

Er werd op aangedrongen, dat de panghoeloes de zaak nog niet zouden opgeven. Het is duidelijk, dat de huidige roof-

bouw niet lang meer zal kunnen worden voortgezet en dat men door den honger eindelijk tot den aanleg van sawahs zal genoopt worden. Beter is het dat de panghoeloes de bevolking er toe overhalen, eer het zoover komt. Hun werd in overweging gegeven om ampel met hunne anaq boea's te rade te gaan; over drie maanden komt de Assistent-Resident weer in Silajang terug en zal dan de zaak verder behandelen.

Nadat nog eenige kwesties van geen aanbelang waren besproken, werd de vergadering gesloten.

Als teeken van goede gezindheid der bevolking moest ook hier een geit het leven laten.

's Avonds regende het en konden daardoor geen feestelijkheden plaats hebben.

Des morgens vroeg wees de termometer hier 74 °, over dag werd het erg warm.

21 Maart. Te 7 uur 15 v. m. ving de tocht naar Loeboeq Gedang aan. Wij volgden het zeer goede paardenpad langs den pasar (kampong Bringin), langs kampong Air Ketjil, kampong Korei Tadji, kampong Tjoebadaq (2 huizen), lieten te 7 uur 40 aan onze linkerhand een voetpad liggen, dat over de kampongs Bahroe lambah (16 huizen), Bahroe boekit (13 huizen), naar Koeamang voert, trokken over bruggetjes van boomstammen over de beekjes Air Tamiang (1 M.) en Air Melantjar (2 M.) en waren ongemerkt weer in geaccidenteerd terrein gekomen, onder jong bosch, de bergen die de vlakte van Silajang aan weerszijden begrenzen naderden elkaar hier, slechts een nauwe spleet voor de Silajangrivier latende. Na te 8 uur 20 een rugje overgetrokken te zijn, passeerden wij de Air Simaoeng, alwaar een voetpad rechts afslaat naar kampong Bandjan (5 huizen), benedenstrooms aan de Soempoer gelegen. Te 8 uur 40 trokken wij over een flinke loopbrug van boomstammen over de 20 M. breede en 0.6 M. diepe Batang Silajang en werden in de kampong Batoe Kambing, een nette fiinke kampong met 14 huizen, aan weerszijden van een plein, met muziek ontvangen. Aan den overkant stond nog een huis aan de rivier.

Hier verlieten wij het paardenpad naar Rao en namen afscheid van het larashoofd van Panti, dat ons tot hier toe steeds vergezeld had en nu naar Petok terug ging.

Langs het paardenpad naar Rao liggen nog de Silajangsche kampongs Datar Kandoeng met 11 en Bangkoq met 18 huizen.

Onze tocht werd tot dusverre verlevendigd door het weemoedig gezang van de oengko, een grijze gibbon-soort (1). Volgens de sage was de oengko vroeger eene prinses en verloofde van de zon. Elken morgen als de zon verrijst begroet zij thans als aap den verloren geliefde met hare klaagtonen. Als de zon hooger klimt, vallen de siamangs in met hunne jodelende juichtonen; nadat wij Batoe Kambing verlaten hadden, weergalmde het bosch van hun gejubel (2).

Op den weg naar Batoe Kambing en ook verder troffen wij weer herhaaldelijk versche sporen van den koningstijger, zoowel voetafdrukken als uitwerpselen, thans in de richting tegengesteld aan de onze. Blijkbaar geven deze dieren elkaar in de nabijheid van Parit rendez-vous.

Hoewel het pad zeer goed was, waren de hellingen lastig door de gladheid en den modder, ten gevolge van den den vorigen dag gevallen regen. Nabij de Air Melantjar wees men ons een punt, waar indertijd het paard van den opziener der wegen van Ginkel in het ravijn is gevallen.

Te 9 uur 5 Batoe Kambing verlaten hebbende, bereikten wij te 9 uur 45 de kampong Air Tjatjang, ook een aardige kampong, bestaande uit 13 nette huizen, waar men ons zeer vriendelijk ontving. Hier groeide nogal koffie, die goed stond, in de nabijheid troffen wij zelfs een goed onderhouden kweekbed daarvan aan.

Wij beklommen nu de Boekit Nanas, het pad was steil en glad en voerde ons door de Air Tjatjang (2½ M.) en de Air Salak (1 M.). Te 10 uur 35 waren wij op den top,

(1) Hylobates agilis.

(2) Een meer prozaïsch verhaal luidt, dat de oengko de slaaf is van den Siamang en eerder opstaat, omdat hij koffie moet zetten voor zijn heer.

de grens tusschen de landschappen Silajang en Loeboeq Gedang, en werden daar ontvangen door de hoofden van laatstgemeld landschap.

De Boekit Nanas in Noordelijke richting afdalende, trof het ons dat verder geen regen gevallen was. Het $^1/_2$ M. breede voetpad, dat ons door ladangs steil naar beneden voerde, was zeer droog en daardoor gemakkelijk. Het terrein voor ons was open en gaf uitzicht op grillig dooreengeworpen bergtoppen, steenachtig, met hilalang begroeid.

Wij passeerden enkele liefelijke ladangs, die zeer vruchtbaar waren, de padi was pas geoogst, de oogst was zeer goed uitgevallen (op één ladang hadden één man en vrouw 135 ketidings padi geoogst). Wij vonden ook veel werk gemaakt van andere gewassen. ketela, kladi, lada, wat tabak, koffie, pisangs, andere vruchtboomen, zelfs enkele bloemen. Ook in de kampong Moeara Apan, nabij de monding van de Apan in de Soempoer gelegen, bestaande uit 21 meest nette huizen, ter weerszijden van een ruim plein, alwaar wij te 11 uur 5 aankwamen, zagen wij nogal werk van een en ander gemaakt. In lang hadden wij geen zoo gunstigen indruk van een streek gekregen. De ontvangst was ook hier aardig. Verderop evenwel ontmoetten wij een armelijke, vieze boel, evenals doorgaans in Silajang.

Te 11 uur 20 zetten wij onzen tocht voort, daalden verder af naar de Air Apan, ter plaatse 12 M. breed en $^1/_2$ M. diep, trokken deze over, in een sampan, waarvan meerdere aanwezig waren, zijnde de Soempoer hier bevaarbaar. Nu beklommen wij den steilen rug die beide rivieren verder scheidt; te 12 uur 30 waren wij boven op een zadel tusschen de Boekit Boehoer ten Westen en de Boekit Sarang Anggang ten Oosten. Een dichtbij gelegen kopje van de Boekit Sarang Anggang bestijgende, hadden wij een prachtig overzicht over de bergmassa's van Loeboeq Gedang en Moeara Tahis, ook over Silajang; heel ver in het Zuiden zagen wij even den top van den Linggo Koening donkerblauw boven de omgeving uitsteken. In oostelijke richting werd ons uit-

zicht begrensd door de met oerwoud bedekte Boekit Gameh[2] en meer noordelijk de Boekit Roempang.

In de diepte ten Westen van ons stroomde de Air Apan.

Wij daalden steil af naar de Soempoer, het pad was hier zeer smal, door de vette aarde erg glad en niet onderhouden. Jong bosch gaf ons eenige schaduw. Andermaal veroorzaakte een slang van dezelfde soort als wij den 19den ontmoette eenige ontsteltenis; de inlanders zijn voor dat dier erg bang, zij moet wel zeer giftig zijn. Een welgerichte slag op haar kop van Mara alam maakte een einde aan haar bestaan.

Beneden gekomen, volgden wij geruimen tijd den rechteroever van de Soempoer, reeds een mooie stroom, zich windende door nauwe bergspleten.

Te 1 uur 20 werden wij in sampans overgezet naar de kampong Loeboeq Gedang. De rivier is hier diep ingesneden, 50 M. breed, 3 à 4 M. diep en snelstroomend ($\pm$ 2 M. in de seconde). De overtocht per sampan duurt 5 minuten.

Aan de oevers groeit nogal bamboe, ook van dikkere soorten.

Te 1 uur 30 waren wij in het voor ons bestemde vieze huis, echter nog het beste van de armelijke kampong. Wij werden er met het gebruikelijke ceremonieel ontvangen. Er hing een roode wimpel. De kampong telt 28 huizen, er staan eenige klapperboomen, wat kapokboomen en anonpalmen, een granaatboom, eenige pinangpalmen en wat andere vruchtboomen, er zijn verscheiden vischvijvers, waarin o. a. kaloes (goerami) en garing, er lagen 9 sampans van zeer lichte constructie.

De huizen staan hier slechts $1\frac{1}{2}$ M. boven den grond.

De veestapel bestaat uit eenige tientallen karbouwen, verder uit geiten en kippen.

De thermometer wees in den namiddag binnenshuis 89 °.

Des avonds werden met de aanwezige hoofden voorloopige besprekingen gehouden, met betrekking tot de inrichting van het bestuur in de vergadering van morgen.

22 Maart. Ochtend-temperatuur 77 ° F.

Te half 8 ure waren alle hoofden en notabelen (orang patoeb) alsmede de adat geestelijkheid van het landschap verzameld en werd de vergadering geopend met de mededeeling, dat bij de inlijving te Silajang (1) door den Assistent-Resident VAN LEEUWEN op 30 Maart 1883 in het landschap Loeboeq Gedang drie hoofden zijn geïnstalleerd en beëedigd en wel Si Soerail galar Datoeq Gampo Alam als landschapshoofd, Si Rapat galar Imbang Langit als panghoeloe van Loeboeq Gedang, en Si Roentak galar Datoeq Radja Goenoeng als panghoeloe van Pasar Pinang. Dit wordt door de vergadering bevestigd, welke mededeelt, dat de eerste en de laatste overleden zijn; Si Rapat galar Imbang Langit is ter vergadering aanwezig. Hierop werd een onderzoek ingesteld, wie gerechtigd waren de overleden hoofden te vervangen. Men deelde mede, dat ook de waardigheid van Radja Goenong erfelijk is in drie linieën (tiga baris), alle van de soekoe Melajoe moeda; dat toen Si Roentak nog leefde, zijn samboetan was Si Saoe galar Soetan Malenggang en de baris nan katiga Idin galar Imam. Si Roentak is dan ook vervangen door Si Saoe en Si Idin is thans samboetan en voert den galar Soetan Malenggang, terwijl de baris van Si Roentak, Si Oebi geheeten, thans Iman is.

De Assistent-Resident deelde mede, dat die vervanging onwettig was zoolang het Gouvernement daaraan zijn sanctie niet geschonken had en verzocht de aanwezigen aan te wijzen wie volgens de adat gerechtigd was tot den pangkat Radja Goenong, waarop het antwoord eenstemmig luidde, dat Si Saoe daartoe gerechtigd was. Op de vraag of er bedenkingen waren tegen zijne bevestiging in dien pangkat, antwoordde men eenstemming, dat men verzocht Si Saoe als zoodanig te erkennen.

Ten einde voor de behandeling van de verdere aangelegenheden in het landschap eenige wettige hoofden te hebben,

(1) Nadat de controleur NEUMANN in 1881 de landschappen Loeboeq Gedang en Moeara Tahis had bereisd, is in 1883 de controleur NETSCHER en in 1886 de controleur TH. KROESEN er eens geweest. Nadien heeft men er zich niet aan laten gelegen liggen.

werd besloten, onder nadere goedkeuring van den Resident der Padangsche Bovenlanden, Si Saoe reeds dadelijk in deze volksvergadering te installeeren en werd hem de eed afgenomen. Vervolgens werd overgegaan tot de verkiezing van een landschapshoofd. Van die waardigheid had zich meester gemaakt Si Badat galar Soetan Mohamad. Reeds was bekend dat zulks niet met de instemming van het volk geschied was en dat men ernstige grieven tegen hem had. De mededeeling dat de benoeming van hoofden de sanctie van het gouvernement vereischt, werd herhaald en verzocht aan te wijzen wie recht had op die waardigheid en of er geene bedenkingen tegen de verheffing van den rechthebbende bestonden. Eenstemmig verklaarde men, dat ook de waardigheid van landschapshoofd erfelijk is in drie linieën (3 baris), dat, toen Soerail nog hoofd was, de waardigheid van Samboetan met den galar Soetan Djenal bekleed werd door Si Kadim en dat baris nan katiga met den galar Soetan Mohamad was Si Pona. Dat dus Si Kadim thans hoofd behoort te zijn en Si Pona zijn Samboetan en dat men ook geen anderen wenscht.

Si Badat hoorde dit alles met gebogen hoofd aan en had er niets tegen in te brengen. De vergadering werd hierop gesloten en braken wij om negen uur op. Verschillende redenen maakten het namelijk wenschelijk, om alvorens een ter oore gekomen moordzaak in Loeboeq Gedang in behandeling te nemen, eerst onderzoekingen te doen in Moeara Tahis. Den vergaderden werd medegedeeld dat, na Moeara Tahis bezocht te hebben, de thuisreis over Loeboeq Gedang zou worden genomen en alsdan weder alle hoofden aldaar moesten tegenwoordig zijn.

Het pad naar Moeara Tahis voert langs den linkeroever van de Soempoer door kreupelhout en bevond zich in goeden toestand, zoodanig dat het best te paard zou zijn te begaan. Enkele malen trokken wij over goede bruggetjes van boomstammen over kleine zijstroompjes tot wij ten 9 u. 8 de 4 M. breede en ondiepe Air Soengei Doerian, over groote in

de rivier liggende steenen overstaken. Het terrein werd nu een weinig geaccidenteerd en steeds door vriendelijk kreupelhout gaande, bereikten wij ten 9.12 kampong Troesan, een nette kleine kampong van 12 huizen, waar wij vele bamboestoelen aantroffen van een dikker soort dan tot nu toe het geval was geweest en voor het eerst gedurende onze reis weer karbouwkralen aantroffen. Klapper- en andere vruchtboomen alsook rozenstruiken gaven aan deze kampong een vriendelijk aanzien.

Na vervolgens over de 1 M. breede Air Soengei Bamban en de 6 M. breede en ondiepe Air Djamboe te zijn getrokken, bereikten wij ten 9 u. 55 v. m. aan den rechteroever van laatstbedoeld riviertje de kampong Goea, bestaande uit een drietal in vischvijvers gelegen onaanzienlijke huizen.

Dadelijk na het verlaten van deze kampong trokken wij weer over de Air Djamboe en keerden tevens den rug naar de Soempoer, om door een gloeiende hitte over een smal doch goed pad door de hilalang den Boekit Pampan te bestijgen. De eerste top van dezen uit zeven toppen bestaanden bergrug, ook wel Boekit Toedjoeh geheeten, bereikten wij na veel inspanning en een steilen klim ten 10 u. 35. Het duurde echter tot 12 uur alvorens wij over de kam van de zeven toppen en de deze verbindende ruggen, steeds in een gloeiende hitte door de hilalang loopende, aan de Noordzijde begonnen af te dalen en in het zich daar bevindende bosch ons een weinig van de doorgestane hitte en vermoeienissen konden herstellen. De temperatuur op den Boekit Pampan bedroeg tijdens onzen marsch ruim 100 ° F.

Het pad voerde ons nu door een kloof, welks wanden door de bevolking met behulp van boomtakken tot een soort trap waren ingericht, over welks bodem de Air Tahis stroomt, ter plaatse 2 M. breed en ondiep, hier de grens tusschen Loeboeq Gedang en het gebied der tot Kota Radja (Rao) behoorende kampong Kota Sawah vormende. Verder steeds door het bosch langs een goed ± 1/2 M. breed voetpad geleidelijk dalende, passeerden wij ten 12 u. 30 n. m. een ladanghuisje,

alwaar de panghoeloe van Kota Sawah ons zijne opwachting maakte en klappers werden aangeboden.

Ten 1 ure n. m. gingen wij voorbij een punt van waar een voetpad rechts afslaat naar Melantjar.

Ten 1 u. 25 daalden wij langs een korte doch steile helling in het ravijn van de Air Limbako af, trokken die 6 M. breede ondiepe rivier over daarin liggende groote rotsblokken over en bereikten de aan dezen stroom gelegen kampong Kota Sawah.

In deze zindelijk en flink uitziende kampong had men er op gerekend dat wij den nacht zouden overblijven en daartoe een pas gebouwd huis voor ons in orde gebracht. Met het oog hierop en ook omdat een onzer bedienden sedert den vorigen avond flink de koorts had, besloten wij hier tot den volgenden morgen te blijven.

De kampong bestaat uit 20 huizen, waarvan enkele geheel nieuw met aardig snijwerk.

Vele klapper- en andere vruchtboomen, kadjei- en kapokboomen, ja zelfs rozenstruiken gaven aan het geheel een prettigen aanblik.

Hier voegden zich bij ons Soetan Djenal, samboetan van Datoeq Besar van Silajang, de korporaal oppasser Koeria en een tweetal andere oppassers, die sedert 5 Maart het land doorkruist hadden tot in het landschap Rambah, ter opsporing van den reeds vermelden jaren geleden van Bondjol gedrosten Atjehschen dwangarbeider, hadji Ismail, ook nog onder tal van andere namen bekend, die sedert zijn ontvluchting eerst in het landschap V Kota (Kampar) en na de inlijving van dat landschap in Rokan en Ramhah, en sedert in Rokan een controleur gevestigd is, in Moeara Tahis een rol gespeeld heeft. Hij geniet groot aanzien als malim en staat onder bescherming van Koemaladjati, die zich het gezag aanmatigt in Moeara Tahis, en van enkele Rokansche hoofden. Het was niet gelukt hem te vinden, doch hadden Soetan Djenal en Koeria stellige berichten o. a. van de vrouw van den gezochte, dat Koemaladjatie hem, even voor hun komst, had

gewaarschuwd zich te verbergen. Die vrouw was thans in de kampong Benai.

Koemaladjati had hen vrij onheusch ontvangen en gezegd niet onder Nederlandsch gezag te staan.

Te Kota Sawah werd nog een kleine vergadering belegd met de notabelen van de plaats, om te informeeren naar den stand der voedingsmiddelen. Er zijn alleen ladangs, men was bezig de padi te snijden, de oogst was middelmatig. Men was van plan onmiddellijk weer ladangs met rijst te gaan beplanten en, mocht men geen padi genoeg hebben tot den volgenden oogst, het te kort aan te vullen met oebi en djagoeng en door den verkoop van vruchten op den passer te Rao en door het verrichten van koeliediensten tusschen de passers te Rao en te Roembei geld te verdienen om rijst te koopen. Voor bepaald gebrek behoefde men niet te vreezen.

Gelast werd meer klapperboomen en meer koffie rond de kampong te planten.

23 Maart. Ochtendtemperatuur te Kota Sawah 70 °.

Met het oog op de aanwezigheid van de boven bedoelde vrouw, marcheerden wij te 6 uur 35 langs een oud boschpad, dat sedert 1899 niet meer gebruikt werd en dat door lieden die iets vroeger vertrokken van de ergste hindernissen ontdaan werd, naar de kampong Si Benai. Nergens hadden wij nog zooveel sporen van wild gedierte aangetroffen als op dit pad, tijgersporen (ook uitwerpselen), oude en nieuwe, groote en kleine en vele sporen van tapirs, die hier zeer talrijk zijn. Op een plaats de blijken dat tapirs er geweid hadden, alles plat trappende, op een andere de duidelijke sporen dat een tapir en een tijger er in woeste vaart langs waren gegaan, blijkbaar dus de laatste de eerste had nagezet. Bijna het geheele pad langs waren de tijgersporen te vinden.

Hoewel het pad bruikbaar was, maakte de begroeiing den marsch vaak zeer lastig. Het voerde steeds door bosch, meest jong bosch, over niet te hooge ruggen van den Pematang Pandjang.

Te 7 uur passeerden wij de 3 M. breede en ondiepe Tangga Batoe, te 7 uur 20 hadden wij in Z. O. richting een vergezicht op den Goenoeng Soeligi in Tapoeng Kanan (Siak). Te 7 uur 30 trokken wij de 2 M. breede ondiepe Soengei Lolo over, een zijriviertje van de Air Tibawan, dat bij Pasir Poetih (Rokan) er in valt.

Te 7 uur 45 waren wij op den Pematang Pandjang en passeeerden daar bij een Tariak-boom de grens tusschen Kota Sawah en Moeara Tahis. Te 8 uur 35 kwamen wij uit het bosch en daalden af in ladangs, trokken 4 malen door de Si Benai rivier, eerst 3, later 7 M. breed, en bereikten te 9 uur 30 de kampong Benai, bestaande uit 20 huizen. Dat de inwoners karbouwen bezitten bleek ons uit de stevige ompaggering van erven en aanplantingen en uit de sporen dier dieren.

Dicht bij de kampong kwam het hoofd Soetan Malenggang ons tegemoet. De vrouw vonden wij niet, hoe vlug wij geloopen hadden, men was toch gewaarschuwd. Onze goederen hadden wij van Kota Sawah over Melantjar naar Roembei gezonden. Ook dit bleek reeds bekend. Wij hadden reeds meer bespeurd dat een telegraaf in deze streken overbodig zou zijn, waar de bevolking zeer snel groole afstanden aflegt en de hoofden zich door uitgezette boden op de hoogte lieten houden van onze gangen.

Men verwachtte dus dat wij van Benai naar Roembei zouden gaan. Toen wij echter na een korte rust, waarbij ons klappers werden aangeboden, een pad insloegen over kampong Tengah naar Moeara Tahis, bemerkten wij aan de aarzelende houding der hoofden van Benai dat er iets niet in den haak was.

Ons pad, een zeer goed voetpad, loopende door jong bosch, voerde ons, nadat wij te 10 uur 40 na het overschrijden van een rug de Air Tahis, daar 9 M. breed en ondiep, waren doorgetrokken, in kampong Tengah, bestaande uit 20 huizen; daar zagen wij de hoofden van Benai snel eenige woorden wisselen. In verband hiermede hielden wij niet

halt en trokken vlug verder, passeerden te 10 uur 50 nogmaals de Air Tahis, daar 12 M. breed, trokken te 11 uur over de Air Boengei, een beekje ter breedte van 1 M., en na te 11 uur 5 ten derden male de Air Tahis te hebben doorwaad, viel ons 5 minuten later in het bosch de vrouw van Hadji Ismail in handen.

Het pad werd in beide richtingen door de oppassers afgezet en begon de ondervraging der vrouw. Zij hield zich ten eenenmale onwetend omtrent het verblijf van haar man en deed niets als weenen; juist was zij wat op dreef gekomen en begon zij te spreken over den rol die Koemaladjati bij het verbergen van haar man gespeeld had, toen eerstgenoemde hard kwam aanloopen. Toen was niets meer uit haar te krijgen. Blijkbaar was van uit kampong Tengah door het bosch of langs andere paden een ijlbode naar Koemaladjati afgezonden.

Zijn komst was ons echter zeer welkom. Wij hadden ons voorbereid op een moeilijke arrestatie.

Wij gingen nu verder, lieten de vrouw zich bij den stoet aansluiten en Koemaladjati ons voorgaan naar Moeara Tahis. Het was intusschen 10 minuten voor 12 geworden; dank zij het goede voetpad, het slechts weinig geaccidenteerde terrein en de schaduw, konden wij ook verder vlug vorderen. Te 12 uur 8 kwamen wij aan de 25 M. breede, ± 0.60 M. diepe Tibawan, die wij doorwaadden, om te 12 uur 15 de groote kampong Moeara Tahis binnen te trekken.

Deze bestaat uit 25 huizen, gelegen op een plateautje, waarop vele klapperboomen en voor het eerst gedurende onze reis ook grasvelden aangetroffen werden; ook hier waren de huizen en aanplantingen door sterke paggers beveiligd tegen karbouwen. De kampong zag er zindelijk en welvarend uit, voor het behoud der breede paden had men zelfs flinke greppels gegraven. In den omtrek voeren meerdere paden naar ladanghuisjes.

Na een rusttijd, om enkele hoofden gelegenheid te geven tot het doen van het middaggebed, gingen wij te 12 uur

15, weer vooraf gegaan door Koemaladjatie, op weg naar Roembei.

Het pad daarheen mag geroemd worden, bijna doorloopend is het 1 M. breed, heeft grootendeels een zandigen bodem en leverde alleen eenige niet groote moeilijkheden op bij het overtrekken van eenige zijtakjes van de Tibawan, welke diep waren ingesneden. Karbouwen hadden de steile hellingen daar minder begaanbaar gemaakt. Na veel regen — het was vier dagen droog geweest — zou het daar als paardenpad minder geschikt zijn.

Behalve twee beekjes, vlak voorbij de kampong, trokken wij over de 2 M. breede Soengei Oelang Aling, alwaar Koemaladjati zich kweet van zijn verplichtingen jegens Allah door het middaggebed te verrichten, — over de 4 M. breede Toelang gading (1 uur 30), de 1 M. breede Air Tikolak (zeer diep ingesneden, 1 uur 40) en de Anak Air Loerah dalam (2 uur), de Si gombong (2 uur 15), beiden 1 M. breed; boomstammetjes of klipsteenen maakten het overtrekken gemakkelijk. Te 2 uur 30 kwamen wij in de kampong Soengei Biloet, uit 7 huizen bestaande, een zindelijke kampong, door welker hoofd klappers werden aangeboden. Na een korte rust trokken wij verder, passeerden de 2 M. breede Soengei Biloet, lieten te 3 uur links het voetpad liggen naar het landschap Rambah. De hoofdplaats wordt door de inlanders uit deze streken in $1^1/_2$ dag bereikt). Te 3 uur 10 trokken wij de 3 M. breede Air Partalagaäin over en doorwaadden te 3 uur 20 de 36 M. breede en 0.70 M. diepe, niet snelstroomende Batang Air Tibawan. Aan de overzijde werden wij met muziek en vlaggen ontvangen.

Wij trokken de uitgestrekte kampong Roembei door, langs een mooi pad ter breedte van een meter, voerende over de ruime pasar, door regelmatige aanplantingen van suikerriet, ketela, ananas en vruchtboomen, langs weiden waar karbouwen graasden, naar het voor ons ontruimde huis van het pasarhoofd.

24 Maart. Morgentemperatuur binnenhuis 78 °, middagtemperatuur 90 °, 's avonds een weinig regen.

In den morgen hielden wij ons bezig met eene verkenning van de kampong en de omgeving. De kampong bestaat uit drie onderdeelen, Roembei Boekit, Roembei Bahroe of Lambah en de pasar Roembei Lambah ligt, zooals de naam reeds aanduidt, op het laagste gedeelte en begint waar het riviertje Air Gagah in de Tibawan valt. Vroeger lag daar een kampong Moeara Gagah. Tusschen Roembei Lambah en de pasar ligt Roembei Boekit. Het geheel strekt zich in Z. O. richting uit, de huizen zijn over een vrij groote oppervlakte verspreid, Het terrein is vlak. Roembei maakt met zijn 68 huizen, waarvan 28 om den pasar, de overige gelegen te midden van vele klapperboomen, grasvelden, suikerriettuinen en pandan aanplantingen, evenals de erven stevig ompaggerd, met het oog op de karbouwen, een welvarenden indruk. De pasar mag voor deze streken belangrijk genoemd worden en bestaat uit een groote vierkante ruimte, omgeven van winkeltjes, en op die ruimte drie rijen overdekte verkoopplaatsen, alles in zindelijken toestand; er zijn twee panghoeloes, een uit de inheemsche bevolking, een uit de orang dagang (lieden van elders) gekozen. Over de panghoeloes van Roembei zal onder 25 Maart in het verslag der vergadering gehandeld worden. Onder dien datum wordt ook vermeld wat op de pasar te krijgen is.

In de kampong en op de grasweiden zagen wij eenige tientallen karbouwen. Voorts vele geiten en kippen.

De kampong ligt in haar geheele lengte langs de Tibawan rivier, tusschen de 30 en 40 M. breed en bij normale waterstand op vele plaatsen doorwaadbaar. De rivier is diep ingesneden en bezit weinig stroomsnelheid. Hier en daar staan bamboestoelen langs den oever. Enkele sampans zagen wij liggen, van lichte contructie. Van Loeboeq Bandaharo komen tegen pasardag vaak prauwen, die tot 15 menschen of 7 menschen en 8 picoels goederen laden. Van hier uit kan Koeboengen boeaja in twee uren, Rokan in een dag

per sampan bereikt worden; de terugreis duurt langer, over land, langs een voetpad langs den rechteroever der Tibawanrivier respectievelijk drie uren en twee dagen. Stroomopwaarts wordt de rivier niet bevaren.

Onder de pasarbevolking treft men personen aan uit allerlei streken, zoo van Oost- als Westkust, velen zijn afkomstig van Silajang.

Aan de overzijde der rivier verheft zich een heuvelrug, die in Zuid-Noordelijke richting loopt. In het zuid-oosten is laagland, eerst aan den verren horizon ziet men bergen. In het Zuiden en Westen stuit de blik spoedig op heuvels en in het Noorden op het hooge grensgebergte met Rambah.

In tegenstelling met Loeboeq Gedang, waar vele bergen kaal zijn, vonden wij hier de toppen met bosch bedekt.

Deze dag werd verder besteed aan het voorbereiden van den rapat voor den 25sten, in afwachting dat alle hoofden zouden zijn opgekomen. Nog ontbraken namelijk Radja Lelo van de kampong Sibentajan (met het gehucht Koeboe Si Tapoeng 23 huizen tellende, op een dagreis afstands in het Noordwesten gelegen) en Radja Brajoen van Koeboe Bahroe, een kampong van 27 huizen aan den weg naar Sibentajan gelegen, evenals de kampoeng Batoeng Boesoeq, welke 16 huizen moet tellen.

Hoewel men zeer bevreesd was zich uit te laten over Koemaladjatie, werd toch voldoende duidelijk dat hij, te samen met wijlen Soetan Malenggang van Benai, den bij het besluit van den Gouverneur dezer kust van 18 October 1886 No. 659*c* tot landschapshoofd benoemden Hasan galar Datoeq Soetan heeft afgezet en uit zijn adatwaardigheid ontzet, omdat deze zich eene benoeming van het Gouvernement had laten welgevallen. In 1894 is door beider toedoen een lid der andere linie, waarin de waardigheid van Datoeq Soetan erfelijk is, met die pangkat bekleed. Bij die gelegenheid verklaarde Koemaladjati dat als deze zich aan bevelen van het Gouvernement zou storen, hij ook zou worden afgezet. De gekozene vond het, dus tusschen twee vuren geplaatst, vei-

liger naar de Straits Settlements uit te wijken, waarna Koemaladjati verder het gezag in handen genomen heeft, hoewel ook volgens de adat daartoe geenszins gerechtigd, hij is slechts een orang patoeb.

Hij, wijlen Soetan Malenggang en de gedroste dwangarbeider Hadji Atjeh waren de eenige mannen in een omgeving van zwakkelingen en konden zich dus veel veroorloven.

Datoeq Soetan is zijn nood gaan klagen te Loeboeq Sikaping, doch zonder gevolg. Na 1886 heeft geen Europeesch ambtenaar zich in dit landschap vertoond. De te Parit vroeger geplaatste mantri zond een enkel maal een jongeren broeder hierheen, die zich gemakshalve aansloot bij de bovendrijvende partij.

Ook als voorbereiding werd deze dag Koemaladjati opvallend ter zijde geschoven en werden adathoofden door ons op den voorgrond gesteld.

Uit de vrouw van Hadji Ismail alias Hadji Atjeh was nog niets te krijgen.

De stemming van adathoofden en bevolking was vriendelijk. 's Avonds werd muziek gemaakt, geschermd en gedanst (mentjaq en menari).

25 Maart. Reeds vroeg in den morgen zagen wij pasargangers, zoo mannen als vrouwen, de laatsten in hunne beste kleederen, donkergekleurde sarong, de voornamere in lang donker baadje, de anderen in gewoon katoenen baadjes, zooals men ze te Batavia ziet, eenige snoeren roode kralen om den hals, armbanden om de polsen en veelal de tot hoofddoek ineengedraaide slendang op het hoofd.

Hier zij aangeteekend dat, terwijl in Moeara Soengei Lolo VI Kota, vooral in den aanvang vrouwen en kinderen vrij schuw waren, in de Mapat Toenggoel zij zich nergens voor ons schuil hielden en het kampongleven overal zijn gang ging.

Wij bezochten de pasar, alwaar in de winkeltjes voornamelijk lijnwaden en sarongs van Malaka, op de pasar zelf meest eetwaren lagen uitgestald, vooral veel gedroogde visch.

Voorhanden waren: kopjes en borden, potten en pannen,

zeep, tabak, damar, snuisterijen, troeboek, katimoen, groenten, zout, rijst, pisang, salak, klapperolie, getah perta, petroleum, messen, enz. enz.

Duiten worden op de pasar niet aangenomen, alleen ons geld — ook centen — en dollars en dollarcenten.

Bericht krijgende dat de hoofden vergaderd waren, begaven wij ons in optocht naar de rapat, vooraf gegaan door vlaggedragers, gevolgd door onze reisgenooten en de voornaamste hoofden van Silajang en Loeboeq en begeleid door de muziek.

Zoodra wij gezeten waren werd aan een vooraf geplaatsten bamboestok de Nederlandsche vlag geheschen.

De panghoeloes waren allen volgens rang en stand in eerbiedige houding gezeten, nonchalant tegen een klapperboom zat Koemaladjati, ondanks zijne aanmatiging de meest sympathieke figuur. Hij is een krachtige grijsraad, met een flink en prettig voorkomen. Ongeveer 200 mannen uit het volk zaten in een wijden kring om de hoofden.

De vergadering werd geopend met de vraag of alle panghoeloes van het landschap Moeara Tahis aanwezig waren, waarop bevestigend werd geantwoord en de verschillende panghoeloes en ook Koemaladjati werden aangewezen.

De Assistent-Resident merkte toen op: »Is Koemaladjati een panghoeloe, ik dacht dat hij slechts een orang patoeb was."

Niemand bracht daar iets tegen in. Koemaladjati stond op en wilde zich verwijderen. Hem werd gezegd dat hij gerust mocht blijven zitten en luisteren wat met de panghoeloes besproken werd, zooals zoovelen uit het volk, die zich om de vergaderde hoofden hadden neergezet.

Daarop nam hij zijn vorige houding weer aan. Vervolgens richtte de Assistent-Resident het woord tot de aanwezigen, zeggende te hebben vernomen, dat het volgens de landsinstellingen wettig geroepen en door het gouvernement aangestelde hoofd Hasan galar Datoeq Soetan door zekeren Koemaladjati was op zijde gezet en dat deze hier sedert gedaan had alsof hij radja was, terwijl hij dat toch niet was en ook niet kon zijn, hoe of dat had kunnen gebeuren; of

genoemde Datoeq Soetan iets misdaan had; of hij gezondigd had tegen de adat; of hij onrechtvaardig bestuurd had; of hij zijne onderdanen benadeeld had; dat, als iemand iets tegen Datoeq Soetan had in te brengen of tegen de juistheid van het vernomene, men bereid was hem aan te hooren.

Een diep stilzwijgen heerschte, Koemaladjati zat onverschillig te kijken.

Het woord weder nemende, zeide de Assistent-Resident dat die stilzwijgende bevestiging zijner woorden hem niet genoeg was en daar niemand zich als woordvoerder opwierp, richtte hij zich daarop één voor één tot de grooten des lands.

Allereerst tot Soetan Malenggang, de waardigheid voerende van Gedang di dalam, als zoodanig beheerder van de oelajat, die op de categorische vraag ten antwoord gaf, dat Datoeq Soetan niets ten laste kon worden gelegd en dat deze het wettige hoofd was.

Hetzelfde antwoord gaf Radja Berajoen, anaq Sakò, beheerder der harta haq Sakò en het bestuur ad interim voerende, wanneer de waardigheid van landschapshoofd vacant is.

Onderwijl begon Koemaladjati een vrij luidruchtig praatje met zijn buurman en toen daarop dezelfde vraag werd gesteld aan Bandharo Besar en deze wilde antwoorden, viel Koemaladjati hem in de rede, hem iets toeroepende. De Assistent-Resident gelastte Koemaladjati daarop zijn mond te houden, zoolang hem niets gevraagd werd, waarop hij opstond en zijne schonders ophalende, den rug toekeerde, waarop 2 oppassers werd gelast hem tusschen zich te nemen en te zorgen, dat hij zich rustig hield. Deze voerden hem een klein eind mede en lieten hem neerzitten binnen het gehoor van het gesprokene. Zijn rijk was daarmede uit. Niemand der vergaderden, niemand onder het volk vervoerde een vin en één voor één antwoordden al de voorname personen des lands, wier namen hieronder zullen volgen, gelijk Soetan Malenggang had geantwoord. (1)

---

(1) Het spreekt van zelf dat wij, voor het geval van verzet, gezorgd had-

Hierop werd Datoeq Soetan plechtig hersteld in zijn adatrang van Gedan di loear en als wakil van het Gouvernement in Moeara Tahis, zijn benoemingsbesluit werd hem opnieuw overhandigd, nadat het in het maleisch vertaald, met luider stemme was voorgelezen.

Den panghoeloes werd gelast hem te gehoorzamen, zullende zij in het omgekeerde geval de vroegere lankmoedigheid bij het Nederlandsch gezag niet langer hebben te verwachten.

Daarop werd onderzocht of van de in 1883 door den Assistent-Resident Van Leeuwen bevestigde mindere hoofden nog in leven waren, hetgeen bleek niet het geval te zijn. De Assistent-Resident deelde daarop den aanwezigen mede, door den Resident der Padangsche Bovenlanden gemachtigd te zijn om aan het landschapshoofd ondergeschikte panghoeloes namens hem te erkennen en te installeeren en het wenschelijk te achten, nu het landschapshoofd weer namens het Gouvernement het bestuur zou voeren, ook de verhouding der andere hoofden tot het Gouvernement terstond te regelen.

Allereerst werd daarop onderzoek gedaan wie, nu Datoeq Soetan weer in zijne waardigheid was hersteld (soedah bediri lagi), als zijn Samboetan behoorde op te treden.

Door de geheele vergadering werd daarop Si Oesoel als zoodanig aangewezen.

Deze werd daarop afgevraagd of hij genegen was den door het Gouvernement geëischten eed af te leggen. Op zijn bevestigend antwoord werd hem daarop die eed afgenomen en hij met den galar Soetan Madjalelo als samboetan van Datoeq Soetan geïnstalleerd.

Vervolgens werd hoofd voor hoofd onderzoek gedaan, eerst bij Datoeq Soetan, daarna bij de in rang boven hen staande, vervolgens bij de in rang onder hen staande hoofden, ten slotte bij de andere stemgerechtigden en ten aanhoore van het verdere volk, wie de rechthebbenden waren op de

---

den in onzen rug door eenige vertrouwde personen beschermd te zijn. Ook tusschen de menigte waren zulke personen verdeeld.

verschillende waardigheden, welke volgens de landsinstellingen van Moeara Tahis bestaan.

Zoodra vaststond wie tot de pangkat geroepen was, werd hem afgevraagd of hij genegen was zich met den eed aan het Gouvernement te verbinden, waarbij er telkens op gewezen werd, dat zulks geheel uit vrijen wil moest geschieden. Allen bleken daartoe genegen. Aldus werden achtereenvolgens gekozen, beëedigd en geïnstalleerd: Si Rapat galar Soetan Malenggang, gedang di dalam en hoofd der kampong Benai,

Si Samadin galar Radja Berajoen anak Sakò, hoofd der kampong Koeboe Bahroe,

Si Kadir galar Radja Malenggang, hoofd der Soekoe Petapang te Moeara Tahis.

Als Datoeq Soetan uit den tak van Moeara Tahis gekozen is, bestaat te Sibentajan nog de pangkat ampat soedoet met den galar Radja Lelo 1), te zamen heeten de genoemden de »nan IV". Voorts:

Si Soehoer galar Soetan Bano, hoofd der soekoe Melajoe, Moeara Tahis,

Si Badiri galar Soetan Bangoen, hoofd der soekoe Mandheling, Moeara Tahis,

met Bandharo Besar, die op reis en Datoep Bongsoe, die wegens ziekte niet aanwezig was, vormen deze de: »nan berampat", met de »nan IV" uitmakende de: »nan VIII".

Verder:

Si Gani galar Datoeq Kajo, hoofd der kampong Batoengboesoek,

Si Boelin galar Datoeq Betoeah, hoofd der kampong Moeara Gagah,

met Bagindo Satie, hoofd der kampong Kota Sawah (laras Kota Radja) doch tevens adathoofd in Moeara Tahis, in zijn eerste waardigheid reeds beëedigd, vormen deze de: »nan

---

1) Nu Datoeq Soetan uit Sibentajan is genomen daarentegen in Moeara Tahis met den galar Radja Malenggang. Hun positie is ongeveer gelijk aan die van baris nan katiga elders.

III," te zamen met de »nan VIII" uitmakende de »nan XI di Moeara Tahis".

In het bestuur des lands, berustende bij Datoeq Soetan, zijn Samboetan Soetan Madjalelo en de nan XI, hebben, voor zoover hunne kampongs betreft, nog stem de hoofden van de na te noemen onderhoorigheden (kampong nan beratak), als hoedanig mede gekozen, beëedigd en bevestigd werden:

Si Boewò galar Datoeq Kabesaran, hoofd der kampong Soengei Biloet,

Si Sampan galar Datoeq Madja Indo, hoofd der kampong Roembei boekit,

Si Rasat galar Datoeq Bandharo Sati, hoofd der kampong Roembei bahroe.

Vervolgens werd medegedeeld, dat een der oorzaken, waardoor het Koemaladjati gemakkelijk was gevallen Datoeq Soetan op zijde te zetten, naar men zeide was, dat hij indertijd niet het door de adat na het verkrijgen van de pangkat Datoeq Soetan vereischte adatfeest had gegeven (berdjamoe, beralat), hetwelk, gelijk een besluit van het Gouvernement het bewijs levert, van het bezit eener Gouvernements betrekking, den volke ten teeken is van den door de volksinstellingen toegekenden rang, weshalve er gewicht aan werd gehecht, dat door hem, nu hij namens het Gouvernement in zijn rang was hersteld, ten deze ook aan de adat werd voldaan, en dat binnen drie maanden te Loeboek Sikaping het bericht werd verwacht, dat alles er voor in gereedheid was, als wanneer de Assistent-Resident andermaal hierheen zou komen en die plechtigheid bijwonen, dat ook van de andere hoofden verwacht werd dat zij de adat-verplichtingen, die hun rang met zich brengt, niet zouden uit het oog verliezen.

De vele knikjes die de aanwezigen wisselden, waren ten blijk, dat deze woorden hun welkom waren.

Wegens het vergevorderd uur werd de vergadering geschorst tot den volgenden dag.

26 Maart. Des morgens vroeg bleek de vrouw van Hadji

Ismail bereid inlichtingen te geven. Zij bekende nu met den gezochten Hadji getrouwd te zijn.

Toen de vorige Assistent-Resident (gewaarschuwd door den Controleur der Rokan-streken) verleden jaar Koemaladjati schreef om dien Hadji op te sporen, hield Koemaladjati hem verborgen, en week hij op diens verzoek ook een wijle uit naar Padang Lawas. Toen men ook daar zocht en hier verder geen werk van de zaak werd gemaakt, kwam hij weer terug. Toen een maand geleden bekend werd dat last was gegeven den Hadji op te sporen, verzocht Koemaladjati hem zich te verbergen. Zijne vrouw maakte toen levensmiddelen gereed voor een lange reis en toen bericht werd ontvangen dat oppassers hierheen onderweg waren, vertrok hij naar het oosten. Koemaladjati weende bij het afscheid en bad voor hem (mendoa).

Ten 8½ ure v. m. werd de rapat heropend. Allereerst werden door de gisteren beëedigden de daarvan opgemaakte processen-verbaal onderteekend. Hierop werd in deze volle vergadering der Mapat Toenggoelsche hoofden namens den Gouverneur het te Loeboeq Gedang gekozen hoofd van dat landschap geïnstalleerd en beëedigd, en vervolgens namens den Resident den Samboetan van Loeboeq Gedang Si Pona met de galar Soetan Djenal. Daarna werd der vergadering medegedeeld, dat verleden jaar in de poeasa zekeren Pandekar ketjil te Loeboeq Gedang was vermoord en dat de rapat in het landschap Mapat Toenggoel, te weten: Toeankoe besar van Silajang, Datoeq Gampo Alam van Loeboeq Gedang, Datoeq Soetan van Moeara Tahis en hunne samboetans, hier vergaderd, van de zaak kennis wenschten te nemen. Men zag verscheidene personen zeer onrustig, anderen zelfs bepaald bleek worden. Men had blijkbaar gedacht, dat die zaak zou blijven rusten.

Voorgeroepen werd de maleier Si Amat galar Radja Bagindo van Loeboeq Gedang en hem medegedeeld dat hij beschuldigd wordt den eersten slag te hebben toegebracht. Hij bekende en zeide last te hebben gekregen van Si Badat,

die toen het gezag in Loeboeq Gedang in handen had, om Pandekar ketjil te vangen, op te vatten of te dooden. Deze nl. was getrouwd met eene vrouw van Loeboeq Gedang doch van haar gescheiden, en had haar ontvoerd.

Men was met zijn vijftienen er op uit gegaan, had Pandekar ketjil gevonden. Si Amat bekende hem toen een slag te hebben toegebracht, zoodanig dat hij neerviel.

Anderen hadden hem daarop afgemaakt.

Werd voorgeroepen Si Djalanan en hem medegedeeld, dat hij beschuldigd werd Pandekar ketjil, toen Amat hem had neergeslagen, van den oever naar beneden te hebben getrapt. Hij erkende bij het geval tegenwoordig te zijn geweest, doch ontkende den trap te hebben gegeven.

Nog werd voorgeroepen Si Sabah en hem medegedeeld dat hij beschuldigd wordt den gevallene te hebben geslacht. Deze erkende bij het geval tegenwoordig te zijn geweest, doch ontkende den dader te zijn van den moord. Er waren vele menschen bij, doch wie het gedaan had wist hij niet, wel zag hij in eens dat Pandekar ketjil dood was.

Aangezien de meeste getuigen in deze moordzaak te Loeboeq verbleven, besloot de rapat daar de zaak verder te behandelen. De 3 beschuldigden werden in hechtenis genomen en overgegaan tot de behandeling van een zaak, die er het gevolg van is geweest, nl. den inval van orang dagang van Moeara Tahis in Loeboeq Gedang, om genoegdoening te krijgen voor den moord.

Gehoord werden Si Kalat galar Padoeka Toewan, Si Lipa galar Pakih en Si Djail galar Kari. Uit de verklaringen dezer personen, die zelf tot de aanvoerders hadden behoord, en van Soetan Djenal van Loeboeq Gedang werd het bewijs geleverd, dat de inval had plaats gehad op last van Koemaladjati, dat men den lieden van Loeboeq Gedang had gedwongen als genoegdoening af te geven: 12 karbouwen, een naaimachine, 4 vischnetten, 1 koperen bord, 1 koperen aanrechtschaal, 1 geweer en eene som geld, waarvan het juiste bedrag niet viel vast te stellen, doch door Soetan

Djenal als 174 dollars werd opgegeven. Koemaladjati had 1 karbouw genomen voor zich als huldegeschenk en er vijf nog bovendien gehouden, de rest van de goederen had hij onder de deelhebbers laten verdeelen.

Vonnis wijzende in deze zaak, was de Kerapatan van oordeel, dat de hoofdschuldige in dezen was Koemaladjati en werden overeenkomstig den adatregel: »Salah makan di moentahkan, salah tarik di koembalikan", de deelhebbers aan den tocht veroordeeld het geroofde of de waarde daarvan terug te geven. Datoeq Soetan werd door de Kerapatan met de ten uitvoerlegging hiervan belast en hem werd opgedragen te zorgen, dat de zaak binnen drie maanden uit de wereld was.

Hierop nam de Kerapatan in behandeling de zaak van Koemaladjati. Na zijne verdediging te hebben aangehoord, die van geene beteekenis was, werd hij door de Kerapatan wegens het op zijde zetten van het landschapshoofd en het zich meester maken van het gezag in Moeara Tahis, het gelasten van een inval in het landschap Loeboeq Gedang en het zich toeëigenen van een deel van het daar geroofde, veroordeeld tot 10 jaren verbanning.

Nadat dit vonnis was uitgesproken, werd Koemaladjati weggeleid. Hij vroeg en verkreeg vergunning dien dag onder bewaking zijne zaken te regelen en zich voor te bereiden tot de reis.

Nadat de vraag of iemand iets in het midden had te brengen ontkennend was beantwoord, werd nog geïnformeerd naar den stand der voedingsmiddelen en ook hier de mededeeling ont angen, dat de oogst slechts middelmatig was geweest, doch voor gebrek niet viel te vreezen.

Hierna werd de vergadering gesloten.

Reeds den dag na onze aankomst was ons door de hoofden van Roembei een 2-tal geiten aangeboden. Deze werden geslacht en werd op de gebruikelijke manier met mentjaq en menari een feestelijk tintje aan den verderen dag gegeven.

Nu de macht van Koemaladjati was geëindigd, achtte men

den tijd gekomen om verder werk te maken van de opsporing van Hadji Atjeh, o. a. werd zulks uitdrukkelijk opgedragen aan het nieuwe landschapshoofd Datoeq Soetan, aan Soetan Malenggang en aan Soetan Djenal van Silajang.

27 Maart. Des morgens te 7 uur vertrokken wij, onze gevangenen gebonden en onder bewaking voor ons uit voerende. Bij ons vertrek gaf de bevolking geen enkel teeken van onrust, vlaggetjes werden voor ons uit gedragen, muziek liet zich hooren en men deed ons een eind uitgeleide.

Dadelijk na het verlaten der kampong trokken wij over de Air Gagah, een 4 M. breed, ondiep en weinig stroom hebbend zijriviertje van de Batang Tibawan, bij zijn monding de grens vormende met Rokan (Oostkust van Sumatra). Te 7 uur 40 gingen wij over de 2½ M. breede en ondiepe Pagambir, te 8 uur 15 bereikten wij een perhentian, alwaar de panghoeloe van Kota Sawah ons begroette en waar volgens zijn zeggen de grens is tusschen Moeara Tahis en Kota Sawah (Kota Radja).

Hadden wij tot kort te voren door zeer laag kreupelhout en hilalang geloopen en wij het door het voortdurend klimmen en dalen over kleine hoogten zeer warm gekregen, nu voerde ons pad door jong bosch en hielden wij verder schaduw tot wij de Boekit Toedjoeh bij Goea bereikten.

Te 8 uur 30 doorwaadden wij de Air Limbako. Te 8 uur 45 bereikten wij opnieuw een perhentian, met een grat van Datoeq Madjo Indo, volgens de lieden van Moeara Tahis is daar hun grens.

Omtrent dit punt kon geen zekerheid worden verkregen en zal deze kwestie bij de terugkomst over drie maanden worden opgelost.

Van hier voert een pad in oostelijke richting naar Pasir Poetih en verder naar Rokan.

De hoofden van Moeara Tahis, met uitzondering van Datoeq Soetan en zijn Samboetan, gingen hier terug, nadat eerst een kwartiertje rust was gehouden. Gedurende die rust werd de mogelijkheid besproken van den aanleg van een

paardenpad, het bleek dat men in Roembei zeer er naar verlangde. De aanleg zal geen bijzondere moeilijkheden leveren. Ook Rao heeft er belang bij dat vervoer per babanpaard tusschen de pasars te Rao en te Roembei mogelijk wordt, als daar de sawahs beplant en te Moeara Tahis de padi geheel geoogst is, kan er aan begonnen worden; de lieden van Roembei zijn bereid een flink stuk voor hun rekening te nemen (1). Afgesproken werd over drie maanden te paard in Roembei terug te komen en die belofte was den lieden blijkbaar aangenaam (2).

Te 9 uur 20 bereikten wij de kampong Melantjar, ressorteerende onder Kota Sawah. Zij bestaat uit tien huizen, ligt vriendelijk tegen de hellingen van het gebergte, te midden van vele klapperboomen en vrij aanzienlijke gambir-aanplantingen. Ook suikerriet en koffie groeit er.

Hier nuttigden wij wat rijst en trokken te 10 uur 20 verder, doorwaadden de 5 M. breede en ondiepe Soengei Melantjar en sloegen te 10 uur 25 in oostelijke richting af; aan het kruispunt gaat de weg recht door naar Kota Sawah.

Langs ons pad groeide een groote hoeveelheid ananas. Te 10 uur 45 trokken wij door de 1 M. breede Air Asahan, een zijriviertje van de Air Melantjar, en bereikten te 11 uur 15 het kruispunt met het pad van Kota Sawah, dat wij den 22sten waren ingeslagen.

Verder volgden wij denzelfden weg naar Loeboeq Gedang, welken wij dien dag gekomen waren. Te 12 uur waren wij door de Pintoe Padang, en bevonden ons weldra op de Boekit Pampan (Toedjoeh), waar wij den vorigen Zondag zulk een hitte hadden te doorstaan. Nu moesten wij de steile hellingen af, de lucht was betrokken, er woei een bries en viel de tocht over die bergen heel wat minder zwaar. Om

---

(1) De controleur van Rokan is naar wij vernamen reeds tot boven Rokan met zijn wegenaanleg gevorderd. Van Rokan kan men reeds te paard naar Banghinang; van Rokan naar Roembei zal de verbinding dus wel spoedig volgen.

(2) Zie naschrift. De adatfeesten van Datoe Soetan en Datoe Gampo Alam vielen samen met de feestelijke opening van den paardenweg.

1 uur waren wij in Goea en na een kort doch vriendelijk onthaal in het huis van Radja Goenoeng, gelegen in een vischvijver, kwamen wij over Troessan te 2 uur 45 te Loeboeq Gedang. Voor het eerst hadden wij onderweg regen. Het pad tusschen Troessan en Loeboeq Gedang, dat Zondag zoo makkelijk scheen, was nu uiterst glibberig en wij kwamen met moeite vooruit.

Te Troessan ontvingen de hoofden van Loeboeq Gedang ons met muziek en Nederlandsche vlaggetjes, blijkbaar op voorbeeld van Roembei en Silajang tijdens onze afwezigheid gemaakt.

Nauwelijks waren wij weer in hetzelfde vieze huis, of een onweersbui ontlastte zich.

In den vooravond maakten wij eene verkenning in den omtrek van de kampong en bevonden wij dat de kampong, zooals trouwens haar naam reeds aanduidt, gelegen is aan een groote bocht van de rivier, de Soempoer, die zich ten zuiden van de kampong, na den weinig beteekenende ongeveer 4 M. breede, ondiepe, doch diep ingesneden Air Benar te hebben opgenomen, met een scherpe bocht naar het Z. W. wendt.

Bij de monding van dat riviertje, waarheen het pad van de kampong steil afdaalt, wees men ons op het terrein aan hoe de moord op Pandekar ketjil zich had toegedragen.

Ten oosten van de kampong strekt zich een ongeveer 2 à 300 M. breed, weinig geaccidenteerd met dichte rimboe bedekt terrein uit, daarachter beginnen de zeer steile met oerwoud begroeide hellingen van den Boekit Roempang.

Aan den rechteroever van de Soempoer loopt het terrein steil op en vormt het aldaar een kale heuvelrug, die zich zoover wij konden zien langs den oever uitstrekt en van welks rug de kampong geheel kan worden beheerscht.

In N. richting is het terrein tot aan kampong Troesàn weinig geaccidenteerd, om daarna over te gaan in een heuvelreeks die ten slotte, steeds hooger wordende, zich verliest in het gebergte tusschen Goea en Kota Sawah (boekit Pampan of boekit Toedjoeh).

28 Maart. Reeds vroeg in den morgen kwam de rapat bijeen.

Zitting namen evenals te Roembei de hoofden der drie Mapat Toenggoelsche landschappen en hunne samboetans; veel volk, waaronder zelfs meerdere vrouwen, woonden de zitting als belangstellende toeschouwers bij.

De zitting werd geopend met de mededeeling, dat te Roembei bereids door de Kerapatan eene beslissing genomen was met betrekking tot de door de orang dagang van Moeara Tahis onder den naam van dendang, doch in strijd met de adat geroofde goederen, dat deze zouden worden teruggegeven, dat de uitvoering van die besslissing aan Datoeq Soetan van Moeara Tahis en Datoeq Gampo Alam van Loeboeq Gedang was opgedragen en werd bekend gemaakt dat die zou plaats hebben onder leiding en toezicht van den Jang di Pertoean van Padang Noenang en dat gewenscht werd dat deze zaak geheel uit de wereld zou zijn, als de Assistent-Resident over drie maanden terugkomt.

Hierna ging de kerapatan over tot de behandeling van de moordzaak.

Ter terechtzitting bleek het volgende:

Zekere Pandekar ketjil, iemand uit het Kamparsche, was getrouwd geweest met eene vrouw uit Loeboeq Gedang, doch van haar gescheiden.

In het laatste van 1901 kwam hij echter nu en dan weer in Loeboeq Gedang en troonde haar dan met zich mede naar het bosch, waar zij soms verscheidene dagen samen verbleven. Door de broers van de vrouw onderhouden, die wenschten dat hij met haar zou hertrouwen, brutaliseerde hij hen, waarop zij zich beklaagden bij Si Badat galar Soetan Mohamad, toenmaals onder den galar Datoeq Gampo Alam, wederrechtelijk het gezag in Loeboeq Gedang voerende. In stede van, gelijk een hoofd betaamt, te trachten om de zaak tot een oplossing te brengen of die volgens de adat te berechten, gelastte hij den man dood te slaan. Men lokte hem toen naar de badplaats, waar de Air Benar in de Soem-

poer valt, alwaar zich te voren in het kreupelhout een aantal mannen van Loeboeq Gedang verscholen hadden.

Toen Pandekar ketjil het hellende pad afdaalde naar de rivier, sprong Si Amat galar Radja Bagindo van achter de struiken te voorschijn en gaf hem met een stuk hout een geweldigen slag op het achterhoofd; men trok hem toen naar den oever, alwaar Si Sabah den bewustelooze slachtte, hem daarna het hoofd afsneed, hetwelk men begroef, waarna men den buik openmaakte en met steenen vulde en het lijk in de rivier liet zinken.

Door den fellen stroom werd het echter medegevoerd en rolden de steenen er uit en kwam het lijk later beneden strooms aandrijven, waardoor de moord bekend werd, met het gevolg dat de te Roembei gevestigde vreemdelingen op last van Koemaladjati van Moeara Tahis, die overigens niets hoegenaamd met de zaak te maken had, als vergelding een inval deden in Loeboeq Gedang en roofden wat zij konden.

Wegens dezen moord veroordeelde de kerapatan thans: Si Badat galar Soetan Mohamad, Si Amat galar Radja Bagindo en Si Sabah ieder tot 10 jaren dwangarbeid in den ketting.

Nadat dit vonnis was uitgesproken en niemand iets meer in het midden wenschende te brengen, werd de kerapatan gesloten.

Den veroordeelden werd tijd gegeven hunne zaken te regelen en van hunne familieleden afscheid te nemen en werden zij daarna tegelijk met Koemaladjati naar Rao opgezonden.

Niets meer te regelen vallende, begaven ook wij ons ten 11 ure v. m. over Troessan en Goea op weg daarheen.

Te Goea moesten wij eenigen tijd schuilen voor een onweersbui en zetten wij ten 1 ure onzen tocht voort. De onweersbui had het pad glad gemaakt, doch door de oefening, die wij langzamerhand in het loopen op slechte paden verkregen hadden en dank zij de koelte ten gevolge van den regen, vorderden wij snel.

Het pad voerde ons van Goea in W. richting langs den linkeroever van de Soempoer, en liep over de uitloopers

van het gebergte, dat zich langs dien oever uitstrekt. Ook aan den tegenovergestelden oever bevindt zich een bergrug. zoodat de Soempoer zich hier een weg had te banen door een nauwe kloof, die in W. richting oploopende steeds smaller wordt.

Telkenmale moesten wij kleine zijstroompjes van de Soempoer doorwaden; alleen daar waar zich die waterloopjes bevonden, troffen wij een weinig schaduwgevend hout aan, overigens zijn de hellingen van het gebergte hier geheel bedekt met hilalang en varens, groeiende tusschen rotsgesteenten.

Vorenbedoelde stroompjes zijn:
de Air Goea (2 maal) breed 4 M.,
» » Lobang , » 4 M.,
» » Soeliq lada , » 1 M.,

Hierop volgde de Soengei Abam, die zich reeds van verre aankondigde door een donderend geweld, dat het gebruisch van de Soempoer overstemde. Voor het eerst gedurende onzen reis stuitten wij op een bandjirende rivier, een gevolg van de zooevenvermelde onweersbui.

De gevangenen en hunne geleiders en een deel de lastdragers hadden de rivier nog kunnen passeeren. Een klein aantal koelies echter hadden daartoe geen kans meer gezien en troffen wij aan den oever.

Het schouwspel was trotsch en schoon, onze thuisreis hier gestuit te zien echter verre van aangenaam.

Wij besloten, hoe dan ook, met het oog op den nog verren tocht en het late uur (1 u. 50 n.m.) de golven te trotseeren, en elkander vasthoudende gelukte het de rivier, die 15 M. breed en ruim 1 M. diep was, over te komen. Ook de koelies kwamen eindelijk met hunne vrachten, door door anderen geholpen, zonder ongelukken aan de overzijde. Slechts 20 minuten oponthoud veroorzaakte ons deze overtocht.

Deze rivier vormt de grens met de Raosche laras Loeboeq Lajang. Hier namen wij afscheid van de hoofden van Loeboeq Gedang; Radja Melintang van Loeboeq Lajang vergezelde ons verder.

Achtereenvolgens trokken wij nog

te	2	uur	40	door	de Air Manis,	$1^1/_2$	M.	breed,
»	2	»	45	»	» Anak Air Ampaloe	1	»	»
»	2	»	50	»	» » » Blimbing	1	»	»
»	2	»	55	»	» Soengei Sari Keteq	1	»	»

en te 3 uur 20 » » » Daras, 6 M. breed, die over groote rotsblokken naar beneden spoedt.

Van hier begint de klim over de Boekit Soengei Daras. Te 3 uur 30 begonnen wij te stijgen langs een steile helling. Het pad voerde recht naar den top, reeds van verre zichtbaar aan een eenzame bamboestoel, Auer Si Njamoek geheeten. Te 4 uur 15 waren wij boven, een koude wind maakte den klim weinig vermoeiend. Boven gekomen wierpen wij den blik achter ons.

In de diepte rolden de wateren van de Soempoer door een nauwe bedding, waar wij ook het oog wendden verhieven zich heuvelen achter heuvelen, lichtgroen van kleur, met hilalang begroeid, in spleten en ravijnen donkère tinten van opgaand hout als afwisseling voor het oog.

In de verte zagen wij neer op den Boekit Pampan (Boekit Toedjoeh) en herdachten wij nog eens de helsche hitte, toen wij dien beklommen. Op den achtergrond, in het Oosten, stuitte de blik voor het laatst op den Boekit Roempang met den Boekit Gameh-Gameh, die zich donkerblauw afteekenden, thans, evenals vroeger van uit den Linggo Koening gezien, den horizon voor ons afsluitende.

Een klein eind verder zagen wij plotseling de vallei van Rao aan onze voeten liggen. Op dit punt begroette ons de panghoeloe kapala en nog eenige hoofden van Loeboeq Lajang.

Geleidelijk daalden wij af naar het liefelijk dal, waar wij de Batang Sibinail zich zagen slingeren door bosschen en sawahs. De hilalang langs ons pad maakte plaats voor kreupelhout, hetwelk wij eerst verlieten, toen wij, te 5 uur in den namiddag, in de vlakte aan den oever stonden van de Batang Asik, aldaar 20 M. breed en 1 M. diep, echter

met een zeer breede bedding, die als het bandjirt een zee gelijk wordt. Na vervolgens nog door de Sibinail getrokken te zijn, even breed en even diep, doch wat meer ingesneden, bereikten wij de kampong Tjiranting, waar vele hoofden ons wachtten en paarden voor ons gereed stonden. Spoedig bereikten wij nu Padang Noenang, langs een goed rijpad, waar de Jang di Pertoean ons verwelkomde en muziek en vlaggen iets feestelijks aan onze terugkomst bijzetten.

Na eenige besprekingen met den Jang di Pertoean, naar aanleiding van onze reis en speciaal met betrekking tot Moeara Tahis en Loeboeq Gedang, en na hem een compliment gemaakt te hebben over zijn wakils, die ons van zoo veel dienst waren geweest, haastten wij ons verder langs het goede 3 M. breede rijpad, dat op een paal afstand van Rao uitkomt op den grooten weg. Te half zeven waren wij in de pasanggrahan te Rao.

29 Maart. In afwachting van de paarden, die ons naar Loeboeq Sikaping zouden voeren, besteedden wij dezen dag met het bezichtigen van den omtrek, het ordenen en verzenden onzer bagage, het verzamelen van enkele gegevens, die ons nog ontbraken en die de ons nog vergezellenden verstrekken konden.

Ook gaven wij een sedekah aan ons Inlandsch gevolg, oppassers en bedienden, die zulks door hun goede houding gedurende den geheelen tocht ten volle verdiend hadden.

Na afloop daarvan begaven de oppassers zich met de gevangenen op weg naar Loeboeq Sikaping.

De djaksa was dezen dag onzen gast in de pasanggrahan, hebbende hij onze achting verworven door de opgewektheid en den ijver, waarmede hij zich ondanks den voor zijn leeftijd zwaren tocht, steeds had nuttig gemaakt.

Nog te Rao zijnde, ontvingen wij reeds bericht van terugstortingen bij den Jang di Pertoean van te Loeboeq Gedang geroofde gelden.

Laat in den avond kregen wij bericht dat onze paarden gestationneerd waren.

30 Maart. Per as van Rao terug naar Loeboeq Sikaping, alwaar wij te half een aankwamen, een uur later door de gevangenen gevolgd.

Onze reis was ten einde en wij konden met voldoening er op terugzien.

Het Nederlandsch gezag in Moeara Soengei Lolo VI Kota en de Mapat Toenggoel, tot dusverre meer in naam dan metterdaad uitgeoefend, ja, in de landschappen Loeboeq Gedang en Moeara Tahis in de laatste jaren zelfs openlijk miskend, mag als gevolg er van thans op een hechten grondslag bevestigd heeten.

De bestraffing van hen, die gemeend hadden het te kunnen trotseeren, alsmede de berechting der gepleegde misdrijven, zullen een blijvenden indruk nalaten, mits men die landschappen niet andermaal uit het oog verliest.

LOEBOEQ SIKAPING, 2 April 1903.

De Assistent-Resident van Loeboeq Sikaping,
J. BALLOT.

De chef van den Staf ter Sumatra's Westkust,
De kapitein van den generalen staf,
H. L. BENSE.

NASCHRIFT.

Binnen drie maanden is een paardenweg naar Roembei inderdaad tot stand gekomen en bestaat thans een druk verkeer met lastpaarden tusschen Rau en die plaats.

Ook naar Moeara Soengei Lolo is een paardenpad in aanleg en het eerste paard daar reeds geweest. In verband daarmede worden de beschreven voetpaden naar beide plaatsen niet meer gebruikt en zijn zij deels dichtgegroeid.

Het paardenpad naar Roembei loopt tot Goeo langs den linkeroever van de Soempoer, klimt dan geleidelijk langs de hellingen van de Boekit Toedjoe en Boekit Pampang en leidt terzelfder plaatse als het oude voetpad door de Air Tahis. Van daar daalt het geleidelijk langs Si Malantjar tot de Air Limbako, die ook op de oude plaats doorwaad wordt. Verder blijft het ten Westen van het oude pad. De grootste helling is 1 op 10, de breedte 2 tot 3 Meters.

Het nieuwe pad van Oeloe Silajang naar Moeara Soengei Lolo heeft dezelfde maximum helling en krijgt dezelfde breedte. Eerst leidt het ongeveer een paal langs de Pangeanrivier tegen de helling van de kloof, door deze gevormd, en treedt dan in een vlakte, waar de Soengei Toehoer, een klein stroompje, dat in den drogen tijd geen water bevat, zich in de Pangean stort. Dan laat het pad die rivier rechts liggen en loopt door de kampong Soengei Toehoer, met 18 verspreid staande huizen. Daarna klimt het gedurende een paal geleidelijk, het laatste gedeelte zigzagsgewijs naar de waterscheiding, de Boekit Mandjoet, om daarna weder een paal geleidelijk te dalen naar Soengei Rias, een kampong met een 4-tal huizen in een kleine vallei gelegen.

Voorbij Soegei Rias daalt het pad ruim $1^1/_2$ paal en leidt dan, andermaal $1^1/_2$ paal, door eene smalle kloot. Aan het einde der kloof ligt de kleine Bandjar Simanau en vlak er

bij de kampong Air Angat, te zamen 10 huizen tellende; daar begint de Ranah Soengei Lolo. Het pad voert dan 2 palen door deze vlakte, welke door de Soengei Lolo bewaterd wordt en door tal van kleine stroompjes, die van het gebergte naar die rivier toe loopen; die vlakte eigent zich bij uitstek voor sawah-aanleg, zeer enkele sawahs zijn er reeds en tot den aanleg van meerdere is besloten.

De laatste paal loopt het pad langs de linker helling van een door de Soengei Lolo gevormden kloof en komt dan uit vlak tegenover Moeara Soengei Lolo.

Loeboeq sikaping, 25 September 1903.

J. Ballot.

DE VERZAMELING GOUDEN GODENBEELDEN GEVONDEN IN HET GEHUCHT GĔMOEROEH, BIJ WANASABA,

EN NAAR AANLEIDING DAARVAN

IETS OVER HARIHARA

EN DE

GESCHIEDENIS VAN HET UITERLIJK VAN GARÛḌA OP JAVA,

DOOR

Dr. J. BRANDES.

(Met elf platen).

De kostbare, fraaie en leerzame verzameling van het gehucht Gĕmoeroeh, desa Banjoe Kĕmbar, distr. Leksana, afd. Wanasaba (Kĕdoe-Bagĕlen), vermeld in de Notulen van de November-vergadering, zie Not. B. G. 1903, bl. 118, en hierachter in den trant der gebruikelijke catalogiseering beschreven, vereischt daarnevens ook een zekere samenvattende bespreking, omdat zij daardoor eerst goed tot haar recht gebracht kan worden. Het is bijv. al dadelijk duidelijk dat de stukken, op twee na, groepsgewijze bij elkander behooren, hoewel de derde groep misschien als een oneigenlijke moet worden beschouwd, nl. 4565, 4566-4567-4568, 4569-4570, 4571-4572 en 4573. Slechts het eerste en het laatste stuk staan op zich zelf.

Van deze beiden, waarvan het eerste zeker, het laatste vermoedelijk Çiwa voorstelt, is het eerste een zeer mooi stuk werk, maar het laatste zeer minderwaardig, zoodat men haast van prutswerk zou gaan spreken, en dat dan eigenlijk alleen ook maar daardoor leerzaam is, omdat het ons laat zien, dat er ook oudtijds slecht werk geleverd kon worden, zoowel naar de techniek als naar den opzet. Slecht uitge-

voerd, vertoont dit beeldje, een vrijstaand popje, ook een onduidelijke figuur, welker waarde, bij het ontbreken der emblemen en bij de eigenlijk gezegde armelijke kleedij, zelfs niet gegist zou kunnen worden, ware het niet dat het gevonden was in gezelschap van de overige hier te bespreken stukken, die het hoogst waarschijnlijk maken, dat ook dit beeldje een Çiwa als Mahadewa moet voorstellen. Men zie slechts de korte beschrijving gegeven onder No. 4573, en vergelijke het platte brahmanensnoer (of band) en de wijze waarop het afhangende benedenkleed hier wordt opgehouden, met de geheel overeenkomstige vormen van den Çiwa, vertegenwoordigd door No. 4572.

Het *eerste stuk*, No. 4565, Plaat 1, fig. 1, een zware gedreven gouden plaat, is daarentegen van zeer fraai maaksel. Door dat het bijzonder hoog opgewerkt is, denkt men in den aanvang eerder aan giet- dan aan drijfwerk. Maar, zoo het oorspronkelijk al gegoten mocht zijn, het is ontegenzeggelijk toch ook gedreven en geslagen, zooals goed zichtbare hamerputten duidelijk uitwijzen. Het is gemerkt, vermoedelijk met den naam van den maker, *si mpu gĕrî* (?), »de meestersmid Gĕrî". De eigennaam is onzeker, omdat het karakter, dat den eersten lettergreep uitdrukt, onduidelijk is. In vorm wijken de letters, evenmin als die van nog een ander opschriftje op nog een ander stuk van deze verzameling (No. 4571), niet af van die van het gewone schrift der opschriften van oude dagteekening uit dezelfde streek. Daar die stukken alle uit een tijd zijn, dat men in de Çaka-telling een 7 schreef met een hoog tiental, of een 8 met een laag, mag de vervaardigingstijd gesteld worden op ongeveer 800 van de Çaka-jaartelling of het einde van de 9e eeuw A. D. Het stuk is gemaakt van een zware, breede en vrij hooge gouden plaat, zooals er een soortgelijke, maar van veel minder solide makelij, al in de verzameling van het Genootschap is, No. 517 [1]).

---

1) Dit laatste stuk is erg afgeknipt, en daardoor zijn de emblemen en de wâhana, die achter de voeten van het beeld lag, geheel onduidelijk geworden. Zie Groeneveldt, Catalogus, onder het aangegeven nommer.

Het beste kan men er zich een voorstelling van maken, als men denkt aan een, op kleiner schaal uit hout gesneden, steenen beeld met achterplaat, uit één stuk, en dit houten product dan geheel verguld. Het zijn inderdaad verkleinde reproducties van zulk soort steenen beelden, al is eigen schepping daarbij niet uitgesloten. Zij hebben eens tegen een achterwand of in een raam bevestigd gezeten, als in een altaarkastje of iets dergelijks. Op zich zelf kunnen zij niet staan, slechts leunen, en dan ziet men duidelijk dat er wat aan ontbreekt, ook bij het nieuwe stuk, want de omranding is niet compleet en ook niet afgewerkt, zooals dit wèl het geval zou zijn, indien het stuk bedoeld was geweest, als een op zichzelf en vrij staand. Opmerkelijk is aan dit beeld, dat het hooge kapsel aan de bovenste helft reeds den overgang tot de hooge kroon laat zien. Dit vereischt eenige toelichting. Daarvoor is geen betere inleiding te vinden dan hetgeen de Heer Groeneveldt op bl. 2 van zijn Catalogus schreef: »Om het voorhoofd loopt een diadeem en daarboven verrijst een hooge haartooi, die dikwijls zoozeer met versierselen bedekt is, dat men eer aan eene soort hoed te denken heeft, en dat het verschil tusschen haartooi en hoed vaak niet uit te maken is; enkele lokken van het haar hangen op de schouders af; de aan Çiwa eigene hooge haartooi (djaṭâ) zonder versierselen komt niet bij de steenen, maar slechts bij enkele metalen beelden voor". De verzameling van het Bataviaasch Genootschap, waarop genoemde geleerde zijn zoo deugdelijke, korte, samenvattende, algemeene beschrijvingen moest opbouwen, is zeer heterogeen. Eensdeels levert zij verschillende figuren, die, hoe overeenkomstig ook, toch op verschillende wijze zijn getooid, en anderdeels bevat zij van dezelfde figuur afbeeldingen, die elkander in tijdsorde ontloopen. Op het oogenblik, dat de genoemde catalogus ineen kon worden gezet, zou het slechts zeer schadelijke gevolgen hebben gehad, als de Heer Groeneveldt, die desniettemin onder ieder voorwerp de individueele verschillen niet verzuimde op te geven, zich, waar

voorop moest staan de geheele verzameling meester te worden, in detailstudiën had geworpen, en ieder onderdeel nader en nauwkeuriger had uitgeplozen. Dit geldt ook ten opzichte van de kroonen. Bij de verschillende goden enz. kan men een verschillend kapsel ontwaren. Voorts kan ook vastgesteld worden, dat zich uit die kapsels verschillende kroonen ontwikkelden, en dat de vorm van dezen, waaronder blijkbaar één type telkens vooropstaat, zich in den loop der tijden, ook onder den invloed van zichtbaar ingrijpende variatie-zucht en van invloeden van buiten, duidelijk omzetten. Daar het hier niet te doen kan zijn om een monographie over de kroonen in het algemeen te geven, zij hier ten deze slechts het navolgende opgemerkt. Men vindt bij Çiwa bijv. een zeer hoog opgezet kapsel. Het lange hoofdhaar wordt van voren en van ter zijde glad weggekamd tot achter op het midden van het hoofd. Daar wordt het met een vlecht omwonden, nadat er een hooge cylindervormige crêpée is in geplaatst. Tegen dit kussentje op wordt het gedeelte van het haar, dat in den door die vlecht gevormden ring was ingebracht, in krullen, of tressen, of vlechten opgestoken, zoo dat dit alles zich vereenigde boven op die crêpée, waar het met een haarspeld werd vastgestoken. Het overige haar liet men, almede in krullen of vlechten, verder vrij neerhangen achter langs de ooren en het hoofd, op de schouders en op den rug. Tot grooter sier en beter bevestiging van dit kapsel wordt dan daarna of later een diadeem of voorhoofdband om het hoofd geslagen, die rust op de ooren, en daar ook afhangende oorgrijpers of vleugels hebben kan. Boven op het hoofd, of om den voet van het opgaande kapsel, waarin het kussentje, werd een fraaie haarband of haarring geplaatst, en boven op het kapsel een steeds grooter afmetingen aannemende haarnaald of een soort van kalotje. De overgang tot de latere soort van kroonen, die zich als dubbel-kroonen of als tiara's voordoen, was dat dat kalotje grooter afmetingen kreeg, zoodat het heele bovenkapsel, of het gedeelte waarin de crêpée zat, er in opgenomen kon worden, en

bedekt was door een »soort van hoed", waarvan de basis de haarband en de top de haarspeld was. Eerst daarna kon de eigenlijk gezegde kroon opkomen, die het geheele kapsel, behalve de afhangende krullen, bedekte, en waarin èn diadeem èn haarband èn haarspeld waren opgegaan. Zulke kroonen worden ook nog gegeven als à jour bewerkt. Men kan zich er een voorstelling van maken, dat de Heer GROENEVELDT terecht schreef, dat het verschil tusschen haartooi en hoed vaak niet uit te maken is. Het beeld waarvan hier gesproken wordt, vertoont het kapsel en de kroon in het stadium van overgang. Om het voorhoofd loopt de diadeem, het haar is opgekamd, behalve voorzoover als het afhangt; het bovengedeelte van het kapsel, het opgaande, is opgenomen in een kleine kalotvormige kroon, waarvan de haarband de onderrand is.

De overige stukken vormen drie groepen.

De *eerste groep,* No. 4566, 4567 en 4568, Plaat 2, fig. 2; Plaat 3, fig, 3; en Plaat 4, fig. 4, is voor ons in hooge mate interessant. Het zijn drie beelden op eenzelfde wijze als het zooeven besprokene gemaakt, maar van veel minder zwaar goudblik, voorstellende eensdeels Çiwa (of Çambhu of Hara) als Maheçwara of Mahâdewa, anderdeels Wiṣṇu of Hari, en in de derde plaats eene combinatie van deze beiden, Çambhu-Wiṣṇu of Hari-Hara. Deze combinatie was tot nog toe op Java niet aangetroffen. Om dit laatste beeld No. 4567, Plaat 3, fig. 3, goed te begrijpen, beschouwe men eerst de beide anderen No. 4566 (Çiwa) en No. 4568 (Wiṣṇu). Deze zijn door hun emblemen en de wâhana's duidelijk gekenmerkt: Çiwa door den drietand, den vliegenwaaier, de rozenkrans, de wijwaterkruik en het rund; Wiṣṇu door het rad, de schelp, het doosje (?), de knods en den Garûḍa; Çiwa daarenboven nog door den tijgerhuid, dien hij, over het benedenkleed, om het lichaam omgeslagen, heeft afhangen, en door zijn kapsel zonder kroon, die Wiṣṇu in tegenstelling wel draagt. Nauwkeuriger toegezien bespeurt men ook dat Wisnu's kleed en sieraden veel rijker zijn dan die van Çiwa,

ja, dat onderanderen de kroon, die hij draagt, bijzonder fraai is en zelfs oorvleugels vertoont, terwijl verder nog, voor zoo ver het mogelijk was, de achterplaat gevuld is met losse bloemen en twijgen, die een bloemenregen zouden kunnen voorstellen, maar ook bepaaldelijk de bloemen van Wiṣṇu zouden kunnen vertegenwoordigen. De tegenstelling tusschen deze twee beelden maakt het begrijpen van het derde, No. 4567, het grootste van de groep, dat dus in het midden opgesteld moet zijn geweest, zeer gemakkelijk. Oogenblikkelijk valt het op, dat dit twee wâhana's vertoont, een nandi en een garûḍa, en dat men het beeld om zoo te zeggen zou kunnen doorsnijden van boven naar beneden, om dan te houden een rechterhelft van het Çiwa-beeld, No. 4566, en een linkerhelft van dat andere, van Wiṣṇu, No. 4568. Aan de rechter helft, waarbij de Nandi, vindt men het kapsel, het bidsnoer, de kruik, de kop van de tijgerhuid; aan de linker, met den Garûḍa, de kroon, de schelp en het doosje (?) en de rijke sarong. Het beeld is ikonographisch volslagen duidelijk, en het zou dat zelfs zijn, als er niet op enkele tegenhangers buiten den Archipel gewezen kon worden, als in Cave III te Badami, in Vol. I, van de Imperial Series of the Archaeological Survey of India (Plate XIX, fig. 4), en in het Musée Guimet, van Asram Maharosei in Kambodja, in Lajonquière, Inventaire descriptif des monuments du Cambodge, bl. 14, 54. Minder gemakkelijk is de plaats van Harihara in den eeredienst aan te geven 1).

Een monographie hierover bestaat niet, evenzeer als over het algemeen er nog te weinig hulpmiddelen toegankelijk zijn om

1) In de Badami-grotten zijn opschriften gevonden uit de 6e eeuw en ouder. Uit den zelfden tijd dateeren verschillende opschriften van Kambodja, die den naam Harihara (of synonieme aanduidingen) leveren, zie Barth en Bergaigne. Inscriptions Sanscrites de Campâ et du Cambodge. Paris 1885 en 1893, de in het register sub Harihara opgegeven plaatsen, van welke de twee laatste echter op een opschrift uit 723 Çaka slaan, wat zooveel dichter bij den tijd is, waaruit het in den tekst hier besproken beeld moet dagteekenen. Verder vergelijke men wat Von Schröder opmerkt in zijn Indiens Literatur und Cultur in historischer Entwicklung. Leipzig 1887, bl. 350 en 352.

zich in de bijzonderheden van het Hinduïsme in deze richting te verdiepen, wat zeker opmerkelijk is, omdat er voor het Buddhisme (het mahâyânisme) ten deze reeds zeer veel gedaan is. Er moet hier volstaan worden met het volgende citaat, dat tevens de beschrijving levert van het beeld te Badami. »The last large sculpture to be noticed in this cave is a figure on the back wall of the verandah, adjoining that of Narasinha, and locally known as Harihara. This name [1]) is applied to the Ayinar of Southern India, the alleged son of Siva by Môhini, and who is the only male Grâmadevatâ worshipped by the Tamils. There is, however, another legend of Harihara as a form of Siva assumed to contend with the Asura, called Guha. Here the left side of the figure represents Hari or Vishṇu with the Saṅkha in his uplifted hand, the other resting against his haunch, while the earring and cap are of a different pattern from that of Hara or Siva, on which is the crescent and a withering skull, while a cobra hangs from his ear, another from his belt, a third is on the front of his mukuṭa and a fourth twines round the parasu or axe he holds in one hand. In the other hand he has some oval object." Dit citaat werd ontleend aan Fergusson and Burgess, Caves temples, London 1880, bl. 411, waar op bl. 414 nog op een derde Harihara-beeld gewezen wordt, dat ook genoemd is in het reeds aangegeven deel van de Engelsch-Indische Survey.

Een beschouwing van de wâhana's bij deze beelden van Gúmoeroeh is zeer aanbevelenswaardig. Heeft de Heer KNEBEL in zijne studie over de Doerga-voorstelling, Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XLVI, 213, voor het Hollandsche publiek daarover reeds beter begrippen en een juister inzicht gegrondvest, vooral ten opzichte van den Garûḍa, zooals men deze op

---

1) Wat hier verder in *dezen* zin gezegd wordt moet een abuis bevatten en bedoeld zal wezen Hariharaputra, de zoon van Harihara, zie ZIEGENBALG, Genealogy of the South Indian Gods, Madras 1869, bl. 133, waarnaar ibidem bl. 6 verbeterd dient te worden. Eene afbeelding van Hariharaputra, die er dan ook anders uit ziet, vindt men in l'Inde Française van BURNOUF en JACQUET. De volgende zin is in orde.

Java aantreft, zou deze nieuwe vondst, als zij eerder beschreven had kunnen worden, het voet vatten van veel verkeerde beschouwingen voorkomen kunnen hebben.

Bij No. 4566 is het niet zoo zeer de vorm van den wâhana, die de aandacht verdient, als wel de plaatsing. Het dier, het rund, de Nandi, ligt achter de voeten van den Maheçwara. Hetzelfde ziet men bij den machtig mooien torso van Çiwa, dien de Heer VAN ERP, in de nabijheid van de Baraboedoer, ontdekte, zie Not. B. G. 1901, bl. 24, waar er opgewezen is, dat het daarbij behoorende Brahma-beeld reeds in RAFFLES' tijd in het Museum kwam of bekend was. Belangrijker zijn de andere wâhana-afbeeldingen, waarnaast de tegenhangers evenmin ontbreken. Die van den Çiwa in den Harihara is een opgerichte menschefiguur met runderkop, welke de beide handen voor de borst in aanbiddende houding opgeheven heeft. Zulk een voorstelling van den Nandi (eene menschelijke figuur met stierenkop) vindt men bijv. ook aan No. 23 van het Bataviaasch Genootschap, dat ook al uit de nabijheid van de Baraboedoer is, terwijl op foto No. 159 van VAN KINSBERGEN een tegenhanger van dit beeld is afgebeeld, en het dubbelbeeld, Bat. Gen. No. 22 (Pl. 8, fig. 10), nog een ander exemplaar levert.

Dit laatste stuk vertoont, behalve Çiwa, ook Wiṣṇu op zijn wâhana, den Garûḍa, op een soortgelijke wijze gegeven (een menschefiguur met een dierlijken kop, een menschegezicht waarvan neus, mond en kin vervangen zijn door een vogelsneb). Dit is de andere wâhana, die hier ter sprake moet komen. En bij het Harihara-beeld No. 4567, èn bij het Wiṣṇu-beeld No. 4568, heeft hij een zoo goed als geheel menschelijken vorm, met vleugels en met een eenigszins snebvormig gelaat, die in het eerste geval iets minder duidelijk is, omdat hij daar wat en face is. De vormen, waarin Garûḍa in den loop der tijden is afgebeeld, loopen nogal uiteen, maar gewoonlijk vertoonen de figuren toch altijd het een of het andere eigenaardigs, waardoor de bedoeling van den teekenaar of beeldhouwer toch duidelijk aan den dag treedt. In het zoo rijke en leerzame boekje van GRÜNWEDEL, Buddhistische Kunst in Indien (1e ed. 1893, 2e

ed. 1900), vindt men, op bl. 47, in beide edities, reeds een reeks van sprekende typen verzameld [1]), en die kan men ook op het beperkte terrein van Java bijeenvergaren, zelfs waar daar de geschiedenis van het Hinduïsme zich maar tot eenige eeuwen bepaald heeft. Wat in de Hindoekunst van Java een Garûḍa is, leeren verschillende duidelijke tableaux aan de Baraboedoer, Plaat 9, fig. 14, en de fraaie afbeelding voor aan het soubasement van de Mendoet, Plaat 9, fig. 15. De figuren, fraaier en nog menschelijker van lijnen dan aan de hier besproken voorstellingen uit Gemoeroeh, laten geen twijfel over, allerminst in die tableaux aan de Baraboedoer, waarin men ze aantreft naast nâga's (menschefiguren met slangekoppen in het kapsel) [2]). Steeds is de Garûḍa, of de Garûḍakop daar, iets dergelijks als boven werd aangegeven, terwijl zijn vogelnatuur haast altijd nog nader is aangeduid door hem vleugels te geven, als bij ons de engelen hebben, hem een veeren lendenkleed om te hangen, en soms ook een veeren-collier. In de verzameling van het Bataviaasch Genootschap vindt men, behalve het reeds genoemde dubbelbeeld, No. 22, Plaat 8, fig. 10, nog een Wiṣṇu door den Garûḍa gedragen, No. 17, Plaat 8, fig. 11. Ook hier is het gelaat beschadigd, de sneb afgebroken, zoodat de voorstelling onduidelijk is, maar, evenals bij No. 22, maken de vleugels achter aan den rug van de figuur de identificatie zeker. Ook No. 209, Plaat 8, fig. 12, dat een zeer mooi stuk is geweest, heeft evenals de Garûḍa aan het voetstuk te Jogja, Plaat 9, fig. 13, menschelijke handen en voeten. De plaats van afkomst er van is niet bekend, doch men mag aannemen dat het, als de twee reeds genoemde figuren, ook van Midden-Java is. De geheele kleedij is uit vederen saamgesteld, zoowel de halssier (het collier) als het lendenkleedje, alles tot een

1) Bij deze reeks vergelijke men voor den ouderen vorm van Garûḍa nog in Archaeological Survey, Vol. XX (SMITH, The Jaina Stûpa and other antiquities of Mathurâ). Plate XXV. fig. 1. den Garûḍa met een norschen papegaaiekop, vechtende met een slang (nâga).

2) Bijv. No 11 in de 2e gaanderij achterwand. en No. 35 in de 4e gaanderij aldaar. Dit laatste tafreel geeft ook kinnara's. rákṣasa's of yakṣa's. rëṣi's. en nâga's.

smaakvol geheel. Opmerkenswaardig is, dat reeds bij dit beeld, dat met ondergeslagen beenen tegen een achterplaat aanzit, vgl. ook No. 17 en No. 22, het kapsel zweemt naar dat der rakṣasa's, al is de haardos minder sterk ontwikkeld. In deze bijzonderheid vertoont het toch een dier vele kleine, veelvuldig haast den beschouwer ontglippende aanwijzingen, dat de kunst van Oost-Java, die toch zoo ver van die van Midden-Java afstaat, desniettemin wel degelijk op deze gebaseerd is. Dit blijkt nog duidelijker uit de Garûḍa's van Sadjiwan, Plaat 9, fig. 16, en Prambanan, Plaat 9, fig. 17. Is bij den eerste ongelukkig de kop weer beschadigd, men ziet toch zeer gemakkelijk dat de sneb zooveel langer is geworden, en de voeten zich omgezet hebben tot vogelpooten met drie klauwen van voren, een van achteren, en een spoor. Bij dien van Prambanan is het kapsel en de haartooi ongeschonden en goed zichtbaar. Goed gezien valt er, bij de nog bestaande overeenkomst in vormen, reeds een belangrijk verschil waar te nemen, de latere, *de Oost-Javaansche vorm is hier reeds geboren*. Dáár is die haartooi bij den Garûḍa juist in die richting ontwikkeld, en ontbreken de beide andere bijzonderheden, een lange sneb en vogelpooten, nooit. In tegenstelling daarmede wordt het ornaat steeds menschelijker. In No. 199*a*, Plaat 10, fig. 18 (dat verkeerd als een Gaṇeça is opgevat), bezit het Bat. Gen. een allermerkwaardigst beeld in Oost-Javaanschen stijl, dat, afkomstig uit het Kedirische (zie Not. B. G. 1887, bl. 31), dien overgang van den lateren Midden-Javaanschen Garûḍa-vorm tot den Oost-Javaansche toelicht. De Garûḍa's van Midden-Java, de vrijstaande of als zoodanig op te vatten steenen beelden, zijn alle en face, d. w. z. niet afgewend gegeven. Dat is ook het geval met dit beeld, dat intusschen op één knie geknield ligt, iets wat het gemeen heeft met twee andere beelden in 't museum No. 299*f*, Plaat 10, fig. 19, en No. 309*a*, Plaat 10, fig. 20, van welken het eerste, dat al mede uit het Kedirische is (ibidem), ook in dien naar den toeschouwer toe gerichten stand is opgezet. Wat bij No. 199*a* zoo opmerkelijk is, is

dat de sneb een bijzonder lange proportie heeft aangenomen, maar in stede van vooruitgestoken, neerhangend is gegeven, als de slurp van Gaṇeça, den olifantsgod, wat de vergissing boven vermeld verklaart. De zucht de sneb te verlengen en te verscherpen heeft het op Oost-Java op den duur geheel gewonnen. Een beeld als 299*f*, Pl. 10, fig. 19 leert ons wat er verder met den Garûḍa gebeurd is. Hij verrijst uit zijn zittende houding. Dat doet ook No. 199*a* reeds. Maar door de sneb afhangend te geven, zooals gedaan werd, werd daaraan voorkomen dat zij afbrak. Niet alleen de reeds oudtijds daardoor mogelijke verwarring met Gaṇeça behoeft de aanleiding geweest te zijn tot het verder wijzigen van den vorm. Ook heeft de sedert opgekomen wajang-vorm (hoofd en trois quarts, romp en face, beenen en profil) bij den garûḍa zonder twijfel ingewerkt. Men zie hieromtrent wat er reeds werd opgemerkt in Not. B. G. 1901, bl. 137, over de teekenmethode. Terwijl No. 309*a* een Garûḍa-afbeelding geeft, geknield als 199*a* en 299*f*, is daarbij de sneb reeds ter zijde omgeslagen, zooals men haar dan verder, bij weer andere en talrijke voorstellingen op Oost-Java, kan aantreffen. Ter zijde gewend was zij bijv. bij No. 209*a* (Kediri, Not. 1887, bl. 31), Plaat 10, fig. 21; een staande Garûḍa vindt men aan Tjandi Kedaton (niet afgebeeld), waar een Garûḍa-legende in verschillende reliefs is aangebracht; aan het soubasement van Tjandi Kidal, Plaat 11, fig. 23; aan verschillende Wiṣṇuvoetstukken, zooals bijv. te Wéndit (niet afgebeeld) en No. 359 in het Museum, Plaat 11, fig 22, enz., terwijl ten slotte er een vorm ontstaat als die van Soekoeh, Plaat 11, fig. 24, die weer de geboorte geeft aan de moderne vogelfiguur van den Garûḍa [1]).

1) Met het hier opgemerkte is geenszins alles gezegd wat er over de Garûḍa's op Oost-Java gereleveerd zou moeten worden. Voor de uiteenzetting in den tekst kan en moet volstaan worden bij het onder de aandacht gebrachte. Het zou maar tot verwarring aanleiding hebben gegeven als er bijv. tevens op gewezen was hoe op Oost-Java de Garûḍakop ook op den leeuwe- of kâla-kop heeft ingewerkt. Deze (het ornamentstuk) heeft daar geheel menschelijke vormen aangenomen, met dien verstande, dat het monstertype daarbij sterk op den voorgrond trad, en dat zich steeds meer

En blijkt hier nu uit, dat wat er gezegd werd, niet onjuist was, dat de beide Garûda's, die men op No. 4567 en No. 4568 aantreft, eenigszins onduidelijk zijn, dit schuilt dan ook meer in een minder accuraat teekenen, dan in het ontbreken van de eigenaardigheden, welke die beide figuurtjes als Garûḍa's moeten typiseeren. De coiffure van het en face figuurtje op No. 4567 is het râkṣasa-haar, en de schijnbare kleedingsstukken van dat en profil op No. 4568 zijn een veeren lendenkleedje en de op een verkeerde plaats ingeschetste vleugels.

De belangrijkheid van deze groep (Çiwa, Harihara, en Wiṣṇu) is zoo in het oogloopend, dat er wel niets meer aan toegevoegd behoeft te worden. Zij levert belangrijke nieuwe gegevens voor de wâhana's, het ornaat van verschillende goden en de tegenstelling die daaruit spreekt. Zij vestigt de aandacht thans ook der onzen, op de dualiteit Çambhu-Wiṣṇu of Hari-Hara, en kan almede, zooals te wenschen is, daardoor ook aanleiding worden, dat aan deze figuur eens opzettelijk en in het bijzonder de aandacht wordt geschonken [1]).

en meer de idee ontwikkelde, dat het een kâla-kop was. niet een Mahâkâla-kop, maar een bhûta-, een râkṣasa-. een yakṣa-, een dânawa-, een reuzekop, een banaspati. een geest. Terwijl op Oost-Java het op Midden-Java zoo op den voorgrond tredende makara-ornament meer en meer terrein verliest, neemt dat van den leeuwkop daar steeds toe, ten gevolge waarvan ten opzichte van dit ornament ook de variatie steeds grooter worden moest. Toen de kop eenmaal als booze-geesten-kop was opgevat, werd daarin af en toe natuurlijk ook Râhu, Kâla Râhu, de representant van de maansverduistering, vertoond of ingebracht. Bij de duidelijker voorstellingen van Kâla Râhu ziet men den kop gewoonlijk knauwen op een maansikkel. Om dit nog sprekender te laten uitkomen, werd de bek verlengd, en kreeg deze de gedaante van een sneb, van de sneb van den Garûḍa. Zoo heeft het râkṣasa-achtige Garûḍa-type, zooals zich dat op Oost-Java nog verder ontwikkeld had, ook ingewerkt op den kâla- of leeuwekop, maar nooit als deze aangebracht was op de hoofdplaatsen, dus slechts dan en daar, waar een vermenigvuldiging van leeuwekop-ornamenten of hoe men ze ook noemen wil, variatie in het motief noodzakelijk maakte. Een heele reeks van voorbeelden kan men vinden aan de Tjandi Djaboeng, en in de wolken-tooneelen van de onderste relief-reeks aan den hoofdtempel van Panataran. Ook op het dak van Tj. Kiḍal dient gewezen te worden, hoewel daar vermoedelijk, evenals aan het soubasement, bepaaldelijk Garûḍa's bedoeld zijn.

1) Zulke godenparen zijn in den oudsten tijd, den Vedischen, vrij frequent, maar vermoedelijk van een anderen aard, ook al zou deze jongere combinatie nog een voortzetting zijn van de oude gewoonte twee goden bijeen te groepeeren. Voor deze Vedische goden zie men MACDONELL, Vedic mythology (Grundriss der Indo-Arischen Philologie III, 1 A), § 44, bl, 126.

De *tweede groep*, No. 4569 en No. 4570, Plaat 6, fig. 6 en 7, een Çiwa of Maheçwara en een Umâ of Pârwatî, is een vorstelijke. Het zijn vrijstaande beelden, zonder de voetstukken, waarvan er één verloren ging, 24 en 25 cM. hoog. Beide hebben wat boven aangeduid werd met halven kroonen. Slechts het boven-gedeelte van het kapsel is in »een soort van hoed" of kalotje opgenomen, het onderste gedeelte er van is duidelijk als opgekamd haar aangegeven. Het vrouwelijke kapsel onderscheidt zich hier van het mannelijke door de lamfertjes, die van de diadeem afhangen. Later wordt deze rijkere sier vrij algemeen, of wel geeft men de haargrens steeds voor onder de diadeem aan. Hier blijkt hoe zulk een diadeem bevestigd werd, met een band achter om het hoofd omloopend, iets wat bij de meeste beelden, zelfs de vrijstaanden, gewoonlijk niet duidelijk aangegeven of te onderkennen is. In de beschrijving hierachter is de nadruk gelegd op het fraaie patroon van de sarong, zie Plaat 11, fig. 25, en den grooten-sier van de byouterien van de godin, en werd ook uitvoerig stil gestaan bij den zucht naar anatomische juistheid, die zich bij het mannelijke godebeeld van dit paar uitte.

De *derde groep* is een zelfde godenpaar, No. 4571 (Plaat 7, fig. 9) en No. 4572 (niet afgebeeld), resp. een Umâ en een Maheçwara. Zij zijn heel veel minder groot dan de beide vorigen, slechts ± 10 cM. en 8 cM. (zonder voetstuk), maar vooral het vrouwebeeldje is mooi werk. Zij onderscheiden zich ook op andere wijze van dat vorige paar, bijv. doordat het kleed, dat zij dragen, laag, tot op de voeten, afhangt, en niet slechts tot even over de knieën. Het zoogenaamde brahmanensnoer is bij hen beiden, ook bij de godin, een plat breed lint. Hun kapsel is geheel te zien, en slechts opgehouden of opgemaakt met een diadeem om het geheele hoofd, duidelijk waarneembaar. Die bij het vrouwebeeld onderscheidt zich van de diadeem door den god gedragen, als bij No. 4570, door de afhangende lamfertjes, maar hier is zij nog verder verrijkt door de er aan aangebrachte, achter de ooren afhangende vleugels, terwijl, als ware dit nog niet genoeg, boven ieder der ooren een geopende bloem-

kelk met den steel ingestoken is (sumping). Deze vleugels behooren tot de interessantste onderdeelen van de kroon, zooals later wel blijken zal. Mij is het niet voldoende, ik mag wel zeggen niet bekend, of oudtijds deze bijsier der diademen en kroonen in Engelsch-Indië ook al, en in eenzelfden trant, gevonden werd. Door de bank, meen ik mij te herinneren, doch ik zou mij kunnen vergissen, omdat er tot nog toe geen opzettelijk onderzoek in die richting is ingesteld, vindt men die vleugels aan de beelden van Midden-Java niet, of slechts van zeer kleine afmetingen. De ouderdom van dit beeldje, dat, als de tegenhanger (No. 4570), ook lang afhangend haar, ook over den rug, vertoont, is aangegeven door de vormen van de letters van het opschrift *rake hambulu, dyah saga*, dat den naam van den maker of den gever vermeldt. Ik vermoed hier dat de laatste, die van den man, die het beeldje als wijgeschenk liet maken en aan het heiligdom schonk, bedoeld is. Boven werd er reeds opgewezen, dat deze groep wellicht een oneigenlijke is. Waarin de beide beeldjes overeenkomen en waarin zij verschillen, is op te maken uit hetgeen hier zooeven op den voorgrond werd gebracht, en uit de beschrijvingen hierachter. Zij werden als groep bijeengenomen om de punten van overeenkomst, maar let men meer op het verschil, dan moet hier nog opgemerkt worden, dat sinds 1878 het Bat. Genootschap reeds in het bezit is van een Çiwa-beeldje, goud op zilveren voetstuk, hetwelk, afkomstig uit Pasindon, Kalialang, Lĕdok, Bagĕlen, even fraai en zoo één van maaksel is met het Pârwatî-beeld No. 4571, Plaat 7, fig. 9, *dat men dat beeld als het tweede van het paar heeft te beschouwen*, daar althans de oorspronkelijke vormen van denzelfden kunstenaar afkomstig moeten zijn. Hierachter vindt men daarom dan ook van dat beeldje, No. 499 van de verzameling B. G., mede een afbeelding, Plaat 7, fig. 8, en een nieuwe beschrijving. De keurige opzet, de nette afwerking, de rijkdom er van kan reeds daaruit blijken. De afbeeldingen stellen de hier gereleveerde homogeniteit beter in het licht dan woorden dit kunnen doen.

Voor het *laatste* beeld, dat, zooals boven reeds gezegd is, weer op zich zelf staat, en wellicht een Çiwa moet voorstellen, verwijs ik naar beneden, onder No. 4573 (niet afgebeeld).

Na het voorafgaande zal het wel niet noodig zijn de belangrijkheid van deze vondst nog verder in het licht te stellen.

(Invent. 4565; Plaat 1, fig. 1,) Çiwa. Drijfwerk van zwaar blad*goud*, zoodat 't zich deels als gietwerk voordoet, wat het intusschen niet is. Staand, staat op een lotuskussen. Vier armen. Rechter benedenarm drietand, waarvan de steel door de hand heen gebogen is; rechter bovenhand de rozenkrans, die bovenop puntig uitloopt als ware het een groote ring met steen of een collier. Linker benedenhand de kruik, linker bovenhand de vliegenkwast. Eenvoudige pols- en enkelringen, versierde bovenarmbanden, collier, buikband, die over de slippen van de sjerp heenloopt, welke het onderkleed ophoudt. Op dat onderkleed is de tijgerhuid aangegeven, de kop rechts, de staart links, als gewoonlijk. Een slang als brahmanensnoer, de slangekop op den linkerschouder. In de lange oorlellen oorbellen, die er uitzien als de bekende groote oude vingerringen. De beide oogen zijn neergeslagen gegeven, evenals ook het derde oog, dat toch op zijn kant staat. Een diadeem om 't voorhoofd, opgekamd haar, dat boven het hoofd met een haarband is saamgebonden, en van boven is afgedekt. Rechts voor het bovengedeelte van het kapsel een doodskop, die niet op 't midden kon staan, omdat daar boven de haarband een driehoekig sieraad was geplaatst. Achter 't hoofd een glorie, die van boven eenigszins puntig is, en vermoedelijk met 2 openingen is bedoeld, een achter 't hoofd zelf en een achter 't hooge kapsel. Rechts naast de glorie een zon, die de Hindoe's afbeelden als een ronde vlakke bol zonder straalpunten, links een maansikkel. Naast den drietand leest men: *si mpoe gĕri* (?).

Hoog 20, breed 11.

(Invent. 4566; Plaat 2, fig. 2.) Çiwa, uitgeslagen in *goudblik*. Hoog drijfwerk. Staand beeld, waarachter de wâhana, de Nandi, gelegen is. Vierarmig. In de rechter onderhand 't bidsnoer, en in de opgeheven rechter bovenhand de drietand, waarvan de middentand zich tweemaal verbreedt, vóór hij uitspitst. De linker onderhand omvat de gĕndi, de linker bovenhand houdt een tjĕmara (vliegenwaaier) omhoog. Armbanden om den bovenarm en om alle vier de polsen. Halssnoer, brahmanenkoord en buikband, die behalve het korte of opgeschorte benedenkleed, ook de tijgerhuid vasthoudt, welke over de lendenen om het benedenlichaam geslagen zoo afhangt, dat op 't rechter been de kop en een voorpoot en op 't linker de staart en een achterpoot zichtbaar zijn. Lange oorlellen, waarin onderaan oorsieraden hangen, voor 't sleutelbeen heen. De lippen zijn vrij dik. Op 't voorhoofd vindt men het derde oog. 't Kapsel is zwaar, hoog opgegooid en verbreedt zich naar boven. Door de beschadiging bovenaan 't stuk is het niet goed te zien of de maansikkel aan den linkerkant van het kapsel daar zit als embleem of slechts een gedeelte is van den haardos zelf. Hoog $31^1/_2$, breed 14.

(Invent. 4567; Plaat 3, fig. 3.) Harihara, uitgeslagen in *goudblik*. Hoog drijfwerk. Staand beeld, vierarmig. In de rechter benedenhand de kruik (gĕndi), in de rechter bovenhand, of beter daar bovenop het bidsnoer. In de linker benedenhand een ronde bol; boven de linker bovenhand een vierde embleem, dat gedeeltelijk afgebroken is; wat van dit embleem rest, is een samenstelling van eenige concentrische ruiten met twee ooren aan den kant, zoodat 't dus een verfatsoeneerde gevleugelde schelp zou kunnen zijn. De linker bovenhand heeft een ring aan de pink, de rechter bovenhand is juist afgebro- op de plek waar de ring zou moeten gevonden worden. Polsringen, bovenarmbanden, halssnoer, lendengordel en fraai versierde buikband met gerekt ruitvormig sluitstuk. 't Lendenkleed, dat daardoor wordt opgehouden, komt boven

dezen band een eind uit, stijf om den buik. Daaronder hangt het tot over de knieën af, in plooien neervallende, maar toch 't patroon vertoonende, dat op de eene helft een afbeelding is van een gedeelte van het voorgedeelte van de tijgerhuid, en op de andere helft een rijk bloemen- en rankenpatroon, vol en druk. De lange oorlellen met de oorsieraden hangen vóór de schouders af. Dikke lippen. Boven het derde oog een diadeem met een hoogoploopende voorplaat, die het kapsel aan den linkerkant van voren als een kroon bedekt moet hebben. Dat kapsel, waarvan maar weinig rest, liep hoog op en verbreedde zich van boven. Op den voorhoofdband van het diadeem zijn 3 sierstukken, één boven het voorhoofd, de beide anderen even boven vóór de ooren. De band zelf loopt achter de ooren uit in waaiervormige uiteinden. Daaronderdoor komen de haartressen te voorschijn, die op de schouders liggen. Rechts naast het beeld staat onderaan een menschefiguur met buffelkop, de handen voor de borst ophoudende in añjali (sĕmbah) houding. Deze figuur draagt een halssnoer, bovenarmbanden, polsringen en een pantalon of een benedenkleed, opgenomen als een Siameesche broek. Op dezelfde wijze schijnt ook 't kleed van het hoofdbeeld opgenomen te zijn, wat niet zoo in 't oogloopt, omdat die figuur rank en slank is. Links onderaan vindt men een tweede figuur, bijkans geheel menschelijk van gedaante. Dit figuurtje is en profil, houdt de handen evenzeer tot een sembah opgericht, en heeft de knieën gebogen naar omhoog. Over den rug draagt het een kleed dat niet wel thuis te brengen is, evenmin als men dat 't benedenkleed kan doen, dat loopt van de lendenen tot boven de knieën. Op 't hoofd heeft het een kap of kroeshaar. De neus is snebvormig spits. Dit laatste doet denken aan een garoeda in menschelijken vorm. Daarom zou de kleedij de vleugels en andere veeren kunnen voorstellen. Door deze laatste bijzonderheid komt men er toe te vragen, of dit beeld ons niet geeft een combinatie van Çiwa en Wisnoe in één lichaam, van Harihara (Hariharau). Onder de Garoeda ziet men nog

een klein gedeelte van bloemwerk, dat duidelijk in 't licht stelt, dat 't stuk oorspronkelijk grooter en breeder was, en de randen er afgeknipt zijn. Hoog 37, breed 13.

(Invent. 4568, Plaat 4, fig. 4.) WIṢṆOE, uitgeslagen in *goudblik*. Hoog drijfwerk. Staand beeld, vierarmig. De rechter benedenhand heeft tegen de palm geen rond, maar een vierkant stuk, waarvan de waarde onduidelijk is; in de opgeheven rechterhand de tjakra. In de neerhangende linker de knots, in de opgeheven linkerhand de çangkha (schelp), een links omloopende convolvulus [1]). Om alle pinken ringen; bovenarmbanden en polsringen. Halssnoer, drievoudig brahmanensnoer, breede, uit over en weer in elkander grijpende ringetjes bestaande buikband met slot, afhangend onderkleed met breeden versierden rand, die van boven neerloopend zichtbaar is en om de beenen verdwijnt. Om de heupen en over de dijen wordt dit kleed nog samengehouden door een losjes als een touw om en ineen gedraaide lange smalle doek, die op de heupen in losse strikken en lussen is samengeknoopt, terwijl de slippen ervan neerhangen. In de lange oorlellen zitten breede oorbellen. Het hoofd is getooid met diadeem en kroon. De breede, met sterpunten versierde uiteinden van de diadeem hangen achter de ooren neer. Het beeld staat op een lotuskussen, welks rand uit breede lotusbladen bestaat en dat bovenop de zaadhuisjes vertoont. In een geval als dit is het misschien beter te spreken van staat boven op een lotus. Rechts naast het beeld staat een menschenfiguur met breeden, wolligen, kroesigen haartooi. 't Gezicht is van volmaakt menschelijke vormen, maar de achter den rug afhangende vleugels en de slang, die het met beide handen ophoudt, kenmerken deze figuur ontegenzeggelijk als een garoeda. Het lendenkleed, dat tot op de knieën afhangt, is opgeschort tusschen de beide beenen. Ter weerszijden van het beeld zijn op de plekken, waar dat mogelijk was, verschillende bloemen of plan-

1) Vgl. hierbij de opmerkingen van den Heer E. F. JOCHIM. in Not. B. G. 1900. bl. 142.

tendeelen afgebeeld, vijf soorten. Deze plaat is nog zoo goed als compleet, zooals blijkt uit den rand. Bovenaan het stuk is een serie van guirlanden aangebracht. Hoog 33, breed 17.

(Invent. 4569, Plaat 6, fig. 6). ÇIWA. *Goud.* Staand. Vierarmig. In de beide naar voren uitgestoken benedenhanden ontbreken de emblemen, zoo ze er geweest zijn, wat waarschijnlijk is, omdat in de beide naar boven opgeheven handen de steeltjes nog zichtbaar zijn van een drietand (?) en een tjĕmara (?). De polsringen zijn zwak aangegeven, de bovenarmbanden hebben een zwaar sierstuk. Het benedenkleed, dat niet verder reikt dan tot boven de knieën, vertoont een eenvoudig patroon, breede banden, ingevuld met rozetten, die bestaan uit vier met de punten tegen elkander aan geplaatste halve cirkeltjes. Achter om het lichaam is de tijgerhuid geslagen, zoodat de kop onder de rechterheup en het staartgedeelte onder de linkerheup afhangt. Deze tijgerhuid wordt aan een voorpoot en een achterpoot opgehouden onder den buikband. Een snoer hangt van de linkerheup over de rechterknie om het benedenlichaam, en is op de linkerheup in een strik gelegd, uit welke dan de slippen afhangen. Een smal brahmanen-snoer, dat begint op den linker schouder, loopt over den rug naar de rechter heup, en klimt van voren weer op over de linker borst, gaat dan van schouder tot schouder weer over den rug, om op den rechter schouder te eindigen in een vrij grooten slangekop, met uitpuilende oogen, blaaswangen en een verdwenen bezoar. De gouden zettandjes, die den steen ingevat hielden, zijn nog voorhanden. Collier, oorbellen, lange oorlellen. Derde oog, opgetrokken wenkbrauwen, diadeem en haarband, waarop vooraan de doodskop, en waarboven een halfhooge kroon (kalot), getooid met een sphaṭika en een rand van robijnen. De robijntjes zijn grootendeels verdwenen, de twee die er nog zijn, zijn van weinig beteekenis, de sphaṭika is een ronde glazen kraal. Links ligt bovenop het kapsel, naast de haarband, een halve maan. De glorie was een open rand, met een dwars-

balk en een halve staande balk, met het kruispunt en het ondereinde van den rand aan 't beeld bevestigd. Op den rug bevindt zich nog een ring, waaruit af te leiden is dat het beeld ook nog een pajoeng gehad heeft. Hoogst opmerkelijk is bij dit beeld het streven naar anatomische zuiverheid. Behalve de opgetrokken wenkbrauwen, de smalle wegloopende buiten-ooghoeken, vertoont het gelaat, dat tot een licht minzaam lachen is gezet, ook flauw de jukbeenderen, wangkuiltjes en 't geultje onder den neus. Aan 't lichaam zijn op te merken een duidelijk keelkuiltje, een goed verloopen van den romp, merkwaardig goedgetroffen oostersche knieën, onderbeenen en enkels. De bovenarmen zijn, bij 't plaatsen van de boven-benedenarmen, waarvan vooral de linker een merkwaardig goed beloop vertoont, opzettelijk verdikt geworden, waardoor hier de vormen beter uitkomen. 't Beeld staat op een plat gouden plaatje, dat eenmaal het bovengedeelte moet geweest zijn van een voetstuk. Voor op de borstkas zijn twee naast elkander liggende gebogen lijnen, waarvan de beteekenis niet duidelijk is. Hoog 24.

(Invent. 4570, Plaat 6, fig. 7.) Oemâ of Pârwatî. *Goud.* Staand. Tweearmig, zonder emblemen. Eenvoudige polsringen en enkelringen, maar zeer fraaie bovenarmbanden. Collier en vrouwesnoer, dat aan den voorkant loopt door een slot, lang, en in den vorm van een bloemeknots (koesoemeçoe) en op den rug door een ander, dat den vorm heeft van een dubbele wadjra. Het kleed, met een schitterend mooi patroon, dat denken doet aan ons moiré, hangt tot over de knieën af, en wordt opgehouden door een eenvoudig omgedraaid lint, waarvan de slippen weer opgenomen zijn en gedragen worden door een uit schakels bestaande lendenceintuur, met fraai slot aan de voorzijde. Zware schelpvormige oorbellen, rustende op de schouders. Voor aan de diadeem hangt op 't voorhoofd een rij lamfertjes. Hier loopt de diadeem duidelijk om 't achterhoofd heen. Het lange hoofdhaar hangt in krullen af op de schouders en tot ver

op den rug. Boven het hoofd een haarband met een bovenafdekking, soort van kalot, zoodat dit bovengedeelte als kroon zou zijn op te vatten. Een open van boven puntig uitloopende glorie met een kruis er in, in 't kruispunt en onderaan achter tegen het beeld bevestigd. 't Beeld staat op een rond zilveren voetstuk, dat piramidaal opklimt en met vier rijen lotusbladeren versierd is. Tusschen de twee onderste rijen bevindt zich een rand van slecht uitgevoerde swastika's (?). Hoog 25.

(Invent. 4571, Plaat 7, fig. 9.) Oema of Pârwatî. *Goud.* Staand. Vierarmig. De rechter benedenarm naar voren uitgestrekt met afhangende hand, pols naar voren, ledig; rechter bovenarm bidsnoer. Linker benedenhand bloemknop op steel; linkerbovenhand tjâmara. Polsarmbanden en bovenarmbanden. Collier, enkelvoudig plat snoer. Het kleed hangt af tot over de enkels, is versierd met sterren, die men zou kunnen beschrijven als vier met de punt naar buiten gerichte anunâsika's om een anuswara. Dubbele buikband. Daaronder nog een dubbele sjerp, waarvan de slippen hier vier in getal zijn. Zware oorknoppen, rijkversierde diadeem met lamfertjes. Deze diadeem loopt achter om 't hoofd heen, maar heeft ter hoogte van de ooren lange afhangende vleugels. Tegen de diadeem aan zijn boven de ooren nog bloemknoppen ingestoken. Het hooge kapsel is saamgehouden met den haarband en boven vastgestoken met een haarspeld. De tressen hangen in fraaie bochten neer. Ronde glorie met kruis en vlammenrand. Achter aan 't beeld bevindt zich een ring, die hier gebruikt is om de glorie vast te zetten. Het beeld staat op een zilveren voetstuk, een scherp hoog lotuskussen, op een vierkante basis. Bovenop zijn de zaadhuisjes in scherpe teekening aangegeven. Vóór op 't voetstuk leest men *rake hamboeloe djah saga* (d. i. Kyai Amboeloe mas Saga). Hoog 10.5, zonder het voetstuk, dat 4 cM. meet.

(Invent. 4572) Çɪᴡᴀ, *Goud*. Staand, vierarmig. Rechter voorarm afhangend naar beneden, met de palm naar voren, ledig; rechter bovenarm rozenkrans. Linker benedenarm omvat den steel van den drietand, die uit het voetstuk opkomt, linker bovenarm tjẽmara. Platte brahmanensnoer. Laag afhangend kleed, saamgehouden door een eenvoudigen platten band, die vóór op den buik gestrikt is. Derde oog, geen oorbellen. Diadeem, die achter om 't hoofd omloopt. Geen haarband. Hoog kapsel, waartegen bovenaan aan den rechterkant een maansikkeltje zit en iets lager een menschenschedel. Het beeld heeft een glorie gehad, die afgebroken is. Het staat op een zilver voetstukje, een dubbel lotuskussen op ronde basis. Hoog 10.5, met voetstuk.

(Invent. 4573) Çɪᴡᴀ (??) *Goud*. Staand beeld, tweearmig, zonder emblemen. Op de gewone wijze aangekleed, maar met plat brahmanensnoer, en 't gordellint vóór op den buik vastgestrikt, vgl. No. 4572. Glorie en voetstuk zijn verdwenen. Gevonden met andere beelden, zie No. 4565-4572, levert dit beeld het bewijs, dat men in de 8ˢᵗᵉ eeuw na Christus op Java ook minderwaardig werk maakte. Hoog 8½.

AANVULLING.

(Invent. 499, Plaat 7, fig. 8.) Çɪᴡᴀ. *Goud*, staand, op zilveren voetstuk. Vierarmig. Rechter voorhand restant van den steel van den drietand, rechter bovenhand rozenkrans. Linker voorhand de kruik, linker bovenhand de vliegenwaaier. Pols- en bovenarmbanden. Collier, een geschubde slang als brahmanensnoer, waarvan de kop zich bevindt even boven de linkerborst, en die als kroontje een knobbeltje vertoont. Lang afhangend benedenkleed, opgehouden door twee buikbanden, beide met slot van voren. De slippen van de bovenste zijn ingestopt in de tweede, om ze niet te laag te laten afhangen. Verder is om het midden het ceintuur van linten geslagen, dat saamgestrikt is op

de heupen en laagafhangende dubbele slippen vertoont. Om het benedenkleed en onder de drie banden bevindt zich ook nog de tijgerhuid, zóó aangebracht dat de twee afhangende pooten op de rugzijde te zien zijn, en op de voorzijde slechts de kop rechts en de staart links. Daar op de staart de haarteekening is aangegeven, zou men op het eerste gezicht zeggen, dat ook daar een slip te zien was. Zware oorknoppen (vgl. hier No. 4571). Rijkversierde diadeem met lamfertjes. Deze diadeem loopt achter om het hoofd heen, maar heeft ter hoogte van de ooren geen afhangende vleugels. Het hooge kapsel is samengehouden door de haarband, en vastgestoken met een haarspeld. Vóór 't kapsel zit op de haarband een halve maan met een doodskop. De haartressen hangen op de schouders af. Een ronde glorie met kruis en vlammenrand. Achter het beeld bevindt zich een ring, waarin de glorie vastgezet is, maar die eigenlijk bestemd was om den steel van een pajoeng in zich op te nemen. Die pajoeng ontbreekt hier niet, de gebogen steel er van is achter tegen de glorie door soldeering bevestigd. Het zilveren voetstuk bestaat uit een scherp hoog lotuskussen op een vierkante basis. Ook hier zijn de zaadhuisjes duidelijk te zien. Hoog 10.5, met glorie en pajoeng 12.5; het voetstuk meet 4. — Not. B. G. 1878, bl. 36 II*g*, en Verbeek, Lijst van oudheden, bl. 119, No. 213.

BIJVOEGSEL.

Een paar maanden nadat het voorafgaande geschreven was, werd in het district Tjahjana van de residentie Banjoemas, in de desa Madjasari, almede zulk een gedreven gouden plaat opgedolven als boven besproken konden worden.

Deze plaat vertoont twee niet te definieeren personen, een man en een vrouw, naast elkander, met een groote lotus tusschen hen in. Ik vermoed dat het de afbeeldingen of quasi-afbeeldingen zijn van twee devoten, die op deze wijze

hun hulde hebben willen brengen aan de door hen bovenal vereerde godheid, welke deze ook moge geweest zijn.

Maar al verrijken zij onze kennis omtrent het pantheon niet, het stuk zelf is van hooge archeologische waarde, omdat het ons, zooals men uit de afbeelding zien kan, beter dan iets anders, licht geeft over de deftige landsdracht van de 8ste en 9de eeuw, en het ons tevens leert hoe zulke gouden platen opgesteld zijn geweest. De zilveren rand om dit nieuwe stuk maakt het in hooge mate waarschijnlijk, dat het, — vermoedelijk met een gips- of kalkvulling, — tegen een plankje bevestigd heeft gezeten, dat met zijn voet rustte op of in een blokje, hetwelk als voetstuk kon dienen. Zoo konden deze platen gemakkelijk op een tafel of een huisaltaar, ook in een tempel, opgesteld worden, en zijn zij dit zeker ook geweest. Bij het schrijven van het opstel over De verzameling gouden godenbeelden gevonden in het gehucht Gĕmoeroeh, enz. werd dit reeds vermoed, doch, omdat er geen duidelijke aanwijzing was om dit vast te stellen, is er over gezwegen.

Ook van deze plaat vindt men hier eene afbeelding.

Nader in te gaan op het patroon der kleedingstukken als bij het Pârvatîbeeld, Inv. No. 4570, is onnoodig.

De beschrijving van het stuk, in een trant als bij die anderen geleverd is, volgt hieronder.

(Invent. 4661, Plaat 5, fig. 5). Twee onbekende figuren, hoog drijfwerk van zwaar *bladgoud*. Op de plaat ziet men links een man, rechts eene vrouw, beide met glorie achter het hoofd. De man draagt een tot boven de knieën opgeschort benedenkleed met rijk patroon. Over het naakte bovenlijf hangt een snoer met sluitstuk op de borst. Pols- en bovenarmbrnden. In de langgerekte oorlellen oorbellen, een kroon op het hoofd. De rechterhand is met gestrekte vingers voor de borst gehouden, met de palm naar boven, terwijl met den wijsvinger en den duim een kring geformeerd is door de toppen daarvan tot elkan-

der te brengen. In de linker naast den schouder opgeheven hand houdt hij een groote lotus omhoog met langen steel. De vrouwelijke figuur draagt een niet minder rijke saroeng, waarom twee banden zijn geslagen, één even boven de knieën, de andere om de heupen. Verder draagt ze polsbanden, bovenarmbanden, een collier, oorbellen, een kroon en een enkelvoudig snoer, waarvan het slot op de rechter heup ligt en dat, onder de gewelfde borst, door haar met de linkerhand wordt vastgehouden, terwijl ze het met de afhangende rechterhand gracelijk dragend van onderen steunt. Onderaan is de plaat omgebogen, zoodat de voeten naar voren uitsteken. Tusschen de twee figuren en aan weerskanten daarbuiten vindt men daar rosetten. Iets hooger zijn aan weerskanten van de mannelijke figuur nog twee bloemen op stengels aangebracht. Het geheel is, op 't onderste omgebogen einde na, omlijst met een zilveren rand, die, als in een gootje, de plaat zoowel van voren als van achteren invat. Deze zilveren rand zit vastgeklonken met pennetjes, maar biedt, aangesloten, aan den achterkant juist zooveel spatie, dat daar een houten plankje in bevestigd heeft kunnen zitten, dat op een voetstuk de gouden plaat staande heeft kunnen houden. Hoog 20, breed 12. — Not. Mei 1904. Gevonden bij 't graven van een kuil in de desa Madjasari, distr. Tjahjana, afd. Poerbalingga, Banjoemas.

J. Brandes.

Januari en Mei 1904.

LIJST DER AFBEELDINGEN.

(11 platen met 25 figuren.)

1

ÇIWA,

Gĕmoeroeh.

Lith. Top. Inr. Bat

2

ÇIWA.

Gĕmoeroeh.

Lith. Top Bur. Bat

ÇAMBHU-WIṢṆU = HARI-HARA.

Gĕmoeroeh.

4

WIṢṆU

Gĕmoeroeh.

Lith. Top. Bur. Bat.

MAN EN VROUW

Madjasari.

Lith Top Bur. Bat.

6

ÇIWA.

7

PÂRWATÎ.

Gĕmoeroeh.

Lith. Top. Bur. Bat.

9

PÂRWATÎ.

Gĕmoeroch.

8

ÇIWA.

Kalialang.

9

8

PÂRWATÎ.
Gĕmoeroch.

ÇIWA.
Kalialang.

10

11

12

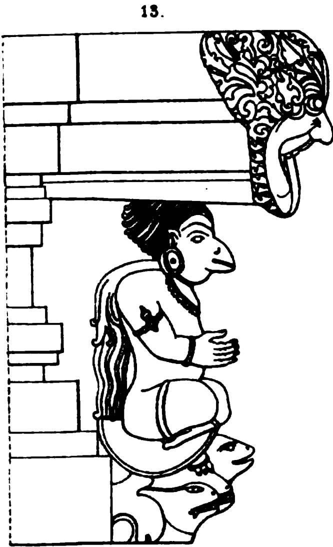

10. ÇIWA met NANDÎ, WIṢṆU met GARÙḌA, Dieng.

11. WIṢṆU met GARÛḌA Dieng.

12. GARÛḌA, Midden-Java.

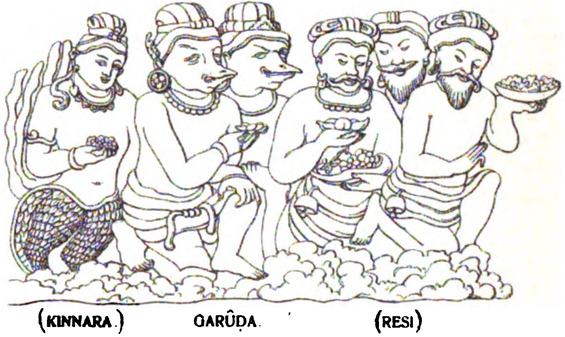
13.

GARÛḌA

Jogja.

14ª en ᵇ

Baraboedoer.

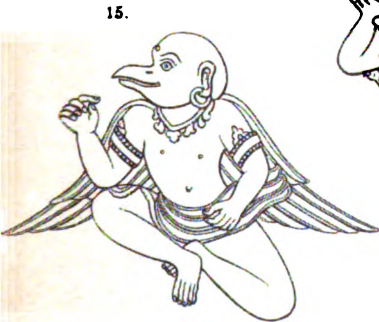
16.

GARÛḌA

Sodjiwan

15.

GARÛḌA

Mendoet.

17.

GARÛḌA

Prambanan.

Lith: Topogr. Bureau Batavia.

18

19

20

21

18, 19, 21. GARÛḌA, Kediri.

20. GARÛḌA, Oost-Java.

Lith. Top. Bur. Bat.

22.

GARÛḌA

Oost-Java.

23

GARÛḌA

Kidal.

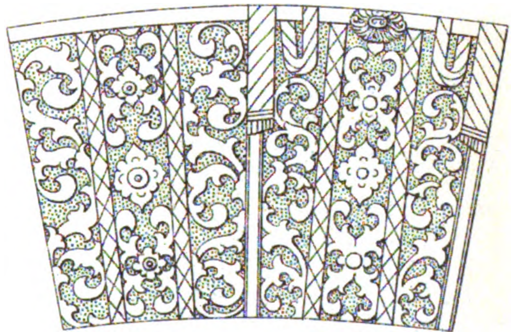
24.

GARÛḌA

Soekoeh.

25.

Sarong-patroon van 7.

Lith: Topogr. Bureau Batavia.

INHOUD.

TABLE DES MATIÈRES.

DO NOT REMOVE
OR
MUTILATE

